

На насловној страници: Симо Матавуљ, рад Николе Ренсера
На задњој страници: Брашљевица – свети Јурај

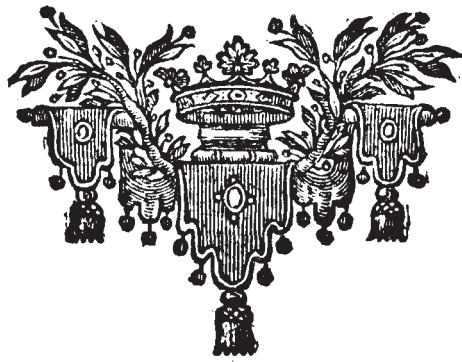
СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

що есть:

СОБРАНІЕ
Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Θεодосіева.

1768.

ЉЕТАПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ СЕДМЕ

Уредник
Чедомир Вишњић

Српско културно друштво
ПРОСВЈЕТА
ЗАГРЕБ, 2007.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2007.

Уредник: **Чедомир Вишњић**
Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **Аматно д.о.о.**

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

СЈЕЋАЊА

Драган Пајић: *Из усјомена* → 8

Живка Комленац: *Једно сећање на рад с децом у Српском културном центру у Вуковару* → 72

Ђорђе Нешић: *OSIJEK, OCEK, ESZÉK, ESSEGG (фрагменти)* → 89

СЕЛО МОЈЕ МАЛО

Бранко Чоловић: *Тейлух* → 98

Аврам Гњатић: *Дубраве (II)* → 112

ХИСТОРИЈА

Боривој Чалић: *Две штампане (а неознајте) молишве Захарије Орфелина* → 150

Радован Ковачевић: *Две монашке мисије* → 158

Драго Роксандић: *Адам Боројевић (1825. – 1900.), неознајти сјисашељ* → 185

Сјоменица меченчанске парохије (/1842/1877. — 1894.) → 188

Мирјана Лесек: *Црква свејої Георгија у Товарнику* → 221

Борис Врга: *Завичајне слике у поезији Душана Вуковасљевића* → 230

Видосава Голубовић: *Из ирејиске око Зенита и зенићизма* → 239

Душан Маринковић: *Судбина једної ојерної либретта* → 248

Владан Десница: *Агелова ијесма* → 260

Филип Шкиљан: *Осврћ на мајтеријал у Хрватском иовијесном музеју* → 278

КЊИЖЕВНОСТ

Соња Крстановић: *Било је шу и Пајчуљчића* → 324

Младен Блажевић: *Дани ијесме* → 350

Боривој Везмар: *Пјесме и зайиси* → 364

Здравко Крстановић: *Приче са бувљака* → 370

Синиша Орешчанин: *То вријеме* → 384

Симо Мраовић: *Од мора до мора* → 390

Борис Врга: *Из књије ујисака* → 397

Мирко Демић: *Пућ под којим се сјаза увија* → 402

Небојша Деветак: *Заробљено зрнце зла* → 416

Лидија Вукчевић: *Обичне ствари* → 421

Гордана Малић: *Влак ирема завичају* → 441

ПРИКАЗИ

Раде Драгојевић: *Slavko Goldstein: "1941. Година која се враћа"* → 446

Светлана Јанковић: *Давид Албахари: "Пијавице"* → 450

ПРИЛОЗИ

Љиљана Вукашиновић: *Око Бјеловара* → 466

Филип Шкиљан: *Ускочки Жумберак* → 476

Борис Рашета: *Уклеји неимар* → 502

Spotenica za Župu Slunj → 521

BADOVINAC VRANEŠA

BADOVINAC VID

BASTAŠIĆ RAČOJICA

BATALOVIĆ JURAJ

DOMITROVIĆ PETAR

GARAPIĆ MIHAJLO

GVOZDANOVIĆ VID

HERAKOVIĆ IVAN

PETRETIĆ PETAR

PRERADOVIĆ IVAN

RADIĆ FRANJO

RAJAKOVIĆ MARKO

VIGNJEVIĆ RADIĆ

VIŠOŠEVIĆ VUKAC

VUČETIĆ RADMAN

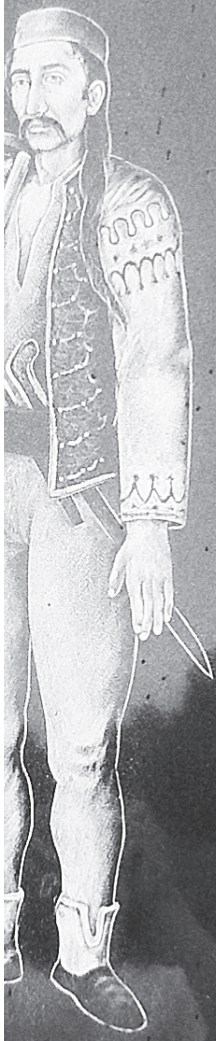

ZORETIĆ FRANJO

U ZAHV
ŽUMBERAČKIM
POVODOM 475 GOD
1530

Спомен-плоча досељавању ускока на Жумберак код Бадовинаца

BUBANOVIĆ TOMA

ČOLNIĆ PAVAO

DELIŠIMUNOVIĆ KRSTO

DELIVUK VUK

FRANILOVIĆ J

Sjeћања

PAUNOVIĆ NIKOLA

RUŠNOV SEBASTIJAN

SEKULIĆ VINKO

SMIĆIKLAS ĐURO

ŠIMRAK FILIP

KOBASIĆ ANDRIJA

KOBASIĆ IVAN

PAVIĆ JURAJ

PREDOJEVIĆ IVAN

HVALU
M USKOCIMA
GODINA DOSELJENJA
2005

Драган Пајић

Из усјомена

ЗАПИСИ ИЗ МИНИСТАРСТВА НАРОДНЕ ОДБРАНЕ 1946-1950.

У фебруару 1946. кад сам дошао у Генералштаб, он је још увијек био у формирању. Премјештен сам из Карловца, гдје сам био начелник штаба дивизије – VII. кордунашке, и заступао команданта дивизије.

У ствари, у III. одјељењу Генералштаба су Микашиновић и Адамик нешто забрљали (нешто са посла изишло је преко жена на пијаци), па је Адамик “кажњен”, и дошао умјесто мене за начелника штаба дивизије. Заправо, ја сам се сматрао кажњеним. Нисам се могао снаћи, први пут у Београду и уопће у великом граду, гдје треба да живим, и у Генералштабу гдје треба да радим који је у односу на дивизију био огроман, велики штаб.

Начелник III. одјељења (организацијског) био је Богдан Орешчанин, а ту је радио и Хрстић, комесар дивизије и Микашиновић, начелник штаба.

Као и у свим одјељењима, и овдје је био руски инструктор, Константин Дјадукин, Грузин, био је још царски официр. Сви су у одјељењу учили и, понешто знали руски. Ја сам био доста слаб, па је Дјадукин казао: “Ети мајор ничево по руски не пањимајет.” Иначе стари нам није баш много помогао. У формулару на коме смо радили бројно стање и наоружање армије, тражио је да отворимо рубрику за “каћуше”, рекли смо му да ми немамо “каћуше”, а он каже: “будјет”. Кад смо радили са цифрама, имали смо неку њемачку рачунску машину. Но стари није дао да се употребљава: “Ето капиталистичко”, рече он. Дао је да се набаве рачуналке, онакве

Слика из 1944. године. Командант треће бригаде

као што су се употребљавале за дјецу у основној школи. Сви смо имали те пиштаљке, али кад је требало нешто више радити са цифрама, сакривали смо се у клозет са старом “капиталистичком машином”. Стари је иначе код нас имао високи стандард, стан, ауто, плаћу нашег министра, ишао је недјељом на ногометне утакмице, ишао је у позориште, једном ријечи, живио је у комунизму, као и остали руски инструктори. Ми смо тада мислили, да је код нас добио барем нешто од онога што је имао у “социјализму”. А у ствари, како се касније дознало, они су тада у СССР-у имали нижи стандард од нас. Ипак је тај стари неке ствари знао. Кад се код нас десило да се повјерљиве ствари загубе, онда је он узео ствар у своје руке. Најприје, референти, има ли трага како они примају повјерљиве предмете? Није га било. Значи, ако повјерљива ствар, документ, формација није код руковоаца, мора се знати гдје је, онај тко је прими, мора потписати. Друго, сваки референт мора имати свој сандук, у коме је радни материјал. Тај се сандук запечаћен предаје руковоацу повјерљивог материјала, а он то закључава у касу коју запечати. Е, сада даље. Ту собицу у којој су касе са повјерљивим материјалом, чува стражар. Међутим, ту нешто није било у реду. Стари је тражио да се на врата стави мало окно, да стражар може у свако доба видјети унутрашњост собице. Сијалица треба стално да гори. Мислили смо да то не треба, а онда је стари показао да се из клозета преко симса, који је био широк око пола метра може доћи до прозора, па кроз њега проћи у собицу и узети материјал, а да стражар који чува собицу, ништа не види.

Ја сам у почетку радио у формацијском одјељењу, упознавао сам се са формацијама, са изградом формација. Послије тога сам пребачен у нови одсјек, за тарификацију – систематизацију. То смо са формацијом прихватили од Руса. То је био систем плаћања по положају, а не по чину, и требало је на основу формација (а нисмо имали ни све формације!), сваки положај – сваку дужност, тарифицирати, дати му одговарајућу тарифну групу. Имали смо најприје 10 група, 1. група – командант армије, 10. група – командир вода, између су били остали основни положаји, командант корпуса, дивизије, бригаде, пука итд. Касније смо видјели да је 10 група премало, па смо увели 22 групе. Овај систем је имао и својих недостатака. Није било лако вредновати све положаје, али је било још теже вредновати људе. То је додуше, радила персонална служба, међутим, на томе смо се спотицали у раду, јер су већ били на положајима сасвим одређени људи, па се дешавало да се каже: тај човјек завређује већи тарифни разред од свог положаја, или, тај човјек који је на томе положају треба да добије мањи тарифни разред – положајну групу итд. Додуше, остављено је персоналним органима извјесно поље маневра – то јест да могу човјеку дати

и положајну групу нижу или вишу од предвиђене, али и то често није било довољно, па је остављена могућност да Врховни командант може постављати на положај без ограничења.

Друга ствар која није била добра у овој систему плаћања, то је, потпуно запостављање – игнорисање чина. Ту су нарочито били погођени официри преузети из бивше војске. Тако се на примјер дешавало да начелник одсјека у некој управи позадине буде поручник (партизан), а да у томе одсјеку буде на дужности са нижом групом пуковник или пуковник, што је било апсурдно. Тако је почео у организацијско-формацијској управи (III. управа) да ради одсјек за систематизацију – тарификацију. Одсјек је тамо по природи посла и спадао. Но Орешчанин, начелник управе, хтио је да се тога ријеши, па је убиједио надлежне да тај одсјек треба да пређе у Финансијску управу МНО, јер се ради о тарифном одсјеку, о плаћању, а то је надлежност финансија. Само плаћање, дакако да јест, али систематизација, одређивање положајне групе, свакако није. И одредили су мене да формирам тај одсјек у финансијској управи. Кад ме је Орешчанин убијеђивао да формирам тај одсјек, онда је испало, да мало карикирам, да је тај положај, малтене иза положаја Коче Поповића, начелника генералштаба. Примио сам, доста тешка срца, јер тек је завршио рат, а у томе рату ја сам цијело вријеме био командант, дошао сам у Генералштаб са положаја начелника штаба дивизије, заступао команданта дивизије, а сада треба да идем у финансије, у позадину. Финансијска управа је тада била по саставу врло шарена. Било је ту окупљено и добрих финансијских стручњака, а било је и људи са сумњивим педигреом, по тадашњим мјерилима, што је радио и гдје је био за вријеме рата? Једини носиоци споменице били смо ја и Војо Тодоровић, начелник управе.

Војо Тодоровић је био добар човјек. Имао је много посла да распетљава разне ствари, да предлаже и ствара разне законе и прописе, новаца није било, а потребе су биле велике итд. Финансијско одјељење је била формирала жена Ивана Милутиновића, која се била наметнула Титу, па је доста ствари покварила и запетљала. Војо је био и нервозан. А често је користио вријеме тако, што би док разговара телефоном, рјешавао и потписивао акта. То су већ знали у МНО, тако да ме једном, кад сам заступао начелника управе, Воју, назвао Блажо Јанковић из II. (обавјештајне) управе Генералштаба, и рече ми, кад му се учинило да га ја не слушам: “Слушаш ли ти мене Пајићу или рјешаваш акта ка твој шеф Војо Тодоровић!”

Имали смо и партијску организацију, и кад сам ја дошао, бирали су ме за секретара, што је тада било још једно бреме на моја леђа. Кажем бреме зато, што смо ми тада били сирови, васпитани на историји СКП(б), па смо рјешавали и на партијским састанцима разне ствари, којима се данас

само можемо чудити или смијати. Рецимо оно са Теом. Ко је та Теа? Теа је била борац у VIII. дивизији, у задње вријеме радила је у новинама – дописник. И једног дана кад сам био код начелника управе, видим сједи код ађутанта Живка нека дјевојка. Кад сам се враћао од Воје, Живко ми рече да та другарица мене познаје. Ја приђем, погледам мало боље, дјевојка са уређеном косом, у лијепој хаљини, и једва препознам партизанку Теу. Дошла на рад у Финансијску управу. И на једном састанку, један грмаљ постави питање – зашто се другарица Теа вози у лимузини? Возити се у лимузини, тада је био велики гријех, изузев ако ниси неки велики руководилац. Теа се дигне па доста тихо каже: “Кад долази на посао друг, онда и ја дођем с њим”, а који друг, овај ће грмаљ даље, а она одговори – Гошњаук. Онда наста тајац. И ја сам некако даље продужио састанак. Радила је са нама, а нисмо знали да је Гошњакова жена. Или други примјер. Ађудант Воје Тодоровића, тада поручник, иначе бистар дечко али и спадало, једног дана не дође на посао, рекоше да се налази тешко рањен у болници, наводно ранила га дјевојка. И Живко се залијечи, и дође на посао, али дође и на тапет на партијску организацију, пошто је било и на суду. Али што ту сад да ради партијска организација? И тако, почесмо ми расправљати. Прича Живко (иначе Црногорац, али и цура је Црногорка): “Ми легли у кревет (ваљда први пут) и имали однос, а ја видим да она није невина као што је рекла, и ја кажем, нећу је женити.” А она се диже узе ливор па прас, прас, два метка спраши у прса. И оде. Послије смо се на састанку натезали, та ако су мушкарац и жена равноправни, јеси ли и ти био невин итд. Мучни разговори, мислим да је Живко добио неку партијску казну.

Да илуструјем оно шаренило у управи. Било је шаренило и у партијској организацији. Једанпут смо на партијском састанку расправљали, је ли или није једна другарица за вријеме рата везла мараму четницима итд. Тако је било у партијској организацији.

И у овој управи је био руски инструктор, пуковник Демченко. Тај је био финансијски стручњак, говорио је да је у рату био начелник финансијског одјела фронта. Да је спуштен са “парашутом” у команду фронта. Да је имао у свом одјелу и два генерала. Са Демченком смо, разумије се разговарали о разним стварима. Кад се једанпут случајно повео разговор о лову, он рече да је имао ловачку пушку, али да је за вријеме рата жена морала да је прода да би могла преживјети. Мислили смо, рат је био, Нијемци су све уништили итд. Нисмо тада још ни слутили да је у СССР-у социјализам био за један танак слој владајуће елите, а да је огромна већина народа живјела у биједи. О Жукову нам је објаснио, да је он у рату био добар, али да су за мир потребни други људи итд. Кад се формирао “Информбиро”, питао нас је Демченко што мислимо о томе. Казали смо му да мислимо

да је то “Коминтерна”. “Ето правилно, ето Коминтерна”, рече он. Затим запиташа, што мислимо тко ће бити секретар Коминтерне, рекли смо да не знамо. Он рече да би требао бити Тито, али пошто је он шеф државе, да ће бити Кардељ.

Код Демченка смо прославили и октобарску револуцију. Он је позвао начелника управе, секретара партијске организације и начелника одјељења. Напили смо се. Са чашом од 1 деци вотке, најприје се наздравља Стаљину, па Титу, редом, то је мало тко могао да издржи.

Овдје, у финансијској управи су се могле сагледати многе ствари, које се нису могле видјети на другим мјестима, по управама ДСНО. Рекао сам већ, да смо били у новчаној оскудици, па на примјер, још 1946. и 1947. није било дневница за путовања, али било је и мало путовања, путовали смо на “објаву”, која је важила умјесто возне карте. Тамо гдје допутујемо, добијемо јести у војној мензи, а и спавали смо на објаву. Међутим, било је људи који су путовали на свој рачун, и онда тражили дневнице, које дабоме, нису могле бити исплаћене никоме. Али један се капетан заинатио, и жали се Титу. И Тито нареди: “Исплатити”. Исплаћено му је, али нам је то стварало велике потешкоће.

Било је то негдје 1947. или 1948., када сам заступао начелника управе Воју и требало је ријешити нешто око плаћања неких људи који су дошли из СССР-а. Орешчанин то мени најави, и рече да ја то ријешим, једноставно, донесем пропис. Ја ипак консултујем наше стручњаке из управе, и они предложе да ипак то дадем на потпис помоћнику министра народне одбране који је у то вријеме био Гошњак. И ми пошаљемо то Гошњаку у Опатију, гдје је био на одмору, мислим у хотелу “Кварнер”. Међутим, Гошњак то врати, с тим да се то преправи за потпис Тита. Ја сазовем стручњаке, и ми то направимо за потпис Маршала, пошаљем то Гошњаку, који то упути Врховном команданту и министру народне одбране, Титу. Послије извјесног времена, врати се то нама. Маршал није потписао, јер је тамо било формулисано отприлике тако, да тај пропис може донијети МНО у сугласност са министром финансија, који је тада био Жујовић. Међутим, Тито је тада био све – и Врховни командант и министар народне одбране и председник владе итд. Тито је једноставно плавом (биле су онда мастиљаве оловке, пола црвена, пола плава) написао: “Мени није потребна сугласност никаквог министра финансија. Не слати ми више такве глупости”, Тито.

Ја онда опет сакупим стручњаке и направимо двије варијанте и пошаљемо Гошњаку да одабере и затим упути Титу. И Тито је тада потписао.

Да испричам још нешто са Титовим потписом. У нашем систему тарификације обухваћене су групе од команданта армије до командира вода. Неки положаји као, начелник генералштаба, помоћник министра народ-

не одбране, начелник политичке управе, команданти и комесари области, били су изван тих група. Направили смо једноставно списак тих људи – име и презиме, функцију и слободан простор за плаћу. И Тито је лично сам одређивао плаћу. Свим комесарима редом, Тито је одредио мању плаћу од команданта, мада су по рангу формално били једнаки. На примјер, Коста, наш командант II. војне области добио је 12.000 динара (командант армије имао је тада 10.000 динара), а комесару Душку Кораћу дао је 11.200. Тада је мени пало на памет, да политичаре који су се јако курчили и правили важни, мало зајебем. Направио сам јако неслану шалу. Питам их да ли су сигурни да су командант и комесар равноправни – како то уопће могу питати, почну да се пјене објашњавајући. Ја онда покажем то што је Тито својом руком одредио плаће, разумије се, сакријем Титов потпис, и запитам их да ли је то правилно. Почеше да се љуте, бјесне, то је неправилно, тко је то написао итд. Кад су се добро извикали, ја им онда покажем Титов потпис – занијемали су. Ужасно су се уплашили. Хајде, не бојте се магарци једни, нећу вас ником тужити, али мућните мало и својом главом, ти сви команданти су виши и за неколико глава од својих комесара. Од тада су ме политичари обилазили као минско поље.

Да кажем још нешто о политичарима, из мога искуства са њима, сједећи у тим комисијама (најприје у финансијској управи, а затим у III. (орг. моб. управи Генералштаба). Сједимо ми тако, а улицом маршира наша војска и све од 1948. пјева скоро искључиво руске пјесме (совјетске). Ја кажем онда, ма лијепе су то пјесме – совјетска, али требало би запјевати и наше партизанске. Нато ће наши политичари (то нису ситни политичари) – нека пјевају, то је добро, само нека они пјевају руске пјесме. Нисам ја онда имао у виду никакву високу политику, а и како би могао тако критиковати нешто руско, али било је природно да наша војска пјева и наше лијепе партизанске пјесме. И друга ствар. Послије 1948., када смо већ сазнавали свашта из СССР-а, нпр. да колхози и совхози нису успјели и да у СССР-у кубуре са храном, а ми почели да форсирамо радне задруге, ја споменем колхозе, а политичар ме поклопи (опет не неки ситни). “Ипак су Руси нешто ријешили – колективизацију земље.”

Да се вратимо систематизацији. Рекли смо већ, да је главне положаје одређивала комисија којој је био на челу помоћник министра народне одбране. То је тада, био Јакшић. У комисији су били још: начелник III. управе Генералштаба, начелник персоналне управе, начелник политичке управе (они су били “мирођија” сваког јела), и одговарајући начелници родова и служби о којима се радило.

Обично начелници политичке и персоналне управе нису присуствовали, они су слали своје замјенике или потчињене (из персоналне управе

обично су били: Вучинић, Туђман, Сколичкић). Та комисија је одређивала главне положаје. Остале положаје, као и подофицирске, водиле су друге комисије, гдје сам ја углавном водио главну ријеч. Било је често натезања у комисијама. Представници рода или службе тражили су више групе, а комисија, опет давала је мање, односно, колико се сматрало да је реално. После је су се ови представници свјештили, па су тражили и неколико група више, да би добили оно што желе. После је тога Саво Дрљевић низ година, кад ме сретне каже: "Хоћемо ли једну мање?" Борба за веће групе, није била само борба за веће плаће, то је била и борба за већа права (привилегије) која су ишла уз групе. На примјер: 6. група (команданта дивизије) има право на дипломатски магацин, од групе 12 (друга, слабија варијанта команданта пука), кроје одијела-униформе, а до 12 конфекција, затим право на радну робу итд. За Русе, опет, била је посебна уредба, они су били све вријеме привилеговани (плаћа, станова, кола, дипломатски магацин итд.). Посебан статус код Руса имао је пуковник Дронов, који је званично био инструктор у персоналној управи, али је у неку руку био капа над свим Русима. У уредби је на примјер стајало да нека права имају генерали и ппук. Дронов. Он је вјероватно био главна партијско-политичка личност. И тако је то ишло са систематизацијом-тарификацијом. На томе положају сам био негдје до љета 1948. године. За то вријеме, промијенила су се три помоћника министра народне одбране – Јакшић, Мијалко Тодоровић и Гошњак. Истакли су тада да је велики успјех што се успјело направити систематизацију за цијелу армију. Радило се тада лудо (додуше, не баш сви). Радило се доподне и поподне, слободно је било само недјеља поподне, а понекад ни то! Када смо ствар завршили, средили, било је ту још доста посла, али то је било већ нешто друго, имали смо основ, базу од које смо полазили. Лакше се дисало лакше се радило. Тада сам се трудио да нађем достојног замјеника, који ће моћи успјешно ради-ти тај посао, па да ја одем из Финансијске управе. С тим се слагао и начелник управе Војо Тодоровић. Али је и он тражио да иде!

У то вријеме, посебно 1946, 47., а и касније, било је проблема са прехраном, па се и гладовало. Главни артикли су се добивали на тачкице. Добивали смо, рецимо, фамилија од три члана – 6 кг меса мјесечно, и то најчешће козјег. Родило се дијете 1946., жена није имала млијека за дојење, а ниси га могао ни купити. Нарочито смо лоше прошли ми који смо се одмакли од своје базе, кад смо дошли у Београд. Рекао сам већ да смо радили двократно, онда би обично понекад понијели нешто за јело, да не би у подне ишли кући. Ја сам обично понио круха и мармеладе. Они који су имали базу – родбину ту негдје у околини, понијели су нешто боље. И једанпут, кад су ме запитали имам ли ја нешто боље од мармеладе, ја

сам се наљутио и питам Теу – Гошњакову супругу, што она њему спрема. Она каже: “Круха и мармеладе.” Тако је тада било. Кад су за одређен број виших старјешина уведени дипломатски магацини – то је за те људе био комунизам или капитализам.

Тада је већ било наших људи са Кордуна, који су били колонизовани у Војводину и Срем. Највећи број њих из околине Војнића био је колонизован код Сомбора у Крњају – Кљаићево. И једне недјеље, ја и Симо Мишчевић кренемо тамо. Он је тамо имао оца и маћеху и браћу и сестре, ја нисам имао ближе родбине. Лијепо су нас тамо примили. Бистри су они људи, видјели су они одмах у чему је ствар. С друге стране, ја сам се срамио рећи да сам гладан у Београду. Ми градимо социјалистичко друштво, а ја гладан! Међутим, Милић Новковић-Басаћан, као случајно упита: “Дао би ти нешто да понесеш у Београд, али не знам у чему!” А ја кажем: “Имам ја куфер на станици.” И тако ја донесем куфер, а они натрпају свега: брашна, шећера, меса, масти, а “за пут” Зорка, његова ћерка, испече крух од бијелог брашна, па још намаже га жуманцетом од јаја, и на круху се створи жута, сјајна корица, као злато. Нисам се усудио тај крух водити у возу из куфера да ми га тај полугладан народ гледа. Од тада смо се почели снабдијевати од тих наших колониста, који су свега имали. Нешто смо за новац купили, нешто смо трампили – “наш” радио “Тесла” (у ствари наша кутија!) за пола свиње итд. Они су обично, посебно када су основали сељачку радну задругу “Комунист” одсједали код мене када су долазили у Београд, и дабоме сваки пут донијели добру попутнину. У ствари, тако ме тај народ, који ме хранио у рату као партизана, хранио и сада, послјије рата, у оној оскудици у којој смо се налазили.

Нешто о помоћницима министра народне одбране (МНО)

Посао око систематизације, координирао је помоћник министра народне одбране. То је 1946. био Павле Јакшић, он је био једини помоћник МНО. Помоћник МНО је сазивао састанке комисије, чији је био предсједник, он је потписивао завршену систематизацију за поједине јединице и установе.

Јакшића сам знао још из рата, имао сам с њиме неколико посредних и непосредних контаката. Било је познато за њега да је дошао из I. пролетерске бригаде са дужности команданта батаљона на дужност команданта VII. банијске дивизије, као веома способан. Прескочио је положај команданта бригаде, али с обзиром да је био командант Краљевачког одреда, који је ослободио цијелу Ибарску долину и дио Моравске долине, и који одред је имао преко 1.000 људи, а затим командовао у нападу на Краљево – гдје је било више батаљона, јачине до бригаде, може се рећи да је и

то искуство прошао. Њега је био глас, да је доста оштар, па и нетактичан у односу са људима. Причало се да је правио ред, па и разоружавао неке људе у току IV. непријатељске офанзиве на скели код Покоја на Уни, низводно од Бихаћа, а гдје је прелазила на лијеву обалу цијела VII. банијска дивизија, 5. бригада VIII. кордунашке дивизије и мноштво народа. Може се замислити каква је гужва тамо била, и реда је требало направити. Ја сам тада био командант батаљона у 5. кордунашкој бригади и бранио сам са батаљоном прелазе преко Коране на десну обалу, код Стурлића, кад сам добио из бригаде наређење да се стављам под команду VII. дивизије. Тада је и цијела 5. бригада била под командом VII. дивизије, и никад нисам разјаснио зашто би мој 4. батаљон био непосредно под командом VII. дивизије. Послао сам одмах курира у штаб VII. дивизије, у којему смо извијестили о стању код нас и тражили даља наређења. Међутим, неколико курира се вратило, не нашавши штаб VII. дивизије. Тек из мемоара Јакшића сам дознао, да је штаб I. корпуса у Хрватској, као и ГШХ, стављени под команду VII. дивизије, због лошег држања и командовања, па како онда да води рачуна о једном батаљону. Али, повлачити се нисмо смјели. Међутим, када су Швабе наишли од Мале Кладуше на десни бок и леђа батаљона, морали смо се повући, при чему су по нама отварали ватру, до тада мирни Штурлићани (муслимани). Додуше, хране нам нису давали! То је била прва посредна веза са Јакшићем.

Као што је познато, VII. дивизија се вратила у љето 1943. са око 700 људи, а имала је пред офанзиву 4.500. О томе страдању се доста говорило о тифусу итд., али тада нисмо знали за глупости и грешке, у првоме реду ВШ и Врховног команданта, груписању рањеника и партизанске војске, ни о томе, да су неки команданти дивизија у групацији око ВШ, предлагали другачија рјешења. (Коча Поповић је оставио 300 рањеника са једним батаљоном у позадини, али је Врховни командант то све вратио у основну групацију рањеника и војске.) Тада је кружила прича о посебним односима у штабу VII. дивизије – постоје три круга у команди, први круг је командант (Јакшић), други круг су командант и комесар (Ђуро Кладарин), трећи круг су командант, комесар и остали. То су причали чланови политодјела, претежно Црногорци. Неки чланови штаба, када сам их послје рата питао да ли је то тачно, рекли су да у томе има истине.

Други сусрет, био је такођер у то вријеме. Већи дио бригаде је био ангажован у Перјасици, око пријевоза жита преко Мрежнице, те преко цесте и пруге Огулин-Карловац, за Горски котар. Тада јавише из VIII. дивизије (командант Шумоња) да одаберемо једну чету која треба да буде спремна у Перјасици да прати начелника ГШХ у ГШ Словеније, и уз то и једног коња да стави на располагање. Дабоме, нисам специјално одабирао

људе за чету, него смо одабрали чету која нам се учинила најпогоднијом са командиром и комесаром – обадва Вучинићи, униформе смо им мало дотјерали – измијењали, да изгледају боље, јер иду у Словенију, а коња сам дао свога. Дочекао сам Јакшића лично са коњем и четом у Перјасици, докле је дошао аутом. За коња он рече, да неће јашити, да је добар пјешак, него коњ треба да се нађе за нужду (не вјерујем у оно вријеме да би неки виши руководилац тако урадио). Једно јутро, послије неколико дана, јави се лично Јакшић са телефона код нашег батаљона у Перјасици, каже да се вратио, да је чета била добра и захваљује. Били су јако задовољни у дивизији кад сам им то јавио.

Сљедећи сусрет са Јакшићем био је опет негдје ту код Перјасице, приликом пријезова жита за Горски котар. Дошла је једна горанска бригада са око 100 кола, коју смо дању склонили у кањон Мрежнице и натоварили житом, а ноћу би оба двије бригаде (горанска и наша) обезбјеђивала пријелаз преко пруге и цесте, на одсјеку Генералски Стол-Тоуњ, преко Доњих Дубрава, и даље, у Горски котар, колону је пратила горанска бригада. Овај пут се десило, да је колона у доласку закаснила, па су једно петнаестак кола Швабе одсјекле тенковима и послије тога посјели пријелазе. Са овом комуникацијом Тоуњ-Генералски Стол било је тако, да су дању господарили Нијемци, а ноћу ми. Сада се ситуација измијенила утолико, што је комуникација била посједнута, па га је требало увече ослободити и протјерати Швабе, а онда тек превести колону кола преко цесте. Командант горанске бригаде, Ристанбег, сматрао је да треба да консултујемо Јакшића, који се ту нашао, такођер ради пријелаза комуникације. Ја сам сматрао да не треба њега да консултујемо, и да ћемо то ми сами ријешити. Међутим, он је ипак отишао, али се убрзо вратио. Што ти је савјетовао, питам га. Пита ме, каже: “Које су то бригаде?” Ја одговорим: “Друга горанска и Трећа кордунашка.” “Баш фино”, каже Јакшић, “још нисам видио како се туку те двије бригаде.” И нас два смо организовали напад. Међутим, Швабе су се повукли. Послије тога, ја сам Јакшића безбједно превео преко цесте и пруге.

Сљедећи сусрет у рату био је 1945. на Бихаћу. Ту су се састале јединице IV. корпуса НОВЈ и IV. армије. Четврта армија је дошла из Лике, из Лапца, а IV. корпус је напредовао од Дрежника и Ваганца, ослобађајући сва ова мјеста ка Бихаћу, која су била посједнута усташким и њемачким посадама.

У Бихаћ су прве ушле – 1. далматинска бригада из IV. армије и 3. кордунашка плашчанска из IV. корпуса. Убрзо се у Бихаћу нашао и генерал Павле Јакшић, начелник штаба IV. армије, и тражио да му се јави најстарији командант из IV. корпуса. У Бихаћу сам тада ја био најстарији

командант из IV. корпуса, командант 3. бригаде VIII. дивизије. Штаб VIII. кордунашке дивизије и штаб корпуса су још спавали, послије синоћњег неуспјелог напада на Завале. (Нисмо тада знали да су га и са личке стране нападале јединице IV. армије.) Пошто је било доста телефонских жица које су Швабе оставиле, па смо брзо преспајањем успоставили везу са јединицама IV армије. А јавио сам се Јакшићу телефоном, и кажем му да ћу доћи и усмено да се јавим, али да му за 10 минута могу дати команданта IV. корпуса на телефон. Он је казао, у реду, не треба долазити. То је било у марту 1945. године. Сљедећи, посредни сусрет са Јакшићем био је у Истри у мају 1945. године, заправо одмах по уласку VIII. кордунашке дивизије у IV. армију. Када се командант VIII. дивизије јавио у штаб IV. армије и примио задатак од начелника штаба IV. армије Јакшића, причао нам је о томе, као о нечему до тада невиђеном. То је штаб, велики, то су карте са заставицама, у армији је тада било десетак дивизија. И друго, то је задатак – усиљени марш, што прије стићи ка Илирској Бистрици и Трсту. Писали смо пароле – на Трст и друге!

Маршовати, не обазирати се на оне који не могу, не обазирати се на нападе са бокова, само напријед! Тада је I. бригада VIII. дивизије, на челу дивизије (био сам тада командант I. бригаде), прешла 160 км за четири дана! Није нам тада било јасно, чему толико форсирање. Међутим, кад смо стигли у Кнежак, преко бивше југословенско-талијанске границе, било нам је све јасно, 26. дивизија IV. армије која је држала фронт пред Швабама (97 АК) у Бистрици, била је практично разбијена, пут Нијемцима за Аустрију, био је отворен. Ја сам добио задатак од команданта дивизије укратко: “Комуникација Илирска Бистрица (Вила дел Невозо) – Пивка (Шт. Петер), је отворена за Нијемце, тамо нема наших снага. У Шт. Петеру је истакнуто командно мјесто IV. армије и командант Драпшин не мисли да га мијења, бригада има задатак да спријечи Швабама продор ка Пивки. Наша друга бригада посједа комуникацију која преко Кнежака води ка Пивки. Дакле, тада пред Нијемцима није било наших јединица да им спријече продор ка Аустрији. Послије је на овај правац дошла и VII. банијска дивизија па је тако већ било прилично сигурно да ћемо успјети спријечити Нијемцима даљи продор. Коначно, послије неколико дана борбе, ту су Нијемци затражили преговоре и капитулирали! Преговоре је најприје водила команда VIII. дивизије. Мислим, кад је Јакшић дошао, да су Швабе већ били прихватили капитулацију. Када се Јакшић појавио, тражио је да се безусловно поштује Женевска конвенција, тј. да се заробљеници не смију убијати и др.

Сљедећи сусрети са Јакшићем били су послије рата у МНО, кад је Јакшић као председник комисије за тарификацију, руководио комисијом и

потписивао систематизацију јединица и установа. Он се по моме мишљењу коректно понашао, у погледу односа са људима нисам могао закључити да су тачне оне критике које је на партијској конференцији МНО пред IV. конгрес, изрекао ппукловник Грахек, који је казао да Јакшић грубо поступа са људима, да је људе знао истјерати из канцеларије.

У погледу односа њих тројице, главних у МНО, Јакшића, Коче и Темпа, Јакшић наводи у мемоарима да је он био формално главни и координирао рад у МНО-у, по моме увиду, стварна ситуација је била нешто друкчија. Изгледа да је Темпо, или био овлаштен, или је сам тако радио, да у име партије, у ствари буде главни арбитар у Армији. Једном ме је назвао Јакшић и рекао да сакупим све до сада израђене систематизације и да дођем код њега. Кад сам дошао код њега, рекао је, идемо код Темпа, који је тада столовао у згради Генералштаба у Милошевој улици. И ми одосмо код Темпа. Темпо је тада био генералмајор, а Јакшић генераллајтант, значи виши по чину. Темпо је листао систематизацију, давао примједбе, запиткивао штошта. Тако, када је видио доста велике тарифне разреде у персоналној управи, запитао је тко се налази на положају начелника II. одјељења, ја кажем Туђман, а он даље, тко је тај Туђман, ја одговорим да је био помоћник комесара дивизије у Загребачком корпусу. (Нисам тада знао да то уствари и нису биле дивизије него бригаде, и то слабе: 1944. – 32. дивизија је имала 852 партизана.)

Још једна ствар, можда ситна, а можда сам ја и злопамтило, ради се о канцеларији Јакшића. Он је дао да се ту штошта дотјера, уреди, то је била јако велика канцеларија, не знам је ли прије била проширивана, али знам да су плакари били изнутра исти као врата, па се Орешчанин шалио у вези с тим, јер су неки приликом изласка из канцеларије потрефили у ормар, умјесто на врата. Мислим да је то уређење Јакшић објаснио потребом да има репрезентативну канцеларију кад прима странке у име МНО, и да му је то сугерирано. Кад смо бирали комитет за све јединице, установе и управе којима је руководио помоћник МНО, читана је и Јакшићева карактеристика, не знам да ли ју је писао Гошњак или Драпшин, али била је изванредна. Толико о Јакшићу.

Послије Јакшића, краће вријеме, био је помоћник МНО Мијалко Тодоровић, који је оставио утисак образованог, паметног човјека, који је био самосталан у раду. По мојој оцјени, добро је обављао овај посао.

Након њега, дошао је Гошњак. То је можда било и неочекивано од скромног начелника персоналне управе. Међутим, он је по Јакшићу, имао савршен педигре за тадашње услове (и касније!), био је радник, предратни комуниста, био је “Москаљ” (то јест боравио је у Москви), био је “Шпанац”. Гошњак се већ тада пробио у МНО међу прве, на познатој партиј-

ској конференцији МНО пред V. конгрес 1948., као и после резолуције ИБ, представници ЦК у Армији били су Темпо и Гошњак, уједно чланови ЦК (именовани).

Гошњак је био са људима доста близак, партизани из Хрватске и Срби и Хрвати, говорили су – идем код друга Иве. Био је строжи према старијима, а млађи су се у друштву старијих, када је он руководио, осјећали веома слободно. Ја сам знао неки пут у комисији, иако сам био најмлађи, испричати и неки виц. Па и Гошњакова жена, Теа, држала се међу нама доста скромно, није се издвајала. Гошњак је званично руководио комисијом, али није увијек био присутан, он је потписивао обично готове систематизације, које би носио на потпис Војо Тодоровић, а чешће ја, јер сам ја једини увијек морао бити присутан, и знао сам објаснити, дати неко упоређење итд. Гошњак је нормално потписивао, али је понекад тражио објашњења. Једном сам му донио за саобраћајни или грађевински пук, који је био више тарифициран него други пукови, пјешадијски, артиљеријски, због тога што је у томе пуку било инжењера које је требало добро платити, односно, дати им већу групу, тако да је командант пука био тарифициран са групом IX – начелника штаба дивизије, док су остали команданти пукова имали групу XI, за двије мање. “Не може то”, рече Гошњак, “кад сам му то објаснио. Не могу они имати више од пјешадијског пука који треба да гине на фронту, а овај дотле шврља по позадини. Ја онда велим, да то справим да поново донесем, а он вели не треба, и потписа, а ти после исправи. Неки пут је опет питао тко је на неком положају. Тако је рецимо у ВТП (војно-трговачко предузеће) био на положају команданта дивизије неки Ивановић који је изишао из рата као потпоручник, иначе Црногорац по националности. Гошњак је у ствари био противотров за Црногорце. Он је дошао у персоналну управу да поправи ситуацију, јер се сматрало да су Црногорци форсирани. Персоналне послове је до тада у Армији водио Ранковић, али он није могао на све да стигне, па је углавном те послове водио Драго Вучинић Црногорац, иначе образован и паметан човјек, после је отишао у амбасадоре. Гошњак је сматрао, а тога је било, да су Црногорци префорсирани, мада су неки били добри стручњаци и одговарали на својим положајима. (Тако се као што смо навели Темпо интересује тко је Туђман, а Гошњак тко је Ивановић!) Гошњак је онда префорсирао Хрвате (можда и без намјере), доста је да се каже да су Туђман и Скочић, најдуже ведрили и облачили у персоналној управи. Треба још напоменути случај Гаје Војводића. Он је завршио рат као бригададни кадар. Школовао се у СССР-у и за пар година по повратку из СССР-а постао начелник штаба Војне области. И сам је говорио да се не сналази на положају. Ипак треба рећи да су у Хрватској 1945/46. били форсирани

домобрански официри, на рачун ратних партизанских руководилаца, углавном Срба. Тако је у II. армији у Загребу (командант Гошњак), рецимо командант 34. дивизије био мајор Фрањо Кофлер, заробљени домобрански официр, а III. црногорске дивизије Саво Бурић, генералмајор.

За вријеме док сам радио у МНО до 1950. године, Гошњак се постепено уздизао као члан ЦК, да би постао помоћник МНО, па замјеник – главни у Армији, а и он се с тиме мијењао. Јефто Шашић је постепено око Гошњака направио зид. За шефа кабинета је дошао Колб. До Гошњака се тада тешко долазило.

Послије 10-12 година, 1963. у Скопљу, гдје сам био на служби, ишли смо једног дана на дочек државног секретара за НО и замјеника Врховног команданта Гошњака, на скопски аеродром. Дошао је око 9 сати. Постројени – генералитет, Штаб армије – пуковници, почасна чета, војна гларба, македонска влада. Исто то и на испраћају у 15 сати истог дана. То је очигледно био туристички посјет. Тада сам видио, да је то други човјек. И тада су јасни, они ријетки разговори до којих је долазило са Гошњаком, рецимо, са Николом Видовићем, када је ишао да се жали, па му Гошњак, између осталог рече – “и то ми је неки рат”, мислећи на наш НОР. Или разговор са Дмитриом Закланом, када се жали што није добио чин генерала (а био је успјешан командант дивизије!), па му Гошњак одговори – да их има пуно генерала из Лике, а Заклан му на то одврати: “Што нијесте дошли 1941. па казали да нас је пуно!” Или, да споменем, тада такођер у Скопљу службујућег генерала Мутака. Он је слабо радио, био је замјеник команданта за позадину. Он, рецимо, поведе начелнике одјелења у обилазак јединица, па онда картају преферанс цијелу ноћ, појаве се 10-11 сати у кругу касарне, мало прошећу, попију каву код команданта, и оду, а извјештаји су већ унапријед написани, само се неки подаци још попуне. Мутак се хвалио: “Ја сам био код друга Иве (Гошњака) кад сам требао ићи у Скопље, и он ми је рекал да ћу бити три године и добити чин генералпуковника. И ево, ја сам премјештен из Скопља и добил сам чин, иако ме из Команде армије нису предлагали.” Можда је Гошњак према њему био болећив и зато, што му је Мутак био прије рата секретар партијске ћелије, у жељезничкој радионици у Загребу.

Има још један податак о Гошњаку, мање познат. Ђуро Станисављевић, историчар, пуковник, казао ми је да је Гошњак био веза са КПСС, и да та веза није прекидана ни после 1948. године. Због тога је јасно зашто га Јакшић зове “неоинформбировцем”, и зашто смо 1968. после окупације Чехословачке од Црвене армије, ми били такођер изненађени, и то тотално! После смјене Гошњака, дигла се велика бука у источним земљама и СССР-у, сви су бранили Гошњака! Толико о Гошњаку.

Ја сам 1948. године, по молби, отишао из финансијске управе МНО у III. управу Генералштаба (организацијско-мобилизацијску). Требао сам бити постављен за начелника II. – формацијског одјељења. Тада бих ја ту дужност могао успјешно обављати, јер сам радећи на систематизацији, добро упознао организацију и формацију армије. Заправо, био сам један од неколико њих који су најбоље познавали ту материју. Међутим, нијесам отишао на ту дужност. Орешчанин је успио да се на ту дужност постави Колб, за кога су се тада у МНО отимали. Он је био стварно стручан, професионални официр. Имао је искуство из двије војске, аустроугарске и бивше југославенске. Говорио је стране језике – француски, њемачки, талијански, енглески. Он је у тај сектор унио систем и ред и свакако је био бољи од мене. Ја сам постављен за замјеника начелника I. одјељења (организацијског) у III. управи Генералштаба. То је било водеће одјељење, ту се заправо израђивала структура ОРС Југославије. Пошто се изради план организације и мобилизацијског развоја армије и потпише га Врховни командант, то је онда била основа за израду формације, оперативних планова, мобилизације и осталог. Заправо, то се прожимало – на основу оперативних потреба и материјалних могућности, стварала се организација армије.

Начелник одјељења био је тада Петар Брајовић-Ђуро, иначе бивши официр и партизански командант корпуса. Красан човјек, био је без једне ноге до кука, и имао је с тим понекад и проблема. Ја сам, мислим, добро радио свој посао, а био сам понекад и тврдоглав. Можда би се најбоље могао окарактерисати наш однос сљедећим његовим ријечима: “Пајићу, немате право, али нека буде по нашем!” Сарадници су ми били три капетана, три риза – Ристо Гаврић, Јанко Скенцић и Анте Цуцулић. Били су свакако изнад просјека, писмени, паметни, радни. То је био I. одсјек I. одјељења. Касније су ми у одсјек дали пуковника Пајић Илију, кога нисам могао баш искористити, јер он је био човјек за терен, за вањске послове, а да сједне за сто, то није ишло. Он је трагично завршио, убио се, кад је партија дознала за некакве курвалуке једне групе у којој је био и он. Грешке су биле можда за какву партијску казну, али се људи за то нису требали убијати. Он је осјећао велику стид, поготово што му је жена била рођена сестра Раде Жигића.

Послије су прекомандовали у мој одсјек Кочинов ађутанта и секретара Станка Бобића. Код Коче више није могао остати, јер се знао понекад опити и направити скандал. Тако, неки пут, нема Станка у понедељак на посао. Али, убрзо јављају из гарнизонског затвора, Станко је тамо. Добро, пусте га и дође на посао. Што је урадио? Пијан, у униформи мајора цепа улазнице пред кином Београд на Теразијама. Пропусти све који су били у НОБ прије 1943. Питам га: “Станко, зашто си то урадио?”. Он каже:

“Побиједио 'Партизан' на ногометној утакмици.” Други пут је узрок тај, што је “Партизан” изгубио итд. Станко је могао да ради, да пише, да црта шеме, а посебно је био добар кад је нешто требало носити Кочи на потпис, он на примјер, сретне Кочу на ходнику, кад излази, и врати га да нешто потпише, што ја не бих могао.

То вријеме – 1948, било је вријеме резолуције ИБ. Некако, по моме доласку у Генералштаб, саопштена је једној одабраној групи у Генералштабу (генерали, Комитет, начелници одјељења) – Резолуција. У ту групу сам, по неком критерију упао и ја. Резолуцију је читао Кађа Петричевић (заглавио касније на Голом отоку), и још нетко с њим из Политичке управе. Пошто је прочитано писмо СКП(б) са потписом Стаљина и Молотова, настао је мук. И Кађа се држао покисло. Има ли тко какво питање, рече Кађа. Нешто је питао Орешчанин, нешто сам и ја питао. Дигао се онда Павле Илић и почео да сипа ватру на Жујовића. (Павле Илић је био командант VIII. Далматинског корпуса, па га је смијенио Жујовић, јер је био неуспјешан.) А писмо је било насловљено на ЦК, другове Хебранга и Жујовића. Највећи утисак је оставио Чоче-Ратко Вујовић (био је тада начелник одјељења у II. (обавјештајној) управи Генерал штаба).

Он је отприлике казао: “Другови, ја не знам што је то, али је од друга Тита и ове наше земље и партије, не волим више никога у свијету.”

Онда је почела права хајка на информбировце у Генералштабу. У нашој III. управи, било их је пет, и то, чини ми се, све Црногорци. Најглавнији је био Перовић (касније секретар “Нове комунистичке партије”), он је директно потврђивао наводе из писма, гдје је било понешто и тачно, али већина је било лаж. Други су били, тако-тако, нешто су знали што је нетко рекао, нешто су рекли, нешто су крили од партије. Онда су на следећем партијском задатку смијенили секретара Ајановића. Успротивио сам се, не самој смјени, него образложењу, то јест, да је крив што се на одјељењу појавило оних пет “информбираша”. Имао сам ту дуел са Орешчанином. Казао сам отприлике, смијенимо га, али му немојмо у овој ситуацији додавати оних пет “информбираваца”, јер су и други чланови криви, ако је тко уопће крив. Резолуција је узроковала многе невоље, прије свега на два подручја. Економском – економској блокади, сви односи економски, били су оријентисани на СССР и источне земље, и сада су прекинути!. А затим, на одбрану земље. Наивно смо сматрали, у почетку, да без обзира на све, не би Руси одлучили да нас нападну. А онда су почеле оружане провокације. Рецимо, ријечни ратни бродови иду Дунавом и цијеви топова окрену према нашој обали. Онда смо ми морали поставити на обалу противтенковске топове. Коча Поповић издао наредбу: “Ватру отварати по моме наређењу!”

Морали смо тада правити нови ратни план и провести реорганизацију армије. Армију смо морали и реорганизовати, кад је постало јасно да од руске помоћи нема ништа, то нам је и прије требало бити јасно. Имали смо формацију јединица које су биле тако организоване, да можемо прихватити руску технику. Тако смо, на примјер имали формацију противавионске дивизије, у којој смо имали свега једну до двије противавионске батерије. Или артиљеријске пукове од дивизиона топова 122 мм, дивизиона минобацача 120 мм, и дивизиона пт топова 57 мм, што је било потпуно неподесно за дејство, али, по препоруци Руса, то је био основ за формирање артиљеријских дивизија. Отворили смо рубрике за оружје које нисмо имали у наоружању итд. Ратни план је такођер требало мијењати јер је био оријентисан на запад. Тако је формирана комисија којој је на челу био Раде Хамовић, начелник I. (оперативне) управе Генералштаба, затим начелник III. управе Богдан Орешчанин и његов замјеник Петар Брајовић, затим представник персоналне управе (то је обично био Туђман), представник политичке управе – но тај није био стално (и тако ништа нису разумјели, нити су шта могли допринијети). Нису то они баш ни цијенили, имали су важнијег посла! У комисији су још били представници родова, видова и служби, кад се о њима расправљало. Ја сам тада био замјеник начелника првог, организацијског одјељења III. управе и присуствовао сам комисији као некакав секретар, записивао сам све одлуке, то су касније моји сурадници преносили на папир, и онда је то ишло на потпис Врховном команданту.

Ствар се морала убрзати због учесталих провокација. Према дотадашњем ратном плану, оријентисаном према западу, Војводина и Славонија, биле су дубока позадина. Ту су биле војне школе и академије – ваздухопловна, интендантска, тенковска, затим складишта, радионице, а и фабрике. То сада није могло ту остати, па се морало предислоцирати у дубљу позадину (Босна), а овдје довести борбене јединице. Једну ноћ, Хамовић је сазвао начелнике управа и команданте родова војске да им саопшти ту наредбу о предислокацији. Предислокацију сам прочитао ја из свеске, касније су писане наредбе:

- Интендантска официрска школа из Сомбора у Требиње,
- 91. брдски пук из Требиња у Сомбор,
- Ваздухопловна школа из Панчева у Мостар,
- Тенковско-војно училиште из Вршца у Бања Луку итд.

Ово је било неопходно учинити, па чак и нешто индустрије пребаци-ти, међутим, цјелокупне индустрије, оно о чему говори Јакшић у својим мемоарима, као и о потапању Војводине рушењем Ђердапа – то је друга ствар. Ја сам тада био један од два ппуковника који је знао ратни план, али

за ово потапање, нисам знао. Мени је данас о томе тешко дати мишљење, ту би требале анализе стручњака да би се видило, што би се тиме постигло (а не вјерујем да су их онда имали!). Остаје да се прихвати Јакшићево мишљење, да је то безуман потхват.

Дакле, пошто су према импровизираном ратном плану, извршене неопходне предислокације, пришло се тоталној реорганизацији армије. То се радило на следећи начин: нпр. артиљерија, узели би се сви подаци о броју оруђа по калибрима, а онда потребе што у дивизије, бригаде, што у пјешадијске пукове, што за корпусе, армије, што у резерву Врховне команде. Кад је нешто запело, било спорно, као код ПА артиљерије, то је онда рјешавао начелник Генералштаба Коча Поповић. Код ПА артиљерије је избио спор око арт. оруђа за трупу и територијалну артиљерију. Хамовић, Орешчанин и остали у комисији су сматрали да треба дати предност одбрани трупе над територијом (ако сачувамо трупу, сачуваћемо и територију). Било је то овако: Хамовић је назвао Кочу и казао му отприлике да има један спор, и да треба пресудити, и да ли да ми дођемо тамо, или ће он доћи ка нама. Коча је одговорио да долази. И након неколико минута долази Коча и његов замјеник Славко Родић. “Но Хамовић, у чему је ствар”, рече Коча. И Хамовић објасни. Затим Коча затражи мишљење осталих и Родића. Сви су се углавном сложили са Хамовићем изузев представника ПВО. И Коча пресуди: “Ствар се поставља овако”, подржи Хамовића, “је ли јасно, има ли тко шта да пита!” И готово, оде он, а ми наста-висмо с радом. Тако се радило на реорганизацији армије. У финалу се радило 10 дана и ноћи, непрекидно. У 6 сати ујутро би се прекинуо рад на два сата. За то вријеме би шефови отишли кући, обријали се, дремнули и доручковали. Ја нисам могао ни то, јер сам морао мојима издиктирати оно што је ријешено, и они су то оформили, писмено или шематски. Десетог дана увече, Хамовић и Орешчанин одоше Кочи реферисати. Нас неколико чекало је у канцеларији код ађутанта. И коначно, негдје око 10 сати, изиђоше Хамовић и Орешчанин, и Хамовић рече: “Хајдемо код мене на кафу (шефови су онда имали нешто кафе). И одосмо ми Хамовићу. Међутим, Раде, ађутант Хамовића се нешто дуже задржао са кафом и Хамовић објасни – није имао довољно кафе, па је морао укухавати. Пописмо ми кафу, а Орешчанин рече да сутра могу доћи на посао у пола 8 (радно вријеме је било од 7 сати).

Рекао сам већ да се радило и цијеле ноћи, па се дешавало да неки, када им ађутант Хамовића најави, да према распореду треба да дођу у 2 или у 4 сата ујутро, не вјерују, па провјеравају.

На основу ових одлука направили смо шематски “план развоја армије”, који је потписивао Тито, и онда је на основу тога настао прави рад. Иза

тога смо давали елементе за рад формацијском одјељењу, мобилизацијском, за попуњу, затим персоналном, позадини и другима. Ја сам тада био ппуковник, и имао сам три капетана помоћника, то су били веома способни, натпросјечни људи. Њихове радне способности су биле невјероватне. Никад нисам морао много објашњавати, било је довољно мало података да све схвате. Приликом давања података за рад појединим одјељењима, давало се у изводу само оно што је било потребно за рад. Међутим, дешавало се да то неки нису схваћали, тражили су више (ми смо се држали онога – не треба да зна оно што му није неопходно за рад), а неки су опет, интелигентни, професионалци, реконструисали на основу оно мало података, и оно што им није било неопходно за рад. На примјер, Колб, начелник формацијског одјељења, кад сам му отишао и дао податке колико и каквих формација дивизија и бригада треба послати којој војној области (пољска, брдска, планинска), наједанпут је код В. В. О. – загревачке, примијетио, да је један правац у Словенији чини се Толмински, остао непокривен, јер он је одмах гледао правце, који са границе изводе у унутрашњост у појединим војним областима. Кад сам то рекао Орешчанину, насмијао се, такођер сам казао да се са њим тешко играти жмурке.

Радило се тада много, доподне, поподне, суботом и недјељом, ујутро. Ми смо били сви млади људи, и онда се дешавало, да у предасима, започињемо неке шале, игре, често неслане. На примјер, да се шпенадлом стављају на столицу да неко сједне на њу, уствари, набије се, јер се шпенадлом одоздо пробије столица, затим се папир запали, па се крухом одоздо залијепи за столицу, стави се вода у кантицу изнад врата, тако, да кад нетко уђе, излије му се вода на главу. Или се нетко позове да се јави у собу број тај и тај, а кад овај тамо оде, види да је то заход итд.

Тако се једном десило, кад није било ни Орешчанина ни Брајовића, да ме назове генерал Вукотић, тада командант корпуса НО Југославије (граничари), и позивајући се на Кочу, казао да треба написати наредбу за формирање једног граничног пука према Бугарској. Мени се чинило да то није генерал Вукотић, него да ме нетко зафркава, а био сам доста заузет и љут те ја њега лијепо пошаљем у п.... м...., и испустим слушалицу. (Ниси ти генерал Вукотић, иди ти у пм.) Кад након десетак минута нетко улази у моју канцеларију, и то нитко други него генерал Вукотић, и пита је ли ту ппуковник Пајић. Ја кажем ја сам и било ми је све јасно. Пошто нас је било више у канцеларији, он ме зовне ван, ја му се извињавам, он не прихвата. Послије се то препричавало. Било је више таквих згода и незгода. Али, да се вратимо реорганизацији армије. Већ сам рекао, да је за то требало времена, и да и одговорни људи, нису понекад схватили суштину промјена. Кад се једна дивизија предислоцира и тако одвоји од свог људ-

ства из резерве, без кога не може дејствовати, треба времена за преобуку и попуно новим људством. Тако су и 1949. вршене неке предислокације, тако да смо имали једно вријеме кризе, нисмо имали јединице способне за дејство. Кад сам са тиме упознао Орешчанина, када се вратио са одмора, он се ухвати за главу и рече: “Ово је хаос.” Упита, тко сад зна стварно стање ствари, ја му одговорим – ја. Били су то тешки дани!

Или, наведем питање утврђивања. Једног дана, дође Хамовић од Коче и назове Кидрича, предсједника планске комисије и главног по економским питањима. Он назове Кидрича, каже, зове по налогу Коче, и рече му да би требали нешто цемента и жељеза, па да ли да то (цифре) каже телефоном или да пошаље писмено. “Писмено”, рече Кидрич. И тада су се већ почели градити бункери и формирати крупније п. т. јединице (бригаде од неколико пукова. Сва утврђивања која је вршила Нова Југославија, вршена су према истоку, а не према западу, друго, у погледу потребе за тим објектима, треба рећи, да је требало направити ампласмане и покривене објекте, као и склоништа, нарочито ако се има у виду наша партизанска одбојност према утврђивању. Дакле, неспорна је потреба за утврђивањем. Друга је ствар, какве је објекте требало градити. Грађени су тада покривени објекти, сталног типа са дебелим армирано-бетонским зидовима, који су могли штитити чак и од тактичког атомског оружја (иако то тада није узимано у обзир). То је била заправо читава “мажино линија” – све под земљом. То је било веома скупо, и друга ствар с тим објектима, то су оруђа која смо могли ставити у те бункере. То су била оруђа већ застарјела у II. свјетском рату, трофејна, или добивена од Руса – ЗИС 76 мм и ПАК 75 мм и 50 мм, а могли смо ставити и хаубице 122 мм. Дакле, нисмо имали адекватна оруђа, која могу пробити тада савремене тенкове. Да закључимо, утврђивање је свакако требало, али пољског и полусталног типа, а са преосталим новцем набавити савременија оруђа.

Сљедећа ствар са објектима је маскирање. Универзално средство за маскирање, били су багремови посађени на објекте, па се по багремима видјело гдје су објекти. Касније се вршило савременије маскирање, нарочито за равничарске објекте, у облику куће, сјеника итд. Иначе су објекти били добро постављени, по правцима и по дубини.

Да се вратимо сада реорганизацији. Уопће, о реорганизацији треба рећи да је она вршена у складу са нашим могућностима, а те су тада биле мале. Прије свега, нијесмо имали довољно наоружања, оружје је било трофејно и нешто добијено од Руса, али све застарјело. Нешто руског оружја добили смо од Американаца, од онога што су они заплијенили у Кореји. Тек 1952/53. почели смо добивати оружје и технику од САД. Нисмо имали чак ни довољно униформи за војску. Онда је Хамовић предлагао да посту-

пимо као Срби 1914. кад су обезбиједили војницима шињеле и шајкаче. Били смо веома заостали у техници. То ћу показати на једном примјеру: За потребе ПА одбране, купили смо од Енглеца два радара. Сад је било питање ко ће са њима руковати. Било је, мањи број официра и подофицира, који су служили у савезничким војним формацијама. Када су они то погледали, рекоше, то уопште није радар. Енглези су нам подвалили!

Треба нешто рећи и о нашој војној доктрини у то вријеме. Тада смо још увијек били под утјецајем руске војне доктрине. Наша искуства из НОР-а смо одбацили. Кад је пријетила опасност од Руса, формиране су некакве илегалне групе, којима су командовали Мијалко Тодоровић и Темпо. Почело се тада дискутовати, али само толико – **постоји ли наша војна доктрина или је то варијанта совјетске војне доктрине.** Хамовић и Орешчанин су сматрали да постоји ипак наша војна доктрина!

1951/52. – АРТИЉЕРИЈСКИ ФАКУЛТЕТ ВИШЕ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ

У јесен 1950. године, био сам упућен на Артиљеријски факултет ВВА. Био сам одређен зато, што сам имао свршену реалну гимназију прије рата, па сам због тога могао пратити наставу на Артиљеријском факултету. Мислио сам да се побуним, јер то је значило нову специјалност, али сам одустао.

Артиљеријски факултет, био је уствари, по програму, комплетна ВВА плус артиљерија. Али, пошто је било другога артиљераца који нису имали потребно знање из математике и физике, да би могли пратити балистику, наставу гађања и друго, то је у наставу била уврштена математика и физика, у обиму, отприлике за средње школе. А да чорба буде још гушћа, био је уврштен и један страни језик. Дакле, програм је био преобиман. Мени је било утолико лакше, што математику, физику и језик, нисам требао учити, то сам знао из гимназије. Настава и живот у школи, били су организовани на следећи начин: доподне 6 часова наставе, поподне 2 до 3 часа учења у учионицама под контролом дежурног наставника. Становали смо сви у школи, у интернату, с тим, што смо ми који смо имали станове и породицу у Београду, понекад могли отићи кући, али се за то тешко могло наћи времена, јер смо били преоптерећени градивом. Иначе, дисциплина је била веома строга, наставнику се обавезно предавао рапорт и командовало мирно приликом доласка на обуку. Били смо подијељени у три групе, двије групе од по 15 слушалаца из земаљске артиљерије, и једна група од 20 из ПА артиљерије, свака група је имала своју учионицу, а спавали смо у собама 6 до 8, а ПА група у великој соби заједно. Иначе смо ПА групу звали и домобранска, јер је било више домобрана. По чиновима смо били од капетана до пуковника, једини сам ја 1951. добио чин пуковника. Још

треба рећи, да смо ми били друга класа, а у школи је била и друга година I. класе слушалаца. Школовање је трајало двије године.

Што се тиче самога програма, артиљеријски стручни дио је био добар, углавном по руском систему, који је био добар, а претежно су наставници били бивши официри, који су били такођер стручни. Међутим, општевојни дио, тактика, био је врло слаб, наиме, радило се по шаблону – главни правац удара у нападу и тежиште одбране у одбрани, постојало је и школско рјешење, па ко погоди, или га се некако дочепа, тај је успјешан, остали падају. Тактика уопште, и касније када смо формирали партизанске и територијалне јединице према нашој концепцији – није била израз наше реалности, него по шаблону – пук, дивизија брани толико фронта у одбрани, а напада, односно пробија одбрану непријатеља на одсјеку толике ширине и точка, то је по ономе руском – 'прориват оборану и уништити врага' (пробити одбрану и уништити непријатеља). А партизанске и територијалне јединице, распоређивале су се по чукама и шумама, и то је било све.

Били смо сви релативно млади људи – око 30 година, али стари ђаци, и тада сам схватио да ђаци остају ђаци и понашају се као ђаци, ма колико да су стари. Ту се преписује, шапће, бјежи са наставе итд. Први дани у школи прошли су углавном у борби са сном. Тешко је било издржати 6 сати, а да човјек не заспе. Дио наставе проводили смо на терену – углавном на војном полигону Бариловић, гдје смо остали на логоровању око мјесец дана, ту се гађало, изводило топографске радове и друго.

Било је и у школи и на терену, разних шала, па и несланих. Тако једном, кад сам закаснио на обавезно учење поподне у пола 5, отворим свој ормарић гдје су биле књиге и биљешнице, а из њега искочи мачка, или дођем касно у спаваоницу, јер сам дуго радио у учионици и не палим свјетло да не пробудим другове, али некако не могу наћи мој кревет, пипам, а нема га. Ипак, упалим свјетло, кад мој кревет растављен, а ја сједим на столици и крај мене кофер – обукли су ми униформу, а Перо Симатовић је одлично нацртао лице. Да споменем још, да је ова школа, уосталом као и све друге, била прилично по руском систему, са доста дрила, ми који смо становали у Београду морали смо спавати у школском интернату на Бањици. Нас неколико, међу њима и ја као доајен – пуковник, изостали смо са наставе задњи дан кад је већ заправо настава завршила, а требало је говорити о некаквим искуствима из рада у трупи, што је било прилично без везе, јер они који су о томе говорили, нису ништа, или готово ништа знали о трупи. И онда нас начелник школе построји, од капетана до пуковника, и казни по реду, најприје капетана и тако даље, а када је на мене дошао ред био сам сам, јер опет по неком правилу, не може нижи по

чину да буде присутан када се кажњава виши по чину. Добили смо 3 до 5 дана притвора.

Али, ни тада нису сви кажњени који су побјегли са наставе. Они су били паметнији, узели су прије тога своје објаве и дипломе, под неком изливом, и тако им нису могли ништа.

Дипломе нам је дијелио Коча Поповић, начелник Генералштаба. Ја сам завршио са одличним успјехом. Међутим, то сам касније сазнао од персоналаца, моју су оцјену способности вратили школи, јер, кажу није било логике, наставу завршио са одличним успјехом, био начелник штаба дивизије, а оспособљен за начелника артиљерије дивизије. Послије су то исправили и ставили да сам оспособљен за начелника артиљеријског корпуса.

И још нешто из те школе, што ми је у будућности донијело негативне поене. То је било партијско кажњавање ппуковника Душка Бојанића. Он је наине, свашта брбљао пред својим “друговима”, који му нису рекли – не блебећи, него га повлачили за језик и пријављивали органима КОС (контраобавјештајне службе). А он је брбљао свашта, кад је на примјер израђен наш први радио апарат, он је казао да је наша само кутија и томе слично. И буде партијски састанак на који су дошли и комесар академије и шеф КОС Ђука Баленовић, а присутно је било преко 100 комуниста. И искључе Душка из партије, ја једини сам гласао против. Ја кажем – он јест погријешио, али он би се сутра ако затреба борио за ову земљу (нисам рекао, али то се могло разумјети, да они који су га већином тужили, звали смо их домобрани, нису били сигурни). Послије су изоловали и мене и Душка, и поставили питање мога кажњавања, као што је то партија радила у сличним случајевима. Касније, међутим дође до обрта. Сазваше партијски састанак поново, и вратише Душка у партију, неки се посуше пепелом, ја тада нисам дискутовао.

ЗАГРЕБ 1952. ГОДИНЕ – НАЧЕЛНИК АРТИЉЕРИЈЕ КОРПУСА

Послије школе премјештен сам из Београда у Загреб, на положај начелника артиљерије корпуса. Стан сам замијенио са Рудијем Баумгертом, ппуковником, који је био интендантски официр и родом из Бихаћа, не знам сигурно, чини се да је био Жидов. Био је веома добар човјек, и изгледа да нитко није мијењао стан као нас два. Сваки је свој стан кудио. Стан у који смо уселили био је у Грегоријанчевој, близу Шалате, код школе у Месићевој. То је био нов војни стан, грађен по руском систему, гдје смо се са комшијама углавном добро уклопили. Доласком у Загреб промијенио се донекле и економски положај, наине, до тада нисам могао са плаћом излазити на крај, него сам посуђивао од другова, па на првога

враћао. Тада, у Загребу, смо први пут узели од државе кредит за намјештај – спаваћу собу (а неки су намјештај и продавали, јер су добили од такозване “управе народних добара” – оно што је заплијењено од народних непријатеља, и касније добили од државе – армије). То значи, да је тада и стандард нешто порастао.

Иначе, овдје у загребачком корпусу, гдје сам био на дужности, мислим да се то још увијек звало “командант артиљерије”, тек касније назвало “начелник артиљерије”, али са мањим обимом послова. Сама земаљска артиљерија је била доста јака – артиљерија у три пјешадијске дивизије, затим неколико самосталних пукова и дивизиона. Под органом артиљерије је била и противавионска артиљерија (касније се осамосталила), као и АТС (артиљеријско-техничка служба) – целокупно наоружање, што је била велика одговорност. Командант корпуса је био Милоје Милојевић, с њиме се дало радити. Сјећам се да смо правили ратни план, и та сва рјешења нацртали на карту – начелник штаба (Балаш), начелник оперативног и ја, унијели смо све битне елементе. Карту је однио Милоје на реферисање у Војну област, Коста Нађ, тадашњи командант ВО, однио ју је на реферисање у Београд. Милоје је, међутим, сматрао да је запостављен, јер је прије школовања био командант Војне области (прве, београдске), а сад је командант корпуса. Београдска област је била формирана ради маскирања, обмане, јер у њој су била само складишта и болнице, а само један пјешадијски пук од оперативних јединица, уствари, то је била позадинска установа, што се не може ни упоредити са загребачким корпусом од три дивизије и низ родовских самосталних јединица.

Године 1953., био сам на терену, кад ме позвао Балаш, начелник штаба, да дођем у команду јер идем у Француску. Мислим, шали се. Ја дођем, а он каже, хитно се спреми, униформу, цивилно одијело ако имаш (цивилно одијело могли су до 1951. носити само генерали, од тада и остали официри, ако га могу набавити), више кошуља итд., идеш у Београд, одређен си у војну делегацију у Француску. У ствари, наш начелник Генералштаба Пеко Дапчевић, враћао је посјет француског начелника Генералштаба копнене војске Клемана Блана. Делегација је била малена, поред Пека, био је генерал Мартин Дасовић и ја, као и секретар капетан Митровић. Дођем у Београд, јавим се у II (обавјештајну) управу они ме одведу начелнику Генералштаба, и опреме ме. Наиме, пошто смо још били сиротиња, имали су у МНО опрему за овакове случајеве, кофере, цивилна одијела, такозване “Монтгомери мантиле”, имали су чак и смокинге. Ја сам од те опреме узео два кофера, једно цивилно одијело, монтгомери, јер наш кишни је био као у сметљара, те смокинг (али га нисмо употрежили). И тако, ми се опремисмо, ујутро треба да идемо авионом. То вече, ја се у

Београду добро проведем, напијем се, ујутро се обријем, обучем униформу, и онако пијан (али сам тада могао да поднесем), први пут у животу у авион. Дакле, сједнемо ми у ЈАТ-ову “Дакоту”. Видим и Мартин Дасовић се мучи, обадва смо припремили кесе за повраћање. Слетимо у Минхен, ту попијемо на аеродрому чај. Донесу врућ чај, али са кесицама у шалицама. Што да радим са тим кесицама? Гледам што ради Пеко. Поново сједнемо у авион па у Париз, на аеродром “Орли”. У Паризу нас дочекају: наш војни аташе пуковник Грахек и његов помоћник потпуковник Духачек и неко из амбасаде. Ја и капетан Митровић одемо на спавање код војног аташеа, а генерали у амбасаду. Програм је био доста обиман, око 15 дана, од чега смо имали 3-4 дана слободног лутања по Паризу. Ту су били службени ручкови, вечере, те амбасадор, те француски начелник Генералштаба, те кад смо били на мору, начелник Адмиралштаба (прилично надувен, примио је два начелника генералштаба КОВ) те министар НО Француске. Када су пријели, сваки дан је бријање два пута, ја и Мартин Дасовић смо се живи исклали! Било је то заиста напорно. Онда код јела, пази како једеш, три бештека, зашто је који? То гледаш од другог, јуху не сркати итд. За јело, риба, пастрма, те козетина на ловачки и слично (нема свињских крменадли, “натура” шницла и слично). Ја рибу волим ловити, али је не једем, па шапнем Грахеку, што да радим, “мало по тањуру пробрљај”, рече. Прије јела аперитив, па и виски, кога први пут пробам и не свиди ми се. За јелом два вина, црно и бијело. Послије јела црна кава, коњак! Ишли смо у позориште, у ложу предсједника Републике! Иако смо имали смокинге, закључено је да идемо у униформи. Затим следује пријем код предсједника Републике и додјела одликовања, ја сам добио орден “Витеза легије части” (послије су ме зајебавали – “како си витез”!).

Посјетили смо и полигоне, требало је штошта видјети и запамтити, а Духачек је и сликао. Водили су нас на обалу Нормандије, гдје је било искрцавања, ту нам је један пуковник, мислим из кабинета начелника Генералштаба, одржао једнократно предавање о искрцавању. Кад смо прегледали то што су Нијемци звали “Атлантски бедем”, видјели смо, да то уствари и није био неки бедем. Ту је било низ бункера и отворених амбасмана, уз саму обалу и на насипима, са препрекама на самој обали, али без дубина. Возили смо се авионом дуж обале, ниско. Видјели смо феномен Ст. Мишел, за осеке дубоко у копну, за вријеме плиме опкољен морем. Плима – до 8 метара, па за вријеме осеке, обала је плитка, па купачи иду километрима до мора.

Посјетили смо и подрум шампањца у покрајини “Шампањи” гдје нас је примила власница – бака, принцеза. Обишли смо подруме дугачке 18 километара чији се краћи дијелови зову по градовима – Мадрид, Беч итд.

Приредили су Французи и једну вјежбу на полигону у Њемачкој. На улазу у полигон пише: “Фир Дојче, ајнганг ферботен” (за Нијемце улаз забрањен). Сама вјежба на којој је учествовала авијација, артиљерија, тенкови, мотопјешадија, није била ништа нарочито, тенкови и мотопјешадија ишли су 1 км далеко од артиљеријске ватре. Тада сам посјетио и један дивизион артиљеријских хаубица 105 мм на положају. Техника је била америчка, а такођер и управа ватром. Иако је са мном ишао Духачек да преводи, ја сам се убрзо са Французима, артиљерцима, боље споразумијевао са оно нешто француског из школе. У окупационој зони Француске, у Њемачкој, Французи су се понашали као окупатори! Ноћили смо једном у Баден-Бадену, који је изгледао као рај на земљи, а једном у Констанци на Боденском језеру, гдје је такођер било лијепо. У шврљањима по Паризу, посјетили смо и бувју пијацу, гдје има свега од игле до локомотиве, и ту сам купио златни сат за 2.000 франака. Послије смо видјели да се тај сат продаје на киле, по 1.500 франака и да, разумије се, није златни. Дабоме посјетили смо и друга значајна мјеста: Лувр, Арк де триомф, Желизејске пољане и друге.

Интересантно је код Француза да уз сваки ручак или вечеру иде вино, иако нисте наручили, као на пр. код нас крух. Пошто су шунку пржили на уљу, а ја то нисам могао јести, узео сам једноставно, пола метра круха са шунком. Били смо и на коњским утркама, гдје се скупи сва крема и обична раја, и сви се кладе и губе. Били смо службено и на аеро изложби, гдје се чак и у оно вријеме презентирала достигнућа авиоиндустрије из цијелог свијета, дабоме, главна атракција су били млазни авиони. На изложби, као и на свакој другој има и разних приредби, забаве итд. Било је и разних униформи, видим бразилског генерала, сав ишаран, златним, сребрним, црвеним тракама и кажем: “Ово је прави генерал. А Пеко се наљути па пита: “По чему?” Ја кажем сав је шарен.

Ту смо у Паризу срели и Богдана Орешчанина, био је дошао из Лондона, гдје је био војни аташе, на одмор у Француску Азурну обалу. Мало смо разговарали, ћаскали код нашег војног аташеа. Послије, када је отишао, Пеко рече неку ружну ријеч о њему, као много пуши, сада кад има репрезентацију. Ја га покушам бранити, кажем и прије је пушио много – 100 комада дневно (што је тачно), али без успјеха. Оговарао је Пеко и обавјештајну управу Генералштаба, и то пред капетаном из обавјештајне управе – она бирократска установа, добићете ви новог шефа! А шеф друге управе био је тада Срећко Манола, који је био и интелегентан и образован, и говорио 8 страних језика!

Срели смо се ту у Паризу, и са адмиралом Матом Јерковићем, који је био овдје на лијечењу. Прича Мато, како му француски адмирал пре-

длаже заједничке маневре. А Мате му одговори да нама за маневре фали једна ситница – морнарица.

У то вријеме, већ је била актуелна сјеверна Африка – ослободилачки покрети. Француски генерали и адмирали, нису хтјели ни помислити, да то није француска територија. Тада је био маршал једино Жијен, који се прикључио Де Голу за вријеме рата. Маршал или најславнији маршал, био је по традицији члан академије наука. Пеко је тада питао, какве је он научне радове направио, да би постао члан академије, што је овима било неугодно објашњавати!

Такођер је Французима било неугодно, кад су морали бранити Наполеона, јер када сам ја казао да у моме граду Карловцу, постоји алеја маршала Мармонта, било им је веома драго.

И тако је дошао крај посјете. Задњи дан ишли смо да купимо нешто, за оне умањене дневнице (умањео Пеко), што нам је преостало. Ја тада купим за сина – ромобил са гуменим котачима (купио бих бицикл, али није могао стати у кофер), шпекуле, лопте, за жену – свилу за хаљину, материјал за костим, најлон чарапе и гаћице (то је тада било хит!) и још нешто. Купио сам и нешто кафе. Сада су наши кофери отежали, па смо једва имали за доплату!

Ова – 1953. година, биће за мене врло бурна. Те су године одржани МАНЕВРИ, на правцу Загреб-Крижевци. Била је још увијек актуелна опасност од СССР-а. А тада смо већ добили нека техничка средства и оружје од САД, па је то требало испробати. На маневру, ја сам био у својој улози – начелник артиљерије корпуса “црвених”. Опћа карактеристика маневра, по моме је, да нас је задавила моторизација, није било путева, сва се техника “црвених” заглавила на путу према Врбовцу, па је начелник штаба корпуса у маневру генерал Руди Петовар, вршио улогу саобраћајца. Командант корпуса, који је био са групом на извиђању, једва се пробио (5-6 сати) на своје командно мјесто, и иначе лоше нарави, Љубичић, који је за маневар замијенио Милојевића, био је бијесан. Но маневар је ипак показао, да ми можемо руковати том техником, да наши људи брзо уче. Послије маневра, била је парада код Врбовца. Командант маневра је био Коста Нађ, командант ВО Загреб. Маневру је присуствовао Тито, војни аташеи наши руководиоци итд.

Ја сам послије маневра морао на операцију бруха, који се јако повећао, јер сам леђима извлачио цип кад се заглављивао, што је било чешће.

Одмах по маневру, одем у болницу, гдје ме оперише Франц Каљнхапл, познати партизански лијечник. Из болнице сам отишао у школу гађања, која је била пола године у Загребу – теорија, а пола године у Калиновику, на полигону – пракса. Била је то добра школа, наставници су били бивши

официри, па су често у неким стварима претјеривали. Ми смо били различитих чинова – од капетана до пуковника – што није увијек био и израз памети, а у школи поготово не би смио бити. Онда се неки наши старци побуне (ово старци – условно, били су 3-5 година старији од просјека), Роца Богуновић, Јовица Лончар и други. Ја сам на несрећу био секретар партијске организације, бирали су ме док сам био у болници. Дође комисија из МНО, на челу комисије Саво Дрљевић, начелник артиљерије ЈНА, затим из персоналне управе, комитета итд. Сједне комисија за сто, а наставници и слушаоци у клупе. Пита Саво Дрљевић тко је секретар партијске организације, ја се јавим, он ме позове да сједнем за сто и расправа почне. Али нитко неће да почне. Онда се дигнем ја и изнесем неке ствари, и тада почне – бију слушаоци по наставницима као “максим по дивизији”. Буде одмор – виде ови старци из побуњене хунте – Роца и други, да не би требало баш све наставнике критиковати, да би требало изузети Рукавину и још неке, али то опет неће нитко да изнесе, то опет морам ја. Кажем ја, има једна исправка, па наведем Рукавину и још неке. Каже Дрљевић – важна исправка! И тако та конференција заврши, премјестише скоро све бивше официре, неке пензионисаше. Јелачин, командант школе, оде за начелника артиљерије у Скопску војну област итд. Дабоме да се ту претјерало, сигурно да је требало неке макнути, али, рецимо, макнут је један Словенац, бивши официр, који јест био арогантан, и донекле се са потцјењивањем односио према нама. Међутим, он је био добар наставник најважнијег предмета – наставе гађања. Послије њега је дошао један наш добар дечко, али он није знао математику, он је то учио напамет!

Након теоретског курса у Загребу, отишли смо на полигон у Калиновик. Ту смо радили практично, у свакој улози, послужиоца код топа, затим у улози млађег командира ватреног вода, старијег командира ватреног вода итд. Ту се стварно учила артиљерија. За слободног времена, могли смо огићи у Калиновик, ту је било пар кафана и ништа више! Дјевојке су овдје разграбљене као алва, без обзира каква била! Забављали смо се сами, играли ногомет, картали, итд. Било је ту и свађа. Млади људи, напију се, па се потуку. Пијан, па пријети пиштољем. Рукавина, командант школе, није могао ништа, па је мени дао цип и пар војника, да некако ријешим ствар. И то смо некако рјешавали, без озлијеђених!

И завршим ја и ову школу, и са одличним успјехом. Но последије, умјесто да одемо на наше дужности, стара гарда, али већином нови артиљерци, затраже, чак мислим да сам ја био иницијатор, да се иде на стаж у трупу, у артиљеријске пукове. Многи су псовали! Ја тако, умјесто да одем у Загреб на дужност начелника артиљерије корпуса, одем за команданта тешког артиљеријског пука у Рибницу на Долењском (између Љубљане и Кочевја).

РИБНИЦА НА ДОЛ. То је стара чаршија – град, који је још у XII вијеку имао неку високу школу, ранга отприлике, гимназије. Иначе, Рибничани су људи, мало на своју страну. Има о њима много вицева, старих и нових. Да испричам неке – Кажу, дошао Рибничан у Љубљану да гледа небодер и пита: “Какшна је то хиша? То је хиша, каже му Љубљанчан, за Рибничке норце. Да, каже Рибничан, за Љубљанске је премала! Има један виц, за који нитко није слутио да ће се обистинити! Дошао Матија Малевич, домаћи човјек из Рибнице, који је био члан ЦК и министар, да говори о тешкоћама које имамо послје рата. А Рибничани му одговоре: “Не брини товариш Матија, издржали смо ми окупацију, издржаћемо и социјализам!” Или један старији – Јаши Рибничан на коњу, па му се прикењало, а не да му се силазити са коња. Он притјера коња уз неку ограду, стане једном ногом на ограду, а другом на коња и почне да ради радњу. Онда помисли у себи – шта би се десило, да сада нетко викне (па гласно викне): Хи! И дабоме, падне у оно што је направио, у своје властито говно.

Ето, међу те и такве Рибничане сам дошао за команданта пука. Пук је био са америчком техником – топови и хаубице 155 мм, тегљачи гусјеничари М-4 и М-5, камиони ГМЦ, ципови и друго. Ту је уствари била техника за два ратна пука. Требало је то одржавати! Ми смо мањи дио технике имали у употреби, а већи дио у резерви. Возила и другу технику у резерви је било тешко одржавати, код топова треба вршити вјештачко трзање, код возила, неки дијелови, ма како били конзервирани, пропадају. Американци су имали право да надгледају како се употребљава и одржава техника. Ми смо, на примјер, држали возила точкаше са клоцнама, па смо прије доласка Амера сва та возила скинули са клоцна и упрљали – као да су употребљавана (јер, опет, наша је инспекција тражила да возила у резерви буду чиста, па су неки, да буду чистија, премазивали их нафтом, што је било штетно). Вршили смо за Американце и гађања, наине, наши су тражили више топова, а Американци су сматрали да с обзиром на земљиште, требамо имати више хаубица. Са топовима 155 мм, домета 23,5 км, за које у њиховим таблицама постоје поправке и за ротацију земље, није било лако наћи полигон, на већим даљинама. Међутим, проблем је био и у томе, што је та оруђа било тешко и покретати – тегљач са оруђем, био је дугачак 17,5 метара, па су људи изналазили разлоге да их уопће не крећу. Ја сам ипак сматрао, да артиљерија мора да гађа у првом реду, и да се креће да би гађала (рекли су ми у пуку, да је приликом такозване “Тршћанске ситуације” – 1953., кад је пук маршовао ка граници, на положај дошла само једна батерија, сав пук се осуо на маршу). Још нешто о спремању ових тешких оруђа за паљбу и за марш. Ту се не може ништа постићи људском снагом, као рецимо код брдског топа 75 мм, па су се за

те топове бирали јаки људи, горштаци – Личани итд. Ова оруђа, тешка око 11 тона, спремају се за паљбу и за марш помоћу тегљача, возач тегљача је ту главни. А командири батерија и водова ових оруђа нису знали возити тегљач! То је била немогућа ситуација, и због тога сам изнашао могућност уштедом моторних часова и горива, да све командире обучимо у возњи тегљачем. Тек послје тога су командири били стварно командири.

Нашли смо полигон, код Велике Блоке, код Церничког Језера, те некадашњим пустим њемачким селима код Кочевја, па и преко бивше талијанско-југославенске границе, на брдима Миланки и Милоњи код Кнежака. Дакако да је било и ризика, али заправо потпуно сигурног полигона и нема! Гађали смо на крајњем домету – од Ложа, преко бивше границе, на циљеве код Кнежака, на даљину од 23 км помоћу авиона. Најтеже је увијек прво зрно, као и увијек у артиљерији, кад осмотримо прво зрно, онда је лако. Гађали смо помоћу њемачке карте 1:50.000, на којој је писало да је за гађање непрепоручљива. И добро смо прошли. Потврдило се, да на крајњем домету, оруђе има велико растурање, али већ на 22 км одступања су нормална.

Али било је и неких ствари за које они из више команде кажу, да се са тиме не би требао бавити! На примјер менза. Била је смјештена у некоме подруму, ћумезу, врло неугодној и неуредној, храна је била слаба и скупа. Дом армије био је у некој кући, уској а високој, која се звала небодер, и то једна соба, у њој сто и пар столица – биједа. Истовремено, била је скоро празна једна велика зграда, бивша гостионица – Гостилна и каварна Даворин Онич, како је писало на њој. Ја некако наговорим Словенце из власти да нам помогну да ту зграду добијемо. На првом кату остане породица у стану, а ми уредимо једну мању салу за мензу, једну за кавану, а једну већу салу за 200 људи – за приредбе, затим шах салу, библиотеку, собе за спавање и друго. Друго, у бифеима и мензи, продајемо пиће, зарада иде за храну. Помије... више не дајемо приватнику, него са њима хранимо три свиње. И тако храну побољшамо и појефтинимо.

Имали смо и неког црног фонда, негдје нашли неку жицу и продали, па онда организујемо суботом аутобус за Опатију, обично нежењени старјешине и други. Недјељом навече се враћа итд. Онда се од људи може и тражити! Шестог јануара, имали смо дан пука, па смо приређивали, поред осталог и ручак за све старјешине и званице из цивила – свега око 200 људи. Морали смо прибор за јело доносити из Љубљане!

Иначе, помагали смо код елементарних непогода, великог снијега, а 2. маја избио је велики пожар у црногоричној шуми. Ја дигнем неколико стотина људи са пијуцима, лопатама, сјекирама, пилама и средствима везе, и уз ватру организујем прављење ровова, чишћење терена. Тамо гд-

је је већ горила велика шума, нађемо се у дилеми, како рушити дрвеће, да ли у ватру или ван, ја одлучим, руши у ватру. Послије, стручњаци кажу да је то било правилно. Дакако, да су такве акције дјеловале позитивно на односе.

Морало се понекад отићи у гостионицу, то је готово неизбјежно, јер сваки састанак заврши у гостионици. Мораш и попити, тешко теби ако не издржиш! Била је једна у центру названа КЛО (Крајевни људски одбор). Ту се сакупљала елита, један бивши официр, југославенски и аустријски, један професор итд. Па онда оно почну да избацују латинске изреке, хоће да кажу – војници су сељаци. Међутим и ја и начелник штаба Слободан Петровић, имали смо средњу школу (прије рата – 8 разреда гимназије), па смо знали толико латинског да смо им могли враћати латинштину. Онда су се умирили и поштовали нас! Била је ту и келнерица звана “Малчика”, 17, 18 година, као ждребица, па смо ја и Слободан често долазили, а старјешине су говориле – Ено стари (у свакој војсци командант је “стари” без обзира колико имао година) и начелник пиље у Малчику!

Кад сам ја отишао, дошао је за команданта Никола Томић, који је био бивши подофицир, и тјерао је стројеви корак, а ја сам опет тјерао физкултуру (чак смо направили и једну салу за физкултуру са свим справама). Онда су старјешине говорили – Отишла физкултура, а дошао стројеви корак.

Послије једногодишњег стажирања у Рибници, вратио сам се у Загреб на моју стару дужност, НА корпуса. Наставио сам тамо гдје сам стао, градили смо бункере за топове. Градили смо их и на домак Загреба, код Сесвета и Дугог Села.

Радили смо и друге послове, обилазили обуку јединица и друго.

И тако је дошла година 1956. Поред нормалних послова, ове године ме допаде да будем командант параде на 1. мај у Загребу. Све до 1956. држале су се параде и по републикама, поред оне главне у Београду. То је био доста одговоран посао, припрема јединица, опреме, технике, јер када се изиђе на параду мора све штимати. На паради су учествовали разни ешелони – пјешадија, посебно гарда, коњица, моторизација, тенкови, артиљерија, ешелон милиције итд. Добро је прошла парада, све је штимало. Ја сам се пред парадом колебао да ли да јашем на коњу, или да се возим у ципу. Ипак сам се одлучио за цип. Тај возач је требао посебно бити извјезбан, да доведе цип пред трибину, и затим, послије рапорта окрене цип на простору који је био скучен, и све је испало добро. Нису вјеровали да је то био војник, а био је војник родом из Крушевца.

Те 1956. године, био сам одређен да идем у ратну школу, II. класу. Треба-ло је полагаати и пријемни испит. Нисам се баш пуно трсио, чуо сам да би

био начелник артиљерије ВО и без ратне школе. Ипак, припремио сам се и отишао у Београд на полагање испита (пријемног). Дан уочи, нађем се са друговима из арт. факултета Видом Маркотићем и Божом Павичићем, добијемо цип и одемо у Чортановце на Дунаву и напијемо се. А пошто нам се покварио цип, отпао точак, једва стигнем на вријеме на испит у Београд на Бањицу. Приликом поласка у ратну школу, рече ми командант корпуса Радомир Бабић, да ме припремају за генерала! Али није било баш тако! Требало ми је послјије ратне школе да проведем пуних 9 година на генералском положају, да бих једва добио чин генерала. Било је код нас у ратној школи и пуковника, а и пуковника који никад нису постали генерали! Положај си добивао по памети, а чин по кључу и натезању у војном савјету! Али ће из те наше класе бити три генерал-пуковника – Мирко Вранић (босански Хрват), Рахмија Каденић (босански Муслиман), и један секретар за НО и генерал армије Вељко Кадијевић, Херцеговац из хрватско-српске фамилије, завршио као Југославен, а што је тада био, не знам.

Ова наша класа ратне школе, била је прилично револуционарна. Доста смо критиковали програм школе, а посебно војни дио, оперативку, стратегију. Послјије једне године (курса оперативке), нисмо уствари знали, што је то оперативка? На западу је то јасније, тамо нема оперативке, постоји тактика и стратегија. Нису били ни наставници на нивоу. Питање је, да ли смо их онда и могли имати? Свакако, могли смо имати боље! Двојица од наших другова, нису прешла у другу годину. Сматрало се да не могу да прате курс стратегије! Питање је сада, колико је то била правилна одлука. Јер обадва ова руководиоца су били дивизијског ранга, један од њих је успјешно командовао дивизијом! Али то све говори, да није било јасно, ни какав профил кадра, с каквом школом, са каквих дужности, треба да иде у ратну школу. Мени се чини, да је бивша војска имала боље школовање и одабир официра, за више школовање, за такозвану генералштабну струку. Код нас није постојала та струка.

Ратна школа је треба бити и то, али и нешто више! Уосталом, то је повезано са персоналном службом, а она је код нас била никаква!

Шта смо радили у школи? Рјешавали смо задатке из области оперативке и стратегије, обилазили ДСНО и Генералштаб, упознавали се са радом, обилазили Ратну морнарицу и Авијацију. Обилазили Војну индустрију, имали предавања из вањске политике итд. Прве године смо имали дипломски рад – рад је био на тему: “Територијална одбрана и њена примјена у савременом рату.” Завршио сам школу са врло добрим успјехом. Одлични су били Кадијевић и Вранић. Кадијевић заслужено, Вранић не! Ова наша класа, трајала је двије године, касније је била једногодишња, али мислим да до краја није нашла профил каква треба да буде.

Још треба рећи, да ми је породица била у Загребу, нијесам могао замијенити стан. Ишао сам мјесечно једанпут, двапут к породици. Тако сам од укупно 6 година, колико сам имао стан у Загребу гдје је била породица, боравио свега 2,5 године.

За вријеме школовања, сакупљали смо нешто пара за растанак, тулум. И кад је дошао крај, идемо ми да направимо тај тулум, одосмо 12 км од Београда. Једосмо, писмо, и остаде новаца! Онда одосмо у један ресторан на Бањици, и опет остаде новаца. Онда одосмо у ресторан стадиона ЈНА, али ти су знали и знање, морали смо доплаћивати! И тако се растадосмо, рекосмо свашта један другоме у пијанству, али остваросмо и даље добри другови!

СКОПСКА ВОЈНА ОБЛАСТ 1958-1964.

А сада, куда из ратне школе? Ја сам отишао на југ у Скопску ВО, за начелника артиљерије, на генералски положај, умјесто генерала Станка Јелачина, са којим сам се већ сретао, у Артиљеријском факултету и у Школи гађања. Био је то за мене и фамилију поприличан шок! Али, шта да се ради? Чим сам ишао у ратну школу, морао сам бити и на то спреман! Сматрао сам да је сада већ касно за одлазак из ЈНА и почети нешто из почетка!

Дакле, долазак у Скопље у то вријеме, у односу на Загреб, била је велика промјена! Начин живота, прехрана. Удвостручили смо потрошњу круха. Била су то два главна разлога – изванредно добар крух, печен код приватника, носећи га кући, поједеш пола, нарочито дјеча, није било избора разних сухомеснатих и других производа (у Загребу – молим 5 дкг 'Гавриловић саламе'). Даље, школство. Син је ишао у 6 разред основне (по старом други разред гимназије), у Загребу учио енглески језик, у Скопљу тога није било, него француски и њемачки. Требало је одлучити, или приватно учити енглески, или до полугодишта свладати 1,5 год француског, па даље наставити. Одлучили смо за ово друго рјешење, јер сам ја знао толико француског да сам могао радити са почетником. Требало се учити и македонски језик, иако је ту била такозвана српска школа.

Стан сам одмах замијенио за двособни у насељу "Карпош", станови грађени по руском систему, рајбери на вратима и прозорима (ни врата ни прозори се нису могли нормално затворити). Овај официр, са којим сам мијењао стан није могао вјеровати да ће се уселити у Загребу у такав стан, који је у Загребу сматран за нижу квалитету!

Однос Македонаца према Србима и Бугарима. Спомињали су српске окупаторе, али не и бугарске! Са Шиптарима, Македонци су имали доста лош однос.

Изводили смо неку вјежбу ту негдје на граници Македоније и Србије. Свратим у једну кућу, разговарамо са господаром куће. Дјеца су му отишла – у Скопље, Куманово, Врање и Ниш. Питам што је он по националности – не зна, каже, је ли Србин или Македонац. Што се тиче језика, јужни српски дијалект и македонски, веома су слични!

Интересантно је било у друштву, кад је весело, кад се мало попије онда Македонци не знају да ли да говоре српски или македонски, говорите како хоћете, кажем ја, без устручавања!

Да наведем нешто о односу међу људима. У Скопље је дошао, пошто је нагло пензионисан, Михаило Апостолски, генерал-пуковник. Није јасно зашто је пензионисан. Македонци га изаберу у своју Академију наука и ту буде представник. У Скопљу је у то вријеме био командант Скопског војног подручја Бошко Ђуричковић. Неко вријеме, Апостолски и Ђуричковић су били заједно, командант и комесар Сарајевске војне области. Апостолског су знали и други генерали у Скопљу, али су се сви од њега чували као да је окужен! Ја сам се чешће налазио с њима у друштву, јер су ме звали, наиме мој помоћник, пуковник Милевски (за вријеме бивше Југославије такођер официр, Миљевић) имао је сестру Апостолског за жену. Иначе у партизанском друштву су њега цијенили, та био је командант Главног штаба Македоније, пјесме су му пјевали! Да наведем још и то – упао сам у једно мјешовито друштво у Скопљу. Био је ту пуковник, хирург Едо Преданић (погинуо када је ишао да пружи помоћ једном поручнику, Словенац, осјећао се Југославен, затим Реис Шакири Шиптар, Југославен, Мутак, генерал, др. Фунтек Мишо, Хрват из Земуна, југославенски оријентисан, затим инжењер Љубо, Македонац. Сви су се у друштву заправо осјећали као Југославени, изузев инжењера Љубе. Он је говорио, ако ко не зна шта је нека се изјасни као Југославен, ја сам Македонац!

Међутим, друштво је углавном клапало, одступао је углавном Мутак, а онда и Радојчић (неке врсте Кордунаш, Југославен). Наиме, ми смо се наизмјенце налазили код некога из друштва, али никако, код Мутака, то је примијетио Шиптар, Шакири, онда се друштво прориједило – Ја, Шакири, Преданић и онај Македонац.

Састајали би се у Дому армије за државне празнике, и ту би се напили на челу са командантом (при чему то није сметало у погледу ауторитета). Иначе смо се састајали по кућама. Да наведем, да сам тамо и званично постао спортски рибич, јер сам се риболовом бавио откад знам за себе. Овдје је то нарочито било развијено, и другарство. Састанемо се на Мавровском језеру или у долини Радике, официр, професор универзитета, службеник, радник.

Нешто о вредновању антифашистичке борбе. У односу на Кордун и Банију, који су сигурно били најчистији антифашистички крај у Југославији и у свијету, сви су Срби били антифашисти, невјероватно звучи рецимо, овакав случај – један капетан, Македонац, дошао на дисциплински суд. У току процеса, било је и ријечи о учешћу у антифашистичкој борби. Он сасвим озбиљно наводи да је био за НОБ, и као доказ наводи да је једном код њега ноћио један руководиоца НОП! То је све његово учешће у антифашистичкој борби. Ово не наводим као изнимку!

У Скопљу сам добио генералски положај, а они моји другари из персоналне управе, који су ме тамо упутили, издејствовали су некако да ме убаце у партијско опуномоћство за Скопску војну област. Поред тога одрадио сам још по 1-2 године као предсједник партијске контролне комисије, и као предсједник дисциплинског суда.

Било је доста посла. Војна област је била велика, са 4 војна подручја: Скопско, Нишко, Косовско и Битољско. Било је и низ самосталних армијских пукова и дивизиона. Кад сам дошао, основна ми је замисао била да се повећа обученост људи у гађању, и да се подигне бојна готовост на задовољавајућу разину. Примили смо тада нову технику, нову за ЈНА, ракете и нову за ову област, самоходна оруђа, требало је изабрати кадар, савладати технику и одржавати је на одређеном нивоу. Нарочито је био ригорозан захтјев Руса за услове смјештаја пт ракетне технике, ако желимо да вриједне гаранције. Имали смо проблем са одржавањем технике, јер техничка служба није добро функционисала. Ту је крива и организација службе по америчком систему, који има сасвим друге услове него наша, рецимо, ми смо имали и трофејна оруђа и технику из II. свјетског рата, за које није било резервних дијелова итд. Како је стварно изгледала ситуација?

На примјер, нисмо имали такво клинасто ремење за самоходна оруђа, па је читаво возило са топом било непокретно. Техничка служба немоћна. Ја назовем НА у Нишу Фабриса и кажем му, да оде у Пирот у фабрику гуме и ријешимо ствар. Нису то били дијелови као оригинални, по квалитети, али ми смо самохотке ставили у покрет.

Или, рецимо, за оруђа наше производње, није било резервних гибњева, који су пуцали, и то техничка служба није могла ријешити, што је несхватљиво! Та смо оруђа онда товарили на возила, а не вукли као што је нормално. Одемо код предузећа “Станко Пауновић” у Нишу, фабрика вагона, и они нам направе гибњеве (ако могу за вагоне, зашто не би могли за топове?) итд.

Осјетила се већ тада несташица квалитетног кадра. Испоставило се да од млађег кадра, нитко нема потпуну средњу школу, слаб је био одзив у војне школе, посебно из Словеније и Хрватске. Било је доста премјештања

кадрова. Тешко је било упутити људе у косовске гарнизоне, затим у јужно-македонске, тек је ЈНА тамо искоријенила маларију!

Са персоналцима сам овдје добро сурађивао, што је и њима олакшало посао. Омогућио сам старјешинама, без обзира на чин и потчињеност, да се могу у свако доба мени јавити за било што. И исправили смо тако доста неправилности!

У обуци сам увео нешто ново – изводити покрет јединица и гађање на непознатом терену, односно, гдје прије није гађано! Тако смо једанпут покренули радиом батерије из Пећи до одређене тачке на Косову пољу гдје их је требао дочекати мој помоћник, иначе официр бивше војске. Пита ме мој помоћник што је са обезбјеђењем, ја му кажем, имаш двоглед и на равном Косову можеш видјети све живо у домету минобацача и то ти је заштита. Изводили смо и пт батерије на положаје према граници.

Обучавали смо цјелокупно људство у гађању на полигонима са хаубицама 100 мм, које су требале бити избачене из наоружања, а било је муниције, јер увијек је мало оно муниције што се одобри за гађање, за формацијска оруђа. Имали смо и два велика полигона – Криволак на Вардару, и на Сјеници обиљежавали смо топографе у брзој топографској организацији земљишта, обиљежавали смо тригонометријске тачке итд.

У команди је сарадња била углавном добра. Са командантом Вељком Ковачевићем је било доста тешко радити, јер је био заборављив и промјенљиве ћуди, на моменте груб, тако да сам једно вријеме замишљао да одем било куда. Међутим, издржао само тако неко вријеме, последице је дошао за команданта Банина и с њим се дало радити, само је требало извјесно вријеме да се докажем. Јер на КШРИ (командно штабна ратна игра), кад је начелник Генералштаба рекао како треба бранити сваку стопу земље, мојом дискусијом да Пелагонију треба бранити еластично, ја сам стао, а да то нисам знао на страну оних, у првом реду Јакшића, који су критиковали Генералштаб. Мојој “рехабилитацији” је допринијело и то, што је ускоро нови начелник Генералштаба, Хамовић, рекао на другој КШРИ – да је Пелагонија необрањива! Касније ми је чак било и непријатно, јер ме Банина чак знао цитирати на састанцима! Што се тиче начелника штабова, први Драго Ђукановић, је био тип административног руководиоца. Он је, на примјер, моју заповијест за пт пук у ратном плану, сву исправио црвеном оловком, али само правописне “грешке”, иако сам ја имао 8 разреда гимназије прије рата и био писмен, у најмању руку, као он – невоља је била у томе, да он битне ствари, војничке одлуке, није дирао, уосталом, није ни могао!

Други начелник штаба, Мирко Јовановић, млад човјек, паметан, почео је у почетку да “тера сушку”, али смирио се и даље се са њиме дало ради-

ти. Од осталих, споменуо бих Мутака. Он је слабо радио, био је замјеник за позадину у ВО. Иду негдје у обилазак, па картају цијелу ноћ, а онда се пред подне појаве у кругу касарне, попију кафу и готово. Његови начелници одјељења, радили су што су хтјели, тражио је да му неке случајеве рјешава контролна комисија ВО. Ја сам као предсједник комисије то одбио, кажем ако то већ треба да иде преко партије, онда нека прво каже своју ријеч основна организација, па комитет, а тек онда долази Контролна комисија. Али, он се ослањао на Гошњака, и нико му није могао ништа, ни командант ВО. У бити, Мутак није био лош човјек, али га је ова подршка покварила!

Нешто бих сада казао о доласку великих шефова из Београда у Скопље у ВО. Најприје Бошко Шиљеговић, долази негдје 1961, као помоћник државног секретара за политичко-правни сектор. Он, на примјер објашњава о пензионисању, а да не трепне оком, па каже – да ће бити пензионисања, биће бенефицирани борци НОР, па ће се десити да буде пензионисан носилац партизанске споменице, а да остане домобран, јер му треба стажа! И то се проводило! Чак када сам ја пензионисан 1976, остао је још по неки домобран, који се по ничем није истицао, једино што је био Хрват и домобран.

Други, такођер, помоћник ДСНО за поли. правни сектор, али моћнији – Јефто Шашић. Он се понашао изразито бахато – Реците томе и томе да неће бити командант бригаде, ако се буде тако понашао, то каже пред скупом команданата војних подручја и дивизија! Био је врло моћан, заправо је имао и Гошњака под својим утјецајем. Тај утјецај је стекао као дугогодишњи шеф службе безбједности.

И најзад, нешто о посјети Гошњака, који је познат као врло скроман, а нарочито по томе што се лијепо односио са нижим старјешинама. Долази, пар мјесеци послије потреса у Скопљу 1963. године. Долази авионом на скопски аеродром око 9 сати. Дочекује га војна глазба, почасна чета, кордон официра и генерала, македонска влада, одлази у три сата истог дана истом помпом. Тај Гошњак, што је дошао у Скопље 1963. био је други човјек у односу на онога кога сам од раније познавао.

Био сам на одмору на Кордуну, помагао мајци и сестри у градњи куће, кад прође нетко и рече да је чуо на радију, да је у Скопљу потрес. Није било друге, одем у Карловац у гарнизон, да се боље обавијестим о томе. Ту дознам да је потрес био јак и да има стотине мртвих. Трећи дан, кад сам могао ухватити неко саобраћајно средство, кренем у Скопље. Кад сам тамо стигао видим, Скопље је порушен, мртав град. Као што је касније утврђено, било је око 1100 погинулих и неколико пута више рањених. Одем у стан који је био у такозваној кули код Вардара. Зграда, стоји, има

попуцалих зидова, отпалог малтера, али се може оправити. Уђем у зграду, нађем врата закључана, али избачена из шарки, унутра малтер опао, зид између двије спаваће собе дјеломично порушен. Обучем униформу, врата поново ставим на шарке и закључам, и јавим се у команду. Нађем команду у шаторима пред зградом команде, ускоро је премјештена на војни аеродром. Првих дана било је језиво. Једина организована снага била је војска. Иако су и касарне биле срушене или нарушене, неупотребљиве, ЈНА је одмах, са дежурним старјешинама и онима који су пристигли, отишла у град да спашава људе из рушевина. Цивилна власт и све друго, било је разбијено, побјегло! Интересантно је да је војна болница била срушена, морало се изићи из града, а функционисала је, тако рећи, од првог момента. Одмах послјје потреса, дежурна служба је послала џип по главног хирурга др Преданића. Он је дошао пред болницу и одмах организовао посао и сам почео да ради. Видећи њега, љекари прихватају рад, и даље је све текло организовано, као нормално! Преданић каже – Ја сам прве интервенције радио аутоматски, али кад је рад почео, ја више нисам био способан, али све је текло као по траци.

У граду су почеле пљачке, сав југославенски криминал слегао се у Скопље. Дешавало се овакових случајева. Пошто је војска налазила злато и друге вредности (у томе погледу, то је ипак исток), појавили су се представници власти, и са потврдама преузимали то од војске! Послије се то открило. Онда је у Скопље дошао један савезни милицијски батаљон из Београда, са овлашћењима да заведе ред, неколико је пљачкаша ликвидирано по кратком поступку! И ред је заведен!

И онда је почела да стиже међународна помоћ. СССР је послао један инжењеријски батаљон за раскривања, то је била ефикасна помоћ. Американци су послали једну пољску болницу (санитетски батаљон). Та уопће није била потребна, јер су сви рањеници били збринути, али се помоћ није могла одбити! Американци су долазили да сакупе искуства, јер овај потрес је био нешто приближно по ефекту, као једна атомска бомба, мање килотонаже. Кад смо посјетили америчку болницу и расправљали с њима, они нису уопће могли да схвате, да је прву санитетску помоћ пружио војни санитет из Скопља, то им се никако није уклапало, јер они су свуда ишли послјје потреса – по Азији, Африци и тамо је дакако, било сасвим другачија ситуација. Рањени људи су, дабоме нагрнули у америчку болницу, али су се преварили. Прво, наш војни санитет је био на свјетском нивоу. Друго, код Американаца је другачији начин лијечења рана, ране су отворене, покривене газом, и треће, то је била пољска болница – кревети уједно носила, били су неудобни за лежање, итд.

Као што смо рекли, Руси су послали један инжењеријски одред – батаљон, који је добро дошао. Кадар је углавном био изабран од људи који су били у иностранству. Командант батаљона је био пуковник добар човек, међутим са њиме су дошла три пуковника – помоћник војног аташеа из Београда, чија је дужност шпијунажа, и два пуковника из Главне политичке управе Црвене армије! Једном када сам са аеродрома, гдје је била команда и гдје смо становали, пошао у град да обиђем стан, а и жена је била дошла из Ниша (У Скопљу нитко није становао!), понуде ми Руси да ме повезу са својим ГАЗОМ, у град. Управо смо били испратили једног пуковника за Москву, јер се сумњало да има почетке рака. Ја пристанем, и ми сједнемо, и они ме одвезу пред кућу. Кад смо стигли, ја им понудим да погледају како изгледа стан после потреса, они прихвате, и одведем их горе, два пуковника, помоћник аташеа и пуковник из Главне политичке управе. Дођемо горе, покажем им стан, а онда жена скуха каву, а ја ми-гнем комшији Бранку Чкркићу да донесе нешто за пиће. Он оде и донесе Баделов коњак. Ја објасним да је “Бадел” био “герој”. И тако ми почнемо пити и разговарамо. У ствари, пијемо само ја и политички пуковник. Каже политичар – ‘товаришч полковник, ето очењ хароши коњак’, и ја му нато-чим. НАТО ће обавјештајац политичару, само ти пиј, а овај одврати – ти ми сад кажеш да пијем, а после ће ме критиковати. Само ти пиј, нећу те критиковати, одврати му обавјештајац, и тако нас два пијемо. Политичар, који каже да је био помоћник команданта корпуса који је ишао на Београд 1944. почне да прича о стаљинским чисткама, међутим све не разумијем, а обавјештајац преводи само оно што он хоће.

Други пут, после десет дана, организирамо ми излет на Маврово и риболов. Набавимо за њих прибор, али само двојица су били рибичи, мајор Кузмич и још један. Дакле, узмемо нешто наших “оверланда и руских ‘газова’ и пошто сам ја био организатор, посједамо измијешано Руси и ми. У један “оверланд” сједнемо – Рус, политичар, ја, наш полицајац Љуштина, и још један Рус, капетан, вјероватно полицајац. Ми смо са Русима нормално поступали па донекле и наши полицајци, а они су стално нешто пипали! Пита мене пуковник политичар за Љуштину, “Ети полковник, ето чекист”, ја кажем чекист, а он – “Ето главни чекист”, ја кажем главни чекист, што да му кријем!

О чему смо разговарали, о шаху, о књижевности итд. Кад смо разговарали о шаху, испало је да су већина совјетских шахиста Жидови, испало је да то није у реду, иако то изричито нису рекли (добар шахист, али Жидов?) Изгледа да је код њих, стално тињао антисемитизам, преостао још од царске Русије! Ухватио је дубоке коријене!

Увече смо вечерали на Маврову, и неки су се добро напили. Обавјештајци су једни друге вребали, а ми смо пили, и ја сам се напио! Међутим, тек кад смо отишли ја и политичар Рус, онда је за нама остало, односно, окупило се друштво, југословенско-руско, који су се “напили као Руси”. Док смо пили за вријеме вечере, дакако да ми не можемо са Русима, али пронађем ја нешто што Руси не знају и не могу. Ту су Македонци ставили за сто у чаше са водом, стабљике са феферонима, које нису биле само љуте, него прави отров. И ја изазовем Руса, Кузмича, колегу са риболова, да се куцнемо са фефероном. Куцнемо се и ја загризем, а Рус гледа, па кад је видио да ја гризем – командује, Кузмичу “кушај”. Дакле и ту пазе да не би Руса преварио! И тако смо појели два феферона. Сва су ми уста била дрвена. Сутрадан, доље на ријечи Радици, нађемо ловочувара – “јегера”, како кажу Руси. Поведем ја ловочувара да покажем дозволу за риболов од македонске владе и да сједнемо заједно за доручак. Рус, пуковник, политичар и јегер, се поштено напију, ја сам набројио по 8 чаша по 1 деци. Овај пут, ја сам избјегао некако пиће.

И овај излет са Русима, био је уствари лијечење од потреса. Стално гледати мртав град и рушевине, било је тешко. И дјеловало је на људе тако, да су постали психички уздрмани. На аеродрому, спаваш под шатором, радиш под шатором, а стално тресе, и по 6 степени, што поштено дрма, уз потмулу подземну грмљавину. И онда одеш у бифе и попијеш ракију, да спереш прашину, како смо говорили. Отићи негдје из тих рушевина и видјети цијеле куће била је ментална рехабилитација.

У вези потреса, још нешто је, чини ми се, важно напоменути. Мирко Јовановић, начелник штаба, тада је организовао неколико радних група, да запосли људе. Снимало се, установљавало стање по разним секторима. Од овога је била дупла корист – добили су се корисни подаци, а с друге стране, људи су били запослени, па нису размишљали о потресу итд. Запослити човјека у оваквим ситуацијама, било је веома корисно!

Ја сам, као предсједник контролне комисије, са комисијом испитивао држање људи за вријеме потреса. Дошли смо до веома изненађујућих података у позитивном смислу, било је свега два три права дезертера, људи који су побјегли са дужности, то се са цивилима не да уопште упоредити! Њима је требало дуго времена да прикупе људе, да институције прораде.

Послије неколико мјесеци, послије неопходних припрема (све зграде су обиљежене, за рушење, за оправак, за становање), почели су неке зграде оправљати, неке рушити, а почела су се градити приградска насеља, од монтажних кућа. Зграде са армирано-бетонском конструкцијом су издржале. Иначе код потреса обично страдају доњи катови и приземље,

тако је било зграда са 5 катова које су јако уздрмане, али остале стајати, а приземље је једноставно нестало! Зато је приликом поправки, било невјероватних ствари. Видите, на примјер зграду са 4 ката стара, а приземље ново изграђено, то се радило тако, да се дио по дио зида поруши и озиђе. Јасно, да су све оправљене зграде биле ојачане армираним платнима од темеља до врха.

И тако је дошла 1964. година. Сада, послије 6 година проведених у Скопљу и потреса, било је вријеме да се иде из Скопља. Споменуо сам то персоналцима, а они кажу – иди питај команданта. Ја им кажем, никаквог команданта нисам питао када сам долазио овамо, па тако нећу ни за одлазак. Ако мислите да је за одбрану земље неопходно да ја останем још, молим, ту сам. Али не видим да је таква ситуација. И добио сам премјештај за Загреб на исту дужност, начелник артиљерије Војне области.

ЗАГРЕБ ОД 1964-1976. ПЕНЗИЈА

Доласком у Загреб, са мном су персоналци ријешили два проблема, мене су премјестили из Скопља, и ријешили су питање начелника артиљерије загребачке ВО (то сам видио када сам дошао на дужност). У чему се састојао тај проблем? Послије одласка Роце Богуновића у Задар, то је мјесто остало празно, односно, остао је његов помоћник Марин Пекорари, кога персоналци нису хтјели поставити на положај НА – генералски положај, но командант области генерал Рукавина је био задовољан са њим и није тражио другога. Онда су мене довели, и у неку руку, наметнули ме Рукавини! Рукавина је једном узгред рекао, како он нема својих миљеника! Никад нисам мислио да их има, и стварно их није имао!

Међутим, ја сам и сам по себе створио незгодну ситуацију, када сам контролирао екипи у Загребу на челу са Лазом Видовићем, начелником контраобав. службе, која је имала задатак да надзире Рукавину, и која је владала (рецимо персоналном службом, обавјештајном итд).

Иначе, ја сам Рукавину знао када је дошао к нама у Петрову гору, и ту постао командант Петрове горе и послије командант Кордуна и Баније, и још касније командант ГШХ. За све вријеме док је био командант ВО није дао до знања да се знамо из Петрове горе, а знао ме је, јер је мој одред штитио те команде у Петровој гори, у селу Вучковићи.

О Рукавини сам имао мишљење да је добар војник, што је и био, није био пристрасан као старјешина, био је принципијелан. Једино, истина, важно што сам пронашао у оцјени Рукавине – то је национализам. Све до 1991, кад је позивао на побуну. Своја политичка мишљења није износио у команди, за разлику од Бобетка. Рукавина јест био строг да тако кажем, али не би се могло рећи да је био неправедан. С њим се дало ради-

ти! Имао је систем рада, да је увијек могао имати увид у главне ствари. Међутим, има једна важна ствар, кад се сада погледа уназад, из садашње перспективе (1990-1992). То је војни полигон Слуњ. Несумњиво је да је и идеја о стварању полигона за обуку, био добар потез, али иселјење око 400 фамилија, из тога краја око Слуња, био је уствари потез, који је ишао на руку идеји о смањењу Срба у овим крајевима! Поготово, што је у Лици било доста пространих и пустих вриштина, одакле није требало никога иселити!

Приликом израде ратног плана, затим подузимања мјера за ефикасност одбране од евентуалне агресије са запада – када се 1967, у поводу израелско-арапског рата заострила ситуација, тада је Рукавина заузимао и паметне и ефикасне војничке мјере.

Није ми јасно, како сам коначно 1966. добио чин генерала, када је моћна служба безбједности била против! По неким реаговањима Кораћа, начелника штаба, мислим да ни команда није имала ништа против, али сам приједлог није дошао од њих!⁰¹

01 У питању чина генерала тјерана је национална линија, затим линија безбједности и друго, а не способност и рад. Нарочито су форсирани Словенци, Хрвати, Македонци, Муслимани, Шиптари! Тако је на пр. у БиХ на све 4 да тако кажемо војне функције (командант Армије, командант ТО, предсједник удружења резервних старјешина, предсједник СУБНОР-а), били постављени једном вријеме Муслимани или Хрвати из Босне, иако су и једни и други у НОБ учествовали симболично, итд. Моја класа ратне школе, поред осталих Кадијевић (каснији државни секретар), Вранић и други, правили смо шале на рачун Вранића и звали га "босански католик". Кад сам га упитао што је он по националности, рекао је да је Хрват, а ја питам по чему – он одговара да зато што је прије рата ишао у католичку цркву. Једном је један наш колега, додуше у пијаном стању рекао Вранићу: Ти сада идеш у БиХ и кажеш тражите ме, а онда одеш у Персоналну управу ЈНА, па кажеш недајте ме, и тако ти цијена расте. Мада су ово биле шале, ипак је

Вранић постао генералпуковник и командант Армије. Кад је добио чин генерала ја сам му честитао: Хура, неће бити рата кад си ти добио чин генерала! Или да наведем случај Шпегеља. Кад сам 1952. дошао у Загреб за команданта артиљерије Загребачког корпуса у чину пуковника, онда је Шпегељ сједио у једној батерији у Вараждину и био командир батерије – поручник. Командант дивизиона, био је капетан I. класе Младен Косановић, прворазредни старјешина. Негдје осамдесетих година кад сам ја већ био у пензији, Шпегељ је био командант ТО Хрватске у чину генерала ппуковника, а Младен ппуковник. Шпегељ је касније постао командант Армије и генерал пуковник, а Младен који је био увијек за главу способнији и паметнији од Шпегеља, једва је добио чин пуковника за пензију. Или случај Туса, који је био командант југославенског ваздухопловства, прешао у хрватску војску и постао главар Стожера и као такав гањао човјека, Србина, пензионисаног пуковника, код кога је био курир 1945.г.

Међутим, смјена Рукавине, негдје почетком 1968, била је у стилу Титових смјена. Једног дана позваше начелнике одјељења ВО у ратну салу. Уђоше затим Рукавина и Ђоко Јованић, Рукавина рече пар ријечи, да он иде, мјесто њега долази Ђоко, да ће он и даље ако затреба... итд. Има ли тко шта да пита и готово! Тако се не смјењује командант ВО! Послије је била службена вечера, на којој је био и Бакарић, а Загребачко војно подручје са Радом Булатом на челу, је у Загорју приредило посебан опроштај! И Раде и већина Срба руководилаца, тада је вјеровала у Рукавину, иако нас је он изневјерио! Тако је отишао Рукавина, а дошао Ђоко Јованић. Ђоко је свакако био мањи војни калибар од Рукавине. Осим тога, ово би за Ђоку требала бити и дефинитивна рехабилитација! У њега се сумњало још од 1948, кад се није одмах вратио у Југославију са школовања у СССР, него отишао на одмор на Крим, по пријашњем плану (прије резолуције). И онда, кад наша партија узме нешто у своје руке (или служба безбједности преко партије!), брак су му развргнули, и поставили га умјесто начелника II (обавјештајне) управе Генералштаба, за начелника историјског института, што је било гробље слонова. Личани су га по задатку партије изоловали. Онда је он плакао, ишао Гошњаку, а овај му казао да је тачно да се у њега сумња, и да се једино може доказати својим радом. Кад је био негдје 1953. распоређен за начелника штаба ВО у Загребу, одређени људи, поред безбједности, имали су задатак да пазе на њега. Ранко Митић, који је првобитно био одређен за начелника политичког одјељења у области, одбио је да уз ову дужност прихвати и задатак да мотри на Ђоку, и није добио ту дужност – начелник полит. Одјељења ВО!, и тако је и Ранко остављен на листи безбједности!

Дакле, постављање Ђоке за команданта ВО 1968. године, могло се сматрати као дефинитивна рехабилитација Јованића!

Међу првим стварима које је учинио, позвао је мене да ми саопшти да у вези мене има неких приговора – **он ме каже, као таквог не познаје**, али ћу због тога бити премјештен за начелника Војног округа Карловац. Значи тада сам већ дефинитивно упао на црну листу органа безбједности! Мислим да је разлог што смо се ја и Дробац (начелник обавјештајног одјељења) нашли на црној листи, вјероватно наша дискусија на сасстанку послје фамозног IV. пленума, када смо нагазили наше органе безбједности!

Међутим, нити ја, нити Дробац, нисмо тада отишли. Заоштравање ситуације послје уласка руских тенкова у Чехословачку 1968, вршљање по Мађарској и пријетња нашој земљи, су то спријечили! – Из једноставног разлога што смо нас двојица више знали о совјетској армији, него ико у нашој команди, па и у Генералштабу! Због тога ћемо тада остати.

Кад смо радили ратни план, варијанта исток, онда сам ја припремио реферат, цијело предавање о совјетској армији, дало се доста извући из мемоара руских генерала и маршала, онда је Ђоко примијетио да је то доста прешироко и да неће моћи све упамтити. Ја му одговорим, да то и не требају, али важно је да ја то знам, али да сам сматрао да ће то добро доћи на упознавању СА, и за израду плана итд. У сличној ситуацији, реферисања, када сам био кратак, Ђоко је примијетио да је о “тим стварима” требало нешто више рећи. **Углавном, он је имао задатак (од контра-обавјештајне службе), да нађе примједбе код мене, било какве.**

Направили смо план, и у томе плану, имао сам и посебан задатак, наиме, поставили су ме за команданта дијела фронта! Када смо изводили КШРИ, приближно варијанти плана, гдје сам ја био у својој улози – команданта тактичке групе, екипа из Генералштаба је оцијенила да је моја тактичка група, са минималним штабом, боље радила, него команда дивизије.

Кад смо код ратног плана, још бих напоменуо, да сам за потребе ратног плана израдио комплексан план, противтенковске одбране, са свим елементима – земљиште, запречавање, употреба разних пт. оруђа, употреба тенкова и инжењеријских средстава итд.

Са мојом малом екипом, разрадио сам детаљно план уређења територије, минска поља смо тачно обиљежили према тачкама на терену итд. Инжењерац који нам је био додијељен у тактичку групу, је изјавио, да никада још није видио тако детаљно и потпуно инжењеријско уређење територије!”

Интересантно је напоменути, да, када сам давао задатак једном добром и школованом (са вишом војном академијом), команданту батаљона, ту сам видио да наше школе још каскају за нашом стварношћу. Они су у школи још увијек учили по нормама за одбрану и напад, као што је уобичајено у савременим армијама, а по тим нормама, ја сам њему дао фронт одбране, као што добива дивизија на широком фронту. Али, он је добио уз задатак и доста инжењеријских средстава, затим пт јединице – ракетне, бројне територијалне јединице и шуму за одбрану, гдје је дејство непријатеља било каналисано.

Али, да се вратим мојој основној дужности – начелник артиљерије ВО. Споменуо сам већ полигон – артиљерија је била заинтересирана за полигон на коме се може гађати и још и изводити разне вјежбе. Али, у првом реду, смо били заинтересирани за гађање покретних циљева, тенкова, јер разним импровизацијама нисмо могли обезбиједити потребну брзину мете, а без те брзине, гађање је прилично промашено, и нереално. Зато смо направили полигон за пт гађање са трачницама, на којима су се мете

могле вући потребном брзином, а положаје смо мијењали, по правцу и по даљини.

Но, коликогод је један пространији полигон неопходан, толико он сам није довољан. Немогуће је удаљене јединице за свако гађање водити на полигон, централни армијски полигон код Слуња, а с друге стране, тај се полигон упозна, па је онда теже наћи, непознате циљеве и ватрене положаје, те је зато потребно тражити и друге полигоне, ближе гарнизонима. И најзад, јединице треба да упознају и вјежбају, па и гађају на терену гдје ће ратовати. Тако смо изводили, односно провјеравали борбену готовост јединица, изводећи их на маршеве и гађања. Дакако, најважнија ствар код гађања је осигурање полигона. Прије, треба наћи барем минимум ненасељеног простора, и друго, обезбиједити да на томе простору нема људи, стоке, излетника, итд. Међутим, ту одговорност сам увијек преузимао ја, који сам давао узбуне. Више сам него задовољан, да се приликом таквих гађања није десио нити један несретан случај. Треба напоменути, да се по упутствима за борбена гађања, увијек мора обавијестити власти на терену. То дознају и јединице, и онда је изненађење пропало! Таквим провјерама, ми смо могли реално оцијенити способност јединица, исправност технике и спремност за покрет, и гађање.

Увели смо били и такмичење у гађању на главном полигону – уређење земљишта у топографском смислу, излазак на ватрене положаје и гађање, под истим условима за све, гдје се могла реално оцијенити оспособљеност јединица. Све ово је Ђоко Јованић подржавао, али не и одговорни по вертикали артиљеријској. А што се може и очекивати од човјека који је на то мјесто дошао, не по способности, него по подршци владајућој групацији, он није ни разумио и схватио што ми то радимо! Он је у обиласку гледао круг, просторије, а на терену построји јединицу, па гледа фали ли које дугме итд. То је била катастрофа!

А сад бих пар ријечи казао о оцјењивању. Ми смо у артиљерији направили свој начин оцјењивања, да се избаци, што је више могуће утицај личног расположења итд. Оцјењивали смо главне параметре – брз излазак јединица из гарнизона (испод удара непријатељске авијације), могуће брзине марша, на положај, брзина и тачност отварања ватре, исправност технике итд. Тако смо максимално ствар објективизирали. Уређење касарног круга и просторија, наставна документација, били су код тога мање важни, споредни. Увели смо низ побољшања у настави, за постизање боље оспособљености људи на припреми земљишта, технике и људи за брз и бољи рад. Нарочито на топографској припреми земљишта, нарочито због тога, што смо добили од Руса такозвани топовезац, то јест возило са уграђеним рачунаром, тако, ако се пође од познате тачке, чије су коор-

динате познате, послије кретања, на тачки на којој станемо одмах прочитамо координате. Али топовезац није могао на сваку тачку, и није га имала баш свака јединица. Такођер треба рећи, да смо приликом покрета возили и муницију и остале приборе и средства везе и друго. Важно је било и разбијање страха код људи, то јест да може слободно сједити на сандуку са муницијом и да му се ништа неће десити.

Негдје око 1970., долази до смјене у штабу, за начелника штаба долази Бобетко умјесто Матића. Бобетко се за тај положај борио ногама и рукама. Матић је, исто тако, био слаб војник. Био је брбљавац, али и покварен, многи су се људи жалили на њега, нарочито у оцјењивању. И мени је дао негативну оцјену. Завршио је као аутономаш. Али је сигурно био миљеник владајућих шефова и службе безбједности. Додуше, било је још неспособних генерала, на примјер Топлак, помоћник команданта ВО за морално-политички сектор, и тај је напредовао као кадар службе безбједности, као и његов колега Ранко Павела такођер.

Бобетко је имао незаслужену репутацију. Ја сам случајно био у Генералштабу – на положају начелника одјељења за тарификацију, и као секретар комисије за реорганизацију армије (и замјеник начелника I. одјељења III. управе Генералштаба), па сам био присутан када су се рјешавале и неке крупне ствари кадровске. Бобетко потиче из добре фамилије, отац му је погинуо на Сутјесци, сестра и браћа су били познати партизански руководиоци, погинули у рату или саобраћајној несрећи. О његовом ратном путу, говорио је Јакшић, референт ветерине и санитета. У ширем, југославенском оквиру, он се појавио око 1950, приликом савјетовања војних школа у Генералштабу. Тада је начелник Генералштаба Коча Поповић, похвалио Пјешадијску официрску школу у Сарајеву, као најбољу војну школу. Командант те школе био је Јовић, а комесар Бобетко (Иако су Руси отишли тамо је остао дрил који су Руси оставили). И када је требало једног комесара послати за начелника политичког одјељења морнарице, “послали су Бобетка од најбољих”. Када се водила истрага у дипломатским магацинима (што је било име за магацине из којих су се снабдијевали високи руководиоци и дипломати), и уопште о војној трговини, онда је требало довести најбољег комесара да ту направи ред. Доведен је Бобетко. И доведен је Бобетко. Послије је завршавао војне школе и напредовао све до начелника штаба Војне области (Армије). Причао ми је Мато Јерковић (који је био подсекретар за Ратну морнарицу у ДСНО), да је Бобетко ишао Љубичићу, савезном секретару за НО, да тражи положај команданта армије! Кад му је Љубичић одговорио да се сматра да он није способан за положај генералпуковника и команданта армије, Бобетко је Љубичићу одговорио да се такођер сматра да ни он (Љубичић) није спо-

собан за државног секретара. На то му Љубичић одговори да је то тачно, само је њега (Љубичића) поставио Врховни командант, а Бобетко сам за себе тражи положај! Прије него што је Бобетко постављен за начелника штаба, био је замјеник команданта за позадину. Као замјеник за позадину, он је познат по томе што је приликом обилазака наређивао да се одмичу ормари да би се нашло смеће, или прочита нешто из правила која држи уза се, па онда пита људе да би их ухватио да не знају и слично! Дакако да је за положај начелника штаба армије био још неспособнији. Приликом преузимања дужности, он је мени поручио по заједничком пријатељу “да га не зајебавам”. И док је он био фер, био сам и ја, он не зна војску, али знам ја, и све је у реду. Али није тако било до краја! Он је био члан ЦК Хрватске 1970/71 и све је са терена и из ЦК преносио у војску. Када се ситуација заоштрила на националистичкој линији, био сам присиљен да му кажем, да можемо само службено разговарати, а о политици не јер се ту разилазимо! Треба још нешто рећи о ономе што се дешавало 1970/71 године. Заредали су се врло бурни партијски састанци послје декларације о језику, иступања Жанка, затим Х. пленум фамозни, који је дао крила национализму у Хрватској. Прије пленума, услиједила је припрема за пленум, који је код нас у Армији објашњавао Јаков Блажевић, гдје смо се ја и генерал Ливада и један капетан супротставили Блажевићу. Све је то послје Х. пленума кулминирало! Сазове се састанак, а не зна се дневни ред, на њему су требали иступити војни и партијски руководиоци Ђоко Јованић и Јанко Бобетко са неким информацијама. И они и јесу иступили, али на крају, пуштајући људе да лупају свашта и нагађају, не знајући информације, које они држе. Ђоко као командант иступа на истој линији као Бобетко. Ту су се неке ствари закухале. На другом састанку, дошло је до још веће гужве, јер је партијско руководство крило информације и оцјене Тита и Кардеља о Х. пленуму, које су биле негативне. Послје бурног састанка, на коме су се супротстављали генерали, уствари Срби и Хрвати, формира се партијска комисија, да оцијени састанак итд. Ђоко, на захтјев чланства, сакупља генерале (нека се генерали расправе међу собом!), да се расправе у ужем кругу, а не пред цјелокупним чланством. Али то је опет сукоб Срба и Хрвата! Ми хоћемо мирно рјешење, али неће Бобетко! Ђоко се показао као злопамтило. “Ти си рекао да се слажеш са Жанком (то је било прије Х. пленума), што сада мислиш?”

Тада сам имао све против себе, шефове команде, шефове партије, шефове по вертикали, мог помоћника и разумије се, службу безбједности, која је то организовала. Али чланство партије није их подржавало! Кад је на дневни ред дошао налаз комисије против дјеловања мајора Кнежевића из безбједности кога су гањали (јер је указивао на отворено дјеловање

национализма), а преко њега мене и Ливаду, од преко 100 чланова партије, само 6 је гласало за! Да је било другачије, тада би нам главу скинули!

Година 1971. била је веома бурна у Хрватској, последице декларације о језику ствар је даље ескалирала, на национално-расистичкој основи.⁰² У тој ситуацији је организован маневар 1971. Мене су одредили за команданта тактичке групе, требао сам организовати вјежбу са бојевим гађањем, артиљерије, пт ракета, минобацача, вишецејвних бацача ракета, противавионске артиљерије, тенкова, авијације. Ватру је требало остваривати испред тенкова и механизоване пјешадије у нападу. Маневар је организовао и са њиме руководио Виктор Бубањ. Он је као начелник Генералштаба био право рјешење. Имао је и духа и добре идеје и одлучности да их проведе!

Ову ситуацију у Хрватској у то вријеме, појаве национализма, није одобравао и врло интелигентно је критиковао. На примјер, за вријеме припреме маневра пред великом групом официра и скоро цијелим Генералштабом, кад говори, па каже једну ријеч, онда каже: “Или као што се каже на новој хорваштини...” Или, кад га питају какав језик да се употребе у документима, он каже – српско-хрватски, па то понови! Или, последице анализе маневра, на вечери, гдје присуствују представници ЦК и владе Хрватске, још заправо и није завршила вечера, а он се дигне и оде, каже има нешто радити. А заправо, оде у салу за биљар и игра биљар.

Ја као командант групе, нисам баш имао могућност избора кадра и јединица. Међутим, саставио сам солидан штаб, људе који су знали радити, пуковник, Иварин који је радио у одјељењу артиљерије, пуковник Опачић, задужен за материјално обезбјеђење и позадину, и други. Када су из управе артиљерије понудили да нам пошаљу наставнике наставе гађања, ради припреме гађања, одбили смо. Ми смо знали исто толико колико и они, а у неким смо стварима били испред њих.

У оквиру опште замисли маневра “Слободе 71” продор “Плавих” правцем сјевер-југ, преко Беле крајине на Кордун, извеле су се три главне вјежбе, прва форсирање Купе, друга ваздушни десант на простору Садиловац-Дрежни у оквиру дејства “Плаве” стране, и противудар “Тактичке групе 24” “Црвених” општим правцем Плашки-Слуњ, у оквиру чега је

02 У Хрватској, док је био командант Штаба ТО Манола, уведен је као службени језик још из бивше Аустрије, домобрански, као и језик који је употребљаван у НДХ. За вријеме такозваног “хрватског прољећа” 1971. г. кад је практично спреман пуч, морале су се неке је-

динице по подужећима разоружати, јер је пријетила опасност да се прикључе лучистима! Поред тога у јединицама ТО Хрватске набављена су средства везе – радиостанице, са којима није било могуће успоставити везу са јединицама ЈНА!

требало да се изведе и бојево гађање. Док се цио маневар вршио са маневарским мецима-ћорцима, дотле је ова наша вјежба извођена са бојевом муницијом.

Тактичка група 24 је била следећег састава:

- батаљон тенкова,
- батаљон механизоване пјешадије,
- партизанске јединице,
- три ексадриле авиона,
- артиљеријски пук од два дивизиона (хаубице 105 и 155 мм)
- дивизион ВБР (вишецјевни бацачи ракета), први пут јавно показани,
- неколико батерија противтенковских ракета,
- топови Т-12 противтенковски, минобацачи 120 и 82 мм,
- противтенковска артиљерија и митраљези, и остале јединице.

Међутим, то није било само гађање, то је било усклађивање ватре и покрета. Требало је ускладити дејство авијације, артиљерија, минобацача, тенкова и противавионске артиљерије. Истовремено, требало је усугласити дејство прецизно по времену, да авијација не налети на путању артиљерије и минобацача и противавионске артиљерије, да авијација не туче сопствене јединице, да артиљерија и минобацачи, гађајући преко тенкова и пјешадије, не гађају по сопственим јединицама, и то у ратним условима.

Када је Бубањ, послѣ вјежбе која је одржана пред француским министром народне одбране Дебреом, гдје су главне биле наше јединице (то нам је била и добра проба!), пренио преко Ђоке Јованића команданта V. војне области, да тенкови има да иду 100-150 метара иза артиљеријске ватре, и када сам то пренио нашим људима у команди Групе 24, онда су тенкисти рекли, да је он луд!, ни мање ни више! И имали су право, иако им ја нисам дао за право. Јер норма 100-150 метара, то је норма која, ако се у рату постигне, велики је успјех. У II. свјетском рату, нарочито западни савезници, доста су губитака нанијели сопственој пјешадији и тенковима, тукући их артиљеријом и авијацијом! Сјели смо сада ми артиљерци и размотрили ситуацију, имали смо могућност да топографски организујемо земљиште, могли смо обезбиједити метеоролошке и балистичке податке, затим, муницију I. категорије, режимирати артиљеријска оруђа (поправке због проширења цијеви). Даље, због релативно малих и средњих даљина гађања растурање је било мало, па ипак ризик је постојао. По закону вјероватноће, један број зрна је могао пасти на тенкове и пјешадију, и то под условом да нитко у овоме ланцу не погријеши, ни мало! Довољно је на примјер, да нишанција не врхуни либелу сасвим прецизно за вријеме брзе палбе, па да зрно падне ван границе зоне растурања. Дакле, све смо

то узели у обзир, и прихватили да тенкови и пјешадија иду на 100-150 метара иза артиљеријске и минобацачке ватре – “Плава” страна је била укопана по пропису, у ровове смо ставили лутке – војнике у униформама, један дио у повлачењу, у покрету, затим тенкове, самоходна артиљеријска оруђа, транспортере, представили смо макетама, а дио тенкова били су стварни тенкови шерман (расходовани), ради стварног ефекта гађања бојевом противавионском ракетом (челик у челик).

Приликом усвајања плана вјежбе, гдје је присуствовао скоро цијели Генералштаб и сви они који учествују у вјежби, Бубањ је цјелокупно вријеме гађања и вјежбе, скратио са 90 на 50 минута. То је било исправно, јер би трајање 90 минута, прилично се отегло и изгубио прави ефект, надаље, Бубањ је тражио да се једна батерија ВБР (вишецјевни бацач ракете) постави тако да се може видјети и дејство на ватреном положају, са главне трибине. Да кажем, да смо израдили и трибину, то јест бункере за Врховног команданта, војне аташее и госте, такозвана група 110 – генерали, републички руководиоци и други. Бункери – трибине, били су тако изграђени, да се из њих може добро осматрати поље дејства, али и да штити од зрна најтежег калибра артиљерије и минобацача. Моја осматрачница, такођер је била изграђена у типу бункера. Тако смо се припремали и увјежбавали за вјежбу – гађање. Наша команда V. војне области нам није могла пружити неку стручну помоћ. Али Ђоко Јованић, командант је био фер, кад би му се обратио за нешто, све што сам тражио, добио сам.

Међутим, не лези враже, уочи дана вјежбе, када сам био на обиласку јединица, Ђоко је назвао мога начелника штаба пуковника Млакара, тенкисту и наредио му да он сутра буде на осматрачници Врховног команданта, а ја да останем у осматрачници команде групе. То је мијењало план, јер нисмо тако планирали. Ништа! Наређење се мора извршити. Нетко је Ђоки сугерирао или наредио да се ја не смијем појавити пред Врховним командантом, на главној трибини – осматрачници, како је било планирано!

Кад је ујутро долазио Врховни командант, онда је за тренутак настала забуна, припремао се Бобетко да преда рапорт (тај рапорт сам требао предати ја као командант групе и вјежбе, као и у остале двије вјежбе), онда Бубањ ријеша ситуацију тако да он преда рапорт!

Ујутро, извршимо све припреме, метео-балистичке податке, коректуру итд, и очекујемо почетак. Кад, 10 минута прије, зове нетко са главне трибине – мој шеф по вертикали, и каже да се у реону циљева виде војници! Кад погледасмо дурбином, стварно, у реону циљева “непријатељски војници” – лутке које смо направили!, и које су изгледале, као што и требају изгледати. Ту се види колико је уопште био у ситуацији и познавао ствари!

И коначно, почне, тече све у реду. Нарочито је било ефектно гледати погодак п.т. ракете у шерман, као и дејство ВБР на циљу, али и са ватрених положаја. Наши новинари питају шта је то? Да ли су ово наши произвели? У једном моменту, два тенка уђоше у дим од експлозије артиљеријске гранате, и Гојко Перуновић, командант арт. пука, тражи да обустави ватру, ја кажем не, нека иду, стално смо их кљуцали да иду што ближе, нека пазе и иду! Показало се послје, да нисмо имали директних погодака у наш тенк, али је било на тенковима доста парчади граната, пуне капе су их напунили тенкисти. Показало се да су тенкисти јунаци, али и артиљерци због прецизне ватре! Рекао сам артиљерцима прије вјежбе – врхунска дисциплина код вас значи да радите тако, да не тучете по својим друговима!

Ни један инцидент, као ни овај, није примијећен са главне трибине. Наиме, један командир ескадриле бацио је напалм бомбу на нашу тенковску чету! Али срећом за мало промашио! Он није разумио официра за навођење који му је казао – пази, ово су прави! (Он је ваљда мислио прави циљеви! Имали смо добру везу, питам чету што се не јавља. Послје неког времена, јавља се командир, добро сам, и спремни смо за дејство, јест пала је близу нас, једно 40 метара. Мислим ја, ко те пита за дејство, важно да си жив и здрав. Још је била једна незгода, кад смо замало избацили ескадрилу, која је по сатници каснила 2 минуте. Артиљерци хоће по сатници да отварају ватру, ја кажем сачекајте још коју минуту, и они дођу и бомбардирају свој циљ. Затим настави артиљерија по сатници даље. Да кажем још и то, да је Бубањ тражио да авијација дејствује са тежом бомбом. И они су успјели, то је већ било у раду, да направе бомбу од 1000 кг. Дејство те бомбе било је веома ефектно, изгледало је као дејство атомске бомбе, мале килотонаже.

И тако заврши и вјежба и гађање и без губитака! По завршетку, сви честитају, Ђоко на трибини, пита мог начелника, гдје сам ја, а он ме отјерао са трибине! Послје гледам на телевизији изјаву Бобетка о овој вјежби, са којом он није имао баш никакве везе!

Кад смо провјерили да су све цијеви топова и тенкова празне, и наредили повратак јединица у своје логоре, онда се добро напијемо! Али, најбоље је било у хотелу у Слуњу, алкохол је текао потоком!

Службено и органи армије и Врховни командант, дали су вјежби и гађању највећу оцјену, спомиње се чак и “научна основа”. Војни аташеи су такођер исто тако дали високу оцјену. Па то се не види, да у миру на вјежби, тенкови и пјешадија иду на 100-150 метара од артиљеријске ватре! Само су моји шефови по вертикали и по хоризонтали, ову вјежбу практично игнорисали! Ја сам у тој години гдје ми је вјежба била главни задатак, оцијењен негативно. Јер, ја сам и тада, за вријеме маневра,

био под ембаргом! У току припрема за вјежбу, кад сам био на армијском полигону Слуњ, позван сам у Загреб на испирање мозга. Речено ми је да се јавим код команданта Војног округа, који је тада био Милорад Мишчевић, мој колега из ратне школе, генерал, који је, послије 6 година проведених у војној индустрији, изгубио сваку везу са војском! Дане Петковски, помоћник ДСНО, Милорад Мишчевић, и Богдан Зајшек, пуковник и секретар партијске организације у V. војној области. Комисија је званично Државног секретеријата за народну одбрану (ДСНО), јер у њој учествује и Дане Петковски, генерал пуковник (по памети и способности би му доста било и пуковник). Ја их питам, што је ово, је ли суд, је ли партијска комисија или што је? Они кажу – комисија. Ја опет кажем, зашто се не иде на суд или партијску организацију, или на начелника одјељења у Војној области? Међутим, они почну. Од клеветања Тита, до више се не сјећам чега, све исфабриковано и подметнуто! Када ја кажем, да све што бих могао рећи око питања клеветања Тита, то је, да су неки пензионисани старјешине, који дођу на кафу и вињак, да су рекли неку критичку ријеч поводом догађаја у Хрватској, да је требало прије дејствовати. Ја бих се могао присјетити неких имена, Ђоко каже, не треба хајдмо даље! (А они су све то и знали, јер је служба безбједности организовала прислушкивање и код куће и у канцеларији, а из пријавнице су могли знати тко к мени долази! И у томе стилу је текло и даље испирање мозга!

Када је било завршено, ја упитам – што сада да радим, а Ђоко каже, иди на полигон Слуњ на свој задатак. Под таквим психолошким притиском сам припремао вјежбу на Слуњу! Послије је дошао на испирање мозга Кресојевић, а прије мене је био Симо Ливада. Нас три смо били оптужени да чинимо групу у команди (Срби-Кордунаши), а са нама руководи Светко Ливада, а имамо задатак да разбијемо команду Армије! Каква бесмислена и покварена ствар! Ливаду су прогнали у Београд, а пуковник Ђуровић (најпаветнији у Армији) је пензионисан зато што је рекао да је Ливада премјештај доживио као политичко прогонство! (Истјерали су га тако из Армије, што су му тада најспособнијем пуковнику понудили положај капетана I. класе!). Мени су нудили пензију, ја сам им на томе захвалио, једино су Кресојевића оставили. Међутим, ускоро долази Карађорђево, и смјена хрватског руководства, неке официре тада смјењују, неке хапсе, а сви они су отворено дјеловали док су нама испирали мозак! Али нама се нитко никада не извини!

Ја кажем Ђоки за оно испирање мозга, да каквог то има смисла, да ја и Мишчевић кафенишемо и расправљамо, а он послије мени суди. А Ђоко каже – тачно је да сте ви разговарали, али се нисте слагали! А ја кажем – да ли Ви вјерујете у то? То говори о двије ствари, једна је, да је Мишчевић

наш разговор преносио, и друга, да је додавао, јер ми смо се у основи слагали, а оно у чему се нисмо слагали, то је био језик који је увео Манола (тада командант Територијалне одбране Хрватске), Милорад Мишчевић тај језик брани па каже да је њему ближи израз “здруг” (тако су усташе звале бригаду), него бригада! Послије тога испирања мозга, прекинуо сам са њиме односе!

Дакле, послије маневра и Карађорђева и знатних кадровских промјена – пензионисан је Бобетка, начелник штаба Армије, пуковник Срнец, замјеник за позадину у команди. Скинуто је доста људи у ТО Хрватске са Манолом на челу, ми смо наставили да радимо. Смијењено је и руководство у Хрватској, али ново руководство није било задовољно, док није било смијењено и руководство Србије “ради реципроцитета”. И не само то, у Србији су почели смјењивати и привредно руководство, растурили су српску привреду! То је урадило ново српско руководство – Дража Марковић и компанија!

У нашој команди, служба безбједности да би се некако рехабилитирала, почела је да хапси неке људе и да им подмеће (са којима је прије Карађорђева сурађивала) – пуковник Шарановић, и то за клеветање Тита, али послије годину дана “Два без душе, трећи без главе”, сада је то било – четири без душе један без главе, јер су чак 4 сарадника КОС-а свједочила против Шарановића!

Примјер Шарановића (који је такођер давао широку подршку смијењеном хрватском руководству) говори да је служба безбједности (КОС), могла помоћу својих свједока, да скине главу коме хоће!

Ђоко Јованић, командант Армије, понашао се као побједник, иако је он, односно служба безбједности, за све оне који су послије Карађорђева хапшени и смијењени, послије тога имали све податке, али није се прије Карађорђева на њих, посебно од Бобетка, смјело ударити! Код мене је тражио длаку у јајету, а трпио је начелнике који су били 4 године на положају, а да нису уопште савладали свој посао! (III, одјељење – Пражић, бивши официр безбједности). Као што смо рекли, у Армији је дошло до промјена послије Карађорђева. Било је упражњено мјесто начелника штаба и замјеника за позадину. Умјесто Бобетка, дошао је начелник штаба Хрват – генерал Јадријевић – Брајко, ни крив ни дужан, који је радио у безбједности, затим по истој линији у Маршалату, ту нешто погрешно па послат на рад у наставну управу Генералштаба и добио чин генерала – као Хрват и човјек КОС. И тај је дошао за начелника штаба Армије! Па тај није знао што је бригада, што је дивизија! И коначно је зглајзао по линији безбједности – напио се кад је носио меки материјал повјерљиви за Београд, заспао у возу, и када се пробудио, материјала нема – класика!

На друго најважније мјесто у команди Армије, дошао је Словенац – генерал, исто тако ни крив ни дужан. И тај везе није имао! По способности је могао бити у позадини помоћник неког одјељења! И са том двојицом радити у команди Армије, била је права мука!

У 1972. години, имао сам, поред своје редовне дужности, и још један задатак. За управу артиљерије ЈНА, требало је организовати једну вјежбу – неутралисање четног положаја, утврђеног у пуном профилу са свим елементима, западног типа (али ти положаји су свуда приближно исти). Артиљерија је требала да неутралише тај положај, пуном густином ватре, по нормама утрошка муниције. Том су се приликом испитале и норме, а то се веома ријетко виђало! На тој вјежби – гађању, су били присутни команданти војних области, начелници управе Генералштаба са начелником Генералштаба, те наша команда. Вјежбу је у потпуности припремала артиљерија, ја и пуковник Цревар из пјешадије, ми смо посао организовали тако да смо четни положај утврдили за 10 дана, са четом непотпуног састава, 100 људи. Ово напомињем због тога, што је једну вјежбу, коју су организовали општевојни пјешаци, четни положај радио батаљон неколико мјесеци!

Ова вјежба је била и прилика и велика шанса за артиљерију, њену афирмацију и рјешење неких важних питања. Све је међутим упропастио Станковић, тадашњи начелник артиљерије ЈНА, постављањем мегаломанских захтјева, тако да није остварено ни оно што је било могуће.

Послије вјежбе, била је вечера на Плитвицама, за генералитет и учеснике. Ту је, поред осталог служен печени кромпир – полице, а користили смо златни прибор за јело!

Ја сам наставио да радим на истој дужности – до пензије. Ово кажем због тога, јер сам послије оног испирања мозга, прије Карађорђева, требао некуда да идем, или у пензију, или некуда ван Загреба, јер је командантима дивизија и бригада, кад је саопштано што је комисија закључила послије испирања мозга нама тројници, речено да се мени више не обраћају, него моме помоћнику! А онда дође Карађорђево и ником ништа. Ја остаде на дужности и радим свој посао, а нитко ништа не говори.

Ја сам свој посао радио исто као и прије. Одржавали смо борбену готовост артиљерије на високом нивоу. Ја сам тада говорио, да је сваки наш дивизион спреман да се такмичи са совјетским и америчким дивизионом!, и да их туче! Али однос према мени остао је исти, подметали су клипове гдје год су могли! Коначно, 1975. стављен сам на расположење ради пензије. Указ Врховног команданта саопштио ми је мој потчињени, пуковник Наварин! Био сам на годишњем одмору, кад ме позвао Наварин да дођем, да је дошао указ Врховног команданта. Тај указ је примјер како се посту-

Кресојевић — Јованић — Пајић

пало са људима, који су веома добро обављали свој посао! Идемо од краја указа – прво потпис Врховног команданта, друго, на овај указ нема жалбе, треће, дужност предати до 31. аугуста. Ја прочитам указ, потпишем, а тек послије годину дана је са мном разговарао командант Армије! Опроштајна вечера је била “демократска”. Сви пензионисани од водника до генерала заједно! У бившој Аустроугарској Монархији, кад генерал иде у пензију, прима га цар Фрањо!

Не знам је ли то било по закону, или безакоње, јер сам послије 5 година у пензији, добио поново указ о пензионисању, ту су били нешто повољнији услови, јер сам имао и прописане ефективне године службе, преко 40 година а не “бенефицирани стаж” којим су се наши људи, борци, тјерали прије времена у пензију, а остављали домобрани да накупе довољно стажа!

Али није то само мени учињено! Команда и персонални органи као да су се такмичили да људи оду у пензију што незадовољнији! Рецимо генерал Попара каже: “Мене су пензионисали подофицири”, што је било тачно, јер му је подофицир саопштио указ, подофицир дао документ итд. Други је примјер, пуковник Миле Лалић, не зна да иде у пензију, сусреће га други старјешина који долази на његово мјесто, иначе његов друг, и пита га пошто је дошао у Војну област. Тај поступак му је послије донио и инфаркт, и умро је дубоко увријеђен! Итд.

Одлазак у пензију, то је за сваког човјека крупан догађај у животу. У неким развијенијим земљама, о томе се посебно води рачуна. Код нас, у ЈНА, као што сам навео, као да су се трудили да човјек оде у пензију што незадовољнији. Мени би одлазак у пензију био тежак и иначе, да је све текло у реду, а требало је мало па да будем задовољан. Рецимо, да ми на вријеме, када је указ дошао, то саопшти командант Армије! Отишао сам у пензију са мањом положајном групом, него што сам је имао као пуковник 1950. године!

Првих дана, нисам уопће схваћао што се са мном дешава! Једноставно, нисам вјеровао да сам у пензији! Кад су прошла она прва узбуђења, било ми је тешко. Било ми је јако тешко! Као што сам навео у биографији, отац ми је био подофицир у двије “бивше” државе – Аустроугарској и Југославији! И отац ми је говорио, сине, војнички крух је горак и тежак. Ма какав крух да изабереш у животу, бољи је од војничког – у војску никако!

Онда је дошла 1941. година и НОБ и револуција, постао сам борац и руководилац у НОР, ту ми је и било мјесто (и за сваког поштеног човјека)!

Дошла је и 1945. година, крај рата, ја сам хтио ван, али нисам могао, не да Гошњак, ти си потребан итд. Онда дође и 1948. – тада је био неприја-

тељ тко излази из Армије! Морали смо сви потписати изјаву да остајемо у Армији. А опет вријеме тече, ситуација се мијења, и већ негдје 1955. почиње тјерање из армије, најприје радника и сељака! И то је било пензионисање веома младих људи, имали су мање година старости него што је касније требало година службе – испод 40 година! Нисам се тада сналазио! Чинило ми се да је тада касно да идем ван! А вјероватно и није било! Било ми је 35 година! И тако, године пролазе, долазе и 60-е године, сада сам већ помало у списку КОС-а, да би 1968. постао сметња!, о томе је већ било ријечи.

Кад сам мало дошао к себи, послјије пензионисања, превладавала су, углавном, два осјећаја – један тежак, да сам одбачен, за све оно што сам предано и успјешно радио, добио сам ногу у тур! И други осјећај – нестало је притиска. Шта сам радио у пензији? Читао сам оно за што нисам имао времена док сам радио. Прочитао сам скоро сву путописну литературу.

Затим сам читао мемоарску литературу и белетристику.

Даље, бавио сам се риболовом, радио сам око викендице на Корани, увијек се нашло нешто за радити. Нисам могао избјећи ни самар такозваног “друштвено-политичког рада”. Углавном “другови” који су и овдје похватили главне положаје – плаћене (и пензионери!) дају директиве, а ти за њих радиш! И то радиш углавном доље, гдје се и ради, више не можеш!

Наставио сам да помажем да се издају књиге из НОР-а и то сам радио с вољом, VIII ударна кордунашка дивизија, Котар Војнић у НОР, Плашчанска бригада и друго.

За то вријеме ситуација у земљи се погоршавала. Прво економска. Па су онда идиоти из руководства говорили да је тачно да је економска ситуација лоша, али је зато политичка добра!

И тако је ишло даље, и довело до распада и партије и државе!

Прилог 1: ТИТО

Већина нас – маса, како би се некада рекло, који смо постали чланови партије у току НОР, дознали смо за Тита негдје поткрај 1941. када је преговарао са Дражом Михаиловићем. Али, ни већина такозваних “старијих комуниста” није 1941/42. знала ко је Тито. Чуо сам 1942. чланове политодјела, старе комунисте, како разговарају о “старом”, спомињући при томе и Ђуру Пуцара, јер су и њега и Тита звали “стари”. Ово се углавном односи на комунисте са западних страна.

У рату, Тито је био бог, али било је и локалних богова – народних трибуна, а и СССР и Стаљин били су божанства. Питање је – јесмо ли ми могли водити борбу и револуцију без тих божанстава?

И послије рата, Тито је био божанство, гутали смо његове ријечи, али је он добро ослушкивао што народ мисли и што жели чути, и када је говорио, као да је говорио из душе народа.

Имали смо, и поред грешака Тита, и великих успјеха и у револуцији и послије рата. Подигао је стандард и народ је добро живио. Али је дошло вријеме да се плаћа цех. Најприје је економија отишла низбрдо, а за њом онда и све остало. (Руководећи комунисти, медиокритети и мамлази, говорили су да је тачно да улазимо у економску кризу, али да нам је политичка ситуација добра – каква будалаштина!) Сви ти успјеси које смо постигли нису били на солидним темељима.

Сигурно је да смо у рату и револуцији победили, али би успјеси били већи и плаћени са мање жртава да нису чињене и крупне грешке.

Треба рећи да смо имали и успјешну вањску политику – подршка и помоћ народима који су водили народноослободилачку борбу и др. Све то и солидан стандард, допринијело је да се легенда и култ личности Тита одржао, па и послије смрти. Дobar број људи још и сада жали за “Партијом и Титом”. Критике Тита нису биле могуће, чак и послије његове смрти. Он је живио, умро и сахрањен као божанство. Ријетки су они који су о Титу смјели рећи критичку ријеч, прогоњени су најригорозније. Напротив требало је само користити сваку прилику и клети се у Тита, да би се напредовало и добро прошло у животу.

Кад се говори о Титу, већ доста рано, десетак година пред смрт, почело је бивати јасно, да неке ствари не воде добру:

Штафета иде широм Југославије. Тито тобоже симбол јединства, а истовремено се мијењају локомотиве на републичким и покрајинским границама. Али има још нешто у вези штафете. Прослава Дана младости (и сам “дан младости” је прослава божанства) на стадиону ЈНА – ритуал је готово религијски, уз велик постер Тита као бога. Стана Томашевић на то упозорава, и послије напрасно умре! Од штафете се доље ниже, на нижим инстанцама, правио прави циркус. На пр. у Загреб, прије дочека главне штафете, полазе мале штафете из мјесне заједнице. Уз МЗ свечаност, држи се и говор, мада му присуствује свега 7-10 људи, углавном сиједих глава – часних магараца. Послије говора, шаље се штафета у опћину, гдје се такођер држе говори, пјесме, фолклор, приредбе, а онда се из опћине штафете шаљу на Трг републике – гдје се све изводи уз још већу помпу.

Митинзи. Нарочито послије повратка Тита из Кореје, гдје су га дочекали као бога уз пјесму “Биљана платно белеше”, почели су код нас дочеци преко сваке мјере и укуса. Прво Београд, па онда Загреб – такмичење гдје ће бити више људи, не раде школе ни подузећа, читави градови на ногама.

Куће-дворци. Краљ Александар и кнез Павле, били су сиротиња према Титу. Колико је имао вила, двораца, цијели архипелаг Бриони, ловиште Карађорђево, дворец у Крању, у Загребу нису били довољни Бански двори (краљ Александар и кнез Павле су у њима одсједили!), него се гради дворец – вила Загорје, затим Бугојно једно па друго (прво није било добро), Сплит – вила Далмација, Купари – читав мали град на земљи и под земљом – то је било под стражом и послије Титове смрти!, затим бања Игало гдје су послије Тита одсједили шеици, Мостар, Сарајево, Копаоник и колико још! Рачуна се да их је било преко 30, неки наводе и преко 60, тешко да ће се икада знати колико их је било, јер се зна да у неким, никад није боравио!

Однос према сурадницима – генералима. Ту се није разликовао од Хитлера и Стаљина, Јакшићу не дају да се лијечи у војној болници, Терзић нема за трамвајску карту (седмеро дјеце) итд.

Међутим, и прије тога периода – условно око год. 1970., кад је (наводно по неким почео гријешити, било је и крупних грешака и промашаја, али ми зато нисмо знали, или смо једноставно рјешавали “спровођењем партијске линије”, а о њој није било дискусије.

Према неким веома ријетким критичарима, који су сматрали да је Тито грешник, такорећи од рођења, односно да је правио грешке и прије рата, а посебно у револуцији, наводи се следеће:

- Грешке почињу заправо још 1914. кад је био као аустроугарски војник у Србији, и борио се против Срба, али је то тајио. Није јасно ни оно његово одликовање наводно за побједу у мачевању, неки мисле да је то зарадио у Србији. Међутим треба рећи да је било и Срба из Хрватске, и да су се неки понашали као злочинци!
- Следеће је револуција 1917. Да ли је Тито био учесник? Не, него посматрач!
- Године 1928, убиство Радића, судски процес, демонстрације. Неки су сматрали да ту има доста исфорсираних ствари у корист Тита. Јово Дугошевић, познаник Грковића, тадашњег секретара партијске организације у Загребу, каже, према Грковићу, да је Тито изненадио са корефератом, и да се ту испољава Титова амбиција, да ситуација није таква као што је изнесено у кореферату итд. Све оно што се дешавало у Загребу, било је у духу линије Коминтерне разбијање Југославије, а уклапало се у политику ХСС!
- 1937. год. Тадашњи чланови КП кажу да није било стање како се приказује и да Тито ништа није посебно поправљао – дошао је на готово. Чистке у Москви – много руководећих комуниста страдало. Одржати се могао само онај који је неког денунцирао. Међутим, тешко је ипак

тврдити да су сви преживјели денунцијанти! Али и чињеница је да су сви ти људи који су ликвидирани, касније рехабилитовани! Семић-Сима Марковић, био је против линије Коминтерне којом се разбијала Југославија. Паровић, 1934, кад је боравио у земљи, он је био заправо главни човјек. О Титу нема тада ништа посебно. Паровић је убијен у Шпанији од наших, према неколико свједочанстава. Да ли је он био ривал Титу?

— **НОР – Како ратовати, савјетовање у Столицама.** Коча предлаже герилски начин ратовања.

Ужичка република – расуло, Тито остао сам, требао је одговарати! Напуштање рањеника на Златибору! Јакшић одговара пред комисијом Ђилас-Митровић, а требао одговарати Тито, само пред ким?

Фочанска република. Увијек непријатељ у предности, повлачење под притиском, а не по сопственом плану.

IV офанзива, ту има доста погрешних потеза. Прије свега концентрација наших снага, то је оно што је непријатељ требао! Затим концентрација рањеника, сви су страдали, а било је и других мишљења (Коча). Рушење мостова није варка! Требало га срушити!

Расуло на Сутјесци, Тито два пута даје Јакшићу наређење да остави рањенике! Тито опет остао сам са Радом Ристановићем (пратилац). Сава Ковачевић, остао сам са пратиоцем – агентом који га је убио! Коча и Јакшић који су извели своје дивизије, једини одговарају!, јер нису поступили по наређењу! Тито крив за расуло јер је оклијевао чекајући савезнике а и иначе издавао контрадикторна наређења.

ВК је требало смијенити, ВК да буду Јакшић и Коча!

Дрвар. Тито бјежи под заштиту британске флоте на Вис! Опет непријатељ има иницијативу! Кадгод се створи слободна територија, ту се смјести Врховни командант – ту се остане предуго (удобност!) и непријатељ увијек изненади, и натјера нас да радимо оно што он хоће! Мјесто ВК требало је мијењати чешће и по сопственом избору!

1948. – **Задруге натјерали људе у колхозе**, велико назадовање пољопривреде.

Голи оток, концлагор, гулаг, прошло по Дедијеру око 56.000 људи, од којих 3.000 побијени!

Прилог 2: Аутобиографија

У својој краткој аутобиографији каже: “Рођен сам 16. јула 1920. г. у селу Горњи Војнић – опћина Војнић. Отац Јован, мајка Милка, рођена Каран. Основну школу почео сам у Војнићу, а завршио у Карловцу. Све до априла 1941. г. живио сам у Карловцу гдје је отац био подофицир и са сво-

Мати

јом плаћом издржавао породицу од 10, а повремено и 12 чланова. Било је круха који се двапут дневно дробило у бијелу каву (млијeko и дивка), а у подне се јео са варивом, у свему другом се оскудијевало.

Љети, на ферије, ишао бих у Војнић к деду и баки по мајци, у Каране – Јурга. Ту бих чувао коње и говеда, копао, косио, сушио и возио сијено, радио дрва у шуми, “шлајсао” кладе, и радио друге послове. Највише сам волио радити са старијим ујаком Радованом. Он, кад је имао дуванна, радио је са задовољством, и не само стручно, него готово умјетнички. Косити да не остаје “отава”, садјети лијеп воз, товарити кладе. Уз то, ујак би као и други старији људи овдје, пјевушио народне пјесме: Коња јаши Краљевићу Марко...

У Карловцу сам завршио 8 разреда гимназије. Бавио сам се спортом, као и сва дјеца, најприје ногометом, а онда ме привукла лака атлетика просте вјежбе и вјежбе на справама у соколу. Лаку атлетику сам волио уопште, а посебно бацање кугле и скок у даљ, гдје сам имао и највише успјеха.

Као и сваки млад човјек, лутао сам, тражећи одговоре на разна актуелна социјална питања. Читао сам опозициони лист “Нова ријеч” који је издавао Вилдер, затим је у моди био Радић чија сам дјела такођер читао, и неке друге ствари. Дошла ми је до руку и књижица: “Умовање здравог разума” од Васе Пелагића, која ме је јако уздрмала: “Вјеровало би у бога, кад би могло бит, да читам вјеровање па да будем сит.” Затим књигу Хермана Раушинга, пребјеглог њемачког пуковника, у којој разобличава владавину националсоцијализма и Хитлерову књигу “Мајн кампф”.

Било је и неких додира са Партијом, преко Ђуке Гаврановића и Славе Вајса. Гаврановићу сам обећао помоћ у свим акцијама “гдје се ради о помоћи радницима”. Са Вајсом сам био добар друг, били смо заједно у соколу, а и иначе смо се дружили. Ишао сам код њега и у стан гдје је становао с мајком, понекад смо ту дискутовали и пјевали револуционарне пјесме. Кад сам у априлу 1941. бјежао из Карловца, оставио сам слике и још неке ствари код њега. Састајали смо се и у партизанима, а у љето 1942. г. измијењали смо и неколико писама. Мислим да су за његов трагичан завршетак (стријељан пред IV офанзиву због неких ситница), допринијеле и двије ствари. Прво, његово пренагло уздизање за начелника штаба I оперативне зоне Хрватске, и друго, склоност ка филозофији и филозофирању (тако ми у једном писму из Коренице пише о “нирвани”, о некаквој кућици гдје има једна дјевојка итд.). Учествовао сам и у неким акцијама, нешто под утицајем Вајса, али више по сопственом убјеђењу. То је, прво, лијељење плаката, односно чехословачких застава за вријеме анексије Судета, ношење значака са заставама и друго (полиција је брзо

почела купити заставе, а у акцији је учествовао и срески начелник). Даље, то је штрајк текстилних радника 1939. г., који је заталасао читав град, а ушао и у породице. Затим догађаји по избијању априлског рата, јављање у добровољце, праћење и пријављивање усташа који су се почели организовати, испраћај југославенске војске на фронт (15-20 омладинаца, празне улице), манифестације у поводу 27-мартовских догађаја у Београду, које војска поздравља, а полиција растјерује са бајунетама на пушкама.

Из Карловца бјежим неколико сати прије него што су усташе преузеле власт. Пошто је и отац некако успио да се извуче (додуше разоружан од стране Мачекове заштите), нас двојица са још два наредника – ћака бивше војске, Србијанца, и још некима, идемо за Босну, гдје се још наводно “пружа отпор”. Дошли смо до Мале Кладуше, али од отпора ништа. Једва успијевамо избјећи да нас Хасан Миљковић, предсједник општине не ухапси, пошто нас је претходно разоружао. Он је иначе, са југосл. властима разоружавао југославенску војску (на суђењу Миљковићу у Бихаћу 1945.г., била је предочена и моја изјава).

Вратимо се у наше село, и до јула некако животаримо, радим у шуми, у пољопривреди. У јулу, ситуација се мијења. Послије састанка у Абезу мање групе комуниста почињу диверзије, а са своје стране усташе почињу масовно убијање. Људи се склањају у Петрову гору. Послије неколико обрмбених организација, стража, команди, најприје изнад села Јурге, а затим код Радоње, између којих је и један поход ка Петровцу, заједно са људима из разних збјегова на рубу Петрове горе, гдје се наводно “дијели оружје из магазина бивше југославенске војске”, коначно се устаљујем у шуми изнад села Јурга. Ту концем аугуста или почетком септембра, оснивамо одред “Јурга”. Мене бирају за командира, послије чега одлазимо к Црној Локви, да се договоримо са Ћујићем. Међутим, Ћујић нас упућује на Весу, јер “он више није надлежан”. Тако постајемо одред “Јурга” који спада у I рејон.”

Након тога, вршим бројне дужности у НОВЈ, а рат завршавам у чину мајора, као командант I бригаде 8. кордунашке дивизије.

Данас “живи и ради” у Прерадовићевој 18, у загребачком пододбору “Просвјете”.

Живка Комленац

Једно сећање на рад с децом у Српском културном центру у Вуковару 1992 — 1997.⁰¹

Умешношћ је сачињена од светиња

чија је стварношћ изнутра осветљена живошћом...

Дечак је данима доносио бомбу у школу, да би је мењао за кутију цигарета. До цигарета се тада тешко долазило... Други је пламеном упаљача палио своју подлактицу, тестирајући пред вршњацима сопствену издржљивост. Храброст се мерила дубином поднесеног бола... Неке девојчице су се ноћу искрадале из свог детињства и, ушушкане страхом и надом, одлазиле у шетњу поред ограде иза које су живеле униформе. Веровале су у моћ стаклене ципелице, коју су под кошуљом понеле из бајке о Пепељузи...

Цесте су биле ишаране пукотинама између наших корака, док смо пролазили улицама. Уместо сусретања са сопственим одразом у прозорским окнима и широким излозима, поглед нам се сударао с црним рупама у зидовима некадашњих кућа. У тим су се рушевинама деца вијала с промајама, играла се скривача с духовима... Био је то свет који су одрасли уредили. И дрвеће је месецима после гранатирања било онесвештено. У пролеће 1992. једва да је листало, а кестен је процветао тек у јесен... Те године није било птица. По сакатим гранама топола и врба уз Вуку гнездиле су се само врानе и — деца заокупљена својим играма...

01 Овај текст није написан с намером да представи свеукупан рад с децом у Српском културном центру у Вуковару тих тешких деведесетих година. Он је тек лично сећање, делимично ослоњено и на хронолошки преглед програмa СКЦ-а који је објавио Боровој Чалић у *Љетопису СКД "Просвјета"*, Загреб, 2001, 291-319.

Свима је у Вуковару после 1991, као дисање, био потребан макар кратки предак од мртве свакодневице, која је била полегла по људима. А онда је Српски културни центар почео да организује различите културно-уметничке, образовне и забавне програме... У периоду од лета 1992. до краја 1997. СКЦ је за публику организовао преко 400 различитих програма, од којих је више од стотину било намењено деци. Готово сви су програми били изузетно посећени. Чинило се нестварно, као у неком Фелинијевом филму: из рушевина су са свих страна излазили свечано одевени људи, како би посетили ликовну изложбу, концерт, позоришну представу... Уметност је сачињена од света чија је стварност изнутра осветљена животом... и људи су хрлили ка тој светлости.

Гости у Вуковару с програмима за децу

*Сваки је шакав сусрећ
имао чар неке нове приче...*

Прва гостујућа представа за децу у организацији СКЦ-а била је позоришна игра у остварењу Позориштанца “Пуж” из Београда и Бранка Милићевића Коцкице, изведена 7. јула 1992. После тога су се низали различити програми за децу и младе, који су били представљени у окриљу СКЦ-а у извођењу многих уметника из различитих позоришта. Ево неких од њих:

- Највише програма за децу у Вуковару од 1992. до 1997. приказало је Позориште младих из Новог Сада. Биле су то позоришне представе:
 - *Гусарска прича,*
 - *Весели музичари,*
 - *Хеј, дођише да причамо о љубави,*
 - *Позориште у коферу,*
 - луткарска позоришна представа *Принц Леденко,*
 - луткарска позоришна представа *Усјавана лејошница,*
 - позоришна бајка — мјузикл композитора Ференца Ковача, *Лејошница и звер...*

неке од ових представа су имале и своје репризе.

Међу позориштима који су у организацији СКЦ-а гостовали у Вуковару са представама за децу, били су још и:

- Народно позориште из Сомбора с позоришном представом *Три прасета,*
- Српско народно позориште из Новог Сада с представом *Мишеви и мачке најлавачке,*
- Дечје позориште “Курир Јовица” из Суботице с представама:
 - *Заиграјте с нама и*
 - *Игра,*

- Глумци Позоришта на Теразијама из Београда с музичко-сценском игром за младе *Пољуби ме љубичасто*,
- Народно позориште из Лесковца с позоришном представом *Фрка у дворцу*,
- Позориште “Добрица Милутиновић” из Сремске Митровице с представом *Маскенбал*,
- Народно позориште из Бања Луке с представом *Жива читанка...*

Позоришне програме за вуковарску децу обогатиле су још и:

- Школа Уједињених нација Београд са програмом *Идемо код Лукине баке на ушћийке*,
- КУД “Коста Абрашевић” из Бачке Паланке с новогодишњим програмом *Чаробњак из Оза*,
- Аматерско позориште из Прокупља с представом *Црвенкаја и збуњени вук*,
- Удружење драмских уметника Крагујевца с позоришном представом *Прича о Вуку*,
- Приватно позориште “Classic” из Ниша с представом *Пиноккио*,
- Позоришна трупа Душка Анђића из Београда с представом *Велики, мали животи* по тексту Душка Радовића...

Песнички програми Змајевих дечјих игара су деци омогућили више сусретања с многим познатим писцима. Осим тога, за децу су биле организоване и бројне промоције књига и вечери посвећене великим песницима — као што је било вече сећања на Душка Радовића *Рече нам Душко*, у ком су учествовали Брана Радовић и група пријатеља Душка Радовића из Београда. За децу су била организована и повремена дружења с песницима у школама по околним селима и у граду... Своје стихове у различитим песничким програмима говорили су наши песници:

- Душко Трифуновић,
- Љубивоје Ршумовић,
- Драган Лукић,
- Перо Зубац,
- Добрица Ерић,
- Ђорђе Радишић,
- Мира Алечковић,
- Павле Јанковић Шоле,
- Раде Обреновић,
- Мирјана Булатовић,
- Драган Колунџија,
- Драгутин Бег,
- Светозар Малешев, и др.

За младе је било организовано и неколико концерата популарне музике. Гостовали су: Тап — 011, Забрањено пушење, Неда Украден...

Од свих гостујућих програма за децу издвајам програм који није био намењен деци, али су га у препуној сали СКЦ-а, у зиму 1993. извела деца београдске основне школе “Милош Црњански”. Реч је о сценском приказу изабраних стихова Милоша Црњанског *Лушам још вишак*. Избор текстова и режију урадила је Вуковарка — Оливера Ковчин, кореографију је осмислила Негица Чворовић, а стихове је говорио Вицо Дардић. Ова потресна корео-драма је сценским покретима девојчица уз музику уткану у стихове Милоша Црњанског, симболично изразила несрећу која нам се догодила и која нас је суновратила у бесмисао...

Многи су уметници долазили да свој свет поделе с вуковарском децом, откривајући им тако постојање и једног другачијег лица стварности од заморне свакодневице... Сваки је такав сусрет имао чар неке нове приче...

Место учења и дружења

*Малишани су у сваку своју активност уносили дух истре
и љовезаност са шренушком који шраје.*

Српски културни центар није био само место у којем су се одвијали програми за публику различитог узраста, било је то готово континуирано окупљалиште за све оне који су у том згуснутом времену носили стваралачки дах у себи, који су покушавали да зрнцима сопственог бића премосте неизвесност, разбијени простор и свеопшти мук који се простирао уоколо... Јер рат није само тутњава која се котрља прво у даљини као потмула грмљавина, а потом постаје све ближа и ближа, у једнаким размацима гласнија и гласнија — до урлика који се с кровом изнад главе обрушава на све у што сте до тада веровали, да би се затим, непрестано у једнаким размацима, ово грување удаљавало и утишавало, рушећи на свом тутњајућем путу друге кровове и друге куће... Рат није само тај болни цвилик и врисак... Рат је нарочито мук после тога, кад све битке стану, тишина која не говори... Бол тада постаје толико несношљива да престанете да осећате... У тмину лежете, у тмину устајете... Око вас само згариште и рушиште, као у неком кошмару... И кад помислите да сте се навикли, патња провали из вас као поплава... То је језик којим се у човеку, кад је неостварена — оглашава потреба за смислом, за лепотом, за стварањем, за животом... Нудећи своје програме СКЦ је, као чудо, омогућио да се све то што је стремило светлости улије у општу жеђ за културом.

Тако су се у различитим секцијама под кровом СКЦ-а сусретале све генерације: деловао је ту књижевни клуб “Захарија Орфелин”, драмски студио са дечјом и омладинском сценом, рецитаторски студио, литерарна

радионица, фолклорни ансамбл и школа фолклора, плесна школа, диско клуб, Нижа музичка школа са одсецима за клавир, хармонику и гитару, народни и тамбурашки оркестар, градски певачки хор (дечји и омладински), организовали су се и повремени течајеви, филмске пројекције... Кроз секције које су окупљале децу прошло је више стотина основаца и средњошколаца.

СКЦ је био покретач и организатор сусрета дечјих хорова и фолклорних група општине Вуковар, рецитаторских смотри за све узрасте, као и смотри дечјег драмског стваралаштва, које су се одржавале сваке године од марта 1994. Ове смотре су анимирале рад драмских и рецитаторских секција у школама у граду и околним селима. Изабрана сценска остварења, као и интерпретације стихова, учествовали су даље на такмичењима у Србији, а потом су, зависно од успеха, били приказивани у разним местима: Борову насељу, Даљу, Бијелом Брду, Сремској Митровици, Старој Пазови, Бешкој, Беочину, Инђији, Новом Саду, Сечњу, Ужицу...

Рад с децом је СКЦ-у доносио много живости. Малишани су у сваку своју активност уносили дух игре и повезаност са тренутком који траје. То је омогућавало да игра постане нова стварност која је заокупљала заједно и старију и млађу децу, и одрасле који су с њима радили, и будила их из свеприсутне стрепње. Тако су основци и средњошколци, играјући се, оживљавали драмске текстове, поезију, музику... Пробе су постајале причаонице и играонице. Свако је имао своју улогу за наступ пред публиком (није било резерве), па свеједно, и поред те одговорности нико није био обавезан да долази. Учествовање у секцијама СКЦ-а је била ствар личног избора, и свако је дете у било које време могло да одустане. Мало их је одустајало. Сви смо једва чекали ова сусретања.

Минијатуре из сећања

*Говорити поезију значи удахнути песму у себе
и допустити јој да проговара из нас,
као део нашег сусветеног бића...*

Попут снова, трајање у нама живи кроз приче у сликама. Завиривши у њих, схватила сам да је неке од тих слика скоро потпуно прекрио заборав. Зато сам из отворених страница свога сећања, за ово казивање, узела само оне тренутке чије су боје у мени још увек живе и јасне...

Рецитаторски студио

Рецитаторски студио је у различитим периодима бројао десетак до петнаестак учесника од седам до осамнаест година старости. Поводи за наступе рецитатора су били различити. Понекад је то била промоција неке књиге песама — као што су: *Чекајући створитеља* Ђорђа Нешића, или *Зелени Тогор* Недељка Терзића, понекад Смотра рецитатора, а понекад је то било отварање Фестивала поезије, или неке изложбе слика...

Сећам се да су нас једном звали како бисмо допринели свечанијој атмосфери неке модне ревије накита која је у Вуковару гостовала из Новог Сада. То је била необична прилика да се поиграмо стиховима. Изабрала сам само песме у којима се помињу гривне, ћердани, прстење, рубини, ћилибар, сафири... а потом се договорила са средњошколкама из Рецитаторског студија — Тамаром, Надом и Јеленом, да их говоре. С уживањем смо припремале тај програм, не због модне ревије (нама она ништа није значила) него због лепоте стихова који су изговарани. Сећам се да су те три младе девојке зачарале публику, јер су носиле диван уникатни накит од стихова светских мајстора поезије: Лорке, Тагоре, Блока, Елијара Арагона... што им је давало раскошну лепоту...

Казивање поезије смо често бојили музиком: класиком, различитим инструменталима синфо-рока... Неко време смо на овај начин, наизменично са вуковарском Гимназијом, уређивали поетски серијал за Радио Вуковар. Било је то у августу 1995... Туга је данима путовала цестама од Книна до Београда... СКЦ је утихнуо. Празнина се попут магле ширила простором. И тада су нас средњошколци покренули. Била им је потребна активност која има довољну снагу да их понесе и изнесе из мучног бесмисла. Тако су почеле ове поетске радио емисије. Девојке и младићи су говорили песме о животу, о љубави, о слободи, о чекању...

Понекад су поетска казивања била укомпонована у плесни програм. Један такав приказ био је изведен за децу без родитеља у Дечјем селу у Сремској Каменици, у мају 1997, кад су наступили најмлађи рецитатори заједно са плесном групом девојчица из Борова насеља.

Смотре рецитатора⁰² су окупљале љубитеље рецитовања који су се над-метали у говорењу поезије. Ова су такмичења континуирано организована за децу сва три узраста: млађи узраст — од 7 до 10 година старости; средњи узраст — од 10 до 15 година старости; старији узраст — преко 15 година старости. Био је то и основцима и средњошколцима добар повод за учење казивања поезије. Припремајући децу Рецитаторског студија за ова сусретања говорила сам им: “Свака песма има своје било, срце којим куца. Оживљавамо је тек кад оживимо тај ритам... И музику своју има, која се попут нотног записа чује само у духу зналаца, док јој не подаримо глас, што јој омогућује да осваја простор. Својим гласом јој дајемо боје нашег бића, па тако и ми с песником кроз песму говоримо...” Говорила сам им: “За искрено казивање поезије треба прво ући у песму, упознати је као неки непознати свет, а онда из тог новог света проговорити... Али тада смо тек на пола пута. До поетског повезивања с другим долази тек кад пренесемо њен “озвездани бескрај, и кад се у том озвезданом смислу и бесмислу сретну онај који слуша и онај који говори... Говорити поезију значи удахнути песму у себе и допустити јој да проговара из нас, као део нашег сопственог бића...”

02. Наведени датуми и подаци о смотрема рецитатора су узети из већ поменутог текста Боровоја Чалића.
3. марта 1994.
Општинска смотри рецитатора “Песнице народа мог”. У виши ранг такмичења пласирали су се: у млађем узрасту — Драгана Дреновац, Милош Водогаз и Никола Радишић; у средњем узрасту — Нада Недић, Драгана Милановић и Данијела Пајић; те у старијем узрасту — Тања Калаба и Бојан Удовичић.
25. марта 1994.
Учешће изабраних такмичара из општине Вуковар на зонској смотри рецитатора у Старој Пазови
27. фебруара 1995.
Општинско такмичење рецитатора млађег узраста
1. марта 1995.
Општинско такмичење рецитатора средњег и старијег узраста
8. марта 1995.
Зонска смотри рецитатора у Старој Пазови. За Покрајинску смотри пласирали су се Јасмина Михајловић у средњем и Игор Радојчић у старијем узрасту
4. марта 1996.
Општинска смотри рецитатора
- У марту 1996.
Зонска смотри рецитатора у Старој Пазови. За даље такмичење на Покрајинској смотри пласирао се Игор Радојчић.
30. март 1996.
На смотри рецитатора Војводине у Сечњу код Зрењанина Игор Радојчић, казујући песму Благоја Баковића *Креветац за царицу*, изабран је на републичко такмичење рецитатора
20. априла 1996.
Игор Радојчић на Републичкој смотри рецитатора Србије у Ужицу освојио друго место говорећи песму Благоја Баковића *Креветац за царицу*.
13. — 14. марта 1997.
Општинска смотри рецитатора
28. марта 1997.
Учешће најбољих рецитатора на Зонској смотри у Старој Пазови
25. априла 1997.
Учешће Игора Радојчића с песмом Слободана Ристовића *Кућни праг* на Покрајинској смотри рецитатора у Сечњу

Поезија је имала ту моћ да осмисли трајање и удахне лепоту бесмислу. За мене је била као дисање.

Дечја сцена

Дечја сцена је била формирана већ 1993, а у периоду до краја 1997. променила је три аматерска водитеља, чиме се мењао и стил позоришне игре који се у њој неговао, па тако и састав деце учесника која су тај стил прихватала. Из Дечје сцене се развила и Омладинска сцена. Заједно су у 1996. и 1997. имале преко двадесет чланова.

Од 1994. СКЦ је организовао, осим рецитаторских, и општинске смотре дечјег драмског стваралаштва на којима су учествовале и основне школе са својим драмским програмима. Пошто су биле такмичарске, дакле елиминационе, смотре су омогућавале деци да, играјући у најбоље пласираној представи, путују у друге градове, забављају се, упознају другу децу сличних интересовања и да при томе усавршавају свој сценски израз...

За овај текст сам изабрала три сценске игре које желим да представим.⁰³

"Поздрави неког"

Сценски приказ по тексту Весне Огњеновић и Будимира Нешића, у режији Гордане Сајдер. Премијерно је био изведен за вуковарску публику у СКЦ-у, 1. октобра 1993. У приказу су казиване исповести деце одрасле по домовима, запуштене или напуштене од родитеља, и вуковарски су се дечаци и девојчице сјајно носили с тим тешким текстом. Таква умешност

03 Остале активности Дечје сцене:

- 7. и 8 априла 1994. Смотра драмског стваралаштва
ОШ Негославци: Дечја представа
"Крокококо Дил" текст Душко Радовић,
режија Даринка Ћурчија
Дечја група СКЦ Вуковар: Представа
"Мала принцеза" текст К. Стојановић,
режија Лујза Поповић
- ОШ Трпиња: Дечја представа
"Избирачица" текст Коста Трифковић,
режија Данка Пејић
- 18. априла 1994.
Дечја представа "Мала принцеза" на 22.
Смотри дечјег драмског стваралаштва
Срема у Инђији
- 23. марта 1995.
Позоришна представа за децу "Јежева
кућица", Дечја сцена СКЦ Вуковар

27. — 30. марта 1995.

- Општинска смотра дечјег драмског стваралаштва
- 20. априла 1995.
"Ни крив ни дужан" текст Ана
Вукајловић, режија Лујза Поповић, Дечја
сцена СКЦ Вуковар
Смотра дечјег драмског стваралаштва
Срема у Инђији
- 1. априла 1996.
Општинска смотра дечјег драмског стваралаштва
- 24. маја 1996.
Премијера представе "Избирачица"
Косте Трифковића; Драмски студио
СКЦ, режија Лујза Поповић
- 9. априла 1997.
Смотра дечјег драмског стваралаштва
општине Вуковар

је можда произлазила и из њихових животних прича, које су биле потресне једнако као и приче јунака које су играли, што је учинило да ова деца преко ноћи одрасту и да патња коју су казивали, има искрено лице... Ова је представа 13. маја 1994. била приказана и на 22. Смотри аматерских позоришта Срема у Беочину.

“Бајка у причи”

На малој позорници СКЦ-а, 3. априла 1996, петнаестеро девојчица и дечака од 7 до 15 година старости, извели су премијеру ове представе намењене деци, за коју сам урадила текст и режију. Реквизите је израдио боровски сликар Слободан Грбић, а за тон и светло се бринуо Златко Тахировић. Лектор је била Лепосава Арсић. Представа је настала из дружења с децом, учења од њих и из препознавања њихових потреба и интересовања. Дечја игра и бајке које воле овде су преточени у причу са много ведре музике коју сам бирала у делима Бокеринија, Чајковског, Дворжака, Хачатуријана, али и у популарној музици Пинк Флојда и рокенрола. Костими су били бајковити, а били су сашивени у “Вутексу”. Деца су уживала облачећи их, и већ су самим тим чином излазила из реалности у сновиђења и у игру.

Публика је била одушевљена — и старија и млађа, и у Вуковару и изван њега... На 24. Смотри дечјег драмског стваралаштва Срема у Бешкој, 15. априла 1996, ова представа је проглашена за најбољу, а мала глумица Катја Петровић је добила награду за најуспешнију женску улогу. Након тога су се низали нови наступи: 15. маја 1996. учешће на Смотри дечјег драмског стваралаштва Војводине у Инђији кад смо се пласирали на републичку смотру; потом је, у јуну исте године, ова представа била приказана у Позоришту младих у Новом Саду у оквиру 39. “Змајевих дечјих игара”, после чега је гостовала и у Старој Пазови...

“Петар Пан у склоништу”

Тог 12. децембра 1996, кад је била одржана премијера позоришне представе за децу “Петар Пан у склоништу”, у салу СКЦ-а у којој се изводила није се могло ући од гужве. Сва су места за седење била попуњена, а и у сваком делићу преосталог простора гурали су се људи, стрпљиво стојећи све време. Публика је била узраста од 7 до 77 година... Радња ове представе се одвија у склоништу за време гранатирања, у којем су деца, да би поднела ту страхоту, оживела Петра Пана, малог јунака из истоимене Беријево бајке. Тако су малишани успели да преживе, заштићени живом бајком у себи. Али, кад су се поново нашли у истом склоништу пуно година након што је рат прошао, као већ одрасли млади људи, нису били у стању нити да чују Панову свиралу, нити да виде овог бајковитог дечака, јер

се детињство завршило. Ипак, сећање на ту љубав која не признаје пре-преке чак ни између маште и стварности даје наду да свет може да буде другачији и да то од тих младих људи зависи...

Текст за ову представу сам писала више година, а настајао је из разговора с децом која су гранатирање града преживела у подруму... Објашњавала су ми да их је од страхова избављало причање прича и бајки, а некад ни то није помагало... У представи су исте ликовне играле две поставке глумца: сасвим мала деца из Дечје сцене, до десетак година старости, и деца из Омладинске сцене, која су била старија од петнаест година. Музику сам бирала из чудесног балета *Посвећење пролећу* Игора Стравинског, као и из композиција Жан Мишел Жара и групе Мандарински сан. За свиралу Петра Пана узела сам музику Боре Дугића... Светлосне ефекте је сјајно урадио Златко Тахировић.

Представа је још два пута била извођена у Борову насељу, а 13. априла 1997. била је изведена на 40. Смотри сценског стваралаштва деце Војводине "Мајске игре" у Инђији. Гостовала је после тога још и на Беочинској позоришној ревији, а затим у Позоришту младих у Новом Саду, у Позоришту "Добрица Милутиновић" у Сремској Митровици...

"Вуковарске сличице" и остали програми

Вуковарске сличице је био назив за дечји ликовни дан који се остваривао у дечјој недељи 1995. и 1996. године. Тога дана су сва деца која су то желела излазила из вуковарских основних школа и сликала мотиве из града које су сама бирала... СКЦ је обезбеђивао деци прибор и блокове за сликање. За ове игре четкицама и бојама децу су припремали наставници ликовне културе, који су после вршили избор радова за изложбу. Изложба је била организована у просторијама СКЦ-а, уз шарени забавни програм за децу, који је духовито водио Златко Тахировић.

У организацији СКЦ-а за децу су били организовани још и различити филмови, фолклор, хорић, модна ревија, забавне игре...⁰⁴

04 У Чалићевом запису наведени су следећи подаци о томе:	23. септембра 1995. Изложба најуспелијих дечјих радова насталих на Дечјем ликовном сабору
23. маја 1993. <i>Деца и цвеће — душа Вуковара</i> приредба за децу	2. октобра 1995. Шарени забавни програм за децу у оквиру манифестације Дечја недеља.
24. септембра 1994. <i>Покажи шта знаш</i> — програм изводе деца Вуковара	4. октобра 1995. Биоскоп за децу — цртани филм <i>Чаробна загонетка</i>
22. септембра 1995. Дечја недеља — отварање манифестације поводом почетка школске године.	7. октобар 1995. Поетско-музички програм за децу и ревија цртаних филмова на биоскопском платну.
Дечји ликовни сабор <i>Вуковарске сличице</i> 95 и пета изложба радова дечака Уроша Бањешевиха из Београда	23. јануара 1996. Годишњи концерт ученика Ниже музичке школе

Светла у мраку

*Ова деца, која су играјући се откривала уметности
и кроз њу градила другачије светове,
јесу била светла нашег порушеног града.*

Град не чине само зграде и улице. Град су, пре свега, његови људи. А деца у СКЦ-у, која су играјући се откривала уметност и кроз њу градила другачије светове, јесу била светла у мраку нашег порушеног града. Из овог (садашњег) времена најјасније их се сећам кроз казивање поезије у Рецитаторском студију и кроз играње у представама Дечје сцене: *Бајка у џрици* и *Петар Пан у склоништу*, које смо остваривали дружећи се и учећи заједно — и они и ја.

Овде не износим ништа казивања, него говорим само о ономе што је био мој лични доживљај, у чему сам или учествовала или му присуствовала... Најјасније то могу да дочарам кроз цртице о животу и раду с децом која су својим постојањем обогатила мој свет.

Игор

Игора сам упознала у зиму 1995, кад је био у првом разреду средње школе. Дошао је у СКЦ да ме пита да ли бих желела да га припремам за смотру рецитатора, која је требало да се организује у пролеће идуће године. Дечак је с породицом привремено живео у Ловасу — и ја сам га питала како ће да долази на пробе. “Ништа се ви не брините”, одговорио је. “Долазићу...” И заиста, никад није каснио. Целу ту зиму пешачио је из Ловаса до Вуковара да би говорио поезију. А говорио је прекрасно, али је и учио с пажњом и без задршке.. Имао је посебно топао, баршунаст глас, који се разговетно чуо и у последњем реду публике, било да је речи изговарао гласно или шапатам. Дикција му је била одлична, а љубав према сценском исказу несвакидашња.

29. јануара — 4. фебруара 1996. Зимски биоскоп. Филмови за децу на зимском распусту.

7. октобра 1996. Дечји ликовни дан *Вуковарске сличнице '96* — деца основних школа сликају у граду

22. децембра 1996. Концерт ученика Ниже музичке школе Вуковар
Модна ревија и завршни испит школе за манекене

12. фебруара 1997. Дан филма. Пројекција филма *Делинквенти* за ученике основних и средњих школа

26. фебруара 1997. Концерт ученика Ниже музичке школе и Дечјег хора

5. априла 1997. Сусрет дечјих хорова и фолклорних група општине Вуковар

21. априла 1997. Концерт Малог хора СКЦ

6. јуна 1997. Годишњи сабор стваралаштва Српског културног центра Вуковар — репрезентативни програм на платоу испред зграде СКЦ уз учешће свих секција

У пролеће 1996. Игор је с песмом *Креветица за царицу* Благоја Баковића, освојио значајна признања: после општинске смотре рецитатора у Вуковару учествовао је на зонској Смотри Срема у Старој Пазови, војвођанској Смотри у Сечњу, док је на републичкој Смотри у Ужицу добио другу награду, чиме је постао вице-шампион у рецитовању у Србији. Веома сугестивно је говорио и песму *Кућни прај* Слободана Ристовића, као и потресне стихове Ђорђа Нешића *Чекајући Створитеља* на промоцији ове књиге, а био је успешан и у интерпретацијама различитих улога у драмским текстовима.

Игор је завршио школу за аутомеханичара и не знам где живи данас.

Катја

Десетак дана пре премијере сценске игре за децу *Бајка у њричи* разболела нам се главна мала глумица, и хитно је било потребно да је неко замени, како бисмо могли да учествујемо и на смотри дечјег драмског стваралаштва. Тада сам се сетила ове девојчице. Катја је била у трећем разреду основне школе и рецитовала је неку песмицу коју је увежбала уз помоћ своје учитељице. Потпуно ме је освојила својом сугестивношћу и унутрашњом лепотом којом је зрачила док је била на сцени. Отишла сам у школу да је потражим и питам да ли би желела да буде члан Дечје сцене СКЦ-а и да игра у нашој представи. Прихватила је и за пар дана, с лакоћом, успела да одигра лик девојчице која својом маштом оживљава лутке и ликове из бајки. Катја је пленила непосредношћу и даром за глуму, који се одмах препознаје. На зонској смотри дечјег драмског стваралаштва у Бешкој добила је награду за најбољу женску улогу.

После је, са једнаком посвећеношћу, играла и у позоришној представи *Петар Пан у склоништу*. Док смо у кругу разговарали о повезаности ликова у овој сценској игри, иако је тада имала тек десет година, памтим да је изненађујуће свеобухватно разумевала сваки лик: читала га је изнутра, изводећи слику о целини представе из личних прича њених јунака...

Говорила је да јој је узор Бранка Катић и да жели да буде глумица, кад порасте. Катја данас живи у Вуковару и студира кроатистику у Загребу...

Владимир

О, како је дивно умео да се “прави важан”... Владимир је с уживањем играо цара у представи *Бајка у њричи*. Тада је био у осмом разреду основне школе и све су га девојчице у Дечјој сцени волеле.

Цар се у представи огледа пред огледалом, док облачи невидљиво одело. За ту прилику огледало је било начињено од празног рама, тако да се дечак заправо огледао у публици. Таква сцена захтева много глумачког

умећа, јер је у њој нагласак на изразу лица и пантомими. Требало је остати озбиљан у једној тако “важној” ситуацији какво је царско дотеривање — и то очи у очи с публиком, која се све време с уживањем смејала. Владимир је то с нарочитим шармом остваривао у сваком новом извођењу.

Срели смо се у Вуковару прошле године. Рекао ми је да је после завршене економске школе отишао у Ирску, где још увек живи и ради...

Слободанка

Слободанка је ушла у Дечју сцену само због плеса. Сећам се да ми је тако рекла кад се појавила на првом договору о нашем програму и о начину на који ћемо га остваривати. Била је тада у осмом разреду. И заиста, плесала је као чаробница. С њом је било још осам девојчица, које су желеле да буду с нама из истог мотива..

Свидело ми се како те девојчице с дивном детињом непосредношћу и јасноћом захтевају оно што желе, и зато ми је било важно да се пронађу у сценском изразу, да остану у Дечјој сцени... То је био нарочити изазов, јер је требало дати смисао њиховој жељи. Оне су биле моја инспирација и за њих сам у обе представе креирала нарочите сцене. Тако је настао плес дворских дама, плес утвара, игра виле сна, игра водених таласа... Сваки покрет ових девојчица био је сугестиван, изражавајући изузетну усклађеност и с музиком и с емоционалним стањем којим је обојена игра у причи.

Плесале су у представама: Савина, Тамара, Светлана, Јована, Влатка, Наташа, Анђелија, Радојка, Вања, Жељка, Сања... Сваку од ових девојчица памтим с радошћу и са захвалношћу што су биле тада са мном.

Видела сам Слободанку пре неколико година. Радиле је као трговац у једној малој вуковарској продавници. Рекла ми је тада да јој много недостају наша дружења, учење, плесови, наступи... Не знам да ли је још увек у Вуковару...

Горјан

Чинило ми се да Горјан ужива у глуми. Кад смо започели рад на сценској игри *Бајка у причи* био је у шестом разреду основне и изабрао је улогу грофа, који у царском дворцу помало сплеткари... За време скоро сваког предаха између проигравања улога на пробама био је заокупљен млађом децом, тражећи од њих да га слушају, на шта се они нису много обазирали, па се често с њима препирао. Мали дечаци су понекад јурцали попут ветра, што је њега у то време нервирало. Али, кад би стао на позорницу, Горјан је постајао лик који игра... Дивила сам се његовој брзој трансформацији. Нарочито ме је одушевљавао играјући у представи *Петар Пан у склопонишћу* дечака којег обузима панични страх у подруму за време гранатирања...

УДРУЖЕЊЕ ЖЕНА "ВУКОВАРКА" ВУКОВАР
СРПСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР ВУКОВАР

VUKOVAR WOMEN'S ASSOCIATION
SERBIAN CULTURAL CENTER

UDRUŽENJE ŽENA "VUKOVARKA" VUKOVAR
SRPSKI KULTURNI CENTAR VUKOVAR

САША БУКИЋ, 9 г.

SAŠA ĐUKIĆ, 9 g.

**ЛИКОВНИ РАДОВИ ДЕЦЕ ИЗ ВУКОВАРА,
ОСИЈЕКА И БЕЛОГ МАНАСТИРА**

**PAINTINGS BY CHILDREN FROM VUKOVAR,
OSIJEK AND BELI MANASTIR**

**LIKOVNI RADOVİ DJECE IZ VUKOVARA,
OSIJEKA I BELOG MANASTIRA**

ВУКОВАР, Децембра '96.
VUKOVAR, December '96
VUKOVAR, Prosinca '96.

MUSICAL BRIDGE
GLAZBENI MOST MUZIČKI MOST

Culture Center Vukovar
Kulturni centar Vukovara
Културни центар Вуковара

Skup je pod pokroviteljstvom Zarpovjednika Snaga UNTAES-a
Activity sponsored by UNTAES Force Commander
Скуп је под покровитељством Команданта Снага УНТАЕС-а

Данас Горјан живи и ради у Вуковару. Завршио је средњу економску школу.

Вања

Једног дана у Дечју сцену је дошла девојчица — ситна, плава и прозачна, као сунчев зрак. Упитала сам је: “Ко си ти, Сунчице?” Рекла ми је да се зове Вања и да би волела да игра у некој представи. Била је тада у четвртом или чак петом разреду основне, а ја сам мислила да је у другом или трећем, толико је била нежна. Дошла је у правом тренутку, кад нам је била потребна малецка цурица која би могла да игра Звончицу, сићушну и несташну вилу уз Петра Пана. Због Вањиног сјаја Звончица је у нашој представи постала Сунчица. Лепршала је по сцени попут лептира, у бљештаво-жутој светлости која се преливала позорницом у тренутку кад се, уз топле звукове фруле, појављивао Петар Пан.

Сазнала сам да је Вања завршила Вишу педагошку школу у Новом Саду и да се запослила као васпитачица. Рекли су ми и да је сада висока и згодна млада жена, да се недавно удала, и да се радо сећа сценске игре из свог детињства...

Дамјан и Јован

Дамјан и Јован су моји синови, близанци, и сваки зрачи другачијом светлошћу. Још као сасвим мали изражајно су говорили стихове, а у Дечју сцену су се укључили у другом разреду основне школе.

Јован је у *Бајци у њричи* играо савременог дечака који својом игром мрси временске нити, па рокенролом шокира дворске даме усред менуета. Овај малац збуњује принцезу отимајући јој јабуку под изговором да је отровна као Снежанина, а потом је и задиркује нудећи јој огромну лakovану ципелу, тврдећи да ће је оженити “...ако њена слатка ножица стане у ту чаробну ципелицу...”.

Иако је имао тек осам година, Јован је био потпуно опуштен и слободан пред публиком. Освајао је простор и лицем и покретом и говором. Све што је чинио деловало је природно, јер се на сцени изражавао искрено. Постављао ми је безброј питања, тражећи јасноћу и смисао у сваком стиху, тексту, изразу лица, покрету...

Сећам се како се распакао кад смо разговарали о патњи деце у рату, док се припремао за улогу у представи *Петар Пан у склоништу*. И сам је сопственим детињством спознао значење рата, па ме је питао кроз јецаје: “Зашто си написала тако страшну представу?” Загрлила сам га и рекла му како је то наша заједничка порука да рат више не сме да се понови, јер свима наноси само бол... И, Јован је маестрално изнео најтежу уло-

гу у том сценском приказу: Играо је дечака у склоништу који се склања пред утварама разарања и смрти, да би после тога у рокингу изразио дечје страхове и патњу. Овај болни плес завршава дететовим јецајем: “Нећу да порастем!”, док се музика обрушава по сцени као кад се руше светови...

То су биле чаробне речи које су дозволе Петра Пана у склониште. Овог магичног јунака из бајке играо је Дамјан. Дамјан је у то време био веома несташно дете. Могао је да се за тили час попне на највише дрво у свом видокругу. Имао је нежан глас и дивну дечачку љубав за све што је живо и неживо, за све што стоји или се креће — за бубице, псе, мачке, птице... али и за каменчиће, кликере, дашчице... које је доносио, заједно са својим братом Јованом, у стан. Још као петогодишњак вајао је од пластелина диносаурсе, змајеве... и друга бића из маште, која су се чинила тако стварна да сам понекад помишљала како преко ноћи оживљавају... Био је као створен за улогу Петра Пана у овој представи. Кад се на сцени појавио у свом костиму, из публике сам чула коментаре: “Гле, овај мали изгледа као прави Петар Пан...”. На Смотри сценског стваралаштва деце Војводине “Мајске игре” у Инђији 1997, за ову улогу Дамјан је добио признање за најбољу главну улогу.

У *Бајци у иричи* он је играо једног од двојице дечака који су уз заносну музику с прапорцима из *Лабудовој језера* утрчавали на сцену из публике, “јашући” на дрвеним коњићима. Сећам се да је то публика поздрављала аплаузом. Ова сценска игра завршава тако да цар ту двојицу дечака, који су му продали невидљиво одело, повлачи за уши. Дамјан ми је недавно рекао да није волео ту сцену. (Кад бих сада постављала ову представу, завршну сцену бих осмислила другачије...)

Дамјан и Јован данас живе у Кукујевцима. Наставили су да изражавају свој дар за сцену говорећи поезију. Обојица су завршили гимназију у Сремској Митровици. Јован је прослављао своју школу на зонским, покрајинским и републичким смотрема рецитатора у Србији. Сада је студент психологије на Филозофском факултету у Београду. Дамјан је занесен програмирањем, освајао је награде и признања из информатике и физике. Данас је студент Електротехничког факултета у Београду.

Тамара

Много сам волела Тамару. Тамара није глумила. Говорила је поезију. Била је у првом разреду гимназије кад смо започеле наш заједнички рад у Рецитаторском студију. Ова је девојка на сцени пленила својом несвакидашњом лепотом. Изражајног белог лица, са дубоким сјајем у тамним очима, уоквиреним дугим трепавицама и црним обрвама, са косом што јој се попут свиленог слапа спуштала низ рамена, деловала је под светли-

ма рефлектора као бајковито биће. Била је у њој нека неиспричана прича, коју сам могла да наслутим иза сваке изговорене песме. *Море пре нејо усним, Када умрем, оставиће балкон отворен..., Пјесма над пјесмама...* Свакој је песми лако откривала смисао, али као да је била на дистанци... У казивању је остајала затворена и своја.

Тамара је после гимназије уписала туризам у Новом Саду. И данас је прекрасна. Упознала је своју љубав и то јој обасјава лице.

Душка, Урош, Жана, Немања, Андреј, Дејан...

Сећам их се с топлином. Волела сам сву ту децу...

Дамјана

Дамјана није учествовала ни у Дечјој сцени, ни у Рецитаторском студију, али моје сећање о светлима Вуковара не би било потпуно да не поменем и њу.

Бетовенова *Месецева соната* и мала тамнокоса девојчица у плавој хаљини за клавиром. С уживањем сам допустила да ме музика испуни самим, и на трен сам била заборавила да то свира дете... Тренутак који памтим је топло сећање које ме прати са једног концерта ученика Ниже музичке школе у Српском културном центру, одржаног у децембру 1996, кад је Дамјана имала десетак година. После годину дана учења клавира издвајала се од друге деце својим музичким даром, који је у то време брижно неговала Јадранка Узелац, њена професорица у музичкој школи... Сећам се да је после концерта девојчици пришао неки војник UNTAES-а, који је с пажњом слушао ове малишане, честитао јој и рекао: "Верујем да ћемо се ми једног дана срести, негде у свету..."

Дамјана данас живи у Вуковару и студира музикологију на Музичкој академији у Београду...

* * *

Још су многе девојчице и дечаци, исто као и поменута деца, свој дар делила с нама у СКЦ-у у различитим секцијама и програмима, о којима боље од мене могу да говоре водитељи тих секција... За децу која су у периоду од 1992. до 1997. живела у Вуковару — Српски културни центар је био путоказ у сопствене унутарње светове, који су им омогућили да сањају другачију стварност, за неку нову сутрашњицу коју данас стварају и освајају...

Ђорђе Нешић

OSIJEK, OSEK, ESZÉK, ESSEGG

(фрагменти)

“Јер, проклетство је малога рада у шоме што је немогуће побјећи из његова зачарана круга. Посебце је то вриједило у Осијеку, гдје се сиромашћу идеја придружила нагасве бојаша шријеза.”

(Вилма Вукелић, осјечка списатељица која је писала на њемачком, о Осијеку на прелазу 19. и 20. вијека; запис из 1953. године)

На 25. километру од ушћа Драве у Дунав, па наредних десетак узводно Дравом према западу, протегнуо се равничарски, лонгитудинално, и још увијек расте, град који би могао бити јунак средњеевропског романа. Роман би говорио о провинцијалцу с југа којем су родбина и пријатељи Темишвар и Нови Сад, Суботица и Сомбор, Печух и Пешта, Загреб и Беч... Средином 18. вијека Осијек је био први по броју становника у Хрватској, а већ 150 година је на четвртом мјесту. Онај који никад не осваја медаљу. У мрском “есеферјоту” био је на сјеверу државе, а осамостаљењем Хрватске преселио се на крајњи исток. Заборављен и исфрустриран као стари момак, пушта пивски стомак према југу јер га Драва не пушта на своју лијеву обалу. Мађари га зову Eszék, Нијемци Essegg, а преостали малобројни Срби екавци још увијек га зову Осек иако је ударни осјечки ратни графит гласио Осијек никад неће бити Осек. Осијек је вијековима био мултиетнички и мултикултуралан град у којем су, поред хрватске, снажни печат оставиле њемачка, мађарска, српска и јеврејска култура. Али то је прича за историчаре, конзерваторе, књижевне мољце и носталгичаре.

Крајем прошлог миленија Осијек је префикс мулти замијенио префиксом моно.

* * *

Говорити о граду, значи говорити о простору и времену, а прије свега о људима и о себи. Говорити о Осијеку, значи говорити о неколико градова: о римској Mursi, о средњовјековном Eszéku, с племством које говори мађарски, о турском граду с осам џамија и седам махала, од којих је једна била Махала невјерника (Гавур), а друга Српска (Сирф), о провинцијалном аустријском Esseggu, с њемачким позориштем у Тврђи за забаву гарнизона, о југословенском и о хрватском Осијеку. Посебна је прича о ратном и поратном граду који се, економски и културно провинцијализиран, преобратио у циновски хипермаркет, с ријетким носталгичним шетачима по прекрасним парковима, дравском кеју или по барокној Тврђи.

Све је мање старих Есекера.

* * *

И поред бурне историје и гиздаве љепоте, Осијек није честа литерарна тема. Као да је гајтан паланачког духа стезао сваки врат који се издигне изнад просјека. Већина знаменитих Осјечана остварила се у другим срединама. Али записа о Осијеку има од давнина.

Чувени дубровачки исусовац и језикознацац Бартол Кашић оставио је запис из турског доба (1612. година) о познатом осјечком вашару који се одржавао три пута годишње. Детаљан опис турског Осијека оставио је знаменити путописац Евлија Челебија којег је у Осијек, 1663. године, довео велики везир Ахмед паша Ћуприлић. Свој допринос писаним траговима дао је и Иван Мартин Дивалд, основавши 1775. године штампарију. Дивалдово име носи једна од дужих осјечких улица. Од значајних личности у Осијеку су рођени Јосип Јурај Штросмајер, композитор Фрањо Кухач, виолинист од марципана Фрањо Крежма, књижевница Јагода Трухелка (књига о осјечком дјетињству “Златни данци”), списатељица и сликарка Вилма Вукелић, вајар свјетског гласа Оскар Немон...

У другој половини 19. вијека у Осијеку излазе новине Esseker Lokalblatt und Landbote, Die Drau, Бранислав и Slavonische Presse. Концем истог вијека осјечком Тврђом шетаће Ксавер Шандор Гјалски, жалећи се у дневничком запису на осјечке комарце и дивећи се љепоти осјечких Јеврејки. У осјечку Тврђу довешће јунаке “Витеза славонске равни” и Марија Јурић Загорка кад Красанка на превару у Тврђу домама заљубљеног разбојника Стојана Варницу не би ли га заробио витез Храбрен. Стварни Стојан Варница, након три дана проведена у фрањевачком самостану у Тврђи, биће објешен на градском губилишту 1745. године, изван зидина тврђаве.

У Тврђи се налазила реална гимназија коју су, међу осталим, похађали нобеловац Лавослав Ружичка и научник свјетског гласа Милутин Миланковић. Миланковићу је математику предавао и пресудно на њега утицао Владимир Варићак, доцнији члан ЈАЗУ. У Осијек је своје јунаке из Даља доводио и Јаков Игњатовић. Јунаци романа "Чудан свет" иду у Осијек да би их доктори ослободили фронта, да би фишкалима однијели прасад, гуске и ћурке за помоћ у бесконачним парницама. По повратку слиједи опијање у друмским механама, уз неизбјежне врачаре и вашарске хохштаплере. У осјечкој Тврђи посљедњу смотру славонско-подунавског полка приређује Вук Исакович, јунак Црњанскових "Сеоба", прије него што се осакаћени поданици црно-жуте монархије разиђу по својим славонским, бачким и сремским потлеушицама.

Драгоцјене записе о животу у осјечкој Тврђи почетком 20. вијека оставио је Александар Розентал, чувенији као Рода Рода, писац славонског одређења на њемачком језику. Неколико прича о Есекерима, женама и солдатима, као и прегршт анегдота живо и с љубављу сликају збивања у провинцијалном аустроугарском гарнизонском градићу.

Новија књижевност отвара Осијеку као теми често своја врата. Дајући значајан допринос хрватској и српској литератури, о Осијеку су писали или пишу: Анто Гардаш, Стјепан Томаш, Јосип Цвенић, Богдан Месингер, Горан Рем, Јулијана Матановић, Делимир Решицки, Станко Андрић, Дивна Зечевић, Дејан Ребић, Драго Кеканоавић, Бранислав Кривокапић, Татјана Лукић, Нена Смиљанић, Никола Страјнић...

Осјечку јесен и магле које се дижу с барањских ритова доживио је и Добриша Цесарић који је неко вријеме становао у Штросмајеровој улици.

* * *

Наши стари звали су га варош а његове становнике варошани. Имали су стари у варошу (баш тако, у мушком роду) своје докторе и своје адвокате. Докторе да им крпе јетру и ослободе их војни које вјечито тутње Панонијом, а адвокате да их бране због сјече шума, криволова, комшијских свађа и туча око међа и родбинских размирица око тала у оставинским расправама.

Најчешће се у варош ишло на пијац. У прољеће трешње и вишње, потом шљиве за пекмез, парадајз за думст, сир, ораси, грах, грожђе, вино, ракија, риба, а уочи светаца гуске патке, ћурке, кокоши, прасад, чварци, крвавице, кобасице, шунке Ћ све се то одвозило, некад сељачким колима, а касније возом и аутобусом. Из вароша је назад стизала одјећа, обућа, коњска опрема, алатке, кућне потрештине. Имали су сталне муште-

рије и били су сталне муштерије гвожђара, сарача, обућара, шнајдера, шеширџија...

Град је један велики усисивач.

* * *

Прва прича коју памтим, а везана је за Осијек и његову околицу, прича је о мом прадједу Ђоки (прамдједа, рекла би моја баба Пелагија). Овај весељак је у чувеној биртији Чинги линги чарда спискао десет јутара сесоналне земље (сексијуна, дијете, сексијуна — опет баба!). Ту земљу је са добоша откупио дједов богати ујак и вратио је четворици својих нећака.

Био сам неколико пута у Чинги линги чарди, биртији које више нема. Лежала је изнад Старе Драве у близини Биља, с баштом изнад воде. Из средишта биртије, кроз таваницу и кров, расло је огромно дрво (ако се не варам дуд). Замишљам циганску банду — виолина, двије тамбуре, бегеш и младу пјевачицу огњевитих очију.

Прадједе Ђоко, нека ти је просто!

* * *

Моје прве везе с Осијеком нутриционистичке су природе. Дјед Весо би, дан уочи пута у варош, намазао амове, ујутро чешагијом истрљао коње, усјајио им длаку сламом, обукао одијело од крупног тамносмеђег сомота, ставио на главу црни славонски шешир, засукао бркове и кренуо на пут дуг 15 километара. С нестрпљењем сам на сокаку извиривао кад ће се, обавијен облаком прашине као илузиониста, вратити држећи коње у лаганом касу. Доносио би ми нешто непоновљивог укуса, који сам касније узалуд тражио — хренвиршле (говорио је кремишле) и коњске кобасице. Тих сам једном појео толико да сам добио осип. Отац је шездесетих, неколико година, радио у осјечкој “Слободи”. Доносио је чудесне мале кексе у облику жира с какао пуњењем.

Тих неколико осјечких укуса још понекад осјетим на непцима.

* * *

Први одласци возом у Осијек били су везани за празнике, Ускрс и Врбицу, када је обичај да се дјечи купује одјећа и обућа. Од необичних дијелова одјеће из тог доба памтим чакшире од вражије коже (ваљда их је било тешко подерати) и дјечји шешир с птичјим пером задјенутим за траку. У то вријеме добијам и прве стрипове и писане романе (вестерн штива у којима Вајат Ерп, челично сивих очију, пред залазак сунца, ујахује у немирни град, а Док Холидеј, у салуну, већ кашље крв у сјежнобијелу марамицу).

Прве авантуре су на помолу кад, у вишим разредима основне школе, с вршњацима и искусним средњошколцима крећемо у градска кина. Осијек их је тада имао пет: у Доњем граду Славија, у Горњем Звијезда, Папук и Звечево, а у Ретфали Народно. Касније је неко вријеме радио и Клуб љубитеља филма. У почетку су нам мета биле данске секси комедије, маштовито преведене као Хопа цупа у кревету, да бисмо касније одгледали и сав значајан филмски репертоар седамдесетих година. Имали смо и кино и у Бијелом Брду, али само с партизанским и вестерн репертоаром (оно што је Друг Тито највише волио).

Кино од чојека, говорило се за великог шаливцију.

* * *

Касних седамдесетих и раних осамдесетих осјечких година најрадије се сјећам. Дан би започињао espresso кафом у Суперу, а настављао се пићем у ресторану ИПК на корзу. Било је питање части појавити се сваки дан у поментом ресторану. Радно мјесто напуштало би се у паузи која је знала потрајати до краја радног времена. Шток, “Баделов” коњак, “Рубинов” вињак и вотка омиљена су пића тог времена. Увече се обавезно долазило на корзо са задаћом видјети и бити виђен. Хиљаде младих тискало се у раним вечерњим сатима у Капуцинској улици, на прузи, трзани звоњавом трамваја који вежу исток и запад града. Вечерњи провод настављао се у дискотекама “Туфна” у граду и “Медисон” у Даљу. Они упорни, након дискотека, размилели би се по барањским кафанама (“Барањске ноћи”, “Уранак”, “Кошута”, “Студенац”...) Безнадежни случајеви завршавали би код Љубе Тривача у Дубровачкој улици. У друштву камионџија и осталих бродоломника ту се, уз честе полицијске рације, могло дочекати јутро.

Као да су се тих година, с осјечких раскрсница, ширили видици на све четири стране свијета: према Пешти на сјевер, према Загребу на запад, према Сарајеву на југ, према Новом Саду и Београду на исток.

То су златне осјечке године. Или сам, можда, тада био млад.

* * *

Осијек није град мог дјетињства, али јесте град моје младости, дио мог животног и културног простора. Ту сам ишао у гимназију у којој сам касније и радио; живио сам у том граду пет година; у њему је рођен мој старији син. Тешко ми је да говорим о Осијеку; превише је ту пригушених емоција, потиснутих догађаја и неостварених жеља. Превише је пријатеља које ријетко срећем или их уопште не виђам. Већ годинама у Осијек одлазим као да идем у неки други, туђи град. Журно обављам послове, механички пролазим познатим улицама и трудим се, као под анестезијом, да

не упијам спољашње сензације. Тек каткад поведем синове да им покажем гдје смо у ранијем животу постојали.

Моја веза с Осијеком, мојом потопљеном Атлантидом, је литерарне природе, чиста фикција.

APPENDIX

ИЗВОДИ ИЗ ИСТОРИЈЕ ОСИЈЕКА

На подручју данашњег Доњег града основан је римски логор Mursa. Цар Хадријан (о овоме консултовати Маргерит Јурсенар) дао је на мјесту логора, Limesa ради, основати 133. године, тврди град са статусом колоније – Colonia Aelia Mursa. Због стратешког положаја (лука, цеста, трговина), цар Трајан пребродио је Драву каменим мостом. И данас, за ниског водостаја, остаци овог моста провире из дравских дубина. Од хунског разарања 441. године, Мурса се никад није опоравила, а посљедњи пут поменута је 591. године.

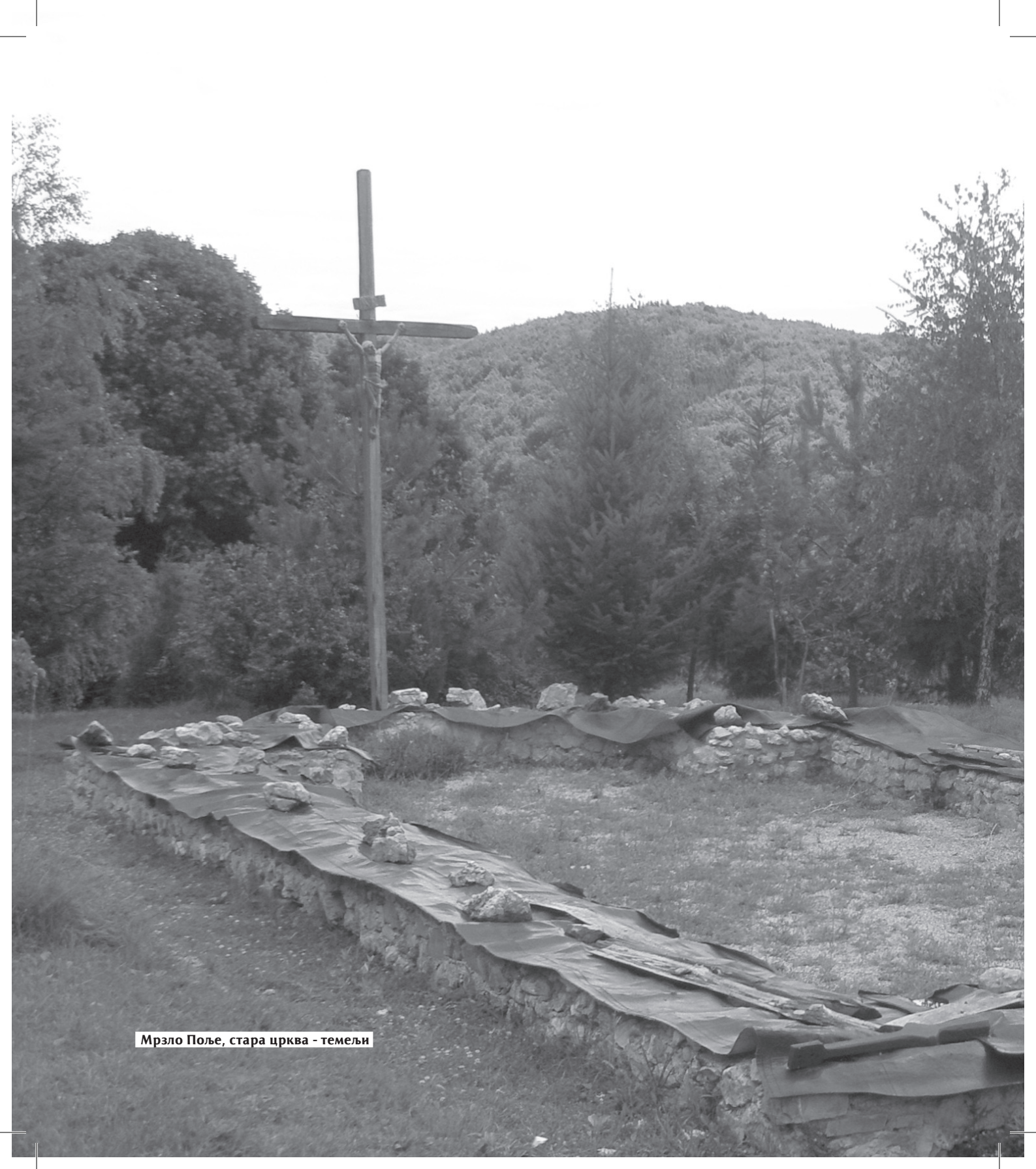
Осијек се први пут помиње, као Eszék, 1196. године, трговиште чију скеларину убире једна мађарска опатија. До доласка Турака Осијеком, који чине тврђава и варош, владају мађарске племићке породице, а најдуже они из фамилије Корођ. И данас, близу Осијека, постоји истоимено мађарско село.

Грађани Осијека предали су 08. 08. 1526. градске кључеве везиру Мустафа паши Јахјаоглуу. Неколико дана касније у Осијек је стигао султан Сулејман Законодавац и дао саградити понтонски мост за пут према Мохачу. Од тада па до 1687. године Осијек ће бити турски град. У међувремену Турци су се одбранили од Кацијанерове војне, подизали џамије и махале. Сулејман Величанствени, на свом посљедњем ратном походу, наредио је да се од Осијека до Дарде, преко Драве, бара и мочвара, сагради дрвени мост дуг осам километара. Величином и изгледом мост је више од сто година сматран градитељским чудом оног доба, што доказују бројне ведуте Осијека рађене по Европи. У то доба Осијек има 1000 кућа с око 2000 ратно способних становника. Уочи похода на Беч број становника Осијека нарашће на 15 000, да би послје турског повлачења из Осијека, 1687. године, спао на свега 300.

Од 1687. до 1918. године Осијек ће бити аустријски и аустроугарски град с њемачким културним печатом. Прво је промијењена урбанистичка структура града. Становници подграђа око Тврђе расељени су 1692. године километар и по уз Драву; тако је настао Горњи град. Шест година касније, по истој методологији, на истој низводној удаљености настао је Доњи град. Тек 1786. године три градске општине ујединиле су се у град Осијек који је 1809. проглашен слободним краљевским градом. У међу-

времену, од 1712. до 1719. изграђена је велика војна тврђава, која је имала троја врата: Водена, Нова и Валповачка. Удовица генерала Петраша дала је да се, 1729. године, на сред трга у Тврђи подигне заветни кужни кип, један од најљепших барокних споменика у Осијеку. У Доњем граду је, 1743. године почела изградња православне цркве Успења пресв. Богородице. Залагањем Штросмајера, 1898. године, саграђена је, црвеном опеком, жупна црква св. Петра и Павла коју Осјечани зову катедралом.

Од средине 19. вијека траје убрзана урбанизација и индустријализација града и његов економски развој заснован на добрим цестовним, жељезничким и пловним путевима и развијеној привреди. Број становника осамдесетих година пење се на 120 000.

Мрзло Поље, стара црква - темељи

Село моје мало

Бранко Чоловић

Тейљух

Село моје мало

Мој пријатељ је помислио да су већ одавно раскинуте све његове везе са селом. Или бачене далеко у нигдине подсвијести, неузнемираване никад, посебно не таквим питањима. Све док му једног дана није пријатељски предложено да у писаној форми, ваљда зато што је предлагач имао извјесних предрасуда према његовом претпостављеном књижевном дару, објасни тај свој однос, почео се нећкати, изговарати колико је год могао, нипошто не дајући недвосмислена одговора. Али када је о свему томе, повучен у скровитост самотних мисли натенане разабрао што га толико пријечи у приступу тој невиној теми, напокон је схватио разлоге одбијању. Осјећао је стид. Стид што не позна село својих коријена и нарочито што га се у своје доба баш стидио. То је онај неугодни осјећај, увијек скопчан са страхом суочавања са самим собом, због кога бисте баш на све били спремни само да се тако опетовано и снажно не појављује у мислима и пред очима. И који као такав увијек заврши у потискивању. Све што је, у том тренутку, могао у своју корист да помисли било је тек разумијевање разлога младости и некадашње жеље да се прекораче извјесне границе. Накрају и оне социјалне. Село је увијек, мислио је он као и мноштво других, који су очито имали разлоге бијегу, оно које вуче у кал, на дно, а у поратном оптимизму који смо, као генерација шездесетих, били наследили од наших родитеља, свака могућност која село оставља иза себе била је боље рјешење. Отуд ријеке оних који су се смјело отргли селу, испрва као ђаци путници школовањем у некој знаменитој, испоставило се

касније тек провинцијалној гимназији у којој су недовршени интелекти у лику намргођених профешура, на знањима гладним и устрашеним ђацима, вјежбали строгоћу и примијењене науке, а потом, када се разбила та гимназијска љупина и када је пачадија прогледала, одмах је гегуравим ходом откокодакала на далеке путе неког универзитетског центра. Тако је и он учинио.

Одласком у велики град своје село није стигао ни честито упознати. Праве прилике за то, показало је будуће вријеме, више неће ни бити. Гледао га је или с висока, или мјерио непрактичним градским метром. У сваком случају оно је лоше пролазило и све се више удаљавало од њега. И обратно. Више је него сигурно да нескривено презрив став, варави осјећај изузетности, код опрезних сумјештана наишао на лаку одбојност и резерве које су се олако могле прометнути у непријатељства да је за то било прилике.

Све његове спознаје о селу биле су посредне. Природу, њене сезонске баш као и дневне мијене доживљавао је у естетизирајућем виду гледајући је прустовским очима или читајући некакве ловчеве и сличне записе викенд љубитеља природе, о карневалима премда су скромне машкаре у доба поклада биле надхват, дознавао од сликара венецијанаца, о вашарима преко Бројгела, мада их је мирне душе могао у потпуности сагледати на бучном, ужарено јулском сеоском сајму поводом прославе Св. Петра или на свакој свадби која се већ другог дана гаргантуовске ждерачине и пијанчевања прометне у блажени оргијастички кермес. Истинске и искрене повезнице са селом доиста никад није имао. Уосталом, ако ћемо право ту је долазио готово силом прилика или невољко удовољавајући жељи родитеља. Покоји смртни случај и сахрана неког из разгранатог породичног стабла, неизоставна прослава кућног свеца Св. Ђорђа, памти га као редовито кишоносног, или берба грожђа у прве, бабљег лета, топле октобарске дане.

Када није знао шта да ради, задње што би му пало на памет био је одлазак на село. Тамо се путовало дрвењацима, смеђим вагонима које смо осим на тој релацији сретали још само у филмовима послеријатне тематике, или без возног реда или у снијегу, а које је вукла ствар неподјеленог дивљења — моћна *кенедијевка*, колоквијални назив за снажну америчку дизел-електричну локомотиву, непоновљивог звука и посебно јединствене слике на машиновођиној кабини, пријатељски стисак руке на фону америчке заставе. Ђаци и радници тај су воз, богзна зашто, звали зецом, некада и влаком. Тачност му није била врлина, али поузданост свакако јесте. Он је увијек, макар и са пар сати закашњења ипак стизао. Путници су га ионако чекали у оближњим гостионицама и када би чули

далеки али карактеристични звиждук зрачне сирене и реско одахњавање машине, као на знак стартера, у трку би се сјуривали низ цесту, па на станицу и онда преко високе платформе у вагон. Једино свога оца, оличење правог жељезничког службеника, никада није видио да жури на воз, али није успио дознати да ли због урођене флегме или повјерења у систем који опслужује. Колико је само пута видио увијек присебне домаћине који су својим и туђим женама снажним шакама, а како другачије, подупирали гузове да се лакше успну у вагон, а ове све као нешто коментирале и гласно кикотале.

Биће да његово село, мјесто рођења обају родитеља ипак није наликовало чистим идеалима, а поготово није могло ни изблиза испуњавати садржином његове жеље за чистотом, непосредношћу и љепотом. Његово село, примјећивао је, смрди отвореним ђубреницима који су тек подношљивији од свињаца, мјештани су далеко од сусједске слоге, свако мало потезу бесмислене парнице које постају мора укућанима али и вишегодишња радост њиховим правним заступницима, док се ту и тамо, сасвим пријетворно, зближују у дане болести, сахрана и сличних несрећа. Кужине су, чинило се његовом однекуд рафинираном њуху, баздиле крављом топлином унесеном ведрима чистог топлог млијека на велике и без обзира на сезону увијек вреле шпорете. Непровјетрене собе, уских попут пушкарница прозора, биле су препуне устајалог хладног и влажног воња нередовно праних сељачких ногу, кишница спрата плочама камених кровова каналисана ту и тамо захраљалим цијевима олука у пропусне бетонске густерне скроз неугодна за пиће, а купатила и текуће воде ионако не бијаше ниоткуд. Лавандини препуни усапуњане, прљаве воде и коју су користили сви они који су навратили у кућу. Ормари препуни неке киселе влаге и тешког мириса нафталина. Вјероватно зато никада, упркос братским наговарањима, није ни честито одспавао на постељама сумњиве асептичности и недовољног бијелила ланцуна. Величине зунзара одомаћених по свим просторијама дома, нарочито при јелу и пићу, биле су митске и одвраћале га на сваку помисао да присмочи понуђену храну. У процјени људи бивао је једнако критичан и мало ко му је тада могао бити по вољи. Неукост и необразованост, у својој физичкој оштрини помало нападне гесте и нескриване сировости нису га, упркос бројним рођачким везама, а заправо сва родбина му је била на селу, што у родном мјесту његових родитеља што у сусједним насељима, привољеле да се неком посебно приближи. Премда, истина је, његове тетке би га сваки пут, уза све нескривено сиромаштво, обдаривале пристојним износом џепарца, удовољавале његовим, наоко господским ћефовима, показујући ону милошт којом се приступа најрођенијим, више него властитој дјечи. Макар својим

држањем то нипошто није заслуживао. Своје баке, на примјер, непрестано је саблажњивао атеистичким и тада непримјереним прокапиталистичким ставовима, напосе пријетњама да ће све имање распродати а куће раскућити. И купити ауто, наравно. Остали рођаци су једнако давали свој принос зближавању, до кога, сада то искрено жали, никада и докраја није дошло.

Култура га је навикла тек да се осмијехом пристојно јави сваком пролазнику на путу, макар пожелио само добар дан или ако је саговорник баш био љубопитљив и расположен, да застане и знатижељнику објасни ко су му *ћаћа и мајер*. Знало се десити да у њему нека, бијелом марамом забрађена бака угледа далеког рођака и неочекивано га убије у појам, а потом и у образ, пољупцем сувих старачких уста. А на једином правом сеоском путу некад тратине, некад пртине али и праве урвине увијек је било живо. Непрестано се кретало узбрдо-низбрдо, горе-доље; село је имало своје пољаре и своје брђане, али можда и због мрежасте рођачке испреплетености, без непријатељских искрења или, далеко било, размачувања. С те стране село је било готово блажено. Тим путем ишли су мусави ђаци у школу, у недалеки град доктуру, никад није чуо то отмјено о у достојанственој именици доктор, у суд по неки важни печат, у задругу до плаће узјамити нешто брашна и тјестенине, на учестале изборе и референдуме у пораћу изграђени сеоски дом на којима се одлучивало о свему и свачему, или пак на неки повремени доушнички посао у милицију. Добро је памтио и призоре, шибама жена и дјеце усмјераване климаве кавалкаде магараца натоварених големим нарамцима дрва због чега су им се видјеле само танке, клецаве ноге; смождене али неуништивне жене, колико су само терета претјерале, запасане шареном ужади, отерећене жућкастим јеловим вучијама које би пуниле хладном водом на оближњем бунару, околу којег су се на разливеним локвама и на стадионски равнотрави груписале небројене овце, час из једног час из другог стада.

Мушки су за то вријеме тешко рударили у јамама оближњих рудокопа или одржавали сплитску жељезничку пругу. И поред тога што су за себе тврдили да су рођени са малом матуром, велика је највећем броју њих остала недостижна. Ван радног времена трусили су огромне количине вина доказујући неспорне мужевне капацитете, ако већ нису своје, с муком стечене наднице трошили на јединој спортској активности, карташким играма, бришкули и трешету. Број алкохоличара који се некада нису тако звали био је невјероватан, готово стопостотан. Ништа није било природније него да се мушка глава свако поподне напије, а ако је раније стекла пензију због бенефицираног рада у руднику, онда је локање могло започети ујутро, све да би престало оно неугодно дрхтање руку, усљеди-

ло је затим трежњење сном након подневне сиесте и класичног ручка *тра-иманисџре*, када је сву дјецу у дворишту и околини требало упозоравати да глава куће спава и да мирују, иначе ће добити по гузици, па опет навече, с друштвом, поново удри по дволитрењацима или као они јачи играчи по думижанама. Алкохол им, томе се увијек чудило, није послједио агресивност, напротив, као да су од њега били још летаргичнији. Понекад је мој умјерено блазирани пријатељ изражавао бојазан да би се из ко зна које генетске дубине та црта могла некад и у њему побудити, изазвати каос у његовом, наоко уређеном животу малограђанина. Помишљао је, исто тако, шта би било да су им куће биле уредне као виногради? Вјероватно би онда били Нијемци.

Прије рата у селу није било удоваца. Није знао одговоре на ту енигму, осим што му се отпрве наметао школски заводљив закључак о биолошкој супериорности жена. Сеоске су жене жалиле своје мужеве полувјековном црним. Памти их само у издању црних бабушки са широким вуштанима и појасом, истом таквом црном прегачом и обавезно бијелим шударом са отвореним празним нишаном врх главе. А испод непрозирне бијеле мараме стајале су дугачке танке сједокосе змије плетенице у три круга намотане. Мора да им је заиста било тешко са многобројном дјецом, али су ипак одважно истрајавале свој дуги удовички вијек док су на непрежаљене покојнике стално подсећале заједничке породичне слике изнад кревета као и неизоставни парастоси над гробом за Задушнице. Али ако би сте пажљиво загледали ове слике, класичне кадрове са троје бркате браће и три понизне, увијек забрађене снахе, могли сте уочити да су жене биле сликане већ као бабе док су њихови мужеве били фотографисани као млади и такви су вјечно остали. На идеализованим групним фотографијама које никада нису снимљене већ су их монтирале градски фотографи. Несретне мужеве, ако већ не ратови убијале су рудничке јаме и алкохол. А можда и јаке жене, ко то са сигурношћу може знати.

У својим прекратким боравцима на селу пропустио је видјети класичне мобе приликом зидања кућа, о којима су му касније укућани приповиједали, чак нити не окушати се у кошњама оскудних ливада, још мање дивити се исконском призору развијавања жита кроз поподневно августовско сунце на каменитим сеоским гумнима, којима је одзвањао топот тешких поткова зајапуреног дората вођеног руком поноситог бичоноса. Није посве стигао упознати анатомију расјечене краве објешене о велик дуд у дворишту а послје предсмртне рике свиња од које је одзвањала сва каменица котлина, уобичајено посљедњих новембарских дана — истинска крвна жртва приношена у част паганског празника, подилазили су га жмарци, јер знао је шта слиједи, али се на тај завршни чин необученог сеоског

целата редовито удаљавао или окретао главу. Како се шишају овце видио је у талијанским неореалистичким филмовима, навртање воћака, техника поткивања и сада су му непознанице, а прва сексуална искуства ипак није стјецао у сјеницима него у амбијенталним градским просторима. Касније је нашао да су благодети природе ипак незамјениве благодети, и увијек би им, с обзиром на околности, дао предност.

Не знам колико га је све скупа погађала недовољна спознаја властитог и села уопће, вјерујем не превише, јер су за њега увијек постајали одговарајући литерарни надомјесци, али, истине ради, морам рећи да је рат, прије ће бити пораће, мог врлог пријатеља, потпуно окренуло к селу. Није то био баш онај Вергилијевски *eo rus*, жуђени Русоовски повратак природи још мање, али остаје чињеница да га је оно, све више и све снажније почело привлачити. Причао ми је да је у избјеглиштву непрестано сањао и сомнамбулно се кретао сеоским крајоликом и то не неким измаштаним него властитим у коме је, незахвалан, онако мало проборадио. И збиља, вративши се у завичај то је испрва било баш на родној груди. Ништа спектакуларно, а опет ништа значајније. Мада му је сам повратак био осјењен породичном трагедијом, судбински и медицински неизбјежном, ипак није био спреман за још један бијег. Што због година, што због стања духа. Схватио је да је до неких календарских година човјеку свијет премален, а од неких да је и властити завичај заправо цијели свијет.

Господин Којићо вратио се у камено крило ошацине. Одзвањали су ти Хербертови стихови у његовој једнако ироничној стварности, јер се он доиста вратио међу камен и зидове. Његов крај уцбенички је примјер крашких структура, свеприсутног, оштрим борама прошараног камена, постатомског рељефа и чврсто за камен прирасле патуљасте смреке, који показује да су се његови невољни преци насељавали тамо гдје нико други није могао или хтио остати и опстати. Опет, у самој природи људи су генерацијама оградањивали своје ливаде и пашњаке, крчили оранице подижући километарску чипку зидова коју су на крају, у циљу одржања и одбијања нежељених, посебно оваца и коза, крунили свеприсутном драчом. Није му се наравно, могла одрећи извјесна љепота, али би то на крају ипак било све. Љепота би се ионако угушила у властитом огледалу. Вратио се у обезљуђени крај, словима и бројем са четири стална становника, у засеку као тично посланих кућа изгледа прошупљених лобања препуних свакојаког шута, посебно неуништивих *смедереваца* и једнако посмртно издржљивих *ободин* фрижидера, са тек сачуваним пркосним димњацима, у царство тишине које ни птичији пјев није прекидао.

Неки друштвени живот ионако није имао, па ако се још и осами налазећи љепоту у тамо некаквој природи, још горе у пустињачкој чамотињи,

бојали смо се, могао би то бити пут без повратка. Потпуно је занемарио неке дотада важне му ствари. Престао је пратити спортске и политичке догађаје, упознавати људе и страсно читати нове наслове књига, говорећи да је ионако превише драгоцјеног времена потрошио на туђа искуства, а тај мањак интереса према извањском почео је указивати и на прве симптоме отпадништва. Самоћа је доиста највећа пријатељица истине. Нажалост, као двије усидјелице никада не станују под истим кровом.

Разлоге промјенама зацијело би требало тражити и у чињеници да се вратио у старачки дом на отвореном. Био је за бар четврт вијека млађи од најмлађег преосталог мохиканца који је преживео најезду барбара. Постао је улез у вијећу старца, преурањени сенатски приправник. Изгубивши природне саговорнике, публику за своје говораније није му преостало друго него да се темама и прозодијом приближи својој друштвеној средини. Видно је омекшао у ставовима и наступу. Услиједило је потом силно поштовање сједокосих глава којима тјелесна немоћ и помало окопњело памћење нису одузела ништа од људскости и врлине, напротив почео је цијенити њихову разоружавајућу простодушност. Осјећао је снажну потребу да им се сваки пут, кад год шта устреба, нађе при руци. А њима је баш свега требало из града; и црних погача које већ одавно сами не мијесе и пеку на охладњелим и запуштеним огњиштима, и прашкастог *гуккаш* јогурта, и холандског сјемења за салату, и печених кокошију, и плинских боца, и батерија за транзистор, и *кана* и *урее*, и модре галице, и сваковрсних љекова и упутница за специјалисте од лијечника који су већ по аутоматизму исписивали устаљене дијагнозе, а могли су то мирне душе препустити сестрама на пријемном. Нагледао се хитних служби и хитрих пожртвовних медицинарки, хладнокрвних рутинера са стетоскопом око врата, а чекања у ходницима амбуланти су му помогла схватити да савршенство здравственог система почива на несавршености људског тијела и духа.

Али је зато по први је пут у свом животу био припуштен у елементарни свијет природе. Донекле је зашао у свијет биљака, у неко доба их је чак успио распознавати, понеке именовати ако би их доцније нашао у атласима или би му покоји старији мјештанин, а других ионако није ни било, знао рећи за неко традиционално име, које би било ограничено употребљиво јер се, нажалост, мијењало од села до села. Стекао је свијест о свим чулима, а преко њих и о пуноћи природе. Мириси, боје, звуци, облијевали су га снагом слапа, који као да су га пренули из неке дугогодишње осјетилне атрофије, доводећи га у до тада недоживљене предјеле новооткривене стварности, какву му слабашни интелект никада дотада није могао пружити. Схватио је непрегледно богатство боја и сиромаштво јези-

ка да га именује. Препознавао је сомотско жуто ресица оцвјеталог клена, искричаво жуто по осојним странама брда увелико размножене пуцаљке, мат жуто цвјетног полена, прољетно пјенушаво жуто цвијеће дренина уз сеоски поток, рујно маслачак жуто које је интензивније од кантарион жутог. Удисао је раног прољећа козметичарски рафинирани мирис расцвјеталих рашељки које у дрвореду раздвајају парцеле, племенити мирис због огрјева расјечене смрековине, горак мирис пелина и пепељаст мириис жбуна смиља. А на непоновљиви лимунски мирис матичњака – пчелинке, биљке која је расла у дворишту указао му је пријатељ мрвећи је међу длановима, јер је до тада није разликовао од коприве.

Пронашао је тако у једној брини, коју је помахнитали бујични поток у својим миленијским бјесноћама до срчике издубио, петрифицирани хербариј фосила због којих је сатима знао погнут пиљити у камене расјеклине, седименте и конгломерате тражећи конусне огрце, дивотне троглодите, чаробне шкољке, саћасте годове лица спужве, опнасто крилице неког дилувијалног кукца. Име томе карактерном потоку је Маниташ. Творе га надошле воде које се за великих киша обрушавају са врлетних падина, што значи да га читаве године, посебно у дугачком сушном периоду нема ни у барицама, а некадашњи извор, растресен честим земљотресима, нетрагом је нестало у утроби планине. Аустријска управа му је каналисала ток, изградила многе камене пријебоје и насипе.

Заволио је јесен у Шушњу, прикладно названом оном дијелу планине положеном испод дугачке и моћне стјеновите обрве, препуног мноштва слојева полеглог лишћа храста које напросто пршти када се хода по њему, јесен вријеска расцвјеталог по кречњачким иструганим глима, јесен пуних винограда, љето јесени и зиму јесени. Ону исту јесен која му се омрзла у свакогодишњим ученичким задаћама.

Зима је била незамислива без распојасане буре. Некад му се чинило да је својом силовитошћу баш она изгребла рељеф али и тамне дубоке боре на образима мјештана. Наћи ће вас ма гдје се осим у заклоници налазили, учас заруменили образе и разбарушити косу, али ће с лакоћом растјерати облаке и дубоким азуром обојити небо, отворити прозоре ниско постављеном сунцу хладног сребрног сјаја и због удаљености сасвим потрошене тоpline, које већ скоро поднева залази за западну, издужену грбу планине.

Ужарена љета проткана подневном распомамљеном пјесмом стотина добро распоређених солиста цврчака која већ у касна поподнева и предвечерја завршавају у успављујућем алегру зрикаваца. Ништа му није могло замијенити угодну љетног сутона. Разбашкарен испод коштеле у властитом пчелињаку ослушкивао би тишину коју би повремено гла-

сањем нарушавала каква ноћна птица, ћутио мирисе сјенокоса помијешане са етеричним испарењем цвијета лаванде испод пулсирајућег неба на којем су се и лаичком оку казивала читава сазвјежђа. Баш као и ливаде застрте тепихом шара од мајчине душице, мака и маслачка, таласање високих златастих влати траве издигле изнад оштрог усправљеног стијења повијане честим сјеверцима у одсјају западног сунца, непостојане паучинасте мирисе винограда у цвату. У тим тренуцима бивао је посве сигуран у исправност властитог избора и цијену која је за то плаћена. Страшиле су га алтернативе. Указивале су му се у виду дрндавих трамваја, потмуло бучног градског крвотока саобраћаја, шарених реклама и рефлектора као сурогата за исконску љепоту природе, хиљада људи у бесловесном јурцању по улицама и тргови(на)ма, неприродни и наметнути ритмови града, климатизирана канцеларија и накрају, вјечни умор.

Радост пак рада у винограду била му је неупоредива, било да голим рукама са старих пањева љушти већ одиглу, плесниву кору, у првим топлим мартовским данима обрезива зимску лозу, или да скида безбројне заперке по већ продуженој, бујно разлисталој лози, чак и онда када је то знало постати изузетно напорно, за врелих љетних дана, приликом прскања винограда. И од тога, без обзира на сва купања и дезодорирања, два дана пристојно баздите по модрој галици и осталим кемијским додацима. Отровима углавном. За позног љета млатио би бадеме којих је било море, а како се нису сви дали скрунити са земље то је било потребно попети се на дрво и дугачком дрвеном шљаком као секундаром великог градског сата, у зноју лица неспретним и зато жуљевитим прстима непрестано тући по отпорним, за гранчице прираслим плодовима. Послу ни тада није крај већ се морате упустити у скидање од смоле љепљивих љупина, у основи монотоним прстоплету, вјештини умало налик оној коју исказују убоге раднице у савијању цигара. Љуштење коре ораха не тражи никакву вјештину, али за собом оставља тамносмеђи вишешеднежни траг, чак и преко рукавица. Срећом други плодови су били податнији, посебно дренина која никада и нигдје не показује исти окус а може се сачувати и до краја октобра, опора трнина којој опрезно приступате јер јој назив није за врага, дивља дуња, дивља крушка, оскоруша, а од култивираних, домаћих биљака могло се уз грожђе наћи тек нешто трешања, редовито навртака и тек покоја шљива и кајсија. И то би било све, јер природа његовог краја није била издашни излог нити нудила преживљавање без муке. Тамо више од половине биља боде или жари.

Није ни чудо што се због оскудице и готово сталног стања глади село само од себе празнило одсељавањем. И прије посљедњег рата потпуно је запустјело неколико заселака, углавном оних смјештених повише у брду.

Збијене накупине кућа и појате уз њих са обрушеним кровним плочама, сабласна нутрина у којој би се над гомилом шута већ разрасла повећа стабла умјесто димњака, ту и тамо сачуван који дио покућства, ланац или поткова. И духови давних станара.

По причању је знао да су први одласци из краја били за велике економске кризе, тридесетих година XX вијека, када се ишло за Америку, ваше мјесто у челичани Gary ионако чека на вас, потом одмах послје другог рата у равничарску Славонију и Војводину, а шездесетих година у далматинске градове међу пролетеријат подупирати ионако незаустављиви индустријски напредак, пунити жељезаре, текстилне творнице и бетонске новоградње. Епилог успјешне приче, радост добијеног стана на петнаестом кату небодера у Сплиту три. У самом селу се, очито, нису могли поштено исхранити. Вјеровало је више због неспособности и незнања неголи оскудности саме земље. Од дјетињства не памти да је неко сијао основне житарице, тек кукуруз за животиње, а виногради су заправо били све што су мјештани радили од пољопривреде. Уз баште на подворницама и кромпиришта од три корака. До прве камене међе.

Нешто касније, ужем породичном кругу придружио се и брат, па су усамљеничка лутања постала заједничка. Њих двоје, макар их понеки називали чудацима, упорно су шпартали по оближњим висовима, осунчаним пропланцима, хладовитим у дренину зараслим поточним усјецима, базали уским брдским једва распознатљивим путељцима све само да се не би затрли људски трагови на њима. Којих је све мање. Да није оно нешто чобана и њиховог многоножног стада и опутине би појела незајажљива макија и трава. Једном приликом, када нас је позвао у посјету, добро то памтим, упознали смо сувоњаву али врло живахну осамдесетогодишњу старицу која се спретно пењала по стијенама и натјеравала своје стадо куда је намислила, силовитој бури упркос. У разговору нам се на ништа није пожалила, чак ни на здравље и деценијску самоћу, нити на неразумне снахе и далеке унуке који је тек љети посјете и измаме, уз којег сласног јањчића и покоју пару, а све то вријеме, док нам је приповиједала, живим је погледом пратила кретање свога вуненог блага иза наших леђа.

Знао је посматрати излежавање случајно опаженог, змијског цара поскока, у поподневном сивом пругастом одијелу, серпентинасто разбашкареног на осунчаној страни топле стијене, не желећи га узнемиравати у његовој опуштености, исказујући му дужно поштовање. Исту пажњу знао би поклонити правој висости, орлу, који би сатима, без икаквог замахивања крилима ношен висинским струјама, знао кружити над опустјелим селом, тражећи неку помичну и неопрезну мету, боље кокицу, али ни миш није био за одбацити. Гледао је дрзника како се фијуком стропоштава у

моћном ловачком налету ка јадном приземном двоношцу који је очајнички крештао и ламатао крилима настојећи одложити неумитно. Бакица је ионако дошепесала прекасно.

Својеврсном искупљењу водило је и накнадно историјско спознавање села, његових прадавних слојева и личности. Ликовао је читајући редове Апијана Александријског који је, подајући се већ за кроничара несвојственим књижевним егзалтацијама а прецизношћу достојном очевица описивао оближње висове, терен завршних борби илирско-римског рата поредећи их са зупцима пиле, оним истим којима се и данас тако често креће. Врло вјероватно да је и сам Октавијан Август као главокомандујући над римским легијама ходио овим путевима, све да би коначно овој илирској насеобини подарио рах Romana. Заправо их беспштедно потукао и силом наметнуо римску власт. Име тог античког насеља везало се касније за недалеку планину, висином и положајем најистакнутију у средњој Далмацији. Само име села, ни данас није сигуран ко му је кумовао, добило је неуобичајени завршетак на ух, као да је неко одахнуо или издахнуо након изговора и дочетак другог слога на љ. Етимологија имена мјеста све се некако вртила око топле воде, топлица, каквих и данас има у Чешкој, а коју овдје још нико није открио. На мјесту и око саме цркве светог Петра, у равничарском, пољском дијелу села уз главну цесту, стајала је доиста огромна ранокршћанска црква, са свих педесетак метара дужине и придруженим објектима крстионицом и меморијом, као и разбацаним великим сакрофазима уоколо, вјероватно исте посвете и ова данашња, због чега се, уосталом читаво поље и највиша кота недалеког брда називају тим именом. На њему данас стоји једна посве урушена, некоћ размјерно велика средњевјековна утврда са очуваним шестеространим бунаром на врху.

Црно-жута монархија у крају је оставила црно-црвене биљеге, бројне ископине мрког угљена и бокситне рудаче. Чинило му се да су најбезначајније трагове оставили његови преци, који су се кукавни сакрили од главног пута у њедра планине, бјежећи и од непријатеља и од културе. Родоначелника своје фамилије, по којем је издјевен надимак читавог рода, нашао је забиљеженог у катастарским мапама с почетка деветнаестог вијека. Замишљао га је као кротког, благо неповјерљивог ратара и пастира са мноштвом дјечице и притајеном страшћу винопилства.

Овдје-ондје том броју од четири становника придодавали би се и они једнако стари и из других заселака, затим викендаши, сумјештани који су одавна спас нашли у оближњим градовима, повремено долазећи одмора ради али и помажући старима. Хуману егзотику употпуњавао је и један изворни пустињак из најгорњег дијела села којег никако и баш никоме

нисте могли прибројити. Чак и покушаји да му дотурите цигаре, њему драгоцјеније од јела, нису га могли измамити ван, па и када смо му донијели штеку *коломба* – мрачног предмета жеља сваког никотинског овисника, и објесили у пластичној кеси за стабло у дворишту камене потлеушице, он ни тада није извирио иако смо били сигурни да нас оним својим лисичастим зеленим очима однекуд из прикрајка опрезно посматра.

Старост је обавезно значила и умирање. Посљедично и оно што прати сам чин, организација спровода уз незаобилазно, читавим путем протегнуто поповско уњакање *вјечнаја ѓамјаиш*, мрмор гумених ђонова гегураве колоне над смрћу замишљених онемоћалих стараца, сахране у којима је требало уз озбиљност задржати обичајни ред и дојам да је све нормално и када није, седмине које се од достојанствених агапа увијек накрају, гарниране обилатим месним понудама и вином прометну у готови славски бал. Спроводи који за већину одраслих и одгојених у систему без небеског али уз јаког земаљског Бога, завршавају испред порте на зиду оградe гробља, све да не би случајно поповска метанија зачињена мирисом тамјана довела у питање чврстину њихових простих атеистичких опредјељења, док би само жене и ријетки вјерници улазили у за опијело припремљени храм. За вријеме заупокојених молитви, псалмодија које би се одбијале о затворен сандук кога ће мало послије свештеник полити вином и посути житом као симболичном попудбином, они би као на гостионичарском шанку стајали послaгани по зидићу, необавезно чаврљали, спремни тек на прихваћање фатализма живота и неминовност смрти. Ипак, ништа није могао да замјери тим искусним људима, осим да уз разумијевање њихових мука поштује један такав избор.

Све је то, мом пријатељу, представљало лакши дио. Тешкоће су настале прије, и њих се тешко могао отрести јер су му дуго остајале у памћењу и свијести. Готово сви они од родбине којима се по природи ствари приближавао судњи час тражили су од њега потврду да ће их изнијети из куће. Примијетио је пуни антрополошки смисао ове радње, посебно њену важност за умируће, симболичко исказивање почасти носиоцима породичног легата, свима онима који остају што ће имати прилику на рукама узнијети тијело некадашњег господара дома. Шта је могао него уз чврсти пристанак ободрити их да смрт неће тако скоро, иако је већ слабашни глас и оно грчевито стезање онемоћалих старачких руку око властитог запешћа схваћао као агонијске наговјештаје, због којих би послије знао отићи на страну и поштено заридати. А када би дошао и тај час да, заједно са осталим једва окупљеним ближњим или напросто довољно младим и јаким изнесе тијело драге особе, у сандуку по којем је прштало и одзвањало однекуд ритуално бачено сјеме кукуруза, једнако му је било тешко и

покоја суза на испраћају није се могла зауставити. Свака смрт је одлазак, неопозиви одлазак, али у случајевима када са огњишта износите некога чије је потомство расуто или по мајчици Србији или чак преко океана, а није се удостојило доћи само зато што је требало издвојити стотињак еура за испраћај свога најрођенијег, а можда који пут зато што их стварно немају или их робовласник не пушта, онда знате да се то огњиште доиста гаси. И то доиста боли.

Понекад ми се учини да га је допала незаслужена милост гробара властитог села.

Аврам Гњатић

Дубраве (II)

Село моје мало

Мој повратак у Дубраве, а да тога тада и нисам био свјестан, започео је негдје у љето 1989. године. Книнско Косово, Срб, Петрова Гора, звале су се станице на мом путу у родно село. Митинговало се срцем и душом, улице су биле запљуснуте литературом која је спремала предстојеће догађаје, друштвени се живот Срба и Хрвата интензивирао. Много нас је тада кренуло на пут којем нисмо знали крајње одреднице.

И рат је био бољи, могли би парафразирати једног европског писца, од бесциљног лутања између двију ријечких робних кућа, подстанарством нагризеног морала, слабо плаћеног чиновника у тзв. СИЗ-у мировинског осигурања. Стари режим је био на издисају, готово сви канали промоције су били загушени и затворени, најљепше што моја генерација о њему може рећи и по чему ће и без примјеса носталгије остати упамћен, то је његова посљедња деценија; вријеме слободног учења и сталног ширења простора слободе. Међутим, већ нас је превише било изван система, а улазили смо у свјетску политичку циклону која је тражила јаке поруке и потезе од било кога. Југославија се још једном суочавала са својом истином, хрватска је ситуација била специфична утолико што је етнички дефинирана већина незадовољника заједничку државу рушила, а мањи дио незадовољника био ју је спреман бранити. У једном слоју стварности били су то дијелови исте војске.

Ја бранити и нисам имао бог зна што, али сам до тада већ створио свијест о екипи и улози која ми припада. Био сам спреман бранити свој свијет,

јер сам видео ко га напада и са којим циљем. Тај свијет су поред свега осталога тада чинили; слабо плаћен посао без изгледа за напредак, и распоред пјешадинца-коњоводца у војсци коју сам служио и коју сам звао својом. И све уз једну важну напомену: у том лому Загреба и Београда преко наших леђа, овај нам се други бар с нечим обраћао, први ни са чим!

Није ми занимљиво присјећати се митинга које сам редовно походио, о томе је већ нешто писано, данас више мислим о реакцијама ријечке околине, о нуклеусу предстојећег сукоба. Неколико ми се епизода усјекло у сјећање, међу њима и праћење свјетског фудбалског првенства 1990. године. Утакмице су преношене на великом платну кина, мислим да се звало “Слобода”. Ја до тада, изузев дјетињства, никад нисам навијао за Југославију, гадио ми се егзалтирани патриотизам ртв репортера, нарочито србијанских кад бисмо побиједили СССР. Међутим, то љето, ми који смо сједили у замраченој кино дворани, углавном радници из Босне, Срби и муслимани и ми овдашњи Срби, одушевљено смо славили Стојковићеве голове против Шпаније и патили након пораза од Аргентине. Домаћих људи ту више није било, то смо ми дођоши жељели нешто поручити свијету и себи.

Та је година углавном испраћена мирно. Учланио сам се у двије партије; ЈСДС Миле Дакића и касније у СДС Јове Рашковића, иако ми је код овог другог од почетка сметало то што се претворио у одраз збивања у Хрватској и Србији и што му је централа била далеко на југу. Заправо, попунио сам приступницу и то је било све. Наши су спискови вјероватно завршили и прегледани једино у СУП-у, гдје и данас леже.

Током 1991-е живот се почео полако мијењати. Сјећам се крупнијих момената. Демонстрације тзв. “мајки” одвијале су се испод прозора уреда у којем сам радио и биле су усмјерене на сусједну зграду војне команде. Трајало је данима, недјељама, једино је хистерија била аутентична, читав тај покрет, тобоже уперен против рата, био је рани показатељ до какве ћемо карикатуре Рајхове масовне психологије ускоро стићи. У канцеларији су ми тих дана изненада навраћали непозвани колеге с посла, касније сам схватио да су долазили провјерити јесам ли још ту и што радим. Није ме више било лако неугодно изненадити, али био сам импресиониран кад сам почео схватати како су се нама озбиљно позабавили по градовима. Били смо евидентирани и надзирани, с тим да су се облици разликовали и ишли од привидне слободе у потпуној отуђености, а с временом понегдје ишли и до ликвидације. Све је био дио јединственог система, медијског и политичког. Сви су били укључени у то. Понекад ми се чинило да су несретни што не радимо нешто од онога што су очекивали. Већи се народ надвио и окомио на мањи.

Заиста, Срби су се по градовима, излучени и жигосани, и почели међу-собно дружити више него до тада. Ја сам на крају, да бих на миру про-листао “Политику” која је још повремено стизала, на маренду почео ићи у ресторан Дома ЈНА. Неријетко сам у њему сам сједио, дворен од без-вольних и беспослених конобара, све у блузама и са машнама под вра-том. На јесен сам смијењен са своје дужности, а онда мјесец дана касније “интерном наредбом” директора са још пар сународњака пребачен у “гру-пу за чишћење архиве”. Иза тога у свом времену знаковитог наслова, крио се овај пут крајње баналан садржај; требало је брисати прашину са старих списа и одвајати оно што је за бацити.

Овоме ради лакшег разумијевања морам додати још нешто. До самог краја, негдје о католичком Божићу те године, у својој служби, дакле оном важном ужем кругу људи, ја сам са колегицама, уз бројне бурне дискусије, успио сачувати нормалне пријатељске односе. Зато ми је и било важно то што су ме оне негдје, те јесени благо замолиле да више не идемо скупа на маренду или каву, да нас не виде скупа, да их не компромитујем. Лако смо се око тога договорили. Било је то вријеме у којем су се на насловницама “Новог листа” крупним словима кочиле поруке типа: “5000 снајпериста у Ријечи”. Више него цијели НАТО пакт. Објективно беспомоћан ситуацију сам проницао више психолошки него политички. Не размишљајући о посљедицама, више их прижељкујући, ја посљедњих мјесец-два дана у свом СИЗ-у, нисам радио ништа! Нисам се прикључио ударном одреду за “чишћење”, шетао сам се градом, у бескрај разговарао са онима који су то још хтели, шефови су ме заобилазили, нико ми ништа није говорио ни приговарао, чекали су да одем. Сви су услови били створени, али је мени било остављено да повучем посљедњи потез. Ипак је то била Ријека, а не Задар! И ја сам лака срца отишао. Прича о колегицама с посла, на неки је начин за мене завршила 1993. године. Навратио сам један дан у Ријеку да посвршавам неке послове, преостале иза бјегунца, са једном од њих у граду попио каву, а кад сам је назвао који мјесец касније, уплашено ми је рекла да је због тог пића у “Спорту” ишла у полицију на разговор.

Никад нисам зажалио што сам отишао. И ни данас не цијеним муд-рост оних који су издржали и остали. Човјек је на овом свијету да реагује на подражаје. За мене је искуство искључења и обиљежавања незаборав-но. Оно ми је потпуно закрилило истину до које ћу доћи с временом, а то је, да Србима у Хрватској једино рат није био потребан и једино рат није могао донијети ништа добро. Стари крајишки рефлекс, обрана од опас-ности и обрана од новотарија, били су апсолутно доминантни. Политич-ка култура је била у повојима. Осим тога, а то је и најважније; хрватско је водство свој народ и војску мобилисало и интегрисало радикализацијом

UBOJSTVO U DONJIM DUBRAVAMA PRED VI-
JECEM VOJNOG SUDA U KARLOVCU

Ispitivali, pa rafalima pokosili žrtve

KARLOVAC – Ubojstvo u Donjim Dubravama, koje je početkom travnja uzbudilo stanovnike Karlovačke županije, dobilo je epilog u karlovačkome Vojnom sudu. Pripadnici 14. domobranske pukovnije Slunj Milan Conjar (22) i Ljubomir Kolundija (27) osuđeni su zbog ubojstva Milana Papića (64) i Pere Janjanina (29) na po osam godina zatvora. Obojica domobrana, jedan Hrvat a drugi Srbin, prognanici su iz Lipovače pokraj Slunja.

Od prvih ratnih dana postali su pripadnici HV-a. Tako su sa svojom postrojbom stigli i u Donje Dubrave, selo koje je nastanjeno Srbima, u kojem njihova postrojba, tvrde okrivljeni, nije bila prihvaćena sa simpatijama. Još veći antagonizmi nastali su nakon što su mladići počeli izlaziti s tamošnjim djevojkama. No, nikad zbog toga nije izbila tučnjava.

Obojica mladića 9. travnja ove godine imali su slobodan dan. Kružili su od Ogulina do Karlovca i dosta pili. Uvečer su došli u Donje Dubrave, javili se u jedinicu i krenuli k jednoj od djevojaka s kojima su izlazili. Nastavili su piti, a potom odlučili »razgovarati« s Milanom Papićem, čiji je sin na drugoj strani, i Perom Janjaninom, koji je prema njihovim saznanjima održavao veze s neprijateljskom stranom. Iz kuće su izveli Papića i počeli ga ispitivati o radio-stanici, vezama s neprijateljskom stranom, o sinu. Nakon toga izveli su iz kuće i Peru Janjanina. Kako su naveli u svojoj obrani, i njega su ispitivali. Odveli su ih oko dva kilometra od kuće u jednu vrtaču. Najprije je Conjar automatom pokosio jednu, a potom Kolundija drugu žrtvu. Njihova mrtva tijela prekrili su granama i lišćem.

U svojoj obrani Conjar je naveo da mu je u jednom trenutku napamet pala roditeljska kuća i otac kojeg su ubili četnici, nakon čega je sve zapaljeno. Kolundija, s obzirom na znatnu dozu alkohola, naveo je da je povod za rafal bio Conjarova likvidacija jedne od žrtava.

T. Vičić

антисрпских ставова. “Паметни” Срби су им затребали тек касније кад је игра постала нешто сложенија. У том је времену за Туђмана радикализација била јединоспасавајућа. Тако је уништавао остатке југославенства у свом народу, гонио остале, прије свега Муслимане, у том смјеру и уједно пребацивао Србе на неприпремљени смањени српски програм. То је нас у Хрватској аутоматски довело у вјечну шах позицију и исход је постао само питање времена и одлучности Хрвата. Али, рекох, то и још много тога тада нисам разумио.

И док сам ја водио безвољну и безизгледну борбу у Ријеци, ситуација се у Дубравама заоштравала. Оружје је стигло на обје стране, стражарило се, састајало по околним шумама, хрватска села су према нама копала обрамбене ровове, ми смо се спремали за одбрану од њих, храбрији су улијетали у Дубраве аутомобилима и пуцали по кућама. Сваки долазак викендом у село био је све неизвјеснији и властима сумњивији.

Уз причу о почетку оружаних сукоба иде и пар важних напомена. Дубравско друштво села и сељака типично је за своје вријеме. Оно има сеоску учитељицу, нема свештеника, његов образовни слој чине дјеца и унуци оних што су у селу остали, људи који раде по градовима на релацији Загреб-Ријека. Тај слој вуче потезе и доноси одлуке за себе и своје родитеље кад услиједи удар на њихов опстанак. Они су ти који носе побуну и они ће отићи из села на другу страну кад све пукне, а од старијих готово нико. Удар је свјесно извршен, на ту прву градску генерацију, и то успјешно. (Као и на танки српски грађански слој 1941. године.)

Највиђенији наш мјештанин, и врло одан Дубравама, истакнути је историчар Другог свјетског рата и партизанске борбе у Хрватској. Не само због његовог рада и бројних књига, него и генерално не може се пренагласити чињеница, да је за људе тог времена тај прошли велики рат био једино памћено и интерпретирано историјско искуство. Људи попут моје Саре, на жалост, били су изузетак. Идентитет једне и друге националне групе након 1945-е значајно се ослањао на ратни резултат. На терену је то било тако и сви су то знали иако је партијски канон бранио и да се спомене. Католичка се црква у то лако и вољно уклопила, православне, која би по својој позицији донекле кварила игру, није било. Уосталом, увјерен сам да је идентитет Хрвата и Срба на овим прелазним просторима и борба за и око њега, добрим дијелом била у функцији борбе за оскудне природне и произведене ресурсе! Тек кад се почнем озбиљније бавити прошлошћу Срба у Хрватској сазнаћу да је један Дубравац био директор утицајне загребачке Српске банке и радикалски народни посланик у београдској скупштини, а да су из нашег краја и неки од истакнутих људи у водству предратних самосталаца. Тај је свијет био уништен по градови-

ма и сељаци нису могли пренијети знање о њима. Њихова епска техника дугог памћења чувала је и преносила неке друге чињенице. Зато ником од присутних, осим мени, није било страна кад је на једном од састанака дубравске побуњеничке групе у лето 1991. њен командир Ђурађ све поздравио са старим “Смрт фашизму другови” и стиснутом песницом уз слепоочницу. Била је то још политичка идила.

У цјелини узевши, морално стање нације на примјеру Дубрава испало је, натпросјечно. Лијеп резултат, узевши у обзир чињеницу да је овом свијету кључни критериј смисла рата постојање јаког ауторитета који му одређује почетак и крај. Држава је овај пут била у комбинованом повлачењу — нестајању, није било Партије која је по познатом моделу Државу могла надомјестити, а великосрпски идеал је у битном смислу био туђ и накнадно створен. За Дубраве је важна и једна разлика у односу на већину осталих крајишких села, ми смо релативно помакнути на сјеверозапад и наш је контакт са Хрватима био сталан и неизбјежан. Ми свој завичај, ма шта ко евентуално планирао, никако нисмо могли замислити као етнички чист, одвојен од Тоуња и Генералског Стола. Томе у прилог говори и чињеница да су везе Дубраве и Дубраваца са Београдом прије 1989. године, уз ријетке изузетке, биле врло танке. Као и национална свијест код већег дијела мјештана. Она је пробијала периодично и немушто, углавном као одговор на притисак. Најјаче, а често и једино упориште код млађег свијета била јој је народна музика. Неки су од будућих српских добровољаца имали на стотине касета таквог садржаја. И дакако, навијање за “Звезду” или “Партизан”. У јесен те 1991. године Дубравци нису отишли под оружјем у сусједну Перјасицу зато да граде Велику Србију. Већина млађих војника не би разумјела што то значи, а праву Србију су упознали тек кад су стигли у њу у лето 1995. С изузетком оних који су током рата аутобусима ишли из Крајине у Београд борити се у редовима полиције против демонстраната. Никакве озбиљније манипулације из Србије, што се тиче нашег краја, није било и тешко да би се ико од нас покренуо да нису почела хрватска гигања. Људи су почетком рата, као и другдје у сличним ситуацијама, једино били несретни што нису били у прилици “окупирати” свој завичај.

Морално је стање било још боље кад се зна да нас је много било по градовима и у мијешаним браковима. Градовима који су били топионица њиховог идентитета и у које су их доводиле и у њима пратиле, на једној страни политичка супремација и на другој културна инфериорност. Не знам како бих то лепше рекао. Ти су елементи представљали трагичну “гужву” сплетену око врата просјечног Србина из Хрватске и алку на којој је вођен у свом бијегу од идентитета којег је у новој средини осјећао као терет. И то смо превладали без већих губитака.

Кључни разлог збијања села и релативно високог морала и житеља који су остали и оних који су избјегли, био је осјећај угрожености њиховог свијета и осјећај страха. Страх од тога да ће неко ноћу доћи по њих, њихове породице и одвести их у смрт. Истина, то се заснивало на искуствима прошлог рата, али показале се није било без темеља. Затим страха од суочавања са монолитном хрватском фронтом којој ништа није стајало насупрот. Неко се у Небљусима или Јаворњу могао заваравати око односа снага, ми тешко. Хрватско одлучно одрицање и порицање Југославије и сваког заједништва, већ смо то спомињали, довело нас је аутоматски у изгубљену позицију. Ни политичка ни културна елита Срба није ни на маргинама развијала алтернативни програм обрани заједничке државе. И данас је тешко тој чињеници наћи политички приговор, али то је у каснијој фази и довело до превласти кафанског четништва, које се из Србије разливало преко Босне у ове стране.

И још о страху. Тих сам ратних година, кад год би ми осјећај говорио да је напетост порасла, ноћио по туђим кућама. Старо хајдучко искуство, усмјерено само к томе да ме “они” не ухвате на спавању и да ме не воде везаног у непознато. Нисам волио ићи цестом јер се стално требало склањати и сакривати од војске која је пролазила, нарочито ноћу, па смо се кретали старим зараслим сеоским путевима. Сакривали смо се у свом селу.

Али хајде да најприје стигнемо у њега. Ону моју слободарску, нерадничку варијанту привео сам крају о католичком Божићу. Отишао сам без најаве, и за три дана на огласној табли добио отказ. Фрањо Туђман ме сасвим ослободио и напустио сам Ријеку. Сваки долазак у село викендом те јесени био је трауматичан. Трбало је на путу до куће испред сеоског Дома културе којег су били посјели драговољци ХОС-а у својим црним одорама и плетеним капама. Страх је био велики, млађи људи из села са својим породицама су се мјесец дана раније повукли преко Мрежнице на крајишку страну, ми који смо остали проматрали смо кретање војске из жбунова и шумарака.

Најважнијом својом ратном дјелатношћу у Дубравама сматрали смо одржавање прелаза на Мрежници између Кордуна и овог дијела Хрватске. Цијеле су године преко старог партизанског пункта на Ребић млину на Кордун одлазиле бројне карловачке породице, са имовином у завежљајима, војници ЈНА у повлачењу, илегалци разног соја, свако ко је усменом предајом чуо за нас а бјежао из новостворене државе. Лађе су радиле пуном паром, њихов смјер кретања је у том тренутку свима одговарао и нико ту активност није ничим ометао, иако тешко да је могла бити тајна. Тој сам се активности и ја прикључио одмах пошто сам дефинитивно стигао у село, и то је трајало до пред крај 1992. године.

И данас су ти одласци на Мрежницу у мом сјећању најљепша и нај-узбудљивија ствар у нашим малим ратним каријерама губитника. Они су тада значили одржавање везе људи из села са оним дијелом њихових породица који се повукао на Кордун. Искуство Дубраваца у таквом послу било је велико. Мрежница је била граница од нашег доласка овдје, слапови и милиништа на којима смо прелазили ћудљиву и брзу ријеку, била су иста она које су користили и партизани у прошлом рату. Исте су газове на њој користили турски коњаници и војске из недавне прошлости. Ми смо се сусретали ноћу и важност коју смо тим састанцима придавали са обију страна, сваки пут главу ризикујући, говорила је једну битну ствар; нити су у том часу они дефинитивно отишли, нити смо ми дефинитивно остали! Десетак мјесеци смо се сусретали користећи рупе у фронту, при чему смо ми сваки пут морали прећи неколико километара терена између села и ријеке, а да нас не примијете ни уходе ни војна посада у мјесту. Да ствар буде тежа, нашу су “борбену” колону често чиниле мајке и сестре које су једва вукле руксаке и торбе препуне хране, пића и осталих потрепштина за њихову дјецу с оне стране. У другој, подједнако честој варијанти, наши су крајишници стизали у село. Повремено су то биле читаве војне формације врло пристојно опремљене и наоружане. Дошли би кући, поскидали наоружање, најели се, попричали са укућанима и комшијама, оставили дјеци крајишке динаре за успомену, па или исте ноћи натраг или за који дан у породичном аранжману. Никад нико није метак испалио (осим једном кад смо се гадно напили, и то у ваздух), иако смо све вријеме прелазили тзв. кључне комуникације за опстанак Хрватске.

Њима је на оној страни највећи практичан проблем било гориво за превоз, тако да смо ми у правилу вукли и по који канистар бензина, да могу доћи и вратити се у Слуњ или Плашки. Увијек би се пронашла покоја флаша ракије, или у бољем случају пиво наточено у посуде погодне за ношење, и разговор би кренуо. Кочила га је једино њихова стално присутна несигурност јесу ли погријешили што су отишли? Према нама који смо их дочекивали мијешали су неколико осјећаја; захвалност што смо уз њих и њихове родитеље, завист што смо код куће, несигурност у крајњи исход и јак комплекс војничке супериорности. Оно што смо им ми имали рећи храбрило их је у њиховој одлуци, али они су ипак и боље него ми схватили истину да се ми након расанка враћамо кућама а они у туђе станове, разумјели су колике су плаће њихових колега на ХЖ-у, и на крају, лако је било видјети ко на састанке долази са пуним торбама. Ми смо њима доносили наше страхове, врло реалне, и потпуну неизвјесност појединачну и колективну. Укрепљивали смо једни друге у одлуци коју смо донијели и у позицији која нам је пала у дио.

Најљепши су ми били повратци у село са ријеке. Људи су сложено били на нашој страни, знали су да идемо од њихових синова и рођака и кад би се Јаков, Лазар, Растко и ја до врата мокри од росе појавили у некој од дубравских кућа, било је за нас ракије, шунке, пива, колача. Као за драге госте. А ми смо сретно опуштали јер смо опет остали живи! Никад са својим селом нисам живио опасније а интензивније и лепше него те шугаве 1992. године.

А онда смо једне облачне и вјетровите ноћи октобра мјесеца упали у засједу. Неприпремљену по мојој процјени, али смо једва главе извукли. А и претјерало се. Из села се то вече ишло у двије колоне. Војска која је ноћила у селу враћала се на Кордун, а цијели се буљук жена кретао натоварен торбама са јествинама и пићем да нахране и напоје оне који ће доћи пред “излетнике”. Била нас је читава сатнија, праве колоне су се кретале према засеоку из којег смо полазили, пола села је било на ногама. Више нико није пазио да у трговини не привлачи пажњу куповином превелике количине намирница и да их не купује дан уочи поласка и право је чудо како неко те ноћи није погинуо. Згодан је детаљ да је у ватру упала прва, неборачка колона, жене и наша сеоска екипа. Ни не схвативши што се претходно догодило, који сат касније војска се несметано пребацила преко ријеке. А наше је страдање трајало читаву ноћ. Након што су кратко вријеме праштали аутомати по нама и летјеле бомбе, почели су нас тражити. Никад нећу заборавити те гласове људи који знају да смо ту негдје врло близу, мркла је ноћ, једина им је нада да нагазе на нас. Стигли су на десетак метара од мјеста на којем смо лежали љубивши земљу под нама, и — одустали. Да су се још који метар помакли, овај би текст писао неко други. Кренули су из шуме и сами несигурни колико нас има и ко смо. А ми смо од оружја имали пуне торбе пива и ракије. Срећом смо остали укочени од страха лежати још неко вријеме јер се један од гонича био примирио у драги и кренуо за осталима мало касније. Кућама смо стигли ујутро, неиспавани, мокри од росе, у село које је било под узбуном и пуно војске и полиције. Након тога догађаја требало је преживјети период сумњичавих погледа, контроле и надзирања кретања, неки одавде су остали пријеко, па их је требало вратити сад преко контролисане линије фронта, дио војске је остао у селу па су уза све ризике морали натраг, и све је успјешно обављено. Био је то знаковит крај активног ратовања за нас. Фронта је од тада строго посједнута и на овом дијелу, а рат се ближио својој прекретници, која се по нашем искуству догодила баш некако у то вријеме.

Од те афере Дубраве су биле препуштене политичкој вјештини и улози у свом преживљавању. Требало је наћи какав-такав модел суживота са војном посадом коју су чинили хрватски војници из слуњске пуковније.

Били смо дакле морално инфериорни, наши у њиховим становима, они у нашем селу. Данас ми је већ много тога извјетрило око њиховог боравка у Дубравама. Примијетим да то свјесно и несвјесно потискујем, снажна је одбојност према том времену, све дубљи јаз према онима који га славе као вријеме своје величине и успјеха. Сјећам се незваничног распореда у трговини, кад долазе војници а кад ми мјештани; болесне напетости кад би се сусрели; они су три пиве у нашем присуству наручивали као двије плус једну, нису хтјели изговорити ријеч “три” јер их је она асоцирала на мрско им српство и православље; ако би више попили пуцњаву по селу је било тешко избјећи; сваку су изговорену ријеч коментирали, нико им се није смио супротставити, лајтмотив су били њихови губици у Слуњу и благодати које ми уживамо код својих кућа. Сваки је физички сусрет био потенцијално опасан, а нарочито ако би и који мјештанин попио па му се развезао језик. (Један је добио батина и зарадио претрес куће за обичну реплику. Неко од Хрвата се у трговини хвалио како сад ХВ има тенкове, технику и ко зна што још, нашто је овај простодушно узвратио: Мислиш да наши немају) Укратко, ни они нису били код своје куће.

Сјећам се да је само један од њих настојао са Дубравцима нормално комуницирати, настојао је остати задњи иза својих сабораца у трговини и проговорити покоју нормалну ријеч. Чини ми се да се презивао Чоп? Било је то гадно вријеме, људи су били свјесни да су у тешком минусу пред новом влашћу, али однос војске и хрватску телевизију нису никако могли прихватити као руку и ријеч правде. Данас, кад се узме у обзир репутација Слуња и Слуњана с којом су изашли из претходног великог рата и ушли у овај нови, репутација усташке сиротиње у двије ријечи казано, репутација дакако неправедна према млађима и невинима, кад се томе приброди њихов изгон из завичаја и долазак у српско село, кад се о томе и мало размисли, и њих је лакше разумјети. Данас, кад је то теоријско питање и кад имамо снаге и времена за то.

Сјећам се и свог посјета Слуњу те друге ратне године. Сјећам се свеопштег сиромаштва и напуштености, јаког осјећаја привремености боравка у том ратном логору; сјећам се мог земљака који ујутро излази на “градске” улице видјети да ли је која жена из околних села донијела које јаје на продају да се дјечи спреми нешто за доручак; сјећам се обилатих порција јагњетине из крчме у Растокама коју смо јели у друштву са бројним “унпрофорцима”, обилатим јер се све морало брзо појести, струје није било. Усјекао ми се дубоко најтежи детаљ излета; школске биљежнице и књиге дјетета избјегле хрватске породице у соби у којој сам спавао а у стану којег је мој рођак добио на кориштење. Стан је био у згради на уласку у варош са стране “полигона”. Сјећам се и каснијег посјета Вељуну и Вој-

нићу, била је врућина, пила се некаква недовршена варијанта бањалучког пива, сјећам се вриске и клетви у кући на цести; пијани крајишки војник је из куће испаливао зољу и у соби убио своју жену. Гадно и горко је проклињала њена мајка. Тако су ми објаснили.

Одатле смо отишли у Војнић у робну кућу. У кафићу на њеном врху брат ме хтио почастити пићем. Било је само млаког “Књаза”, ни овај пут није било струје. Тада сам озбиљно размишљао, куд? Вратио сам се. И Дубравци су ме тако савјетовали, иако је до краја још било далеко.

Требало је нешто преломити и тако преживјети. Времена националне романтике су на крају друге ратне године дефинитивно била иза нас. Остављено нам је мало времена да покушамо разумјети нешто од тока ствари и догађаја и да покушамо пронаћи своје мјесташце у њему. Тек на том мјесту и у тој фази наилазимо на карикату звану “урбани Срби”. Све до тада и они су за нас били дио свијета који се дигао да нас уништи. За Милорада Пуповца сви смо чули кад је неком приликом изјавио да се српска дјеца у Загребу масовно уписују на католички вјеронаук. Осталу господу професоре, потпредседника Сабора, полицајце, доживљавали смо као појединце који у Загребу траже глави мјесто, а не као озбиљну алтернативу. И данас мислим да је теоријски испало да су они у понечему били у праву, а да објективно њихов пут није био за бројнију колону, него за њих усамљенике. Хрватском је врху рат одговарао, једино их је он водио довољно далеко, србијанско-југославенском војном водству је једино још рат и преостао, као и старој србијанској елити која је бранила свој свијет “крајинама” кажњавајући сепаратисте. Миле Мартић је ту тек као један од посљедњих у линији командне одговорности одиграо своју тужну улогу.

Али не будимо сасвим неправедни према гг професорима, овој сизифовској струји, којој данас дијелом и сами припадамо. У опису ове преоријентације послужићу се својим дневничким записима из 1993. године.

18. 12. '92.

Коначно сам видио и Оџулин након десетак мјесеци. Поразговарао сам са Негђељком и извјесним Маџијашићем. Негђељко је досиша реалан у погледу процјене перспективе, а и иначе. Вриједан је његов савјет да у оваква времена све проблеме треба дизати на вишу разину и ништа не рјешавају са локалним командантима. Дао ми је свој број телефона 27 — 17 а и број зајовједника оперативне зоне у Карловцу Миљавца 047 22 300. Најважнији је договор да ме он држи на вези око еванџуалних будућих састањака.

10. 01. '93.

Данас код Перише састањак са представницима Будишиној ХСЛС-а. Нуде ми да будем кандидати опозиције на опћинским изборима. Толико сам докон у посљедње вријеме да сам у принципу прихватио.

13. 01. '93.

Договорили смо сусрети са оцем Макаријем из манастира Гомирје и Љубошином из Пероја. Покушали смо да договоримо да неко од њих дође светиши водичу по селу. Макарије одбија јер је Слуњанин и боји се да га неко не прекозна. Распитају се имамо ли у селу социјално ујрожених којима би требало помоћи. Изгледа да је Љубошина због штога и дошао у Гомирје. Он каже да би црквеним пушем требало пошети да оду из Горњих Дубрава они што пуцају по цркви па да шако народ нађе центар окуљања. То је паметно. Нама су сада окуириани домови шзв. културе и црква, ово посљедње би можда нешто значило и ЕЗ проматрачима. Све у свему користиан излети у погледу нашеј основној циља, да се бар мало убацимо у друштво тих полу-привилегованих мјеста.

18. 01. '93.

Један дио времена провео сам са звијездама локалне полиције. Исиада да је ХСЛС ухватиши нас кандидате из српских села превеслао осталу опозицију, нарочишо шзв. "љевуцу". Већ и због штога што се према броју освојених мјеста додјељују паре, а ово су била за њих досад резервирана мјеста. Зато се Боро Михелчић љуши на мене и Ђуру Трбовића, али без правој разлога. Ми смо само рекли да онима који су хијели доћи до нас, а уосталом вријеме је да се на свим нивоима прекине ша несрећна веза између остатака Срба и остатака комуниста.

25. 01. '93.

Лош дан. Око 15.30 сати дошла су кући полицајска кола и војна НИВА са намјером да сад дефинитивно изнуде од мене једну кућу за смјештај војске. Војник се представио као Фрањковић Фрањо. Проблем је остављен иако да кућа има да се да или ће они провалићи јер им суштра у Дубраве долази још вод војске. "Полиција" иакав присиљу иошћуно подржава. Моја аргументација да је то све правно некоректно није их дирнула, па сам одбио ствар од себе рекавши им да они сами изаберу кућу а ја ћу посредовати између њих и власника.

27. 01. '93.

Данас смо урадили нешто што не обећава много, али доноси олакшање. Запутили смо се у Јосипдол и уговорили да европски посматрачи појодне дођу и до нас.

Посматрачи су дошли око 2 појодне и одмах рекли да јако журе за Карловац због изнова ошћошћих сукоба па смо добили свега пет минућа да се изјагамо. Примјећујем сам да су се иронично осмјехнули кад сам им рекао да је полиција рекла како ће учествовати у провали ако буде требало. Рекоше на крају да ће ошћ навратићи.

05. 02. '93.

Данас добио "пушковицу". Око 14.30 сати пошћ из Карловца. Јерен Славко задужен у ошћошћној зони Карловац за персонална ишћања, Фрањковић и некакав дозайовједник из Дубрава. Дошли су заправо да ме политички обраде да им ми ишћ дамо, сад се испоставља, двије до шћи празне куће. Разговор је био дипломатски и врло коректан са њихове шћране, али се осјећала шћиха одлучности да шћроведу шћо су наумили. Јасно је речено да би позитивна одлука имала позитивне последице и по мене лично и по село. Кажу, ако већ не идемо у војску морали би бар на овај начин шћшврдићи лојалности. Рече Јерен колико будемо на услузи и лојални хрватској власти у овим шћешким шћренуцима на шћолико шћурности можемо рачунаћи. Истакли су велику психолошку ирониљивости и разумијевање за деликатну ситуацију наших људи којима је неко преко, а ја сам им узвраћао пуном мјером у разумијевању "несшашлука" ошћорчених Слуњана. Морао сам обећати да ћу одржати сашћанак са мјешћанима и да ћу ирепоришћи ирхвашће позитивности рјешења. Јерен ми политички мудро на крају рече да се поуздаје у мене, док је Фрањковић, како рече, мањи ошћимиста. Једино шћо су ирхвашћили од моје ириче шћо је исказана шћшреба да се црква св. Петке ослободи за одржавање обреда.

Ја сам покушавао на све начине да докажем нашу лојалност али Јерен ми јасно рече да они ово сматрају “меким” дијелом фронта и да се боје намјера групе стране. На крају сам рекао и то да би ми лакше било да морам даћи 10 људи у домобране неће куће. Обећао ми је само то да ће сву моју артиљеријацију пренијети “Павлу” — Миљавцу, зај. зоне и да ће и сам ићи у Горње Дубраве да извиди станање. Насмијали су се кад сам им рекао за страх људи да ће они овдје усељавати куће. Сигурни су у своју побједу у овом рату и свој повратак у Слуњ.

06. 02. '93.

Занимљива је изјава Колићева коју је дао Бичу; каже за мене да сам у реду али се боји за мене да ми се што не догоди. Споменуо је могућност “ашенштата”!!!

09. 02. '93.

Исусова леша, што би рекли приморци. Баш данас сазнајем да сам оној ХДЗ-овца Мајеша пребио са око 420 љасова према 60-ак. ХСЛС је добио седам љасова у градској скупштини, а ХДЗ и даље премаћно влада у општини. Већ два дана ме војне делегације остављају на миру, не знам до када.

10. 02. '93.

Код либерала у Огулину. Сада су мало дошли к себи и прибојавају се да их ми не компромитујемо. Ово њихово дружење са нама је за њих већа мука него што ми можемо да замислимо. У сваком случају они су прилично задовољни. Добро рече Банана за однос ХДЗ — либерали; ми ћемо причати, а они љасовати.

Вечерас се коначно догодило оно што се морало догодити. Након што су ме јурили чинав дан Фрањковић и Мајдић, одлучили су ући у Тошину кућу. Кад су кренули да проваљују Ђурђа им је ипак дала кључ и они су кренули са усељавањем. Биће још и добро ако то буде све. Наводно су обећали да ће у торњем дијелу куће бити двије женске, а да ће и за мушке изаћи кога стављају и како ће се понашати.

13. 02. '93.

Срео Синишу. Данас има збиља добру и занимљиву идеју. Имају намјеру реактивирати “Просвјету” па он врбује и мене. Зато сам одмах и радо дао прилику — то би могао бити облик националног рада са колико-толико надполичком основом. Доста се нијодаштавајући изражава о заједницама Срба — Арсенијевићевој у Ријеци и Шкорићевој у Зајребу. За Шкорића

каже да ради за Манолића, а лоше се изражава и о мом презимењаку за кога каже да најприје пали ваиру па је заштим таси. Уговорили смо и то да одемо до Чедe Павловића и тамо попричамо о нашој локалној ситуацији, а да је ја прије тога сставим и на папир у виду неког меморандума којег би онда моли понудити на неким мјесцима. Синиша, као што се моло и очекиваши, љути се на Злокаса и одобрава мој избор под покровитељством ХСЛС.

16. 02. '93.

Са Синишом у посјети министру Чедомиру Павловићу. Они су на ши. Невјероватно је колико је самоконтроле, лагања, преварања и сличних карактерних особина потребно да би се остварило на таквом мјесту и чак покушавало нешто радити. Павловићу су сви нерви најети као Индијанци у лову, он се сав преворио у орез. Такав је приликом околности и тободе око њега да он најприје о свему мисли њиховом главом, па онда тек својом и то онолико колико му преходни резултати доуштају. Једно треба признати; има код њега воље да помогне, а у свему има и некакве концепције — на жалост недићевске. Треба се хрватској власти увући под кожу и ући у све поре и структуре хрватске државе, ми смо, како то министар каже, “хрватски политички трагедијани” и добро је, каже он, што смо ми овдје избрани на листи ХСЛС-а, он је то већ дошајно и Месићу. Каже да има намјеру довести Месића у Врбовско и Отулин и да се ми овдје морамо припремити за тај сусрет координирајући рад председника српских МЗ укључивши и Иву Колића. Било би пожељно кад би успјели бар донекле потакнути и локални ХСЛС да нас подржи. Његов је савјет да на сваки начин избјегавамо и странке, а нарочито “заједнице Срба”. Они су у стању само да одрже конференцију за штампу и тако реалан проблем учине само још тежим, а данас треба људима помоћи колико се може. Не звучи славно али ту има доста истине. Павловић је очито Србин из банске Хрватске, ваљда из Каменског, ближи је Словенији него Крајини. Каже да је чак јар дана био на размјени у станици у Доњим Дубравама. Оно са чим се слажем то је његова и Синишина концепција да треба реактивирати “Просвјету” без обзира на тешке увјете. Ту се они очито сукобљавају са једном тврдом струјом старијих Срба који би још да виде како ће све испастити на војном и политичком плану. Павловић се на сједници владе сукобио са Шексом, који је био за концепцију да се све јаре које држава одваја за употребе српске мањине, дају заједници Срба, дакле да све иде под једну капу, очито због лакше контроле. Устио је прогнати да “Просвјета” независно уђе у прорачун, аргументирајући то тако, да Срби нису дужни улазити у “заједнице”. Пошеним усташама мора да је слабо од Срба штиа Чедe Павловића. (У почетку разговора рече да нема намјере мијењати име.) Послије са Синишом ошистио у просјеторије “Просвјете” и учланио се.

26. 02. '93.

Доста дуї застој у активносћи и у догађајима. Сушра у Зајребу скуй-ишћина “Просвјетле”. Ако буде и мало среће и знања шо би моило постојати значајном инсћишћуцијом. Данас разјовор са Синишом, ујлавном охрабрујући, схвашања су му реална, шехнички и полишћички. Каже да сам пре-дложен за Главни одбор и очекује да на самој Скуйшћини буде предложен и он. Видјећемо. Основне шеме бишће за овај шренушћак и овај народ;

— ишћаше језика — срјски и хрвајшски — ишћишћијелно ијекавица, ишћошћна варијаншћа

— полишћичка хисћорија — браћа Прибићевић.

27. 02. '93.

Слободан Узелац води сасћанак. Избор радних шћијела. Раде Булаш има ишћимједбе на пословник које нису ишћихваћене. Извјешћиј подноси Нашћаша Десница. Каже да је ово најјоре моћуће врејеме — рашћно. Аншћифаишћишћички акценат. Доста шћовори о ишћошим славним данима и о чињеници да је данас мало шћраћа од шћоћа. Каже да су за ошћшћанак највеће заслуће Сшћанка Кораћа. Порукe Скуйшћини; од Милорада Пушћовца, Миленка Пошћовића, зашћребачкої свешћшћеника. Први шћовори Свешћозар Ливада, доста ошћшћро форумашки. Лишћераран насћушћ у ћосићевском сшћилу. Говори о ишћоразу иншћелишћенције на овим ишћросшћорима и ишћоразу колекшћивне свијесћи. Срјско биће је расшћолућено, каже да смо ми за наше очеве и дједове усшћаше. Он је ишћошћив конкретшћної рада и више је за салдирашће кадрова и машћеријалних моћућносћи. Идући је Раде Пелеш. Говори о ошћасносћи полишћичке манишћулације грушћшћвом. Боре се за шћо да издавачко грушћшћво не иде у ишћрешћворбу.

Задаци — формирати редакцију “Нової лешћошћиса”

П — оформишћи ишћрушћу за научни рад

Е — оформишћи ишћрушћу за кулшћурну акцију

Л — одредишћи водишћеља наше шћрибине

Е — формирати ишћрушћу за имовину

Ш — пошћавишћи службу информирашћа

— шћежишћи оснивању шћједника.

Душко Радаковић — шћовори о свом раду. Секулић каже да је данас на сви-јешћу најшћеже бишћи Србин. Моја маленкосћ о конкретшћним ишћриједлозима. Пошћом Ивковић. Доста нејасно, ишћошћом Чедо Павловић о финансирању. Каже да се живјело аскешћски и да су 4 милиона ХРД већ одвојене за ишћрви кваршћал. Синишћа Ташћаловић о нужносћи функционирашћа грушћшћва. Он ишћшћиче а) бришћу за најмлашћи нарашћшћај, б) изучавање ишћрошћлосћи нашеї народа и изда-вачка дјелашћносћ, ц) ишћреношење рада и на локалне разине. Пулибрк шћражи да се позабавимо ишћроблемом ишћокришћашћавања срјске дјече али је шћо избјешћнушћо

тврђом да не спада у Спашујућ. Булаш каже да се прецизира проблем оставишине Друштва у случају престанка рада јер каже да постоји преседан са Хрватском православном црквом. Ливада тражи да се наставимо бавићи пољитићком и да се не прихвати ојортунизам. Живко Јузбашић инсистира на стварању некакве Српске националне заједнице што је изгледа интенција власти. Он каже да хрватска власт тражи сутоворника на српској страни и да ми скућа са њима морамо рјешавати наше проблеме. Морамо се равнати са временом и са могућностима а не са жељама. Свађа око Спашујућа, да ли да га се прихвати оваквој какав је или да се дорађује. Ајмосфера је доста лоша. Љућ збој једној кандигаћа за председника. Булаш мисли да би требало тражити презентацију на ХТВ што Павловић подржава. Сасћанак је приведен крају на велико задовољство имењака и Синуше. Тврдо торанско језиро сад има у Главном одбору четри члана; Лазу, Синушу и двојицу Чедомира а будући да је министар финансијер зна се чија ће бити лавна. Збуњујућа је та пољитићка торанских Срба, некаква комбинација прелашености и премазаности свим масћима. Није ми јасно чему се они нагају, једино ми се чини да Лазо не би имао ништа прошив било какве водеће функције. Пољитићки смушено друштво у којем изгледа највише личној пошћења има код Чедо Павловића. Он је усћио исћјерати што стварање СКД насупрот жељама власти и сад ће морати поднијети шерић поновној окуљања Срба инћелекћуалаца. Ојасно је уздрмао пологај Јузбашићу и Ђукићу. По завршећку дућа шетња са Синушом и имењаком. Треба примјећити да је трућа из Дрежнице врло колоритна и сјајно илуструје културу данас аутоћтонић Срба на шерићорији РХ. Намеће се закључак да су Горани преузели власт и да су чак иланирали, ако им што не усћије формирати свој центар у Гомирју. И овако ће они дио пара скренути у свој погодбор.

04. 03. '93.

Одржан је сасћанак у Горњим Дубравама који је имао неславан крај. Наши људи који су товорили насћујали су врло ојрезно али су и сћомићали проблем са војском, ја сам поменуо проблем цркве, а ови из Горњих задњи проблем са Заћезало Радом и иљачку шртовине некој Караћанце за коју Анће Палијан (локални зајовједник) каже да ју је он нареддио. Иако је све што било изнесено у рукавицама Анћи је прекићјело па се он јавио за ријеч. Њећова прича је иласила овако некако; Они су у Раковици и прије овога раћа имали доћовор са околним Србима да се неком ништа не смије доћодити, они су свој дио доћовора исћошћовали, Срби нису. Можемо ми причати што хоћемо он нам не вјерује и никад нам неће вјеровати. Никад ниједан проблем није насћао кривицом војске већ искључиво заћо што цивили провоцирају војску, нир овде присућна пошћарица провоцира војника Гашићаровића дизањем шри

прстиа у зрак. (Она јадна каже да је разговарајући на дрући шелефон пока- зала војнику да је дужан при стиошине ХРД.) Шта ми сиомињемо некакву цркву, имали су они љеишу неіо ми па је сад немају, шиа причамо о лову ср- на, њих има који не моіу хранићи своје породице, а ми имамо шелаг, овце и шоме слично. И све у шом сшилу и шону. Ако су имали неке іолиіиичке нам- јере са овим сасшанком Анше је шо уіроіасшио својим искреним насшуйом.

13. 03. '93.

Сасшанак ГО “Просвјеша” у Бериславићевој. Ошвара Секулић и іредлаже дневни ред. Душко чиша заіисник и он се ірихваћа. Белај о имовинском сшању — оићи је дојам да је шо гостиа нејасно јер је заіушишено. Изіубљен је један сшан у улици 8. маја (Тренкова) јер ће та садашњи сшанар оікуи- ши. Доіуњава іа Ливада — іретшворба је заіраво ексіроіријација — іљач- ка и іреба сшашаваіи шшо се сшасши даге. Имењак іредлаже да се ушвр- ди књиоводсшвено имовинско сшање које ће биши реалан шемељ Друшшва. Треба све извесши на чисшиац. Посао око имовинскоі сшања іребаће радиши іоново. Груиа сшарих чланова се іроішиви Павловићевом іриједлоіу о осни- вању нове комисије — шо је заіраво сукоб сшарих чланова и нових. На коциу је іриједлоі да се сшара комисија ірошири са Чедом Павловићем и Кожулом. Ливада іокреће іишшање іроішјеривања Срба из ірагова у склоіу іриједлоіа да се сшвори један ценшрални докуменшациони ценшар. Даље је све шекло без буре док іред крај Синиша није іомало на силу іроіурао План рада СКД са іодишњим ірорачуном од 410.000 ДЕМ!! Вујновић је шо одмах и оіравда- но назвао сшском жеља а Белај се осјеіши іовријећеним јер је овако ірезрен њихов ірвоішни мноіо скромнији ілан који се очішо заснивао на неовиснос- ши СКД од државе. Видјећемо шиа ће нам све донијеіи Павловићево судје- ловање у овој кухињи. Данашњим сасшанком може се смашраіи да је Друш- шво довршен іројекш.

21. 03. '93.

Сасшанак Савјеша МЗ код Марка у ірисусшву јавностии. Само шехнич- ки доіовор око ілаћања коришшеша цисшерне. Јучер Синишина ірича; он и Лазо обраіивали Макарија да се манасшир Гомирје искорисши за кулшур- ни и іолиіиички рад, іреко “Просвјеше”, ірије свеіа. Мећушим је Макари- је оішишао у Љубљану на сасшанак са Никанором, очішо іо инсшрукције, и ошуда се Никанор јавио Лази и, једностшавно речено, забранио даљње актив- носши у шом іравцу.

23. 03. '93.

Гомирје. Посјети на позив Здравка Маровића од синоћ. Украјко били су код њих неки Европљани са ујидником о положају нашег народа у овој зло-срећној држави па како они нису били сигурни да ли да их упуће код нас позвали су мене. Наравно да сам им рекао да их обавезно пошаљу. Иначе без јачих дојмова Лазо каже да сушра иде у Зајреб да се о овоме посавјетује са мојим имењаким. Не вјерујем да од овога може нешто бити. Западни начин скуљања података о поштовању људских права припремљен је и избрушен за бившу источну Европу и руски лагер. Занима их ошворени брутални терор којег у овом региону више има на крајинској страни, а не кавиларни и шошликарни терор свеколиког хрватског кука прошив овдашњих Срба.

27. 03. '93.

Сасанак ГО... На крају је Павловић изразио бојазан да ли ћемо ми успјети конкретним пословима покривати његово настојање да "Просвјета" за ову годину добије можда и свих планираних 400.000 ДЕМ. Његова бојазан има основе уколико што у овом друштву заиста има интелигентској опозици-онарства и теоријској перфекционизма што није добра припрема за акцију. Занимљив разговор након сасанка у ресторани "Јања". Павловић говори о политичким обрачунима унутар ХДЗ, о сукобу њихове деснице и "љевице" која сад одједном извлачи антифашизам на своју заставу. По имењачкој процјени јача је десница са Вукојевићем на челу и вјероватно ће бити привремено побједник. Занимљиво је да се сад и једна и друга страна ошмају за подршку Срба што би им дало легиониста. То подржава и Пуиловац који на чињеницу што су се сад тек сјетили онога што он одавно прича. Пуиловац сам примјетио да је за нас кључно питање хоће ли бити рата. Он се слаже да је то бити или не бити за свих нас. Како у Дубравама тако и у Зајребу. (Милораг је иначе типичан уртер — интелигент са нарцисоидно тихим и сирим говором.)

29. 03. '93.

Тежак и лош дан. Почело је око 11.30 сати доласком Капуле и Хоака (слушки официри). Кажу ми да је донесена одлука да се вод војске из Горњих пребаца у Тоуњу, а Капулини људи треба да дођу овдје. Требају им, наравно, празне куће за смјештај и по двије за војску и још једна за Капулу и његово зајовједништво.

Појричали смо мало о Анђи Палијану за којег Хоак каже да му је жена Срикиња и да се доста промијенио.

Ја сам их испратио без обећања да се сами сналазе. Међутим, негде око шри саша ево и Рендулића, који највише рече, кад је видио моју мају око струка, да је биоенергетичар и да му је жао што нема времена да ми помоћне. Испричао ми је сумњиву причу како долази из Зајреба и како постоји правна могућност да се у зони рајној дјеловања празне куће мобилишу!? И каже како би њихове проблеме у овом тренутку најбоље ријешила кућа Ђоке Пајића. Као случајно је пришао да ли има ко да га заступа "са ове стране"? Значи, дошао је добро припремљен и информисан. Описао сам са њим у Пајиће и доживио прву велику неугодност на функцији јер ме је Даница отијужила за сарадњу са ХВ. Не изричио али довољно јасно.

Вечерас сазнајем да је већ усељена Ђокина кућа.

31. 03. '93.

Бар на нивоу разговора били смо плодотворни на састанку издавачког кружока у СКД. Пуно се планира; књиге, часопис, новине... Ја углавном о рејрингима. Бранко и Драго са одушевљењем примају мој приједлог о објављивању Мицића. Све је на доста климавим темељима.

03. 04. '93.

Опет узбудљиво. Највише је један војник покушао испровоцирати Глумца у шртовини по "језичном питању". Нешто му се одједном није допало Ђурино "онђе", "унђе". Послије је зајочео урнебес од пуцњаве испред Дома. Наводно су тај дан, данашњи, чак шри рођендана ших момака. Нешто се изгледа окрећало и на ражњу. Како се сад инциденти понављају свакодневно и нашим је људима стриљење на измаку, па сам на њихов саговор назвао Рендулића у Скрадник и добио бојника Кајића. Он ми је обећао да ће интервенирати. Да ли су ови славленици сазнали да сам ја звао или нису, али је паљба била још и појачана.

04. 04. '93.

Били смо у Горњим. Перо, Глумац и ја. Мала Кристина ми је рекла да су Слуњани приликом огласка демолирали Дом и Цркву. За св. Пејку то је прејака ријеч; то њој је пуцано, пораздијани су прозори, врата проваљена. У Дом нисмо моли јер нисмо имали кључ. У цјелини са школом све оставља ушисак пустиши, тако ваљда изгледа Дервента. Фотографирао сам оштећења да могу имењаку показати.

Занимљива су објашњења која им је дао Кајула кад је навратио негде у шоку дана. Наводно дво војника који су то радили није био из његове јединице, што је и могуће, јер сам јучер и сам видио да неки излазе из аутобуса и отварају ватру још са цесће, а и имали су и поштију цивила. Зајим каже

да је један њихов рањен из снајпера на Мрежници, у што нисам сићуран. Уз алкохол што је по Кајулиним ријечима створило такву најешости да су они не само ћуцали као луди већ се трупа била наоштрила да иде у обрачун са народом. Наводно их је он, Кајула, сјријечио у шоме објашњавајући да ми нисмо лоши људи. Нажалост, што је за вјеровати и добро илустрирује о каквој шанкој ниши ми висимо. (Све је очистије да над овим момцима нико нема учинковићу контролу и да је сваки дан има све мање.) Саг се идемо жалити на све стране па што Бо да!

06. април '93.

Данас смо високо поскочили, не знам још како ћемо приземљити. Сусрети које смо реализовали изненадили су и самој Негјељка који је био ортанизатор света. Почели смо са Миланом Шкорићем, наставили са Живком Јузбашићем, па са Јосићом Бољковцем, а завршили са Ситићом Месићем и на крају Јанком Бобешком. Била је то делегација у саставу Буро Трбовић, Амс Ошмар, Негјељко и ја. Најрије Шкорић. Изненађује његова лична оштрина као и оштрина дописа које нам је показао и које је слао Туђману. (Како каже браћу му је поинуо у залеђу Загра бранећи кућно оштите!) Занимљиво је да он већ ујутро има на столу извјештај о мом разговору са Вуиновићем, јучер. Тај је извјештај допуњен полицијском информацијом која у поштиности потврђује моје изјаве. Шкорић каже да ће и о нашем случају срочити оштро писмо Туђману. Ми ћемо се свакако овдје морати добро држати да останемо у седлу. Шкорић ми није јасан; ако и треба заборавити све што сам до сада чуо о њему није ми јасна оволика борбености уз њу сарадњу барем дијела државне власти. Осим ако се не ради о плумљеној храбрости која би требала дати кредибилитет. Да ствар буде компликованија Шкорић се нишодаштавајуће изражава о Ђукићу! Пуно генерала за тако мало војске. (Између остало Шкорић нам је уговорио сусрет са Месићем.) У сваком случају изрекао је једну битну истину; да нас Србе из садашње РХ у некаквим будућим преговорима види за столом, али на српској страни. Најмање је био занимљив разговор са Јузбашићем. Више се не сјећам што је говорио осим што се раситивао о нашим уџбеницима историје и о шрећману партизана и усташа у њима. Исто боли и новопробуђено партизана Јосића Бољковца. Он је углавном и причао о својој партизанији. Мене није ни слушао са нарочитим занимањем што је и нормално, пошто је све знао. Њему је јутрос курир донио информацију од Вуиновића а онда ју је он дао Шкорићу. Његови су мошиви јасни, он је најистакнутији шив. левичар у ХДЗ и жели нас Србе имати са собом. Нимало се не љути на приједлоге да га Срби подрже у кандидирању за жућана у Карловцу насупрот Лаићу. И пред нама доста што обећава Плашком, њихову полицију и локалну власт, некакав

погон за продају воде Арајима и тсл. Он рјешење за наш проблем види у формирању састава резервне милиције по српским селима који би замијенили војну надлежност полицајском. Он иде доста далеко у вербалним уступацима нама Србима па нисам сигуран колико је реалан. Сусрети са Месићем био је у оквирима очекиваној. Посветио нам је доста времена и испричао ствару причу о томе како ће нас Милошевић оставити, што сви које смо сусрели ујорно понављају, па и он ииша како би се било могуће пробити политички у Плашки који им је шрн у оку. Ја сам одговорио да је сваки контакт онемогућен војним зашварањем границе, а он је реплицирао да се шверцери ипак пробијају. Подржао је наш приједло о замјени Слуњана у Дубравама неком другом јединицом и одмах назвао Бобешка и уговорио нам сусрети са њим да то ријешимо. Прихватио је позив Ђуре Трбовића да дође у Дрежницу кад се буде отварала школа коју би требало завршити новцем којеј би дала нека аустријска фондација а што је успио ухвати Шкорић са амбасадором Берлаковићем. Позитивно изненађење је био сусрети са генералом Бобешком. Показао је пуно разумијевање за наш проблем. Похвалио је моје разумијевање која показујем и за војну страну. Каже да баш послије нас код њега треба да дођу Мишевац и генерал Ситићетић и да ће Ситићетић сушра вјероватно изаћи на терен да види о чему се ради. И он се у принципу слаже са нашим приједлом и размишља истом Месићевом логиком. Ипак треба видјети какве ће бити контраинформације и каква ће бити завршна пресуда. (Ђуро се слаже са мном да би требало сазвати предсједнике српских мјесних заједница ради све нужније координације у раду.)

07. 04. '93.

Данас ме Рендулић нашао код Марка у шртовини и очито информиран јдје сам јучер био зајочео разговор о томе. Након уласка два војника дао ми је мић да ућушим. Наговорио ме је да са њим продужим у Карловац у оперативну зону. Очито му је у интересу да ја изнесем проблем у свој општини. Тамо сам и ручао са њим и пуковником Маршином Јандршецом "јурицу са млинцима". Пуковник је послије тога о свему желио детаље и све записивао говорећи како их треба демобилисати и расшјерати. Рендулић је додавао како их бар 15 треба послати на лијечење од алкохолизма и како се он прибојава за своју особну сигурност.

08. 04. '93.

Синиша и Имењак су ме једва дочекали и то на нож. Све шумаче кроз визуру своје уске партијске концевције. То је све прави политикантски и интригантски пакао. Синиша чак сумња да је инцидент код нас намјештен е да би нам ови као помогли. Не успијевају уочити оно што је Веселин Голу-

бовић у разговору одмах уочио да постоје ситуације у којима дјеловање кроз систем није довољно и да ми не смијемо бираћи између Имењака и Шкорића већ морамо држати обје опције отворене. Синуша је у свом присуству чак крући од Имењака. Занимљив је данас био Душко; није задовољан Чединим стиллом рада и командовања, нешто је напукнуо и о Пушовчевом незадовољству, а прешао се и радио коментаре сусрета између тоскође Весне Јуркић-Гирарди и делегације СКД. Каже, колико су нас хвалили да се он боји што ће наш народ рећи о томе. Дуле је добричина и видим да му је драго да му наврати земљак.

Деветог априла 1993.

Љубиша и Милан, “зејови”, одводе у Перића граде и убијају Милана Пезиновог и Перу Божиног. Пронашли смо их данас, у недјељу 11. 04. око девет сати ујутро. Немогуће је описати тај шродневни каос. Посјете сероња полицијара, улашен и поднајни народ који је такав сиреман и на буну, цинично равнодушне војнике... Слуњани су отишли из села прејучер пар сати након што су ова двојица починили своје дјело. Ја сам био сакривен код Бојданке након што је онај момак говорио свом колеги крај Дома: “Пуцај, пуцај, то је тај!” , и након славодобитног осмјехивања једног од њих. Цијелом селу је одмах ујутро било јасно што се догодило. Убили су најмирније и безазленије људе у селу уз појриличну сарадњу својих “дјевојака”. Реакције су непредвидиве. Уморан као пас.

14. април '93.

Завршио се шестодневни каос. Најгора је посљедица страх који се увукао у народ.

16. 04. '93.

Око девет сати отишао сам до Недјељка код које је био Милан Букић. Невјероватна је нарцисоидност и лидерске амбиције свих тих српских полуполицијара. Букић попут Бољковца истиче хисторијски значај некаквог свој разговора на ОТВ за којеј каже да је снимљен на касети и да га треба полагати обавезно. На руци носи шежак златни ланац са првјеском у облику револвера. Кад почне причу не зна се зауставити. У савовима нема изненађења. За Крајину каже да је шура вишња и да је то при крају само “ми” у Хрватској не смијемо радити овакве лудости као ово у Дубравама. Опасност види у евенуалном стварању “Западне Србије” што би била нова психолошка ињекција шамошњем народу као и у свјетим прејезима на крајинску страну који су већи прошивници Хрватске од свих других Срба. Ја сам му указао на озбиљност ситуације и на чињеницу да Бране Тривунов сјава обучен од 9. априла.

27. 04. '93.

Ујушро ме са захода диже Недјељко и одведе у Зајреб ње као имамо сусрет са Месићем. У аушу сазнајем да сам именован за једног од пошћредсједника шзв. Заједнице Срба Горског кошара, а да ме нико нишћа није пишћао! У Зајребу сћаро друшћиво. Шкорић, Михајловић, Јузбашић. Са Шкорићем смо били на одличном ручку у саборском ресћорану. Он је оиетћ ошћар у изјавама. Каже да је породицу склонио у Аустрију и да је шћамо одмах било покушаја од јуославенске амбасаде да преузму покровишћелство над њим. Имам дојам да му је реклама од случаја са “лоћорима” мало ударила у главу. Има у плану чак и некакве прећоворе са Крајином у Беоћрагу. Код Месића смо сћићили нећдје послије пола чешири и ошћали до иетћ сћићи. Он је аморшћизер ове власћи и оиетћ се показао меканим и јуним разумијевања. Показало се да зајраво нисмо имали пошћићо долазићи јер се ућлавном ћоворило о нашем сћаром проблему. Сћићие каже да убудуће шћреба долазићи са пићиром ћа да се по шћом посћуићи, шћићо подржава и Живко. (Види се да је Живко ћући на Шкорића и да им односи збоћ “лоћора” нису најбоћи.) Милован је нешћићо сћоменуо акћуални линч над њим ћа је Месић исћричао ефећћну ћричу о свом ћријашћелу Петћру Шалеу. Дошћо Шале у ЈНА са дужим заћворским искуством и набио на ћрса повелик злашћан криж. То се на очекиван начин “доћало” сћарешинама ћа Шалеу није било лако. Пресавије он харшћију ћа Месићу пише да ћа вади из војске како зна. А овај му одћовара да је шћај криж сам изабрао и који ћа курац није скинуо кад је знао куд иде. Саг кад ћа је сћавио нека ћа и носи. Иначе Сћићие шћјеши Шкорића да ће он шћо издржати. Предсједнику Сабора сам дирекћино рекао да пометћи цесћом и ћрућом највише може захвалитћи чињеници шћићо су Дубраве сриско село ћа је пошћићећено најдага из Крајине. На огласку ми он рече да по ноћи ником не ошћварам врашћа.

30. 04. '93.

Дућ и повољно инћониран разћовор са посмашћрачима ЕЗ. Један од њих Нијемац каже да му је снаха Хрваћића. У сваком случају били су добри слушаоци. Доћада им се моја ћрича да су у овом селу и ћрије рашћа сви навијали за “Звезду”. Наравно и они кажу да је за рашћ крива Србија, али бар нису Срби. Кажу да ће по њиховом рашћ бишћи пошћов кад се Крајина врашћи у Хрваћску. Пишћају ме да ли сам изабран као умјерен човјек, као инћелекћуалац или као шћврди Србин и у каквим сам односима са народом. Занима их има ли ћријашћелта Хрваћића и како сам их изћубио. Обећавају да ће покушати орћанизирашћи сусретћ са предсједницима околних хрваћских МЗ. Кажу да их је изненадило кад су видјели да се млади ћуди више дијеле нећо сћћари. Пишћају да ли имамо поверења у исћраћу која се води поводом наше шћраћедије и шћића је исћћина у свему шћоме. Мислим да сам био добар у насћућу, једино не знам колико сам

им се дошао... Свјесни су ситуације, па питају хоће ли бити проблема ако се они појаве у селу. Искусиво им говори да људи којима они покушавају помоћи понекад након што имају још више проблема.

05. 05. '93.

У Загребу у “Просвјети”. Улавном подударна мишљења са предсједником Секулићем. Описао нерасположење према Симици и нарочито Имењакку. Каже Секулић у једном тренутку да треба њима двојици преуступити друштво да воде сами кад не могу с никим. Посљедњи је сукоб око Ливадиног настојања да на дневни ред Главнег одбора стави стање православних цркава на подручју под контролом хрватских власти. Имењак је запријетио да ће прекинути рад у СКД ако се то реализује. Тај цијеливачки приступ неће моћи дуго трајати.

14. 05. '93.

У Бериславићевој 10. Душко и Вуиновић. Уобичајена прича о “гесници” ХДЗ и проблемима са њом. Свјезину у разговор уноси Пећковић Бошко који као правни стручњак ради у Сабору. На извору је информација и тласина и кулоарских размисљања па је далеко од било каквих илузија. Каже он да Вукојевић, Милас, Шекс и Шушак често наглас “размисљају” о српском питању. Сложни су око тога да Крајину треба војнички нагласити и за то истражити и кријике и резолуције свјетске политике, а што се тиче Срба треба побити све на што се нађе. Кад тај простор остане празан неће бити проблема да се врати у окриље Хрватске.

03. 06. '93.

Синоћ на “чувању” покојног Дује. Зденко Колић (један од неколико мјештана Хрватиа) није овозможио да се политички не изјашњава. Мртав тијан је припријетио Брацану и Малићу да су мртви само ако он то буде хтио, а мени рече да ми је до сада доста помогао и говорио у моју корист, али да ће ме сад “сјебати”. Устао нам је свима покварио расположење изјавом како су њему “његови дечки” рекли да нека само каже ако га неко буде “зајабавал”.

05. 06. '93.

Код Марка ме налазе посматрачи ЕЗ. Исцрпан разговор у складистици о свим темама и подтемама. Устао сам да у цуној мјери схватим важност описаних људи са посла и онога што се оштетило назива “негативна атмосфера”, а што је заправо наш највећи проблем. Основни је дојам да су још радикално промијенила стајалишта и сад већинском народу скуљају минусе. Чак су расположени и да их сами иштраже ако се ја случајно нећем

не сјетим. Нарочито су овај пуш инзистирали на нашој (српској) пропорционалној заступљености у локалној администрацији. Једва им је успјело да схватише наш проблем. Имао сам све вријеме дојам да су они унапријед на нашој страни па сам се осјећао и помало необично. Поставили су мени лично једно занимљиво питање; да ли бих се вратио у Ријеку на радно мјесто кад би ми то било омогућено. Одговор је био нејашиван и они су то разумјели.

07. 06. '93.

Посјета новинара мени непознатој листи "Ферал трибјун". То су они што их је Синиша већ слао мени. Надам се да су заиста новинари. Један рече да се презива Десница, фоторејортер, а други да је из Вишеза. Кажу да су већ неколико дана на шерену по Горском кошару и да су разговарали са доста људи по нашим селима од Моравица до Доњих Дубрава. Чланак би требао изаћи у идући ушорак. Видјећемо. Занима их јако могућност преласка пријек и у пар наврата су сипушћали на њу шему.

08. 06. '93.

У Зајребу навратио у "Просвјету". Душко ми каже да су он и Пуцовац били неколико дана у Београду на разговорима у име "Просвјете". Имам дојам да и нису урадили неки велик посао. Наишли су и Кекановић и Новаковић, а за њима и Синиша. Између њега и Душка одмах су почеле фрцајти искре јер Радаковић не жели да прима наређења од Синише. Основни је дојам да је интелектуалцима испекло сиприљење са Ташаловићем и Павловићем и Душко који скупиља све то незадовољство најбрже га и исказује. Послије на пићу са Кекановићем и Новаковићем. Најприје су хитјели да уштанове какве су моје везе са озлолашеним двојцем па кад сам их охрабрио осули су грвље и камење на њих. Тотално режимско-хагезеовски карактер овакве политичке СКД каква се сад проводи пошто је свима нејодношљив. Изненадио ме уодно Кекановић.

15. 06. '93.

У Зајребу кућујем "Ферал Трибјун" са чланком о нама. Прилично сам задовољан. Моје су ријечи вјерно пренијели и сад треба сачекати реакције.

21. 06. '93.

Синоћ касно око 23 сата, испуљен је читав оквир из аутоматске пушке у зрак, на цести равно испод куће.

14. 07. '93.

У Огулину. Послије мој огласка неко је зарезао рафал из камиона на равници испред куће. Код директора Циндрића збој школе. Изгледа да ће све бити у реду, бар што се штога тиче. Мало ме изненадила Дабина иницијатива за коју каже да је на Кашин наговор, да се измјести или некако закљони сјоменик палим Дубравцима који се налази испред школе. Ни ја, ни Перо, а ни Глумац нисмо били одушевљени тим и мислим да од штога нема ништа...

Увечер артиљеријска ватра по Огулину и Карловцу са Кордуна. Ваљда честитка за Павелићев рођендан.

15. 07. '93.

Нашој Милана Лукешића на Радио-Огулину. По њему се Срби дијеле на "побуњене Србе" и "лојалне под наводницима". Велики пораст најешости.

20. 07. '93.

Пушовач каже да су у Манוליћевом одбору за нормализацију односа најтори Милан Мирић и Срећко Бијелић. То свакако није изненађење. Пушовчева се стрављенија заснива на мишљењу да је сукоб урбаних и крајишких Срба по дубини и интензитету раван оном између Срба и Хрватиа. Мислим да му то мало ко вјерује. Недавно је изгледа одржан иницијативни састајак за нову српску странку под његовом диригентском палицом. Између осталих био је присушан и Симо Рајић. Један од приједлога за име је СДС (Сам. дем. сџр.) Требаће видјети шта они мисле о том имену и његовом творцу.

26. 07. '93.

На разговору у Карловцу са начелником СЗУП-а Давором Бишћаном. Ушао сам у 8⁴⁵, а изашао у 12¹⁵. Знашћељан момак. Нарочито га занима дјеловање КОС-а на овом подручју. Заинтересовани су за све врсте података о Крајини и за могућности свој ушјецаја на тај процесор. Нуде ми могућности зашћавана, они ће ми, кажу, платити пуш, ако желим да идем браћу у Београд ишд. СЗУП занима све око ЕЗ промашрача; кад долазе, што их занима, што говоре... Кажу да међу њима има и њихових људи. Занима их да ли сам ја имао какве везе са КОС-ом, ко су ми били пријатељи у Ријеци, гдје су они сад, ко ми је био официр безбедности, кога познајем од официра, гдје се налази Буро Пајић. Занима их што мислим од Буре Трбовићу, Лазу Мамули, Недјељку, Шкорићу, о Заједници Срба, о Милану Букићу. Траже од мене да се активно ставим на њихову страну, па ће и они кажу имати веће обавезе према мени. Занима их имали ли екстремисти у Дубравама, какве су ошасности од диверзија, што мислим колико је оружја враћено у Гомирју и Дрежници ишд. ишд.

27. 07. '93.

Јучер по повраћку из Карловца Бојданка ми рече да данас у 8 сати будем у Ојулину. Позивар се није представио а за мјесто сасџанка је рекао да ја знам гдје. Претходставио сам да је Недјељко па сам кренуо. Ја тамо, кад нијде никога. Неко ме тадно шестира.

09. 08. '93.

Сасџанак у школи. Присуџан Мијо Лаић. Необично нарцисоидан џић. Пола излаћања је пошрошио на своју биографију. Добро је говорио Милан Кожар, покренуо праве проблеме. Лаић и Колић говоре више о проблемима Хрватиа у УНП-а зонама нећо о нама. На нећа је навалио џуковник Милан Јаковић говорићи о хисторији нашећ проблема. Сјоменуо је сва убиства и све инциденте на овим просторима. Тако је извадио Недјељка из невоља који се спремао прочишћати писмо ХСП-а о пошреби нашећ “изјашњавања” у овом раћу. На крају сам Лаићу и поручнику који је био са њим показао Дом и шћа је остало од нећа. Дојам је био ућечатљив и повољан по нас. Послије неформалан разговор уз чашицу — Ива Колић се расишћује за Дулу, џића и за жене за које је чуо да су биле пријеко, а у ћртовини прије шћога се расишћивао за Нику Мамулу. Његов син, џак, мени говори како су се ови из СЗУП-а код нећа расишћивали о мени. Као, не ради нијде, честћо пушћује и добро се облачи. Добро су снимили сћнање, али нису на правом шћраћу. Не знам какви су дојмови људи, али ја сам задовољан. Као да смо се доћговорили; ја сам ићрао лојалностћ, а људи су заошћравали.

17. 08. '93.

Ноћас око пола један је близу шћреснуло нешћо, можда ручна бомба.

23. 08. '93.

Велика ћрућа посмашћрача ЕЗ-а на челу са Нијемцем Томсом у обиласку села. Најћрије сам им рекао да се ноћас оћетћ пуцало кроз село и шћо од Медића па до Дуће граће. Поћтом смо оћишли у Горње Заћезале и шћамо сусрели Душанку Јаићеву и Милку Сајину. Ућисак је био дећресиван и збоћ приче и збоћ изгледа села и сељака. Нешћо боље је било у Ребићима код Роћине који им на њихов ућић рече да у селу живе два човјека, он наиме у људе не броји жене. На повраћку их је Нена Млинарова почасћила јабукама. Најдуже смо се задржали у Паћићима код Грковића. Ту су добро почасћени (сви воле ракију а и остале домаће сћвари, нарочитћо Нијемци) и имали су шћо и да чују од Драћиће и Буре.

09. 09. '93.

Узбудљив дан у Оџулину. Требало је засједати Градско вијеће али је око пола девети ошћочела артиљеријска палба по граду па сам по први пут овога рата на крајко омирисао подрум. Није ми се допало, ни људи ни атмосфера. Срећом сам ту нашао Марију, Недјељкову жену, па сам већину времена, до пет поодне, провео код њих. Недјељко каже да је ошћеница атмосфера у посљедње вријеме лоша, да се доста кризе за нас, и да су шоме доста допринијели “широви” који су својим “понашањем” узор оџулинским дивљацима. Они се не боје ошћити у Гомирје и Дрежницу и тамо премлашћити домаће. У сћану се човек за сћта осјећа као у клошци. (Тек вечерас код куће сазнајем да су пали Дивосело и Чилук. Сћуација крајње најеша.)

10. 09. '93.

Тресе на све сћране. Ошћ као у најгоре рачно вријеме. Марко није данас дошао радити па сам на шренушак зашавио код Перише. Тамо ме шесћирао зашвједник војне полицје, као, да ли сам ја водио еврошске посмашраче у Дом да би они видјели шћа је тамо шочинила ХВ, и да ли ја вјерујем ако се каже да ће све бишчи санирано.

14. 09. '93.

Данас сазнајем да је ноћас изрешешана кућа Ђурија Вендришиној. Изшледа да је неко шросуо чшшав оквир.

16. 09. '93.

Јучер поодне шжва код Марка. Дошла шројица Слуњана и били су мирни док су људи били у шршовини, а онда је шочела заједаншја. Најшрије их је изнервирало шћо на возном реду који је висео на врашима шше и ријеч “воз”, на некаквом шшширу код подрума је била звјезда шшшокрака, а у шршовини нишје нема шаховнице. Послије су изшледа, кад је Марко ошшшао, шровалили у подрум и тамо нешшч чачкали.

20. 09. '93.

Сћшација се не разведрава, дашаче. У шшшак увече у емисији “Сликом на слику” врло ружно и шримшшивно најаднуш “Сршски шласник”. Новинар је био Сшшанко Чулина, насшш му је био класично денунцијаншски. Сушрадани, у субошш, наишли су и ЕЗ посмашрачи, али они су збуњенији и бесшмошћнији неш ми. Једино сам усшшо да Талијанима шродам неколико килошрама врића. Они само климају шлавом на моје ријечи да нам сад нико не може шомоћи и да смо шрешшшени сами себи.

24. 09. '93.

Лучер сам се враќао из Зајреба. У сриједу је била сједница Главног одбора СКД. За мене је најважније да је прошао приједлог о одласку двојице људи на Сајам књига у Београд. Изабрани смо ја и Драго Кекановић.

09. 10. '93.

Посјети ЕЗ-оваца. На челу је један политички врло интелигентан Холанђанин, савјетници су му реални, а вјерујем и извјештаји. Желе конкретне податке о невољама које нас муче, са разумијевањем климају главом кад сам се пожалио на ушјецај радиа и ТВ-а.

12. 10. '93.

Изненада ојети посматрачи. Кажу да су разговарали са Бенићем, трагона-челником Карловца и да су сјомињали и Буријеву кућу, али без подробнијих података. Поразговарали смо о свему; шеф Холанђанин каже да би он на мјесту родитеља који сад морају слађи дјецу у Ојулин, ојишао одавде; поразговарали смо о изледима рајне ојције, и они се слажу да је рај моћућ; нарочито су се заинтересовали за чињеницу да се чисте библиотечни фондови. Против су моје идеје да ми преуземо те књиге, јер се тако зашварамо у тећа и, кажу, треба да шражимо да те књиге ојшану јдје су сад... Занимљиво је да су они скептични према либералном имицу шефа полиције Владе Вуновића. Изричито каже Холандез да би то мола бићи и обмана. Сумњам да то говори без везе. Кад сам узред сјоменуо зајовједника Лукешића, само су заколућали очима, увијек иста реакција на исту личност.

07. 11. 93.

Тек данас записујем прекјучерашње догађаје. Био сам шотално избезумљен након шестосатне сједнице ГО у тећак. Најтеост је била припремљена који дан прије, што ја нисам знао, кад се Пујовац усјрошивио именовану Синишу за научног секретара Центра и предложио неког безвезњака. То је искомиликовало ситуацију и исјремјешало фронт. Милорад је одмах на почетку искочио и револтирано говорио о томе како појединци желе да његов форум избаци на улицу. Окршај, показало се главни, избио је око Новак-Драгиног приједлога о њиховом именовану за главне уреднике новина и издавачке дјелатности и покрећану "Српске ријечи". Против се изјаснио Милорад очито у складу са својом концепцијом о пошреби окућана свих српских снага у што му се није уклајало раздвајање на два листа. Новак и Драго су били раздражљиви какве их још нисам видио, чак је Драго врло јласно и неугодно исјао прошив Најшаше, која је додуше мајстор за цјеидлачење и чистунство које води у неактивност. Њих двојица су криви штолико што су

наумили врло важне одлуке пројурати онако офрље, па кад то није прошло, пољудјели су. Ја нисам имао појма што се спрема. Саг је ствар максимално неугодна јер је одлука за Драгу прошла, а за Новака не. Дакако у позадини свега је новац. Каг је све изгледало бољо, а то значи прихваћено и финансирање погодно у Дубравама, Милорад је покренуо иницијативу да се именује делегација за састај неке координације српских странака и организација. Пријешћећи одсуштањем томе су се заправо у Чедино име усправили Синиша, Лазо и Весо.

25. 11. 93.

Новак и Драго дијеле функције. Мене су предвидјели за уредника “Календара”. Дуго је до тога, али ми се барем свиђа. Драго Роксандић ме покушао на брзину врбовати за научни рад. Предлаже обраду “Српске ријечи” или саборске сједнице из 1906/07. Штеша што немам реалних могућности за то. Иначе је он права звијер нежних шаја. У организацији, а и сваком другом послу, нејеровајно је експанзиван. Чега се тог прихвати прећвара се у правој диктатору. Томе иде на руку чињеница да је у цијелом овом друштву које се среће у Бериславићевој он на тему “Срби у Хрватској” неоспорно најважније име.

15. 12. 93.

Лош дан у Зајребу. Пујовац је нешто накурчен на мене, а онда се шу већ формира фронт. Тања, Бубало — ЗАВНОХ — Срби му се прикључују. Саг се већ помало осјећам странцем. Пујовац се срећно смије јер му је објављен интервју у НИН-у, а и задовољан је изборним успјехом книнској зубара. Наводно овај последњи је прошив и Туђмана и Милошевића. “Гласник” касни а и садржај му је прилично шарен. Више него прошли пут попуњава га сама Тања и онај њен “цејни” Пујовац који је изгледа офанзиван и нарицисоган као и његов “велики” презимењак. Синиша ми је сервирао чињеницу како сам у ГО изабран захваљујући њему, наводно та моја незахвалност је разлој што је Лазо Мамула према мени непријатељски расположен. Ојеш сам си успријетили непријатеље.

16. 12. '93.

Крашак посјет ЕЗ посматрача. Враћо се онај Холанђанин из Кладуше и одмах ме пита шта је са чишћењем библиотеке. Кажу да ће навратиши у суботу око 14 сати.

18. 12. '93.

Дуї и исцрпјан разјовор са јосмајтрачима. Све их занима ја чак и моје мишљење о изборима у Крајини, они нису сигурни треба ли вјеровати податку о 80% изласку народа на биралишћа. Кад сам ја рекао да би од великој значаја била усјосјава комуникација, Канађанин каже да је за садашње стање више крива крајинска стјрана која, јо његовом, не жели да се изложи усјоредби стјандарда живојта код њих и у Хрватјској. (Занимљив дешаљ; кад је Холанђанин примјетијо да шофер јајљиво слуша што се јовори, замолио ја је да изађе ван. Холанђанин је врашки јроничљив шии. Ојетј ми је изразио своју фину резерву у односу на Владу Вуиновића.)

23. 12. '93.

Коначно се јојавио нови број “Гласника”, а данас је орјанизиран и шјзв. “сусретј” у јоводу јредстојећих јразника и шо од СДФ и СКД. Појавили су се Ђукић, Пејновић, Сшијац, јослије је дошао Шувар, био је Жарко Пуховски, јрофесор Мирић, шрећи секретјари неких амбасада, ијд. Мени јлуј, али све у свему дошта раширен, ја самим шим и корисјан обичај...

Завршила је најјежа јодина у живојту. Расјоложење и биоритјам су ојасно ијод нуле. Не дојаћа се ама баи ништа јовољно. Овако још није било.

11. 01. '94.

Прилично бурна јуцњава на цесји исјред куће, и шо ојетј око 23 сатја. Изјледа да се у шо врјеме врши некаква смјена војске. Чини ми се да је и бомба бачена.

14. 01. '94.

Увече сазнајем од Чарује да је недавно у јолицјској размјени мишљења и искустјава Кирасић изјавио како је у Дубравама ојасан једино онај “шешелевац Чедо” и да треба јријазитји на мене и јосмајтраче ЕЗ.

16. 01. '94.

Јучер ЕЗ јосмајтрачи. Данас сазнајем од Бика да његови имају обавезу да ове јраше и извјешјавају о шоме са ким све они разјоварају. Он ми је јојасно случај Кирасићеве изјаве о мени и каже да је јо његовом мишљењу јроблем у шоме да ме честјо јосјећују јосмајтрачи.

17. 01. '94.

Изненадио ме Негјељко, ујушро дијао и кренусмо у јосјетј жујану Јаковчићу. Тамо зајитјемо Милана Ђукића и извјесној Предовића, бившеј шефа СДС Карловац, сада шефа СНС у истјом јраду. Прије шоја је већ била дис-

кусија у којој је жујан изгледа изразио неразумијевање зашто уопште долазимо нас двојица. Он је хитио мало попричајати са Ђукићем. На то га је овај у свом новом стилу отирао, набио му на нос доктор Цвишановића који је недавно на неком саслушању у Карловцу у присуству Ђукића и Дејориције изјавио: “Шта хоћете ви српски црви, доста сте 50 година лодали Хрватску, сад сте изгубили оно што сте и требали изгубити...” итд. Јаковчић се одмах отирао од тога, а поштом и од Лаића за којег каже да је за координатора за UNPROFOR именован у вријеме док се очекивало да ће бити изабран за жујана. Сад он тражи и очекује да он буде именован на ту дужност. Све у свему тошова неугодна атмосфера. Стиче се дојам да је жујан прилично самосвјестан и да свом положају придаје велико значење. Послије тога са Миланом на пићу и разговору. Јако је нерасположен према Пујовцу којег доживљава као конкуренцију и према Павловићу који му узима посао. Ђукићева је тренутна оштрица да не треба ништа радити око културне аутономије док се Крајина не врати у РХ, па онда тражити све за свих. Нешто најављује, као 30. марта ваљда, иду са захтјевом за конфедерацију, а поштом сам враћ зна. Пун је себе, стилно суговорнике подсећа: “јеси видио кад сам му река”, и томе слично. Тражи да организујемо барем прело и да га позовемо да се срећне са народом. То му очито фали.

22. 01. '94.

Отрошћајни посјет Франза из Холандије. Био је помало сензитиван, а и мени је било жао што оглази. Фотографирао је тошова све до чега је дошао. Доста су отворено он и Џим насмјучили изражећи од мене да сутиришем другој страни да паметије посјети кад је Црвени крст у питању и навели имена двојице људи који им праве проблеме. Чак ме је Џим на крају замолио да му набавим ознаку српске војске РСК са рукава, очито за усмену.

29. 01. '94.

Редован посјет ЕЗ посматрача. Нови члан је извјесни Лешек из Пољске. Џим је био незадовољан што нисмо ишли нијде у село, али видим да у мене има неограничено повјерење. Пиша ме да ли сам му успио набавити ознаку коју ме је тражио, он изгледа вјерује како ја редовно комуницирам са другом страном. Ова екипа је мноштво слабија без Франза.

01. 02. '94.

Главни одбор у Зајребу. Као и редовно мучна атмосфера. За зајамитији је по први пут енергичан испит Миленка Појовића; “Ви досјодо немате подришку српској народа овдје.” Осјећа се рука старог тазде (Јована). Коначно је

прошао Новаков приједло о новом листу, али једва. Милошевић није скривао своју одбојност ни према идеји ни према људима и присиљао је, каже, само зато да нас више не слуша. Наравно, прошив је био и Пушовац, јер изгледа и сам има у плану своје новине, овај њих “форумове”.

04. 02. '94.

Опет лоше вијести. За промјену. Драгиња ми каже како су код ње јушрос били четворица ХВ-бојовника и расишћивали се за празне куће, и наравно, за председника МЗ. Опет треба смјештати војску, па ти вјеруј причама о нормализацији. Нешто се спрема, не свиђа ми се атмосфера...

Аугуста 1995. догодило се тачно оно чега смо се бојали ми који смо рат преживјели у Хрватској. Знали смо да се спрема велико зло, војне колоне су читаво лето тутњале кроз село, знали смо да су крајишници остали без икакве вањске подршке и да им је преостала још само сила, онолико ње колико су је успјели сачувати. Ти су дани представљали крај једног свијета, који је ионако у много чему био осуђен на нестанак, а неопростив је начин на који је то изведено. Хрватска је тада оргастички славила своју побједу, несвјесна да је и сама нешто крупно промијенила у свом опстојању, да је дефинитивно избрисала не само реметилачки фактор, као што су сви поносно истицали, него да је остала и без важног резервоара људи и социјалне енергије. Несвјесна парадокса да ће се баш без Срба, а не због њих, све више сводити на Загреб и околицу, да ће Карловац и Сисак изгубити некадашњи живот, Книн и Госпић промијенити карактер, а Славонија потонути у некакву своју панонску провинцијалност.

На крају је по Дубраве, као и по остале овдашње Србе, испало најгоре. Нити су отишли, нити су остали. И једно и друго би било боље од овога. Али тако је некако у историји наших села увијек било. Свијета је нашега још овдје много остало али је питање хоће ли моћи сам себи помоћи, након искуства два таква пораза какве је доживио 1941. и 1995. године. Питање на које ће скоро будућност одговорити гласи: може ли се одржати као колектив?

Стари крст на гробљу у Грабру

Хисторија

Боривој Чалић

Две шћамѿане (а нейознаѿе) молиѿве Захарије Орфелина

1.

Поезија Захарије Орфелина класификована је до сада, жанровски и тематски, врло разнолико. Углавном је одређивана као љубавна, панегирична, патриотска, идилична и рефлексивна. У њој су, у зависности од угла посматрања, пронађени елегични и сатирични тонови. Уочене су везе с грађанском, али и народном поезијом. Дистиси којима је у првој *Калиграфѿи* тумачена вештина лепог писања виђени су и као први српски стихови намењени деци, али и као “нека врста дидактичне поезије”.⁰¹ Орфелинове песме уврштаване су у разне антологије и прегледе српског песништва.⁰² По својим формалним карактеристикама његови су стихови укључени у антологије сонета⁰³ и епиграма.⁰⁴

У свом поетском раду Захарија Орфелин показао је завидно знање. Био је један од најбољих зналаца версификације у српској поезији и користио је веома сложене метричке обрасце у стварању стихова. Ако се, у оновременим школама, вештина прављења стихова учила и могла научити, песнички дар и песничко осећање — није. А управо по њима Орфелин је и данас значајан песник. Његова песничка остварења никако не би смела да буду само далеке и егзотичне чињенице које припадају искључиво сфери историје књижевности.

На маргини интересовања за песника Захарију Орфелина остала је његова поезија духовне оријентације. Она је откривана споро и с великим временским одмаком.⁰⁵ Не може се сасвим одређено и прецизно тврдити да је она данас позната у потпуности. Ваљало би зато, као и увек када је о Орфелину реч, оставити отвореном могућност да се његов стваралачки, па и песнички, опус у будућности и допуни, како је то већ, не једном, био случај.

- 01 Светозар Малешев каже да су они “примењена поезија едукативног карактера”. Уп. С. Малешев, *Азбучник благогласности*, Змајеве дечје игре, Нови Сад, 1997, 52.
- 02 Први је то учинио Васа Стајић када је *Плач Србије* уврстио међу *Родољубиве песме из нове српске књижевности*, Панчево, 1914. *Плач Србије* укључен је, иза тога, и у хрестоматију *Примери нове књижевности*, средно Јеремија Живановић, Геца Кон, Београд, 1921; 1928².
- 03 *Антологија српског сонета*, [приредио] Драгутин Вујановић, Завет, Београд, 1996, 81.
- 04 Три дистиха из *Калиграфѿе* (1759) уврштени су у антологију српског епиграма за децу *Баши најмање песме*, [приредио] Мирко С. Марковић, Српска читаоница и књижница у Иригу, Нови Сад, 1992, 7. У антологију *С оне стране дуге – Српско песништво за децу и младе* (Медиа инвент – Српска књига, Нови Сад – Рума, 2006, 13-19), уврстио је Перо Зубац *Мелодију к пролећу*.
- 05 Први је на њу указао Лаза Чурчић препознајући у *Молитви пред смрт* оригинално Орфелиново песничко остварење. В. Л. Чурчић, *Орфелинова Молитва пред смрт*, (у) *Писац*, 1, Нови Сад, 1989, 5 (прештампано у ауторовој књизи) *Књига о Захарију Орфелину*, СКД “Просвјета”, Загреб, 2002, 178-180. Стојан Трећаков превео је *Молитву*

пред смрт на савремени српски језик (*Писац*, исто). Песму је касније уврстио у антологију *Последњи гост*. *Песме српских песника о смрти*, Матица српска, Нови Сад, 1994, 121-123. У друго посебно штампано издање своје антологије српских молитава *Време и вечност* (Орфеус, Нови Сад, 2003), уврстио је Јован Пејчић и Орфелинову *Молитву пред смрт*. Њој је, у *Антологији српских молитава* (Dra-slar partner, Београд, 2005), прикључио и *Молитву родитеља* (в. нап. 10). То су, уз по једну молитву Арсенија III Чарнојевића и Гаврила Стефановића Венцловића, једине молитве 18. века уврштене у ту антологију.

- 06 Димитрије Руварац, *Захарија Орфелин. Животописно књижевна црта*, (у) *Споменик Српске краљевске академије*, X, Београд, 1891, 84-85.
- 07 Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Српска краљевска академија, Београд, 1909, 268-269.
- 08 Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин. Живот и рад му*, Српска краљевска академија, Београд, 1923, 35-36.
- 09 Скерлић, *Исто*, 269.
- 10 Боривој Чалић, *Молитва родитеља Захарије Орфелина*, (у) *Љетопис двије хиљаде треће*, Српско културно друштво "Просвјета", Загреб, 2003, 205-210, и превод молитве на савремени српски језик, 211-213.
- 11 В. нап. 5.

2.

Своју прву молитву исписао је Орфелин у књижици *Ајосћолско млеко*, катихизису који је наменио сину Петру, за његов четврти рођендан. Тај рукопис завршио је 1763. у Темишвару, док се налазио у служби тамошњег владике Викентија Јовановића Видака. Орфелинов катихизис пронашао је Димитрије Руварац и био први и последњи, дакле, једини који је о њему сведочио. Од његовог целокупног садржаја Руварац је преписао, и тако спасао за будућност, само *Молишву родитеља*.⁰⁶ Рукопис су касније поминули једино још Јован Скерлић⁰⁷ и Тихомир Остојић,⁰⁸ али га, по свему, нису видели. *Молишву родитеља* Скерлић је сврстао "у најбоље производе наше оригиналне побожне књижевности".⁰⁹ *Молишва родитеља* дубоко је лично дело. У њој Орфелин, као отац, и као педагог, зазива божју милост најпре за себе: "поучи ме и помози ми да васпитавам дечака овога", а затим ниже молбене жеље за свог сина којем жели да буде обдарен најплеменитијим врлинама. Молећи за сву децу, али и за родитеље и учитеље, исказујући и дах својих просветитељских настојања и идеја, користећи религиозну форму излаже Орфелин, заправо, властита педагошка начела.¹⁰

Жанром молитве послужио се Орфелин и на самом крају свог стваралаштва. *Молишва*, данас позната под називом *Молишва пред смрт*, била је последње Орфелиново дело. Штампана је на крају *Вечног календара* и њоме је Орфелин завршио свој књижевни опус. То изузетно остварење, најбоља српска молитва 18. века, предуго је остало изван разговора о Орфелиновој поезији.¹¹ Болестан, у тешком и сложенем емоционалном стању у каквом се налазио на крају свог животног пута, у Бечу 1783, стрепећи од агоније умирања, Орфелин моли за "блажено скончање", да Света Тројица не допусте да сад, на крају животног пута, падне у безверје и згреша, да га не оставе у последњим часовима. Како би укрепио такву наду Орфелин претаче речи молитве у оно што му је најближе — у слику.

12 Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, 307-308 (Сл. 137).

13 Л. Чурчић, *Последње две године живота Захарије Орфелина*, (у) Л. Чурчић, *Књига о Захарији Орфелину*, 366.

14 Б. Чалић, *О Орфелиновој Молитви пред смрт и њеном графичком двојнику*, (у) *Љетопис двије хиљаде друге*, СКД "Просвјета", Загреб, 2002, 91-103.

Израђује и отискује свој последњи бакрорез *Христос пред Богом оцем моли за сјас трешника (Ходашајство Сина Божија о кајушчијасја трешниках)*,¹² композицију малог формата пажљиво програмиране иконографске симболике која се указује као "графички [...] двојник *Молишве пред смрт*".¹³ Тим својим последњим радовима, књижевним и графичким, оставио је Орфелин још једно сведочанство о свом разумевању процеса прожимања различитих уметности и сложених синкретичких веза које се при том успостављају.¹⁴

Истовремено је исказао и тежњу, сасвим у складу с поставкама барокне иконографије, да слика буде нема проповед (*ut pictura sermone*). У тумачењу симболике тог бакрореза примећено је да лик грешника, на неки начин, представља Орфелинов “духовни аутопортрет”.¹⁵

3.

У контексту Орфелиновог стваралаштва од изузетног ће значаја бити и две анонимне књижице, и песме у њима, *Христољубивих души стихословија*¹⁶ (*Стихословија христољубивих душа*) и *Истинија о Бозе радоси*¹⁷ (*Истинија о Боју радоси*), објављене у Венецији 1764. године. У књижевности свога времена оне су необичне, потпуно усамљене, песничке појаве. Песник обеју књижица, несумњиво иста личност, уз талент и истинско песничко надахнуће, показао је не само завидно знање поетике, већ и добру теолошку обавештеност у грађењу сложеног иконографског ткања својих песама. Обе песме показују ритмичку структуру сродну библијском версету, с низом изражајних средстава карактеристичних за библијске текстове. По свом тону оне су химне у славу Бога.

Њихова необичност огледа се још у нечем: песник се у *Стихословији* обраћа Богу директно и непосредно, говори му у првом лицу, док се човек помиње у трећем лицу. Тај угао исказа у потпуности обрће — *Истинија о Боју радоси*: у првом лицу се обраћа човеку, а Бога помиње у трећем лицу. На тај се начин чини како се песме огледају једна у другој, да су то две стране исте слике. Читави одломци текста изречени су, и у једној и у другој песми, чак, истим речима. Изворе песама могућно је, можда, видети у распрострањеној појави парафразирања псалтира, посебно популарној по узору на *Псалтирь рифмоџворная* Симеона Полоцког (Москва, 1680). У трагању за њиховим аутором, Захарију Орфелина, сасвим је сигурно, није могућно заобићи. О штампању тих књижица могао се те 1764. бринути једино он. Да ли је према њима био у још каквом односу мораће се тек утврђивати и, ако буде среће, поуздано утврдити.¹⁸

4.

За целину српске књижевности 18. века и невелики корпус молитава тог доба, али и за целину Орфелиновог књижевног, па тиме и укупног, стваралаштва, од значаја ће бити још две, готово потпуно непознате и сасвим занемарене, молитве. Да случај буде интересантнији, обе су штампане, давно уочене и библиографски нотиране. Након многобројних и сваковрсних, скоро већ пословичних, Орфелинових изненађења ваљда више и нема места чуђењу.

- 15 Бодин Вуксан, *Покајање и исповед код Срба у религиозној литератури и графици XVIII века*, (у) *Споменница Бранка Гавеле*, Зборник Филозофског факултета, Серија А, Историјске науке, књ. 17, Београд, 1991, 269.
- 16 Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Народна библиотека Србије, Београд, 1964, 70 (Бр. 64).
- 17 Г. Михаиловић, *Исто*, 66 (Бр. 58).
- 18 Б. Чалић, *Једна заборављена књига 18. века и песма у њој*, (у) *Љетопис двије хиљаде четврте*, СКД “Просвјета”, Загреб, 2004, 291-334 (с преводом на савремени српски језик, 335-350) и Б. Чалић, *Христољубиве душе радују се Богу – Непозната песма Захарије Орфелина?* (у) *Љетопис двије хиљаде шесте*, Загреб, 2006, 350-355 (с преводом на савремени српски језик, 356-361). В. и Лаза Чурчић, *Први велики песник нове српске књижевности*, (у) *Политика – Култура, уметност, наука*, 59, Београд, 5. фебруар 2005, 4.
- 19 Г. Михаиловић, *Исто*, 85 (Бр. 81).
- 20 *Славено-сербски магацинъ*, В Венецији, 1768, 79-81 (Фототипско изд.: Матица српска, Нови Сад, 1960).
- 21 *Исто*, 80.
- 22 *Исто*, 80-81.
- 23 *Исто*, 81.
- 24 Alexius Horanyi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, II, Viennae, 1776, 706. В. и

- Алексиус Хорањи, *Захарија Орфелин*, [превео Боривој Чалић], (у) *Љетопис двије хиљаде прве*, СКД “Просвјета”, Загреб, 2001, 495.
- 25 Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности*, <за штампу, према рукопису, приредила, напомене и поговор написала и регистар сачинила Мирјана Д. Стефановић>, Завод за уцбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд – Нови Сад, 2004, 261 (Бр. 339).
- 26 Tihomir Ostojić, *Zaharija Orfelin als Philolog*, (у) *Archiv für slavische Philologie*, 20, Berlin, 1909, 452.
- 27 Т. Остојић, *Захарија Орфелин*, 115-117.
- 28 Димитрије Руварац, *Прва штампана латинска граматика за Србе*, (у) *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, IV, 1924, 1-2, [155]-176.
- 29 Георгије Михаиловић, *Исто*, бележи примерке Народне библиотеке у Београду, Библиотеке Матице српске у Новом Саду, Свеучилишне књижнице у Загребу и свој властити примерак који је касније доспео у Библиотеку Матице српске. Овом низу могућно је, за сада, додати и примерке библиотеке манастира Крке, Универзитетске библиотеке у Гетингену те још један примерак Библиотеке Матице српске. Уп. Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века Библиотеке Матице српске*, Библиотека Матице

На самом крају књиге *Первие начаѣшки латинскаѣ јазика*¹⁹ (Венеција, 1767), на страницама 446 и 447, штампао је Орфелин *Молиѣву ѡ пред начаѣшѣјем училишѣнаѣ дела и Молиѣву ѡ окончанију училишѣнаѣ дела*. Као и целу књигу уз, наравно, латиницу, и молитве је штампао грађанском ћирилицом.

Ту своју књигу приказао је Орфелин, недуго након објављивања, као другу у поглављу *Известѣја о учених делах у Славено-срѣском маѣазину*.²⁰ Посве у духу ребуса које је остављао, пише: “тко ову преполезнују књигу наштампати и сербској младежи представити усердствовао, ми тога показати не знамо, а на досећање ослонити се не можно”.²¹ Није одолео ни да, доследан себи, полемиче с властитим предговором у којем је изјавио да је дело преведено у Санктпетербуршкој Академији. У *Маѣазину*, пак, каже да се у Русији “по колико нам из Росијских учених ведомостеј известно, књиге под таким титулом не находит се”.²² И даље хвали: “при свему том превод ове књиге изредан, и усердије издатеља к свому отечеству похвали достојно. Бог би дао више таквих!”.²³

Књига *Первие начаѣшки латинскаѣ јазика* поменута је и у првој Орфелиновој библиографији, оној коју је још за његовог живота објавио мађарски лексикограф Елек, Алексиус, Хорањи.²⁴ Била је у рукама и Павела Јозефа Шафарика.²⁵ Бавећи се Орфелиновим филолошким радовима Тихомир Остојић поменуо је и ту књигу,²⁶ а касније ју је и детаљно описао.²⁷ На њеном крају уочио је и молитве, али о њима није рекао баш ништа.

Пишући о књизи²⁸ до које је, каже, једва дошао, Димитрије Руварац је приметио да је она веома ретка. Сазнао је да примерци постоје у Универзитетској библиотеци у Бечу, Народној библиотеци у Београду (два примерка), непотпун примерак у библиотеци манастира Крушедола, у манастиру Бездину и библиотеци Валтазара Богишића.²⁹ Поредешти књигу с могућним руским изворима приметио је Руварац и молитве. Навео је у оригиналу њихове наслове и почетак текста и једне и друге, а затим, прелазешти преко њих, кратко закључио: “Откуда је Орфелин узео ове две молитве, не знамо. Биће да их је узео их какве руске књиге.”³⁰

српске, Нови Сад, 1996, 173-174 (Бр. 291). На примерку Библиотеке Матице српске (сигн. Р18Ср I 35.3) је запис: “Verus ac Legitimus Possesor Isaias Parivodsky Hieromonachus Rakovacs 1768” (М. Брковић, *Исто*, 174, Бр. 292), што сведочи о, несумњиво, добро организованом мрежи за дистрибуцију књига, јер је књига до раковачког јеромонаха, каснијег игумана, Исаије Париводског, стигла већ наредне године. Нешто касније додао је на књигу још један запис: “Ex Libris Isaia Parivodicz Hieromonachi Rakovaczensis 1770”.

30 *Исто*, 172.

О Орфелиновој латинској граматичи расправљали су још Владимир Павлович Гудков³¹ и Хелмут Кајперт³² (Helmut Keipert), али су предмет њиховог интереса, уз изналагање и утврђивање руских извора књизи, била искључиво филолошка питања.

5.

Тешко је и нагађати зашто је Орфелин одабрао да молитве штампа баш у латинској граматичи. Ваљда је и збуњеност свих који су их тамо приметили била тим већа. Ако је молитве имао готове, већ написане, и желео што пре да их објави, чини се да би боље и прикладније место била књига *Первое ученије [...] Буквар*,³³ коју је издао у Венецији исте године. Тамо би оне, свакако, много мање одударале од остале садржине књиге. С друге стране, могло му се учинити да би молитве биле претешке за почетнике у учењу читања и писања и да би их много боље разумели они који су већ, у вишим школама, стигли до учења латинског језика. У свести једног педагога (а Орфелин је био и то) морао је, заправо, сваки уџбеник, па и тај латински, бити погодан и ваљано место да се и молитвама укрепе добар почетак и крај школског рада.³⁴

Орфелин је, показало се већ, добро познавао поетику молитава. Обе молитве су, као и његови остали састави духовног тона, испеване у прози. Као да та најинтимнија сфера, разговор с Богом, није место за показивање версификаторских умећа и знања; као да аутор ту и није важан, већ је, готово на начин средњовековних монаха, у извесном смислу он само посредник, преносилац поруке. По свом садржају, обе молитве припадају категорији молитви мољења.³⁵ Њима се нарочито исказује нада, уз љубав и веру, једна од еванђеоских теолошких врлина. Несумњиво надањуће које их испуњава условило је настанак снажних личних остварења високог песничког домета. И док се *Молишва родитијеља* и *Молишва ѿред смрти* налазе у функцији исказивања приватне побожности, *Молишва ѿред ѿчештак школскої рада* и *Молишва ѿ свршејку школскої рада* излазе на позорницу јавности.

Сабраност и усмереност обеју молитава указује на аутора који, изгледа, има на уму Христове речи “А када се молите, не празнословите” (Мт 6,7). Обраћајући се Богу одмерено, једноставно и с поуздањем, песник упућује своје молбе у име ученика; читава група јавља се као носилац лирског монолога. Проговарајући као брижан педагог, својим васпитаницима жели успех у учењу и развијање најбољих људских особина. Далеко од сваке превелике речитости, Орфелинове молитве, говорећи, у ствари, ученицима, имају и непосредну педагошку сврху — функционишу као поучавање. У њима се јасно и прецизно излаже оно чему би ученици треба-

31 В. П. Гудков, *Из историји славјано-сербској лексикографији*, (у) *Славјанская филологија*, 11, Москва, 1979, 112-126.

32 Helmut Keipert, “*Perv-ye načatki latinskago jazyka*” (*Venecija 1767*) *Zaharija Orfelina i njihova terminologija*, (у) *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 18/1, Београд, 1990, 127-136. Књигу је поменуо и у свом чланку *Cellarius in Russland*, (у) *Russian linguistics*, 11, 1987, 307.

33 Г. Михаиловић, *Исто*, 85-86 (Бр. 82).

34 Уп. данашње, изразом сасвим једноставне, *Молитве пре и после учења*, (у) *Молитвеник*, <главни уредник протосинђел Симеон>, Мисионарски и духовни центар Атос, Београд, 2003, 73. В. исте молитве на руском језику, на интернетској страници <www.molitvoslov.com>.

35 Друге две категорије су молитве хвале и слављења и молитве благодарности. Уп. Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу Православне источне цркве. Први, ѿћи део*, Сремски Карловци, 1918, 191.

- 36 Оригинални наслови допуштају неколико могућности за превођење. Овде су задржани у облику у којем их је први навео Тихомир Остојић. Уп. Т. Остојић, *Захарија Орфелин*, 117.
- 37 Орфелинова духовна поезија отвара и важно питање његовог односа према религији. У досадашњим расправама које су, углавном узгредно, дотицале тај проблем, Орфелин је посматран само у светлу критичких тонова које је цркви и њеној хијерархији упутио у *Представци Марији Терезији*.

ло да стреме у свом школовању: да у окриљу Божје милости, у Богопоштовању, стекну чврстоћу ума, оштрину разума, поуздано памћење и расуђивање, али и да развијају моралне квалитете, како би једног дана постали корисни друштву и тако показали да настојања њихових учитеља нису била узалудна. Из ових молитава снажно већ проговара и дух оних просветитељских идеја, које ће Орфелин, врло скоро, преточене у разрађен програм, сјајно изложити у предговору *Славено-српском маџазину*.

Молитва пред почетак школског рада и *Молитва по свршетку школског рада*³⁶ проширују тематски репертоар молитвеног жанра у српској књижевности 18. века. Заједно с осталим Орфелиновим песничким саставима духовног тона, оне чине значајан, жанровски гледано чак бројно претежан, део његовог песничког опуса. Томе ће се, у будућим разговорима о Орфелину, морати посветити више пажње. Због српске књижевности, због духовне поезије у њој, и због песника Захарије Орфелина.³⁷

Захарија Орфелин

Молишва њред њочешњак школској рада

Госпоне Исусе Христe,
 који подижеш људско спасење,
 и заштитниче преблагн,
 који се због небеске премудрости
 не гордиш таштом мудрошћу,
 већ деци,
 што незнање своје исповедају,
 реч Твоју
 у искренности вере коју су примили
 откриваш,
 управн нас заповешћу Духа Светога,
 да не само под вођењем Светога Твога
 Божанства,
 и у упућивању у добре науке
 срећно поступимо,
 већ да се и Величанства Твога бојимо,
 и да га свето и побожно поштовати научимо,
 да како годинама и премудрошћу,
 тако и у милости пред Богом и пред људима,
 одрастемо.
 Испуни мисли ума нашега чврстоћом,
 оштрином разума,
 поузданим памћењем,
 и пробуди их у правој пажњи и расућивању,
 да спасавајуће Твоје заповеди лако примимо,
 и да их се одано придржавамо,
 и да их с радошћу испуњавамо.
 Научи нас,
 и управн светим Твојим књигама
 које нас уче спасењу,
 и помажу да свако дело
 добро извршимо.
 Управн ноге наше на пут спасења,
 да у младом узрасту
 не постанемо пламену безуман плен

у беспућима,
 и да развратним друштвом
 и лошим примерима
 од истинске побожности
 у пропаст заблуде одведени не будемо,
 ни да злом нашом нарави
 друге умове не саблазнимо и заведемо,
 и да спотицањем у грехе,
 тврдоглавошћу,
 и презирањем Твојих заповести
 на веке не пропаднемо.
 Ако се због немоћи узраста и спотакнемо,
 учини да се опет, недирнути,
 тамо, одакле одступисмо, вратимо,
 и да непорочним ногама
 к вечном спасењу идемо,
 и дођемо,
 спасоносних ради рана
 и смрти Твоје,
 Исусе најслађи,
 амин.

Моли́тва њо сврше́ткѹ школско́г рада

Захваљујемо Ти
Оче небески
за ово добро дело,
јер нас управљаш к спасењу,
и радионицу ову Духа Светога
чуваш недирнуту,
и присуством својим украшаваш.
Јер страх Божанства Твога
почетак је премудрости.
Начини, дакле, стварно и спасоносно,
у нама школовање ово,
које нам по доброти Твојој заповеђено бива,
да га делом самим испуњавамо,
и да не само у наукама,
већ и у Богопоштовању
непрестано напредујемо,
и цвет младости
и сав живот наш
Теби једином да посвећујемо.
Чувај нам још и васцело отачаство,
и цркву Твоју,
и место ово
и школу,
од свих зала заштити,
бригу и дела оних,
који поучавању нашем чине добро,
и васпитавају нас,
помози,
и срећно круниши,
да се послушања нашег уредношћу,
и добрим понашањем развеселе,
и да нас једном осете
као отаџбини корисне,
у Христу Исусу,
сину Твојем јединородном,
Господу
и Спаситељу нашем,
амин.

Радован Ковачевић

ДВЕ МОНАШКЕ МИСИЈЕ

Сѡари срѡски ѡисци — ѡрилоѡ уѡоредноѡ анализи

Хисторија

П

аноѡац Досѡшеј Обрадовић, и Далмаѡинац Герасим Зелић су, на ѡрви ѡѡлед, у свему неѡоредиве величине. Иѡак, њихова ѡѡредељења, време у којем су деловали, чак и делови биоѡрафија, моѡу се лакше разумети ако се ѡѡставе у криѡичку ѡаралелу

У лето 1778. Герасим Зелић је из северне Далмације приспео послом у Сремске Карловце, и као млад, смеран монах на почетку својих дугих путовања по већем делу Европе, намеравао узгред да се поклони и поглавару српске цркве у Угарској митрополиту Вићентију Јовановићу от Видак. Препознајемо жељу, боље рећи радозналост — видети високодостојника, можда и разговарати са њим, замолити благослов... Али, околности су баш грубе — Видак је раније отпутовао у Вршац, због неке побуне народа... Може ли млади монах бар да види митрополијски двор, да се задиви красотама о којима се причало по рубним крајевима српског национа, чак до мора јадранскога? Одговор неког секретара, или службујућег протојереја, потврдан је — нека придошлицу проведе Доситеј Обрадовић, који се у Карловцима затекао у служби митрополитовој.

Тако су се сусрела два монаха. И то узгред и на брзину, тек можда уз неко пропитивање о људима и догађајима, јер Доситеј Далмацију никад није истиснуо из срца. А и како би, кад је тај крај “сиров и чист у примитивном народном животу”, са својим манастирима и свим другим особеностима,

- 01 Владан Десница, *Мирко
Королија и његов крај*, у:
Есеји, Београд 1966, 29
- 02 *Житије Герасима Зелића*,
Београд 1897, 50 /1
- 03 Рођен у Жегару 1752.
као изданак “Древњег
свештеничког племена”

као “залутао у ово латинско приморје”...⁰¹ Из те алхемије сунца и камена он се удаљио пре седам година — прерано за патину старих представа, довољно за чежњу, која неће никад ишчилити!

Зелић тврди да је, десетак година старијег Доситеја, већ познавао као учитеља, “кад је био у Далмацији”,⁰² што је вероватно... Наиме, Доситеј је, после свог чувеног бекства из Хопова и зиме у Загребу, где је од сјемеништарца Антуна учио латински, у пролеће 1761. отпутовао преко Крбаве, манастира Комоговине и Лике, прешао Велебит и сишао у Жегар до манастира Крупе, у потрази за учитељским послом...Зелић је у том тренутку имао девет година.⁰³

Но, како је Доситеј током тог десетгодишњег боравка на Средоземљу у неколико наврата подуже боравио у Далмацији, могуће је да *маџистар* среће Зелића као и толике друге ђаке, вероватно као једног од бројне *јуности серпске* која почиње да се хвата школе као сламке спаса... Али, он Зелића не помиње у свом биографском роману. У њему није наслутио ни кандидата за архимандрита, на месту епископског викара Српске православне цркве у Далмацији...

С тим сусретом би могла да се успостави темељна ордината за реконструкцију додира, посредних веза и односа два иначе врло различита животна пута, до часних, али рекло би у нечему и супротних (не и супротстављених) места у српској културној историји. Из ове паралеле лакше је прецизније сагледати део сложеног система вредности, стања и збивања међу Србима ван Србије, али и проблеме освајања оних простора који су омеђени чаролијом тог *злашної* века, столећа просвећености.

У њему ће два монаха имати бар приближно социјалне почетне позиције. О Доситејевом детињству зна се углавном све.

Зелић, крштен као Кирил, такође је био сироче. Он почиње своје биографско казивање инсистирањем (уз разумљиву патетику) на епском појму Тронеђе, који је више од пуке географске одреднице. То је рурално подручје на којем су се три царства (млетачко, аустријско и турско), али и три религије, дуго гложила, успостављајући деликатне релације: равнотежа се одржава дословце на ивици ножа! Преко њега су ишле војске, бројне регименте, али и ордије пљачкаша и специјализованих ловаца на робље... У Жегару, Зелићевом родном крају, су каштели ускочки — одатле су Смиљанићи, Јанковићи, Мочивуне и Мандушићи, сваки час одлазили преко Динаре да жаре и пале по приграничним крајевима турске Босне, а затим су од дуждева добијали колајне златне, чинове сердарске и пуковничке. Каткад и звања племићка, (тако да су могли да удају своје друге кћери за малокрвне изданке млетачких благородних фамилија)! И — што је било најважније — поверавано им је нешто власти у свом народу...

Али, историјске виолентије су обично двосмерне и узајамне — овамо су се исто тако често, преко границе познате и као *linea Grimani*, залетали босански санџак бегови и сераскери, да врате зајам за срамоту — и они да робе и пале...

Као и чаковски малишан Димитрије, и Зелић — привучен неком потајном недефинисаном жељом — бежи у оближњи манастир Крупу. Север Далмације није што и Фрушка Гора, нити свако дете има среће да наиђе на разумног и благочестивог игумана какав је био Доситејев Тодор Милутиновић, да “увиди (пре)високе тежње младог монаха”.⁰⁴ Дакле, у Крупи је почетак без праска жеља и снова! Манастирски ђак мора да утуви одмах: неће стићи даље од буквица, које учи од неке монахиње Ане... И да нико не мари што су му брзо дотужили стални писани и неписани постови — “вавијек велики и страсни петак”!⁰⁵

Доситеј је, у том карловачком сусрету, у пребирању по још свежим успоменама, морао да приупита млађег монаха: ко му је био први учитељ? Годину дана пре њега, дакле 1760, у Жегар је стигао јеромонах Василије “из Мађарске”, наводно из манастира Грабовца — један од поприличног броја калуђера који су били отерани, или су се измакли испод непосредне паске строгог митрополита Павла Ненадовића, и његових напора да уведе реда у манастирској средини. Која је “била страшна у оно време”⁰⁶...

Тај Василије лако је окупио у Жегару чак четрдесетак ученика, којима се прикључује и Зелић. Каква је то школа била, без буквара и “српскије књига уопште”,⁰⁷ Доситеју је било веома лако да појми, јер се и сам, годину дана касније, нашао у истом небраном грожђу, кад је почео да ради као учитељ у Книнском Пољу. Уместо папира — шарање лаписом по липовој дашчици. Можда је у оптицају био и неки часловац, требник... Прво школовање Зелићево потрајало је пуних десет месеци, док учитељ није напросто преко ноћи нестао...

Долази се тако до претпоставке зашто одмах потом крупски калуђери, односно игуман Теодосије, нису прихватили Доситеја као учитеља, по препоруци владике плашког Данила Јакшића. Него су му прво гурнули челичну полуку у руке да крчи камен за манастирски виноград, а потом га послали даље од себе. Као да им било доста ризика и главобоље, после реченог Василија, од лутајуће сабраће из *Цесаровине!*

Доситеја је, ипак, до Книна пратило покровитељство срећног тренутка, али је највећи део свог учитељског посла сажео у једну реченицу — “како за себе што добро рад сам научити, тако и што знам другима предавати”.⁰⁸

Вратимо се у Сремске Карловце 1778: да ли Доситеј запиткује младог монаха како се, по тешком зимском времену, усудио да допутује с мора чак

04 Вељко Петровић, *Појава Доситеја Обрадовића у: Времена и догађаји*, Нови Сад 1954, 186

05 Зелић, 22/1

06 Вељко Петровић, 188

07 Зелић, 22/1

08 Доситеј Обрадовић, *Дела*, Београд 1911, 55а

- 09 Зелић 23/1
 10 Исто, 28/1
 11 Доситеј, 56 а
 12 Зелић, 53/1
 13 Исто, 29/1

на Дунав? Зелић у свом *Житију* објашњава да је још у детињству осећао “велику жељу за путовањем”, јер му је одавно “пророковано да ће отићи у свет, да градове и царства види”.⁰⁹ Поменути школник, учитељ Василије хтео је да га поведе са собом у Срем и дати га “на велике школе”, али му калуђери и родбина не дозволише да куша судбину наоко не баш баналног смисла... Међутим, он прилично лако, после бизарних неспоразума, одлази са Зрмање на Крку, у тамошњи манастир код Кистања, па се опет враћа. И коначно 1774, кад је Доситеј већ био у Бечу и давао часове грчког језика, учио француски и латински, читао француске и енглеске писце, остварујући притом и чврсте везе са државним чиновницима који су радили на концепту терезијанско — јозефинистичких реформи, Зелића — са групом младића из северне Далмације и Лике — воде у Црну Гору.

Митрополит црногорско-приморски Сава Петровић произведе их у Стањевићима, у цркви коју је и Доситеј веома добро познавао, у монашки чин. Зелић, са новим именом Герасим, рекао би да је “овдје мјесто било описати невољу у којој се налазаху у Далмацији цркве наше”,¹⁰ односно да због прозелитистичке политике унијаћења, далматински Срби већ дуго нису имали свога епископа... Лако је назрети гест Доситеја, који му у Карловцима благо даје до знања да му је све то још увек врло блиско. Те да је и сам десет година раније био рукоположен у истом манастиру; додуше не од Саве, већ од владике Василија, познатијег као писца *Историје Черне Горе*...

Већ од тог тренутка распознају се основне развојне линије два наша монаха.

Доситеј, који никад није баш држао до чина стеченог под Ловћеном (“Мени је све једно, та сад, та после!”¹¹), није се потрудио да оствари себи неко место на црквеној хијерархијској лествици; Зелић, напротив, радио је здушно управо на томе, због чега његовој тежњи не треба — по сваку цену и без премишљања — дати негативан предзнак, јер, како судити о стварима према привиду...

Зелићево казивање Доситеју у Карловцу могло би се, најкраће, закључити како је он пошао на свој први дуги пут. Претходно је искусио шта значи “злоба калуђерска”,¹² стидео се што мора да обавља духовничке послове под присмотром неког “попа винопије”. (Гле, као да се понавља читав низ призора тако познатих Доситеју на Фрушкој!) Наиме, у Крупн Зелић види доста богобојазних и посвећених људи који су спремни да с осмехом носе тежину неба на плећима — без њих не би било ни манастира; и још, да није тих “стараца и наставника”, где би се “воспитавала ђеца од јуности... наипаче ће није било никаквије школа како ји до данас није у Далмацији... то би сви манастири и овдје, и у турској земљи, и у Црној и Светој Гори запустјели”.¹³...

Али, Зелић врло брзо међу тим истим часним и добрим монасима при-мећује и оно што га одбија — свађе, подметања, тужакања чак до “*шиша од инквизишуре* у Венецији”. У манастирском братству избијају повремени раздори — на пример ко признаје старог, а ко новог архимандрита; ту су и “лукавства и невјере, стари, неваљали обичаји у запуштеном Христовом винограду”!¹⁴

Зато је млади монах једва чекао сасвим приватну понуду старешине манастира да отпутује у Срем, да му пронађе родбину која се због велике глади, заједно са око хиљаду других фамилија из Далмације, у време управе провидура Болда, била иселила.¹⁵ Пошто је по тешкој зими извршио задатак и пронашао своје *иашриоше*, дошао је у Карловце и ... затворио свој почетни путнички подухват. И водио разговор угодни са Доситејем!

Два века касније је Владан Десница (1905-1967), такође великан српске културе, писао о Доситеју као о персонификацији једне идеологије и једног духа времена, примећујући уз то да је занемарена “права суштина његове личности”.¹⁶ По њему, Доситеј је у нашем духовном животу, као “навјештач једне нове ере”, одиграо нарочито важну улогу и заузео “одлично мјесто у историји наше књижевности”.

Авај, по његовој аритметици, Доситеј је ипак занимљивији као личност него као стваралац. Посебно му се не допада што је спадао у ред оних људи који, гоњени немирним духом и жеђу за спознавањем и доживљавањем, развијају “једну фебрилну али несистематску активност”, и проведу живот у бесконачним странствовањима, и у “подсвјесном бесциљном трагању за нечим непознатим”. Додуше, том својеврсном родословљу — наводи Десница — припадају и Пико дела Мирандола, Бенвенуто Ђелини, Томазо Кампанела, Јурај Крижанић и толики други, али их све повезује “нека неумитна, циганска потреба промјене”. Што је све, указује Десница, Доситеја померило са “стазе вјерског занесења” у “калуп помодних рационалистичких идеја”!¹⁷

Усуђујемо се, ипак, рећи да је Десница, у концепцији анализе, која доводи овако до неумереног суда, запоставио Доситејеву храброст и разум, интуицију која прихвата фасцинације и изазове времена. А није уважио ни жеђ за знањем, до којег се није могло доћи сидрећи се у неком манастиру, ни касније у заветрини мецената... Њему су немир духа и природљена тежња за “еманципацијом интелекта” главне црте карактера (Исидора Секулић). И зато је одлазак из постојећег стања, дакле из манастира онаквих какви су били, нужан због “носталгије у човеку, по урођеном налогу којем се једва одолева”. А све то због потребе да се завири у загонетку, и у “тешку илузију времена”!

14 Исто, 57/1

15 Према непотпуним подацима, из Далмације, у нешто каснијим сеобама, отишло је још око 58.000 људи (Софија Божић, *Политичка мисао Срба у Далмацији*, Београд 2001, 28)

16 Владан Десница, *Један поглед на личност Доситејева*, у: *Магазин сјеверне Далмације*, Сплит 1934.

17 Исто

18 Радомир Константиновић, *Путовање као чин културе (Доситеј и наше везе са светом)*, Политика 9. април 1961.

19 Зелић, 67/1

Требало је погледати и Бејконове есеје (“Путовање је за млађе део образовања”). Путовање је, у авантури суочавања, пре свега чин културе, сматра Зоран Константиновић (“Доситеј је Доситеј — путник, или није Доситеј”)! Његова креативна суштина је опречна стерилном животу; у слуху је за ритмове будућности, за неизбежно. А тај осећај имали су као историјски генији, и Доситеј и Вук.¹⁸

По свему судећи, Десничиним суду о “апрехензивним природама”, као и о горљивости која је више бујање осећаја него навирање мисли, много би био ближи његов земљак Герасим Зелић.

Он у манастиру у почетку живи уобичајеним ритмом побожности и устаљених правила по не баш строгом реду, али му смета беспосленост — младу енергију треба утрошити! Досадила му је монашка скученост и инертност коју нема начина да мења. А живело се од имања, више од милостиње коју је народ давао — од “новаца, вол(ов)а, коња..., као и од бира, вјенчања, крштења, саландара, парусија и проча”.

За младу, бујну природу то је трајање обичности — живот лишен радости, смрт без славе... Али он, у неку рујну зору, ипак не обува — као Доситеј — црвене хајдучке опанке; да би се макао из Крупе дошао је на замисао да на монашки начин отпутује у свет! Зато његов предлог братству да на Крфу изучи занат иконописатељни, делује више као изговор због предосећане акције, него ли као израз озбиљне жеље, још мање жудње. А највише личи на одлуку о лутању да би се можда, као у скаскама, набасало на трофеј младости, на благо...

Братство се одмах сложило — доиста им је требао живописац...

Тако се 1782. Зелић први пут нађе у Венецији, раскрсници европских средоземних путева. Почине потрагу за прилозима јер путовање бродом и школовање (“најмање по 100 златније цекина на годину”), треба некако платити! Али, не успевајући да дође до те суме, послуша нечији савет о промени смера и реши да отпутује у Русију (“ђено је царство благочестиво и богато”). Наводно, тамо у сваком манастиру има зографа, а може се “чему гођ жели научити без толико трошка”!¹⁹

Тако се тридесетгодишњи Зелић, у напону снаге, растеретио линеарно успостављеног живота, и једне будућности да би се прихватио неке друге. Иако се она и не назире у измаглици неоформљених слутњи... Доспева у Беч, затим одлази са трговцима који вековима истим путевима транспортују медитеранско јако и трпко вино на пољско тржиште, и доспева у Лемберг (Љвов). Затим Дунавом до Будима и преко Мишколца стиже у оне просторе које су Руси населили колонистима из Војводине и других крајева под Аустријом, а који су великодушно, по специјалној грамати из Санкт Петербурга, названи Новаја Србија...

У Кијеву, међутим, сликарско рукодјелије му се, и поред почетног успеха, не остварује због слабих очију. Он се не смеће — купи “кароцу и добра коња”, а најми и кочијаша да путује по руском југу! При том посматра како се огромна армија Катарине Велике ваља поред Дњепра бесконачним просторима према Криму, против татарског ханата (“Страшно бијаше гледати толики свијет на једном мјесту, толико иљада кола и коња, возећи богажију и муницију...”). Сведок је финала, врло ретког у времена императорских похода — тај сукоб се окончава без крви, “без иједног мртвог човјека и без једног фишека праа”...

После много перипетија продужио је преко Црног мора, доживео циклон и морску болест као кошмарни сан, али без хуморног домишљања какво је на истом мору имао Доситеј са пољским прелатом. Стиже до Цариграда, отплови до Свете Горе (“Ту се говори и грчки и бугарски, а понајвише турски”), учи јелински језик пола године.

Млади човек из далеке подвелебитске чамотиње, ипак је — и током лутања — ходао отворених очију. Ни на Атосу, светионику православља, он није ходочасник, али показује занимљив помак у расуђивању о неким сложеним темама које оптерећују православни свет. Упушта се у расправу са бугарским монасима који ропћу због самовоље фанариотских владика: ако им се не донесе “толико и толико кеса злата”, и то много више од султановог фермана, бацају проклетство на народ! Зелић домишљато предлаже Бугарима да изаберу најбољег међу кнезовима (и најнеосетљивијег на раскошне снопове обмана!), да с делегацијом оде патријарху, великом везиру, па и у Сарај ако треба, те да као представник раје која поштено плаћа све данке, моли за правду у име свог народа!

Показује Зелић, по први пут, спремност на дубље задирање у ону област која се назива политиком, а ипак је довољно прибран да не улази у непосредни ангажман. Бугари су усхићени његовим тумачењима и саветом, али кад га замоле да се прихвати мисије за њихов рачун, Зелић одбија наоко примамљиву могућност, не само зато што је ризична за држављанина млетачког, већ и из опреза, који је Доситеј овако формулисао: Тешко оном ко се почне у туђе вешћи “прињушивати”!

Пре сваке етапе путовања, и кад се после Атоса враћа у метрополу Отомана на Босфору, претходи бар по једно Зелићево “намислим”, и “али”. Кад год се путује без утврђеног плана, а боме и без јасног циља, већ по инстинктивној потреби, искрсавају нови моменти, врше се *ad hoc* корекције да би се упало у одређену колотечину, све док пут и боравак не прекине какво изненађење — најчешће претња стихије. То се догађало и Доситеју, али неупоредиво ређе.

20 Јован Скерлић, *Писци и књиге*, VI, Београд 1909, 89

По други пут у Цариграду Зелић службује као капелан “при баилу, министру венецијанском”, али се пре свега труди да на лицу места боље разуме односе међу великим силама! По први пут смишљеније остварује контакте у млетачком и руском посланству, посебно у Васељенској и Јерусалимској патријаршји. Из мноштва сусрета, често монашки снисходљивих, могуће је пратити како се јавља, а полако и развија, Зелићев политички осећај, који ће му уз релативну културу, па и образовање, омогућити касније да се упушта у акције од значаја за православну цркву и српски народ у Далмацији.

Притом, он не губи изражени интерес за утољавање (условно туристичких) радозналости — цело једно пролеће, и лето, крстари по Цариграду “желећи све у њему виђети”! Диви се цркви Св. Софије, “колонама” од бронзе, остацима византијских дивота; дозвољава себи чак и луксуз упуштања (у ризично и непотребно) гурање с извесним турским пеливаном... Стиче се утисак да би Зелић, у престоници турске империје, остао и дуже време, само да није избила куга, зла коб Леванта...

Карактеристичан је његов повратак у “отечество”: кривудавим путем до Свете Горе (“ђе ми бијаше остало нешто мало богажије на Кареји у типикарници Светога Саве”); затим смером на исток кроз грчки архипелаг до острва Скопелоса (Лезбос) и Смирне, где остаје два месеца. Долази у залив Чесма и присећа се велике поморске битке у којој су Руси тешко поразили Турке, што није једини доказ да Зелић — за разлику од Доситеја — има активнији и непосреднији осећај за историчност...

Затим, преко Хиоса једри на запад ширином Средоземља до Крфа. Море је испрва милостиво, ветар послушан, али у срцу неизвесност пред олујом, која се и догоди... Ипак, преживео је, и у Крупи се јавио почетком 1786.

Пуне четири године странствовања! Много би било и за изопштеника.

Нека друга његова путовања нећемо подробно описивати, јер сва углавном делују као пример лошег економисања временом. Управо због олаког губљења дана, и месеци и година, Скерлић се о Зелићу изразио не баш лепо: “наш *clericus vagans*”...²⁰

За упоређивање, Доситеј је много пажљивије располагао својим временом, не само зато што је био и *карактером рационалист*, како то тврде неки проучаваоци његовог дела. Његове светиње су самосталност и независност, дакако у оквиру учитељског позива од којег је одржавао властиту егзистенцију, и ту нема места за згубидана... Осим зараде, Доситеју се тек повремено догађала пријатељска подршка — на пример од молдавског епископа Ђијуке. Или од групе оних Енглеза, који као да су се напрегли у племенитом напору, баш са српским монахом, да разбију стереотип о закопчаним шкрцима са Острва...

Али, ни Зелић не зна за грубе страсти, ни за оне пороке које би га зграбиле и компромитовале... Он готово свако своје путовање образлаже таксативно — градови, реке, границе, трошкови... Доситеј, није ни близу те прецизности; рецимо, током боравка на Атосу зими 1765. на 1766. није јасно у шта му је отишло неколико месеци (по неким истраживачима шест, по другима чак десетак). Зашто управо ту није боље научио грчки, или потражио помоћ таквих величина какав је био Пајсије Хилендарски? Него је тек у Смирни, у школи Јеротеја Дендрина, морао да се напрегне и оспособи да прати наставу, трпећи у међувремену децу која су га задиркивала — “папа Сербос, папа Московитос”...

Још неке празнине те врсте у *Живошу и прикљученијима* очите су, осим ако се не уважи да Доситеј, док је писао своје главно књижевно дело, није баш ни било важно да пази на тачно навођење временаведеног у појединим местима. Али, треба разумети и питање истраживача: “Је ли могуће да он, вазда радознао и жељан науке, за тако дуго времена у Хиландару није (навео) чиме се занимао и што студирао...”²¹

Зелић, међутим, није прошао преко Атоса третирајући га као пуку међуигру — научио је грчки, као и литургију, за пет месеци. Мало ли је!

Доситеј, за разлику од Зелића, путује свакојако, довијајући се око превоза, склапајући рекли бисмо наменске контракте (са поменутиим митрополитом Видаком, или са руским архимандритом Варламом) — да одради што треба, а да му се за узврат плати путовање. О првом од поменутих уговора, писао је са горчином, као и сви преварени; у другом је све било поштено... Чим се Доситеј негде скраси, као у Далмацији, коју иначе описује као аркадијски простор препун добрих, благих и поштених људи, или као у Фокшану, Роману и Јашију, нагло осети nelaгоду племенитих немирника — толико му је добро да мора да се устраши: само да се “не услади(м) у новце и у спокојство, пак остах ту до гроба”!²²

Он стално има на уму три (хронолошки утврђена) циља: Упознати Средоземље да би, као “византијски питомец”(Чајкановић), стекао најбољу могућу образовну основицу, и затим деловао без пролазне милости људи. Да у Европи пронађе себе, своју праву димензију и судбину (Р. Константиновић). И — круна свега — као крајњу потребу и нужду — “на општом народњем језику што написати и издати.”²³ Као да је Доситеј, још од Далматинског Косова и сторије са лепом Јеленом Симић, био свестан своје мисије — коцка историје пала је баш на њега лично, и велики просветитељски задатак, за *ћолзу* свом народу, он мора да обави!

21 Нићифор Вукадиновић, *Прилози* Павла Поповића, III, Београд 1923, 121

22 Доситеј, *Дела*, 79 б

23 Исто, 80 б

- 24 Десница, *Мирко
Королија...*,30
- 25 Зелић, 93/1
- 26 Бејкон је, на пример,
саветовао да на путовањима
треба “размотрити”
дворове владара, посетити
суднице, али само кад се
другима суди; видети цркве,
манастире, библиотеке....
Не клонити се светковина,
маскерата, гозби, сахрана,
погубљења... Свакако, треба
избегавати друштво својих
земљака; а првенствено
тражити познанства са
секретарима посланстава
у иностранству и упознати
угледне људе “који имају
велико име”, Френсис Бејкон,
Есеји, Београд 1956, 62

Тај осећај улоге код Зелића се јавља касније, под друкчијим околностима.

Али, на путовањима он прво показује чудесан таленат за адаптацију — промућурност, чак виспреност! За разлику од Доситеја, он много пише о својим перипетијама са пасошима и уопште папирима, али и о томе како се сналази. Никад не клоне у туђем свету, а увек пронађе најбољи могући пут до неког конзула, или губернатора, да разреши тренутни чвор! Кад ни то није могуће, он хвата везе и са обичним *кайоралима*, и то истом усрдношћу као и са граничним капетанима; куца на врата амбасадора и сенатора, чак излази и пред *шавију* (неку млетачку високорангирану комисију).

Доспева тако до разних министара, а у Варшави, и до последњег пољског краља Станислава Поњатовског, о коме иначе записује да је владао уз подршку Катарине Велике... Кад се и по други пут домогне ширина Московине, и затребају му разне *бумашке* — патенти, свидетељства, укази, или барем важније препоруке, он иде у домове грофова и великих кнезова, до Светог синода росијског, и свуда мора да представи и себе, и свој далеки крај. Тако да његови саговорници схвате да је реч о “посебно издвојеном подручју” са “специјалним културним, психичким и економским моментима.”²⁴

У два наврата успева да дође чак до “фелдмаршала принципа” Потемкина (“који је имао у Росији после царја највећу власт на суву и мору”²⁵). А тај кнез му се једноставно обраћа: “Добро, баћушка, седи, шта треба?!” Допире и до старог татарског хана, па чак и до Катарине Велике!

Обична упорност ту много не помаже; само рафинираност и манири, које Зелић није могао стећи. Или нека врста урођеног шарма “оплемењеног” дрскошћу, чега је он имао на претек! Понаша се и као по жовијалним саветима неких европских мислилаца.²⁶

На сваком кораку оцртава се тако карактер нашег чове са динарског крша — хитар је и бескомпромисан кад решава проблеме, притворан и лукав пошто западне у невоље, спретан, а и насртљив кад му се коначно укаже излаз из невоље. А у муци посегне и за ситном манипулацијом — слаже руске граничаре, или напросто надмудри турске харачлије у Цариграду, приказујући им се — са Потемкиновим пасошом — као “високи руски црквени достојанственик”! Да се не извуче — снашло би га зло; каткад је у питању и жива глава...

За таквог човека постоји народни израз — видра!

Али Зелић ником не наноси зло — само крчи себи пут кроз злосрећна времена, мимоилазећи насилнике и харамије.

Његово фотографско памћење, и пробојност у туђем свету, којом далеко премашује Доситеја — најделотворнији су при успостављању широког круга различитих контаката. Уз Аргусов вид, радозналост му је неутажива, и по

правилу усмерена ка оној социјалној сфери која акумулира моћ. Изузеци су прилично ретки, рецимо кад у бескрајној степи, путујући ка Херсону, наилази на лутајуће племе Калмика. Застаје са својом *кољаском* крај њихових шатора као имитације живота, покушава да завири у скоро бедуински начин опстанка, распитује се: у шта тај народ верује, како преживљава без хлеба?

У једном тренутку као да читамо неки од исказа највећих путника, од Марка Пола на даље. С тим што Зелић — као толики тада и раније — не спада у ред оних који носе заставе својих земаља, да би захтевали право на територију коју открију.

У оваквим случајевима, иако није пуки син друмова, ни посинач мора, Зелићу је довољан само барјак бенигног љубопитства...

Доситеј је урођен у вреву идеја од којих кипти 18 век; Зелића то не занима много, иако су сва остала његова прирођена својства и нагнућа сасвим усклађена са тим временом. У његовим поступцима нема много места за присну осећајност, као код Доситеја, ни за личну емотивност — за оне психичке диспозиције које утиру пут интелектуалној природи. Зелић је прагматичар: у веку рационализма он је, осим тачно одређених духовних мерила, и за земаљске параметре, за све оно што је могуће, а неопходно. Не покушава да се удубљује у философске проблеме, нити помишља на звање адвоката вечности; не листа ни списе мудраца. Али, увек рачуна на позицију која се претходно остварује напором. Каквим?

На пример, прави његов успон, у богатој скали сналажења, почиње од Цариграда. Не обесхрабрује се првим неуспелим покушајем да отвори себи пролаз до врхова православне цркве... Тек други пут, он уз помоћ млетачког посланика, и васељенског патријарха Гаврила, остварује план о свом произвођењу у чин архимандрита, успевајући да избегне притом чак и мучне симонијске заврзламе — тако честе, скоро редовне у Фанару... Колико год се Доситеј жежи и грозио због оваквог и сличних поступака самоиздизања, који је бесконачно далек од његовог поимања мере и укуса, Зелић показује да нема сувишак етичких проблема те врсте, само нека му је циљ у границама могућег.

А, ко би га при том разуверио, кад је квалификовано прошао свој монашки стаж у Крупи, и за то време добро проценио индивидуалне могућности дванаесточланог братства? Има међу тим монасима полуписмених и равнодушних, али и презадовољних самим собом, па и чемером у којем се ништа не мења... Зелић је, међутим, видео света и стекао ширине — ако ништа друго онда је барем у Нихорују саборно одслужио литургију са јерусалимским патријархом и архијерејима поводом церемоније посвећења, а колико се српских монаха могло тиме похвалити! Тада му је — да се зна — патријарх

27 Зелић, 159/1

28 Доситеј, 80 а

Аврам наредио: “Приклони главу свети архимандрите!”, да би му ставио светогорски позлаћени крст на врат...”

Он је бистра енергија, а и поштен је на неки начин — никад није намеравао да од Библије сачини тврђаву у којој би се ушанчио. Међутим, на највишем месту у православној номенклатури он је положио испите који му дају право да се кандидује за челну позицију!

Намерава да начини напредак у монашкој служби, не би ли се осетио бољитак и у друга два далматинска манастира, и у педесетак цркава. Ако нема изгледа да се духовници брзо претворе у спартанске радише, оно бар да се прену. Не толико због себе, колико због народа који једва тавори...

По повратку, у Крупи га прихвата дванаесточлано братство; међутим, субординација је сурова — неко већ заузима положај генералног викара за Далмацију, и не би тек тако да се помери пред читим супарником. И зато оповргава чак и ваљаност акта Јерусалимске патријаршије — далеко је Цариград... “Зла искушенија зависти и пакости” — слеже Зелић раменима.

Пред њим је врло сужен избор — да остане у манастиру као обичан монах, да чека на какав тренутак промене не би ли се створили услови да се и у Крупи развидели... За разлику од Доситеја, који већ поодавно живи у складу са декларисаним духом *златног века* делујући симултано у складу са латинском сентенцом о учењу и поучавању, и који је још четири године раније у Халеу, на домак обронака саксонског горја (1782) збацио ризу и прихватио се “грешних, световних аљина”, Зелић себе неопозиво види само у судбинском, уском оквиру своје цркве. И то не само на простору спиритуелне моћи реликвија, фресака, икона, већ у институцији којој га је мајка била заветовала у најранијем детињству; затим дао је присегу на најдубљу верност. И он — без излива грчевите речитости — не одступа од тога...

Довољно му је било да у Крупи установи да се за њега не указује одговарајући минимум за деловање, па да се опет у септембру исте године одлучи за одлазак у свет — “у Русију, за просити милостињу”!²⁷ Док премрежи ту царевину, нешто ће се решити...

Да га је Доситеј чуо, сасекао би га узвиком у којем се, осим разочарења, препознаје и презрење: “Човек Србин, па проси...!” Он праксу просјачења, којој су се одавале генерације монаха, доживљава као антипатичну, па и скаредну — она вређа част и лик калуђерства:

“Дај милостињу, дај све што год имаш, а ти умри од глади и мрзи и проклињи све људе на свету који твоје вере и закона нису!”²⁸

Док је, после одлуке да оде из Далмације у Смирну, ходио преко Пелопонеза на путу ка Атосу, сусрео је чак двадесетак тих калуђера — просјака: носе сандучиће са костима светаца. И бесомучно наваљују на вернике!

Међу њима препознаје и погрбљеног, сушичавог Исаију Дечанца, у пратњи ђакона који је здрава момчина — волу реп да ишчупа! Они по црквама “кашљу и циганче”, не дају људима мира! Већ само из тог примера види се с каквим одиумом Доситеј гледа на такве монахе:

“Себе тако похудити и бедним просјаком учинити! Покор и срамота српском имену! Барем нек се одрече свог поштеног имена, нек се како другачије зове, и нека не срамоти род свој!”

Доиста је било много злоупотреба у ружној појави просјачења, тако да Доситеј радо бележи речи темишварског владике Георгија Поповића: монаси просјаци су, и по њему, “срамота српског народа”! Хиландарски архимандрит Герасим тужио се будимском епископу Василију Димитријевићу, како му је извесни Атанасије, доспевши чак до проигуманског звања, зграбио манастирски новац од милостиње, намеравајући да нестане у Бечу “каков ветар гонити”!

За Светогорце је прошња, нажалост, била облик преживљавања. Кад је прошло време богатог даровања, што се види из повеља српских и византијских монарха и осталих ктитора, (само Стефан Душан је поклонио Хиландару седамдесетак села, трговишта, цркве, читаве планине, винограде, маслињаке, орнице и баштине), монашка заједница Атоса је морала да погне главу и призна турску надређеност — јер власт је од Бога! Из Једрена, султан Мурат је по заузећу Солуна спремно узвратио гестом — неће бити мешања у светогорску аутономију.

Али, Атос је отада био само царство без круне, држава без војске, богатство без новца²⁹... Чим је остао без својих феудалних добара, наступише библијске гладне године, које потрајаше вековима. Генерације Светогораца су зато морале да просе!

Зелићева Крупа је увек била врло сиромашна — прошња се подразумевала. Додуше, у Зелићевом случају је намера да проси донекле одређена профилисаним циљем — “за мој манастир и отечественије цркве добијати правилније црковније књига и риза”. И новаца, дакако.

То се догађа 1787, годину дана пре но што је и Доситеј одлучио да отпутује у Русију, на позив руског генерала Симеона Зорића, који му је обећао штампарију... Пошто се о том свом путовању Доситеј изразио радикално сажимајући текст, можда је лакше извршити делимичну реконструкцију руте уз помоћ Зелићевих податак. И он је прешао пут од Беча до Кракова, старе пољске престонице, затим преко Моравске и Галиције, (превоз га кошта 35 златних холандских цекина!). Затим иде у Варшаву, где му први пут пада на памет полетна (и олака) словенофилска опсервација: Руси, Пољаци, Срби, Бугари, Чеси, Карниоли (Крањци), Крајни (хрватски кајкавци) и Моравци — “све један једини народ... но само у језику имаду њеку разлику”!³⁰

29 Дејан Медаковић, *Манастир Хиландар у 18. веку*, У: Хиландарски зборник САНУ 3, Београд 27

30 Зелић, 165/1

31 Скерлић, 994 - 99

32 Руска православна црква тада није имала патријарха, већ колективно тело под именом Духовна колегија или Свети Синод

Затим, преко Литваније прелази у Русију; путује у могиљевску губернију, и почетком 1787, дакле после четири и по месеца пута(!), “једва стиже недалеко града Могиљева”, односно у шкловски дворца, где је предао свог синовца генералу Зорићу, ради школовања у војној академији... Значи, Доситеј је неупоредиво дуже и теже путовао, и то у најгоре доба године, а све по леду и преко високих сметова. И остао је у Шклову много дуже, чак пола године. Али, ево једне подударности — ни он, ни Зелић, не забележише ни слова свог става о збивањима око генерала Зорића као човека који је пунио новинске хронике низом својих скандала. Као бивши фаворит царице Катарине, али и као новопечени богаташ, гасио је љути љубавнички дерт — зато што му служба у будоару царице императорице потраја само непуну годину дана³¹...

Показало се, међутим, да по Русији није баш тако једноставно просити, без обзира на претходно искуство и уредне манастирске папире које Зелић носи. Мора по дозволу да оде много даље на североисток, чак до Петрограда, да би у Невском манастиру — царској лаври, припремио себи излазак пред Свети синод.³² (Претходно са својим проблемима упознаје архимандрита Варлама, исповедника царице Јелисавете. Да ли је то онај високодостојник истог имена, са којим се Доситеј упознао још 1780. у Трсту, а са којим је прошао венецијанске *маскераде*, хаос на једном броду у северозападном делу Јадрана који се очас претворио у двојника *силава медуза*? Обојица су се надахнула ренесансном лепотом апенинских градова — Фиренца, Пиза, Ливорно...)

Но, Зелић наставља у руској престоници са покушајима да легализује свој наум. Један од услова који му се поставља, јесте служење ускршње литургије на грчком језику у елитном храму, после чега доживљује почаст... Ипак, за своју замисао не наилази баш на пажљиве саговорнике, јер прошња по Русији је била прогањана — строго је забрањена још у време Петра Великог! Том цару су монаси — просјаци доиста били дојадили и дотужили — једно време су представљали чак непогоду, стихију широких размера, а неретко су се упуштали и у недозвољиве послове...

Наредио је император — государ да се престане са тим анархизмом... Владару, који је толико настојао да унесе технолошких новаторија са Запада, нико није смео да укаже да и моћна, врло уређена римокатоличка црква, традиционално има своје просјачке редове — бенедиктинце, картузијанце, клинијевце, цистерците, и пре свих доминиканце. Петар би на то само одмахнуо руком — *чорш вазми!*, дођавола... Њему су требали бродови и топови, инжењери и професори; дозволио је да се обични бријачи назову *парикмахери*, ливци *сталевари*, књиговође *бухталшери*, у чему језикословци виде једну од последица његовог непосредног учења од Холанђана и Британаца...

Доситеј се, у својој најважнијој књизи, присетио својих младих дана, наводећи како поменути епископ темишварски хвали црквене реформе Петра Великог — умањење броја манастира и калуђера, секуларизовање манастирских имања... Сваки монах морао је да научи и занат! Ограничавање (неретко злоупотребљавано) право духовника на анатему — проклетство и изопштење из крила цркве... По Русији је уведена нова организација цркве која треба да сузбија сујеверје, заблуде и предрасуде, и шири праву религијско-моралну просвету...

Све то је Доситеј одавно знао из књиге коју је с пажњом листао. Реч је о *Духовном ретуламену*у, збирци прописа Петра Великог из 1721, којим се руска црква подређује држави. Ту књигу су, још четири године пре Доситејевог доласка у Хопово, имали поједини монаси и библиотеке манастира Раковац, Врдник, Ремета...³³ Из ње, знатно пре наилаaska матице јозефинизма, Доситеј је преузео мисао о увођењу регула међу монасима, о претварању манастира у школе, посебно у дечја воспитавалишта и сиротишта...

Међутим, у млетачкој Далмацији, није било довољно ни најосновнијих црквених књига, а камо ли прописа руског цара. Које је, тек да се зна, уобличио Теофан Прокопович, духовни ауторитет Јована Рајића и Захарије Орфелина — дакле личности из најужег Доситејевог круга...

Вратимо се Зелићу, који се у Петрограду ужасава због “немилосрдија” Светог Синода: као да му се уплиће ђуд Провиђења? Без пардона враћају му се папири — молба за прошњу се одбија!

Ипак, широка је ово земља Божија и не заслужује апатију, а Зелић не би био оно што јесте кад би посустао. Он није мистик, ни песник, метафизика га не занима, али има циљ без предрасуда, и опет доказује домишљатост. Користећи побочне везе, успева да ипак добије синодални указ! Додуше, под условом да у Русији може да остане још само ограничено време.

Неколико месеци — то је премало за нашег монаха, чак и да није био временски растрошан! Само царица би могла да му помогне, али она је негде далеко на југу... Ипак, Зелић у тој “борби са шчастијем” не запада у замку непотребних жаљења и неефикасних надања; наилази његов тренутак и одједном почињу да га прате добре прилике — примају га у породицама неког фелдмаршала, једне принцезе, посебно неког милионера...

Од оних који имају исувише, он не тражи много, и у томе је предност у приступу. Изненада, чаробна светлост га обасјава, касе се отварају, ту је и новац за путника са далеког латинског мора и за његове трошкове. Као и повелике “пече (комади тканине) златоткане”, свила среброткана за раскошне свјатослужбујуће одежде, црквене сасуде, богослужбени предмети украшени драгим камењем, скупочено посуђе...

33 Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи 17. и 18. века*, Београд 1952, 15 -16

34 Доситеј, 154 а

А да би превезао све те “драгоцјене и богате вешћи”, добија и кочију “сву од гвожђа и позлаћену”, вредну више од триста холандских златника! (Са управо толиком уштеђевином Доситеј је коју годину раније отишао из Молдавије у Немачку, студирао у Халеу и Лајпцигу, штампао главни део свог опуса и припремао се за нова путовања!)

Зелић нема муке око рачуна те врсте — са три сандука високовредне робе враћа се из Русије према југу.

За све то време Доситеј склапа концепт другог дела своје аутобиографије, обавља наставнички посао у Бечу, чита Плутарха и енглеске писце Виланда, Сулцера, посебно Адизона... Видели смо, некако је прегрмео шестомесечно дреждање у Зорићевом Шклову — на горком хлебу генералском, надајући се узалудно да овај испуни своје обећање о првој, чисто српској типографији... Мора да се вратио ојађен због мучног осећања изиграности, но о том гневу није оставио ни речи. Доситеј није могао да проси, али ни да се жести, јер гнев “уподобљава човека зверу”!³⁴

Већ смо напоменули да су се у Зелићу временом развијале склоности које обично има човек хладне и добре памети, али и с извесним пороцима: типичан *homo politicus* — речитост, комбинаторика, демагогија... По повратку из Русије и боравећи у Бечу читаве зиме, он се испрва досађује, а онда осети да чекање и неизвесност отупљују. Зато долази на замисао — рекло би се због властитог рејтинга — како да учини нешто значајно за своје манастирско братство!

Један од великих проблема за Крупу, и читаву долину Зрмање, је како се ратосиљати крајишничких пастира, посебно из “личке регименте а ловиначке кумпаније”. Они зими прегоне стоку са аустријске на млетачку територију, и “на иљаде реченога блага” пустоше манастирско имање! А уз то секу шуме, краду стоку... Кад им игуман Крупе пошаље монахе ради опомене, они узврате оружјем — спраше им “мушкетом с двије балоте у прси”!

Да се не би крв даље проливала, и да се не би све тумачило као гнев неба, Зелић се обраћа лично Јозефу ИИ Хабсбургу, тражећи “крупским пустињаком суд и правницу”: да војска забрани Ловинчанима да чине зло и покору, да се штета плати, јер — стари дугови су најгори у тамници освете... Све се то очекује од оног истог цара којем Доситеј намењује химничке строфе:

“Јосифе Фтори, мили пријатељу,

Сунце света и благодјетељу!”

Оно што би морале да раде пограничне команде и власти две земље, (конзули као да су се већ бавили високом политиком!), постаје предмет изравне “умилне молбе” једном монарху; а он — уз све своје обавезе — ипак налази времена да прими једног обичног српског монаха у аудијенцију. Или, тај монах само боље од других зна како доћи до цара...

Јозеф се, додуше, ускоро разболео и умро изненада; али Зелић не посустаје — обраћа се новом цару Леополду... Потрајаће док се Ловинчани не спрече да харају по сунчанијој страни Велебита, и сузбије се традиционалан прегонски узгој стоке који је свуда по Средоземљу био врло раширен. Али се профил Зелића, као компетентног представника свог манастира, већ назире.

Рекло би се да оба наша монаха, толико различита по карактерима и опредељењима, о пореклу да се не говори, никад у својим зрелим годинама нису посумњали у правац који су одабрали. Доситеј је опомињао (у *Предисловију*), све оне који се губе по стрампутицама, а чини им се да су “на правом великом путу”³⁵... Током свог другог боравка у Бечу, где проводи чак дванаест година, он штампа *Басне* и још неке књиге, а ражалошћен и гневан потресним вестима о узмаку аустријске војске преко Саве, и због поновног преласка Београда у турске руке 1789, пише *Пјесну о избављењу Србије*... Своје књиге он ускоро шаље у Далмацију — манастирима Крупа, Крка и Драговић...

Тешко је рећи да ли је нешто од те пошиљке дошло и до Зелићевих руку.

Он се коначно, после три године избивања, враћа 1789. у “своје отечество”. У Крупи, братија га поново дочекује “славно, по обичају Светогораца, кад им се враћа који брат из свијета с пуном торбом”... Али, упркос свему, весеље прекратко траје, и он опет због “љутог гоненија” од актуелног генерал-викарија, мора да се препусти мучној неизвесности повлачења по судовима.

У једном тренутку запрети му у Млецима најстрожа државна истрага “*инквизиција од шпаша*”, (а пред том истражном и казненом институцијом римокатоличке цркве — објашњава Зелић — “свак је крив”, па се тако унапред рачуна да — “више није жив”!)

Зато мора да избегне у Беч. Није отишао било где — уз Пешту, то је била духовна и политичка престоница за Србе у границама аустријског царства.³⁶

Без неког тежег, фрустрирајућег осећаја изгнанства, он наставља да развија занимљиву активност. Посредује грчким верницима, који желе да им српски архиепископ Петар Петровић одржи, на грчком и руском, свечану службу Божију. На тај начин као да се превазилазе последице прилично дугог спора једноверних Срба и Грка у Бечу око цркве Св. Георгија у Штајерхофу, у што је на неки начин био умешан и Доситеј, срећом само као сведок на суду...

35 Исто, 14 а

36 Дејан Медаковић: *Беч као духовно упориште*, У: *Изабране српске теме*, Београд 2004, 237

- 37 Ђуро Шурмин, *Доситије и Хрвати*, Српски књижевни гласник 16. марта 1911, 430-437
- 38 Зелић, 86/2
- 39 Истраживањем је потврђено да су се Доситеј и Зелић познавали, а неко време и састајали и дружили (Боривоје Маринковић, *Три прилога проучавању Доситеја Обрадовића и Герасима Зелића*, У: Ковчежић, Београд 1960, 100
- 40 Зелић, 100/2
- 41 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 447

Иначе, Зелић се свуда труди да превазиђе и неке ускогрудости — али се нигде не истиче као зелотски чувар тврђаве православља, ни као једини валидан усмеривач праведних према еденским пределима вечног блаженства. У Загребу је, на пример, на католички Ускрс гост бискупа Максимилијана Врховца, иначе познатог хрватског писца, занимљивог зато што је тада био “једини који би у Хрватској знао и разумио Доситеја”³⁷! И то је део Зелићевог политичког нерва, али и дубље схваћеног богоугодног рада.

Зелићевих наредних девет месеци у Бечу — то делује као хедонизам, али на монашки начин. Све време проводи “веселије но икада у животу”, наслаждава се гледајући блиставу поворку крунисаних глава — толике “царе, краљеве и кнезове европејске”, како се довијају да помере фигуре на табли Европе и “укроте возмущену Францију и Наполеона Бонапарту”. Широки су његови потези при описивању медијевалног дела Беча и зидина, које ће касније Наполеон порушити. Обилази мноштво цркава, диви се звонницама и торњевима, упушта се чак и у мерење опсега највећег звона: је ли веће од онога у Русији...

У то време, догађа се и други сусрет Доситеја и Зелића. У Бечу су се на неколико месеци затекла и три српска архијереја, па су се — каже Зелић — “ја, Доситеј Обрадовић и друга многа српска господа и официри”,³⁸ окупљали ради забаве, и уопште пријатних разговора, у кући неког Србина — аустријског генерала...

Ни по том састајању, ни иначе, Доситеј не помену Зелића. Додуше, није поменуо ни владике, ни генерале — у томе се држао строгог критеријума...³⁹ О његовој скрупулозној штедњи мемоарског простора ћемо и касније...

Зелић се коначно, почетком 1793. и после расплета на који је чекао осам година, слободно враћа у Крупу, и као 45-годишњак преузима толико жељен архимандритски положај. Први пут има прилику да, без експерименталне произвољности, спроведе неке од својих давнашњих наума, тачније да уклони “многа неурежденија, или боље рећи разврашченија на соблазн нашему чину монашеском”⁴⁰... Кад буде (1796) изабран и за “генерал викарија”, и то од сва три манастира у Далмацији, и од свештенства — дакле за представника православних код државних власти, али и за “духовног старешину”⁴¹, наступа период његовог живота који би Доситеј разумео и свесрдно подржао.

Почиње строгом инспекцијом свих цркава и манастира. И раније је знао да нема довољно пароха, а ни они који су на служби, “не држе се либара”, књига. И најнужнија документација о рођенима, венчанима и умрлима, неуредна је и непотпуна, а понегде чак и не постоји. Обреди венчања често се не одржавају у црквама “него по кућама и при вечери пјани”...

Много је отетих девојака. Безглава су пировања током којих се “потроши и разори све”... Има обичаја као да су из претхришћанских времена! Много је буђења у предзнаке и талисмане. Народ рањив са свих страна — треба му окрепе!

Укратко, Зелић је много боље познавао топографију крша, и ћуд далматинских Срба. За њега, они нису, као за Доситеја, били од реда “божји људи” са којима је провео незаборавне “три миле године”, нити је северна Далмација најбољи могући предложак за “описаније блаженог сеоског живота”, који је Доситеј препознавао читајући Фенеленовог *Телемаха*.⁴² Из Зелићевог списка види се да је српски део Далмације најсличнији океанској нестабилности — истовремено спокојан и немиран, благ и мрачан...

Доситејев доживљај православног свештенства у Далмацији прилично је идеалистички — од тих духовника који су били “како епископи”, он је примао — захвално наглашава — “најнужније и најлепше у животу лекције непритворности, чистосердечности, љубезности и благонаравија”. Зелић би на то рекао, с поштовањем и уважавањем, да су то, сигурно, били неки блистави егзамплари, на које је Доситеј срећом наишао, јер је доста било и примера за покуду. Од свих, Доситеј наводи само један, у личности веселника попа из села Отона (“а један је био поп Маук”).⁴³

Нови старешина православних у Далмацији одавно зна право стање, и баш од те тачке се нагло убрзава генерисање његовог осећаја одговорности, што по правилу издиже човека према реду неке величине. Он више није ни налик оној разбаштињеној луталици која арчи време по руским стезама без обриса и јасних раздаљина; сад Герасим врло ревносно врши пастирску службу — баш као и некадашњи епископи! Ређа притом реченице које не трпе приговора — да се “јеромонаси трију манастира, и све мирско свештенство по парохијама, узму држати свога свештеничког чина и карактера”, а не да се понашају “на подсмеј и поруганије, а сувише на соблазн народа”.⁴⁴

Било је ту и отпора, жестоког карања, рашчињавања и одузимања парохија...Али, он је старешина, прави! И то сазнање, и страсна потреба да учини све како ваља, али равномерно и без наглих осека!, доводи га на тренутке до илузије величанствене надмоћи — ето циља који му се остварује!

Далеко је то од дарезљивих порива неког генија, Доситеја на пример. Али, зато је Зелићев напор, пред крај XVIII и почетком XIX века, био врло сврсисходан, нужан за српски народ и православље у Далмацији.

Разлика између наша два монаха се намеће — није видљива само у избору програма и степену осећања мисије. Доситеј је доктринарно посвећен највишим потребама корпуса српског народа у неминовном окретању ка чаробном брегу европске цивилизације; Зелић — и кад годинама тумара по

42 Доситеј, 55/ 6

43 Исто, 556 а

44 Зелић, 115/2

45 Исто

46 Доситеј, 460 б

47 Исто, 198 а

48 Зелић, 148/2

Европи — каткад и потсвесно — ради у првој фази по неким личним смерницама, а касније — само за манастире као једине могуће куле светиље своје руралне пастве. Пошто интензивније одгонета самозадате шифре о ослонцу, гледа како помоћи цркви да се одржи пред потмулим и подмуклим ударима римокатоличког прозелитизма.

Доситеј је, с ослонцем на трећи сталеж, нудио управљање по здравом разуму, као најделотворнији лек за све бољке, и у томе је суштина његовог апостолата⁴⁵; Зелић је, као архимандрит горштака, свестан да му је мандат ограничен, а моћ реално врло релативна. Био би он задовољан чак и са неколико година предаха — да се на миру клер поучи, обнови и опорави. Да народу стигне више књига, да се отворе прве праве основне школе. А све то не само због онако снажног осећаја, као у Доситеја, да су “Србљи свуда склони к настављенију”.⁴⁶ Већ и зато да се у дубокој неписмености не би страдало због само које жешће, макар и истините речи...

Подухват је тежак. Он пише у Сремске Карловце, и митрополија му шаље неколико учитеља из Срема; али авај, ниједан од њих се није у Далмацији задржао колико Доситеј. Нити се потрудио да доживи она “блажена поља и села” за којима би им после “срце вавек тужило”. Још мање је неко од њих уочио племенитију сврху свога посла — да се Срби у Далмацији, исто као и у другим крајевима, посвете просвештенију, а онда би достигли неки ниво, и — по Доситеју — “изабраније нације...не би било на земљи”!⁴⁷

Нови архимандрит далматинских православних манастира, уз непоколебљиву смиреност, утврђује своју јурисдикцију. Види се то и по наоко ситним примерима:

Чим дозна да је из Босне стигао неки протосинђел са Синаја, и тражи дозволу да проси по Далмацији, Зелић на мах препознаје у њему једног од оних који су “дошли људе варати и... сабирати толике новце на име манастира, за које послуже купују владичества”.⁴⁸ Зато се хитро постара да врати иностраног монаха откуда је дошао!

Доситеј би нешто рекао на етичност сукоба интереса, и око Зелићевог измењеног(?) схватања милостиње; али тешко да би приговорио енергији једног архимандрита: он је пример одговорности јер се не скрива под млитавом маском пуког одиума према (доиста) зловољним латинским бискупима. Него покушава да се одупре неким рђавим нагонима људи севернодалматинског простора. У свету је, наиме, видео и неке лошије, али и знатно боље конституције.

Последња деценија тог века, и прва деценија наредног, била је врло сложен период за Далмацију. После Наполеонових освајања она престаје

да буде млетачка провинција, али Зелић се не повлачи у Крупу као оазу бистрих извора, већ као у неку врсту штаба где прима гласнике, па и емисаре, и из којег се дневно делује, а тај део живота поново наликује акционом филму. Крупа је његов духовни, али и егзистенцијални репер...

У интересу наступа претња анархије (Зелић: “Сваки је себи био краљ, свако заповједник”!) Страшна је слика безвлашћа — пљачке, разбојстава, убистава, а све с монархизмом или јакобинством као барјацима... Зелић настоји да смањи број оних дана који су налик на махните коњанике — грчевито чувајући манастире да их неко не ороба!

Затим по одлуци “задарског владенија” — дакле људи који су номинално били на власти, али немоћни да се носе са кризом, одлази са неким *колунелом*⁴⁹ у Лику, да замоли аустријске власти за војску — да домаршује у крајеве на мору. Ту је и јасан момент политичке нужности — Зелић једним писмом, које је у Беч ишло преко провинцијала фрањевачких самостана Пасквала Секуле, дефинише добру вољу далматинских Срба, да Аустрија одмах запоседне сву Далмацију! Потврђује то и својим потписом на документу који је достављен цару Францу II.

Три дана је требало да одлука стигне из Беча у Госпић; тек тада се прве аустријске трупе спуштају низ Велебит. Истом оном стазом којом је, скоро пола столећа раније, ишао и Доситеј према Крупи...

Мора се признати да је то значајан Зелићев политички потез — он је на време схватио диктат тренутка, а и на време је проценио да, од два стара државна режима, млетачки као конзервативнији, дефинитивно силази са историјске сцене, што ће касније бити потврђено и Кампоформијским миром.

Одједном, Зелић није више само духовни старешина — видљив је његов напор да заведе реда, јер се у подинарским селима, не само међу Србима, “народ раздијелио на четири класе” — неки су хтели мађарску власт, други аустријску, трећи су зазивали оближњу Турску. А доста је било и оних који су, у свом социјалном гневу, хтели “сами себи принципа бирати”! Можда би се у томе могли препознати далеки одједи Францске револуције, али у овим долинама крашких река би то повођење за европским бесовима, уверен је Зелић, било увод у бескорисно расипање људске енергије...

Зелић стално, из дана у дан, показује обдареност изоштреним инстинктом за предвиђање невоља. Кад је смирио локалне духове, видимо га како јури морем да сустигне аустријског генерала који ће му на јадранској пучини, на неком броду и између две вртоглавице од морске болести, потврдити старе патенте и дукале. Бори се тако за признање права Срба; она су тешко изборена с таквим суревљивим противником каква је била Римокатоличка

49 Колунело, колонело — више звање него чин; млетачке власти су га додељивале истакнутим поданицима у Далмацији, за подвиге у борбама за одбрану границе од Турака.

- 50 Зелић 154/2
 51 Доситеј, 154 б
 52 Зелић, 175/2
 53 Никша Стипчевић, *Андрићев Гвичардини*, Београд 2003, 123
 54 Као да је Зелић знао за Карађорђево писмо Наполеону 1809, које је наводно писао Доситеј; тада му је понуђен Шабац и још неки градови на Сави и Дунаву, само да Французи упуте војну помоћ Србији. Наполеону, међутим, није одговарало да квари односе са Турском...

црква... Јер, записује он, у догађајима после пада Млетака, његов национ је показао да је међу првима прихватио нову власт и по томе заслужио — ако је далеко од матице свог народа — барем да има своју цркву, неку најнужнију самоуправу, и свој мир!

“Благо и праведно владање аустријско” — то је рационална опција за коју је Зелић (с много добре наде!) подметнуо леђа. Као и највећем делу далматинских Срба, Млечани су му били дојадили. Али сразмерно је голем и привид доброте новог господара, што се још не може разазнати с кристалном пирамидом времена. “О, судбино”! — тако Зелић с много фолклорне реторике лamentsира: зашто се није догодио повољнији расплет кад су, сто година раније, Турци истерани из Далмације, да Аустрија завлада и његовим завичајем! Јер, под хабсбуршком круном је почео лахор *toleranz patenta* и, верује Зелић, већ “царствује свобода сваког закона, царствује наука и просвешченије народа”.⁵⁰

То би му одобрио и Доситеј, иако већ мање опчињен Бечом после смрти Јозефа ИИ:

“Добро је и пред сотону каткад свећицу ужећи”!⁵¹ И: Од два зла бирај мање!

Тако је и аустријска власт признала Зелићу старешинство духовне власти, и он кратко време живи у уверењу да његова ревност има сврху — “полза за народ и веру”.⁵² Међутим, седам година, колико су Аустријанци владали Далмацијом, пролетело је брзо.

Њихово присуство лако је збрисала Француска после Пожуна 1806.

Зелић опет демонстрира завидно антиципирање политичке реалности, гушећи своју већ доказану пробечку наклоност. Архимандрит нагонски осећа да између силе и покоравана сили има још путева.⁵³ У једном разговору са гувернером Илирских провинција, маршал Мармон га пита чију заштиту би Срби одабрали после Првог устанка и ослобађања од Турака, а Зелић му одговара баш како Француз жели да чује — ни Аустрију, ни Русију, “него оружије великог Наполеона”! Ситна је то дипломатија, али — “знала је ова хитра лисица с лажима увући се Мармону и Французима у њедра” — описује он део тактичких варки, откривајући тако и свој интелектуални хабитус.⁵⁴

Али, кад му дође тајни курир са аустријске стране, с позивом да побуне српски народ у Далмацији против француске окупације, а за узврат му се обећава да ће добити епископски чин, он се не полакоми; одбацује га, тоном човека који јасно мисли и без компетентних саветодаваца! Пристајање на тај предлог било би политички плиткоумно, заправо завршило би се као навођење народа на самоубиство, а за туђ рачун! Политички, он прави

добре процене, али превасходно пред светом и пред властима он је прагматични верник:

“Ја сам био вјеран принципу и ћесару, пак сам вјеран и Французима!”⁵⁵

Уважавајући такво поимању места и улоге етничке и религијске мањине, француски намесник Вићенцо Дандоло је, пред вицекраљем Италије, па чак и пред Наполеоном, покренуо питање једнакости православних и католика у Далмацији. Зелић наводи Мармоново запрепашћење кад је сазнао да у Котору, на пет стотина католика има дванаест “римскије самостана и цркава”, а на дупло више православних има само једна црква! “Каква је то правда?” — запитао је маршал бискупе који још дуго неће прежалити Серенисиму.⁵⁶

Иако се знало да Зелић није ничим одобрио, ни подржао француску окупацију, (па се једно време помишљало и на његово интернирање у Задру), ипак га је Дандоло прихватио да на челу једне малобројне депутације далматинских Срба отпутује чак у Париз, у Тилерије! Списку крунисаних глава са којима је разговарао, додао је наш архимандрит и дијалог са жустрим француским императором!

Успоредбе ради, Доситеј није имао потребе да тражи непосредну помоћ нигде изван средње класе, ни од министара а камоли од неког монарха. Њему су били довољни Сократ, Аристотел, Питагора...Али, Наполеон је, захваљујући и Зелићевим укупним напорима, у јесен 1808. дозволио да православни у Далмацији неометено исповедају веру према источној варијанти хришћанства; а уз слободно богослужење коначно могу да бирају и епископа!⁵⁷ Исправљене су и неке увредљиве одредбе, заостале од Млетака — на пример, католички попови су имали чак и права да надзиру православни обред православних! Ишло се и до осионог цинизма — православни храмови у неким значајним срединама (Задар, Шибеник, Хвар), морали су имати “латинске” олтаре, као једине Богу прихватљиве...

Француска управа није потрајала — већ 1813. “небеска промисао”, како каже Зелић, повратила је Далмацију “к владенију австријском”. Он лично, ослобођен диктата привидне лојалности, учествује у акцијама преузимања власти и отимања задарских утврђења! “Ко не би радо служио онаквом цару!” — не крије Зелић свој занос.

Манастир Крупа му је и даље први у мислима — то је, без обзира на честу и дугу странствовања, његов једини дом, једино право поуздање, место за интеграцију мисли и поступака... Ту му је стигао и позив у Беч, на пријем код цара у Шенбруну... Био је то за њега обећавајући знак владарске милости — да ће Хабсбурзи знати да цене барем искрену оданост својих високо ранжираних поданика на подручју које је убрзо названо Краљевина Далма-

55 Зелић, 203/2

56 Исто, 38/3

57 То право Срби у Далмацији су имали до 1753. кад је Млетачка Република, на захтев Свете столице, протерала епископа Симеона Кончаревића, наводно због његовог спорног каноничног подстављења, у ствари због намере да се далматински Срби брже поунијате (Милаш, 400)

58 Зелић, 4-5/1

59 Уклоњен је, највише
трудом митрополита
Стратимировића тек 1828,
кад је епископску катедру
у Далмацији заузео Јосиф
Рајачић, архимандрит
манастира Гомирја (Милаш,
515-551)

60 Доситеј, 59 б

ција — од Раба на северу, до Спича на југу, а са Задром као центром. Али би му то мало значило да није веровао и у интерес бечке владарске куће за извесно поправљање положаја Срба у Далмацији током 19. века:

“Даће Бог те ће премилостиви садашњи цар наш погледати и на ове источног исповеданија вјерне своје поданике, посјетити их благоутробном својом резолуцијом”. Да и далматински Срби, коначно, добију школе “као они у Унгарији!”⁵⁸...

Можда би Герасим Зелић доживео почетак остваривања барем неких својих снова, да му старост није загорчана појавом извесног Краљевића. Иако без аустријског држављанства, тај је успео, пред крај француске владавине, да се попне на епископски трон српске цркве у Далмацији, али је убрзо... подржао унијаћење! Довео је гркокатоличке свештенике чак из Галиције... Тај проблем, иначе, детаљно разрађује у својим списима Никодим Милаш, најбољи познавалац канонског права на словенском југу и велики ауторитет у православном свету.

Зелић је поживео до 1825, али задње деценије у скоро беспомоћном немиру, јер ни после његове смрти афера са превртљивим епископом се није угасила.⁵⁹ Нити се положај православних битно поправио, пре свега због нових грубих акција за подвођење унији...

И Доситеј је дуго био врло лојалан аустријски држављанин, уживајући све предности тог статуса. Али, позив из Србије 1806. је био магнетски привлачан, и он је игноришући забрану аустријских власти, тајно прешао Дунав на лични позив Карађорђа. И убрзо се виноу на домак апотеозе, уз родоначелника једине народне династије модерног доба у Југоисточној Европи. Постао је његов министар просвете, успоставио прве темеље модерног образовања... Умро је 1811. у Београду, а на своју молбу био је сахрањен као монах.

* * *

Паралеле њихових схватања монашког живота, и поимања века просвећености, морају се скенирати аналитичком вертикалом и из других углова, јер су актери живели у световима различите величине, потреба и значаја...

Већи део својих путовања Доситеј је (у столећу путописа!) тек узгредно назначио. Неке градове, и државе, прелетео би и тек овлаш поменуо. Преко Пелопонеза он натенане прелази 1765. чак два месеца, све “по различни неисказане красоте мести”, али не остави ништа од ширих импресија и уопште доживљаја, јер за све то “требало би ми неколико табака напунити”.⁶⁰

О Цариграду, где је допутовао 1781, једва да би што и записао да није избила епидемија куге...

Касније, у Паризу борави три недеље (“а триста година ту да живиш имао би туда шта гледати”), али о свему оставља тек петнаестак реченица; у њима, рецимо, нема ни наговештаја, а камоли нужних запажања о атмосфери тутњаве и шкргута пред револуционарну катаклизму... Није ваљда да је све оно, што га је у Паризу одушевљавало, могло да се нађе у претходницима бедекера “за две форинте”⁶¹...

И ови насумице истргнути фрагменти говоре да Доситеј и Зелић имају различит приступ у обради сопствених житија. Можда од својих књига, у људској скромности, нису ни очекивали много код шире публике; уосталом, Доситеја је од прећуткивања савременика — који га нису схватили као важну књижевну појаву — отргао славни Словенац Јернеј Копитар, називајући га, пре Мушицког, “српским Анахарзисом” и првим покретачем нововековне српске књижевности⁶²... Али, мимоилажење, па и игнорисање Герасима Зелића, уз неке изнимке, потрајаће дуго, иако је његово дело још крајем 19. века прихватила Српска књижевна задруга и — само мало после Доситејевих књига — почела са објављивањем 1897, у престижном друштву Волтера, Ариоста, Матавуља. Пера Ђорђевић⁶³ је, при том, као приређивач, сврстао Зелићево *Житије* на “једно од бољих места у реду старијих писаца наше нове књижевности”!⁶⁴

Ипак, стално је ту књигу, дакако без Доситејеве кривице, пратио дах игноранције, или макар пресенчења. Зашто, кад Зелићу ипак није било неопходно да се сврстава у епигоне, ни да пише своје дело копирајући свог великог претходника? Белодано је да се није могао с њим поредити “ни лепотом дикције и вештином излагања, ни дубином мисли и обиљем мудрих поука”,⁶⁵ али Зелићу то није ни било нужно. *Житија* су доиста *summa summarum* једног монашког живота, и прилика у којима се аутор одмеравао.

Зрели Зелић је вредан као учесник и као сведок времена; његов аутобиографски спис кипти у слаповима чињеница о “стању нашије Србаља у Далмацији”. Тешко да би се без њега могла потпуније схватити та историја у XVIII и делу наредног века, што потврђује и строги Никодим Милаш...

Али, упоредном анализом неких поглавља Зелићеве књиге, чини се, много лакше се схватају и неке етапе хода панонског *magistra* кроз исте декаде.

Рецимо, Доситеј 1770. трага у Венецији за решењем свог статуса, али авај, ту се “дела не свршавају” тек тако! У тој полуреченици тешко би се препознала сва његова беспомоћност — јер он није био човек површног гнева да би се празнио на рачун једног усуда, Преведре, док се она неповратно гуши у феудалној самодеструкцији... Зелић такође, десетак година касније, покушава да се снађе у Венецији, али “чудеса невиђена истога града” опширно налазе места у његовој књизи...

61 Исто, 81 б

62 Драгољуб Павловић: *Доситеј као књижевник*, *Летопис Матице српске*, јун 1961, 524 -536

63 (1855-1902), истакнути филолог, председник Српске књижевне задруге

64 П.П.Ђ, предговор *Житију* Герасима Зелића, III

65 Исто, IV

66 Петровић, Политика
6. јануара 1937.

67 Дејан Медаковић,
Доситејево виђење света,
у: *Изабране српске теме*,
Београд 2004, 247

Ко год се потруди да темељније реконструише Доситејеву биографију, мораће — читајући и Зелића — да схвати како су обојица прелазили преко многих од тих 600 мостова изнад плитке и тамне воде. И загледали цркву Св. Марка, којој по Зелићу, “не има равне ни у којем граду на свијету...” Почесто су, и попреко, обојица морала да се осврћу и према три велике палате венецијанског *прокураџијора*, у којима стално буја бирократска дружина (писарнице нотара, посредника и мешетара), подјарујући свемоћну корупцију. Чинећи све да се загорча живот грађана, поготову ортодоксних црноризаца...

Или је, у Хиландару, жалостан због худе судбине Евгенија Булгариса — Доситеј само приметио да се “неколико Сербов... ва вјек вјека с Болгаринате”. Зелић је, додуше, на Атосу био касније, али му с правом посвећује неупоредиво већи документарни простор, и то оним чињеницама које се суштински не мењају за деценију или две. Тако, сазнајемо да у светогорској аутономији “суди турски ага, имајући 24 пандура, Турака и Грка”, а окривљени и осуђени монаси заврше и у *џирџу*, затвору; такође, Света Гора у то време плаћа Турцима годишњи данак у повеликим кесама златних руспија... Описује он и чиме се, осим молитвама, баве монаси, у каквом озрачју се одвијају сабори Светогораца на којима доминирају “гордељиви Грци”... Мало касније, у Васељенској патријаршији, Зелић се згража због сазнања да по мерилима Фанара “, у Далмацији христјани нису прави христјани”, само зато што никад нису “слали арача патријарху”...

Примера својеврсне узајамности, и уопште конвергенције, има још много; они су доказ да пажљиво упоређивање има смисла за разумевање чина стваралачког обреда.

Доситеј се још на почетку свог манастирског живота “разочарао у струци”⁶⁶; Зелић је, међутим, монаштво пригрлио као једину велику могућност за коју је могао знати. Оно му није било само добровољно одабрана судбина у задатом рељефу, већ простор у којем је почео врло широко да делује. Додуше — без обзира на континентална лутања — постигнућа су му тек у строго омеђеним земљописним, културним и политичким релацијама.

И Доситеју, и Зелићу, живот је, у силној потрошњи и кроз све невиделице преко наноса времена, био у преплету пулсирајућих одсјаја страсти и ризика — више опасности, мање почести. Неједнаке снаге карактера и духа, ипак су, на неки начин истим смером следили свој идеал, и — не треба се плашити извесног патетичног изричаја — служили свом национу! Доситеј је био сав окренут ка преображају Српства, са *свештом науком* и уз *полезности* модерног европејства, али без раскидања са духовним наслеђем византијског света.⁶⁷ Истовремено, Зелић се морао задовољити и скромнијим, постепеним побољшањима услова за очување идентитета српског народа у Далмаци-

ји... Можда се уз такво сазнање назире и делић оне сцене на којој се нешто касније у Далмацији збио политички и културни заплет *српства шрију вера*, са Савом Бјелановићем, Медом Пуцићем, Николом Томазеом, Божидаром Петрановићем...

Београд, јануара 2007.

Драго Роксандић

Адам Боројевић (1825. — 1900.), непознати списатељ

Захваљујући уистину колегијалној гести петрињског повјесничара dr. sc. Ивице Голеца, запосленог у Хрватском институту за повијест у Загребу, прије више година добио сам на увид с правом објављивања рукопис споменице Меченчанске парохије, који је настао у раздобљу од 1877. до 1894. године, а далеко највећим дијелом га је написао Адам Боројевић (Кнезовљани, 1825. — Петриња, 1900.), тада умировљени натпоручник, иначе отац фелдмаршала Светозара Боројевића.

У своје данашњем облику рукопис је биљежница формата сса. 20 x 26 цм, коју чине 84 непагиниране стране. Све су оне густо исписане с изузетком прве и задње двије стране, односно, првог и задњег листа. Биљежницу је “набавио”, према властитом исказу, сам Адам Боројевић, који је у највећем дијелу наведеног раздобља био предсједник парохијског Црквеног одбора: *Za vječni uspomenu nabavi ovu knjigu doye podpisani dne 17. studenog 1877. u Petrinji kod knjigovezca kako se na korizami naprvo viditi može Lavoslava Hengstera za 3 stotinjaka u tu svrhu, da sve važnije dogodjaje koje je on kroz svoje življenje zapametiti mogo i zapametio jest a osobito zidanje ove nove Crkve sv. Bogorodice i kakova je on i njegovi Predci posla imao dok je kod crkvenih kao i političkih oblastih isposlovaao da istu Crkvu zidati smie, ...* (стр. 3)

За претпоставити је да је биљежница била врло лијепо увезана, али је тај увез у тко зна каквим увјетима отргнут. Срећа је да је она у цијелости сачувана и накнадно слијељена с обичним картонским корицама. Из садржаја рукописа могуће је закључити да ниједна страница не недоста-

је. Имајући на уму да је мало сачуваних српскоправославних парохијских споменица у Хрватској у 19. стољећу, њезина је вриједност уистину велика.

Први запис у “Споменици” (стр. 1-2) настао је 8/20. студеног 1877. године, послје је свечаности освећења нове меченчанске цркве посвећене пресветој Богородици, када су се уписали духовни и свјетовни узваници који су на различите начине имали удјела у подизању цркве. Од стр. 3 до стр. 80 теку записи Адама Боројевића, који су започети 30. сјечња 1878. године, а завршени 1891. године. Неовисно о рукописним варијацијама, видљиво је да их је писала једна рука. Писмо је латиничко од стр. 3 до стр. 78, а од стр. 78 до стр. 82 је ћирилично, с тим што ћирилички записи од средине стране 80 до краја, који се односе на 1894. годину, више нису Боројевићеви. (Вјеројатно потјечу од тадашњег пароха Васе Бањанина.) Језик Боројевићевих записа је најпрепознатљивији у својој банијској новоштокавско ијекавској дијалекталности, али је са стандардизацијског стајалишта то чиновнички, к томе војночиновнички хрватски језик друге половине 19. стољећа. Уколико се успореди правописне разлике с почетка и краја “Споменице”, све су уочљивији “вуковски” утјецаји, а у културолошком смислу и српски језични обрасци.

Стилски је језик далеко од “избрушеног”, у исказима је и много тога што не прелази границе ц. и к. чиновничких видокруга, али је то ипак споредно јер је “Споменица” прворазредно свједочанство о религијској култури, али и људској свакодневници у једном од оних дијелова Банске крајине након њезина развојачења и сједињења с хрватско-славонским провинцијалом који су били у самом средишту процеса у којима се Банска крајина у 18. стољећу обликовала (манастир Комоговина, ареал Боројевића). Цијели тај крај на петрињско-костајничкој средокраћи, који се налази и у релативној близини и Загреба и Босне, културолошки је врло слојевит, а они људи из тога краја који су у властитом бићу умијевали синтетизирати ту слојевитост нужно су били и остају људи који привлаче пажњу оних који се не задовољавају људском униформношћу. Адам Боројевић је био такав човјек, што ове његове записе чини додатно занимљивима. Иако ми је ранија намјера била опскрбити ове записе што је могуће исцрпнијим биљешкама те литерарним и архивским референцама, од тога сам одустао јер би такво издање прелазило границе онога што има смисла објављивати у “Љетопису”, а с друге стране, уистину исцрпне биљешке могле би сигурно бити исто толиког опсега као и сама “Споменица”. Будући да сам недавно објавио посебно издање о фелдмаршалу Светозару Боројевићу, у којем маргинално има ријечи и о његову оцу, био сам мишљења да би објављивање овог рукописа могло допринијети много комплексни-

јем приступу феномену “Светозар Боројевић”, али и много комплекснијем приступу регионалној историји Банске крајине у 18. и 19. стољећу. (Видјети: Роксандић, Драго. *Светозар Боројевић од Бојне (1856-1920). Лав или Лисица са Соче?* Загреб, 2006.)

На крају напомињем да сам уложио највећи могући напор да извор транскрибирам што је могуће изворније, т.ј., пучки речено поступком “слово на слово” јер ми је било стало да са своје стране учиним све што могу да у исходишту искључим било каква “навијачка” читања једног рукописа који је такав да заслужује што је могуће отвореније читатељске, а најзахтјевније истраживачке приступе.

Адам Боројевић

Сїоменица меченчанске ѧрохије (/1842/1877. — 1894.)

Историја

В ѡ славу святаѧ, єдиносућнаѧ, животвораћїа ѧ нераздѣлнаѧ Троици, ѡсвятїа новосозданная церковь въ Меченчанѧ хѧ въ честь пресвятаѧ Богородицы єя покрова на святаѧ Архістратїга Міхаїла 8. Ноембріа 1877.

всвятиє совершилъ Прѡтопресвитеръ Рафаилъ Кукичь содѣйствующимъ подписанымъ Пресвѡтеромъ.

Раф. Кукичь Протопр.

Никола Илибашић Парох Јаворањски

Светозар Врачаревић Парох Блињски

Петаръ Илибашичь парох

Димитрија Дукић Босански Свештеник

Јован Драгишић Комоговински Парох

Никола Каравидић Начелник

Адам Бороєвић Председник

Miroslav Sukalić staklar

Antun Novaković stolar /1/

Mato Kodjić Kovačkimeštar

Ivan Houđa limar

Ivan Kovačević učitelj

Simo Relić kbroj 17. Tesar

Joso Töpfer iz Kostainize Joso Delač iz Sisska Zidarske poslovdje ili Palieri

Simo Grnović Poduzetnik svega zidarskog dela

Stojan Relić kantor

Stevo Borojević podpredsednik

Stevan Borojević odbornik /2/

Za vječnu uspomenu nabavi ovu knjigu dolje potpisani dne 17. studenog 1877. u Petrinji kod knjigovezca kako se na korizami naprvo viditi može Lavoslava Hengstera za 3 stotinjaka u tu svrhu, da sve važnije dogodja-je koje je on kroz svoje življenje zapametiti mogo i zapametio jest a osobito zidanje ove nove Crkve sv. Bogorodice i kakova je on i njegovi Predci posla imao dok je kod crkvenih kao i političkih oblastih isposlovao da istu Crkvu zidati smie, umoljava dakle sve svoje naslednike to jest gospodu crkvene občine Predsednike da truda nepožale i u knjigu svaki važni dogogjai upisati izvole, da se i naši mlagji opomenuti budu mogli, tko je i što je što u prošlosti za narod i napredak istoga učinio. Mečenčani dne 30 siečnja 1878.

*Adam Borojević Predsednik
i umirovlj/eni/ Nadporučnik*

Već u godini 1842. uvidili su neki pametni ljudi ove parohie, da je njihova crkva sv. Petar i Pavo radi svoje starosti oslabila, jerbose još onda u ono vrieme ni od naj starije ljudi koji su 70 i više godina stari bili, doznati nie moglo, kada je i pod čiom Vladom ista Crkva makar po drugi put /3/ prekrivana, a osobito tko je istu na ono mjesto /Hrgipolje/ postavio, tako da bi potrebno bilo istu Crkvu sa onoga mjesta iz pustinje dje na Cestu ili pako kod ondašnje Compagnie dje je potlje za Liečnika stan načinjen, da se prenese i na novo uspostavi, dje se obćinari i dogovoriše pak tu stvar ondašnjoj Vladi prijaviše, ali kako svadje, tako i ogje, nadje se hrdjavie Ljudi u obćinama, i sve ovo pokvariše sa svojom surovosti, nepremišljajući, da bi njihovu potomstvu što bi oni u ona dobra i sretna vremena dok su Ljudi bogati pak godine rodne i plodne bile, od velike koristi bilo, u ove maloumne i hrdjave parohiane zabilježeni su od onog vremena Nikola i Wujo Borojević iz Mečenčana No 7. Stojan 1. Borojević /Mutić/ iz Borojevića, pak Gajo Borojević No 3 iz Knezovljana i mnogo drugih a osobito Milić Sekulić iz Umetića, pak tako ostade Crkva u raspri sa nevaljalim parohianima do godine 1847.

U siečnju 1848. pako uzbunise Italia i Madjarska dje iz sve bivše Pukovnije dva Bataliona u Italiu a 4^{ti} u Madjarsku za nemir i bunu ugašivati, iz naše domovine odoše, ovaj rat potraja od Veljače 1848. pak do Kolovoza 1849. dje na crkveno /4/ premještanje u vrieme ovog rata nitko ni pomišljati mogo nije, jerbo su narodne moći i kreposti kroz rat pokraćene, mlogo e Ljudi ostalo kako u Italiji tako isto i u Madjarskoj, osobito postupalo se suprot Vojnici u madjarskoj a nai više suprot zarobljenima brezdušno, jerbo su madjari od istih zarobljenika svaka bezpustva radili, izim toga pako navalila je kolera od Srpnja 1849. na naše u magjarskoj, bačkoj i banatu bivše vojake, da je mnogi žertvom iste postao.

Iz Italie dogje kući u Kolovozu jedan a iz Magjarske sva četiri Bataliona, dje iz Italie jedan Batalion u Pemsku radi prusko austrianskog rata i to 1849. i ovaj Batalion ostade u Pemskoj do Listopada 1850. na to dogje naredba, budući da ovaj Batalion iz Pemske i Moravske kući doći-

će, da odma drugi Batalion u Grad Olomuz odlaziti ima, tako je sad opet drugi Batalion otišo a 1^{vi} kući došo, ovai drugi Batalion osto je u Moravskoj u rečenom Gradu Olomuzu do Siečnja 1852, nagla si se opet nekaov nemir i pobuna od Italie, prvi Batalion morade u Tušilović a drugi iz Olomuza krenuse u Bečkinovograd /Wienerneustadt./ ostadoše obadva ova Bataliona do proljeća to jest do Travnja na svojim odregjenim mjestma, ovamo pako dogioše lovački Batalioni, sumljalo se daće se sa Turčinom tako isto zaratiti, za Bolnice biaše ovdašnji žitni zidani Magazin i Vježbaonica odregjena, ali za kratko vreme umiri se sve to i naša obadva Bataliona kući dogioše, a lovački od nas otidoše. /5/

Od proljeća 1852. do Svibnja 1854. nije nikakova soldačkog pokreta bilo, u proljeće pako 1854 zaratise Russ i Turčin naša obadva Bataliona dobiše zapovied da odlaze u Erdelj i dalje kuda koga odrede, u mjesezu Lipnju 1854. ostaviše opet naši Vojnici svoju i odoše u tugju domovinu, gje u Erdelju Bukovini pak čak na rusko-tursko-austriansku tromegju naš drugi Batalion u kome je pisaz ovog pisma biti trefio otišo, Austria išla je Russu ali kakoće se potlje viditi više sebi na škodu i na svoju propast i nesreću.

I ovai nemir svršiose do Kolovoza 1855. tako da su obadva naša Bataliona pred jesen kući došla, misliti se može svatko, da u ovako nemirniem vremenima o premješćanju i novom delanju Crkve nitko ništa ni divanio više nije, akoprem je Crkva svaki dan slabija i starija postajala.

Od godine 1856 pak do 1859. bilo je što se vojevanja tiče, sve mirno, u zimi 1859 sa početkom Ožujka naznači Italia u dogovoru sa Francezkom našoi Austriji rat, gje u Travnju i Svibnju iste godine opet 1^{vi} i drugi Batalion u Italiju otići moradoše, a treći bi uspostavljen da u domovini kao svagda služi i Kordon čuva, ovo putovanje bilo je za Vojnike dosta naglo, jerbo su Batalioni u Svibnju iz /6/ Petrinje otišli i do 1 Lipnja 1859. već skoro u Piemont prispjeli, na 4^{ti} Lipnja pako, udariše skupa Taliani i Francuzi na našu Vojsku kod Magjente, gje istu nadbiše i mnogo naše zarobiše, te u Francusku očeraše, ono naših soldata što pod Magjentom zarobljeno nije povuče se nazad pokraj grada Pavie i dodgje pod zidove grada Verone, naše Vojnika ostalo je dosta kod Magjente što ranjeni što mrtvie, na prvo podpisani dobio je veliku srebrenu Kolainu/Medaljizu za svoju hrabrost kojuje kao vojnik braneć zidani Most suprot nepriatelju pokazao, a za tiem potlje 20^{ti} Lipnja 1859 postao je kod grada Verone i Offizier /Poručnik/ što pod gradom Veronom što pako putujući od Magjente do Verone dok su se sve čete tamo pod zidove grada Verone sakupile, prošlo je skoro 20. dana, Francuz i Talian ohrabreni sa prviem bojom i dobitkom, udare opet dne 24 Lipnja sa svom svojom moći na nas kod Solferina i to već u prosvitanje istog tog dana, na tome bojnomo polju borile su se obadvie Vojske jedna proti drugoi, da se bolje ni misliti nije moglo, i tako je jedna drugu sa zadobitih miesta preganjati znala, da se već po pol dana mislilo da nitko nikog ni nadbiti neće, ali u 4. sata po pol dana promieni se sreća, Francuzi sa Taliani prodrieše naše vojske sredinu, uljegoše u nutra /7/ i namjera njihova biaše nami na vodi Tićini mostove oteti i svu armandu zarobiti, na jednoč dadoše vojskovogje nama zapovied, da se opet pod Veronom sve nazad povlačiti ima, koje se i izvrši, samo bogu blagodariti imamo da je takovo veliko vrieme i Vihorovi u jedan čas kod Wolte a to iznenada pojavilo se, da je Vihor /bura/ ona velika carska kola sa drumu u šamaz prevaliti mogla; kroz ovu nenadnu promjenu vremena nemogoše Francuzi otvorenem poljima brez Ceste koja je nama u šakami bila, napredovati,

nego morade zaustaviti sve i sva, a naša Vojska iduć Cestom dočepa se mostova i priegje na levu obalu Tičine, te spasi se od zatočenja.

U ovoj bitki nijesu na stotine nego na hiljade mrtvih na bojnem polju ostalo, koliko je ranjenih bilo, to se podpuno ni doznati nije moglo.

Odma dne 25. Lipnja počelo se sa svim pod i u grad Veronu sve i sva sakupljati u mišljenju, da će nepriateljske čete na grad udarati, ali i ovaj premislio se, pak je grad kao da ga i nema sa svim ostavio, i samo predstraže Vorpošte sa one strane Tičine držo i čuvose. /8/

U ovoj nai većoj opasnosti stajale su obadvije kako naša tako i francusko talianska Vojska kroz pune tri nedilje jedna proti drugoj, neznajući što da se odpočne, na jednoč dodje glasonoša iz nepriateljske Vojske, gje se odma o miru ugovarati poče, i mir bi pod tijem uvjeti sklopljen da Austrija svu gornju Italiju do Peškire grada na kralja Viktor Emanuela (Karla Alberta – prekríženo, nap. D.R.) odstupiti ima, na koje uvjete Austrija i pristati morade.

Potlje sklopljenog mira dogoše u Mjesezu Kolovozu iste godine naši Vojnici iz Italije kući.

1860. u mjesecu Listopadu mislilo se, dabi Italia opet sa svojom Vojskom preko Moora u Istriu pak lahko i u Dalmaziju provaliti mogla, radi toga ode ovdalen naš 1^{vi} Batalion u Bosiljevo za Karlovaz, a drugi u Ogulin, ta expedizija nije van 6 nedilja trajala, i opet sve se kući povratilo, ali na Crkvu zaboravise sa svijem, jerbo stara naša poslovice kaže, da onai koga zmije klale i guštera boji se, tako je nami sa vojevanjem svake druge godine bilo.

Od 1861 pak do proljeća 1866. prodje sve mirno i brez svakog vojničkog pokreta, ali u Travnju 1866. zakaza Italia opet rat Austriji, dje /9/ naša 3. Bataliona pod zapovjedništvom Pukovnika Emanuila Maravića u Pulu u mjesezu Svibnju 1866. na morsku obalu iz naše domovine odoše i tamo do konca Rujna ostadoše, druga sva Austrijska Vojska bi odregjena u Italiju da brani ono što je istoj od godine 1859. ostalo to jest doljnu Italiju, ali svi napori naše Vojske akoprem je Admiral Tegethoff morske talianske brodove na moru kod Lisse skupa sa mornarima sa svim potuko a mnoge ratne galie sa štukovma u sinje more spratio, kao što je tako isto u doljnjoj Italiji naš vojskovođa General (praznina – nap. D.R.) taliansku vojsku nadbio, ugovori kralj Viktor Emanuel (Alberto – prekríženo, nap. D.R.) sa francuzkim Carom Napoleonom da mu što brže na pomoć u Italiju ide, jerbo Austria hoće da sa svim Italiju opet zadobie i preotme, Car Napoleon uredi stvari tako za Austriju naopako, da sva Italia i Venezia odma na Kralja Viktor Emanuela (Karla Alberta – prekríženo, nap. D.R.) predati se ima, i tako dogoše Komešari francuzki te predadoše od Peškire pak do Venezie svu Italiju pod vladu Kralja Vikt/ora/ Emanuela (Alberta – prekríženo, nap. D.R.), i tako osta /10/ Austria 1866 sa svim brez Italije, našto onda naši Vojnici iz Pole kući dogoše.

Ovde se tekar ovog rata ljubav od strane Russke za ono što je Austria 1854. suprot Russu u Poljsku išla vratila, da je pako Austria 1854. mirna i kod kuće bila, bio bi Russ sad u ovome ratu kao što je svagde gje je samo Austriji od potrebe bilo i sad u pomoć došo i tako ostade Italia od 1866 u rukami Kralja Viktor Emanuela (Karla Alberta – prekríženo, nap. D.R.) gje sa istom kraljevinom od Listopada 1866. pak do Siečnja 1878 tako punih 11 godina i 4 mjeseza (sa tom – prekríženo, nap. D.R.) vladao i upravljao jest, u mjesezu siečnju 1878. potlje kratkog bolovanja istog kralja smrt zateče, a kraljevstvo njegov sin Humbert primi.

Zaboravljeno je ovde i to napisati, da je naš bivši Car i gospodar Ferdinand u godini 1848 kada se Italija i Magjarska proti carevini zaratila, od prijestola odstupio, i na njegovo mjesto sadašnji Car Franjo Josip 1^{vi} dne 1. Prosinca 1848 na Prijesto stupio i nad svom austrijskom carevinom vladu primio, nadalje pako da je 1866. /11/ Pruss kada je uvidio da Austrija sa nikoje strane pomoći nema, namjeru imo, da Pemsku, Moravsku, pak svu Austriju gornju i doljnu pak i sam Beč osvoji, i udari sa svojom Vojskom preko granice u Pemsku, u bitki kod Kraljevgrada nadvlada i razbije svu tamo nahodeću se aust/rijsku/ vojsku i tako dogje u zlatni Prag sa svom svojom Vojskom, Austria uvidjajuć, da više pomoći nema, morade na istom mjestu sa Prusskim Kraljem Vilimom mir sklopiti, i sve ratne troškove sa miliardima i to jest u srebru podplatiti, Pruska posada ostade u Pragu i u svojoj Pemskoj dok sve plaćeno nije, i evo se vidi da su Franzuz, Pruss, Talian a nai zad i Russ od godine 1859. pako do 1866 na konačnu propast Austriji išli.

Od godine 1866. pak do 1870. nije se više nigje u Austriji ratovalo 1870 bilo se nešto malo u Dalmaziji t.j. u Boki uznemirilo, ali je i ovai nemir brzo sa nekoliko Bataliona ugušen.

Ova naša domovina zvala se vojna Kraina od 1746. sto se pako od nai starih Ljudi i iz raznih spisa doznati moglo, naši stari u ono doba služili su pod Kantonskom upravom, nai prvo /12/ postavljen je Kanton u Babinojrieki, tamosu se svi što se naredaba i službi tiče ovdašnji žitelji skupljati imali, tamo su se mladi ljudi za vojničku službu izvježbavati i gospodari svoje štibre t.j. gruntarinu plaćati morali, iz Babinerieke preseli se u doljnu Velešnju i onda se tekar stane sve regulirati i nove zakone uvoditi; na mjesto Kantuna postade tako zvana Compania, kod svake ove Companie bio je za zapovjednika Kapetan /ili satnik/ Oberlieutenant /ili Nadporučnik/ Lieutenant /ili Poručnik/ Fähnrich /ili Zastavnik/ i ovi su imali sa vojničkom službom posla, Kapetan i još k-njemu pridodani jedan častnik takozvani Konomist imali su sa narodom pako, Konomist imao je na red u selma i kućami na cestami paziti, štibru pobirati i državi predavati, Companije bile su, Rujevaz, Podovi, Zrinj, Velešnja, Jabukovaz, Hrastoviza, Gradusa, Drljača (Sunja – prekriženo, nap. D.R.), Staza, Majur, Dubiza i Jassenovaz; potlje pako uvidilo se da ova mnoga mjesta sa svim na strani leže, i da je za narod teško; tako premetnuse Compagnia iz Zrinja u Divušu, iz Velešnje u Mečenčane iz Hrastovice u Sissak iz Drljača na Sunju i t.d.

Svaka Compania imala je po broju duša i naroda za Državi soldate upisivati i ispisivati, tako da /13/ svaka kuća koja je imala dva odrasla čoeaka pak ako je baš bio Otac i sin od njih dviju jedan u soldati služiti moro, tako od troize dva od 4^{ti} 2. od 5. odraslih 3. i tako dalje služilo je u vojnom redu, osim ovie mladije soldata, dje ih je svaka Compania nai manji broj 150 do 200 a nai veća 250 do 300. imala, bila je još Reserva ili Populazia koja je kada se gje zavouje, domovinu čuvati imala, i ove Populacie bilo je u nai manjoj Campaniji 80 do 100 a u nai većoj pako 150 do 200 Ljudi tako se moglo uzeti da je dvanajest Compania što pravih soldata što Rezerve i Populazie 3000 pod carskiem puškami imati moglo.

Regement ili Pukovnia bijaše nai prvo u Kostainizi a zatim prenesese sve u Petrinju, Pukovnia imala je pod svojom zapovjedi 12. satnia /Companija/ kod svakog Regimenta ili Pukovnije bio je za zapovjednika Oberstar /Pukovnik/ Oberst[lieutenant]/ Podpukovnik Major /Četnik/ i u Kostainizi tako isto Major /Četnik/ ova prva tri bili su u Petrinji i imali su sa soldatiom a ovai zadnji u Kostainizi bioje zapovjednikom Kordona, pazio je kako soldati svoju službu na Medji

od Jasenovca pak do megje Glinske Pukovnie pokrai Une i suve megje izvršuju, služba na Kordonu bila je kako za soldata tako isto i za one kuće /14/ iz čihsu soldati na megji služili, jako teška, jerbo soldat ako se u nai manjoj pogreški na njegovoj Pošti ufatio, dobio je brez svake milosti potlje izmjene 30-40 ljeskovi toljaga, na Kordonu mienjalesu se Pošte svake subote, gospodari morali su potrebnu hranu svoijem soldatom na Kordon nositi, gje su tri ili 4^{ri} soldata u jednoj kući bila, tu je svake nedilje 1. bio na Kordonu na službi jerbo nitko nije mogo više od 3 Nedilje od službe miran biti.

Osim Kordona išlisu soldati u Petrinju na stražu svake Nedilje 60 do 70. momaka, pak u Sissak 10-15. Kod svake Compagnie bilo je na nedilju a to 4^{ri} štosu Novze čuvali a 3. Koji su Pisma od Companie do Companie raznašati imali i ta sva služba bila je našiem kućami na teretu, jerbo što sva družina uradi, to soldati odnesu i u službi potroše, što se soldackog odiela tiče, i to su morale kuće za svoje službenike nabavljati, soldat nije smio nigje osim Petrinje u carskom odielu služiti, svaki soldat imao je na jednu godinu 12 fr od Cara plaće i jedne Cokule na prikaz.

Soldati imali su istina i carsko odielo, ali je to odielo od ono 12 fr državi plaćati morala, ako bi koja forinta ostala ta se premetne u gruntarinu ili u kakovi drugi dug.

Straži od Gradiške pak do Glinske megje pokrai /15/ Une vode i suve megje /bilo je – dopisano, nap. D.R./ 32. gje je zbog raštela u Dubizu, Kostainizu i u Korlat svagje po 1. Officier sa 14 do 18 momaka i još 4^{ri} serežanina išo, u Jassenovaz, Tanaz, Jovu Kozibrod i Topolu islisu feldbabinu a u druge sve Pošte Kaproli i Fraiti, svaka mala Pošta imala je 4. veća 8 do 12. a Offizierska 14 do 20 momaka, z-bog kuge znale su se pošte to jest sav Kordon i po jačati, Turzi su nami osobito do 1847. godine dosta posla sa pobulami zadavati znali, jerbo se nekakov Hasan Aga usudio bio, kadamu je god na um palo nemir učiniti i pobulu na Kordonu dignuti, tako da je narod sa suve megje amo u nutra bježati a sve što carsku Pušku imalo je, na Kordon za nai više na suvu megju otići, tako 4-5- do 8 dana na Kordonu ostati i onda opet kući doći.

Akoprem je ovliko soldata naša domovina o svome trošku uzdržavati morala, nije velike štibre kao što su drugi Orsagi plaćala, jerbo u ona vremena tko je imo 40 do 50 rali grunta, nije više od 16 do 18 fr gruntarine plaćati imo, i to gje više soldata u kuće bilo, moglo se od njihove zasluge platiti. /16/

Pokraj sve ove službe na Kordonu moralisu se Soldati svakog Proljeća svaka Compania za sebe kroz 14 dana u muštri vježbati, i to tako, da Rujevačka Podovska Divuška Umetička Jabukovačka i Petrinjska u Travnju do 10 ili 15 Svibnja svake godine sa vježbanjem gotove budu, a za toga vremena Graduška, Drljačka Hrastovačka Kostainička Dubička i Jassenovačka sav Kordon čuva i u Petrinji služi, kada ove prve gotove budu, onda počnu ove zadnje muštrati a prve svu službu od njih prime, pak tako opet i svake Jesseni.

Svake dvie Regimente imale su jednog Generala tai General išo je svake Jeseni od Companie do Companie sa tako zvanim Komešarom, Konomiskim Kapetanom, Regementskim Doktorom, i sa Majorom to jest Batalions Comandom ovi su sve mladiće koji su 20^u godinu doživili, pred sebe dovesti dali, pakih je Doktor do gola tela svući dao, i svakog pregledao, ako je sposoban za soldata nagjen, bio je u soldate upisan, ako ne, a on kući opet pušćen, soldati su po 20. i više godina neprestano služiti morali, i to tako, dok nie ostario.

Novo izabrani i u soldate zapisani mladići morali su od Sissveta počemši kroz 8 Nedelja u soldačkoj dužnosti izobraženi biti, i svaka Compania /17/ morala je novo upisane soldate i to o hrani njihovije kuća u vojničkoj dužnosti izobraziti.

Rabote bilo je carske i občinske, pak je ta rabota bila na rabotaše i na tegleću marvu to jest na volove podijeljena i sva rabota bila je brez platna, ako nie u svojoj Companiji rabotati gje bilo, onda išlo se u drugu Companiu a za nai više u savski Lug, tamosu se sve Companie morale sa potrebnom gradjom, hrastovima pilenicami za mostove pak ako je koje carsko stanje slab krov imalo i prokisivalo, morala je ona Compania dasku u Lugu izraditi i u Companiu dovesti.

Ako je rabotaš kao na priliku na Bumbekovaču ići moro, da sip dela, da Sava polja prelievati i topiti nemože, a rabotaš na 8 dana tamo odredjen bio je, onda za to 8 dana dobio je 3 ili nai više 4 dana rabote upisano, a tako isto za dva vola ako je gje sa volovma na raboti bio.

Sto se reda i službe izvršivanja u ono vrijeme tizalo, to je morala sliapa pokornost biti, jerbo je svake sriede tako zvani Rapport ili Sessia /18/ kod Companie svake obdržavana, pak ako je tko kroz prošastu nedilju dana što god ukrao ili može biti od selske Patrolie a osobito od Companinske koju noć izostao, tu je gotovih 20 toljaga pred Companiom na klupi dobio, jerbo se riedko tko izgovoriti ili ovoj kaštigi oteti mogo, izvan ako je Kapitana ili Konomista koju su bogovi siromaškog naroda bili, – probudio...

Haiduka bilo je uvijek, ti zločinci robili su narod ne samo obnoć nego i obdan, haiduci bili su naši domaći ljudi, koji su štogod skrivili pak se niesu ufali zaslužene kaštige to jest kod Companie 25. a ako je sudaz posla sa istim imati moro 40. 50. 60 i nai više 75 toljaga /batina/ i to kod Regementa dobiti, tako je mlogi od straha u šumu pobjego i više dokga ufatili niesu ili dok poginuo nije, nije se kući vratiti smio.

Osim batina bila je kaštiga za one koji pogrieše, a to ukradu, otmu i t.d. kroz šiblje letiti, nai manje kroz 300 ljudi 4^a a nai više 12. puta tako da se mlogom kroz rebra i bočine kada je 12 puta proletio Pluča/Čigerica viditi mogla, gje je onda od te teške kaštige i umrieti /19/ moro, ovu sramotnu a osobito za soldate od carstva odregjenu kaštigu koja je od vlade Marie Terezie u ovom carstvu uvedena bila, ukinuo je naš presvietli Car i gospodar Franjo Josip I. 1865. u mjesecu siječnju i na mjesto šiblje letiti, odregjena je kaštiga po zaslugi da se u rešt 1. 2 i 3 godine odsudi, gje potlje i batine milostivo na svoj narod padati prepovigje, i sve u rešt promieniti zapovidio je, batinanje prestalo je u godini 187 /nepotpuno dopisano, nap. D.R./.

Kako je naprvo od teških rabota već govoreno, osobito je teško bilo počemši od Generala pak do Regementske babize sve sa gorećim drvma u Petrinji podmiriti i to brez svake koristi, jerbo je svakom odregjeno bilo, koliko u Planini i na kome mjestu drva usjeći imade, potlje pako u Jesseni morala su se ta drva u Petrinju odvesti predati i potvrgjenje da je predo u Companiu predati.

Ako je koji gospodin kamo voziti se imo, tome morala je Compania brez svake plaće kola i konje i to nai bolje dati.

Sveštenizi dobivali su u ime plaće od svake rali po 2 oke kukuruza i tai danak zvao se /20/ bir, drugač koliko su sveštenizi za vjenčane Cedula i za vjenčanja tražiti čeli, to moro je onai koji ženi platiti, tako da je sveštenik u šenizi, kukuruzma, praszima i u gotovu Novzu kod jedne ženi od 10 do 12 fr vrednosti uzeti mogo, tužiti nije hasnilo, vrag vragu oči nevadi.

Nai veća sreća ili možebiti nesreća bila je to, što Vlada nije se zadrugami dieliti dala, pak ako je u jednoj kući po 40 i više čeljadi bilo, kroz to bilo je dobro da je svatko zadosta, koza, ova-za krmaka i ostalog blaga držati mogo, jerbo je svaka kuća obilno pastira imala.

Što se šume tiče, istina je, da su i u ono vreme Lugari šume čuvali, ali je svatko za kućansku potrebu koliko je trebo drva i gragje brez svake plaće dobivo. /Lugar je imao na mjesec dana 4 fr plaće /dopisano, nap. D.R./.

Škola /Učiona/ bilo je sasvim malo, to u Podovma, Zrinju Dubizi Jassenovzu Sunji Petrinji i Kostainizi u tima školama učilasu se deza njemački i kroatski od godine 1830, počele su se i obćinske škole delati i uspostavlјati gje se samo u kroatskom t.j. slavјanskom jeziku nauka pre-davala. Učitelj imao je obićno 5 fr na /21/ mjesec i to u srebru, jerbo je srebrom do godine 1848. svaki platnik i službenik isplaćivan, a za papierni Novac nitko pak ni sami trgovci znali nije su, godine 1848. kada su se Italia i Magjarska proti carstvu podigle, pokaza se papierni Novac, što je uzrok, svatko se lahko osjetiti može, nije možebiti toliko srebra bilo, da se sva carska na oruž-je pozvana a premilostivnom Caru Franji Josipu I pod njegovim voјničkim barјakom prisegnuta Vojska sa srebrom isplaćivati može, tako se još i to opaziti smije, da je carska vojska i to regula-na u Italii a neregulana koja od soldačkih dužnosti skoro malo ili baš ni malo znala nije ništa, u Madjarsku ići imala, u Italiju bili su od svake Pukovnije naše slavne granice 1st i 2st Batalioni a u Magjarskoј pako 3st 4st 5st 6st i 7st u ovima bili su ljudi od 16st pak do 50st e i više godina stari, u onom ratnom vremenu dobivali su osobito ovi u Madjarsku izaslani Batalioni svakojaka imena kao na priliku, rezerva, škakavci kič-masa i što ti ja znam sve, u Italiji primali su voјnici svo-ju plaću u srebru i zlatu, jerbo Italia ni dan danas Novaca od Papiera još nema, u Magjarskoј imala je vojska samo novce od Papiera i to iz Bečke peneznice, buntovnička to jest magjarska vojska imala je tako isto novce od papiera koje je ondašnji buntovnik Lajoš Košut za svoju vojsku delati dao, tako postoje ovde kod nas papierni novci od godine 1848. i naš je narod sa istim pod-puno zadovolјan, samo daga ima dosta, od godine 1848 pak do godine 1879. /22/ malo se gde srebrenih novaca viditi moglo, godine pako 1879. stupi srebro u javni promet, i to tako da su (je – prekrіženo, D.R.) 1fr od Papiera ili 1 fr srebra jednaki bili, to jest jednaku vrednost imali.

Poslje talianske i magjarske bune to jest od godine 1849. pak do 1851. počelo se pogovarati, da se stara crkva onde gde je, popravi ili iz pustinje gje je bila na zgodnije mjesto prenese, ali svi ovi ugovori i dogovori ostali su brez svake hasne, jerbo se uvijek u parohiji ljudi nalazilo, koji su sve što je za dobro bilo, kvarili, i za podizanje crkve opirali se.

1856. uzbuni se bosna i to radi sile turske, narod iz bosne prebježe jatomice amo u naš kraj, mloga je glava od turskog Handjara pala, ta buna trajala je 5 do 6 mjeseci, kroz pomoć velikih država kao Austrie, Rusie Francuske i Praiske obeća Turčin sva prava kako nesretnom srbinu koji je pod njegovim Jataganom, tako isto i svima drugima kršćanima dati, ali sve za badava, Turčin osta Turčin, što naša slavenska poslovica kaže, Vuk dlaku mienja ali čudi nikada. Tako od Kolovoza 1855. pak do Travnja 1859. bila je ova Pukovnija dakako u svoјој domovini, samo morala je soldatija za volju silovitog Turčina od meгje Gradiške pak do meгje Glinske Pukov-nije Kordon čuvati.

1870 zametnuse strašan rat iz medju Prussa i Francuza. Prussi zadobiše veći diel francu-skih sela i Gradova pak i sam stolni grad Pariz, zarobi se samoga Cara Napoleona I (III. – nap.

D.R.) u Varošu Sedanu, odpravišega u zatočenije, gje istoga i smrt nagje, Francuzi moradoše za tai rat sve troškove Prusu ratne podplatiti, i dokle sa svim podplatiti nije su ostala je Pruska vojska u /23/ francuskoj zemlji i gradovima, to isplaćivanje trajalo je 2. 3. godine, Francusku upravljajše izabrani od Naroda za Predsjednika Tier a to na mjesto samoga cara, od toga vremena vlada u Francuskoj republika /ravnopravnost/ potlje 3 godine vladanja ovog izabranog Predsjednika Tiera dodje na kormilo t.j. vladinu stolizu hrabri vojskovođa General Makmahon, u ovom Prusko-Francuskom ratu nije naša Austria ništa uplvisati imala, jerbo je dosta kroz gubitak Italie štete imala.

Od godine 18 (prazno – D.R.) nije Austria sa nikim ratovala.

Naša vojna kraina /granica/ trpila je kroz ove od godine 1848 pak do 1866. navedene što u Carstvu što pako izvan Carevine provedene ratove i nemire veliki kvar i gubitak na vojnicima, jerbo je takovi zakon u ona vremena bio, da od dvoize gje su u Kući odrasli jedan, od troize dva, od četiri 2. od pet 3. u vojnoj službi to jest u soldatiji služiti morali su, takova su vremena našu granicu pogoditi mogla, da su samo starci hromi i kljasti sa ženami i decom a to osobito 1848 i 1849 kod kuće ostali, i svu kuću sa pomenutom sitnicom samo za volju premilostivnog Kralja i Cara kroz vreme rata ili bune uzdržavati i braniti imali.

Da se opet na crkvenu občinu i na delanje nove crkve obrnemo, uvidila je kako crkvena občina tako i vlada, da baš stara crkva sv. Petar sa svim pada, tako isposlova ondašnji satnik Maks Jaraušek kao zapovjednik /24/ ove umetičke satnije a to u godini 1868. da država potrebnu gradju i dasku za delanje nove crkve dade, i tako crkvena ova občina izradi u Savskom Lugu potrebnu gradju i četiri hiljade daske i priveze sve, gradju metnu pod onai veliki sada pred Crkvom stojeći Ora, a dasku pako u občinski zidani magazin u selu Umetićima, i tako odgodi crkveno delo do boljih vremena.

U godini 1864 i 1865. bio je srbski sabor u doljnjje Karlovce sazvan, ovai sabor imao je sve i sva razpravljati, parokije ukidati, kroz to druge povekšavati i.t.d. ove parokije bivši ondašnji Parok Kojo Skadarka rodom iz doljnje Velešnje kbr 7. koji je na mjesto preminuloga Paroka Adama Baljka u Ožujku 1850. iz crkvenog Boka gjega tamo narod trpiti nie čio, a čulo se da je od istoga Skadarke tamo i Crkva zatvorena bila, kroz neke ličnosti i priateljstvo u ovu parokiu odredjen i došo, tako isti primi ovde parokiu i službu i to samo nužde i oskudice radi, jerbo sveštenika na izbiranje bilo nije, a parokia morala je onoga koga Episkop u istu odredi da bogme primiti, ili pako Crkvu zatvoriti, za zahfalnost što je isti Parok u ovu parokiu primljen, nepožali on truda, nego tako kod sabora sa svoima priateljma koji su u srbsko crkvenim i narodnim stvarima kao ovdašnji izabrani poslanici i zastupnici u Karlovcima u to vrieme bili izradi, da je sabor na predloženu molbenu ovoga Skadarke ovu borojevičku Parokiu sa svim ukinuo t.j. razriešio, koje je i Reškript njegovoga Veličanstva našeg premilostivog Kralja i Cara od 10 Kolovoza 1868. potvrdio. /25/

Što je uzrok bio, da je Skadarka svoju molbenu na sabor odpravio da se ova parokia razrieši i ukine, ništa drugo nego pohlepnost i samoživost paroka Skadarke, jerbo je isti nadu u sebi gojio, daće se ova parokia razriešiti pak sela Umetići, Knezovljani Mečenčani i Borojevići u Komojovinu gje je on mislio za Paroka naimenovan biti premetnu, selo Bielovca ono 13 Kuća koje su ovoi parokiji spadali, da se u Kukuruzare premetnu i tako da Skadarka sa svoima priateljji-

ma a to su u ono vrijeme bili kako se potlje doznalo gosp: Nikola Begović namjestnik u Karlovcu i Proto Matiević od dvie parokie jednu načini i na uživanje dobie, ali isti Skadarka strašno nasjede i osramoti samo svoi obraz, Komogovinska parokia zatvori svoju Crkvu od Skadarke, i nećede od njega ništa znati, jerbo je imala sebi boljeg imena i Časti a ne kako su se mlogi kod opiranja jasno i javno izrekli, Ciganina iz Velešnje mi nećemo da nami Parok u našoj krasnoj crkvi bude, mi imamo i izbiramo sebi za Paroka mladog gospodina Jovu Dragišića, drugog nikog, a priatelji Paroka Skadarke neka istome dadu parokiu ako mogu u Plaškom ili u doljnim Karlovcima, ovai proces trajao je pune tri godine, da je i sam ondašnji Episkop Lukijan Nikolajević sa Pukovnikom naše banske Pukovnie Karlom Tašom i drugima manjim Častnicima više puta radi tog processa u Komogovinu dolazili, ali sve uzalud, glas naroda glas sina božiega /26/ tako je samo za volju ove gospode svećenika priatelja Skradinkini je Komogovinska crkva sveto Preobraženje pune 3 godine zatvoreno bilo, narod iste Crkve bio je poput životinje jerbo se stvar tako lako riešiti nije dala, u tome procesu ostade privežena gragja i daska neupotrebljena, a Parok Skadarka morade se do svoje smrti to jest do godine 1871. sa ovom parohiom u koju je došo i primljen pak sa starom Crkvom posluživati, dje potlje njegove smrti njegov zet Petar Ilibašić sin Paroka Nikole Ilibašića iz Javornja amo kao Administrator odregjen biaše, i službu u parokiji primi.

Po već navedenom Reškriptu od 10. Kolovoza 1868. imali su se crkveni odbori ustroiti, tako za crkveno občinskoga Predsednika bi izabran prvi Nikola Radetić kbr 13 iz Knezovljana, isti Radetić postade carski šumar /Lugar/ i predade svoju čest predsedništvo Paroku Skadarki, ovog pako stiže smrt i predsedništvo primi unirovljeni Poručnik Nikola Karavidić isti Karavidić uvidjajuć daće se crkva stara u jednoć srušiti, povede crkveno delo u ugovaranje, borio se kako se iz njegovih spisa uviditi može kako sa narodom tako isto i sa vladom a osobito sa Kalugjerima kao Lav, da ono što je zakasnilo postigne, i da izradi, da se nova crkva od gotovo priveženog ali više pod vedrim nebom ležećeg i već sagnijlog Materiala dela, svi njegovi napori biše uzalud, jerbo se malo tko a osobito Kalugjeri za ovakovo delo, i napredak pravoslavne vjere /27/ briniše, i tako Karavidić mnogom se a osobito Kalugjerom sa svojim ostrim pisanjem zamjeriti morade, a kod svega pako ništa isposlovati nemogaše.

Uvigjajuć sam naš premilostivni Kralj i Car Franjo Josip I. kraiške teškoće, dade na predlog svoih ministara i na mnoge tužbe i molbe od strane njemu vierne i vaviek odane naše granice, dase Kraina u paoriu preinači i to uvede se samo provizorno u godini 1872. gje svi naši do tai čas ovde služeći Častnici, podčastnici i sami soldati u one regulaške Pukovnie gje je koga trefilo odoše za vojne redove pako popunjavati moći, bi odregjeno, da svi oni koji su 20^u godinu doživili u Belovar na smotru idu, i tamo koga za vojničku službu sposobna nadju u vojnike upišu, kroz ovu carsku milost doživilismo, da na mjesto 4 do 500 u našoj občini uzdržavanih carskih Pušaka od godine 1872 sva bivša drugobanska Pukovnia jedva 100. soldata i to pako o državnom trošku uzdržavati ima, ali na mjesto što tako mali broj sada soldata daje, stupi kraina u veću stibru to jest veće novčano plaćanje, jerbo je do sada to jest do godine 1872. sve službenike država plaćala, a od 1872 pako mora svaka občina o svome trošku sve občinske službenike a to su, Načelnik, Bilježnik, makar samo jedan Pisar, pak občinske stražare a nai zad i selske Starešine Učitelje i Učiteljice plaćati, sto se Paroka tiče, narod je i do to doba istima žito davo a sada mora od sva-

ke rali grunta 20 Novč. davati, zato pako prestala je mrtavžbina od velikog Čeljadeta 2 fr a od Deteta 75 Nov. pak i vjenčanja plaćanje i. t. d. /28/

1873 u Listopadu dogje ovamo u mir nadporučnik Adam Boroević koji je u Zrinju od 1864 godine kao častnik služio, nastani se u svoju kuću koju je kao stražmeštar 1856. sagradio, predsjednik Nikola Karavidić bi na mjesto Načelnika Steve 4 Boroevića iz Boroevića 1 Siečnja 1875. za občinskog Načelnika, a Adam Boroević na njegovo mjesto za crkveno občinskog Predsednika izabran, gje se isti sa svom svojom kreposti tako oduševljeno da novu Crkvu podigne, primi, gje nai prvo, budući da je uvidio i osvedočio se, da od one sagnjile pod vedrim nebom od godine 1868. ležeće gradje na nikakav način pak kod nai bolje volje novu Crkvu uspostaviti nemože, zamoli u ime crkvenog odbora 8. Veljače 1875. ovaj občinski Ured, da bi se ovoj crkvenoj občini onaj u Umetićima i onako brez svake koristi stojeći zidani žitni Magazin na pomoć crkvenog dela poklonio, najdalje zamolio je visoko dostojnu Konzistoriu u Plaškom dne 12 Veljače 1875. da ista dopušti da se stara crkva iz pustinje sa Hrgipolja ovamo gje bliže Ceste na shodnije mjesto prenese, ali ova molba osta od Konzistorije neodgovorena, sada drugo neostade Predsedniku Boroeviću ništa, nego opravi drugu molbenicu 16^t Travnja 1875 na mitropolitski savjet u doljnje Karlovce, da isti dopušti da se stara crkva na bolje mjesto prenese i nova pak drvena načini, u podpunoj nadi daće ove crkvene Vlasti ovim predloženim molbami kada tada udovoljiti, opunomoći Predsednik Boroević sa crkvenim odborom obćinskog Načelnika Karavidića, da za crkveno mjesto i parohialnu Kuću od visokog /Aerara/ države ovdašnje bivše vojničko vježbalište /Exerzierplatz/ u Petrinji na javnoj dražbi slobodno /29/ kupiti može, koje Karavidić i učini, i kupi isto vježbalište za dvie stotine i jedan forint, tako je do ovaj čas crkvena občina do crkvenog mjesta došla.

Usled svih naporah i predloženih molbenica nemože ni Predsednik Boroević sa Kalugjerima ništa oporaviti, i kroz to bi crkvena občina prisiljena dne 4^t Srpnja 1875. takovi zapisnik sastaviti, u kome se izraziti morade, da ako još na ovu zadnju na Konzistoriu poslanu molbenicu nikakov odgovor za 8. dana stigo nebi, da će občina sebi sama Crkvu brez svake dozvole delati početi, ujedno javi Predsednik da su neke zadruge ako se nebi dopustilo da se Crkva delati smie, pripravne u drugu vjeru to jest u protestante prieći vidi dopis od 28 Lipnja 1875 Br 25. pak raspisa dražbeni natječaj za delanje nove Crkve i to na 18 Srpnja 1875. daće se dražba obdržavati vidi Br 27. od 8 Srpnja 1878 gje Kotarski Ured ovu dražbu tako isto u čitavom banskom okružju raspisa, i ista bi 18. kako je odregjeno obdržavana. Na dne 12. Veljače 1875. predloženu molbu stiže odgovor i to potlje 6 mjeseci 28. Srpnja od Konzistorie, da je stvar srbskom saboru predložila, i da nemore u stvari delanja crkve ništa odlučiti.

Na odregjeni dan bi dražba brez svake dozvole obdržavana i svega dela primiose drvodelac Jakov Stipić iz Kozibroda za 800 fr pod tijem uvjeti da občini /30/ za ove novce crkvu a to drvenu 8 fati dugačku i 4 fata široku sa sviem gotovu crkvenoj občini predati ima.

Dana 11 Kolovoza dogje opet od Konzistorije odluka da ista dozvoliti nemore da se stara crkva prenositi i nova delati smije, jerbo tu stvar samo sabor riešiti može, na ovu odluku obrati se Predsednik Boroević kroz ces: kr: kotarsku oblast na glavno zapovjedništvo u Zagreb, što sada da činiti ima, budući da je sve pripravljeno da se crkva dela i meštar za delanje crkve sa

crkvenom obćinom ugovor sklopijo je. 28. Kolovoza 1875. dogje od glavnog zapovjedništva iz Zagreba nalog, da se Predsjednik izjasni, jeli obćina potrebnu gradju i novac za delanje crkve ima, na ovo javi Predsjednik da je ugovor crkvena obćina sa Stipićom sklopila, nadalje pako da je ovaj obćinski Ured što se samo Načelniku Karavidiću zahfaliti može, zidani žitni Magazin, t.j. svu gragju za delanje Crkve ovoj crkvenoj obćini poklonio, i da toliko novaca ima da se Stipić isplatiti može.

Od mjeseca Kolovoza 1875 pak do Weljače 1876. očekivala se ova rešidba, dana 19. Veljače 1876. stiže od Notara iz Zadra nalog, da se crkveni odbor postara za sastavak povjerenstvenog zapisnika o ustanovljenju mjesta za Crkvu opis gradnje, sastavak gragjevne osnove, predizmjere i proračuna; i da se sa Predsednikom gradjevnog Ureda o delu u sporazumljenje stavi /31/

U nadi daklen, da će itak delanje crkve jednoč dopušćeno biti, obrati se Predsednik Boroević sa molbenicom z-bog novćane pomoći, a to naj prvo na njegovo Velićanstvo našeg premilostivnog Cara i Kralja, nadalje na finansialno ministarstvo u Beć i u Peštu, na glavno zapovjedništvo u Zagreb, na biškupa Štrossmaiera, na dalmatinske gradove Kotor Zadar i Benkovac; na varoš Trst i Zagreb, Petrinju i Kostainicu, pak na sve ovdašnje crkvene odbore i pojedine poznate vredne osobe; što je sve na ove molbenice dobio, vidiće se ozad.

Budući pako da je ono 13 Kuća sela Belovca još od onog vremena kako je Parok Skadarka sa svoima priateljima udesio bio, da ovu parohiu razrieši; od ove naše stare crkve u parohiu Kukuruzare odregjeno bilo i tamo išli su, predloži Predsednik radi povratka ovo 13 Kuća u svoju staru parohiu, molbenicu na Konsistoriu.

Kako je već na prvo naznaćeno morala se crkvena obćina po naputku Kotara sa gragjevnijem uredom u sporazumljenje staviti, drugač dopušćenja brez Tlovida /Plana/ i Troškovnika dobiti nebi mogla, ugovori crkveno obćinska sjednica, da se Predsednik Boroević u Petrinji za ove stvari pobrine, prvo bilo je daklen, da se od gragjevnog Ureda jedan činovnik na lice mjesta gje je obćina crkvu delati nakanila izvede, da isti vidi jeli mjesto sposobno i ćvrsto za crkvu, pak da obćina sa istim Činovnikom ugovori, pošto će isti Plan i Troškovnik narediti i obćini predati. /32/

Po radi toga strukovnjaka pošalje obima kola u Petrinju, isti dogje ali na škodu obćine, tai Činovnik zvao se Franjo Erben, obćinari sa Predsednikom Boroevićom i Načelnikom Karavidićom izvedu Erbena na ono mjesto gje su Crkvu delati nakanili, isti Erben bio je sa gruntom zadovoljan i očitova na mjestu, da nikakove spaćke nema, tako zamoli istoga Erbena Predsednik bili bio dobar da i onai od obćine za crkveno delo poklonjeni žitni zidani magazin u Umetićma pregleda, jeli gradivo za crkveno delo sposobno i hoćeli ciglja i gragje za Crkvu dosta obćina iz istog imati; Erben izjasni se, da je sve dobro i daće svega dosta biti, nadalje zamoljen bi tai strukovnjak Erben da Plan i Troškovnik za Crkvu napravi i što njemu crkvena obćina za to delo i njegov trud platiti ima, onai obeća sve za 20 fr načiniti i obćini gotovo predati, našto obćina pristade i istome odma na mjestu 12 fr 50 kr kao predujma dade, drugu polovicu obeća kada stvari, Plan i Troškovnik dobije u iznosu od 12 fr 50 kr dodati, što je i učinila.

Kad je Predsednik ove stvari od Erbena dobio, nije za pustio sve radi daljega uredovanja Kotaru predložiti, a o stvari i Konzistoriu obznaniti.

Kada je Kotarska oblast Plan glavnom zapovjedničtvu radi dopušćenja da se nova crkva a to drvena od 8 fati dugačka i 4 fata široka dela predložila, dogje občini od glavnog zapovjedničtva odgovor, da se ovoj občini u sadašnjem vremenu drvena crkva delati dopušćiti nemože, nego ako občina /33/ hoće i nakanila je crkvu delati, neka je zidati dade a drugač ne, nadalje uvidilo je glavno zapovjedničtvo kada je Plan tamo stigo da isti Plan kao i proračun a to onaj od Franje Erbena sastavljeni i 25 fr plaćeni ništa ne valja jerbo je isti Erben sve sa nai većom nepazljivosti izradio.

Sada tekar nastade velika briga kako za predsednika tako i za obćinare, jerbo občina nije u stanju kod svih nadajućih se podpora crkvu zidati dati, što dakle ima sad predsednik da čini, i da se sve opet neupropasti, smisli dakle sve misli u jednu, sazove crkvenu skupšćinu na 25. ožujka 1875. predloži istoj ovu odluku od glavnog zapovjedničtva i znade stvar tako sa podpunom mirnoćom provesti, da crkvena skupšćina pristade slobodno Crkvu zidati dati, Predsednik predloži da za zidanje crkve još k-onoi crkvenoj gotovini svaka duša u ime rabote što nitko rabotati neće, po jedan forint na crkveno delo dade, što skupšćina i dozvoli, tako bi i ovai ugovor Konzistoriji Kotaru i od Kotara glavnom zapovjedničtvu predložen, Plan od Erbena bude uništen, zabačen, a glavno zapovjedničtvo dade daklen novi Plan i Proračun u Zagrebu načiniti i okonča tako Crkvu preko volje i znanja ove obćine da je Crkva 9 ½ fati dugačka a 5 fati široka biti morala, nadalje da se Zvonik sa Limom pokrije, ako prem se Predsednik Boroević sa obćinom opiro da zvonika nije /34/ občina u stanju sa Limom pokriti, ali svi ovi napori biše uzalud, jerbo se obćini dokaza, dabi velika škoda bila za istu u buduće, da se zvonik sa crijepom koji se na crkvenoj višini od jaki vjetrova uzdržati nebi mogo, pokrije, tako morade Predsednik sa crkvenom obćinom i tu teškoću primiti, gje onda tekar od Konzistorije iz Plaškog dozvola dogje, da občina Crkvu kad već drugač nije, slobodno delati smije, i da ono 13 Kuća od sela Bielovca opet iz Kukuruzarske parohie amo u svoju staru parohiu prieći i sve terete sa ovim obćinama kod delanja Crkve nositi imade, ta dozvola stigla je 20. svibnja 1876.

Ovu Konzistorialnu dozvolu nije zapušćio Predsednik što prvo Kotarskoj oblasti prijaviti i ujedno moliti da se javna dražba radi zidanja nove Crkve na 8^m Srpnja 1876. obdržavati hoće, koju službu kotarska oblast odma odobri i razglasi.

Obćini bi dozvoljeno da Crkvu slobodno zidati smije i to samo od Konzistorie, dozvoljeno biaše tako isto od Kotarske oblasti da dražbu na odregjeni dan preko dela drži, ali evo opet neočekivane spačke 8^{mi} Srpanj već pred vrata dogje, a Plana nikad iz Zagreba, Predsednik zatraži od Kotara Plan, Kotar odgovori da je Plan glavnom zapovjedničtvu predložio i da isti još nazad stigo nije, tako Predsednik u ufanju da će Plan /35/ potvrđen biti, dade po dozvoli Kotarskoj 8^{mi} Srpnja 1876. u 9 sati pred pol dana otvorenu dražbu u obćinskoj pisarni obdržavati, gje svako delo za sebe prodavano biaše tako temeljnu grabu iskopati primi Matia Gjukić kb. 8. iz Knezovljana za

<i>zidarsko delo Simo Grnović i Joso Töpfer za</i>	<i>15 fr</i>
<i>tesarsko delo Simo Relić i Ilia Boroević iz Knezovljana za</i>	<i>976 fr</i>
<i>stolarsko delo Anton Novaković iz Kostainice za</i>	<i>170 fr</i>
<i>i da crkvena občina sve gradivo istome dati imade.</i>	<i>262 fr 80 N.</i>

Kovačko delo primi Kovač Mato Kodjić /Matanko/ a to da od občinskog gvoždja sve što za crkvu trebalo bude naredi, i da se njemu od svakog izragjenog Centa gvoždja 3 fr 75 N plati, nadalje primi sve bravarsko delo bravarski Meštar Johann Havranek iz Kostainice za 38 fr občini na crkvu postaviti, tai meštar uvidi potlje da je malo pogodio, i ostavi občinu, nečeđe ništa raditi, gdje je Predsednik sa istim kod Kotarskog suda u Kostainici dosta posla imao, ali badava, tko obraza nema nehasniga tužiti niti se š njim ružiti, nekamu za prevaru bog naplati.

Predsednik bio je primoran drugoga Bravara tražiti i našo je Stefana Spizmillera ali ne za 38 fr nego za 80 fr tako za volju nepoštenog Havraneka morade siromašna ova občina 42 fr kvariti. Staklarsko delo primi staklarski Meštar Miroslav Sukalić iz Kostainice za 70 fr, limeno delo primi Meštar Ivan Honda iz Kostainice /36/ za 100 fr nai zad nabavi Predsednik plave boje /farbe/ za tavan bojadisati za 25 fr jerbo občina nije dala da se tavan sa mortom nabaci i izbijeli, jerbo bi mort potlje lahko odpasti i slučajno i narod u crkvi ozlediti mogo.

Kada su sve ove teškoće savladane, da se crkva zidati može, pogodi se občina i to na javnoj dražbi sa Simom Baljkom iz Bielovca da smie onaj u Umetičima za crkveno delo poklonjeni Magazin (da) razvali, cigalj očisti, pak sve gradivo na ono mjesto gje je crkva uspostavljena priveze i u red postavi. Baljak primi se toga posla za 200 fr, ali naopako po sebe, nemože izvaditi ostanu podzidni kamen u zemlji neizvagjen, i kroz to izgubi 50 fr. a dobi samo 150 fr ostade za ono delo svoima nadničarom mnogo dužan, u tome i nemila smrt postiže ga, a duga oddužio nije.

Kada je sve gradivo na mjesto postavljeno bilo, odpoče se dana 23 Kolovoza 1876 fundament kopati, i odma krupni kamen za podzidu privažati, ovai krupni kamen pogodio je Simo Grnović kbr: 6 iz Mečenčana a to svaku fat po 25 fr u svojoj zemlji iskopati i na ovo crkveno mjesto privesti, tako dobio je Grnović za krupni kamen (prazno – D.R.) nadalje pako budući da občina za crkveno delo potrebnoga kreča imala nije, pogodio je Grnović sav za crkveno delo potrebni kreč a to Vagan po 90 Nov. tako isto i to negašena na mjesto dovesti /37/ jerbo je Grnović u ovo vrieme u bekeskom potoku u svojoj zemlji kamen kopati i kreč žeci mogo, tako dobio je za (prazno – D.R.) Vagana (prazno – D.R.) fr (prazno – D.R.) Novč.

Ovaj doveženi a ne ugašeni kreč morade se gasiti tako Predsednik dade otvoreno dražbu držati tko će za niže 100. Vagana kreča gasiti, Simo Grnović primi naj jeftinije, a to, da mu se od svake stotine vagana 7 fr 80 Nov plati. Kada je fundament iskopan, kamen za podzidu dovežen i 2 – 300 Vagana kreča ugašeno bilo, odredi Predsednik sa občinom da se fundament na 30 Kolovoza 1876. osveti i četverokutni kamen na svoje mjesto postavi, na tu svečanost pozovu se gospoda sveštenici a to Simo Bastaić iz Svinice, Rade Zec i njegov sin Niko iz Kukuruzara, Jovo Dragišić iz Komogovine i domaći sveštenik što se samo po sebi razumije Petar Ilibašić. Taj dan bio je tako radosno uz gruvanje možara, u pristutnosti gospodina kotarskoga satnika Taberie i još k-ovoj riedko dogagjajućoj se svetkovini pozvanih 30 otmjenih osoba proslavljen, i kamen sa uspomenim pismom koga je gospodin sveštenik Jovo Dragišić napisao u osvećeno ulje u malu flašicu utisnuo i dobro zatvorio, pak u kamen gje je za istu flašicu mjesto iskopano, postavljena, i drugijem kamenom pokrivena, ovaj četverokutni kamen nahodi se /38/ u desnom roglju crkve do sunčanog izhoda desno od ženskije vrata, gje delanje dalje neprekidno i žurno nastavljeno bijaše.

Sadaću za ovaj čas crkveno delanje do drugi put ostaviti i na bosansku bunu i nemir priedi.

U Kolovozu 1875. uzbunise naša bosna ponosna, i to sada od godine 1856. po drugi put, z-bog turskoga nasilja i zuluma morade amo u naš kraj maleno i golemo, kljasto, hromo i sliepo i to samo sa živom glavom, dje je biti moglo prijeći i uteći, nekoje bosanske obitelji koje su za ovaj nemir u bunu odma kada je počela doznale, prećerale su amo po nešto od blaga stoke, prenijele ono siromašnog preoblačila, a možebiti i po koju malu i dugačku pušku, i tako se spasile od smrti od turskog hadžara, mloga sirotinja koja je kasno za bunu saznala, ili je od medje u nutra u bosnoj daleko bila, prešla je sa golom dušom, a sve svoje dobro prokletom dušmaninu Turčinu ostaviti morala, na vodi Uni od Topole pak do Jasenovca mnogo se naroda kroz tursko gonjenje potopilo, mloga majka izgubila sinka, sestra brata a zaručnica svoga zaručnika, ovo bježanje trajalo je neprestano od 15 Kolovoza 1875. pak skoro do Kolovoza 1877. i dalje, jerbo je svatko onda samo po noći ili po danu amo uteći gleda, kad je turčinu iz pod oka izmaknuti mogo.

Za ono Tursko nasilje sastavljale su se od amo prebjeg-/39/lih bosanskih bjegunaca čete, i išle su jatovice brez da su se ovde kome javljale preko Une u Bosnu u svoja poznata mjesta i na izgorela kućišta, da se kletom Turčinu koliko je moguće osvete, jerbo naša slavenska poslovice kaže, tko se neosveti, taj se neposveti, Turci su sirotinje raje sve i sva u Pepeo pretvorili, misliti se može, da u ono doba kada je toliko hiljada kršćenog naroda iz pod turskog Noža amo u Austriu priedi moralo, da su sve usijane ljetine, kao šenica, zob, kukuruzi sva variva a zanajviše blago pak sve i sva kletom Turčinu u šakami ostalo, ali ni Turci nije su mnogo od ovih usjeva hasne imali, jerbo od ustaških četa nije su nigje u polja izići smjeli, nego su morali s-Puškom u ruci bule i decu čardakovma čuvati i braniti, mnogi Turčin izkesio je zube, ali ni ustašima nije bolje bilo, jerbo su i nji Turci u busijami dočekivali, pak ih i iza legja zatjecali i takosu ustaši ginuli i propadali, spahinske kuće štale, kukuruzane, hambare i sve drugo zapaljivali su ustaši i tako je sve od Une vode pak do Priedora spaljeno i uništeno, Varoši, Novi, Kostainica i Dubica ostali su sačuvani, jerbo su se većinom iz sviju sela Turci u te varoše sakupljali i bježali, te Varoše branili, Austrijska vlada ovu neizkazanu žalost gledajući, gje toliko hiljada siromašnog naroda koji je od Dalmacie pak do Biograda veći diel sa golom dušom amo pobjego a Turčinu svu svoju sirotinju ostaviti moro, da se ova sirotinja /40/ pak dje bilo nastani, da preko zime od golote, studeni i bosote pod vedrim nebom neskapa, tako biše obćinski Uredi Staza, Sunja, Gradusa, Petrinja, Jabukovac, Rujevac, Podovi, Divuša pak i ovaj naš Umetički Ured sa Bošnjaci prepunjeni, odma u početku njihova prelaska amo, odredila je naša austrijska vlada, da se svakom odraslom čeljadetu na dan 10 Novčića a malom to jest detetu 5 Novč. samo da od gladi neskapaju, isplaćivati ima, tako su Uredi na broj duša novce od Kotara dobivali, i svako 10. a potlje svako 15. dana ovu sirotinju isplaćivati, ovaj naš umetički Ured dobivao je mjesečno za isplatu Bošnjaka 2. 3. pak i 4 hiljade forinti na 15. dana, jerbo je ovaj Ured više nego 2000. isplaćivati imao.

Od 15. kolovoza 1875. pak do rujna 1876. morao je svatko bošnjake u svojoj kući, zgradi, čardaku, stanu s-jednom rieči gjemu drago bez svake plaće držati, od rujna 1876. dozvolila je naša država za svaku živu dušu na 24 Ure jedan Novčić konakovine, te je kroz tu konakovinu

našemu narodu imalo oblakšalo, svoje stibre uplaćivati, jerbo kada je mjesec dana prošo, dobio je svatko tko je bošnjake u svojoj kakovoj suvoti imo, od svake duše 30 ili 31 Novč: tako više duša više i konakovine, ovu konakovinu ustavljali su Uredi navadno za gruntarinu, občinu i druge dugove, tko dužan nije bio ništa, dobivao je na ruku ovu konakovinu.

Da je za ovako prostrane Ljude 10. Nov. na dan malo bilo, da se nahraniti, odjeti i obuti pak preobući mogu, razumi-/41/je se samo po sebi, ali itak preživili su sa tom plaćom, ali i pomrlo je dosta a osobito od prelaska pak do konca 1876 godine od slaboće, jerbo su bošnjaci u bosnoj ako ništa drugog makar kruha i postnog variva za dosta imali, ali kad su amo prešli ni kruva dosta, a od variva ni spomena bilo nije, izim ako je tko koje Marvinče, ovcu, kozu ili goveče, što je amo sa sobom prećero, prodo, ili ako je koju gotovu krajcaru prenio, te se žita kupiti i variva nabaviti mogo, bošnjaci uvigjajuć da se sa sa 10 Novč. živiti nemože, preduzeše u proljeće 1877. kao i naši domaći ljudi kukuruze, grah, krumpir i ostalo sijati, blago zametati, krmke hraniti a i živad leći, ali kuda će zlo nego opet na sirotinju, nasta šušna godina a to takova, da od svetog Gjurgja pak skoro do Petrovdana nikada kiše bilo nije, i kroz ovu sušu stradalo je selo Knezovljani, Komogovina i Borojevići naj više, jerbo je brebrovina sa svim izgorela, da skoro nitko ni jednoga zrna od Kukuruza dobio nije, tako su Kukuruzi već o Sisvetami 3 fr a o Božiću 4 fr 40 Nov. plaćati se morali, ovu skupoću pripisivao je naš narod nai više siromašnijem bošnjakom, jerbo da oni napako po sebe amo pobjegli nije su, nebi ta žitna skupoća već iz toga uzroka bila, jerbo bi ovde manje naroda na hrani bilo, a drugo pomoglabi bosna, te bi se i ovai naš narod lakše od gladi i skupoće (42) branio, ne samo da je žito, nego i hrana za marvu poskupjela je, jerbo se mali vozčić siena već u jesen za 8 fr dobiti nije mogo.

U godini 1876. sreła su se dva turska cara, Abdul Asis, i Abdul Murat, a to samo radi buknulog nemira u čitavom turskom carstvu, jerbo se isto carstvo tako zaljuljalo bilo, da se već o obstanku istoga zdvoiti počelo.

Da se tursko carstvo jednoč u Europi utamani i da ga nestane, skočila je 1876. i 1877. godine crna gora i srbija knjaz Milan i Nikola na oružje, da krst brane i slobodu traže, srbija obdrža se 4. 5. mjeseci suprot sili turskoj, zadadejoj dosta brige i žalosti, ali Turčin nadvlada srbiju i ista morade mir sklopiti, crna gora osta pako kao kamena stiena prama turčinu na svom mjestu, crnogorac dje gogj dogje, turčina zlo snagje i tako oslobodi ne samo sebe nego i hercegovinu pak i drugih predela, u godini 1877. nakazi ruski slavni car Aleksander Turčinu rat, dogje sa svom svojom silom u Vlašku /Bukarest/ naredi preko Dunava i to sve pod branjenjem turskije hordi – Mostove, poče Turke tako silno naganjati, da se nije su nigje u otvorenom polju Turci usuditi smjeli, Russe dočekati, – k Russom pridruži se Rumunjska pod vladom kneza Karla i takose tai rusko turski i rumunjski rat zavuče do godine 1878. Srbija stupi opet u Prosinu 1877 sa Turčinom u rat; /43/ i odma u istome mjesecu preko turske medje u staru srbiju priedje, srbija imala je što se častnika podčastnika i vojaka to sve dobrovoljaca iz Russe u svojoj vojsci dosta, da je okršaja i gubitka na vojakima kako na jednoj tako i na drugoj vojujućoj stranki dosta bilo, razumiese samo po sebi, jerbo su hrabri Russi, Crnogorci, Srbi i Rumunji tako proti Turčinu hlabro se držali, da su ruski Generali Gurko i Radecki pak još višeih u jednoj bitki po dvadeset i više hiljada turske vojske sa svim što je ista imala zarobiti znali, rečeni general Gurko učinio je divna

čudesu sa svojom vojskom, jerbo su drugi stari generali i vojskovođe po dvie godine i više trebali doksu Balkan prijeći mogli, a Gurko prešoe u nai gore doba godine t.j. u Prosincu 1877. preko Balkana ali samo sa malo vojske, turci uvidili da Gurko nije tako jaki sa svojom vojskom, dočekashe za Balkanom generala Gurka i njegovu vojsku, i poture ga nazad, slavom Caru moćne Rusije Aleksanderu II javi ovaj General da mu još vojske treba i da je proti turskoj sili neačak, da Turčina u grob spremiti može, na ovu viest odredi Car nove Tabore iz Rusie da pod Balkan idu, i General Gurko priegje opet u mjesecu Siečnju 1878. na jednom /44/ a General Radecki na drugom mjestu Balkan, te zarobi Radecki 21. hiljadu turske vojske i to sa sviem što je god imala, tako je Russ od početka rata do siečnja 1878. više nego 200. hiljada zarobljena Turčina u svojoj zemlji imati mogo, koliko je pako Turadie koje je Crnogorac, Srbia, Russia i Rumunjska u gradovima zarobila bila i svojim kućami i to brez oružja odputila, tome se broj neznade, ruska i rumunjska vojska došle su do 26 Siečnja 1878. to jest do Svetog Save do Jedrene grada to jest blizo Carigrada, srbska vojska predobila je do to doba grad Niš i primakla se Kosovu, a crna gora stigla je po kraj mora do grada Bara gje ga je osvoila i zarobljene Turke kućami odpustila.

Što se zarobljenih Russa, Rumunja, Srba i Crnogoraca tiče, te su ljude Turci gje su koga zarobili odma i sasjekli, tako da se kroz čitavo ovo ratno vrieme nigje pak ni za jednog zarobljenog vojaka znalo nije, samo se doznalo, da je ruski Poručnik Puškin u Carigradu zatvoren. Tako svi ma koji su pod dušmanskom rukom za svoga Cara i Knjaza pak za svoju domovinu krv prolili i življenje izgubili, lahkaim zemlja bila, jerbo su za krst častni i slobodu sjajnu izginiuli.

Sa crkvenim delom prestalimo onje gje je fundament osvećen, tako da opet dalje crkveno delo nastavimo. /45/

Zidanje crkve početo je od temelja 30. Kolovoza 1876. dosta kasno, Simo Grnović kao Poduzetnik i Joso Töpfer kao poslovođa /Palier/ radiše sa Primorci na crkvi žurno, ali se u jednoč pokaza spačka, poslovođa Töpfer kaza Predsedniku, da od magazina ni 3^{ti} diel Crkve uzidati se neće moći, uzrok je to bio, što je Cigalj slabo ispečen, pak se kod razvaljivanja smrvio, Predsedniku Boroeviću i Načelniku Karavidiću neostade ništa drugo, nego moradoše sa crkvenom občinom ugovoriti, da Predsednik odma sa dva crkvena odbornika na Sunju k-cigljaru Stefanu Tomazetiću i Sinu to jest k-Talianu idu, da kod istih 25 hiljada Ciglja 7 hiljada Criepe, 400 Žioka i 32 Kaplame pogode, i onda da obćinari što na dušu dogje, dovezu, Predsednik Boroević, odborniki Mihailo Lončarević i Damjan Gačić odoše odma na Sunju, pogodiše a to 1000. Ciglje po 13 fr 50 Nov. Criepe po 16 fr. 100 Žioka po 8 fr svaku Kaplamu po 10 Nov. i ugovoriše kada su Kaparu od 90 fr dali, da, ako nebi uvijek kada bi se rad ove pogogjene robe dolazilo, Novaca bilo, da gospodari Tomazetići pričekaju pak ako obćina odveženi ovai Material podplatiti nebi mogla, daće Kamate od 100 fr što pravo bude platiti, Tomazetići pristadoše daim se od 100 fr 6% to jest šest forinta /46/ na godinu plati, ovai ugovor bio je odma u nazočnosti svedoka i odbornika pak Predsednika kroz gospodina umirovljenoga Poručnika Miška Crnka /Sitaka/ sklopljen i podpisan, obćinari bili su odma zatim porad toga pogodjenog Materiala poslani, gje je na svaku dušu 26 Cigalja dovesti spalo, što se vozidbe Criepe Žioka i Kaplama tiče to su dovezli oni obćinari koji su konje i kola imali.

Da se zid po napatku Paliera dje god trebalo bude sa gvozdenima Šinami utegne, da potlje

pucao i rastavljaо se nebi, osobito kod potresa zemlje, dade na rieč Načelnika Karavidića gvoždjara gospodina Ivica Miličića u Petrinji sve za Crkvu potrebno gvoždje koje je občina sa 280 fr i platila, tako od 30 Kolovoza do konca Listopada 1876. bi ova Crkva osim zvonika uzidana i pod krov metnuta, gje crkveni delači u mjesecu Studenom svaki u svoju domovinu odoše, budući pako, da crkvena občina na crkvi rabotala nije, niti je ikakove rabote osim što je Material dovesti morala, imala tako su Bošnjaci i Primorci nai više na njoj za plaću od 50 Novč. na dan radili, i naši domači ljudi radili su na nadnicu i to tko je čio dobre volje.

Što se vozidbe Ciglja i uplaćivanje glavarine tiče, selo Bielovac dovezlo je svoj Cigalj i uplatilo nešto glavarine za godinu 1876.

Predsednik uvigje, daće kupovanje kreča od Grnovića /47/ občinu upropastiti, tako ugovori sa crkvenom občinom da občina sama sebi krečanu od 1000. Vagana onde kod crkve upaliti dade, ujedno u ufanju daće občina na to pristati, zamoli Predsednik imovni Ured u Petrinji da isti za krečanu potrebna drva doznači, tako ali sa teškom mukom isposlova i jedno i drugo, občina pristade da krečanu pali, a imovni Ured doznači potrebna drva, jerbo kada je crkva pod krov stavljena, onda je samo polovica ako ne više ili manje dela gotovo bilo.

Da se delo opet nastaviti može, pogodi občina sa Primorcem Stipanom Domijanom i to tekar u Kolovoza 1877. dajoj Krečanu od hiljadu Vagana kreča upali, ovaj se primi toga posla za 70 fr kamen i drva bise dovezena Krečana upaljena i delo na Crkvi započe se opet 28om Kolovoza 1877. pak do konca Listopada bi isto sa svijem kraju privedeno, občina morala je i ove godine nekoliko hiljada Ciglja i Crieпа prikupiti, tako da je ista Tomazetiću više nego hiljadu forinta za Material platiti imala, ako prem je Erben kazo, daće iz Magazina Materiala za Crkvu dosta biti.

Uvidjajuć Predsednik Borojević da sa ono Novaca što narod kao glavarine uplaćuje i što gotovie u crkvenoi blagajni imade, iziči neće moći, obrati se sa molbenicami kako je već naprvo naznačeno za moguću pomoć /48/, gje istom za rukom podje, sledeće svotice na dar za delanje Crkve dobili a to u godini 1875.

	fr	Nov
<i>od krčmara Lovra Krmpotića</i>	22	47
<i>// Nikole Kaigane</i>	22	47
<i>ova dva dara dobio je Načelnik Karavidić za crkvu u godini 1876. i 1877.</i>		
<i>dobio Predsednik Borojević na svoje molbenice</i>		
<i>darovo gospodin Učitelj Pavo Knežević iz Kukuruzara</i>	1	
<i>// // podpredsednik Iliа Japranin</i>	//	1
<i>// crkveni odbor Petrinjski</i>	25	
<i>// Predsednik Adam Borojević kod osvećivanja fundamenta</i>		
<i>1 akov vina u vrednosti od 12 fr i u gotovu</i>	5	
<i>// gospodin Načelnik Karavidić</i>	26	
<i>// // Gjuka Borojević</i>	2	

// //	svećenik Petar Ilibašić	20	
// //	Šumar Mile Nožinić	1	
// //	Trgovac Marko Šimić	0	
// //	Damjan Gačić	2	
// //	Simo Grnović	5	
// //	bilježnik Pero Obrenović	1	
//	crkveni odbor u Četvrtkovcu	10	
//	gospodin Mio Ratković c.k. Šumar Lugar	6	
// //	Adam Begović c.k. Šumar Lugar	3	
// //	Matia Adamović c.k. //	1	
// //	Petar Karavidić c.k. //	1	
// //	Maksim Ćorić c.k. //	1	
	iznos.....165	94 /49/	
	prenos.....165	94	
	darovo gospodin Petar Rogulja c.k. Šumar Lugar.....1		
// //	Gjuro Lazić trgovac	20	
// //	Jovo Boroević c.k. Povjerenik	10	
// //	Teodor Kladarin umirovljeni Šumar	10	
	darovalo Petrinjsko gradjanstvo	30	
	darovala crkvena občina u Blinji	10	
//	občina Gradusa	7	
	darovo gospodin protustavnik Danilo Karavidić	15	
//	putnik Pavo Cvianović iz Like	40	
	1877		
	darovalo Njegovo Veličanstvo naš Car i Kralj Franjo Josip	200	
	darovo gospodin akcessist Mojo Boroević	10	86
	darovalo opet petrinjsko gradjanstvo	9	25
	darovo gospodin Ivo Savić Poručnik u miru	1	
	darovala crkvena občina Wukoševac	20	
	darovo gospodin Joco Kotur Poštanski meštar u Bedniku	3	
// //	bilježnik Toša Miloević	11	42
// //	svećenik Nikola Ilibašić iz Javornja	5	
// //	Janko Ivičić Poručnik u miru	1	
	darovalo Kostainičko gradjanstvo	27	
	darovala crkvena občina Svinica	99	68
	darovala gospodična Ana Jasić iz Kostainice	14	
//	krčmarica Roža Krmpotić	2	
	nadalje kroz brigu Načelnika Karavidića		
	darovali bosanski bjeuncu	12	72
	iznos.....686	27 /50/	

<i>darovo gospodin Niko Stiak iz Kostainice Kotlar</i>	18
// // <i>Simo Pupavac</i>	10
// // <i>Joco Dimović</i>	10
// // <i>Stevo Pavlica</i>	5
// // <i>Velendarić</i>	1
// // <i>Fr. Staidle</i>	1
// // <i>Mito Jovanović</i>	1
<i>iznos.....732</i>	27

osim ovih u gotovu na dar dobivenih 732 fr 27 Novč darovala je crkvena občina Kukuru-zarska svoj stari Ikonostas koji se sastoji iz onih u naj gornjem redu postavljeni 12. Apostola pak kod desne Pievnice sveti Gjuragj, a kod leve sveti otac Nikola, nadalje iz pod Apostola u prvom redu sveti Jovo Krstitelj, Isus, sveta Bogorodica, sveti Dimitria i dverska Vrata. U naj donjem re-du nahode se Ikone iz naše stare Crkve svetog Petra i Pavla, kao i one što su odzad na stupcima i na konusu, raspelo je takaiše iz naše stare Crkve. Budući pako da naša stara crkva ni pričasne Čaše /Putiera/ imala nije, obratio se Predsednik Borojević sa molbenicom na udovu trgovkinju gospoju Julianu Berić u Zagreb i ta štovana i imućna gospoja darovala je pričestnu Čašu sa Žli-čicom i Tanjurićom, bog neka joj naplati, tako isto crkva kvarila je kroz smrt bivšega sveštenika Skadanku jedno crkveno odielo i to je isto bilo i sa /51/ prvima sveštenicima, koji su ovde pomrli, jerbo je svaki na sebi u grob crkveno odielo odnio i tako skoro crkvu голу ostavio. Predsednik ovu potrebu uvigajajuć, obrati se na Trgovca gospodina Niku Radakovića u Gradac i ovaj gospodin darova Crkvi a to kroz ruke gospodina Trgovca Pere Grebljanovića felon, Pojas i narokvice, a sti-har k ovoj odeždi darovala je štovana gospoja Stana Borojević udata Raičević iz Kostainice kao i dva krasna Kandila što su postavljena desno i lievo od dvreski Vrata pred sliku Hristovu i sve-tu Bogorodicu, gospodin Pero Grebljanović darovo je ona dva gvozdена Čirjaka što pred Olta-rom stoje, svaki ima mjesta za 7. svieća. Gospogja Nadporučnikovica Maria Borojević darovala je sve na Trapezu odielo na kojem se prva božia služba u novoj crkvi služila, nadalje darovala je ista gospoja i jedan novi stihar. Gospodin stolarski Meštar Anton Novaković poklonio je onai za Predsednika mali ormarić, gdje svieće i na tacu darovani Novci stoje, i to na molbu Predsednika, tako je isto i gospodin Limar Ivan Houda svoje delo Jabuku na zvonik naredio i poklonio.

Žalostno ali istinito da se i sledeći nevaljali dogadjaj ovde upisivati mora. Sledeća su gos-poda i to samo pod /52/ tijem uvjeti ako se ova crkva zidala bude, svoje darove u gotovu novcu kako sledi obećala, koje obećanje i upisane darove Predsednik Borojević u crkveni blagajnik kao gotovinu u primitak stavio, ta su gospoda sledeća

<i>fr</i>	Nov
<i>Gospodin Akcessist Mojo Borojević obeća u gotovu</i>	30
// <i>Offizial Mojo Rebić</i>	30
// <i>Bilježnik Damjan Rebić</i>	25
// <i>Svećenik Jovo Dragišić</i>	8 75
// <i>Učitelj Pero Dabić</i>	10
// <i>Trgovac Marko Šimić</i>	20

ratar Simo Lapčević obeća	10	
// Matia Miloević obeća	10	
// Stevo Borojević kbr. 4	5	
// Stevan Kladarin	1	
// Mihailo Martić /Grčić/	1	
ukupno	150	75

Kada se crkva zidati počela, zamoli ovu gore gospodu Predsednik Borojević za ove obećane darove, gdje samo od

<i>gospodina Akscessiste Moje Borojevića dobi</i>	<i>10 fr</i>	<i>86 Nov</i>
<i>i od trgovca Marka Šimića</i>	<i>10 fr</i>	

a ovi svi drugi uzeli su svoje poštene rieči nazad, a obćinu i Crkvu otvoreno prevariše, neka dakle ostanu za vječnu uspomenu ovde, dok je Crkve i naroda, da i potlje /53/ stotinu i više godina naše potomstvo u ovoj knjigi naći bude moglo, da je i u devetnajestom stoljeću slabuški i nevaljali ljudi bilo, koji svojoj rieči gospodari biti nije su mogli.

Kako je već naprvo navedeno, nova Crkva bi do konca listopada 1877. sa svime gotova i Ikonostas postavi sam Predsednik Borojević sa svojom rukom; javi onda gospodinu Episkopu u Plaški Teofanu Živkoviću kao i Kotarskoj oblasti da je Crkva gotova i da je crkvena obćina zaključila, dabi istu Crkvu na 8m 20tog studenog 1877. a to na ime svete Bogorodice svetiti rada, pak zamoli da staru Crkvu prodati smije, Episkop Živković dozvoli brez oklievanja da se nova Crkva po želji naroda sa imenom sveta Bogorodica slobodno na odabrani dan a to na svetoga Arhangela Mihaila osvete.

Za tu svetinju što sjajnije provesti moći, ugovori crkvena obćina, da se gospodin Episkop Živković, gospodin okružni i kotarski upravitelj Teodor Novaković, Proto Rafael Kukić, svećeniki Simo Bastaić Pajo Paić Jovo Medaković Svetozar Wračarević, Rade i Niko Zec, Nikola Kokotović, Nikola Ilibašić i Jovo Dragišić u pomoć domaćemu našem svešteniku Petru Ilibašiću i na objed koga je crkveni Predsednik sa Načelnikom Karavidićem i odborom priugotoviti /54/ dao, pozovu. Velemožni okružni upravitelj gospodin Novaković zafali se službeno na pozivu, da ovoj svetinji radi službenije poslova prisustvovati nemože, gospodin proto Kukić bi opunomoćen od Episkopa, da na mjesto njega ovu svetinju obavi, od svećenika izostadoše, Paić, Medaković Bastaić i Kokotović, a to iz toga uzroka jerbo je svaki u svojoj Crkvi služiti a može biti i vjenčavati koga imali, ova svečanost obavi se naj sjajnije sa gruvanjem Mužara na odabrani dan, na objedu bijaše gospodin Proto Kukić svećenik Nikola Ilibašić, Wračarević, Dragišić, bosanski sveštenik Dukić, Petar Ilibašić i Niko Zec, nadalje Načelnik Karavidić, Predsednik Borojević, podpredsednik Stevo Borojević, gospodin Gjuka Borojević, Gjuro Lazić, Teodor Kladarin, Učitelj Ivo Kovačević, bilježnik Matia Kordić, stolar Novaković, staklar Sukalić, bravar Spitzmüller, kovač Kodžić, limar Houda, zidarski poduzetnik Simo Grnović i Tesar Simo Relić, odbornik Mihailo Lončarević i Matia Miloević. Ova svetinja kao i objed svršila se u naj većem veselju, Crkva je bila dubko puna, prvu službu u istoj služio je Proto Kukić sa pomoći dviu svećenika, Crkva je dobila na tai dan 35 fr na dar, i od onog dana već dalje dok bog reče i njegova milostivna volja bude, služitće se božija liturgia u novoj sa velikom brigom i obćinskim teretom podignutoj Crkvi.

Isplaćivanje zidarskome poduzetniku Simi Grnoviću išlo je za /55/ njegove najmljene zidare i zidarske pomoćnike – težake, više puta jako hrgjavo a osobito u 1877. godini. Poduzetnik Grnović bio je primorat kod kotarske oblasti z-bog zločesta isplaćivanja i pritužiti se, uzrok bio je samo to, što su se Predsednik Boroević i Načelnik Karavidić a to radi pravične isplate koju je Grnović tražio, i sa podpunim pravom tražiti imo, a od Karavidića dobiti nije mogo, zavadili, tako velim kao grešan Čoek, tko je u ovoj stvari to jest u zavadju kriv, da Poduzetnik Grnović svoje krvavo zaslužene zasluge dobiti nije mogo, nekamu Bog na onome svietu njegovoj grešnoj duši po zaslugi sudi.

Predsednik Boroević dao je u proljeću 1878. okolo svega Cimitora za korist Crkve šljive posaditi i to u dva reda, tko dočeka da rodile budu, neka se za hasnu crkvenu njihov rod i plod otvoreno prodaje.

Budući da je Načelnik Karavidić u onom vremenu i Načelnik imovne občine /šumski/ bio, nije zaboravio u šumskoj sjednici isposlovati, da je ova Crkva za svoju ogradu i to u štakete 8 veliki hrastova u Piškornjaču petrinjske občine na prikaz dobila, ali ova crkvena občina nećede od toga ništa da znade, nego neki ludjaci uspuntaše svu občinu da toga netrebaju i da niti izdelati niti pako izvesti neće i nemogu, tako ostade ono 8 hrastova nekoj drugoj občini, a Predsednik morade samo da Crkva sa svim onde neogragjena stoji, na rabotase a to po tri kolca na svakog odrediti, tako zatvori Cimitar od one strane do Ureda, a iznad Crkve osta brez ograde. /56/

Dana 11. Lipnja 1878. dobi Predsednik Boroević brzogjavnu viest budući daće se Bosna od turskog zuluma kroz našu austriansku vojsku oslobadjati imati, da odma u Dalmaciju k-79. domobranskoj četi u Skradin odlaziti ima, ni časa neoklievajući morade od crkvene račune sklopiti i svog zamjenika Stevu Boroevića k obćinskom Uredu pozvati pak njemu sve predati, gje ovaj dogje i primi, a Predsednik Boroević isti dan u Dalmaciju ode, i sa onim danom prestade brigu o crkvenome napredku voditi.

Budući da je već naprvo bosanska buna i njihovo bježanje od turskoga zuluma spomenuto i u ovu knjigu upisato, tako da i kraju ovaj ustanak koliko je meni poznat o oslobodjenju naše braće u bosnoj zabilježim i mladjemu potomstvu ostavim.

Bosna je nekada bila županija slavenska, kašnje postala banovina, a naj poslije imala samo svoje za sebe banove i Kraljeve. Slavjanski ban Pavao Šubić zvao se gospodar i ban Bosne. Znameniti su joj bili narodni banovi Kulin ban, Matia Ninoslav, zatim kralj Stjepan Tvrtko. Zadnji bosanski Kralj bijaše Stjepan Tomašević. Na bosnu navali turski car sultan Muhamed II. 1463 godine, zauzme grad Bobovac, kralj pobjegne u Jajce, svoj prijestolni grad, koje Turčin zauzme, a kralj opet pobježe u Ključ, kamo jedva živu donese glavu, a već ga ondje uhvate turski konjanici i odvedu u Jajce. Sultan dade pogubiti kralja Tomaševića i šnjim množinu plemstva. Krivovjersko /patarensko/ plemstvo se poturčilo. /57/

Hercegovina bila je nekada jedna država s Bosnom. Godine 1444. odkinuje vojvoda bosanski i župan rumski Stjepan Kozačić, koj se navadno zvao herceg, pa otuda i zemlji novo ime Hercegovina. Ovaj herceg bijaše na veliku spačku Bosni, kad je Turčin navalio na Bosnu, nećede se on složiti s Tomaševićem na zajedničku obranu, već se podade sultanu, koji mu je s-početka ostavio neku slobodu, a za kratko je uzeo i učinioga turskim častnikom. Ovako s-nesloge obedvije

zemlje pale pod Turčina, te su pod njim stenjale do godine 1878. dok ih neposjede naša carevina. Odmah čim su naša braća u Bosni i Hercegovini nemogavši već podnašati teških turskih zuluma, pograbila za oružje, upriješe oči u Austriju zataknuv njezinu zastavu, te tako izjaviše pred cielim svijetom, od kuda se nadaju pomoći, i neprevariše se, ako i dosta kasno pomoć dodje, tako je pod turskim zulomom Hercegovina 434. a Bosna 415. godina teške muke i progonstva trpila.

Vrhovnim zapovjednikom vojske, koja je imala tu častnu zadaću ispuniti, imenovan bje general baron Josip Filipović naš zemljak, a i punim pravom, jer tko bi se bio za to zauzeo većom ljubavi i većim oduševljenjem, negoli onaj, koji je o tom, kako sam veli, već u mladosti svojoj sanjao. Dana 29. srpnja 1878. god. prošla je naša vojska na više mjesta bosansku granicu, tako kod Broda pod osobnim vodstvom generala Filipovića, u isto vrieme prešla je 7ma pješačka Divizija preko Save /58/ kod stare Gradiške pod zapovjedništvom podmaršala vojvode Virtemberškoga, i jedna divizija preko Une u Kostajnicu, dočim je baron Jovanović istom 1. Kolovoza kod Imotskog i Vrgorca iz Dalmacije u Hercegovinu uljego, te se proti Ljubuški uputio. Čete koje su granicu kod Broda prešle, upute se prema Drventi, gdje su morali 31. Srpnja radi silne kiše počivati. 1^{og} Kolovoza pošalje baron Filipović satnika Milinkovića s-jednom eskadronom husara prema Maglaju, da razvidi kraj i pute te da raspita, nebili se ondje dalo nabaviti hrane za vojsku. Došav on u Maglaj dočekaju ga poglavari i najugledniji građani vrlo priateljski, izjave mu, da se oni pokoravaju, dapače ne samo, da će nabaviti hrane za vojsku već da i jamče za podpuni mir. Zadovoljan s-tim ode Milinković prema Žepču, da vidi jeli istina, što se je čulo, da se tamo Turci sakupljaju, da se oružjem opru dolazećoj vojsci, uvjeri se o istini toga glasa, vrati se natrag, da obavijesti o tome generala Filipovića. Ali kad se približi Maglaju, zatvore mu oni isti Turci, koji su ga prije priateljski, put, te udare na njega i na vojsku mu sa svih strana; preko puta povukli su debela užeta /Konopce/ da nemogu konji napred.

Njemu samo i jedva polovici vojnika podje za rukom probiti se kroz nepriatelja te umaknuti, da donesu zapovjedniku žalostan glas o nevjeri turskoj. 5. Kolovoza krene glavna vojska proti nevjernomu Maglaju, koji je još isti dan poslije krakoga boja posjela, dočim su se stanovnici spasili biegom.

7ma Divizija, koja je prešla Savu kod Stare Gradiške /59/ krene iz Banjeluke prema Travniku, pobije 5. kolovoza ustaše kod Varcara, uputi se proti Jajcu, dje je dočeka mnogo pretežni broj ustaša /nepriatelja/ s-kojim se upusti u krvav boj, koj je trajao devet sati, i u kojem je nepriatelj podpuno nadvladan, a naša vojska posjede grad pod vojvodom Virtemberžkim.

Isti dan, kad se je bio boj kod Jajca, nadvladao je general Filipović ustaše medju Maglajem i Žepčem. Ustaša bilo je do 6000. s- 4 topa, a u boju sudjelovalo je sve stanovništvo južno od Doboja neizuzimajuć ni istih žena, koje su s-bojišta odnašale mrtve i ranjene, raspršene ustaše ne usudiše se kod Vranduka oprijeti našoj vojsci kao što se je mislilo, već pobjgoše u Sarajevo, dje je bila buknuła buna proti posjednuću Bosne pod zloglasnim Hadži Lojom, prostim razbojnikom, na čiju glavu raspisala je bila još turska vlada nagradu /Tagliju/ 5000. piastara.

Dok je još glavni stan bio kod Zenice, dodje i Hafis-paša s-nekoliko odličnih osoba iz Sarajeva, moleći Filipovića, da ne podje s-vojskom proti Sarajevu, nu on mu ne usliša molbe, reče mu, neka radije upotrebi svoj upliv na to, da se okane bezkoristnoga otpora. Krenu dalje Filipović

stupao je vrlo oprezno, prema Sarajevu, nenašav međutim nigdje na odpor, i dodje 10° Kolovoza do Orahovice; ostavi posadu u tvrđjavi Vranduku, dodje 11^a poslie podne u Zenicu, /60/ gdje odpočinu vojska dva dana. Sad krene podmaršal Tegethof s-prvom i drugom brdskom brigadom 6° divizije proti Sarajevu, susrete se s-ustaši kod Kaknja i potučeih, i podje proti Visokoj, koju posjedne 18. Kolovoza, odpočinu Filipović u Blažuju a Tegethof u Sanu Seminovcu krenu 19° dalje, u dvie ure po podne, uze baron Filipović 2 eskadrona husara i 2 topa te krenu proti Sarajevu a Tegethof sa čitavom svojom kolonom na Kozarsko brdo, kolona pod generalom Kaifelom imala se popeti na obronke Jasarine (Jahorine – D.R.) te poći proti Debelom brdu i Sarajevu, druga kolona pod pukovnikom Villetom imala je udariti cestom proti Kratinu selu, a Tegethova zapade zadaća, da posjedne visinu Panin brda.

Po gustoj magli dodjoše kolone brez gubitka na označena mjesta, u 6 sati u jutru započe Tegethof boj proti tvrđjavi, u 7. počmu sipati vatru iz teške baterije, koje su se postavile kod Bufalića; u isto vrieme udari Villec na ustaše kod sela Kratina, najzad kad se i Kajfel pojavi na Debelom brdu, ušute napriateljski topovi, a pješačtvo podje proti gradu, sad se zametne jedan od najužasnihi bojeva, na naše čete pucalo se iz svake kuće, kroz svaka vrata i svaki prozor, da pače i žene, bolesni i ranjeni ustaše pomagali su u boju, koji je trajao poldrugu uru. Ustaše su se razbjegli na sve strane. Kada je bio boj svršen i grad posjednut, istaknuta je carska zastava na tvrđjici, koja je /61/ pozdravljena sviranjem carevke i 101. hitcem iz topova uz bezkrajnu radost vojske, uz koju pristajahu svi stanovnici. 20° divizija podmaršala grofa Saparija koja je kod Šamca prešla preko Save te se uputila prema Tuzli, pošto se je 10° Kolovoza čitav dan bila s Turci, morala je uzmaknuti radi pomanjkanja strieljiva do Gracanice, a o danle u Doboj gdje se je vojevalo 16° Kolovoza po ustaše zlom srećom. Medjutim je mnoštvo ustaša zapriećilo napredovanje divizije Saparijeve, te su mu se morale poslati u pomoć nove čete, da uzmogne napred poći.

Karlovački general major Zach udario je 7 rujna na mnogo jaćeg nepriatelja kod Bihaća, ali se je morao povući natrag izgubiv mnogo vojnika, preko 400 ih je samo ranjeno. Brigada Sametzova zauzela je poslie dvodnevno boja Ključ 6° i 7°. Sakupiv na novo sile udare 19° rujna Zah i Reinländer na Bihać te ga osvoje. Čini se da su ustaše svu nadu stavili u Bihać; nemogav se ni tu održati proti našoj vojsci klonuše duhom, te počeše dolaziti sa svih strana poslanstva izjavljujući pokornost. Još su imale naše čete raznih kreševa; svako malo važnije mjesto morale su oružanom rukom zauzeti; ali na uspješan odpor nemoše više ni pomisliti; kad napokon /62/ stigne 4. listopada brzovjavka iz Sarajeva: da su naše čete posjele Višegrad, Gorazdu, Čajniću te da je tako ustanak u svoj Bosni ugušen, a zemlja da je u rukuh naših četa. Spomenuto je u početku umah, da je baron Jovanović prešao 1. Kolovoza granicu hercegovačku uputiv se prema Ljubuški, koju i posjede 2. Kolovoza bez odpora, te istakne na njoj carsku zastavu. I tu kao i u Bosni digne se buna proti posjednuću, a središte joj bijaše u Mostaru i to bi uzrok, što se nije mogla ni Hercegovina bez krvi posjesti. Na putu prama Mostaru srazi se naša Vojska s-ustašima, 4. Kolovoza kod Cikluba (Čitluka – D.R.) potuče ih i ode napred te zauze 5 Kolovoza Mostar bez odpora, dapače bi svećano dočekana. Prva bijaše briga Jovanoviću, da uspostavi u tom gradu opet red. 21. Kolovoza posle žestokoga boja od više sati osvoji naša vojska mjesta ustaška kod Stolca.

Razpršeni ustaše pobjegli su u gore prema Bileku. 28 Kolovoza posjela je jedna brigada 18°

Divizije bez otpora Nevesinje. 14 rujna krenu baron Jovanović s-većim dielom svojih četa iz Mostara preko nevesinjskog polja i Plane prodje nenaišav nidje na odpor istočnu Hercegovinu 16' stiže u Bilek (Bileću – D.R.) a 18' u Trebinje, razoruža stanovništvo i obadva mjesta posjedne. 28. osvojiše naše čete Klobuk, a Livno koje su odlučili ustaše do skrajnosti braniti, morale se istoga dana predati. /63/

I tako je mogao baron Jovanović veseo javiti viest ustanka u Hercegovini nema više. Svršiv general Pilipović svoju zadaću u Bosni, preda natrag vlast nad vojskom u ruke onomu od koga ju je primio. Njegovo Veličanstvo prizna u laskavom pismu upravljenom na njega njegove zasluge koje si je stekao posjedućem Bosne, te mu milostivo dozvoli, da se može povratiti natrag na svoje mjesto u Prag.

Naša vojska slavno je izvršila povjerenu si zadaću, a mi graničari opravdali smo i ovaj put povjerenje stavljeno u nas. Istina je žalostna da se je u ovom ratu borio brat s-bratom da je potoci tekla bratska krv; ali ne žalimo je, jer sloboda nije nigda preskupo plaćena. Sada treba, da se sva braća bila koje mu drago vjere i crkve bratski paze i pomažu kako će si sretnu budućnost sagraditi. 400 stogodišnje negve padoše a mi se osvetismo kao braća. Tužna nas prošlost uči tko neće brata za brata, to ga tudja biju vrata.

Uprava Bosne i Hercegovine predana je generalu Vojvodi Virtemberžkomu i njegovu zamjeniku baronu Jovanoviću, uz njih ima više činovnika koji će gledati braći ljute rane vidati.

Kada je sve u Bosnoj u mir i red postavljeno, odredi naša vlada i to u mjesecu Studenom i Prosincu /64/ 1878. da svi amo prebjegli bošnjaci nazad na svoja kućišta odlaziti imadu, ovaj siromašni narod morale u naj gore doba godine odavlen u Bosnu seliti gje ništa nego garišta na kućistima nagje, jerbo su kuće i druga stanja Turci spalili, tako prinužden samo kakvu god Kolibu od grana oplesti pak družinu od velike studeni sklonuti, da je one zime dosta naroda od studeni skapatí moralo to se samo po sebi razumije, ali itak voljeli su u proljeće što su na svoima kućistima, jerbo su slobodni postali.

1 Lipnja 1878. izgorjelo je do 40. kuća u Karlovcu, a 7 /Lipnja – D.R./ otvoren je vodovod u Zagrebu.

Crnogorci dobili su od turskog zemljišta, Podgoricu, Spuž i Žabljak, naša carevina na jugu uz crnogoru Spič i okružje novi Pazar.

12^a Ožujka 1879. ne stade Segedina u Madjarskoj, grada 70 hiljada stanovnika jaka: zaliga silna rijeka Tisa.

Na molbu ove crkvene občine darovao zapovjedajući general baron Joso Pilipovic za nabavljanje velikoga Zvona u ovu novu Crkvu 500 fr. Zvono u Zagrebu 1880 saliveno a 23 i 24 Siečnja 1881. dignuto i zvoniti počelo. Bivši sveštenik ove Borojevičke parohije gospodin Administrator Pero Ilibašić preminu nakon kratke ali teške bolesti 26 rujna 1879. i ostavi iza sebe gospoju Julu i 3. neobskrbljena sina. /65/

Od onoga dana kada je Ilibašić u grob položen, primio je ovde u ovoj crkvi službu vršiti gospodin parohije administrator komogovinski Jovo Dragišić te je kako u crkvi tako i u parohiji do zadnjeg Listopada 1880. svećeničku dužnost vršio.

1. Studenog 1880. odredi Konzistorija gospodina Adama Muždeku koji je kao Kapelan u Petrinji kod gospodina Prote Kukića služio, ovamo za parohije Administratora, isti preseli se amo ali već u mjesecu Svibnju 1881. dogje nalog, da je gospodin Adam Muždeka kao kateheta na Petrinjsku preparadiu i to na svoju molbu primljen, tako ova parohija osta opet brez svoga sveštenika, službu u istoj morade opet gore pomenuti gospodin Jovo Dragišić primiti i voditi.

Gospodin Adam Muždeka kao Administrator ove parohije znaose kao revan sveštenik kod ovoga siromašnog naroda kroz svoje revno službovanje pak ponašanje svaku pohvalu kao mlad čoek steći, jerbo je svoj narod a narod njega kao rogenog sina ljubio, ostavio je vječnu uspomenu u ovoj parohiji, i zaslužio je da se štuje i spominje dok je živ, a ime njegovo ostaće i kola će kada jednoč i u hladni grob položen bude – slavnomu, i njegovom dičnom imenu, daj bože ovakovi-je svećenika kao uzor narodu i svom staležu, bezbrojno, živio sretno, zdravo, zadovoljno dok te milost božija nepozove.

Pošto je gospodin Jovo Dragišić od dana premještenja gospodina Muždeke ovu parohiu služio, dogje obavijest, da je na ovo prazno mjesto gospodin Administrator Stevo Škarra iz Skrada amo opredijeljen, isti gospodin stiže dne 30^e Svibnja 1881. i primi daljnje službovanje u ovoj parohiji.

Naš prijestolonaslednik Rudolf rodio se 21 Kolovoza 1858. a vjenčao se /66/ sa kraljevinom bavarskom Stefaniom 11. Svibnja 1881.

1 Kolovoza 1881 biaše granica to jest Krajina sa hrvackom Slavoniom i Dalmaciom spojena.

9 Studenog 1880. Zagreb od zemljotresa strašno stradao.

Ruski Car Aleksandar II. 13 Ožujka 1882. sa praskavicom u zrak dignut i umoren u Petrogradu, ubojice povješane, sin Aleksandrov prestolonaslednik Aleksander III. 14 Ožujka 1882. sjeo na ruski prijestol, a za cara krunisan 27 svibnja 1883.

Varoš Sarajevo i Prijedor u Bosnoj 1880 i 1881. izgoreli.

1878. kako je Bosna i Hercegovina za Austriju osvojena podignuta su u Crkvami zvana i po pravoslavnoj vjeri što do to doba nije biti smjelo, zvoniti se počelo, tako su u jadnog Srbina u Hercegovini 434 a u Bosnoj ponosnoj 415. godina zvona zakovana bila, i štititi morala.

Ova parohija nije imala za svoga Sveštenika parohialne kuće, i kroz to pobijana je kako od strane duhovne tako i od političke da svećenika imati nemože, pošto za njega Kuće nema, taj prigovor bio je težak podnositi, a narod nije se u drugu parohiu i u Crkvu premjestiti dao, tako bi prinužden da za svoga sveštenika Kuću kupi pak da prigovoru izbjegne, te zbilja 4^e Ožujka 1883. kupi Kuću sa zemljištom ogradom i sa Zgradami od Udove parokovice Jule Ilibašić za 600 fr slovom šest stotina forinta i tako smjesti svoga sveštenika u istu Kuću, te se više narodu pribaciti nemože da Kuće za sveštenika nema.

Da se Kuća odma plati, posudili su Predsednik Adam Borojević gospodin Poručnik Nikola Karavidić i Sveštenik gospodin Stevo Škarra iz Kostajničke Štedionice na svoja imena 10^e Ožujka 1883. 650 fr te kuću za 600 fr isplatiti, a 50 fr na prepis kuće i druge potreboće potrošeno.

Pošto se nitko ma baš ni zašto za napredak ove Crkve od onoga dana kada je bivši Predsednik Adam Borojević u Dalmaciu /67/ otići moro, pobrinio nije, i tako je trajalo od 11 Lipnja 1878 pak do 26 Siječnja 1883 kroz punih 4 godine 7 mjeseci, ovoj slaboći izbjeći i gospodarstvo

opet oko napredka crkve povesti, bijaše u crkvenoj sjednici bivši stari Predsednik na novo za Predsednika jednoglasno izabran, ovu zadaću za volju crkve i naroda primi, dade odma okolo Crkve grabovu živicu posaditi, i crkveno zemljište zagradingi, pa okolo posagjenih šljiva razorati te grah i krumpir posaditi.

Naš narod bio je od postanka svome Caru i Kralju vjeran i odan, ali evo odpadnici-rimljani zavrtiše mu sa pameti, i nagovoriše šuplje glave, samo da zlo učinise, da se uzbuni i kroz tu bunu da srbske crkve pozatvaraju se a sveštenike svoje da poubijaju pak u drugu vjeru prijegju, naša sirotinja nesluteći na što bi mogla ta buna izići, buknu ova Umetička občina na 11 rujna 1883 tako na noge da nitko svoga življenja niti imanja siguran biti nije mogo, zaludu spomena, zalud nauka zalud sjet i molba, na to nesretni ustaši sve braća kumovi i priatelji nećedoše paziti nego pohlepnost nesretnoga Srbina za tudjom Krvi, življenjem poštenjem i imanjem, prezirući svoga milostivnog Cara i Kralja, prezirući poglavarstvo, prezirući svačije poštenje i nedužne umirovljene Častnike i svoje sveštenike, podigoše toljage obkolise občinski Ured, pod imenom da će gospodar Gjuro Lazić na ovu Crkvu magjarsku zastavu dignuti i grb pribiti, ali jadnici nijesu znali ni što je grb niti pako kakova je zastava magjarska nego samo po uputi i nagovoru nekih dušmana skoči še sami sebi i svoima bližnjima na nesreću jerbo se baš nikome i ništa dokazati nemogaše, za otu nesretnu bunu doznadoše oružničke postaje Bednik i Kostajnica. Oružnika stignu odma od 10^h na 11^h rujna 5-6 ovamo da narod umire i kućami odprave, ali se nitko neda, nego opru se Oružnikom, dok isti nije su svoje oružje upotrebiti morali /68/ te kod toga nesretnoga ustanka obraniše Oružnici Gligu Kladarina kbr 12 iz Borojevića i Proku Topić /Svilokosa iz Kukuruzara, narod ogorči se još više kroz to pucanje, navali na Oružnike kao da je sve pamet izgubilo, te ih počera, oružnici videći svoju propast moradoše pred tolikim kod občinskog Ureda sakupljenim narodom i bježći onom od Ureda šarenome slunjskome Mostu vodećom cestom pucajući i to u zrak da samo nikoga ne ubiju izmakoše putem koji u Svincu vodi, narod vikao je i larmo za oružnici užasno i onda se sve iz Umetića opet k Uredu povratilo da Ured i crkvu čuva da se nebi grb na Ured i magjarska zastava na ovu crkvu digla, gospodar Lazić bio je sa 3. Oružnika u svojoj kući zatvoren, te ustaši nije su mogli do njega, tu se desio i gospodin kotarski pristav Lukačević, koji je bio od kotara izaslan da blagajnu pregleda.

Kada su ustaši Oružnike samo 3. na broju od Ureda toljagami počerali, izišla su i druga tri koji su u Lazića kući bili, te su ovima bježećim u pomoć i to ispod bašči Božića, Karavidića i Borojevića sve uperedo sa Ustaši pucajući do Parnica došli i onda velikom cestom u Kostajnicu otišli, tako prijegje svakoga poštenoga čoeaka sudbina u ruke ustaške, jerbo su sad ustaše postali poglavari, te dadoše odma gospodina Pristava Lukačevića u Aps kao i Načelnika Kladarina zatvoriti, odrediše izmegju sebe do 30 ludije ustaša pod zapovjedništvom Ostoje 3 Rebića, Marka Grnovića i još nekoije da odma svoga Sveštenika starca u 64. godini Stevu Škarru u Umetski zatvor dočeraju i zatvore i to ni kriva ni dužna starca, što zbilja ovi bezumni i učiniše, nagjoše starinu pred kućom pod ganjkom sa Lugarom Mihailom Ratkovićem gje sjedi i razgovarase, dade mu Ostoja Rebić sa Grnovićom naj oštri nalog da se starac odma kod Ureda postaviti ima i to brez svakoga izgovora, nedadoše mu ni da bolju haljinu obuče /69/ ili makar da gospoji supruzi z-bogom kaže, nego ga kao kakovog velikog zločinca uzeše megju sebe i poajajući mu opijelo svjati

bože, svjati krepki, vječna ja pamjat i svake druge sramotne i brezstidne riječi govorećimu dove-
doše ga i zatvoriše u reštanu k onoj prvo zatvorenoj dvojici. Ključar od ovije nedužnije reštanaca
bio je nesretni Nikola Radetić kbr. 10. iz Knezovljana: koga su svi Popom zvali.

Potlje nekoliko časova nagje se netko pošten te progovori za Načelnika Kladarina da on kriv
ništa nije ovoj buni, da ga iz rešta puste, to svi odobriše i njega pustiše, a Popo Škarra i Pristav
Lukačević ostadoše i dalje zatvoreni, videći svoju videći svoju propast i smrt pred očima, zamoli
gosp. Lukačević gosp. Sveštenika Škarru da istoga prvo nego pogine ispovidi što svećenik uzaj-
mno i učini, jerbo je i on svoje tajne gospodinu Pristavu ispovidio.

Oko 4 sata po pol dana, diže se užasna vika pred Uredom živili! Živili, ovi u reštu sjedeći
pomisliše, da to ništa drugo nije, nego da je narod njih dvoicu na smrt osudio i sadaće biti pogu-
bljeni, ali se u jednoč glas u reštanu doču, gje netko na ustaše viče, sram vas bijo, što vam je stari
sveštenik učinio, štoli pako gospodin Pristav, daste ih dali kao naj veće zlikovce ili Lopove zatvo-
riti, mi tražimo da se oni odma iz rešta puštaju, što i učinjeno bijaše.

Taj za ovu zatvorenu dvoicu sretni glas bijaše gospodara Ivice Štucina Trgovca, pak šnjim
došlisu Miroslav Sukalić staklar i blagajnik, Damjan Rebić iz Kostajnice, da narod umire i ku-
ćama oprave, jerbo je, kako se makar misli i otvoreno divani, iz Kostajnice ovaj nesretni ustanak
i podignut, pak su se neki ne ustašima nego sebi bojali, zapalili pak došli i gasiti i kroz dolazak
ovije triju osoba bijaše život spašen Lukačeviću i svešteniku Škarri, jerbo da ovi samo došli nije-
su, ova bi dvoica bila u veče ubijena, a gospodara Lazića, Poručnika Karaviđića i Nadporučnika
Adama Borojevića bilo bi što god imadu spaljeno, /70/ tako fala ovoj troici.

Ustaši otišli su odma svaki svojoj kući, ali preko noć od 11 na 12^a rujna buknu opet zlo me-
gju njima dogjoše i ona sela koja juče 11^a ovde bila nije su, Lovčani osobiti dovezoše oružje, Ni-
kola Trninić na svoima kolma dovezo, sad se zlo na novo kovati počelo, megju tim stigne Kotar-
ski Sudac Šmauc iz Kostajnice, da narod umiri, a po noći došla su 3 oružnika iz Zrinja ovamo,
da red postave, pošto su doznali, što je juče bilo sa oružnici, Lovčani i drugi navale na ove i ovi
uteku na Uredski tavan i zatvore se, predati se nijesu čeli a k-njima nitko nije mogo, Ustaši loži-
li vatru pod štingami da ih dimom prinužde da se predadu, ali badava ovi ostaše stalni, nećeše
se predati, sam Sudac pozivo je Oružnike neka sagju dolje, odgovore dobi od njih, neka se Ustaši
od Ureda na puškomet uklone onda će se predati, drugač samo mrtvi, Sudac kaza Ustašam da
odma' svaki svojoj kući ide, da oružje kriju jerboće sad vojska iz Kostajnice stignuti i sve zare-
štiti ili tko se bude protivijo biti će ubijen, neki koji su bili pametni umakoše, na jednoč udariše
3 satnije regulaša sa tri strane, onda tekar počеше ustaše bježati, izgubiše koraž i vladu, soldati
koga su ufatili toga su odma pod reštom u Kostajnicu očerali, radi bune okrivu Sudac Šmauc ne-
dužna gospodara Gjuru Lazića, dade ga soldačkom zapovjedniku i isti morade pod soldačkom
pratnjom sam i to naj prvi u Kostajnicu u zatvor otpraćen biti, za njime pako oni drugi što su
pofatani, soldati pokupiše sve posakrivano oružje, i to otišlo je u Kostajnicu i kod Suda predano,
u Kostajnici trajala je istraga 35 dana, gje su neki na prostu nogu onda kući pušćeni, Lazić bio je
(prazno – D.R.) u zatvoru, u Kostajnici i onda pušćen, 10 Ustaša koje ću potlje po imenu navesti
bijaše iz Kostajnice k-Sudbenom Stolu u Petrinju premješteni pod istragu. Ovih sve 10. Ustaša
čekali su u reštu kod sudbenoga stola u Petrinji svoju osudu kojoj osudi dana 26^a 27na i 28na Stu-

denog 1883 svi su /71/ svedoki koji što proti Ustašima imali k-glavnoj raspravi pozvani bijaše, od Ustaša bilisu sledeći zatvoreni a to,

Adam Vukmirović i Tanasija Wuga iz Umetića
 Stevan Kostreš, Milovan Milovanović i Petar Bogdanović iz Bijelovca
 Ilija Zec iz Kukuruzara
 Adam Obradović i Kuzman Perić iz Prevršca
 Jovan 14 Borojević iz Borojevića i
 Nikola 10 Radetić iz Knezovljana
 Osuda je izrečena a to
 Nikoli Radetiću na 3 godine rabote
 Stevanu Kostrešu na
 Milovanu Milovanoviću na
 Petru Bogdanoviću na
 Iliji Zecu na
 Adamu Vukmiroviću na
 Tanasiji Vugi na
 Adamu Obradoviću na
 Kuzmanu Periću na

svima drugima koji su bunu podpomagali na 14 dana zatvora gje su od 24 Ožujka do 7^m Travnja 1884. odsugjenu kaštigu i otpili, i sa tijem je ova nesretna stvar svršena.

Od 11 Lipnja 1878. pak do 26 Siječnja 1883 bio je za Predsednika ove crkvene občine Stevo Borojević ali se ma baš ni zašto kroz ove 4 godine pobrinio nije, nego je onako kako je primijo i opet predo.

Da se crkva kako treba u štakete ogradi, pobrini se Predsednik Adam Borojević te ogradi ne samo Crkvu nego i parohialnu bašču i to samo do Ceste u štakete. /72/

Pošto je ova crkvena občina za delanje nove Crkve, za svešteničku kuću, za popravak iste i. t. d. 1194 Fr 71 Nov. dužna bila obratio se Predsednik Adam Borojević sa molbom na kralj. zemaljsku Vladu u Zagreb radi novčane podpore dne 26 Lipnja 1883. i bio je sretan od Vlade 8^m Ožujka 1884. za dug podmiriti i ovaj siromašni narod od svakoga nameta osloboditi 1300 Fr slovom Trinajest Stotina forinti dobiti i te je Novce u Petrinju sa gospodinom sveštenikom Stevanom Škarrom primijo kod poreznog Ureda i odma platio

Štedionici u Kostajnici u ime Kupljene Kuće	650 Fr	
Trgovcu Tomazetiću na Sunji za gradivo crkveno	289 Fr	76 N
ovome občinskom Uredu dug povratio sa	200 Fr	
Trgovcu Kurilasu za Crijep, Pilenice i Kaplame na kuću	6 Fr	12 N
// Pejaniću za Sparavac u paroh. Kući	18 Fr	83 N
putnih troškova u Zagreb	30 Fr	
Izdano dana	1.194 Fr	72 N

Ova na zemaljsku Vladu odpravljena molbenica stajala je u Zagrebu kroz 7. mjeseci neod-

govorena, crkveni odbor ugovori da u Zagreb ide Predsednik, i gosp. Sveštenik Škarra, ova dvoica otišla su 7 Veljače 1884. i tako su ove novce kod Predstojnika bogoštovja i nastave presvijetloga gospodina Ivana Vončine izmolili i kako je već navedeno dobili. Prigodom svoga bavljenja 6, 7 i 8 Veljače u Zagrebu dobili su tako isto od srbskog dobrotvora gospodina Ilije Guteše dvije u samo zlato i srebro otkane svešteničke odežde na daar, a to iz Moskve pak jednu Ikonu sv. Troicu u srebru zakovana i pozlačena, ovakovije odežda jedva da ima koja crkva u ovom Vladičanstvu, fala ovoj milostionoj /73/ gospodi na plemenitom daaru.

Ostatak od ovih na dar dobivenih Novaca a to od 105 Fr 28 Nov izdat je na popravak parohialne kuće i druge kojekakove potreboće. U mjesecu rujnu 1884. bio je ovaj narod po drugi put sretan, od veledušne gospoje i trgovkinje Jule Berić i njezinih sinova Pere i Gaje Berić iz Kostajnice dva srebrena Kandila koja su desno i lijevo pred dverskih vrati namještena, pak srebrenu Kadionicu i najzad novi od najfinije crljene čoe skrojeni pokrov na trapezu na dar dobiti, ista štovana obitelj a osobito gospoja Jula zavješća se, da će dok je njezina i njezinih sinova živa imena, ovoj crkvi goreće Ulje koliko ga Crkva bude trebala brezplačno davati, ove darove dobila je Crkva kroz dobrotu vrućeg Srbina i trgovca u Kostajnici gospodina Paju Dragojlovića koji će u ime štovane obitelji Berić i goreće Ulje na račun iste davati, dao bog da se ovakovih za crkvu i narod vrućih dobrotvora i više megju nami Srbima nalazilo bude, u ime ovog dobivenog dara kliče ovim dobrotvorom kako narod tako i sveštenik gosp. Stevo Škarra i predsednik crkvene občine Adam Borojević. Živili!

Ovi su darovi na pokrov sv. Bogorodice 1-13- listopada 1884 u crkvi osvećeni, i crkva sa istima služiti se počela.

Dobri starac i uzor Sveštenik ove Parohije Stevo Škarra koji je 30t Svibnja 1881. u ovu Parohiju kao Administrator iz Skrada sa suprugom Kristinom doselio, vršio je svoju službu točno, ali u narodu nije bijo primljen, bio je grub i škrt, te nije sa parohianima složiti se mogo – preminuo je 1 Noberg (sic! – D.R.) 1885. u starosti od 67. godina, služio je ovde 4 godine i 5. mjeseci. /74/

Odma po njegovoj smrti odregjen je Sveštenik Komogovinski gospodin Jovan Dragišić da u ovoj parohiji uz polovicu Plaće službu vrši, drugu polovicu plaće dobivala je udova Popadija Kristina Škarra kroz jednu godinu.

Da je ova parohija što se njezinih sveštenika tiče što se sa pravom reći može nesretna to stoji, jerbo od 1851 pak do 1885. promijenilose u istoj 5. slovom pet sveštenika, što kroz smrt što i drugim načinom.

Osobiti zanimivi dogogaj desio se sa Kraljevinom Srbskom i Knjaževinom Bugarskom, gje su se jednokrva srbska braća z-bog dvaju Kotareva zavadili, te jedan na drugoga vojsku digo, kod Slivnice se Vojske u udarile, te Bugari sa svojim Knjazom Srbsku Vojsku sa svijem porazili, Knjaz Bugarski bio je Aleksander Batemberg, koji je potlje ovoga srbske vojske poraza pak iz političkih uzroka na zahtjev ruskoga Cara i gospodara rusije sa prijestola Bugarskoga odpravljen a na njegovo mjesto da sa bugarskom gospodari i vlada dogie samovoljno Prinz Koburg.

Od 1 Noabera (sic! – D.R.) do 9 Maja 1887. vršio je u ovoj Parohiji svešteničku službu kako je gore već navedeno gosp. Jovo Dragišić. 9 Maja 1887. dobila je ova parohija sebi za Paroka mladog gospodina Miloša Grujića izvrstna i revna mladića koji je kako u Crkvi tako i u Školi

pak u narodu u svemu za Uzor sveštenika u svakome smislu bijo, isti mladi Popo trudio se toliko oko naše školske mladeži što se osobito crkvenoga pjenija tiče, da je sebi lijepu uspomenu stekao i u svojoj kao i u drugima parohijama jako obljubljen bijo. /75/ Pošto se gospodin Miloš Grujić kod rukopologanja za sveštениčki čin ženidbe odreko, i zamislio u svojem životu nešto bolje postignuti a ne Popo na selu ostati, tako će čitaoc ove knjige na drugom mjestu naći što se sa istim mladim Popom dogodilo.

1888. godine umrla su dva njemačka Cara a to Car Wilim 9° Ožujka i odma u mjesecu Svibnju 15° iste godine ovog gore pokojnog staroga Cara Wilima tim imenom Vilim a na prijestol stupi ovoga zadnjega bivšega cara Wilima sin Fridrich. 1889. 30° Siječnja kako novine glas iz Beča doniješe, ubijao se naš Prijestola-Nasljednik Rudolf iz Revolvera na svojem lovačkom dvorcu u Majerlingu, što je uzrok ovoj nenadnoj smrti i jeli istina da se sam ubijao toće vrijeme otkriti; velika žalost za njegova Oca i Mater našega Cara i Kralja Franju Josipa I kao i za narod, pošto je isti mladić plemenitu dušu imao i dobar bi vladalac bijo. Sa njegovom smrti izgubila je austro magjarska država puno.

Našeg dobroga sveštenika Miloša Grujića kojije ovu parohiju od 9 Maja 1887. pak do 24 Februara 1889 služijo pozva naš dični Episkop Teofan Živković ne odloživo u Plaški k sebi na ne izvjestno vrijeme, i on Grujić preporučio se dne 12/24 Febru-/76/ara 1889. potlje božije službe svojem narodu u Crkvi i po pol dana ostavi svoj sveti oltar i svoju Crkvu kao i narod i ode po dobivenom nalogu u Plaški, a onde primi službu gosp. Jovo Dragišić kao Administrator, gospodin sveštenik Miloš Grujić ostavijo je lijepu uspomenu u ovoj parohiji a osobito što se škole i crkvenog pjenija tiče, slava mu, milost božija neka ga kao uzor sveštenika na celu njegovu životu sretna zdrava i zadovoljna prati, da je bijo dika i ponos u svojem narodu to stoji, što će dalje od istoga vrednoga mladića biti, to će budućnost dokazivati, a mi grešni ljudi samo toliko mu želimo, da svome narodu od koristi bude, što će i biti, ako ga samo milost božija poživi, e tko živ bude i to za 5 – 6 godina, doživieće od našega dobroga Pope Grujića veliku slavu.

Srbija. Srbski kralj Milan Obrenović koji je dne 6/18 ("18» naknadno upisano – D.R.) Veljače 1882 za kralja i Srbiju proglašen te je 7 godina kao Kralj srbski u Srbiji vladao, odrekao se danas 6/18 ("18» naknadno upisano – D.R.) Veljače 1889. godine svoje Kraljevske časti u korist svoga maloljetnoga sina Aleksandera, te je isti odma sa kraljevskom krunom krunisan i za kralja prozvan, a Otac mu bivši srbski Kralj Milan zadržao si Čast kao General srbski; što je uzrok to znade on i njegova okolica. /77/

Od 13/25 Februara 1889. pak do 31 Augusta 1890. služio je ovde u našoj crkvi i u parokiji gospodin Jovo Dragišić parok komogovinski, a sa 1 Septembrom dodgje u ovu boroevičku parokiju po dozvoli visokodostojne gornjo Karlovačke Konzistorije gospodin Gedeon Vurdelja iz Ljubine, isti gospodin parok doselio je u ovu parokiju 3/15 Septembra 1890. te je prvu božiju službu 8/20 Septembra to jest na malu gospojinu u našoj Crkvi sv. Bogorodici odslužijo, dao milostivni Bog da nas on makar 30 godina posluži.

Visokopreosvešteni Vladika gornjo Karlovački gospodin Teofan Živković preminuo je 8/20 Novembra 1890. nakon dulje i teške bolesti u Plaškom i sahranjen megju svojim narodom u plaščansko groblje – vječni mu mir na onome svijetu, kamo će mo svi pozvani biti.

Како је већ наведено наш дични Свештеник Милош Грујић оде у Плашки, али како се дознало није мого ради оштрог зрака а и слабог здравља у Плашком дуго остати, Владика га посла на калуђерску парохију у Мариндол на Купу ђе је двије Цркве и Школу служити имо, и ако му је служба тешка била, он као своме звању дорастао, издуроје и у Мариндолу као Свештеник и Учитељ 1890. годину на подпуно задовољство своих предпостављених.

Коме бог помаже, нитко му не може да одможе.

Његова Свјатост новоизабрани Патриарх Георгије Бранковић дознаде /78/ за овога тако рекућ патника Грујића који је боље мјесто него што је Мариндол за служијо, позове за почетком школске године 1890/1 у Сремске Карловце за професора на Богословију, Грујић пун знаности и послушности остави Мариндол у оде у Сремске Карловце као Професор са годишњом плаћом од 1400 фр. Дакле са 600 на 1400 фр.

Пошто је Владика Живковић пако 8/20 Новембера 1890 преминуо, остала је владичанска столица у Плашком празна, Свети Синод састаде се мјесеца Октобера 1891. у брез да је тко и мислити мого, буде сретни Професор Милош Грујић кроз св. Синод једногласно на мјесто упокојеног Владике Теофана за горњо Карловачког Владикау изабран, надаље тако,

2/14 Октобера 1891 буде Грујић за дворског калуђера именом Михаел 4/16 20 Октобера 1891 пако за протосинђела, за тим одма 26-10 за Архимандрита произведен а 3/15 Децембера 1891. положи новоизабрани Владика Грујић заклетву Његовом Величанству Цару и Краљу Фрањи Јосипу И. у Бечу, нај зад 15/27 Децембера 1891 буде Грујић за Владикау у сремским Карловцима посвећен, дао Бог да нај дубљу људску старост и то као Партиарх српски доживи.

Овај наш новоизабрани Епископ Грујић родијо се 11 Аугуста 1861. тако у старости својој од 30. година 4. мјесеца и 3. дана постаде Владика горњо Карловачки, то се може срећа и божија помоћ рачунати, што је врло риједко, да овако син сиромашније родитеља до велике части доћи може. Млади наш Господин Епископ Михаило Грујић служијо у Петрињи Св. Спиридону 2/14 Фебруара 1892. на Сретеније Господње архијерејску службу уз асистенцију многобројнога Свештенства, поживијо га Бог много и дуго у нај повољниму здрављу на дику и понос Народу своме.

Наша висока земаљска Влада није на ову нашу малу и сиромашну опћину а то на предложену молбу нашега /79/ Предсједника Адама Боројевића заборавила, те је истој и ове 1892. године на поправак парохијалне цркве и Куће 600 фр. Словом Шест стотина форината поклонила из којих Новаца Предсједник Шталу код парохијалнога Стана саградити даде, те тако опћина црквена није сада у никаквој неприлици, пошто је наведени Предсједник за свога предсједништва 1876 и 1877. нову нашу Цркву од темеља са опћином црквеном саградијо, Парохијални стан за од земаљске Владе добивену подпору за 600 фр купијо, надаље је 1890. крушну вањску Пећ и Свињац /котац/ пак 1891. стају за живад наредити дао.

У мјесецу јуниу 1894. год. обављао је у Бановини каноничку визитацију епископ Михајило. У Меченчану је био 26 јуниа на Спасов дан и том згодом је служена у овдашњој цркви архијерејска служба божија уз асистенцију домаћег свештеника пароха Васе Бањанина и пароха Тремушњачког Јоце Гламочлије те проте Кукића. На 1. Новембера умро је руски цар Александер III. а наследио га цар Никола II.

Посље одласка пароха Вурдеље суплирао је у овој парохији парох Блињски госп. Јово Воркапић све /80/ до Божића 1983. године а тада дође амо за свештеника и администратора госп. Васо Бањанин.

Многогодишњи председник ове црквене обћине госп. умиров. Надпоручник Адам Боројевић одселио се у прољећу 1893. год. у Петрињу и само стога разлога престао је бити председник ове црквене обћине. На његово место би изабран умировљени ц. и кр. лугар Петар Каравидић (Боројевић) но њему неби суђено му председничку част дуго обнашати јер умре већ у месецу августу 1894. год.

У месецу Просинцу исте године изабран је за председника кот. шумар ИИ. банске имовне обћине Велимир Станковић.

Ревним заузимањем за нашу цркву набавио је бивши председник госп. Адам Боројевић красан стаклени велики лустер у вредности од 40 фр. и два сребрена чирјака на трапезу у вредности од 15 фр. Знатну новчану подпору за набаву тих ствари допринесла је удова поручника госп. /81/ Марија Радичевић живућа у Петрињи, стога је како њојзи тако и госп. Боројевићу захвалност овековечена у скупштинском записнику а исто тако захвалношћу уписује се то племенито дело и у ову споменицу. Год. 1894. закључено је такођер да се у нашој цркви нови иконостас постави и у ту сврху је опредељено 20% намета по порезној (...) до кроз 5 година. /82/

Мирјана Лесек

Црква светој Георгији у Товарнику

У историјским изворима Товарник се помиње у XIV веку. Године 1734. у селу је било свега 12 домова.⁰¹ Црква је саграђена 1724. године. Осветио је епископ Никанор крушевдолски 5. августа 1731. године.⁰² Визитациона комисија Карловачке митрополије од 1733. године за цркву је забележила следеће: “Црква од плетера, покривена трском, нема свода, готово пала, трапеза, умиваоница и крстионица од камена.” Олтар је затварао иконостас који се састојао од 2 велике и 6 малих икона. У цркви се налазила налоња, 2 иконостаса (сталка за иконе), архијерејски трон, 25 столова и у припрати 10 столова.⁰³

Данашња црква у Товарнику саграђена је крајем XVIII века. Општина у Товарнику је 24. децембра 1797. године закључила уговор са Петром Шуваковићем, зидарским мајстором из Мартинаца и његовим сином Константином, за зидање цркве. Потписани главни мајстор Петар, добио је да сагради цркву са звоником по плану и уговору, црепом покрије уз напомену да ни најмање не одступа од плана, а уколико би због немара у току посла “светој цркви шкоду проузроковао” морао је да је о свом трошку поправи. За наведени посао општина се обавезала да исплати мајстору у готовом новцу 750 форинти, а у депутату 1000 ока брашна, као и да обезбеди помоћнике. Ради сигурности општина је нагласила да ће задржати од договорене суме 250 форинти, док мајстор целокупан посао споља и изнутра сасвим не заврши и комисија га прегледа, а после тога све ће му се до крајцаре исплатити. Остали новац одређено је да се исплаћује “квартално” према извршеном послу.⁰⁴

01 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/37, Београд 1950, 106.

02 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Сремски Карловци 1902, 95.

03 Исто, 95.

04 М. Коларић, Класицизам код Срба, 2, Београд 1966, 54.

- 05 М. Коларић, Наведено дело, 55.
- 06 С. Милеуснић, Духовни геноцид 1991-1995 (1997), Београд 1997, 180.
- 07 Исто, 180.
- 08 М. Балић, Парохијска црква Св. великомученика Георгија у Горњем Товарнику, Сремски Карловци 1997, 20-23.

Неколико дана касније, тј. 27. децембра општина у Товарнику закључила је уговор са Васом Глишићем за тесарске послове. Мајстор се обавезао да сву грађу у Крајини изреже и постави на цркву, а летве прикује. Уколико приликом резања поквари грађу и не начини по плану дужан је да плати штету према процени. Договорено је да се мајстору плати 100 форинти, с тим да му се да капара од 10 форинти на почетку рада, а осталих 90 форинти на завршетку. Општина је била дужна да сваки дан обезбеди четири помоћника мајстору. У току изградње цркве општина је обећала да ће мајстору и његовим калфама дати бесплатну храну, као и пренос алатки, бесплатно довожење мајстора и калфи и одвожење после завршених послова.⁰⁵

Почетком XIX века подигнут је зидани иконостас са штукатерским радовима непознатог мајстора и сликарским Григорија Давидовића Опшића.

Црква је тешко страдала у Другом светском рату. Обновљена је после рата.⁰⁶ Током рата 1991/92. године кров је гранатиран и изгорео, а два спрата звоника потпуно су уништени. Зидови су испуцали а зидно сликарство је оштећено.⁰⁷ Црква је обновљена 1994. године.⁰⁸

Црква је једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом на источној страни и призиданим звоником уз западну фасаду. Покривена је двосливним кровом од бибер црепа. Фасаде су хоризонтално рашчлањене соклом, фризом без декорације и профилисаним поткровним венцем. Вертикално је декорисана пиластрима који допиру до венца и завршавају са профилисаним капителима. Између пиластера налазе се лучно завршени прозори, са профилисаним оквирима и профилисаним банцима испод. На северној страни у средини је лучно завршена ниша са истим декоративним елементима као и прозори. Испод нише је лучно завршен портал са двокрилним дрвеним вратима.

Уз западну фасаду призидан је звоник. У приземном делу звоника са западне стране је лучно завршени улаз. Изнад звоника је лучно завршена ниша са профилисаним оквирима, у којој се налази храмовна икона Св. Георгија. Исте нише налазе се и на бочним странама звоника. На угловима звоника постављени су пиластри који се завршавају профилисаним капителима. Изнад пиластера је фриз без декорације са профилисаним венцима. У горњим деловима звоника налазе се пиластри које пресецају средином паралелни профилисани венци наглашавајући спратове. Са три стране звоника налазе се лучно завршени прозори са профилисаним оквирима. Тавански отвори маскирани су забатима. У другом спрату звоника са сваке стране налази се по један лучно завршени прозор са профилисаним оквирима. Зидани део звоника завршава са паралелним про-

филисаним венцима који прате округлине одређене за цифраник. Звоник је покривен металном капом која се састоји од проширеног постамента и лантерне са јабуком и крстом.

После изградње цркве 1799. године општина у Товарнику поверила је штукатерске радове непознатом уметнику. Мајстор је на зиданој олтарској прегради, припремио подлогу за сликарске радове и распоред иконографских тема са богатим оквирима у штукатуру који делују као најфинији резбарени радови.

Иконостас са барокно-класицистичком концепцијом и декорацијом у штуку спада међу занимљивије олтарске преграде са почетка XIX века, на подручју некадашње Карловачке митрополије. Подељен је таласастим венцима на три хоризонталне зоне. Вертикале су наглашене канелованим стубовима завршеним композитним капителима у првој зони, односно пиластрима у другој.

Декоративни систем састоји се од флоралних мотива, разлисталих храстових гранчица, расцветалих ружа у венцима или као букетићи у вазама, стилизованих лорових листића итд.

У првој зони орнаментална декорација је скромнија и налази се углавном на фронтонима изнад престоних икона. У средини фронтоне су вазе обложене стилизованим листићима, са букетићима ружа. Од ваза се симетрично са обе стране разилазе храстове гранчице и савијају се у волуте испуњавајући просторе око ваза у фронтонима.

Средину друге зоне заузима велика композиција Св. Тројица крунишу Богородицу. Икона је фланкирана канелованим стубовима завршеним композитним капителима. Лучно завршена икона има шири оквир декорисан розетама. Лево и десно у два реда распоређени су лучно завршени медаљони са сценама великих празника и стојећим фигурама пророка. Медаљони су груписани наизменично по два и по четири. Групе медаљона међусобно су одвојене пиластрима украшеним двочланим преплетом. У доњем делу испред пиластера на конзолицама постављене су вазе са букетићима ружа. Пиластри се завршавају композитним капителима. Горњи и доњи медаљони међусобно су повезани лиснатим гранчицама са расцветалим ружама. Плитке фронтоне, изнад групе од по четири медаљона, заузимају гирланде од стилизованих лорових листова. Изнад таласастог венца којим се завршава друга зона, на импостима изнад капитела пиластера, постављене су вазе са букетићима расцветалих ружа.

У трећој зони средину испуњава трапезасти медаљон уоквирен. С волутама и профилацијама са сценом Полагања Христа у гроб. Лево и десно су округли медаљони са сценама Христових страдања. Медаљони су међусобно повезани лиснатим гранчицама са расцветалим ружама. Трећа зона

- 09 М. Лесек, Иконостас Јакова Орфелина у манастиру Гргетегу, Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 180-181.
- 10 Исто, 176.
- 11 Исто, 176.
- 12 М. Лесек, Сликаство цркве манастира Шишатовца, Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 370.
- 13 Исто, 371.

завршава се таласастим венцем формираним од С и S волута. У средини изнад композиције полагање Христа у гроб, налази се крст са сликаним Распећем и медаљонима неправилног облика са стојећим фигурама Богородице и св. Јована Богослова. Лево и десно од сцена Христових страдања на крајевима постављени су медаљони такође неправилног облика са фигурама Лонгина сотника и Марије Магдалене.

Иконостас цркве Светог Георгија у Товарнику спада међу ретке зидане олтарске преграде на подручју некадашње Карловачке митрополије. Најстарију зидану олтарску преграду из XVIII века налазимо у владичанској капели у Вршцу, начињену за време карасенбешког и вршачког епископа Јована Георгијевића, потоњег митрополита карловачког.⁰⁹ Некадашњи епископ Јован Георгијевић, као наследник Павла Ненадовића на митрополитском престолу, наставио је започето дело свога претходника, обнављање манастира Гргетега. У његово време је у цркви манастира Гргетега подигнута нова олтарска, такође зидана преграда, са орнаменталном декорацијом у штуку.¹⁰ После смрти Јована Георгијевића (умро 1773) радови на иконостасу настављени су и завршени под његовим наследником Вићентијем Јовановићем Видаком.¹¹ На иконостасу цркве манастира Гргетега поновљена је концепција, иконографски репертоар, а у извесној мери и орнаментална декорација, иконостаса капеле у епископској резиденцији у Вршцу. У последној деценији XVIII века, настао је зидани иконостас цркве манастира Шишатовца. Велики ктитор епископ Викентије Поповић, подижући олтарску преграду шишатовачког храма, као некадашњи вршачко-карасенбешки епископ, сасвим извесно је имао за узор зидани иконостас капеле у својој епископској резиденцији у Вршцу. На жалост, смрт је спречила, овог великог ктитора, да се за његовог живота заврши иконостас, те је касније дошло до промене концепције иконостаса и иконографских тема.¹² Из старије литературе познато је да је у епископској резиденцији у Новом Саду постојао иконостас од гипса, рађен 1803. године по наруџбини епископа Јована Јовановића.¹³ Истовремено је настао зидани иконостас у цркви Товарника.

Иконостас је конципиран у барокно-рокајно-класицистичком стилу. Прве две зоне изведене су у класицистичком стилу, док у трећој зони долазе више до изражаја барокни и рокајни елементи са преплетима лиснатих гранчица и ружицама око округлих медаљона, као и таласаста венац на завршетку иконостаса, обликован од С и S волута.

Резбарија на дверима (царским и малим) доста је оштећена, али по барокном орнаменталном систему може се закључити да су истовремено настале са иконостасом. Нажалост дрворезбар, двери иконостаса цркве у Товарнику остао је непознат, а због оштећености орнаменталне декорације не може се идентификовати.

Зидани иконостас товарничке цркве сликао је Григорије Давидовић Опшић 1804-1805. године. Иконостас је погрешно ушао у шематику Мате Косовца као рад Петра Чортановачког или Петра Чортановића из 1834. године.¹⁴ У новијој литератури Д. Јурман-Караман и Д. Младинов помињу легенду која приписује сликање овог иконостаса Петру Чортановчаком.¹⁵ Новооткривени и објављени архивски документи разјаснили су порекло традиције која везује сликање иконостаса за Петра Чортановића и пружили податке о аутору иконостаса цркве Св. Георгија у Товарнику. Петар Чортановић је 1834. године, сликао унутрашњост цркве и оставио запис о свом раду на полеђини иконостаса,¹⁶ што је довело у забуну Мату Косовца. Сем сводова сликао је певнице и две иконе,¹⁷ али није познато да је имао неког учешћа у обнављању иконостаса.

Као што је већ напред речено аутор сликарских радова на иконостасу товарничке цркве је Григорије Давидовић Опшић. Његово уметничко стваралаштво испуњава последње три деценије XVIII и прве две деценије XIX века. Записи на његовим делима са потписом Григорије Чалмански или житељ чалмански, показују да је рођен, а и да је провео цели свој живот у сремском селу Чалми.¹⁸ Из његовог потписа Давидовић от Опшић, који је оставио на целивајућој икони Силаска св. Духа на апостоле, сликаној 1799. године у цркви села Манђелоса и на атесту писаном 13. августа 1805. године, којим је потврдио да је Стефан Гавриловић сликао два барјака за епископа Јована Јовановића,¹⁹ сазнајемо да је био племићког порекла. Међутим, у студијама и чланцима који третирају племство у Војводини, породица Давидовић от Опшић се не помиње.²⁰ У попису становништва из прве половине XVIII века у књизи Д. Поповића *Срби у Срему* подаци за Чалму недостају.²¹ Такође, ни у самој Чалми данас нема трага о овој породици, док је црквени архив страдао за време Другог светског рата.

Школовање Григорија Давидовића Опшића није познато. На основу његових старијих радова који имају стилске особености руско-украјинског црквеног барока, претпоставља се да је прве поуке из сликарства примио у радионици Димитрија Бачевића.²² Касније је дошао у контакт са Теодором Крачуном, чији је постао сарадник и најдоследнији следбеник.²³ У току свог дугогодишњег стваралаштва Давидовић Опшић извео је већи број иконостаса, декорисао унутрашњост више цркава и насликао знатан број целивајућих икона. За Успенску цркву у Иригу, радио је престоне иконе св. Николе и св. Јована (данас у Галерији Матице српске у Новом Саду), престоне иконе св. Николе и св. Јована у цркви у Опатовцу (данас у Галерији Матице српске у Новом Саду) из 1781. године. Истовремено је начинио копију Винчанске Богородице за цркву у Баноштру према икони

- 14 М. Косовац, Српска православна митрополија карловачка, Сремски Карловци 1910, 241.
- 15 Д. Јурман-Караман и Д. Младинов, С евиденционог путовања у котару Винковци, Вести 4, Загреб 1958, 107.
- 16 М. Лесек, Непознати радови Григорија Давидовића Опшића, Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 217.
- 17 Исто, 218.
- 18 М. Лесек, Сликарство цркве манастира Шишатовца, 365.
- 19 Исто, 367.
- 20 Д. Поповић, Војводина ИИ, Нови Сад 1941, 120-122; В. Душин-Д. Поповић, Племићке породице I, Војводина II, 138-154; В. Душин, Племићке породице II, Војводина II, 155-163.
- 21 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/37, Београд 1950.
- 22 М. Лесек, Сликарство цркве манастира Шишатовца, 367.
- 23 Исто, 367.
- 24 В. Петровић и М. Кашанин, Српска уметност у Војводини, Нови Сад 1927, 75; О. Батавељић, Неколико докумената о сликару Стефану Гавриловићу, Зборник Матице српске за друштвене науке 9, Нови Сад 1954, 148; О. Микић, Иконе зографа и мајстора прелазног стила XVIII века у Галерији Матице српске, Грађа за проучавање споменика културе Војводине II, Нови Сад 1958, 162; М. Лесек, О аутору иконостаса цркве Св. арханђела

Гаврила у Лаћарку, Грађа за проучавање споменика културе Војводине ВИ-ВИИ, Нови Сад 1976, 109-114; Иста, Непознати радови Григорија Давидовића Опшића, Рад војвођанских музеја 15-17, Нови Сад 1966-1968, 213; Иста. О ауторима иконостаса цркве Св. Георгија у Дивошу, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XIV, Нови Сад 1987, 41-42; В. Марицки, Прилог проучавању сликарства Григорија Давидовића Опшића у цркви Св. Георгија у Чалми са посебним освртом на сликарство иконостаса, Зборник Музеја Срема И, Сремска Митровица 1995, 141-153; М. Тимотијевић, Богородичин трон НИколајевске цркве у Иригу, Саопштења XXVII-XXVIII, Београд 1995/96, 135-136; Света Тројица крунишу Богородицу, Зборник Музеја Срема 4, Сремска Митровица 2000, 73; М. Лесек, Црква Светог Георгија у Лежмиру, Гласник-Службени лист Српске православне цркве 5, Београд 2002, 129-133; О. Микић, Портрети Срба XVIII века, Нови Сад 2003, 96, 125.

- 25 М. Лесек, Непознати радови Григорија Давидовића Опшића, 213.
- 26 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, Београд 1966, 75.
- 27 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 255/1853.

из 1743. године. У два наврата изводио је радове у лаћарачкој цркви, иконостас и декорисао унутрашњост цркве — олтар и прва два травеја испред иконостаса (1786). Декорисао је унутрашњост цркве у Дивошу, а у сарадњи са Василијем Остојићем и иконостас (1786). Истовремено је са Јефремом Исајловићем радио зидне слике и иконостас у цркви свог родног места Чалме. Такође је са Јефремом Исајловићем радио иконостас и зидне слике цркве у Лежмиру. У међувремену је сликао унутрашњост цркава у Нештину, Сусеку и Грку (данас Вишњићево). Најобимније радове — зидне слике и иконостас — изводио је у цркви манастира Шишатовца од 1793. до 1795. године (потпуно уништени за време Другог светског рата). Године 1799. учествовао је са Стефаном Гавриловићем у сликарским радовима на иконостасу цркве у Кузмину. У опус Григорија Давидовића Опшића сврстани су радови на Богородичином престолу Николајевске цркве у Иригу. Последњи његов већи рад је иконостас цркве у Товарнику. Тада је насликао портрет спахије и власника поште Ђорђевића такође у Товарнику (портрет се налази у збирци Музеја Срема у Сремској Митровици).²⁴

Осим великих сликарских целина Давидовић Опшић је аутор многобројних целивајућих икона у сремским црквама, које је радио све до дубоке старости. Последња датирана икона са представом Христовог Васкресења је из 1817. године, налази се у збирци Музеја Срема у Сремској Митровици.²⁵

Општина у Товарнику закључила је 8. маја 1804. године уговор са Давидовићем Опшићем за сликање иконостаса. Према уговору добио је да “темпло церковноје сего опшчества зиданоје и гипсованоје со всеми образи и тремии дверми без најмаљејшаго фелера, и еколико боље бити может измалати шарајући многими цифрами позлашченими”, а такође и свод изнад темпла да марморира. Општина се са своје стране обавезала да за “таково добро устројеноје измолованије и позлашченоје темпло”, исплати мајстору у готовом новцу 1200 форинти, извесне количине намирница, као и кола за пренос боја.²⁶

Средином XIX века сликар из Старе Паланке (Бачка Паланка) Стефан Живковић обнављао је иконостас. Уговор товарничке општине и Стефана Живковића није сачуван, али се из пропратног акта вуковарског протопрезвитера Косме Миланковића Конзисторији од 23. јуна 1853. године сазнаје да су сликарски радови поверени поменутом уметнику. Из истог дописа види се да је товарнички трговац Максим Марцикић пред смрт оставио 200 форинти у сребру цркви за обнову.²⁷ Да ли је иконостас и касније обнављан није познато, мада можемо претпоставити да је 1903. године Милисав Марковић када је сликао унутрашњост цркве премазао иконостас.

Иконостас цркве Св. Георгија у Товарнику приликом псеудорестаураторских интервенција изгубио је свој оригинални изглед. Каснији ретуши у извесној мери дозвољавају да се препозна рад Григорија Давидовића Опшића. Као и на претходним радовима парафразирао је слична композициона и колористичка решења. Фигуре су издужене без пластицитета, неисигурно постављене у простор. И поред тога што су физиономије при обнављању највећим делом преобликоване ипак се примећују типови карактеристични за Григорија Давидовића Опшића. То су ликови високог и проширеног чела, наглашених јагодица, упалих образа, отворених очију, каткад изражајног погледа, уоквирени смеђом или седом косом и краћом или дужом брадом чиме је диференцирана старост светитеља. Барокна хроматска скала са доминантним контрастним колоритом сазданим од црвених и плавих боја, замењена је тамном и хладном, а само по појединим местима избијају светлији детаљи одеће или позадине сликане у најфинијим градацијама светлоплавих и ружичастих тонова. Мада је иконостас превучен новим бојеним слојевима по неким неспретно сликаним детаљима и већим анатомским грешкама у обради фигура можемо закључити да је Давидовић Опшић при сликању иконостаса имао неког слабијег сарадника. То је посебно приметно на иконама са сценама Великих празника. Фигуре су у композицијама збијене, издужене или скраћене, диспропорционалне и дематеријализоване, а лепршава одећа која вијори око фигура (Благовести, Васкрсење, Вазнесење и Преображење) показује да је барок још присутан у српском сликарству прве деценије XIX века.

Петар Чортановић је 1834. године сликао унутрашњост цркве и певнице по цени од 320 флорина.²⁸ Запис о сликарским радовима, као што је већ напред речено, оставио на полеђини иконостаса.²⁹ Непуне две деценије касније (1853) православна општина у Товарнику тражила је дозволу од Конзисторије за освећење “новоустројенога трона” пресвете Богородице, који је начињен великим прилозима већ поменутог товарничког трговца Максима Марцикића.³⁰ Икону Богородице на Богородичином престолу сликао је исте године Јован Исајловић.³¹

28 М. Коларић, Класицизам код Срба 3, 232-233.

29 М. Лесек, Непознати радови Григорија Давидовића Опшића, 217.

30 Архив САНУ у Сремским Карловцима, Акта Конзисторије, бр. 249/1855.

31 Д. Јурман-Караман и Д. Младинов, Наведено дело, 107; О. Микић, Сликари Јован Исајловић Млађи, Српско сликарство XVIII-XX века, Нови Сад 2005, 259.

- 32 Већи натпис гласи:
 ЗА ВЛАДЕ ЊЕГ. АП.
 ВЕЛИЧАНСТВА КРА-
 ЉА ФРАНЦА ЈОСИ-
 ФА И ОГ. ПРИ БАНУ
 ДР. ТЕОДОРУ ГРОФУ
 ПЕЈАЧЕВИЋУ, ПАТРИЈАР-
 ХУ СРПСКОМ ГЕОРГИЈУ
 БРАНКОВИЋУ, БАНОВОМ
 ДОГЛАВНИКУ ДРУ СВЕ-
 ТИСЛАВУ ШУМАНОВИЋУ
 (ШИЋАНИН) ОБНОВИ СЕ
 ОВАЈ СВ. ХРАМ ТРОШКОМ
 ОВЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ,
 А УКРАСИ ИЗНУТРА ЗНАТ-
 НИМ ПРИЛОГОМ ВИС.
 КРАЉ. ЗЕМАЉ. ВЛАДЕ
 1903. ГОД. САВ ДЕКОРА-
 ТИВНИ, ПОЗЛАТАРСКИ
 И СЛИКАРСКИ ПОСАО У
 ОВОЈ ЦРКВИ ИЗРАДИО
 ЈЕ МИЛИСАВ МАРКОВИЋ
 СЛИКАР ЦРКВЕНИ ИЗ
 БЕОГРАДА.

Краћи запис гласи: У СЛА-
 ВУ БОГА А ЗА СПОМЕН
 ПРЕМИНУЛОМ ОЦУ ЛАЗИ
 ПОПОВИЋУ, МАТЕРИ ДРА-
 ГИ И БРАТУ ЂОРЂУ СЛИКУ
 ОВУ "СВ. САВА ОДБИЈА
 ПОВРАТАК ДОМУ ОЦА
 СВОГА" И СЛИКУ: СТЕВАН
 ДЕЧАНСКИ ДОБИЈА ВИД –
 ПРИЛОЖИ ОВОМ ХРАМУ
 СТЕВАН ПОПОВИЋ ВАЦКИ.
 ОБЕ ОВЕ СЛИКЕ СРОЧИО
 И ИЗРАДИО ПРОФ. СТЕВА
 ТОДОРОВИЋ, АКАДЕМС-
 КИ СЛИКАР ИЗ БЕОГРАДА
 1903. ГОД. За препис тек-
 стова најсрдачније се зах-
 ваљујем господину Лазару
 Шапоњи, свештенику.

- 33 С. Милеуснић, Наведено
 дело, 180; В. Грујић, Ико-
 нопис и зидно сликарство у
 црквама, Стеван Тодоровић
 1832-1925, Београд-Нови
 Сад 2002, 192.

Почетком XX века, као што показују натписи, веће сликарско-деко-
 ратерске радове и обнављања извели су Милисав Марковић и Стеван
 Тодоровић.³²

Зидне слике Милисава Марковића и Стевана Тодоровића оштећене су
 током ратних сукоба 1991. године.³³

Борис Врга

Завичајне слике у поезији Душана Вукосављевића

Историја

Пјесничко стваралаштво Душана Вукосављевића,⁰¹ ситуирано у другу половицу четвртог десетљећа прошлога вијека, започело је 1935. године, када му је у десетом броју загребачке *Младости* објављен пјеснички првијенац. Сурадњу у овом југославенски оријентираном листу средњошколске младежи, који је издала Загребачка секција Југославенског професорског друштва, наставио је овај сисачки средњошколац све до 1940. године, објавивши у њему укупно двадесет и четири пјесме. Додамо ли томе неколико пјесама публицираних у београдској *Свесловенској искри* (1936.) и *Заштитајнику* (1938.) те загребачком хумористичком и забавном тједнику *Нове коприве* (1940. и 1941.), приближили смо се бројци од тридесетак пјесама, које данас представљају више но скроман, но нажалост, једино доступан фондус, који документира Вукосављевићево бављење поезијом и омогућава какав-такав увид у тематско-мотивске доминанте те изражајне и доживљајне особености његове пјесничке оставштине.⁰²

Поетизација властите егзистенције и интимистичких спознаја збиљскога свијета, дакле онога у којем поетски субјект најнепосредније партиципира и дјелује, доимају се притом, темељним мотивским одредницама Вукосављевићева поетског изричаја. У питању је лирски импостирани дневник у којем аутор, у првом лицу и без остатка, посредством пјесничког говора, изриче властите емотивне сензације произашле из његова односа, како наспрам стварносног градског (сисачког) амбијента (у којем пјесник обитава и пише), тако и према аркадијском завичајном извориш-

01 Душан Вукосављевић рођен је 21. ВИИ 1921. у селу Петрињици, смјештеном на цести Сисак Ћ Суња, од оца Саве и мајке Милке. Од 1935. до 1939. похађао је гимназију у Сиску. Смртно је страдао у усташком логору у Јасеновцу, 1941. године. На спомен-плочи, подигнутој у знак пијетета жртвама фашизма у родним Петрињцима 1962. године, уз очеву, уклесано је и његово име.

02 Користим прилику да наведем комплетну Вукосављевићеву библиографију како би ова могла послужити као полазиште за евентуална даљња истраживања његова скромна литерарна опуса. Пјесме које је објављивао у загребачкој *“Младости”* носе следеће називе: *“Свом другу”* (бр. 10, 1935.), *“Пред јесен”* (бр. 1, 1936.), *“Граду”* (бр. 3, 1936.), *“Стари звонар”*

и "Стари рибар" (бр. 13, 1936.), "Пред свануће" и "Ноћ у граду" (бр. 14, 1936.), "Монах" (бр. 17, 1936.) "Растанак", "На гробљу у ноћи", "Метог сум", "Жеља" и "Ноћ на Кварнеру" (бр. 19/20, 1936.), "Млину на ријеци" и "Кад грожђе зрије" (бр. 1, 1937.), "Једна ноћ на селу" (бр. 3, 1937.), "Једном оцу" (бр. 10, 1937.), "Пред јесен" (бр. 1, 1938.), "Сес-три" (бр. 6, 1938.), "Нед-јеља" (бр. 9, 1938.), "Село" (бр. 5, 1939.), "Le retour du printemps" и "Душа" (бр. 9-10, 1939.), "Мајци" (бр. 9-10, 1939.) и "Пред ново прољеће" (бр. 8, 1940.). Уредник омладинско-просвјетног и културног часописа "Свесловенска искра", који је излазио у Београду, Рашко Д. Васиљевић објелоданио му је у другом броју из 1936. године пјесму на екавици, насловљену "Мајци", а уредник београдског часописа за ширење хуманих осјећаја "Заштитник", Михаило Јакушев, уврстио му је у четврти број из 1938. пјесму "Када грожђе зрије", претходно објављену у "Младости". У загребачком хумористичком и забавном тједнику "Нове коприве", којег уређује Рудолф Валић, публицирао је четири дуже поетске цјелине сатирично-иронијског карактера: "Жеље пред Св. Николу" (бр. 48, 1940.), "Дјевојници" (бр. 51, 1940.), "Данас" (бр. 4, 1941.) и "Кћи" бр. 13, 1941.). Пјесма "Кћи" објављена је у освит проглашења НДХ, 28. III 1941., носи ознаку ("из збирке 'Моја сестра'") и задњи је његов публицирани текст.

ту (село Петрињци, из којег потиче) те својима ближњима (оцу, мајци и сестри), с којима је нераскидиво везан и за којима чезне, при чему, све ово заједно, чини семантичко средиште његова поетског свијета.

Не прикривајући своја емоционална стања и душевна расположења, Вукосављевић ствара стихове наглашене субјективности, којима зорно експлицира збиљска младеначка искуства и унутарња, елегично-меланхолична расположења. Управо стога, може се слободно закључити како је Вукосављевићев младалачки доживљај свијета егземпларно детерминиран опозицијом село Ћ град и како пјесничко актуализирање управо таквог, искуствено доживљеног и самоспознатог етичког и естетичког искуства, представља главну одредницу и битну окосницу његова свјетоназорског и поетског концепта.

Свој доживљај урбане збиље, у којој дословце "шуми мутна ријека ... и буче вали" и "све блијеђе свијетли зарђала лампа", по чијим "сивим улицама лутају слијепац и вјечно болесна јесен", а "асфалт носи мирис прашине и буку плавих аутомобила" пред којима "многи поплашени снови бјеже у ноћ", аутор је интонирао изразито негативним семантемима и "ругобним" поетским формулацијама, које, међутим, нису израз никакве социјалне тенденциозности, већ онога типа интимистичке лирике која свој мотивско-тематски слој црпи из негативног доживљаја града и урбаних садржаја.

Оваквој перцепцији града и, више емотивном, но мисаоном искуству урбанитета, обиљеженог доживљајима осаме и чежње, меланхолије и стрепње, незадовољства и дезилузионираности ("знаш ли да сам странац у сивом блатном граду"), пјесник супротставља идеализиране, буколично-руралне слике завичаја у чијим мотивима (природа, земља, родитељи и др.) изналази метафору митског свијета и симболске корелативе дјетињства те синониме другачије заснованог живота, на чије се вриједности "у ноћима без звијезда", када у "души влада туга", може ослонити. Управо зато, нимало не изненађује романтична вјера лирског субјекта у идеалне вриједности завичајног *genius loci* и "чежња за одласком у далеко село", у којем је све блиско и присно, а које симболизира претекст за хуманије осмишљавање животне збиље и успоставу приснијег односа између човјека и природе, какву на трагу становитог поетског манифеста, конотира пјесма "Село":

*Ја волим њед сушон
 њежне ѡлушмине
 и црвене маїле ѡуне болне сјеше,
 волим шихе, ѡлаве даљине
 на заїаду кад сунце ѡине
 и бцјели облаци леше.*

*Волим њед сушон
 вечерњих звонова звук,
 и шиху ѡјесму шума и ѡасшира
 волим онкрај ѡља
 мирне ријеке ѡајновиши хук
 и иѡру врба ѡокрај бистира вира.*

*Ја волим њед сушон
 шкрију сеоскої ѡлуѡа
 и свежи мирис ѡокошеної сјјена,
 шшо кроз ѡрмље и ѡаїраш вијуѡа
 као блијѡда неѡомична сјјена...*

Ауторова тежња да се значењском супротстављеношћу појединих контекста интензивирају поетски учинци, резултирала је успоставом бројних других дуалитета и дихотомија, какве су нпр. живот и смрт, младост и старост, радост и бол, срећа и патња, одлазак и повратак, ноћно и дневно, тјелесно и душевно, сентиментално и рационално, тако да ми се управо импостација антиномијских удвостручености и контрарних постава, чини једном од најкарактеристичнијих особитости Вукосављевићеве поезије (“свуда је живот, живот с тисућама својих контраста, и не може све бити само бол ...”).

Мада споменути контрапункти не доносе у литературу ништа новог, штовише, неријетко се у њима могу назријети рефлекси лектире и књишки, примјерице, по руралној тематици и атмосфери буколичног “домотужја”, Тадијановићеви узор, треба признати како се управо захваљујући биполарној успостави различитих реалитета, искристализирао ауторов осјећај за пројектирање пасторалних слика и градњу призора идилично-мистичне провенијенције, при чему се трансформацијом предметних конкретности непосредног пејсажног стратума у самосталну поетску визију, надограђује његов *locale couleur* изразом који је по свом визуалном потенцијалу близак постулатима имажистичке школе, као што то пластично опримјерују стихови пјесме “Једна ноћ на селу”:

*Вечерас је мјесец тримизно жути,
ко силан цар из модрог царства ђлови
обасјава ђоља, шуме и ђути
и блиједим зраком ноћне ђмине лови.*

*Вечерас су засјале и ђицице и ђуди,
све је ђихо ђод окрићем снова,
небо је без сђида раскрило ђруди
и смјешка се срећи шума и брећова.*

*И ријека је чудним замукла муком,
ниј' се вали сњезном ђјеном ђјене,
а дух ђмине својом ђамном руком
бацио је свуда ђајансђивене сјене.*

У смислу споменутог продуховљења свијета и визуализације властите душевности, занимљиво је пратити ауторов однос према оним природним сликама које, пренесене у пјеснички медиј, представљају аналогон различитим психичким стањима и својим прожимањима ђудског и природног, тварног и духовног конотирају утјецај природних збивања на психички живот поетскога субјекта (“Наша је душа /дио прољећа и јесени;/ радосна је кад цвијеће румени/ а тужна кад жуте кестени.”). Ово искрено осјећање природе и њен утјецај на психу појединачног бића, изражен у знаку успостављања становитог козмолошко-антрополошког јединства, видљив је и у пјесми “Пред јесен” чије двије посљедње строфе наводим:

*Не знам зашто љубим сив јесенски мук
у шамне саће кишнога сумрака
кад уличне свјетилке блиједа зрака
навјештава вече скору
уз зиднога саћа пошмули звук.*

*Не знам зашто радосно слушам прве кайље кише
како луйкају о прозорска стакла;
гледам радника сред улична пакла,
гледам ријеку што мушна шуда шече
и слушам вјештар што штаблима њише
у шамно јесенско вече.*

Козмизација личних доживљаја и трансценденција завичајних феномена, поетизација душевнога живота јединке кроз козмолошке слике, вертикализацијом погледа у небеске висине и тражењем егзистенцијалног смисла у козмичком универзуму, нарочито су маркирани у пјесми “На гробљу у ноћи”. Унаточ бројним стварносним и елегијски интонираним сликама завичајнога крајолика, ову, неоромантичарским етеризмом и мистичким тајанством прожету пјесму, којом нам пјесник разоткрива зачудне аспекте стварносног ноћног пејсажа, не доживљавам само као огледало пјесникових менталних стања и лирски пејсаж његова психичкога живота, већ и субјективну душевну експресију и сублимну визију, насталу динамичким измјењивањем рецепциониране — вањске и креиране — унутарње пјесничке сликовности. Овоме доприноси чињеница да се, уз бројна козмичка знамења (ноћ, мјесец, вјетар, лунарна свјетлост, вријеме, простор и др.), у пјесми појављују надгробни, блијештавим свјетлом луне осјајени “стрти крстови”, који као симболи смрти, стиховима придају метафизички дигнитет свједочећи о људској самоћи као специфичном експресионистичком искуству, али и о тзв. посљедњим људским питањима, која експлицитно рају пролазност земаљског живота и смисао људске егзистенције:

03 Смрт мајке, коју Вукосављевић изравно спомиње у више пјесама, има своје значење у генези и психоанализи његова поетска опуса. Мада немам увид у биографске чињенице, мислим да је она збиљска, а не литерарна, за потребе поетске естетизације трагичних визија живота, пројектирана и исконструирана чињеница. Прихватимо ли ауторове стихове као аутобиографске, онда дознајемо да и пјесников отац живи далеко од своје обитељи и завичаја. Док поједини стихови лоцирају очево пребивалиште у лучки кварнерски град, дотле стихови из пјесме "Једноме оцу": "а пучина / широка, грозна, никоме склона / пред тобом лежи, далеки крајеви, / путовања дуга кликтај галетова / и слика познатих даљина ... каткада писмо жене / и поздрав од сина" сугерирају његову морнарску професију.

04 Види: "Младост", 1939, бр. 9-10, стр. 34-344.

*Прољетина је ноћ шћоила и мирна,
шћојано се зелене шране њишу,
а блиједо мјесечево свјетло шћуробно се вуче
шћреко њива.*

*На шћовјешарцу шћрмови гишу
и ко свјетли чуце.*

Ноћ је шћиха, шћрозирна ...

*Тамо на шћробљу,
шћдје многи леже у зашћрљају смршћи,
два мрка јаблана
снивају шћрољетине сање,
а около леже кршћови шћшћрши
и блијешћие на мјесечини
шћшћо жалосно сија кроз шћусшћо шћрање...*

Све чежње рањеног поетског субјекта за повратком у компензаторни рурални амбијент и предметни свијет родног села, гдје "се поља јутром љубе са сунчаним пламом" и "зелен природу покрива у безброј њежних тонова", гдје "уз веселу пјесму шумскога Пана... крај старих млинова ... бистри брзаци несташно клокоћу", у којем ће коначно, жељан завичајних видика, "збацили све жигове хладних улица и кућерина" и успоставити давно заједништво људи и земље те исконску пуноћу егзистенције, осујећују се стварном или поетски пројектираном смрћу мајке⁰³ и претварају у недостижни утопијски програм. Свјестан непоновљивог губитка мајке која, како то сазнајемо из овећега, јединога објављенога прозног Вукосављевићевог рада, којег бисмо жанровски могли назвати исповједном лирском новелом или елегичном пјесмом у прози,⁰⁴ више "не осјећа прољеће ... и не чује ових стихова... у влажној раки", идеја спаса и обнове бића задобија у пјесми "Сестри" инверзивну интонацију, којом се наговјештава субјективна драма бића:

Да ли ћеш оћићи шамо
 їдје сваки звук звона ћрича о смрћи
 и їдје ше љубе осамљени ћрси
 у крилу завичаја дани су нам сћрћи
 свуд ћусћи леже долине и врси ...

Да ли ћеш оћићи шамо
 їдје снијејом ћокривен завичај шући
 и у врћу сћаром умиру зимске руже,
 да ли ћеш оћићи шамо
 їдје сућонски мир вечерње звоно мући
 и виноћради ћусћи на ћройланку шуже...

Апелативно обраћање сестри, како је то апострофирано насловом ове пјесме, као особи с којом лирски субјект дијалогизира и важном семантему у њеном интерпретацијском контексту, илустрира пјесникову романтичарску утопијност, препознатљиву у апелу да управо она, као метонимија женства и симбол живота, наслиједи баштињене вриједности предака те одржи митску искру породичног огњишта и круцијалних завичајних смислова.

Мада је пропаст старог родитељског дома и адорираног завичајног сидришта реализирана патосним сентиментом (“знам —/ прије него си умрла/ последњи пут си очи упрла/ једном патнику на стену,/ и у моју бледу сенку”) и конвенционалним поетским синтагмама, Вукосављевићеве стихови ипак успијевају импостирати дубљу перцептибилност завичајног ентитета као универзалног симбола сигурне људске егзистенције. Импресионистички интонирани лексеми, засновани на директној повезаности епитета с предметима (“пусти виногради”, “осамљени трси”, “пусте долине”, “зимске руже”, “сутонски мир”, “вечерње звоно” и др.) у функцији су потенцирања емотивне позиције лирскога субјекта и његових перцепција извањскога свијета обиљежених доживљајима сјете, туге и резигнације настале због неостварености жеље за повратком (“али зашто / нећу више преступити нашег прага / и бити с тобом под истим кровом”), замрлости завичаја и губитка егзистенцијалнога ослонца:

05 У том смислу било би занимљиво анализирати ауторов ослон на пјеснике тзв. предегзистенцијалистичке парадигме, нпр. Иву Козарчанина и Владу Влаисављевића.

*Тамо је и њјесма замирала у долу,
ал' сада свећа шамо више није,
само се сјећам у шихоме болу
часова оних када трожђе зрије...*

Да закључим: стихови овога пјесника нису никакво специјално откриће или књижевноповијесна сензација, но њихове потенцијалне слабости нису посљедица недостака стихотворачке надарености, већ чињенице да их је кроз свега неколико креативних година писао голобради пјесник, чија се животна доб кретала између петнаест и деветнаест година. Управо стога, баш нимало не чуди ауторов аутобиографски дискурс, његов искрени и непосредни лирски говор те елегичан тон који извире из младеначког Weltanschauunga и који је напрасно прекинут пјесниковом смрћу у фашистичком логору, не дозволивши му да досегне људску и артистичку зрелост и у поетском обиљу свога времена персонализира властити пјеснички глас.

Не треба наине, нимало сумњати, како би у случају да је пјесник поживио, спектар његових мотива био шири, вокабулар богатији, а поетска суштина стихова спекулативнија и привлачнија. Унаточ непотпуној креативној остварености и типолошком нејединству, његови једноставни, исповједни и сентиментални стихови, нису лишени изричајне љепоте, лирских интензитета и значењске релеванције. Она се прије свега огледа у пјесниковом смислу за тематизацију егзистенцијалних ситуација лирскога субјекта,⁰⁵ заокупљеног оним мотивима и збивањима у вањском свијету која га емотивно провоцирају (самотност, чежња за завичајем, одалеченост оца, смрт мајке), што његову поезију, барем када је мотивска разина у питању, приближава постекспресионистичкој парадигми. У том смислу, нарочито је видљива емотивна центрираност лирскога субјекта на руралне мотиве у чијој ликовној стилизацији и пиктуралној преобразби, као основној матрици пјесничког исказа, разазнајемо, како његове емоционалне и ћутилне корелативе, тако и локални колорит, специфичне штимунге и визуалну атмосферу роднога му топоса. Но, испод ових, најзглед површинских слојева Вукосављевићеве лирике, назире се њена универзална значења посвећена прије свега, проблемима људске иззавичајности, сјете и осамљености. Интерполацијом архетипских и руралних слика те уцијепљеношћу материњег лексика у еуфонијску структуру стихова, његов поетски устрој задобија становити народњачки штих и фолклорну сугестивност, блиску традицији банијског завичаја и менталитету народа из којег је потекао. За нешто више од тога, Вукосављевићу није преостало животнога, а самим тиме ни стваралачког времена.

Хисторија

Via Treviso, 19-A - ROMA (50)

Видосава Голубовић

Из ирејиске око Зениџа и зениџизма

Руђеро Вазари, Вера Иделсон, Виничо Паладини — Љубомир Мицић

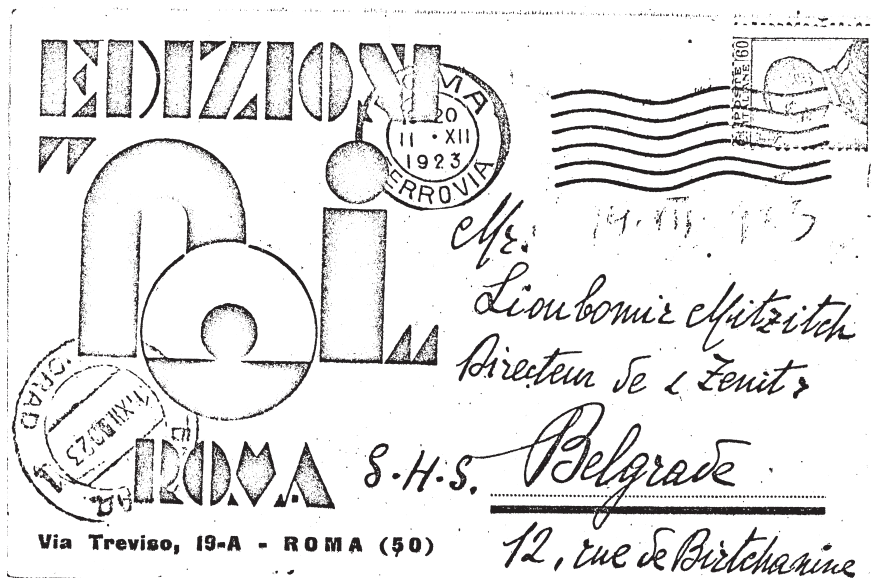
Током вишегодишњег излажења, **Зенит** је као међународни часопис био отворен према скоро свим покретима и истакнутим личностима европске уметничке авангарде, па и футуризму. Према њему је исказивао разне степене интересовања, час са полемичким, час са благонаклоним ставовима — од Марињетјејевих драмских синтеза, поезије Покаринија, до прилога П. Буџија и написа о “Позоришту у ваздуху” Ф. Азарија. У овом погледу значајне су полемичко-критичке секције са часописом *Cronache d'Attualità*, париска сарадња Пољанског са Ф. Депером око покретања футуристичко-зенитистичког часописа, инсистирање на успостављању веза са футуристичким сликарима.

После Мицићевог пропагандног пута у Берлин средином 1922. године, све је актуелнији футуриста Р. Вазари, нарочито у посредничком смислу, а касније и као аутор позоришних синтеза. Програмски афинитети, подударана и супротности, приближили су, захваљујући Вазарију, редакцију **Зенита** футуристичкој ревији *Noi*. Овај важан часопис другог футуристичког таласа (друга серија излазила је под уредништвом Е. Прампoliniја од 1923. од 1925) карактеристичан је по томе што прераста уско националне оквира претходног футуризма, и што инсистира на рационално активної линији авангардизма (механо-естетика, пуризам, прилози о руском конструктивизму), појаве које су биле блиске **Зениту**. Мицић до Вазарија није дошао преко Берлина, о чему уверљиво говори преписка, него преко Рима, где се налазила редакција ревије *Noi*, у којој је Вазари

једно време деловао као њен члан. Пажњу одмах привлаче бројеви *Noia*, који стижу у редакцију **Зенита**, заједно са издањима Вазаријевих књига. Ови објективни подаци, који сведоче о међусобним контактима, а који се шире и до сфере узајамног рекламирања, потичу из 1923. и 1924. године. У римском крилу италијанске авангарде, слика о **Зениту** формирана је искључиво на основу кратких информативних рецензија зенитистичких издања Мицића и Пољанског, сагледаних увек из перспективе опште важеће футуристичке доктрине, у истој мери типичне и за Вазаријев напис о **Зениту**. Израстао из футуризма, налазећи се редовно на позицијама одбране његових позитивних вредности, Вазари је допунио своје оцене запажањима о неким другим примесима авангардизма у **Зениту**, па и дадаистичким, због чега је Мицић онако оштро реаговао у преписци са аутором текста. Вазари је био принуђен да се брани аргументима, ипак, нису дотицали спорна места у његовој рецензији. Стратегија **Зенита** у погледу односа са италијанским часописом била је далеко шира и радикалнија, па је у једном броју пружила доказе читаоцима о особинама Вазаријевог драмског стваралаштва, исказаног у његовим синтетичким комадима.

Преписка уметника, окупљених око ревије *Noi* указује на још једну снажно артикулисану линију Мицићевог интересовања, израслог на потреби сарадње са футуристичким сликарима, због њиховог учешћа на **Зенитовој** изложби у Београду. У сваком случају, Мицић је веома енергично инсистирао на реализацији своје замисли, па се, у том смислу обраћао неколиким личностима, од којих је очекивао било какву помоћ. Ипак, ни Вазари, ни В. Иделсон и Паладини нису располагали чврстим уверењима, што још више доводи у сумњу Прампoliniјево и Паладинијево учешће на изложби, мада њихова имена фигурирају у Каталогу и у приказима српских и италијанских часописа. Најзад, могуће је рећи према подацима о **Зениту** бр. 26-33, 1924. да су се њихова дела налазила у саставу Галерије часописа (Београд, Обилићев венац 36) после завршетка ликовне манифестације у организацији зенитиста.

Из преписке вођене крајем 1923. знамо о Вазаријевим намерама “да остане у добрим односима” са Мицићем. Током времена они су се тањили, па је Мицићев покушај обнављања у периоду његовог париског изгнанства, био са Вазаријеве стране далек, помало иронични одјек некадашњих облика сарадње.

11/12/23 chère confrère, je suis sur le point de partir à Paris - Quant à votre exposition je regrette de ne rien pouvoir vous envoyer car les peintres futuristes sont tous engagés à l'étranger et en Italie. même Duchamp qui a une production très grande ni a dit hier de n'avoir rien disponible -
A votre longue lettre je répondrai de Paris en vous envoyant mon adresse - je vous félicite de votre activité et j'espère que votre exposition aura un bon succès. Envoyez-moi des nouvelles et je publierai bien volontiers. Votre
Veuillez agréer mes salutations bien distinguées. V. G.

Рим, 28. новембра 1923.

Драги колега,

Примио сам са великим задовољством Ваше љубазно писмо и врло сам изненађен што чујем да сте били код мене у Берлину.⁰¹ У Берлину се не налазим још од маја и не верујем да ћу се тамо вратити до краја године. Било би ми велико задовољство да се сретнем са Вама и да тако добијем тачне информације о покрету југославенске авангарде.

У својим белешкама објављеним у часопису “*Noi*”⁰² нисам писао ништа друго до то да зенитизам тежи конструктивизму⁰³ и зажалио сам што наши најближи пријатељи, југословенски уметници не познају футуризам,⁰⁴ бар као зачетнички покрет из којег су произашли сви покрети светске авангарде.

Моје белешке су биле нека врста подсећања и надам се да их нисте лоше протумачили.

Захваљујем Вам за Архипенков албум.⁰⁵ И ми ћемо Вама увек слаати своје публикације. Жао ми је што Вам заузврат не можемо послати монографију о Архипенку, јер је више немамо. Ми нисмо били издавачи ове књиге. Купили смо у Немачкој код издавачке куће 50 примерака ове монографије, са циљем да пропагирамо модерну уметност у Италији, и већ смо их све распродали.

Обратите се у име Вашег часописа издавачкој кући “Украинске Слово” — *Hauptstr. 11 — Berlin — Schöneberg* и потражите један примерак за рецензију, верујем да ћете га лако добити.

Кроз 15 дана отићи ћу у Париз и тамо ћу дуго остати. Послаћу Вам своју адресу и бићу врло срећан да останем у добрим односима са Вама.

Шаљем Вам текст рекламе да је објавите у сваком броју Вашег часописа. Пошаљите ми и Ви своју а ја ћу је ставити у “*Noi*” почев од следећег броја.

Молим Вас примите, драги колега, мој најсрдачнији поздрав
Вазари⁰⁶

< Писмо писано на француском, руком, на папиру са меморандумом: Edizioni “Noi”, Via Treviso, 19-A - Roma (50) >

01 Чујем да сте били код мене у Берлину — Љ. Мицић је са супругом Анушком кренуо средином јула 1922. године на пропагандни пут у Немачку. Прво се задржао у Минхену, где је издао програмски број часописа у облику плаката. У Берлину је потом боравио током јула и августа. Тамо је тежио широј популаризацији свога гласила, улазио у књижевне и уметничке кругове (филмске, руске емиграције), посећивао редакције часописа (*Der Sturm* X. Валдена). Намеравао је, како се чини, да посети Руђера Вазарија, централну личност италијанског футуризма у Берлину, али у томе није успео.

02 У својим белешкама објављеним у часопису “*Noi*” — односи се на краћи Вазаријев текст о Зениту из двоброја 3-4, 1923, овог футуристичког часописа. Вазари овде, углавном, резимира своје идеје, иако се не осврће на она места у тексту, у којима је био критичнији.

03 да зенитизам тежи конструктивизму — почев од 1922. Зенит је афирмисао конструктивизам програмски, у песничкој пракси и у типографији.

04 југословенски уметници, не познају футуризам — инсистирањем на осамљеној песничкој речи и телеграфском лиризму, Иван Гол је 1921. приближио футуризам Зениту, дочим је годину дана касније Маринети инспиративно деловао својим

позоришним синтезама. Оне су дале повода формалним иновацијама прозног стваралаштва, и концепцији текстова налик на драму.

- 05 Захваљујем Вам за Архипенков албум — тиче се Мицићевог албума — монографије о вајару А. Архипенку (1923). Књига је опремљена репродукцијама Архипенкових дела и Мицићевим предговором програмског карактера. Белешку о њој донео је Noi у броју 6-9, 1924.
- 06 Руђеро Вазари, драматичар, песник, уредник часописа, галерист, главни пропагатор италијанског футуризма у Берлину, где борави од 1922. Својом галеријом обележио ликовну сцену Берлина двадесетих година. Футуристичке идеје ширио и преко часописа *Der Futurismus* (1922), и преко експресионистичког *Sturma* Х. Валдена.
- 07 не могу послати за Вашу изложбу — односи се на припреме за међународну изложбу нове уметности, у организацији часописа *Зенит*. Она ће се одржати априла 1924.
- 08 Енрико Прампolini, близак посткубистичким и пуристичким тенденцијама, нарочито значајан за други талас футуризма. Основао и уређивао међународни часопис *Noi* (друга серија излазила од 1923. до 1925), програмски се залагао за естетику механичке уметности. Бавио се сликарством, пластичким уметношћима и сценографијом.

11/12/13 Драги колега, управо полазим за Париз. Жалим што Вам ништа не могу послати за Вашу изложбу,⁰⁷ пошто су футуристички сликари сви заузети у иностранству и у Италији. И сам Прампolini,⁰⁸ чија је производња врло велика, рекао ми је јуче да нема ништа на располагању.

На Ваше дуго писмо одговорићу из Париза и послаћу Вам своју адресу. — Честитам Вам на активности и надам се да ће Вам изложба доживети успех. Пошаљите ми вести а ја ћу их радо објавити.

Примите мој особити поздрав
Ваш **Вазари**

< Дописна карта објављена у издању часописа *Noi*. Графички, она је усклађена са другом серијом часописа, естетски и тематски окренутог пуризму и механичкој уметности. >

- 09 У одговору на Вашу карту — и овога пута у преписци, тематски везаној за Зенитову изложбу и учешће футуристичких сликара на њој, поново је актуелан Р. Вазари, који је једно време био члан редакције друге серије часописа *Noi*. Уместо Вазарија, одговор Мицићу шаље његова блиска сарадница Вера Иделсон.

- 10 Иделсон предочава какве су могућности излагања ликовних уметника, сарадника часописа *Noi*. У њих се убрајају: Ђ. Бала, Ф. Депенеро, А. Мараско. — Ђакомо Бала је коаутор манифеста футуристичког сликарства. У својој пракси доследно је неговао апстрактну линију тог сликарства. Бавио се сценографијом и примењеним уметношћима; организовао бројне футуристичке изложбе, и учествовао на њима.

< Adresa > Mr.
Lioubomir Mitzitch
Directeur de "Zenit"
S. H. S. Belgrade
12, rue de Birtchanine

Рим
19. 12. 23.

Драги колега,

У одговору на Вашу карту⁰⁹ морам Вам рећи да Ви уопште не познајете ситуацију италијанских уметника футуриста. Пре свега, ови уметници раде врло мало, а има их само 5 или 6 који вреде, остали су још сувише млади и неискусни да би се могли узети у обзир. У Риму је Прампolini који нема чак ни један цртеж да пошаље, пошто је тренутно сва његова продукција заузета на разним изложбама у Италији и иностранству. Бала (такође из Рима)¹⁰ неће ништа да да. Депенеро

ро¹¹ је у Милану и сва дела су му на разним изложбама. Мараско¹² је на турнеји са позоришном трупом и тренутно не може ништа да учини, а ја не знам чак ни његову адресу. Најзад, Петоруги¹³ одлази у Париз па ни он нема ништа на располагању, јер спрема изложбу у Паризу. Као што видите, ја сам се обавестила код свих сликара, али без позитивних резултата. Што се тиче рекламе Вашег часописа, већ сам Вам писала да ће се појавити у следећем броју часописа “Noi”, јер је број 5 већ био сложен кад смо се ми договорили за међусобно рекламирање. Ако хоћете, обратите се Маринетију¹⁴ али ја сам чврсто уверена да ће његов одговор бити истоветан моме. Шта више, поред свега овога што сам Вам изложила, морам још да додам да италијански сликари врло нерадо дају своје слике у иностранство, зато што су трошкови пута велики, платна се кваре, често се изгубе или се не враћају, а и оно што се врати стиже са огромним закашњењем тако да се не могу излагати другде.

за Р. Вазарија В. Иделсон¹⁵

< Писмо писано на француском, руком, на папиру са меморандумом: *Edizioni “Noi” ROMA, Via Treviso, 19-A — Roma (50)* >

Рим 31-1-24

Господине Мицићу,

Будући да је Прампolini одсутан из Рима одговарам Вам ја, као овлашћени, за Италијански Футуристички Покрет.

Ми смо желели да узмемо учешће на Вашој изложби али су наша дела била зау-

11 Фортунато Деперо, сликар, вајар, графичар, бавио се песништвом и “паролиберизмом”; представник је механицистичког футуризма. Показује интересовање за сценске декорације и костиме, пластичке уметности, ентеријер. Потписује 1915. са Ђ. Балом манифест “*Ricostruzione futurista dell’ universo*”.

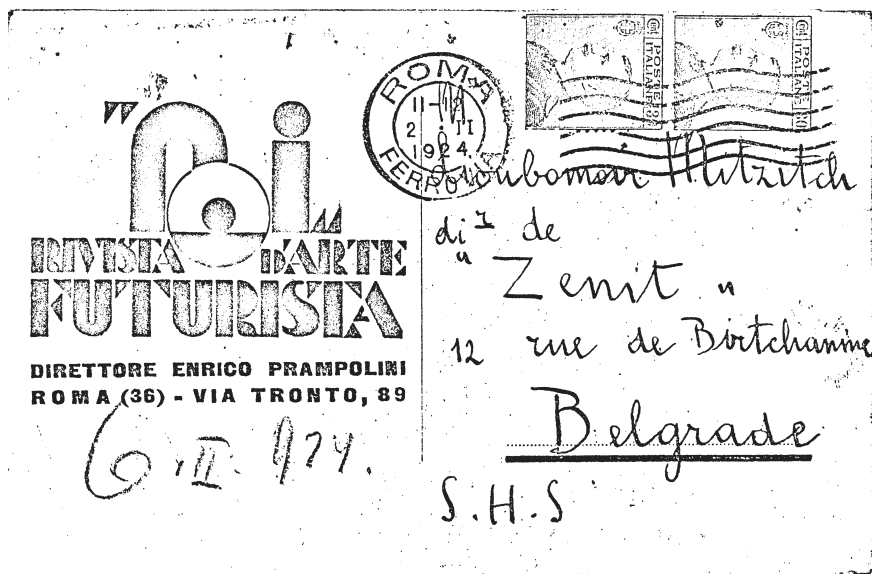
12 Антонијо Мараско, сликар. Интензивно учествује у футуристичким активностима у Италији и изван ње (са Маринетијем у Русији и Немачкој). Најпре слика динамичне пејсаже по угледу на Бочонија. Почетком двадесетих успоставља везу са Р. Вазаријем у Берлину. Излаже са футуристима од 1922. до почетка тридесетих година. У свом стваралаштву чини прелаз од апстрактне синтезе ка механичким сугестијама.

13 Емилијо Петоруги, аргентински сликар. Претежно сликар кубистичког опредељења, са искораком према футуризму након тога што је упознао Маринетија, Бочонија, К. Кару, Русола, Папинија, Софичија и групу око *La cerbe*. У његовим сликама и бројним колажима из футуристичке фазе, која траје од 1914. до 1917. наглашени су основни моменти футуристичке поетике: динамизам, просторна експанзија, покрет, линија — силе. На изложбама у Паризу и Берлину — галерија *Der Sturm*, излаже дела у складу са естетиком кубизма. Враћа

се у Аргентину 1924, где покреће часопис (*Martin Fierro*), и постаје један од иницијатора модерног сликарства.

14 Ако хоћете, обратите се Маринетију — и приликом покретања друге серије ревије *Noi*, Маринети је изједначен са покретом футуризма, па, самим тим, и са новим иницијативама и програмом овога футуристичког гласила.

15 Вера Иделсон, сликар, сценограф. Формира се у додиру са сценским истраживањима А. Таирова, А. Екстер, Мајерхолда. Сусрет са Вазаријем 1922. у Берлину одлучно је утицао на њено приближавање футуризму. Била активна на различитим уметничким пољима: ентеријер, тканина, керамика, вез. Следећи програм механичког футуризма, израђује 1924. сценографију и костиме за Вазаријев комад *L’angoscia delle macchine*. Ипак када је исти комад доживео сценску реализацију у Паризу 1927. године, В. Иделсон је обликовала сценски простор, служећи се поступцима конструктивистичке апстракције.

Rome 31-1-24

Mr Mitritch,
en tant Prampolini
hors de Rome je vous répond,
avec autorisation, pour le M^{ist}
Futuriste Italien.

Nous aurons deviné de principe
part à votre exposition mais
nos seures, étaient engagés dans
une tournée du Nouveau Theatre
Futuriste. Maintenant je suis
que c'est trop tard. Dans
le cas que vous ayez renouvé
l'inauguration de l'exposition
avisé nous que nous vous enverrons
nos seures.

En vous remerciant je vous
envoie mes fraternelles salutations.

Vincio Paladini

зета на једној турнеји Новог Футуристичког Позоришта. Сада ја верујем сувише касно. У случају да одложите отварање изложбе, обавестите нас да Вам пошаљемо своја дела.

Захваљујем Вам и шаљем братске поздраве
Виничо Паладини¹⁶

< Дописна карта објављена у издању часописа *Noi*.
Механо-пуристички стилизовани графички знаци доносе
следеће податке о гласилу: “*Noi*”, *Riviste d'Arte Futurista*.
Direttore Enrico Prampolini. Roma (36) — Via Tronto, 89 >

< Adresa > *Lioubomir Mitzitch*
dî de
"Zenit"
12 rue de Birtchanine
Belgrade
S. H. S.

< Поштански жиг >
Roma
2 II 1924

< Дописано туђом руком >
6. II 1924.

Из Италије — октобар 28

Драги мој песниче, много Вам хвала за Вашу књигу: *Hardi! à la Barbarie*¹⁷ — Прочитао сам ја са највећим интересовањем — Ваша поезија је наше ново јеванђеље!

Браво Мицићу!

Врло су добри цртежи Пољанског.¹⁸

Чврст стисак руке
Вазари

16 Виничо Паладини, сликар, архитекта, позоришни и филмски сценограф, представник лево оријентисаног футуризма, присталица и познаваца руске авангарде, један од главних теоретичара механичке уметности. Програмске концепције о механичкој уметности изнео је у манифестима, објављеним 1923. у часопису *Noi*, од којих је један потписао са Енриком Прампoliniјем и Ивом Панађијем, а у другом се појављује као једини аутор. — Није сасвим утврђено да ли су италијански уметници послали своје радове за *Zenit*-шоу изложбу. Према Каталогу изложбе, штампаном у фебруарском броју (1924) Мицићевог часописа, међу италијанским учесницима најављени су Паладини и Прампolini, мада се уз њихова имена не наводе редни бројеви дела. У сваком случају, у наредном осмоброју (26-33), у опширнијој белешци о “импозантној манифестацији сликарске нове уметности, у Београду”, одржаној априла 1924, где се наглашава репрезентативност изложбе са 110 оригинала из 12 земаља, међу учесницима помиње се Паладини. Паладинијево суделовање на изложби

- потврђује и критичар београдског часописа **Покрет**. Међутим, футуристички *Noi* (бр. 6-9, 1924), ставља до знања да су у Београду као представници футуристичког сликарства наступили Прампolini и Паладини. Ово се поклапа са списком дела у **Зенитовој** галерији из 1924 (**Зенит**, бр. 26-33), у којем исто тако заједно фигурирају Паладини и Прампolini.
- 17 Односи се на Мицићеву поему у прози (М. Павловић), објављену 1928. у Паризу на француском. Дело је аутобиографског и програмског карактера — ослања се на главне зенитистичке идеје.
- 18 Мисли на илустрације Пољанског у поменутој Мицићевој књизи. Оне су тематиком везане за зенитизам и Пољанскову индивидуалну поетику.

< Дописна карта >

< Адреса примаоца, накнадно прецртана >

M. L. Mitsitch

Villa "Zenit"

Meudon (S.-et-O)

65, rue des Galons

Francia

< Нова адреса, на левој страни дописне карте >

1^{bis}rue Lacépede

Paris

Превод с француског

Олга Ступаревић

Прим. прев. Преписка Вазарија и Паладинија са Мицићем писана је на мање или више некоректном француском језику.

Душан Маринковић

Судбина једној ојерној либретша

Маргиналије око ауторства
Десничина либрета за Аделову пјесму

Историја

Као што често бива — потребне су симболичне конструкције па да се покрене некакав одужитељски процес спрам саме своје симболизацијске праксе, поготово кад су саме оне, те означитељске праксе уклопљене у турбулентна историјска збивања трпећи њихове налете, али и формирајући их по мјери своје отпорности — тјескоба присвајања или тига, као што се зна рећи, идеолошког преиспитивања и конституирања нове идеолошке парадигме не може одољети изазову а да се не одреди према своме наново “откривеном” наслеђу. Ангажиране симболизацијске праксе легитимирају се тако у пунини своје одговорности према цјелини искуства, јер своје резултате излажу свеколикој верификацијској пракси културе. Па и оној која се као оптимална мора откривати својим властитим дискурсом — научној. Један такав потенцијал сигурно да је стваралачки опус Владана Деснице који још увијек није исцрпљен по мјери захтјева што га осмишљавању налаже и представља: од плана примарних фикционалних текстова по којима се изборио за изузетно мјесто у историји хрватске и српске књижевности до плана његова јавног ангажмана у простору културе кроз цијело шесто десетљеће прошлога вијека.

То се врло јасно могло разабрати у прилозима који су реализирани у склопу манифестација у поводу стогодишњице ауторова рођења (2005), особито у прилозима који су се односили на најмање познат дио његова опуса — рад на филмском сценарију за филм **Концерт** и интерпретацију његових погледа на филм, односно поетику/естетику филма (Борис

01 И сâм се аутор чудео како критичари нису прихватили његову поезију као успјелу и вриједну, а у **Прољећима Ивана Галеба** управо истицали као чисту поезију дијелове романа у које су интегрисане цијеле пјесме те био унеколико разочаран недовољно уоченим музичким принципима према којима је компоновао роман у цјелини: “Музика је ваљда доста утицала на моје стварање. У ‘Ивану Галебу’ можда се то осјећа у структури и архитектоници дјела, у алтернирању, испрелитању, супротстављању тема, у смјени темпа. Неко је, чини ми се тачно, написао да се поглавља и догађаји у ‘Ивану Галебу’ смјењују и сврставају по некој законитости, по неком датом ритму, као у одређеним музичким формама. Питању стила и бризи око музикалности фразе посвећујем кудикамо више пажње (и важности) него што површному оку, или уху, може да изгледа.”

Мунитић) интерпретацијом ауторових филмских критика и расправа о појединим питањима теорије филма, његове есејистике и опћих погледа на умјетност (Жарко Пајић, Радомир Ивановић), његових казалишних критика (Борислав Павловски), нових читања његове поезије (Тонко Маројевић, Звонко Ковач), ауторов полемички ја, организовање његове биографије, иако и тај дио његова опуса тражи систематичније и синтетичније интерпретације итд. Отворио се донекле и онај план његовог ангажмана у простору културе до којег је иначе изузетно држао, а то је његово учествовање у дугој и упорној опћој дискусији оног времена у вези с отварањем простора јавне комуникације што је могуће већој слободи и одговорности за јавну ријеч а која се водила у онодобној псеудополемици око реализма и модернизма. Иако неекспониран у тим полемикама као што су то били неки други, јасно је и без увијања демонстрирао слободу стварања и право сваког аутора на избор поетичког модела есејистичким текстовима, фелтонистичким, али прије свега непосредном стваралачком праксом — дјелима.

Неовисно о томе што је у посљедњих неколико година направљен уочљив помак у проучавању Десничина литерарног опуса, ипак остало је доста тога што би требало преиспитати, како у контексту нових културних стања простор на којима је примарно реципиран, тако и у контексту “дугова” што га наука о књижевности у односу на њега има. Сматрам да се низови књижевно-историјских стереотипа о ондашњим приликама и неприликама могу интерпретацијом и Десничина опуса коначно проблематизирати, иако добрим дијелом и потврдити. Дакле, још увијек нису направљена темељна истраживања цјелокупне стваралачке активности његова опуса ни на плану процеса формирања ни на плану његове унутрашње повезаности и интердискурзивних релација. Овом приликом хтјели бисмо, на темељу новооткривене грађе омогућити истраживачима Десничина опуса увид у један од тих забрана или недовољно познатих простора искуства Владана Деснице, а да се не огријешимо о утврђивање позитивних чињеница тих активности.

Овај прилог бави се тек једним аспектом Десничина опуса, аспектом који је и те како значајан за развој Владана Деснице као ствараоца па и у оном контексту у којем је примарно уважаван, новелистичком и романсијерском, јер се за његове прозе, а особито за роман **Прољећа Ивана Галеба**, оправдано говори да су изразито музикални. Чак је било аутора који су наглашавали како је тај роман изузетно успио спој прозе и поезије (наслађење модернистичких оријентација прозаика!), а ноторно се већ спомиње како је његова нарација била отворена интеграцији стиховане структуре у приповједну реченицу.⁰¹ Та способност да реализира високо

хармонизирану прозу и на ритмомелодијском плану реченице, и на нивоу параграфа, поглавља, па и приче у цјелини, способност је коју је искушавао развијањем својих музичких искустава, музичко-стваралачких могућности. А о њима је имао јасно, иако донекле нескромно мишљење — упитан о његовој жељи да студира музику, рекао је: “Био сам једно вријеме у дилеми да ли да се више оријентишем музици или литератури. Вјероватно бих у музици постигао мање, или још мање, него у литератури. Па ипак, често зажалим што нисам пошао тим путем.”⁰² За нас је овом приликом важно нагласити, да увријежено мишљење проучавалаца његова књижевног опуса о Десници као аутору који се јавља касно, иако као већ зрео и формиран писац, треба ревидирати утолико што се Десница у периоду за вријеме студија и непосредно након њега припремао за објављивање књижевних текстова, али је био незадовољан њиховом квалитетом па их није ни објављивао, али, што је такођер од посебног значаја — бави се музиком. И као пјевач и као композитор, а да се о његовим редовним одласцима на концерте, музичке приредбе, свирања на клавиру, присуствовања бројним пробама оркестара итд. ни не говори. Цијели тај први његов период првенствено је обиљежен истовременим бављењем с музиком и књижевношћу, односно књижевност и музика “борили” су се о примат. Све до почетка четвртог деценија музика је изгледа за Десницу комплекснија провокација, судећи према сачуваним партитурама до 1930. године. Касније ће од музике одустати, иако ће га пратити све до у шесто десетљеће 20. вијека. Погледајмо изближега како се то догађало.

Иако се зна да је Десница био и музички надарен и да се окушао као композитор⁰³ и иако се зна да је желио након гимназије да настави са студијем на музичкој академији и пјевање (према свједочењу упућених његов је тенор био од потенцијала) и иако се зна да је написао либрето за оперу **Аделова пјесма** за коју ће Иво Параћ написати музику, о самој се опери и “судбини” либрета не зна довољно. Упознавањем са цјелокупном ауторовом оставштином, дошло се до грађе која је омогућила даљња истраживања, па је од интереса да се интерпретира откривени материјал, јер нам омогућава јаснији увид у неке касније аспекте јавног и приватног реагирања Владана Деснице и баца додатно освјетљење на његове ондашње умјетничке оријентације — поготово у периоду 1921-1930. године, периоду о којем због цијелог низа разлога знамо изузетно мало — првој његовој стваралачкој фази коју карактеризира оријентација на музику, компомирање и пјевање, а не на књижевност, иако ће се континуирано окушавати у писању приповиједака.

У Сплиту се млади Десница дружи с бројним умјетницима и из тог времена је и његово пријатељство с композитором и музичким педагогом

02 Цитирано према: Између музике и литературе. Разговор с књижевником Владаном Десницом / Разговор водила Иванка Бешевић/. NIN, Београд, год. XI, бр. 553, 26.03.1961, стр. 8/.

03 Хрватском Заводу за ауторско-правно посредништво пријавио је након 2. свјетског рата 14 композиција: **Moment musical** (за виолину и клавир — 4 минуте), **Еј, пусто море** (за mezzosopran и клавир — 5 минута), **Сад ћеш се смирит завјек/Or poserai per sempre** (за тенор уз клавир — 5 минута), **Allegro capriccioso** (за виолину и клавир — 5 минута), **Вечерњи напјев/Ој голубе, мој голубе** (за два женска гласа и клавир — 4 минуте), **Успаванка/Златна рибица** (за виолину и клавир/за клавир соло — 5 минута), **Melodie** (за cello и клавир — 6 минута), **Andantino** (ставак за клавир — 5 минута), **Славенски плес бр. 1** (за клавир — 5 минута), **Славенски плес бр. 2** (за клавир — 4 минуте), **Славенски плес бр. 3** (за клавир — 4 минуте), **На небу мјесец** (за тенор и клавир — 4 минуте), **Scherzo** (ставак за клавир — 5 минута), **Ballatetta/Poich'io non spero ...** (за тенор и клавир — 5 минута).

- 04 Лука Ботић објављује **Биједну Мару** 1861. године у Загребу./
- 05 С обзиром на информацију из **Новог доба**, можемо са сигурношћу закључити да је крајем 1929. или почетком 1930. године Десница Параћу предао готов либрето, као што и стоји на копији из заоставштине.
- 06 Те су оријентације његове композиције и из тог периода и оне настале нешто касније: **Еј, пусто море; Вачерњи напјев, Успаванка, Славенски плес бр. 1, Славенски плес бр. 2; Славенски плес бр. 3; На небу мјесец.**

Ивом Параћем који у својим композиторским потрагама систематично испитује и експериментира са могућностима што га народни мелос нуди савременом музичару. Из тог дружења произићи ће и интензивна сарадња која ће резултирати и заједничким пројектом. Десница се већ од 1929. године, највјероватније током цијеле те године, окушава са формирањем либрета за оперу према своједобно веома популарном спјеву **Биједна Мара** Луке Ботића.⁰⁴ Први запис либрета датира се 1929. годином, а потом слиједи варијанте из 1930. Параћ такођер интензивно ради своју композиторску дионицу и као већ уочен млади композитор завршетак рада на опери многи очекују са нестрпљењем још у процесу настајања постала је јавном темом. Наиме, из вијести објављене у часопису **Ново доба** из 1930. године читалац сазнаје да Параћ “ради на великој опери, на текст др. Деснице младјег”.⁰⁵ Спремност Деснице да се окуша у тој сарадњи мотивирана је и властитим композиторским склоностима (иако без формалног музичког образовања, стекао је завидну музичку културу) и потребама и у том је погледу комплементаран Параћу: и Десничине композиције ослањају се о искуство народног мелоса.⁰⁶ Уз ту темељну мотивацију, Десница се прихваћа писања либрета и због теме која је провоцирала и Луку Ботића у 19. вијеку: љубав муслимана Адела и кршћанке Маре укључујући се на тај начин међу оне ауторе што су у склопу вишенационалне и мултиконфесионалне државе радили на зближавању и међусобном разумијевању, на отварању према толерантнијој будућности, а против све наглашенијих манифестација националних модела искључивости и затварања у односу на друге.

Његова сарадња на заједничком пројекту заокружит ће се довршењем либрета и потписивањем уговора у којему се строго и јасно формулирају ауторске и с тим повезане финансијске компетенције композитора и либретисте. (Уговор је потписан “у Сплиту 9. аугуста 1932” пред свједоком Митром Вукићем гдје се прецизира и омјер у заради — Параћу 75% и Десници 25% те особито у тачки III: “На издање либрета овлаштен је искључиво Владан Десница; либрето остаје његова искључива књижевна својина.Ч) Од тада отпочиње учестала потрага за оперном кућом и ансамблом који би реализирао на даскама готово дјело, али на почетку никако се није успијевало. Параћ је често на музичким концертима и вечерима знао изводити на клавиру поједине дијелове опере и заинтересирати бројне љубитеље опере и управитеље казалишта, али до уврштавања на репертоар није дошло све до 1940. године кад се коначно указала изгледна прилика да на сцени Хрватског народног казалишта у Загребу буде изведена и коначно понуђена гледаоцима на увид, поготово онима који су заинтересирани да даду пуну подршку оригиналним домаћим оперним остварењима.

07 19. IV 1932.

Колико је тешко себи изборила пут до постављања на сцену толико је нетом завршена била најављивана као нов допринос домаћој опери. Само на основу необјављене музичке партитуре и либрета у београдском ће се часопису **Време**⁰⁷ већ 1932. године писати похвално о **Аделовој пјесми** и тиме препоручивати за извођење. Аутор ће текста свој приказ опере сагледавати из следећег контекста: “Наш национални оперски репертоар врло је оскудан, скоро незнатан.” Издваја се, наравно, Јакова Готовца. И управо ће Јаков Готовца бити тај који ће омогућити праизведбу **Аделове пјесме**, неовисно о томе што је имао резерви према квалитети дјела. У писму Владану Десници од 31. сијечња 1941. године, рећи ће: “Дјело трпи музички на превише крхкој и прозирној материји, на помањкању сценског искуства, а највише на управо немогућој језичној декламацији и акцентуацији, као да би ту оперу био углазбио какви аклиматизирани 'Пемец'! — Ипак сматрам дјело стилски врло интересантним ради своје прозирне атмосфере, у којему цијело лебди. Конац опере ће требати кратити, јер је драматуршки искључено, да након смрти главног лица /Маре/ остала, неважна лица /**conprimarii!!!**/ јаучу над одром!! — То је као фолклор можда апартно, али театарски искључено!!!!” Мишљење аутора **Ере онога свијета** сигурно да је добро дошло младом либретисти, јер је добио релевантан суд о своме раду, али да ли је у припреми изведбе дошло до какве интервенције у либрето не може се утврдити.

За младог Владана Десницу, тада још студента — дипломират ће право у Загребу 1930. године, представљао је велик изазов писање либрета за оперу **Аделова пјесма**, јер за такав стваралачки потхват није био довољно припремљен, бар што се тиче формалних знања и у музици и у драми и у писању. Чињеница је то која открива Десницу као самосвјесну и самоувјерену личност која по мјери зачудног самопоуздања прихваћа да обави тако захтјеван задатак, особито зато што је он повезан са стваралачким ангажманом другога. Ту особину откривамо и у каснијем његовом раду, јер сви сачувани текстови из прве стваралачке фазе откривају самосвијест аутора који има јасан поглед о теми коју обрађује (то потврђују и литерарни радови из тог периода: приповијест **Животна стаза Јандрје Кутлаче** те есеји **Мирко Королија и његов крај** и особито **Један поглед на личност Доситејеву**). И не само да зна што жели него има и оригинално сагледавање тематизираног садржаја и способност да га увјерљиво обликује.

Утолико је занимљивије погледати како се поставио према предлошку — стихованој романтичкој приповијести у стиховима **Биједној Мари** Луке Ботића. Већ у **Напомени** Десница као либретист упозорава на неколико важних аспеката либрета: “Ауктор либрета настојао је да употреби,

где је год то било могуће, Ботићеве стихове, па макар и на сасвим различном мјесту и са потпуно промијењеном функцијом.” Либретист упозорава да је његов захват у Ботићев текст знатан демонстрирајући тако висок ступањ самосталности у креирању либрета, без обзира на то што је настојао да сачува што је могуће више оригиналног текста, текста од око 2750 десетерачких стихова који аутор жанровски одређује као “хисторичку приповијест”, тј. приповијест која се темељи на реалним историјским чињеницама. Не проблематизирајући колико **Биједна Мара** јест и може бити “хисторичка приповијест”, сâм пак одређује **Биједну Мару** као спјев, либретист се нашао пред задатком како да причу распоређену у шест пјевања организира у својеврсну драмску структуру у стиховима. Прво што је урадио изоставио је све фабулацијске линије које немају у центру главне актере опере — муслимана Адела и кршћанку Мару (Марију). Изоставио је онајприје паралелну љубавну причу (Адел — Мелка) и њезино разрјешење на самом крају што Ботићево именовање текста доводи у питање, односно означаје у посебном идеолошком контексту, изоставио је развијање фабулацијских и сижејних линија односа Адел-Диздар, у цијелости измијенио функцију митизираних фигури Биљара итд. Посебно је значајна интервенција у Ботићев стих, јер стереотипни епски десетерац **Биједне Маре** модифицира за потребе развијања лирско-драмских мотива и индивидуализације ликова избјегавши на тај начин епску, наративну стилизацију. Грађу је распоредио у три слике с епилогом.

У првој слици, смјештеној на сплитском сајму “под источним зидинама Диоклецијанове палаче”, “године 1572. и 1573. за вријеме мира са Турцима”, реализира се цијели драмски заплет и већ упућује на расплет у оквиру модела љубави с препреком: неодољиви Адел јавно исказује љубав према Мари и њезин притајени одговор на ту љубав чиме се крше уобичајене норме односа између муслимана и кршћана у том времену и вријећају осјећаји “правовјерних”. Марин отац, уважени јунак у оружаним конфронтацијама с Турцима, осјећа се дубоко понижен и изазван да брани “углед” кршћанске породице и постаје она фигура приче која мора санкционирати неприхватљиву везу своје кћери. Зато је у другој слици постављен уз Мару у центар породичног окупљања кад одлучује да кћер склони на двије године у самостан. И друга слика нема истинске драмске линије, него је композирана као сплет емоционално-психичких реакција којима се значају односи између чланова породице према Мари као недужној жртви и оцу као неприкосновеном ауторитету патријархалне породице. Зато се друга слика затвара Марином жељом да дан пред одлазак у самостан оде са сестром у бербу и да се том приликом по први пут види насамо с Аделом и опрости с њим. Трећа слика смјештена је око буна-

ра међу виноградима гдје се развија топос растанка двоје заљубљених са свим типичним мотивима такве теме. Епилог се догађа у самостану, гдје се насмрт болесна Мара помирује с оцем и на крају умире. Либрето се пак закључује Аделовом пјесмом чиме се ионако с мјером напрегнут љубавни фабулат потенцира, а реципијента оставља са неоствареним рјешењем будуће егзистенције Адела без Маре с једне стране и поставља колико-толико Адела на раван наслова либрета.

И из овако замишљена фабулацијско-мотивацијског склопа приче лако се уочава да либретист не формира драмску тензију приче са постепеним развојем у традиционалном смислу па је фабула наглашено јасна и прегледна и да не подржава реципијентов интерес подстицањем његове знатижеље за наредна догађања (одгађање рјешавања конфликтне ситуације што дуље), него га суочава са оцртавањем бројних нијанси реакција протагониста приче у односу на централни мотивски комплекс. Готовац је одмах уочио ту карактеристику дјела сматрајући да се ради о “превише крхкој и прозирној материји”. Интенција је либретисте да омогући што комплексније и разноликије сагледавање стварног. Таквим је концептом оптеретио композитора, јер је он морао и музички да подржи ту “многостраност”, да је учини слушаоцу и гледаоцу и музички јаснијом, транспарентнијом. Сам пак поступак либретисте је поступак што ће га примјењивати и у својој пуној стваралачкој зрелости и то особито у прози а кулминирати у ставу о неисцрпљивој могућности тумачења људског искуства.

Треба упозорити на још једну карактеристику либрета **Аделове пјесме** у односу на **Биједну Мару** Луке Ботића. Ма колико да је настојао у оквиру своје концепције сачувати што је могуће више Ботићевих стихова, највеће одступање извршио је самим насловом: на ударно мјесто умјесто Маре постављен је Адел, иако је прича доминантно навезана на лик Маре и ликове из њезина породичног круга. У Ботићеву спјеву пак управо је обратно — далеко више је развијен лик Адела или толико је развијен као носилац збивања да се намеће као доминантан лик. Десница насловом либрета пак упућује на симболизацијски потенцијал приче чиме се значење испричаног знатно усложњава. А и то је једна од карактеристика каснијег његовог поступка при одређивању наслова својим текстовима: **Зимско летовање, Прољећа Ивана Галеба, Прољеће у Бадровцу** итд.

Десничин либрето затим добија све ознаке текстног предлошка за изведбу, јер већ од самог почетка почињу критичке објекције које он као либретист није уважавао. Либрето из 1930. године има тако своју “судбину” која је занимљива и која отвара низ прича у вези с њим.

Наиме, Јаков Готовац, тада равнатељ Опере у Хрватском народном казалишту у Загребу, одлучује да у сезони 1940/1941. реализира премијеру једне домаће опере. Избор је дефинитивно пао на **Аделову пјесму** Иве Параћа. Пробе с оркестром отпочеле су крајем 1940. године, а премијера “по моме хладноме рачуну средином мјесеца травња”, као што планира Јаков Готовац. Десницу извјештава Параћ препун стрепње пошто је био дубоко свјестан непредвидивости историјских околности које би могле запријечити изведбу а, ето, указала се коначно прилика да види своје дјело на сцени. У писму Десници од 04. 01. 1941. пише: “Тешке данашње прилике у свијету које се врло осјетно одразују и на умјетничком и на политичком пољу, чине пожељним, дапаче нужним, да што прије видим остварен на позорници тај мој рад, и зато узимам слободу да Вам ставим на срце што скорију изведбу мога дјела, јер од тога у многоме зависи мој будући рад и моја ситуација.” Под “ситуација” Параћ мисли на властите материјалне неприлике.

Будући да су оркестарске пробе озбиљно рађене и убрзано напредовале, проблеми карактеристични за пројекте те врсте почели су се гомилати па је Готовац, најприје се ослањајући на Параћа морао затражити помоћ и од Владана Деснице па у писму од 31. 01. 1941. тврди, да би премијера била “по моме хладноме рачуну средином мјесеца травња”, али да он не може дирижирати због обавеза изван земље те ће га замијенити Папандопуло а да би Strozziја требало “наговорити” да преузме режију. То су “мањи” проблеми, јер је највећа потешкоћа представљало проналажење извођачице за главну женску улогу те моли Десницу да уложи максималан напор да придобије госпођу Наду Тончић за преузимање улоге Маре, јер заузимање Параћа није успјело. Десница реагира промптно и већ 05. 02. 1941. године шаље госпођи Тончић писмо пуно несебичних комплимената на рачун њених пјевачких способности и изведбених могућности, али дискретно означајући колико би њезин наступ помогао и младом композитору који се налази и у здравственим и материјалним неприликама и самој опери. Изгледа да госпођа Тончић након тог писма дефинитивно пристаје да преузме улогу Маре. Гостич је већ раније пристао да преузме главну мушку улогу, али ће и он касније одустати. Разлози томе одустајању нису познати.

Хисторијска/ратна гибања у Европи се интензивирају па се то одражава и на цјелокупном простору Краљевине Југославије, гдје се све више говори о нападу на Краљевину, али све то као да нема никаква битног утјецаја на припремање најављене представе: пробе се интензивирају и извођење се приближава планираном термину. Међутим, од фебруара 1941. нема више података о ангажману Владана Деснице у припреми премијере.

ре **Аделове пјесме**, јер се одазивањем на мобилизацијски позив искључио из цијелог процеса припреме изведбе дјела. Премијера, наравно, није одржана у планирано вријеме због ратних операција и распада Краљевине Југославије те успостављања НДХ, али да се новом режиму журило да уз успостављање власти демонстрира и виталност на плану умјетничког стваралаштва и да подржава индивидуално стваралаштво, означит ће уз примјерену презентацију изведбом опере која ће доживјети своју премијеру 7. липња 1941. године у Хрватском државном казалишту у Загребу. На плакату ће стајати: “Глазбена драма у три чина (четири слике) према Ботићевом епу 'Биједна Мара' од Иве Параћа. Редатељ: Фердо Делак; диригент Борис Папандопуло; сценограф Крсто Хегедушић; Мара — Нада Тончић, Адел — Густав Ремец, стари Ворнић — Aleksandar Griff.” Деснична имена као либретисте на плакату нема, као што неће бити спомињан нити на једном мјесту у приказима који су услиједили након премијере.⁰⁸ Да ли је опера репризирана у наредној сезони, није утврђено, као што није било могуће утврдити, да ли је било интервенција у оригинални либрето.

Прешућивање његова стваралачког удјела као либретисте у обликовању **Аделове пјесме** Десница никада није коментирао, али из реакције 1951. године, кад ће опера бити постављана на сцени ријечног Народног казалишта, можемо тек наслућивати зашто је инзистирао на заштити свог либрета. Што се тиче праизведбе 1941, Параћ ће на упит новинара за **Ријечки лист** (Ријека, бр. 150 (1339), год. V, 28. јуна 1951, стр. 2), пар дана пред ријечку премијеру, да ли је **Аделова пјесма** већ приказивана “у Загребу унатраг десет година”, одговорити: “Јест. Али ја сам је одмах повукао, јер сам нисам био задовољан. Прерадио сам потпуно готово 60 посто опере, и сад ће се први пут приказивати у својој заокруженој форми. Сад тек сматрам да сам успио дати зрело дјело.” Међутим, у истом ће часопису након премијере у приказу бити другачије речено. Аутор критике **Праизведба у ријечком Народног казалишту Иван Парач: “Аделова пјесма”** — **нп** — овако ће коментирати ријечку изведбу као праизведбу: “Иван Параћ, аутор овог дјела, понудио је још прије неколико година партитуру загребачкој опери, али ју је прије изведбе повукао, прерадио и овако прерадјену предао управи ријечке опере, да ту изведбу огласи и као прву ОПЕРНУ ПРАИЗВЕДБУ, што јој служи само на част.”⁰⁹ Зашто критичар мијења елементарну чињеницу о праизведби тешко је закључивати, иако не треба одбацити идеју како је дјело које је доживјело толике измјене на музичком плану неминовно претрпјело преинаке и у либрету па да се зато може проматрати као ново ауторско дјело. Да ли у томе видјети и скривен полемички коментар на интервенцију Владана Деснице и његов захтјев за заштиту свог либрета?

- 08 Иван Бркановић: Праизведба “Аделове пјесме” од Иве Параћа. “Хрватски народ”, бр. 116, 10. 06. 1941, Загреб, стр. 7; Г.С.: Питање пучке опере. “Хрватски народ”, бр. 118, 12. 06. 1941, Загреб, стр. 7.
- 09 Ријечки лист, Ријека, бр. 156 (1545), год.V, 5. јула 1951.

Чим се прочуло да ријечко Народно казалиште почиње с пробама за изведбу **Аделове пјесме**, Десница настоји заштитити свој либрето према уговору из 1932. године, опоменуто изведбом из 1941. Десничин адвокат др. Dmtar Machiedo шаље допис Управи Народног казалишта у Ријеци 23. 02. 1951. гдје упозорава на правне посљедице у вези са заштитом Десничиних ауторских права прилажући Десничино писмо од 19. вељаче 1951. гдје се Десница позива на сплитски уговор и гдје каже: “Прилажем препис Уговора. Ту су чињенице, уосталом, ноторне у прилично широком кругу музичара и других људи од струке. Опера је давана у Хрв. нар. казалишту у Загребу 7. липња 1941. Касније је Параћ музику унеколико прерадио и при том је, без мог одобрења, извршио дјеломичне адаптације или прилагођавања тим прерађеним музичким дијеловима. Те измјене или адаптације текста значе у умјетничком погледу свакако погоршање његових књижевних квалитета.” Што Десница мисли кад каже, да су те “измјене или адаптације текста” значиле “у умјетничком погледу свакако погоршање његових књижевних квалитета”, не знамо ништа, као што не знамо како је Десница утврдио и могао утврдити то што тврди ако није био упознат с учињеним. Слична се ситуација случила три године касније, кад је отпочела краткотрајна полемика између Бранка Белана и Владана Деснице у вези с ауторством сценарија за филм **Концерт** и то управо пред крај снимања филма: Десница ће такођер настојати да заштити свој сценариј као ауторски текст остављајући си право да одустане од њега уколико су Беланове интервенције толике и такве да нарушавају квалитет сценарија, наравно, не оспоравајући право режисеру да због својих умјетничких разлога измијени, стилизира или унеколико преради поједине дијелове сценарија.

Немогуће је доћи до варијаната преправака Иве Параћа па остаје и надаље отворено питање што је све Параћ преправљао, а поготово нису јасни реални мотиви због којих Десница настоји заштитити свој либрето. Додатно и због тога што су и либретист и композитор ипак били у контакту пред ријечку изведбу. Наиме, Параћ се у једном писму обраћа Десници с надом да његове интервенције у либрето неће помутити њихов дотадашњи пријатељски однос, а новинар — нп — недвосмислено указује на то да је Десница био ангажиран у припреми ријечке изведбе: “Либрето и текстни и сценски обрадио је књижевник Владан Десница, али је, по прерадби композитора, измијењан.”

Десница и Параћ опет су у вези од 1948. године кад Параћ пише Десници да и даље ради на **Аделовој пјесми**. Моли Десницу да придобије заједничког пријатеља пјесника Владимира Рисмонда да му помогне око стихова које је био присиљен сâм да напише, а није сигуран у њихову ваља-

ност. Будући да нису у могућности да више сурађују на пријашњи начин, јер живи у Сплиту, присиљен је на тај корак. Истовремено га извјештава о промјенама које је извршио: “Како већ знате, ја радим интензивно на обнови! ... моје опере. Довршио сам први чин (који је и музички у многим мјестима радикално прерађен); довршио сам тако исто и други чин (који је прерађен из темеља — било књижевно било музички); трећи, како изгледа, осим неколико малих измјена, остаје исти; Епilog ће имати знатних сценских измјена, а с њима упоредо и музичких, али више у смислу прилагођавања сценским измјенама.” Десница ће ускоро отписати: “Пристајем радо да се обратите пријатељу Влади Рисмонду да вам помогне код прилагођавања текста музичким промјенама које сте направили у нашој опери. Сигуран сам да ће то Владо извршити савјесно и коректно. А кад то буде готово и кад дјело напoкон донесете у Загреб да га предате театру, тад ћемо моћи да заједно прегледамо та мјеста и да их до потребе догладимо и дотјерамо.”¹⁰ Владимир Рисмондо је Владанов дугогодишњи пријатељ. Пјесник и хисторичар. Значи, Десница је знао да Параћ мијења либрето из 1932. године па ће Параћу предложити склапање новог уговора. Да ли је дошло до њихова сусрета, не знамо, јер кореспонденција током 1948. и 1949. године открива да Параћ ради сам.¹¹

За ријечку премијеру уприличена је достојна медијска пратња и у најавном периоду и у вријеме саме премијере. Премијери су присуствовали и композитор и либретист па је и у штампи и на Радио Ријечи дано доста простора и једном и другом аутору. Ваља напоменути да је интерес у Ријечи за оперу био изузетан тако да је репризирана два дана за премијером¹² и уз то преношена на Радио Ријечи. Реприза је према мишљењу критичара била успјешнија од премијере. Улогу Адела пјевао је Јосип Шутеј, Мару Татјана Ружић (на репризи замијенила ју је Паула Смојвер-Уводић), старог Ворнића Милан Пихлер, Ворнићеву жену Невенка Томашић. Диригирао је Зденко Пехарда, режирао Антон Корен, кореографију Олга Орлова, сценографију Антун Жунић (њој се највише замијерало), а костиме израдила Марија Рибарић-Годец.

О премијери су углавном изречене позитивне критике, тек ту и тамо се приговара сценографији или да је Ружичка недовољно увјерљива као Мара. И на плакатима и на афишама и у критикама свугдје се Десница именује као либретист и вјероватно се сложио, ауторизирао измјене, јер нисам дошао ни до једне информације која би то ауторство доводила у питање. Највјероватније се ништа више није мијењало па се либрето ријечке изведбе може сматрати дефинитивним текстом са којим је сагласан и Десница. Да ли је на опери Параћ још радио и након рјечке изведбе и да ли је либрето још прилагођавао, не може се утврдити. То је занимљиво

- 10 Десничино писмо од 20. септембра 1948.
- 11 У Десничиној заоставштини налази се текст **Аделове пјесме** и на првој страници Десничиним руком записано “Параћева верзија *libretto*”, али се не може са сигурношћу утврдити да ли се ради о либрету што га је Параћ дао Народном казалишту у Ријечи 1950. или се ради о чему другом. Промјена има доста у односу на либрето из 1930/32. године.
- 12 Премијера је одржана 26. 06. 1951, а реприза 28. 06. 1951.

питање, због тога што се уприличила још једна изведба **Биједне Маре** и то у Сплиту.

Као рођеном Сплићанину, а и Десница је у Сплиту живио са прекидима школовања (виши разреди гимназије у Шибенику и студиј права у Загребу и Паризу) од 1921-1942. године, у Сплиту током 1954. године почела је припрема за изведбу **Аделове пјесме**. И управо у тренутку кад је Параћ доживио признање роднога града, умро је. Занимљиво је да је у сплитској **Слободној Далмацији** од 6. просинца 1954. године уз некролог Иви Параћу донесена и биљешка да је изведена **Аделова пјесма**, али о самој изведби нема ничег другог, а да ту изведбу нигдје у својим биљешкама не нотира ни Владан Десница. Требало би испитати о чему се ради.

*Аделова ѿјесма**

либрето у 3 слике и Епилог
по спјеву Луке Ботића “Биједна Мара”

написао
В л а д а н Д е с н и ц а

/1930/

Н а п о м е н а

Ауктор либрета настојао је да употреби, гдје је год то било могуће, Ботиће/ве/ стихове, па макар и на сасвим различном мјесту и са потпуно промијењеном функцијом.

Л и ц а :

Мара
Иваница
Мајка
Стари Ворнић
Први син
Други син
Ивиша, најмлађи син
Адел, млад Турчин
Ибрахим, његов слуга
Диздар од Коњског, угледан Турчин
Биљар
Продавач оружја

Домаћи приморски пук, Загорци, погранични Турци, домаћи и турски продавачи на сајму, дјевојке и момци, колудрице.

Догађа се у Сплиту и околици 1572. и 1573, за вријеме мира с Турцима.

* У заоставштини Владана Деснице налази се велика картонска омотница насловљена *Libretto* и у њој се налази сав Десници познат материјал у вези с либретом **Аделова пјесма**. У обимном разноликом и разнородном материјалу (кореспонденција, критике из часописа о изведбама опере **Аделова пјесма**, материјал о односима с Параћем, Параћева варијанта либрета **Аделове пјесме** откуцана на писаћој машини, Десничини манускрипти либрета групирани по сликама, двије Десничине варијанте либрета **Аделове пјесме** итд). Једна Десничина варијанта носи датум 1929, а друга 1930. Варијанте су идентични текстови с разликом у години завршетка варијанте и што варијанта датирана 1930. годином има **Напомену** на другој страници. Будући да је Параћ модифицирао и прилагођавао

текст Десничина либрета у композицијским дијеловима опере након изведбе из 1941. (тврди у једном интервјуу из 1951. да је измијенио око 60 посто либрета, а и Десници 1948. јавља да ради и даље на опери те да мијења либрето), остаје отворено питање варијанте из 1951. с којом је Десница ипак био сугласан, јер се сложио да према њој буде изведена опера у Ријеци 1951. Увид у текст **Аделове пјесме** што ју је сâм Десница власторучно означио **Параћева варијанта**, открива да тих великих промјена у односу на Десничин оригинални текст либрета и нема тол-ико колико Параћ тврди. Овдје се доноси Десничин оригинални либрето из 1930. године. У припреми за објављивање нису вршене никакве језичне, правописне или какве друге интервенције. редакцију текста учинио Душан Маринковић.

I. слика

/: Сајам под источним зидинама Диоклецијанове палаче у Сплиту. На лијевој страни види се море; неколико галија привезаних кљуном уз крај. Лијепо јутро ране јесени. Сајамска врева и жагор. Домаћи пук и погранични Турци. Турски продавачи разгрћу и редају своју робу: шарене тканине, филигранске сребрне радове, мирисаве воде, слаткише итд. Свијет се мијеша, разгледа, пазари. У групама старији разговарају, млађи се шале и смију. Турци стоје малко издвојени, према десној страни сцене. Неколико Загораца у сурој сукненој одјећи носи излиња-лог вука набијена на колац и испуњена сламом; обилазе од групе до групе пружајући капу у коју по когод убаци новчић. Крчмари обигравају и послужују. С времена на вријеме прођу сценом четири млетачка стражара, под шљемовима и с халебардама, који одржавају ред на сајму. :/

ТУРСКИ ПРОДАВАЧИ:

Ђул-водице мирисаве!...

Халве!...

Меда!...

Рахатлука!...

Спонâ!...

Прстења!...

Ђердана!...

Извезених марамица!...

П Р О Д А В А Ч О Р У Ж Ј А /огромна, дебела људескара црна лица и меснатих отромбољених усана, с великом чворугом над оком; дјелује гротескно; дјеца га се помало плаше и прибијају се уз мајке/:

Хеј! оружја, свијетла, љута:

Јатагана и ханцара,

мисираца од појаса, исписаних, ишараних!...

/: Улази група дјевојака и момака; двојнице почињу свирку; међу млађима настаје гибање. :/

М О М Ц И :

Тамбур бије — мома поцикује,
стоји звекет тешкијех ђердана.

Хватајмо се сви у коло,
запјевајмо из свег грла!

Хај! ...

/: Поведе се коло, које се постепено развија и расте. Под конач кола упада на сцену Биљар; шепесâ, изгледа помало шашаво; ситан је и окретан, израз лица мијења нагло и неочекивано; гримасе и подмигивање; пред собом гони магарчића натоварена свежњићима разних трава. Мијеша се по пазару између појединих група, намигује дјевојкама, настоји да на се сврати пажњу. Коло престаје. Дјевојке и момци сјате се око Биљара. :/

Б И Љ А Р :

Биља сваког мирисавог,
љековитих трава разних!

Ружмарина и босиља,
ситна вријеска, преслице и смиља!...

М О М Ц И /појединачно упадајући један другоме у ријеч/:

А имаш ли масти од вјештица? ...

... Познајеш ли биље од урока?

Д Ј Е В О Ј К Е /као горе, шаљиво/:

Познајеш ли чине од омразе? ...

... Имаш ли траве од одмаме? ...

... Да омразим драгога с дјевојком,
јер њу воли а мене не мари...

... Да одмамим за собом драгана
нека за мном гине и лудује ...

/: Смијех и цика. :/

Б И Љ А Р /хвалисаво, али још увијек шаљиво/:

Имам, свијете, биља свакојаког:

омамљивог биља за дјевојке

— да га ставе у њедра о сајму,

свакога ће у колу замамит!

/: зацупка у мјесту у такту кола; прекине се и

нагло пређе у озбиљан тон; међу дјевојкама

веће занимање :/

Ево чујте, причат ћу вам

— вјерујте ми као богу! Ћ

у Имотском што се деси

кад сам лани онуд пролазио:

/Б и љ а р е в а п р и ч а/ :

Згледали се момак и дјевојка,

згледали се па се завољели.

Ал' наиђе врачара Циганка

и зачара момка из потаје,

па он своју замрзи дјевојку

а Циганкку црну замилова.

Кука јадна дјевојка и тужи,

куне мајку која је родила!

На мене је неко намјерио

те ме узе свачим преклињати:

“Ако желиш мене сиротицу, ...”

Д Ј Е В О Ј К Е /уозбиљиле се, унијеле се у

Биљареву причу, па несвијесно понављају

шапатом за њим/:

“”Ако желиш мене сиротицу, ...”

Б И Љ А Р /настављајући/:

“... ако знадеш моје муке тешке, ...”

Д Ј Е В О Ј К Е /као горе/:

“”... ако знадеш моје муке тешке, ...”

Б И Љ А Р :

“... смилуј ми се, пожали ме младу,

па ми кажи биље од омразе,

— од смрти ћеш мене опростити!”

/кратак тајац. Сред све већег занимања дјевојка-

ка, Биљар наставља/:

Смили ми се сирота дјевојка,

ја јој дадох биље од омразе ...

Д Ј Е В О Ј К Е /нестрпљиво/:

Па је ли јој помогнуло, стриче?

Б И Љ А Р /побједно/:

Истог часа њој се повратио

а вјештицу црну отјерао!

М О М Ц И /упадају бучно са смијехом и

шаљивим пријетњама/:

Што нам цуре залуђујеш,

сад ћемо те испрашити! ...

/дижу на њ шаке, а он се гури и измиче тобоже

ударцима. Галама. Опет се хвата коло, најприје

у шали, око Биљара, а кад овај измакне, коло се

шири и разграњује/

Д Ј Е В О Ј К Е :

/п о с к о ч и ц а/

Ој јабуко, моја муко,

што си мене намучила!

Коме ћу те намијенити,

коме ћу те поклонити?

Да бих сунцу — високо је!

да бих драгом — далеко је!

Моје сунце, сађи ниже!,

о мој драги, дођи ближе! ...

/Ритам кола пење се до врхунца и завршава

звучно. При крају кола улази Адел с Ибра-

химом. Адел је смркнут у лицу и замишљен.

Разгрћу робу по свом обичном мјесту./

Д Ј Е В О Ј К Е /не одолијевајући жељи да с Аде-

лом заподјену разговор, појединачно/:

I. Д ј е в о ј к а:

Нешто си нам сјетан, Аделићу?

II. Д ј е в о ј к а /шапће Трећој Дј./:

Све по нама тумара очима

кô да неку међу нама тражи.

В р а г о љ а с т а д ј е в о ј к а:

Насмијеш се, погледај ме, Адо!

/несташан смијех. Адел се одврће од њих; његова равнодушност још више дражи дјевојке/

I. Д ј е в о ј к а:

Гдје ти данас остаде пјесмица?

В и ш е д ј е в о ј а к а /упорно, зивкајући/:

Адо! ...

Адо! ...

А Д Е Л /зловољно/:

Остав' те ме, прођ' те ме се! ...

Д Ј Е В О Ј К Е /вијећају шапатом међу собом; затим појединачно, упадајући/:

I. д ј е в о ј к а:

Мило око, румене уснице

не смију се више као прије, ...

II. д ј е в о ј к а:

... не казују два низа бисера, ...

III. д ј е в о ј к а:

... слатким гласом не ромоне више

као што су некад ромониле.

/натискују све ближе око њега; једна другој нешто пришаптава; наједном избије весео прасак смијеха/

В р а г о љ а с т а д ј е в о ј к а:

Сигурно си заљубљен, Аделе!

/опет смијех. Аделу је нелагодно; хоће да их се ослободи, али оне наваљују/

I. д ј е в о ј к а:

А у коју? ...

II. д ј е в о ј к а:

... А у коју? ...

В р а г о љ а с т а д ј е в о ј к а:

Реци, је л' међ нама?

I. д ј е в о ј к а:

Је ли каква лијепа Туркињица?

В р а г о љ а с т а д ј е в о ј к а /подвучено, с алузијом/:

Или каква витка Кауркиња?

А Д Е Л /срдито/:

Та већ једном, прођ' те ме се! ...

И Б Р А Х И М:

Што се њега баш надовезасте!

/С муком се ослободе дјевојака. Сједну по страни и разговарају међу собом. Док они говоре, пришуља се Биљар и послушкује/

А Д Е Л:

Ко зна хоће л' данас сестре доћи? ...

Кад некидан обилажах кришом

у Варошу око куће њине,

нешто ми је мило зазвонило

преко зида из Ворнића баште:

двije сестре весело говоре

што ће која купит на пазару ...

/Биљар се примакао сасвим близу, наперио ухо и домигује дјевојкама/

Мара рече: "Ђулсије водице" ...

/узима у руке суд са миомирисом/

— за њу сам је, ево, припремио!

Б И Љ А Р /прилази дјевојкама и шапће им шеретски намигујући на Адела; затим одлази, гонећи магарчића/:

Збогом коло, момци и дјевојке! ...

/Улази стари Ворнић са два одрасла сина; оба су под завојима, рањени. Људи их, на окупу, дочекају и поздраве/

Љ У Д И:

Здраво био, старина Ворнићу!

В О Р Н И Ћ:

Божја помоћ и вама, јунаци!

Љ У Д И:

Од срца се радујемо, старче,
што вас живе видимо и крепке!
Јуначки нам освјетласте образ
кад некидан подијелисте мегдан
са Турцима, старим душманима,
и љутијех рана допадосте!

В О Р Н И Ћ:

Срећа су нас и бог послужили!
А и одсад нек се чува свако
ко у образ дрзне да нам дира!
/рукују се са свима наоколо; око њих се ствара
круг и замеће разговор. — Улазе Мара и Ивани-
ца, а за њима Мајка с Ивашом. Кад Адел угледа
двје сестре, сав се разведри и прати их погле-
дом не скидајући с њих ока. Сестре га још нису
спазиле/

М А Р А:

Иванице, слатка моја сестро,
ја бих данас, вјеруј, највољела
да нијесмо ни дошле на сајам! ...

И В А Н И Ц А:

С радошћу си овај дан чекала,
па зашто си сада тако тужна?

М А Р А:

Нека мутна, непозната страва,
нека тамна и злокобна слутња
као мора на срцу ми леже,
а не могу да их се опростим.
— Ох, да ми је сад код куће бити!

И В А Н И Ц А:

Каква слутња? Зашто да се мучиш?
Прошетајмо, мани тужне мисли!
/упуте се да разгледају пазар, и неопацице се
све више приближују оној страни гдје су Адел и
Ибрахим/

А Д Е Л /проматрајући Мару, задивљено/:

Јесте дивна, смјерна и прекрасна,
сва у свили и камењу драгом!

И Б Р А Х И М:

Одијело јој и накити леже
прам поносном стасу и узрасту, ...

А Д Е Л:

прам бијелом и руменом лицу,
прам очима чаробног погледа.

И Б Р А Х И М:

Та човјек би од глада погино
а с ње ока не би снимит мого!

А Д Е Л:

камо л' неће срце полудјети
са младости такве и љепоте!

М А Р А /спазивши Адела, сва смућена/:

Иванице, бјежимо одавле,
мучно ми је у срцу, све слутим
кô да ће се нешто догодити!
Одлазимо! ... Молим те, молим те! ...
/Мара прегнула да отићу, одвлачи Иваницу.
Адел се тргну, дохвати тамбурицу и запјева за-

носно. Она, као зачарана тим погледом и пјесмом остаје прикована на мјесту придржавајући се о Иваницу. На прве звуке пјесме, сви обраћају пажњу на Мару и Адела/

А Д Е Л /уз тамбурицу/:
У Турчина ђулводица
слатко мирише,
ај' је љепша дјевојчица,
љепша од руже.

У Турчина мед је слadak,
сладак, пресладак,
ал' су ријечи дјевојчице
слађе од меда.

А ја Турчин гинем за дјевојком,
за дјевојком, кротком голубицом!

Д Ј Е В О Ј К Е:
Дивно л' пјева ово Туре младо,
од милине гладан би га слушô!

М А Р А /занесено, за се/:
Мили гласу, срећо сва! ...

И В А Н И Ц А:
Ти сва дрхтиш, сестро мила,
прибери се, смири се! ... забога! ...

М А Ј К А:
Јао, јао! дијете моје!
Јао, миље материно!
Зло ће из овога избит,
велико зло! ...
/Иваница и Мара покренуле се да отиђу/

А Д Е Л /према Мари, пружајући јој суд са
ђулводицом/:
Маро, стани! ...

Ја те молим! ...
Преклињем те, стани! ...

/призор је већ привукао на се и пажњу старијих
људи, око Ворнића/

В О Р Н И Ћ /за се/:
О боже, што очи моје
морају данас да виде! ...
/према женама, потихо, пригушеним бијесом/:
Губите се! Смјеста кући! ...
/Мара, Иваница, Мајка и Ивиша одлазе/

НЕПОЗНАТ ГЛАС ИЗ ГРУПЕ ТУРАКА /завиче за-
једљиво/:
Заљуби се Турчин у Каурку
— рекао би: црче од севдаха!
/грохотан смијех међу Турцима/

Т У Р Ц И:
Брука! ...
Брука! ...

ДИЗДАР ОД КОЊСКОГА /надмен и мрк прис-
тупа Аделу који је остао оборене главе, муне га
лактом/:

Што си тако смркнут и замишљен?
срце ти је, је ли, заостало
код лијепе младе Кауркиње,
па без срца бива погинути?

А Д Е Л:
Моје срце а твоја небрига! ...

Д И З Д А Р:
Јесте брига, превртљиви створе,
јесте брига, — брига те убила! —,
јер у срцу два лица имадеш
да окренут можеш свакојако!
У зао си час по сиједу мајку

опчинио срце моје Мелке!
/затим, обрћући се према Ворнићу, јетко/:
Ви Каури закона не знате,
док вам Турчин смије кћери љубит:
у Турака ко се једном маши
за дјевојку, макар оком само,
томе смркне прѐ нег сунце зађе!

В О Р Н И Ћ /срне на Диздара исукујући нож/:
Пашче турско, пази што говориш,
главом ћеш ми платит за те ријечи! ...
/између њих се ставе млетачки стражари
одвајајући положеним халебардама двије групе
које реже једна на другу; друга два стражара
изгуравају Турке са сајма/

Т У Р Ц И /купећи се и одлазећи, као
коментирајући међу собом/:
Брука! ... Брука!

з а в ј е с а

II. С л и к а

/: Соба у Ворнићевој кући. У дну затворен прозор кроз чија се стакла назире обрис Марјана. На десном зиду врата, на лијевом друга врата. По соби нешто тешког и припростог намјештаја: масивни сто и неколико столаца, двије изрезбарене шкриње, полица за суђе са земљаним врчевима и пладњевима и с коситреним тањирима. На ормару два-три суха шипка. О зиду виси светачка слика с кандилом и границом маслине. Изнад шкриња повјешано без реда неколико комада оружја.
Иваница сједи уз прозор и везе. Поред ње Мара, налакћена и задубена у мисли. Кроз прозор јој пала на косу зрака сунца на заласку. :/

М А Р А /као настављајући свој ток мисли/:
Како су му очи сијевале
тамбурицу кад је дохватио
и запјевô жудно, чезнутљиво! ...

Тада спознах колико га љубим:
сва ми борба бјеше узалудна
— ја остадох као зачарана
његовијем погледом и пјесмом! ...
/пауза. Узбуђујући се/:
Боже, боже, што ће са мном бити! ...

И В А Н И Ц А:
Разбери се, примири се, Маро!

М А Р А:
Смућена сам страшно и стрвена,
све страхујем од очева гњева,
— а ја јадна још ни сама не знам
чиме ли сам скривила и како.
/пауза у којој размишља/
Чиме скривих? Што сам сагријешила?
— У свем бићу обузе ме нешто
чудесно и дотле непознато,
устрепах се од незнаног чувства,
склопих очи кô у омаглици
и са зебњом сама се упитих:
што се ово у мени догађа?

И В А Н И Ц А /брижно/:
Та не бој се, испричај му лијепо
сав догађај, па ће увидјети
да кривице твоје у том нема.
А мајка ће браћу наговорит
да га они смире и ублаже.
/Улази Ворнић. Потштен, обузет својом мишљу,
као да не примјећује Мару и Иваницу које су се
збиле у се и утихнуле./

В О Р Н И Ћ /сам собом/:

Бога служим и истину хвалим!
 Јесам ли ја када сиромаша
 отпустио празних руку с прага?
 Је ли када с нуждом и биједом
 худо моје срце тврдовало?
 Ко се прече богу утјецао,
 да га слави, ко је пречи био?
 Ко ревноџ за његову правду,
 ко л' учио дјецу страху божјем?
 Оног дана кад сам с оба сина
 душманину на мегдан изишо
 борећи се у божије име,
 кад су оба рана допанули,
 и обадва у смрт погледали,

— јесам ли их отац пожалио,
 једне сузе јесам ли пролио?

— А сад, ево, испред гроба мога
 што сам горе дочекати мога
 но што јадан ја дочеках данас:
 баш у дјецу да ме бог прокуне,
 за што сам га за живота мога
 дању, ноћу највише молио!
 /схрвано сједа за сто, налакти се и положи лице
 међу дланове. Одуљи тајац. Иваница наговара
 сестру и нука је гурајући је према оцу. Мара му
 несигурно прилази/

М А Р А /бојазљиво шану/
 Ђако! ...
 /Ворнић као да је не чује. Нешто гласније,
 дрхтаво/:
 Ђако! ...
 /Ворнић диже главу, гледа је дуго, као из неке
 даљине, споро долазећи у стварност/
 В О Р Н И Ћ /с напором да заузме строг и тврд
 израз, али глас му се на махове прелама. Током
 разговора постепено се жести и пада у ватру/:
 Невољнице, све казивај редом

као да си пред божијим лицем!

М А Р А /с напором, из стегнута грла/:
 Ја ти, ћако, ништа казат не знам
 — видио си сâм све што је било.

В О Р Н И Ћ:
 Како не знаш! Још ми кријеш, тајиш?
 Већ сусједство читаво говори
 како се је ноћу прикрадао,
 шуљао се око наше баште,
 пјевао ти обноћ под прозором,
 мамио те на састанке тајне! ...

А ја јадник нисам ни слутио
 каква ми је у кући срамота! ...
 /ојаћен поново спушта главу међу дланове. Сад
 Мари улијева више ганућа него страха, па се
 усуђује да му присније говори/

М А Р А:
 Ђако, ти си одувијек био
 мени слабој заштита и бранич.
 Одрасла сам под твојијем крилом,
 покорна ти и послушна била.
 И сада бих, вјеруј ми, вољела
 да ме црна земљица покрије
 него што сам тебе увриједила
 и добро ти срце ојадила.
 /наивно, понесено/
 Вјеруј, ћако, нисам сагријешила,
 ове очи нису замућене,
 ове усне још су нетакнуте.
 А ако је срце осјетило
 за њим љубав силну, неслућену
 те не могу сама собом владат,
 — томе, оче, ја нијесам крива! ...

В О Р Н И Ћ /западајући у гњев/:

Љубав силну! ... Љубав неслућену! ...
 Ти Турчина, невјерника љубиш!
 Тебе пјесма погана омами,
 поклик страсти срце ти помути! ...
 И још говориш да нијеси крива! ...
 /растући у свом гњеву/
 Проклет ћу те родитељском клетвом
 и заувјек од себе одбацит! ...
 /пауза./

М А Р А /заколебала под тим ријечима,
 ужаснута/
 С твојих ријечи пролази ме језа,
 — не куни ме, не раздири душу! ...
 /тајац. Ворнић се помало враћа у своје досто-
 јанство/

В О Р Н И Ћ /Иваници/
 Зовни мајку и браћу нек уђу
 скупа са мном нека јад подијеле.
 /Иваница излази да их дозове. Улазе мајка, два
 старија брата, Иваница, полако, оборене главе.
 Шутке се сврставају око оца./

В О Р Н И Ћ /послије краће паузе, гледајући
 преда се/
 Када дијете сагријеши свом оцу,
 својој мајци, своме старом дому,
 кад сагријеши, — реци, стара мајко,
 што да чека? ...
 /Мајка стрепи и ломи прсте, не могући да дође
 до ријечи/
 Реци, што да чека? ...
 /како нема одговора, жешће/
 Срамота је ту! ...

М А Ј К А /најзад успијева да истисне/
 Невино је дијете ... безазлено ...

В О Р Н И Ћ:

Управ зато што је безазлено,
 слабо вично свијету, неискусно,
 нек, уз своју невиност, сачува
 образ нама, служећ богу, ...

М А Ј К А /наслућујући, као да хоће да откло-
 ни/
 Оче! ...

В О Р Н И Ћ:
 — у божију кућу, гдје се чиста
 срца моле, нека се заклони
 под заштиту: бијела колудрица
 у бијелој кући Маријиној! ...

М А Р А /завапи/
 Ох! ... Вјеруј ми, оче, невина сам! ...
 /Пада на кољена пред оца. Он остаје крут.
 Иваница јој прискочи, тјеши је, благо је глади
 по коси. Остали око оца настоје да га ублаже/.

Б Р А Ћ А:
 Молимо те, оче, не пренагљуј
 и не суди дијете напријек!

И В А Н И Ц А:
 Не дај клица невинога чувства
 да прорасте горким очајањем!

Б Р А Ћ А:
 Не дај, јадна, да довијек каје,
 јер ће кајат а неће знат зашто!

М А Ј К А:
 Немој, оче, да дијете своје
 без милости од себе одринеш!

М А Р А /међутим, за се/
 Гвоздена ће за мном шкринут врата,
 природу ми затворити дивну

распјевану радошћу живота,
прекинути јарку зраку сунца
која ће ме допратит до прага,
— а онда ће као сузан осмијех
на ме пасти плах и дрхтав трачак
љубичастог свијетла из кандила.
Спопашће ме мемла самостанска
чамотиња окупити душу!
— Бит ће живот сагарање споро
у тихоме спомињању среће.

В О Р Н И Ћ /оставши за све то вријеме непо-
колебан наговарањем/
Своју сам вам рекао одлуку
— залуду су плач и наговори:
справите јој сутра све што треба,
прексутра ће у самостан ући!

И В А Н И Ц А:

Кад је тако, тад ћу и ја с њоме:
нијесам је досад остављала
кад смо сестре радост проводиле,
— не могу је ни сад оставити! ...
/Ворнић излази; за њим полако излазе снуждени
сви осим Маре и Иванице. У тишини која ос-
таје на сцени исплутава, све то чујније, Марино
јецање./

М А Р А /као зазивајући неизвјесну помоћ/
Адо душо!

И В А Н И Ц А /свеједнако је милијући по глави,
сјетно/:

Сутра, Маро, почиње јематва!
с каквом смо се радошћу спремале,
— а сад радост у што се претвори!
/улази обазриво Ивиша, приступа њежно Мари/

И В И Ш А /неодлучно/:

... Маро, ... слушај! ... Из поља се враћам ...
Адела сам срео ... поручује
да ће сутра у свитање дана
чекати код чесме Дујмоваче! ...

М А Р А /тргнула се; преклињућим гестом пре-
ма Иваници/:

Помози ми сад, сестро једина!
Нека мајка наговори оца
да нас сутра још на бербу пусти:
— морам да га још један пут видим,
хоћу да се заувјек опростим
с Аделом, са срећом, са животом! ...

з а в ј е с а

III. слика

/: Сплитско поље. Вријеме бербе. Ноћ. У поза-
дини Врањиц, у даљини Мосор и Клис. Наоколо
стеру се виногради, покоја маслина и смок-
ва. Напријед мала чистина с каменом чесмом
и појилиштем; до чесме двије врбе а под њима
рустичне камене клупе.

Мјесец на махове залази за облаке па опет
излази, и та наизмјенична игра обасјаности
и помрчине, која чини да предмети изгледају
живи и несталних обрису, даје цијелој слици
нестваран изглед, као у сну или у причи.

На клупи лежи налакћен Адел. :/

ГЛАСОВИ ЧОБАНА /ојкају далеко за сценом/
Ој! Ој!

А Д Е Л /с уздахом/
Ноћи дуга, пусто уздисање!

ГЛАСОВИ ЧОБАНА /као горе/:

Ој! Ој!
Ој! Ој!

А Д Е Л /с немиром/:
Кад ћеш више минут, ноћи пуста,
пуна чежње, пуна зазивања,
кад ћеш више сванути, зорице,
да одагнаш ову мору тешку!

ГЛАСОВИ ЧОБАНА /као горе/:
Ој! Ој!

А Д Е Л:
Ноћи дуга, пусто уздисање!

ГЛАСОВИ ЧОБАНА И ЧОБАНИЦА /јасније/:
Ој! Ој!
Ој! Ој!
/Помало се дани; у даљини обриси Мосора и
Враћица почињу да се оцртавају; упоредо с тим
Аделов немир расте/

А Д Е Л:
Маро, Маро, хоћеш ли ми доћи
да ми плаха паднеш у загрљај! ...
/Постаје све видније; плавет неба постепе-
но прелази у зорину румен; одасвуд проврве
свјежи гласови раног јутра. У даљини зачују се
пјев дјевојака које су кренуле у бербу; међу њи-
ма се разабире Биљарев глас./

ГЛАСОВИ ДЈЕВОЈАКА /иза сцене/:
Лијепо ли је рано уранити
у прозорје кад славуји поје ...

ГЛАС БИЉАРЕВ:
Расцвала се зора над Мосором,
ведра, сјајна — рујна, пламенита ...

ГЛАСОВИ ДЈЕВОЈАКА:

Славуј кличе: хајд' на воду милче!
хајд' на воду или на ливаду! ...

ГЛАС БИЉАРЕВ:
... прелила се по пространом небу
као сунце у шарену дугу ...
/Јаве се звона са далеких црквица по околици.
Пјесма се ближи./
Гле, убава Враћица уздишућ
подигла се из тихана мора,
око себе гледа плава брда
како сјају ведро и весела,
па се мору око себе тужи,
а море јој у тихом талашцу
нешто шапће као да је тјеша.
/Биљар ступа на сцену с ускликом/:
Сјај ми, сунце, завичају драгом
да се нагледам дивнога му чара! ...

А Д Е Л:
Лијепа ти је пјесма, о Биљару,
безбрижна је, из радосна срца.
Ал' ја сам ти данас јако тужан,
у бризи сам тешкој због дјевојке ...

Б И Љ А Р:
Дјевојка ти ето пољем иде
са сестрицом. Ни пјесма ни шала
не могу јој разведрити лица.
— Ускоро ће на воду допасти.

А Д Е Л:
Послушај ме! ... Морам с њом говорит:
над нама се црн удес надвио ...
но те молим, преклињем те свиме,
тргачице низ поље поведи
да са Маром насамо останем ...

Б И Љ А Р /геста ћутања; показује му да се

скрије за стабло/:

Не брини се!

/Непосредно за сценом проломи цика дјевојака.
Биљар им полази усусрет. Адел се склања за де-
бло. Дјевојке улазе подијељене у двије групе./

Д Ј Е В О Ј К Е /двије групе наизмјенично,
упадајући једна другој/:

На ливади бунар воде хладне ...

... Крај бунара зелени се трава ...

/натискују се око чесме/:

Хеј!

Хај!

Држ' !

Дај!

/заједно/

Хај на воду!

Б И Љ А Р /шаљиво их корећи/:

Несташне сте, врагољасте!

Д Ј Е В О Ј К Е /као горе/:

Хеј!

Хај!

Држ' !

Дај!

Хај на воду!

Б И Љ А Р /као горе/:

Прпошне сте, вјетрењасте!

/Уз грају и цику похрле к чесми и налијевају
тиквице водом. У кратком размаку за дјевојкама
улазе Мара и Иваница. Чим буду примијећене,
жагор се мало утиша. Дјевојке их погледају ис-
под ока, шапћу међу собом/

І. Д Ј Е В О Ј К А /тихо другој/:

Увијек тужна!

ІІ. Д Ј Е В О Ј К А:

— Увијек невесела!

Н Е К О Л И К О Д Ј Е В О Ј А К А:

Љубав је мучи!

ДРУГИХ НЕКОЛИКО ДЈЕВОЈАКА:

Удесна љубав!

Б И Љ А Р /упада да би прекинуо дјевојачка на-
клапања/:

Журите се, цуре, журите се!

/Група дјевојака се расклапа да пропусте Мару
и Иваницу к води./

І. Д Ј Е В О Ј К А:

Де, заграби и ти, Маро!

ІІ. Д Ј Е В О Ј К А:

Иванице, дед наточи!

Д Ј Е В О Ј К Е /све скупа/:

Само брзо! само хитро!

Хитро! Брзо! Хитро! Брзо!

Хеј! ...

Б И Љ А Р:

Пожурите, цуре пожурите!

Граби воду — пуни тикву,

опремај се, па хајд' даље!

/Дјевојке весело грабе воду и пуне тиквице, с
циком и жагором/

Б И Љ А Р /прелазећи опет у разњежени тон/:

Данас ми се срце разиграло

пуно жарке пјесме о љубави

— о љубави хоћу да вам пјевам,

о љубави и о миловању!

І. ГРУПА ДЈЕВОЈАКА:

О љубави! ...

II. ГРУПА ДЈЕВОЈАКА:

О љубави! ...

ОБЕ ГРУПЕ ЗАЈЕДНО:

..... и о миловању! ...

/Биљар окружен дјевојкама креће даље низ поље/

Б И Љ А Р:

Хајдмо пољем!

Д Ј Е В О Ј К Е:

Хајдмо пољем равним!

Б И Љ А Р:

Хајдмо лугом!

Д Ј Е В О Ј К Е:

Хајдмо лугом хладним!

Б И Љ А Р:

Хајдмо страном!

Д Ј Е В О Ј К Е:

Страном осунчаном!

/Биљар и дјевојке одлазе и губе се за сценом. Из даљине допиру њихови гласови као јака/

ГЛАСОВИ ДЈЕВОЈАКА:

О љубави! ...

..... И о миловању!

/Мара и Иваница остале саме на сцени./

М А Р А /замишљено, за се/:

До недавна сâм глас миле пјесме
блаженством ме дивним испуњао! ...

— А сад? ... Презам и од своје сјене! ...

И В А Н И Ц А /ослушкује; пошто су гласови сас-

вим замрли, Мари/:

Нигдје гласа више чути није

Отишли су ... Сада остај сама.

/обазриво се удаљује са сцене/.

М А Р А /малаксало, придржавајући се о
чесму/:

Сама, сама! ... Срце ће да свисне! ...

/хвата се за груди/

застало је! ... Не удара! ...

А Д Е Л /испадне из свог заклона и похрли к
њој/:

Маро! ...

Сву ноћ сам те чекô! ... Нисам знао

јеси л' моју примила поруку ...

/прекидајући се/

Што је, Маро?! Што си тако блиједа?

Очи су ти упале и тужне,

и препуне жалости и суза?

М А Р А:

Не питај ме, Адо, не питај ме! ...

— На пазару већ сам осјетила

да је моја судба одлучена

и да јој се отети не могу ...

Још и сада дрхћем кад се сјетим

очевога јада и вапаја! ...

— Крај је свему: пала је одлука:

сутра идем у самостан хладни

да искајем гријех и срамоту

што сам кући очинској нанијела.

А Д Е Л:

Шта говориш, Маро! Освијести се!

Зато сам те овамо дозвоао

да заједно некуд отиђемо

и да се не растајемо више!

М А Р А:

Не, Аделе, то не може бити:
твоја вјера запрека је свему ...

А Д Е Л:
Зашто вјера мора да нас дијели,
да нам срећу разори и љубав?!
/остају потиштени; затим Адел, као будећи се из
сјећања/
Сјећаш ли се, душо, слатких ноћи
када сам се прикрадао тихо
у Варошу око твоје баште
да ти слушам близак куцај срца,
да удишем мирис твоје косе,
да ти пијем из очију сјај! ...
Да л' се сјећаш? — А сад нико, нико
усудит се неће да нас дијели! ...

М А Р А:
Твоје ријечи кô пјесма омамна
одјекују слатко у мом срцу

А Д Е Л:
Њежни дах што од твог бића вије
блажи огањ што ми душу ништи

М А Р А /опојена, као у сну/:
Слушај, Адо, како срце бунца,
слушај како душа омамљена
снива снове о бескрајној срећи ...
Ох, послушај! ... Реци, Адо, душо,
реци да је ова срећа вјечна,
реци да ме љубиш! ...

А Д Е Л:
Ох, љубим те,
бескрајно те љубим! ...

М А Р А:

У том часу
цијело моје биће устрептало
са пожудом хоће да се страти,
да сагори у тој ватри! ...

А Д Е Л:
Маро! ...
/падају једно другоме у загрљај и остају дуго та-
ко сљубљени/

М А Р А /нагло се тргнувши/:
Јао мени! Што чиним грешница!
Своју вјеру газим! ... Остави ме! ...

А Д Е Л /присно, настојећи да је склоне/:
Маро, среће без тебе ми нема ...
Ја ћу с тебе вјеру да оставим
у коју сам вјеровао досад,
у коју ми вјеровао бабо,
а за твоју, душо, красну вјеру.
Но се моли, душо, родитељем
да те мени поклоне душицу
па да сретна са мном живот живеш! ...

М А Р А:
Залуду је, Адо, залуду је! ...
Ја сам себе веће прегорјела,
у свом тијелу већ самрт осјећам ...

А Д Е Л:
Сва природа весели се, буди,
кључа живот, пјесма и весеље,
а ти да се заувјек затвориш
у мемљиви сумрак самостански! ...
Отргни се! ... Бјежи са мном, Маро,
одвешћу те Клису утврђеном
гдје нас нико достићи не може,
сретни ћемо живот проводити
у љубави и у миловању.

М А Р А:

Остави ме! .. Не губи ми душе!
 Очинску бих кућу раскопала, ...
 старом оцу образ окаљала
 и навукла на се страшну клетву!
 Морам своју кајати кривицу,
 очевој се вољи покорити,
 — немам снаге да јој се противим! ...
 /За сценом се јавља пјесма тргачица. Појављу-
 је се Иваница и уплахиреном кретњом дози-
 ва Мару. Мара се откида од Адела; Иваница је
 прихваћа да је одведе/

М А Р А:
 Збогом, Адо! ... Ако ме и сатре
 некад очај, лебдјет ће нада мном
 срећа ова која кратка бјеше! ...
 Збогом, Адо, срећо несуђена,
 спомени се своје биједне Маре!
 /одлази с Иваницом која је одвлачи/

А Д Е Л /у очају/:
 Маро, среће без тебе ми нема!
 Маро, Маро!

з а в ј е с а .

IV. слика

/: Епилог :/

/: Самостан Св. Марије у Сплиту. Марина
 ћелија; бијело окречена, под од опека. У дну
 готски прозор. У великом тамном кревету лежи
 Мара, блиједна и тиха; до ње сједи Иваница у
 колудричкој одјећи. Над креветом распело и
 круница. Уза зид гломазна старинска шкриња,
 у углу клецало; два-три стоца. На лијевом зиду
 врата. У чираку гори воштаница; свјетлост је за-

клоњена да не смета Мари.
 Тиха вечерња звона на благослов.
 Завјеса се лагано диже.
 Из капеле допире мрмољење молитве
 колудрица. :/

ГЛАСОВИ КОЛУДРИЦА /за сценом/:
 Помилуј нас, боже, покајнице,
 помилуј нас, отпусти нам гријехе!
 Свети боже! ...
 Свети боже! ...

М А Р А:
 Сејо!

И В А Н И Ц А:
 Душо!

М А Р А:
 Што је оно мрмољење тихо?

И В А Н И Ц А:
 То колудре шапућу молитву
 за душице које с' тугом боре
 и за срце које младо гине.
 /Дуља пауза. Мара је у полусну. Са свијеће се
 откине и откотрља на под грумен воска; Мара
 се тргне и узнемирено гледа око себе/

М А Р А:
 Што је оно о под ударило
 кô кад падне стријела са писмом?

И В А Н И Ц А:
 У тишини чирак дао гласа:
 одрони се восак са свијеће.

М А Р А /разочарано/:
 Срећо моја, брзо ли ишчезну!

И В А Н И Ц А:
 Маро, Маро, дај се богу моли,

он је добар, он ће се смиловат.

М А Р А:

Зар га, сестро, молила нијесам,
несретнице, зар га ти не молиш?
— Ал ја мора да сам јако грешна!

Јако грешна! ...

/пауза/

Ох, да твоје бар нема жалости
упола би моја лакша била!

/пауза. Полако запада у занос/

Једном ми се насмијехнула срећа

а у освит младога живота,

и прелети кò небом кресница

— сјајну траку за собом остави:

ја остадох као зачарана

гледајући за њом гдје се губи

на далеком обзору живота!

— Сав се живот у један час збио! ...

/пауза. За сценом врло тихо пјев колудрица./

Ох, благо се ко мријети може

а за клетву не зна родитељску!

/Тишина. Мара опет запала у полусан. Лаган

куцај у врата и појављује се колудрица, шапће

нешто Иваници, излази. Мало затим улази пла-

хо Ивиша, за њим Ворнић, Мајка и два старија
брата./

И В А Н И Ц А /прилази кревету и обазриво бу-
ди Мару/:

Дошли су те походити, Маро,
родитељи, и Ивиша мали ...

И В И Ш А /прилази Мари; умиљато и дјетињски
наивно/:

Зар је теби, сејо, тако тешко?

М А Р А /гласом уздрхталим од ганућа/:

Ти ме јоште својом сејом зовеш,
ти ме, брате, јоште не затаји?

И В И Ш А /с ганућем, према оцу/:

Зар јој, ћако, опростити нећеш,
зар је, ћако, благословит нећеш?

В О Р Н И Ћ /суспрежући тронуће/:

Нек нам свима бог опрости гријехе

и благослов нека нам удијели,

а ја сам јој срцем опростио ...

С В И:

Бог јој опростио!

В О Р Н И Ћ:

и дајем јој очински благослов!

/за Ворнићем редом приступају Мари Мајка и
Браћа/

М А Ј К А /провали ридајући/:

Ко ти, синко, не би опростио,

ко те не би к срцу пригрлио!

Ко је први послушао мајку,

ко је боље мајку миловао?

/Браћа подржавају и смирују Мајку која грца у
сузама. Сви посједају. Тишина. Мара опет за-
пада у занос./

А Д Е Л О В Г Л А С /за сценом/:

Да ме хоће драга

здравио дочекати,

здравио дочекати,

мило поздравити!

М А Р А /тргнувши се и покушавајући да се при-
дигне на лактове, али свеједнако затворених
очију, у заносу/:

Аделов глас! Аделов глас! ...

А Д Е Л /као горе/:

— Што ми носиш, злато,
из тог Клиса твога?
— Ја ти носим, душо,
ђулсије водице,
и носим ти, душо,
румену јабуку,
и носим ти, душо,
срце обрањено:
спрам јабуци, душо,
да ми се румениш,
да уздишеш, душо,
мирисом ружице,
а да видаш, душо,
срце обрањено!

/Код посљедњих звукова пјесме, Мара клоне
посувраћене главе на узглавље. Иваница јој
прискочи, хвата је за руке и трзне/

И В А Н И Ц А:
Сејо! ... Сејо!!
Мртва!!

ГЛАСОВИ КОЛУДРИЦА /за сценом/:
Помилуј нас, боже, покајнице,
помилуј нас, отпусти нам гријехе!
Свети боже! ...

/Ворнић и Ивиша подржавају Мајку, Браћа нас-
тоје да одвуку Иваницу која се бацила на мртво
тијело сестрино наричући/

И В А Н И Ц А:
Немојте нас растављати,
— слатка браћо!
Двије сестре кукавице,
— јадна сестро! ...

з а в ј е с а .

Филип Шкиљан

Осврћ̄ на маѣеријал у Хрвај̄ском ѡвијесном музеју⁰¹

Историја

“Српски” материјал који се чува у Хрватском повијесном музеју у Загребу представља врло разнолику грађу. Ради се наиме о грађи која је различитих провенијенција, али која је сплетом околности прикупљена на једном мјесту и уврштена у заједнички архив Хрватског повијесног музеја. Од укупно 171 кутије с документима, колико их се налази у архиву Хрватског повијесног музеја, више од половине припада грађи из Музеја Срба у Хрватској и Српској православној цркви. Један дио материјала потјече из Савеза српских земљорадничких задруга, Српског пјевачког друштва “Обилић”, Српске банке, аустро-угарске војске, Југославенске краљевске војске или представља оставштине појединих обитељи и особа. Вриједност ове грађе врло је велика. Већим се дијелом ради о оригиналним документима од којих неки сежу и у 15. стољеће. Највреднији дио читаве збирке свакако су *Statuta Valachorum*, која нису директно уврштена у архивску грађу, већ се као врло значајан документ чувају на посебном мјесту. То су привилегије које је Фердинанд II. дао насељеницима у Вараждинском генералату. Овај вриједан документ најприје се чувао у манастиру Марча, а од 18. стољећа налазио се у скривници у једном сандуку у православној цркви у Северину. Власник привилегија била је крајишка заједница у Вараждинском генералату. Осамдесетих година 19. стољећа *Statuta Valachorum* нестају из жупанијске зграде у Бјеловару, камо су стигла након расформирања Вараждинског генералата. Повјесничар Фердо Шишић је утврдио да је документ тада изгубљен. Тек

01 Посебно се захваљујем кустосици Хрватског повијесног музеја Ели Јурдани која ми је омогућила истраживање и допустила објављивање података о збирци.

02 Све податке о набавци и судбини *Statuta Valachorum* дугујем кустосици Ели Јурдани, која је о тој теми водила разговор с Федором Моачанином 5. рујна 1990. године.

након Другог свјетског рата *Statuta Valachorum* су пронађена и понуђена Повијесном музеју Хрватске, па их је Невенка Просен, равнатељица Повијесног музеја Хрватске, замјеном с приватном особом набавила за Музеј.⁰²

Грађа која је припадала Музеју Срба у Хрватској почела се "прикупљати" већ 1941. године, када су сурадници Музеја за умјетност и обрт спасили велике количине материјала из грађевина које су страдале у Другом свјетском рату. Наиме, музеалци су, видјевши да усташе уништавају културна добра и споменике Срба у Хрватској, интервенирали тако да су на терену, по црквама и манастирима, прикупљали инвентар тих грађевина и спашавали их од пропасти. Након Другог свјетског рата, 1946. године, основан је Музеј Срба у Хрватској као одјел Музеја за умјетност и обрт. Све иконе, слике, метални предмети, црквене књиге, текстил и документи од 1941. г. налазили су се у Музеју за умјетност и обрт, па је логичан слијед догађаја био да се Музеј Срба у Хрватској оснује као посебан одјел управо тога музеја. Након оснивања Музеја Срба у Хрватској збирка се попуњавала поклонима и куповином углавном материјала свјетовног карактера.

Највећа је била збирка слика и икона (око 900 предмета). У њој се налазило и неколико иконостаса из срушених цркава. Најбољи су били радови домаћих мајстора 17. и 18. стољећа у којима се разабире напуштање средњовјековне византијске традиције и модернизација српског сликарства. Како наводи Вера Борчић, дугогодишња кустосица Музеја Срба у Хрватској, а касније одјела Срба у Хрватској унутар Повијесног музеја Хрватске, најбољи су били радови С. Крабулећа из манастира у Ораховици из 1607. г., затим иконе комоговинске школе из прве половине 18. стољећа и иконе гомирске иконописачке школе из друге половине 18. стољећа. Осим икона и слика вриједна је била и збирка метала која је садржавала око 300 предмета за црквену употребу насталих између 17. и 20. стољећа. Збирка црквеног текстила обухваћала је око 200 предмета, а графичка збирка око 20 отисака. Посебно су били вриједни ћирилски рукописи и старе књиге настале између 13. и 19. стољећа, а таквих се у Музеју Срба у Хрватској налазило 88. Засебну подгрупу ове збирке представљале су тискане књиге. Међу њима се налазио *Окѡиоих* и *Псалѡиир* штампарије Црнојевића с краја 15. стољећа. Неке од књига штампане су у Риму, Венецији, Бечу и Будиму. Збирка оружја обухваћала је око 100 предмета. Већи дио збирке је био откупљен од обитељи Десница. У збирци су се налазили и сабља и буздован који су по традицији припадали Стојану Јанковићу.

Већи дио споменутог материјала налазио се у Музеју за умјетност и обрт, а након оснотка Музеја Срба у Хрватској предан је тој институци-

ји. Музеј Срба у Хрватској најприје је дјеловао као одјел унутар Музеја за умјетност и обрт да би од 1948. године постао одјел Повијесног музеја Хрватске. Од 1951. године Музеј прераста у самосталну установу, а 1963. се враћа под окриље Повијесног музеја Хрватске, унутар којег остаје као одјел све до расформирања збирке. За вријеме његова постојања као Музеја Срба у Хрватској и као дијела Повијесног музеја Хрватске организирано је мноштво изложби. Стални се постав планирао док је Музеј Срба у Хрватској постојао као самостална институција: то никада није остварено, али се до данас у архиву Хрватског повијесног музеја чува документација о покушајима рада на сталном поставу. Тако планови из раздобља између 1950. и 1960. године показују како је Музеј Срба у Хрватској требао имати девет просторија. Било је замишљено да се у првој од њих налази увод који би посјетитеља упознао с музејским збиркама, те преглед развоја српске средњовјековне умјетности и узрока иселавања Срба. У другој просторији су требали бити смјештени предмети везани уз Србе у Хрватској од доселавања до велике сеобе Срба 1690. године, у трећој просторији је требало бити приказано раздобље прве половине 18. стољећа, у четвртој средина тога стољећа, у петој његова друга половина, а у шестој крај 18. стољећа и 19. стољеће. Седма просторија била је намијењена књијници, у осмој су требали бити уреди запосленика, а у деветој складиште.⁰³ Ови планови никада нису реализирани дјеломично зато што је простор којим је Музеј Срба у Хрватској располагао био неадекватан, а дјеломично због недовољног буџета. Свакако се при том не смије заборавити ни политички контекст који стварању једне српске институције у Загребу није ишао на руку. Ипак, Музеј је организовао бројне изложбе међу којима су биле “Ђирилске штампане књиге”, “Иконе”, “Илустрација српске штампане књиге од 15. до средине 19. стољећа”, “Графике 18. и 19. стољећа и сликарство 19. стољећа”, “Иконе од Бизанта до барока”, “Рукописне књиге из збирке ПМХ-а”, “Из културне прошлости Срба у Хрватској од 16. до 19. стољећа” и “Крајишко-сељачка буна 1755. године”.⁰⁴

Кад је кустосица одјела Музеја Срба у Хрватској у оквиру Повијесног музеја Хрватске Вера Борчић отишла у мировину, Српска православна црква је почетком осамдесетих година прошлога стољећа одлучила затражити поврат грађе. Већ прије, 25. свибња 1973. године, Свети архијерејски синод Српске православне цркве пише Комисији Извршног вијећа Сабора захтијевајући “иконе и друге културне и уметничке вредности које су за време Другога светског рата усташе однеле у Загреб из појединих манастира, цркава и других црквених објеката Српске православне цркве са територија бивше НДХ”.⁰⁵ Комисија изражава своје чуђење због таква писма кад се зна да су кустоси и други стручњаци

03 ХПМ, архив документарне грађе, кутија 102/103.

04 Документација о свим овим изложбама налази се у ХПМ-у, у архиву документарне грађе, кутија б.б. (Музеј Срба у Хрватској – документација изложбе – фотографије предмета).

05 ХПМ, Документација о предаји грађе из бившег Музеја Срба у Хрватској Српској православној цркви.

- 06 ХПМ, Документација о предаји грађе из бившег Музеја Срба у Хрватској Српској православној цркви.
- 07 ХПМ, Документација о предаји грађе из бившег Музеја Срба у Хрватској Српској православној цркви.

спасили тај материјал од потпуног уништења, а нису га “ушаше одне-ле”. Српска православна црква је била упорна у томе да се сви предмети који су црквене провенијенције врате првобитном посједнику без обзира на увјете у којима их он може држати. Иако је Повијесни музеј Хрватске објективно имао много боље увјете за држање грађе од Српске православне цркве, ипак је грађа враћена Цркви. У вељачи 1980. године делегација Извршног вијећа Сабора и Повијесни музеј Хрватске одлучили су да се започне с идентификацијом грађе. Идентификација је обављена врло брзо, али предаја појединим епархијама трајала је изузетно дуго. Грађа се враћала по епархијама, и најприје је враћена Загребачкој епархији 1. вељаче 1983. године. У комисији за враћање материјала били су Слободан Милеуснић, сурадник патријаршијског музеја и представник Епархије загребачке, јереј Вајо Јовић, секретар ЕУО Епархије загребачке, Зора Гајски из Повијесног музеја Хрватске, Јелена Борошак, такођер из ПМХ, Мирко Кратофил, представник Књижнице ЈАЗУ, Федор Моачанин, особно именовани члан, и Бранко Лучић, представник Регионалног завода за заштиту споменика културе.⁰⁶ Епархија загребачка имала је увјете за преузимање грађе те је већи дио грађе био основа за будући Музеј Српске православне цркве. Међутим, Горњокарловачка епархија жељела је преузети грађу без обзира на чињеницу да је од самог почетка није имала гдје држати. Из писама која је Горњокарловачка епархија слала Хрватском повијесном музеју видљиво је да епископ нуди све просторије Горњокарловачке епархије осим своје спаваће собе за смјештај грађе.⁰⁷ Грађа је коначно враћена Горњокарловачкој епархији 17. српња 1984. године. Пакрачка епархија је своју грађу преузела 4. травња 1984., а Сремска епархија 29. свибња 1984. године. Тако је сав црквени материјал који се чувао у Повијесном музеју Хрватске, а који је био дио Музеја Срба у Хрватској, касније Одјела унутар Повијесног музеја Хрватске, враћен Српској православној цркви. Нажалост, један је дио грађе на тај начин предан у руке нестручњацима, па је материјал који је био чуван у добрим увјетима у подрумима Музеја, смјештен у недовољно заштићене просторије и изложен пропадању.

Што се тиче материјала који је остао похрањен у Хрватском повијесном музеју, ради се заправо о документима (а не о предметима), од којих један дио још увијек припада Српској православној цркви, али се налази у облику похране у Хрватском повијесном музеју, а други је дио укључен у Документарну збирку Музеја Срба у Хрватској. Грађу која се налази у кутијама могуће је подијелити у неколико подскупина:

1. Документи који се тичу рада српских организација након Другој свјетској рат

Овдје је ријеч углавном о пописима чланова појединих организација као што је Српско културно друштво “Просвјета”, о записницима с појединих састанака који су одржани након Другог свјетског рата (нпр. Записник Главног одбора Срба у Хрватској из 1947. године), о документима који се тичу рада Музеја Срба у Хрватској (заједно с изузетно вриједном документацијом Музеја Срба у Хрватској), о пописима предавања која би се требала организовати те пописима које је саставила Српска православна црква о страдању црква у Загребачко-љубљанској епархији.

2. Особни фондови

Особни фондови садржавају грађу која се односи на сљедеће повијесне личности и јавне дјелатнике:

- a) Стеван Шупљикац — аустријски генерал-мајор, рођен у Петрињи 1786. године, који је 1848. године судјеловао у борбама против талијанских револуционарних снага за вријеме Првог талијанског рата за уједињење. Мајска скупштина Срба у Сремским Карловцима прогласила га је 1. свибња 1848. године српским војводом, у којем је својству приступио реорганизацији јединица за борбу против Мађара, али је крајем 1848. умро. У Хрватском повијесном музеју чува се неколико његових диплома.
- b) Светозар Прибићевић — политичар, рођен у Хрватској Костајници 1875. године, умро у Прагу 1936. године. У Хрватском повијесном музеју сачувани су документи везани за Прибићевићеву смрт.
- c) Никола Тесла — У Хрватском повијесном музеју налази се неколико његових писама.
- d) Герасим Петрановић — епископ бококторски и писац проповиједи. Прије примања епископатског звања уређивао је, између 1862. и 1871. године, *Српско-далматински маџазин* у којем је објављивао биографије знаменитих Примораца и монографије појединих српских православних општина у Приморју. Материјал у Хрватском повијесном музеју се углавном састоји од приватне кореспонденције Герасима Петрановића.
- e) Владан Десница — књижевник, чији је отац био из угледне српске обитељи која је имала важну улогу у културном и политичком животу Далмације 19. и 20. ст., а мајка је потјецала из Боке Которске, из обитељи Луковић. У збирци Владана Деснице у Хрватском повијесном музеју налазе се писма која су била упућена његову оцу крајем 19. стољећа, кореспонденција неких других свјетовних и црквених особа и неколико списа из задарског нотаријата.

- f) Никодим Милаш — канонист и црквени повјесничар, рођен у Шибенику 1845. године, умро у Дубровнику 1915. године. У Хрватском повијесном музеју чувају се његови списи који се тичу француске владавине у Далмацији.
- g) Бошко Стрика — колекционар и писац који је у првој половини 20. стољећа објавио двије књиге о далматинским и фрушкогорским манастирима. У Хрватском повијесном музеју чува се документација везана за Стрикине књиге (рачуни, наруџбенице, али и дијелови грађе).
- h) Душан Поповић — загребачки адвокат из прве половине 20. стољећа. У Хрватском повијесном музеју се чува грађа везана за адвокатску канцеларију Душана Поповића.
- i) Бранко Сучевић — књижевник и педагошки радник, рођен у Бихаћу 1897. године. Судјеловао је у НОБ-у и на ослобођеном подручју био вијећник ЗАВНОХ-а. Послије ослобођења 1945. године био је секретар Српског културног друштва “Просвјета” и равнатељ Музеја Срба у Хрватској. Писао је приче за дјецу, објавио неколико новела и приповијетки, сурађивао у педагошким часописима и проучавао прошлост Војне крајине. У Хрватском повијесном музеју чувају се неки Сучевићеви текстови намијењени за објављивање у *Српској ријечи* и материјал везан за Музеј Срба у Хрватској док је Сучевић био равнатељ.
- j) Никанор Грујић — владика пакрачки, рођен у Липови у Барањи 1810. године, а умро у Пакрацу 1887. године. У Хрватском повијесном музеју сачувано је неколико његових декрета.
- k) Симо Матавуљ — рођен 1852. године у Шибенику, књижевник. У Хрватском повијесном музеју налази се дио приватне кореспонденције Симе Матавуља.
- l) Владимир Красић, српски народни приповједач и повјесничар из друге половине 19. стољећа. Бавио се истраживањем црквене повијести. У Хрватском повијесном музеју налази се низ Красићевих текстова везаних за српску повијест.

3. *Похрана Српске православне цркве*

- a) Документи из манастира Ораховица. Ради се о документима који потјечу од краја 17. стољећа до прве половине 20. стољећа. Ова збирка докумената у Хрватском повијесном музеју најбогатија је и најкомплетнија збирка која се тиче православних цркава.
- b) Документи из Горњокарловачке епархије. Богата збирка докумената који се налазе у похрани у Хрватском повијесном музеју потјече из Горњокарловачке епархије. Материјал се односи на нацрте појединих цркава (Комоговина, Меченчани), на документе из манастира Гомир-

је, на писма појединих епископа, уговоре, циркуларне протоколе појединих парохија...

- с) Документи из Пакрачке епархије. Материјал који се налази у Хрватском повијесном музеју, а тиче се Пакрачке епархије, односи се углавном на манастир Пакру (цртежи и скице манастира, рукопис Доситеја Кутузова о манастиру и монасима у њему, рачуни, литургијски текстови...), манастир Дреновац (некада манастир Дреновац, касније само парохијална црква; сачувана је Споменица православне српске парохије у Дреновцу) и опће списе који се тичу Пакрачке епархије (разна именована, дипломе...).

4. Савез српских земљорадничких задруга

Материјал који се односи на Савез српских земљорадничких задруга врло је богат. Ради се о документима из друге половине 19. стољећа и из 20. стољећа. Бројни пописи, реферати, записници са скупштина, правила, те документација појединих пододбора карактеристика су грађе која се налази у Хрватском повијесном музеју, а односи се на земљорадничке задруге.

У сијечњу 1898. основан је Савез српских земљорадничких задруга у Аустро-Угарској, у који је ушло 10 задруга са 152 задругара, са 7.265 круна удјела и 340 круна резерве. Овакве организације су се радно допуњавале, а то је био модел за чвршће повезивање српског народа, посебно исељеничких кругова, прије свега у циљу економског јачања. Савез српских земљорадничких задруга је на збору 29. новембра 1897. изабрао свој први управни и надзорни одбор. За почасног предсједника изабран је др. Ливије Радивојевић, који је на такву дужност изабран и у тек основаној Српској банци. Чланови одбора били су: Радослав Марковић из Инђије у Сријему, Миле Бинач из Велике Писанице у бјеловарском крају, Милан Рајковић из Нештина у Сријему, М. П. Соларић из Н. Пављана у Бјеловарској жупанији, Тодор Марић из Каменице у Сријему, Петар Сучевић, Владимир Матијевић, Амвросије Павловић, др. Светислав Шумановић и Аћим Ђермановић (уједно и као тајник) из Загреба. У Надзорни одбор изабрани су Симо Мишчевић, др. Јован Пачу, Милан Николић из Загреба, Стеван Бећаревић из Бингуле и Александар Јовановић из Мохова у Сријему. И један и други одбор изабрали су представници 11 задруга. Њихов је број поткрај 1898. нарастао на 35. Присутност др. Јована Пачуа и Владимира Матијевића потврђивала је озбиљност којом је основан овај савез. У календару *Србобран* за 1898. годину каже се да је 29. децембра 1897. одржана у Загребу “без шума и вике” једна од “најзначајнијих скупштина рода српског на овоме крају. На чело задруге бирају се

по честитости и угледу први људи, а на челу свију задруга у Савезу бирају се први људи у народу.” За оснивање задруге било је потребно 10 задругара, који могу располагати својом имовином. Задруга је морала бити регистрирана у надлежном првоступањском суду. Одговорност задругара могла је бити ограничена (СОЈ) или неограничена (СНЈ). Задруге су осниване на чланским удјелима или без њих. Кредити задругарима давани су уз писмену гаранцију јамаца. Финансијска средства задруга увећавана су и сталном штедњом — обавезним улагањем одређене своте новца чланова. Органи задруге су скупштина, управни и надзорни одбор. Све земљорадничке задруге биле су чланице Главног савеза српских земљорадничких задруга. У оквиру задруга постојали су разни одјели: за набаву и продају, производњу, прераду... Из њих су касније настајале специјализиране задруге: мљекарске, набављачке, здравствене, сточарске, воћарско-виноградарске... Посебна пажња поклањала се моралној исправности чланова. За неиспуњавање обавеза ишло се пред “суд добрих људи” или је слиједило искључење из задруге. Кроз задружно организирање тежило се, наиме, не само поправљању материјалног положаја земљорадника, већ и сузбијању свих лоших навика које су царевале на селу, као што су пијанство, зеленашење, псовање, парничење. Истицани су честитост и поштење. Нарочито се водило рачуна о томе да политичке размирице не продру у задруге, премда се томе није могло увијек стати на крај. Специфичан начин рјешавања спорова насталих међу задругарима обављан је кроз дјеловање “суда добрих људи”. Може се закључити да је он пресуђивао на основи обичајног народног права, иако је и у правилима и “Међусобном уговору” било регулирано како се бирају његови чланови и које су му функције. Из сачуваних докумената и текстова објављених у задружној штампи сазнаје се да су се одлуке “суда добрих људи” поштовале и биле коначне, а да се од “суда добрих људи” бјежало “као од какве наметнуте власти”. Ови судови постојали су у свим типовима земљорадничких задруга. Међу оснивачима и заслужнима за развој задругарства предњачили су познатији људи, посебно свећеници и сеоски учитељи. До Првог свјетског рата најбројније су биле кредитне задруге. Њихово дјеловање прекинуто је ратним страдањима, али су потом обновљене и углавном су функционирале, са више или мање успјеха, до Другог свјетског рата. Придонијеле су развоју капитализма и робно-новчаних односа на селу. Ипак, сиромашнијим сељацима нису били доступни ови кредити. Осека у пословању ових задруга запажа се од почетка велике економске кризе након 1929. Иза Другог свјетског рата Савез Српских земљорадничких задруга функционирао је до 1948. године.

5. Српска банка

Дио документације у Хрватском повијесном музеју односи се на Српску банку. Тај материјал састоји се углавном од документације појединих филијала Српске банке у Хрватској и Босни и Херцеговини, те од документа о случајевима појединих банчиних клијената. Материјал је вриједан за проучавање економске повијести прве половине 20. стољећа.

Српска банка најважнија је српска банка у Аустро-Угарској до Првог свјетског рата. Постојала је, као једна од највећих банака, све до Другог свјетског рата. Српску банку су 1895. године основали Владимир Матијевић, барун Јован Живковић Фрушкогорски, др. Богдан Медаковић, др. Светислав Шумановић и др. Ливије Радивојевић. Изгледа да је извјесну улогу у оснивању банке имао и Коста Таушановић, ранији министар привреде Краљевине Србије који се у то вријеме налазио у Загребу. Главни покретач и дугогодишњи предсједник банке до своје смрти 1929. године био је Владимир Матијевић, раније трговац, који је имао разгранате пословне везе. На почетку рада банка је имала капитал од 3,06 милијуна форинти, а равнатељ је био Ђорђе Велисављевић. Српска банка представљала је основу финансијске организације Срба у банској Хрватској, Босни и Херцеговини и цијелом подручју Аустро-Угарске. Прикупљала је депозите и финансијала трговачке, индустријске и друге послове, укључујући и обилно кредитирање сељака. Око ње је временом формиран већи број локалних српских банака и штедионица. Сурађивала је са Српским привредним друштвом Привредник, Савезом српских земљорадничких задруга и Централном касом српских привредних задруга. Важан корак према јачању банке и ширењу њезина утјецаја на подручје Војводине било је фузионирање Српске банке с новосадским Централним кредитним заводом, који је представљао најјачу српску банку у јужној Угарској, 1914. године. Након Првог свјетског рата банка је наставила с опрезном кредитном политиком, па је није погодила економска криза 1931. године, али је доста тешкоћа у њезину пословању донио државни програм раздужења сељака који је знатан терет пребацио на банке. Српска банка била је већински власник Јадранско-подунавске банке из Београда. Банку је, као предсједник управног одбора, у раздобљу 1929.-1941. године водио Светислав Шумановић. 1929. године банка је имала следеће филијале: Нови Сад, Суботица, Сомбор, Дубровник, Митровица, Сплит, Шибеник и Книн. Касније је број филијала порастао. Успоставом Независне Државе Хрватске Српској банци је промијењено име, а након Другог свјетског рата банка није обновљена.

6. Српско културно друштво “Просвјета”

Дио фонда који се односи на Српско културно друштво “Просвјета” обухваћа неколико кутија и у њима се углавном налазе рачуни за раздобље између 1949. и 1953. године.

7. Српско пјевачко друштво

Ради се о материјалу који припада Српском пјевачком друштву “Обилић” и Академском пјевачком друштву “Балкан”. Кутије углавном садржавају пописе чланова, пописе књига у библиотекама пјевачких друштава, записнике сједница, дописе, осмртнице чланова друштва, те потјечу из краја 19. стољећа и прве половине 20. стољећа.

8. Задружна штампарија

У Хрватском повијесном музеју налази се невелик фонд који се односи на материјал из Задружне штампарије. Он се може подијелити у два дијела. Први се дио тиче времена прије Другог свјетског рата, кад је штампарија дјеловала самостално, и у њему се налази велик број клишеја фотографија, што представља изузетну вриједност. У другом дијелу, који се односи на вријеме након Другог свјетског рата, кад је штампарија дјеловала унутар СКД “Просвјета”, материјал сачињавају рачуни, тј. благајничка и књиговодствена документација.

Српска задружна штампарија основана је 1896. године, а крајем 1897. постаје дионичарско друштво. Међу дионичарима се налазе Аћим Ђермановић, равнатељ Савеза српских земљорадничких задруга, Будимир Матијевић, др. Јован Пачу, лијечник из Београда, др. Ђорђе Красојевић и Арса Пајевић, књижар, обојица из Новог Сада, др. Младен Миланац из Ирига и други. У вријеме Првог свјетског рата Српска штампарија је затворена, а након рата, 1920. године, преузима је Савез српских земљорадничких задруга у Загребу. Године 1934. претворена је у самосталну задругу под називом Задружна штампарија и учлањена је у Савез српских земљорадничких задруга. За вријеме НДХ добила је назив Усташка тискара, а након ослобођења 1945. наставила је с радом под ранијим називом Задружна штампарија. Године 1947. прешла је у састав СКД “Просвјета”. Од 1951. носи назив Штампарија “Просвјета”. У штампарији су у првој половини двадесетог стољећа штампани часописи *Србобран*, *Српско коло*, *Невен*, *Врач и оџаџиц*, *Српска зора*, *Српски задруџар*, *Привредник* и *Селачко коло*, а након Другог свјетског рата *Српска ријеч*, *Просвјета*, *Задружни календар*, *Задруџар*, календар *Просвјета* и друга издања.

9. Разно

Осим наведених збирки постоје дијелови грађе који се односе на аустро-угарску војску, војску Краљевине Југославије, Независну Државу Хрватску, Хрватску пољођелску банку, биљежничку канцеларију Јоханнеса Персицића и дуцале сердара Митровић-Јанковића, а који се не односе директно на повијест Срба у Хрватској, али су уврштени у збирку докумената као дио проширеног фонда. Дакако, постоје и кутије које се у Хрватском повијесном музеју воде под разно (*варија*) или под појединачним насловима (као нпр. цеховске дипломе и привилегије), те се у њима такођер налази грађа која се односи и на повијест Срба у Хрватској (на примјер поједине привилегије које су православни добили од цара Леополда и томе слично). Због мањег обуја те грађе и због тога што она не припада материјалу који се изравно односи на Србе у Хрватској нећу се задржати на описивању појединих докумената и институција. Најважније информације за набројене документе налазе се у прегледу грађе по кутијама.

Закључак

У Хрватском повијесном музеју налази се изузетно вриједан материјал за проучавање повијести Срба у Хрватској. У раду је дан преглед материјала који се чува у појединим кутијама, па то — чини ми се — представља добар почетак за суставније истраживање фонда ових докумената у Хрватском повијесном музеју. Документација је различите провенијенције, а кад би се истраживања надопунила изучавањима у Хрватском државном архиву и у другим архивима у Хрватској, било би несумњиво могуће на основи ове документације конципирати знанствене радове из домена економске, црквене, политичке и културне српске и хрватске повијести. До сада није израђен аналитички инвентар материјала који се односи на Србе у Хрватској а који се налази у другим институцијама у Хрватској, те је један од следећих задатака Архива Срба у Хрватској да састави такве инвентаре који би истраживачима увелике олакшали посао.

Инвентар фонда Музеја Срба у Хрватској и похране Српске православне цркве у Хрватском повијесном музеју

Инвентар фонда Музеја Срба у Хрватској и похране Српске православне цркве у Хрватском повијесном музеју

Број кутије (архивске јединице)	Назив кутије	Садржај кутије	Посебне напомене
1.	Музеј Срба у Хрватској	Музеј Срба у Хрватској – дарови и поклони – пописи; документи везани за Краљевину Југославију; документи везани за Српски клуб вијећника ЗАВНОХ-а, Записник II. скупштине “Просвјете”; Записник Главног одбора Срба у Хрватској; Музеј Срба у Хрватској – материјали; Ратне штете на споменицима у Хрватској.	Посебно занимљиви документи су: попис интелектуалаца – избјеглица из Хрватске и Далмације (углавном професори, ветеринари, чиновници, инжењери, студенти и доктори); попис парохија Загребачко-љубљанске епархије и бројчано стање у њима; попис уништених православних споменика и материјална штета; СПЦ у Сушаку тражи пароха Симеона Омчикуса којег су заробили у листопаду 1942. године Талијани; извјештај о манастиру Крка; нацрт торња и цркве православне у Иванић-Граду (данас не постоји); нацрт просторија Музеја Срба у Хрватској; попис српских часописа који су излазили у Хрватској до 1918; подаци Музеја за умјетност и обрт о православним црквама у Хрватској; попис цркава око Бјеловара оштећених (стање 21. вељаче 1948.г.); извјештај Комитета за културу и уметност при влади ФНРЈ (пописи оштећеног инвентара цркава у Славонији).
2.	Оставштина писама Стевана Шупљикца	Архивалије НОБ-а; Фотографије Манојла Хрваћанина из Дубице; Станојевић – записи; Велеиздајнички Фриедјунгов процес; Светозар Прибићевић; Никола Тесла; Српски сокол.	Посебно занимљиви документи: Књижица “Кримска конференција”; писма Саве Косановића у вези с Теслином оставштином; Б. Будисављевић, “Неколике моје успомене на Никанора Грујића”; изресци из “Србобрана”, “Српског кола”, “Покрета”, “Хрватске” и чешке штампе о Фриедјунговом процесу; дописи везни за смрт Светозара Прибићевића; разгледнице (Стари град Пакрац); правила “Српског сокола” у Загребу; распуштање друштва “Српски сокол” (1913 – 1920.г.)
3.	Збирка Герасима Петрановића	Исјечци из новина; записници из 1870.г. и 1918/1919.г.; списи о оставштини Герасима Петрановића 1905/1906.г.; руком писана недатирана правила за пост; осмртнице; двије свједоцбе; наредба епископа Никодина 1903.г.; посвете Герасиму Петрановићу; писма Герасима Петрановића 1834. – 1877. године; писма послана А. Вујатовићу у Книн (1877. прва половина 20. стољећа; рукописи; службени дописи сврстани по годинама (1850 – 1923) (већина на талијанском).	Посебно занимљиви документи: свједоцбе Марка Петрановића из 1846. и 1855. године; осмртнице (Мирко Т. Синобад, Стево Поповић, Јоаким Бједов, Герасим Петрановић); рукопис Божидара Петрановића “Земљопис”.

4/1.	Збирка Десница	Писма; списи задарског нотаријата (4 документа) 15- 17. ст.; дипломе и декрети српске владе (1839 – 1895.г.) – 9 ком.; молбенице и увјерења – Србија (1847 – 1883.г.) – 13 ком.; уредбе и прокламације кнежевине Србије (1813 – 1858) – 3 ком.; југо-славенски државни акти (1933 – 1939) – 2 ком.; рукописи и кореспонденција Герадија Мамуле – пароха у Ријеци (1825 – 1832); писма упућена Теодору Сушићу – протопрезбитеру у Шибенику (1834 – 1846.г.); књига мртвих манастира Крупа (1825 – 1836) – парохије Крупа и Голубић.	Посебно занимљиви документи: документи из задарског нотаријата (4. ком.):1. купопродајни уговор Сутомишница – Угљан из 1425.г., 2. продаја неких добара у Задру – пљенидба 1476.г., 3.нагодба Б. Албертис удана Задулић са Томом Петрићем (Задар 1407. г.), 4. Антонио Барбара, Задар 1670.г.; књига мртвих манастира Крупа (1825 – 1836.г.); позив на уједињење 1848. године.
4/2.	Збирка Десница	Попис писма упућених Десничиним оцу 1875.- 1878.г.; писма Лазара Томановића из Дубровника; Народна захтјевања из 1848. г.; писмо скупштине опћине Вараждин “Браћи Далматинцима”.	Посебно занимљиви документи: писмо скупштине опћине Вараждин “Браћи Далматинцима”; Народна захтјевања из 1848. године.
4/3	Збирка Десница	Пописи писама која су упућена Десничиним оцу и које је он упућивао другима и нека друга писма. Писма су сложена по бројевима (већи дио је рукопис)	Посебно занимљиви документи: писмо о судјеловању Личана у устанку 1875.г. у Босни (бр. 11); битка на Граховском пољу (бр. 37); о сукобу с Турцима – чета Голуба Бабића (бр. 49); изношење идеје Лазара Томановића о хрватско-српском спору у Далмацији и будућности српског народа (бр. 62); битка на Унцу (бр. 67); звјерства Турака и напад устаника на Бјелај (бр. 111); болница у Србу у Лици (бр. 112); избављење 7000 људи из Грмеча (пише Петар Узелац Петру Петрановићу) (бр. 116); Бајо Божић захваљује Обровачком одбору што му је помогао да побјегне из интернације (бр. 128); школа за босанске избјеглице у Плавном (1877.г.) (бр. 184 б); Миле Попадић моли Обровачки одбор да пошаље одјевне предмете за пострадале у Босни (бр. 241 а).
5.	Списи Милаш (списе је сакупио и преписао Никодим Милаш (1845 – 1915.г.), црквени повјесничар и епископ задарско-истарски)	Мисал пароха из Дрниша из 1819.г.; списи о раздобљу француске владавине у Далмацији.	Посебно занимљиви документи: извод из књиге “Minutes du travail general des cultes, provinces de la Dalmatie no. 5” из 1811. године – табеларни и статистички подаци о парохијама, црквеним лицима, броју душа и др. с подручја Далмације; писмо Књићана др. Иринеју Ђорђевићу о конференцији у Muenchenu 1938. године.
6.	Српска ријеч (1947 – 1950)	Списи органа главног одбора Срба у Хрватској “Српска ријеч”; чланци; тисканице; фотографије.	Посебно занимљиви документи: фотографија Тушиловића непосредно након Другог свјетског рата; фотографија Сињске алке; фотографија обрађивања земље у селу Дабрна (Глина); градња котарског суда у Вргинмосту; спис о пресељавању Личана у Војводину; попис пододбора СКД “Просвјета” непосредно након Другог свјетског рата; чланци из “Српске ријечи” из раздобља 1947. – 1950.г.

7/1.	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско-порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: опис манастирског грунта (1771. – 1774. г.) (бр. 75а); искази наредба епископа Пакрачко-славонског Софронија Јовановића игуману ораховичком г. Јоаникију о дужностима појединца – 3.8. 1747.г. (бр. 2); писмо Јефрема Јанковића, пароха мохачког и епископа сигетског да приме монаха у манастиру Ораховица будући да их нема много – 11.3.1691. (најстарији документ) (бр.1); наредба Марије Терезије да се истраже убојства која су почињена у манастиру и околини (9.3.1766.); тестамент јеромонаха Еулофија (?) у којем оставља новац манастиру, игуману 50 дуката, 52 књиге дијаку Тоди ако остане у манастиру, а одјећу браћи да се обуку (22.10.1773.) (54 а); писмо епископа Пакрачко-славонског и Вараждинско-крижевачког да је игуман Поповић разријешен дужности те да се убудуће њему обраћају (5.2.1775) (бр. 55 а); архиепископ Јован Георгијевић (Карловци) тражи да се препишу сви стари документи у Ораховици и да се њему пошаљу (17.3.1774.) (бр. 56а); извод из апела с митрополитског конзисторијума у Карловцу са 6. и 7. сједнице да манастиру Ораховица припадне црква у Дреновцу, манастиру Пакри црква у Доњој Вријесци (св. Ана) и манастиру Лепавини црква у Бршљаници (27.8.1788.) (бр.61)
7/2	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско-порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: попис монаха у манастиру Ораховица (1771.г.) (бр. 79а); попис монашких правила за манастир Ораховицу (8.9.1782.) (бр.120); наредба о проведби инквизиције (налог епископа Пакрачко-славонског) (18.12.1782.) (бр. 130); начин понашања и тумачење проповједи код православних кршћана (22.2.1783.) (бр. 143).
8/1	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско-порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: епископ Пакрачко-славонски Павао Алакумовић пише архимандриту ораховичком да сви документи морају бити писани на латинском и њемачком језику према царском указу (15.6.1784.) (бр. 182); царски укази о дезертерима (1785.г.) (бр. 194 – 195); попис мјеста у жупанији Вировитичкој – наводи се 245 мјеста (1789) (бр. 245); писмо епископа Пакрачко-славонског Кирила Живковића игуману ораховичком Јовану Јовановићу у којем му јавља да ће се у Темишвару одржати сабор и да до 15.8.1790. изабере депутацију те да дође у Пакрац (26.7.1790. у Северину) (бр. 293).
8/2	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско-порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: писмо епископа Пакрачко-славонског Кирила Живковића игуману Јовану Јовановићу о потреби школовања дјеце (бр. 307); исправа издана у Осиеку о одвођењу људи у рат из манастира Ораховица (18.7.1797.) (бр.409); исказ о помоћи из манастира Ораховица за војску у воловима и коњима (1797.) (бр.417); инвентар пописан након смрти администратора Саве Василевића (1799.) (бр. 440)

9/1	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско-порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: заповјед о пописивању становништва упућена игуману ораховичком Јовану Јовановићу (13.4.1804.) (бр.496); писмо суца Szurgicha манастиру да манастир мора са својег имања послати три момка у Осијек од којег ће једног одабрати за војску (28.9.1805.) (бр.514а); пакрачки епископ Кирил Живковић моли игумана ораховичког Јована Јовановића да прими Николу (Георгија) Поповића из Кањиже који је завршио 6. разред за монаха (10.7.1807.) (бр. 521); писмо конзисторијума епархије Пакрачке да звоне звона осам дана због смрти Кирила Живковића (епископа Пакрачке епархије) (13.8.1807.) (бр. 525).
9/2	Манастир Ораховица	Званични акти; земљишно имовински предмети; финансијско – порезни предмети; разна свједочанства; кореспонденција и сл. из година 1691., 1747., 1760 – 1782, 1783, 1784 – 1786, 1788, 1797 – 1820. Документи су поредани по бројевима и налазе се у кошуљицама.	Посебно занимљиви документи: писмо инспектора Антуна Брајковића игуману Јовану Јовановићу да се Симо из Обрадовице због крађе стоке да "кастригирати", а да је то заповјед господина Адамовића (3.10.1810.) (бр.571); писмо епископа Пакрачког Јосифа Путника игуману ораховичком Јовану Јовановићу – јавља му да му шаље у затвор на мјесец дана пароха меденичког јереја Арона Умиленовића, да му пошаље карактеристике (13.5.1813.) (бр.592); писмо епископа Пакрачко-славонског и варајдинског Јосифа Путника да је игуман ораховички Јован Јовановић кажњен на мјесец дана круха и воде због лошег понашања према јеромонаху Јовану Иривоичу (1814.) (бр. 597); копија права манастира Ораховице изданих 31.3.1758. од Арсенија ИВ. и потврђене од Павла Ненадовића, архиепископа и митрополита карловачког (16.4.1819.) (бр.629).
10.	Манастир Ораховица	а) кореспонденција, протоколи и сл. – документи 1814. – 1825.; б) протоколи и писма 1829. – 1839. Документи немају описе.	Посебно занимљиви документи: документи у вези градње млина 1858 – нацрт млина и писма (1835. – 1865.г.)
11.	Манастир Ораховица	а) кореспонденција 1832 – 1840 + два документа из 1825. и 1851.г. б) протоколи, табеларни прикази између 1832 и 1840.г. Документи немају описе.	
12.	Манастир Ораховица	а) кореспонденција 1841 – 1850.г. б) протоколи, свједочење, рачуни и др. 1824 – 1853.г. Документи немају описе.	
13.	Манастир Ораховица	а) Кореспонденција игумана манастира Ораховица Митрофана Видаковића (1927. – 1935. г.). б) Збирка штампата (1842 – 1850) Документи немају описе.	Посебно занимљиви документи: старе разгледнице; допис приликом прославе 40 година архијерејске, 60 година свећеничке и 80 година живота владике Мирона; оглас о помиловању хајдука; писмо Фердинанда бану Јелачићу и његов одговор (4. – 7.9.1848.); писмо Јелачића свим духовним и свјетовним поглаварима те часницима и осталом народу; писмо градском поглаварству Новог Сада; српска захтјевања (27.3.1848.).

14.	Манастир Ораховица	<ul style="list-style-type: none"> a) расходи манастира Ораховица 1932/1933.г. b) планови надоградње c) црквене проповједи везане за благодане d) документација манастира 1879 – 1897.г. 	Посебно занимљиви документи: свјedoцбе о понашању појединих пароха; скица манастира Ораховице (1:50); устав царевине Аустрије
15.	Манастир Гомирје	<ul style="list-style-type: none"> a) план клерикалног конвикта Плашки b) записи разног садржаја (3 књиге), неколико "тефтера", пописи црквених књига (1732/33 – 19.ст.) c) књига рођених манастира Гомирје из цркве светог Јована Крститеља, 19. ст. (1822. – 1835. г.) d) циркуларни протокол манастира Гомирје (1830 – 1836.г.) 	
16.	Манастир Ораховица	<ul style="list-style-type: none"> a) протокол умрлих манастирских служитеља и странаца 1789. – 1918.г. b) књига издатака манастира Ораховице c) записници саборских засједања манастира Ораховица (1859. – 1894.г.) d) књига издатака манастира Ораховица e) одредбе Карла VI. за доњу Славонију и Сријем 1737.г. f) препорука Арсенија IV. 1759. године манастиру Ораховица g) разне потврде, пријеписи, новчане обавезе за војску (1797. – 1801.г.) 	Посебно занимљиви документи: препорука Арсенија IV. 1759. године манастиру Ораховица.
17.	Манастир Ораховица	<ul style="list-style-type: none"> a) записник прихода манастира Ораховица 1779, 1783 и 1765.г. b) записник прихода манастира Ораховица 1776 – 1781.г. c) записник прихода и расхода манастира Ораховица 1768 – 1778.г. d) књига рођених, вјенчаних и умрлих с пописом становништва по домовима – манастир Ораховица (од средине 18. стољећа) 	Посебно занимљиви документи: књига рођених, вјенчаних и умрлих с пописом становништва по домовима – манастир Ораховица (од средине 18. стољећа).
18.	Манастир Ораховица	<ul style="list-style-type: none"> a) записник прилога манастиру Ораховица (1789 – 1879.г.) b) циркуларни протокол манастира Ораховица (2/2 18. стољећа) c) попис становништва по домовима (1784 – 1804) d) неколико списа о плаћеним трошковима разним мајсторима 	
19.	Манастир Ораховица	<ul style="list-style-type: none"> a) књига дојмова о манастиру Ораховици 1897 – 1933.г. b) протокол дошлих и умрлих монаха манастира Ораховица (1789. – 1918.г.) 	

20.	Манастир Гомирје	<p>a) протоколи манастира Гомирје за 1861. годину</p> <p>b) писмо упућено јеромонаху Герасиму из Плашког 30. коловоза 1769. године од Д. Јакшића, епископа карловачког (лоше очувано)</p> <p>c) попис прихода манастира Гомирје за 1784. годину.</p> <p>d) писма Лукијана Мушичког</p> <p>e) разна црквена документација манастира Гомирје 1885. године</p> <p>f) писма и уговори манастира Гомирје из 1834/1835. године</p> <p>g) дописи упућени С. Илићу у манастир Гомирје 1835. године</p> <p>h) рачуни манастира Гомирје из 1834., 1929., 1934. и 1935. године</p>	Посебно занимљиви документи: писма Лукијана Мушичког архимандриту упућена из Плашког 1824. и 1828. године о Сави Мркаљу.
21.	Манастир Гомирје, Дрежничка парохија	<p>a) протоколи храма у Гомирју из 1860. године</p> <p>b) књига крштених за парохије Моравице, Јасенак и Поток за 1861.г.</p> <p>c) књига умрлих за Моравице, Јасенак, Врбовско, и Хрелвина (?) за 1861. годину</p> <p>d) књига вјенчања за Јасенак 1861.г.</p> <p>e) књига вјенчаних, крштених и рођених за Моравице, Гомирје, Врбовско, Јасенак, Тук, Љуботину, Поникве и Хрелвина (?) за године 1862., 1863., и 1864.г.</p> <p>f) сватовска литургија из Лике</p> <p>g) протоколи парохије Дрежница за 1841. годину</p>	
22.	Пакрачка епархија	Кутија садржи највећим дијелом проповједи црквених лица, кореспонденцију службеног и приватног карактера, рачуне, понуде за сурадњу с разним друштвима, наурте, скице манастира и предмете.	Посебно занимљиви документи: фотографија Г. Петрановића; владика Н. Грујић као дијете с родитељима; парох Николић, отац епископа Мирона; новчаник с фотографијама црквених личности; посланица Гаврила – српског патријарха из 12. 1939. године; посланица пакрачког епископа Мирона из 1918.г.; цртеж манастира Пакра; скица “киоска” у порти манастира Пакра (1936.г.); оглас “Соколске чете” из Бијеле (Дарувар) о вјежби.

23.	Пакрачка епархија	<p>a) диплома Марије Терезије из 1772. године за Костајницу, Карловац и Пакрац</p> <p>b) књига – Србија у сликама – Станојевић</p> <p>c) рукопис Доситеја Кутузова: “Опис и повијест манастира Пакра”; попис монаха у манастиру Пакра; реквирирање звона у манастиру Пакра за вријеме Првог свјетског рата у ратне сврхе; два дописа</p> <p>d) нацрт гробнице пакрачког епископа Мирона Николића</p> <p>e) рачуни манастира Пакра</p> <p>f) књижица руком писана литерарног садржаја с датумом 14. липањ 1829. и потпис Георги Николић</p> <p>g) циркуларни протокол парохије Бршљаница (1858. – 1890)</p> <p>h) дописи земаљске владе с потписом банова</p> <p>i) документација о набави антиминос (1903. – 1940.г.)</p>	<p>Посебно занимљиви документи: диплома Марије Терезије из 1772. године за Костајницу, Карловац и Пакрац; рукопис Доситеја Кутузова: “Опис и повијест манастира Пакра”; попис монаха у манастиру Пакра; реквирирање звона у манастиру Пакра за вријеме Првог свјетског рата у ратне сврхе; допис да се не узме задње звоно за ратна дјеловања с манастира Пакра; допис “Да се знаде” да су реквирирана звона манастира Пакра.</p>
24.	Пакрачка епархија (криво заведено Горњокарловачка епархија)	<p>a) споменица српске православне парохије у Дреновцу (пакрачка епархија) (од почетка парохије до 1951.г.) – написао јеромонах – администратор Амвросије Поповић</p> <p>b) Артицули диаеталес – пет књига из 1792., 1796., 1802., 1812. и 1836.г. на име Ђирила Живковића, Јосипа Путника и георгија Гхранслава</p> <p>c) Извјештај Ј. Анђелића, патријарха у Сремским Карловцима министру и предсједнику Tiszi у Будимпешти о стању СПЦ 1870-тих година.</p>	<p>Посебно занимљиви документи: споменица српске православне парохије у Дреновцу (пакрачка епархија) (од почетка парохије до 1951.г.) – написао јеромонах – администратор Амвросије Поповић (посебно занимљиво од 174 – 212 стр. (О трагедији српског народа у Хрватској 1941 – 1945).</p>
25.	Горњокарловачка епархија	<p>a) циркуларни протокол парохија Јасеновац и Костајница 1819 – 1833.г.</p> <p>b) дописи епархији у Плашком (19.ст.); кореспонденција Плашки (1824. – 1834.г.) писма Лукијана Мушицкоког упућена у Плашки</p> <p>c) нацрт правила Светосавског православног покрета</p> <p>d) спискови упражњених парохија</p>	<p>Посебно занимљиви документи: план црквеног стана у Плашком; списак упражњених парохија епархије Горњокарловачке из 1908., 1909., 1935., 1939.</p>
26.	Горњокарловачка епархија	<p>a) циркуларни протокол Горњокарловачке епархије 1810 – 1821.г.</p> <p>b) попис православних у Горњокарловачкој епархији за војну годину 1830 и 1831. (II. Банска регимента)</p> <p>c) Артицули диаеталес из 1802. и 1807. године на име М. Миоковића и П. Видака – карловачке епископе</p> <p>d) епископ карловачки, костајнички, лички и крбавски – диплома о постављању пароха Петра у Кленовцу (?) 1816.г.</p>	
27.	Манастир Ораховица	<p>списи између 1712. – 1770.г. сложени су по годинама у кошуљицама без посебних ознака што је предмет којег списка.</p>	

28.	Разно	<p>a) уређење манастира Дреновац, 1768.г.</p> <p>b) провођење унијаћења у манастиру Марча 1753.г.</p> <p>c) манастир Крка и Крупа – списи из 19. стољећа</p> <p>d) рукописни свесци Г. Мамуле (1810. – 1832.)</p> <p>e) кореспонденција М. Николића – пакрачког епископа, упућена Илариону Земерском, архимандриту у Карловцима, поч. 20. стољећа</p> <p>f) систем судског конзисторијума</p> <p>g) спис о повијести раног средњег вијека</p> <p>h) упуте како треба писати на “простом славенском”</p>	
29.	Разно	<p>a) документи који се односе на трговца Илију Гутешу из Загреба, Влашка 81 за раздобље 1917. – 1918.</p> <p>b) из архиве пароха Јована Богдановића из Дивосела (раздобље од 1794. – 1920.г.)</p> <p>c) записник сједнице БеоградскоЋкарловачке архиепископије 1935./1936.г.</p> <p>d) повијест кршћанске цркве (рукопис)</p> <p>e) успомене Милутина Гуића (рукопис)</p> <p>f) попис земљишног посједа митрополије Карловачке из 1905.г.</p>	Посебно занимљиви документи: попис књига из библиотеке Јована Богдановића; фотографије цркава у Метку и Жумберку; родословље Богдановића од 1733.г. (тј. од рођења Саве Богдановића, пароха из Вребца) до 1842.г.; успомене Милутина Гуића.
30.	Разно	<p>a) нацрти за жупне дворове, тј. парохијалне долове</p> <p>b) упуте како ваља поступити код покопа самоубојце</p> <p>c) пописи цркава и имена свештеника</p> <p>d) “Основа за градњу грчкоЋкатоличке жупне цркве, Аугуст Посиловић, Загреб 1915.г.</p>	Посебно занимљиви документи: попис парохијалних и филијалних цркава православне епархије Далматинско-истријске – 14/27. студени 1929.г.; попис имена свештеника у епархији Далматинско-истријској (1929.г.)
31.	Рачуни	<p>a) црквени рачуни – Плашки (1824. – 1938.г.)</p> <p>b) црквени рачуни манастира Беочин из 19. стољећа</p> <p>c) признанице за издани новац “Неприкосновене закладе” епископија Загребачко – љубљанска (1936. – 1937.г.)</p>	
32.	Пакрац и Плашки	<p>a) владарев позив (Фрањо I.) на Угарски сабор пакрачком епископу 1830.г.</p> <p>b) литургијски текст из Пакрачке епархије</p> <p>c) именованье С. Крагујевића за Пакрачког епископа 1843. године</p>	Посебно занимљиви документи: владарев позив (Фрањо I.) на Угарски сабор пакрачком епископу 1830.г.
33.	Дипломе С. Шупљикца	<p>a) диплома Стевана Шупљикца из ½ 19. стољећа добивена од цара Фрање I.</p> <p>b) диплома Стевана Шупљикца из ½ 19. стољећа</p>	
34/1.	Дипломе и именованья	<p>a) именованье Јосипа Путника за пакрачког епископа (Фрањо I.)</p> <p>b) именованье Еугенија Јовановића за карловачког епископа (Фердинанд I.) – 1839.г.</p> <p>c) протокол манастира Дреновац, 1759.г.</p> <p>d) диплома Карла VI. из 1726. године</p>	

34/2.	Пакрачка епархија	Писма из Нашица и Пакраца у Ораховицу	Посебно занимљиви документи: писмо конзисторијума из Пакраца бану Јелачићу – моле га да заштити православне из Крижевачке жупаније из села Дишник и Велики Прокоп (10.8.1848.) (инв.бр. 16); спис о насилном поунијаћивању (1782) (инв.бр. 15а); царска наредба о унији (23.10.1780.) (инв.бр.13 а); писмо народа и клера Вараждинског епископа Пакрачко-славонском Атанасију Живковићу – моле га да их заштити од поунијаћивања (18.11.1780.) (инв.бр.12 а)
35.	Оставштина В. Красића	а) штампати + двије карте б) књижевни рукописи в) свједочанства о унијаћењу д) описи манастира е) прогласи и наредбе ф) писма: оригинална (1736 – 1887), пријеписи (1760 – 1896), писма упућена В. Красићу (1881 – 1886) г) кронике ђ) Красићеве прилози за опћу повијест и) прилози за српску повијест	Посебно занимљиви документи: Опис манастира Ораховице (Летопис Матице српске 143); Манастир Лепавина (Летопис Матице српске 158 – 160); Манастир Пакра (Стражилово ИИ, 1886); Епископи Зринопољски и Костајнички (Глас истине IV, 1887); Грађа за историју српског народа: Акта дишничке и беденичке уније (Бршљан, 1885); Писма Лукијана Мушичког Јосифу Рајачићу (Јавор, 1888); описи манастира Дреновца, Марче, Лепавине, Ораховице и Пакре; књижевни рукописи и народне приповијетке које је прикупио В. Красић; географски положај манастира и дијецезе пакрачке (I. Лепавина, II. Пакра и III. Ораховица); попис оних који су трпили за закон кршћански у крајини Иванићкој; свједочанство Константина Смољановића, пароха Граберског у крајини Иванићкој (код Марче), 24.6.1753. (на хрватском).
36.	Оставштина Бошка Стрике	Документација о отпреми поштанских пошиљака (књиге Карађорђева Топола, Фрушкогорски манастири и Далматински манастири) и документација овлаштеног адвоката Б. Стрике која се односи на утјеривање дугова Б. Стрике за књиге (све је распоређено по областима у које су књиге послане: Шабачка епархија, Бачка епархија, Београдска архиепископија, Пакрачка епархија, пошта Сарајево, Америка)(1926 – 1931).	
37.	Оставштина Бошка Стрике	Чланци из новина (везани углавном за повијест Босне и православне цркве); рачуни за књиге; руком писана књига која садржи пјесме, говоре и саставке (2/2 19. стољећа); насловна страница “Постанак и развој српске црквено-народне аутономије”.	
38.	Оставштина Бошка Стрике	Неколико докумената у вези молбе Бошка Стрике да постане повјереник друштва “Србија” за Савску бановину; средње и основне школе – претплата на књигу “Фрушкогорски манастири”; попис парохија у које је књига послана.	
39.	Оставштина Бошка Стрике	Дописнице послане Бошку Стрика; попис претплатника на књигу “Фрушкогорски манастири”	
40.	Оставштина Бошка Стрике	Рачуни Бошка Стрике за књигу “Фрушкогорски манастири”	

41.	Оставштина Бошка Стрике	<ul style="list-style-type: none"> a) рукопис о капетану Л. Павковићу – српском народном добротвору b) прилози за повијест Горњо – карловачког владичанства под француском власти (није комплетно) c) грађа за манастир Дужи у Херцеговини d) рукопис “Опис манастира Рмањ у Босни” (садржи и попис инвентара) e) нацрт за књигу (насловна страна) “Босанско – херцеговачки манастири” f) “Хисторијат поште, телеграфа и телефона” (недостаје крај) g) плакат изложбе Б. Стрике h) Попис црквених старина, старјешина манастира Драговића i) рукопис: “Унијачење православних у Далмацији” (5 стр.) j) исјечци из новина “Источник” о босанско-херцеговачким манастирима, манастирима у Црној Гори, појединим истакнутим муслиманима, католицима у БиХ, српској школи у Сарајеву, Луки Вукаловићу, турским царевима, борби за црквену аутономију БиХ, Али-паши Ризванбеговићу, Мехмед паши Соколовићу... 	<p>Посебно занимљиви документи: “Прилози заповјест Горњо-карловачког владичанства” (није комплетно); грађа за манастир Дужи у Херцеговини; рукопис “Опис манастира Рмањ у Босни” (садржи и попис инвентара); “Хисторијат поште, телеграфа и телефона” (недостаје крај); Попис црквених старина, старјешина манастира Драговића; рукопис: “Унијачење православних у Далмацији” (5 стр.).</p>
42/1	Српско пјевачко друштво	<ul style="list-style-type: none"> a) записници сједница СПД у Загребу 1877 – 1887.г. b) записници сједница СПД у Загребу 1919 – 1932.г. c) попис друштвених музикалија d) хисторијат СПД у Загребу e) “Правила СПД у Загребу” из 1880.г. 	
42/2	Српско пјевачко друштво	<p>Грађа се односи на раздобље од 1882 – 1941.г.</p> <ul style="list-style-type: none"> a) записници сједница СПД у Загребу 1894 – 1896.г. b) записници сједница СПД у Загребу 1933 – 1941.г. c) уплатна књига чланова за 1941. годину d) Српско пјевачко друштво у Загребу – уздари 	
42/3	Српско пјевачко друштво	<p>Грађа се односи на раздобље од 1887 – 1909.г.</p> <ul style="list-style-type: none"> a) именик потпомажућих чланова СПД, Загреб (1905.г.) b) записници сједница СПД у Загребу 1899 – 1900.г. c) Повијест германске правне хисторије d) Дописи СПД у Загребу 1887 – 1892.г. 	
43.	Српско пјевачко друштво	<p>Грађа се односи на раздобље 1877 – 1886.г. – подаци о члановима</p>	

44.	Српско пјевачко друштво	Списи друштва су у два фасцикла. Први дио се односи на списе настале између 1893 и 1896.г., а други дио на раздобље од 1913 – 1934.г. У другом фасциклу су: а) кореспонденција (1913 – 1923) б) разно (1909 – 1926) в) кореспонденција, позивнице (1930.г.) д) документи (1914 – 1934) е) документи о И. Црнковићу из Глине ф) позивнице и програми за концерте г) четири осмртнице чланова друштва х) брошура "Вршачко српско црквено певачко друштво" и) исјечак из новина "Застава", Нови Сад, опис свечаности 28. свибња 1914.г.	Посебно занимљиви документи: потврда Јакову Готовцу на примљених 2000 к за награду за четири композиције "Бели орлови", (17.12.1919.)
45.	Српско пјевачко друштво	Кореспонденција 1937 – 1940.г.	
46.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који почињу са словима А – Л	Посебно занимљиви документи: У кутији се налази документација о Friedjungovom процесу: а) чланак др. Friedjunga у "Neue freude presse" од 25.3.1909. б) оптужбе против Friedjunga (новине "Србобран") в) докази др. Friedjunga д) искази свједока др. Friedjunga е) дописи о процесу у разним новинама ф) бечка штампа о процесу
47.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који започињу са словом Н	
48.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који започињу са словом О и П.	
49.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који започињу са словом П	
50.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који започињу са словом С	Посебно занимљиви документи: Велеиздајнички процес у Загребу 1908 – 1909.г.: а) књига Ђорђа Настић "Финале" б) новине "Србобран" в) истражни поступак против Ђорђе Настића (34 стр.) д) исказ Настића о томе да је он њемачки провокатор е) говор др. Срђана Будисављевића, народног заступника котара Брлог од 14.3.1911. на 22. сједници сабора Краљевина Хрватске, Славоније и Далмације.
51.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	Ова кутија обухваћа случајеве који започињу са словом Ш, Ж, W.	Посебно занимљиви документи: а) оврхе б) случај преваранта Geze Matachicha из Лобора в) спекуланти д) признавања очинства е) раставе брака

52.	Адвокатска канцеларија Душан Поповић	а) Случајеви канцеларије б) разни рачуни с) цјеник услуга адвокатске канцеларије	Посебно занимљиви документи: попис предмета у адвокатској пракси Душана Поповића; случај Milana Šufflaya; случај Јурја Деметровића (изгон на десет година); случај опћинског начелника из Двора на Уни који је због непоштивања одредби разријешен те дужности; бракоразводна парница др. Ивана Кошћака, доктора из Пожеге.
53/1.	Хрватска пољо- дјелска банка	а) Хрватска пољо-дјелска банка – Загреб б) годишња скупштина 1910. године с) повјерљиви извјештаји	
53/2.	Српска банка	Извјештаји Српске банке у Загребу за раздобље од 1895/96 – 1931. године	
54.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст а) Бјеловарска штедионица б) Српска штедионица Оточац с) Српска штедионица Окучани д) Српска штедионица Личко Петрово Село	
55.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Српска штедионица Глина б) Српска штедионица Осиек с) Српска штедионица Петриња д) Српска штедионица Госпић	
56.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Српски кредитни завод Бјеловар б) Комерцијална банка Загреб (Хрватска пољо-дјелска банка) с) Српска привредна банка Загреб	
57.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Средишња привредна и задружна банка Загреб б) Српска кредитна банка и штедионица Карловац с) Српска штедионица у коморским (Српским) Моравицама д) Кредитна господарска банка Загреб е) И. пучка далматинска банка Сплит ф) Српска кредитна банка Брод на Сави	
58/1.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Српска централна банка Осиек б) Српска централна банка за БиХ с) Јадранска пловидба Сушак д) Удружење банака у Београду	
58/2	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Правила југославенског Lloydа б) годишњи извјештаји	

59.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) документи који се односе на клијенте и службенике Српске банке b) главна скупштина југослаvensког д.д. Schicht – Lever за 1931. годину са записником и осталим прилозима c) закључне биланце d) кореспонденција намјештеника хотела Империл и Лапад у Дубровнику са Српском банком д.д. у Загребу	
60.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. а) Српска штедионица Нова Градишка b) Српска штедионица Слун c) Српска штедионица Грачац d) Српска штедионица Пакрац e) Српска штедионица Бихаћ f) Дисконтна банка Загреб	
61.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. a) Прво Хрватско-славонско дионичко друштво за индустрију шећера Осијек – извјештаји за 1920/21. – 1933/34. b) Живностенска банка, филијала Беч c) Српска штедионица Плашки d) Народна шумска индустрија e) Српска банка Загреб f) Хрватско-славонска банка за парцелизацију и колонизацију Загреб	
62.	Српска банка	Грађа је везана за ½ 20. ст. a) Српска банка, филијала Нови Сад b) оставштина покојног Ђорђа Јагњића из Пакраца c) кореспонденција са старатељством Српске православне гимназије у Новом саду, 1940.г. d) Лађевић и другови – Загреб (кредити) e) разне информације f) Душан Пелеш – Загреб g) Српски новчани заводи у Сарајеву h) Лазар и Марија Лађевић – Загреб, 1940.г. – документи о акцијама, купњама, добровољним прилозима i) Привилегирана аграрна банка а.д., филијала Беч j) Привилегирана аграрна банка а.д. Београд k) одобрење по текућим рачунима упућено Српској банци д.д. загреб, а намијењено филијали у Книну, 1938. – 1940.г.	

63.	Српска банка	Грађа је везана за раздобље између два свјетска рата: а) пописи добровољних новчаних прилога б) стамбени предмети – уговори о изнајмљивању (зграда Српске банке) с) М.Бачић и Вурдеља, Загреб д) Златарка д.д. е) Орешчанин д.д. ф) Кердић г) Никола Божић х) Илија Дучић ј) Милан Добровић ј) Српска банка – Сарајево к) д.д. за рибогојство л) Хлаватњ-Белестин и другови за папир м) Козара – шумска индустрија н) Стеван Маричић о) Српска земљорадничка задруга р) Архив привредника, Загреб 1931.г. ђ) Јадранско-подоунавска банка, Нови Сад 1927.г. с) Атенска банка	
64.	Српска банка	Грађа је везана за раздобље прије Првог свјетског рата а) проспекти б) обавијести с) уписи дионица (1906. – 1910.г.)	
65.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа је везана за раздобље између два рата: а) Извјештаји о раду и стању Савеза 1921. године б) Извјештај о раду филијала гл. СС33 у Загребу (1923 – 1932). с) записници сједница Савјетодавног одбора филијала гл. СС33 у Загребу (1939 – 1941) д) оживљавање рада у филијалама 1932.г. е) правила СС33 за 1929. годину	Посебно занимљиви документи: фотографија првог управног и надзорног одбора Савеза српских земљорадничких задруга у бившој А-У и централне касе Српских привредних задруга 1898.г.; пописи предмета и докумената које је примио Сучевић у Музеј Срба у Хрватској; списи о оснивању СС33 у Загребу – новински изресци из 1945.г.; попис СС33 од 1.10.1945. (сједиште и делегат) (има их 212 набројено); реферат председника СС33 у Загребу (Станко Ђаница Опачић); попис чланова управног одбора и надзорног одбора; записник оснивачке скупштине СС33 у Загребу на дан 1.10. 1945. (присутно 213 кандидата); правила СС33 (1929.г.); Правила Гл. СС33 З.С.О.Ј. у Загребу, 1941.г.
66.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Послијератна грађа а) дупликати пријава ратне штете б) разни савези и задруге с) Главни СС33	Посебно занимљиви документи: дупликати пријава ратне штете: Црквени Бок, Ковачевац (Нова Градишка) и Граберје (Чазма); Главни СС33 – Београд (документација од липња 1945.г.); кореспонденција Свилогојство – Српска банка – Загреб.

67.	Српске сељачке земљорадничке задруге	<p>Послијератна грађа. Документација о обнови и оснивању ССЗЗ. Документација за мјеста (правила, попис инвентара, оснивачка скупштина – записник): Сопјанска Греда, Ступовача, Стрмица, Стрмен, Сврачково Село, Свиница, Свињица, Шодоловци, Ступница, Сухомлака, Српско Селиште, Српско Поље, Српски Благај, Сремске Лазе, Шеовица, Штикада, Шљивњак, Шаш, Шкаре, Широка Кула, Шибоковац, Шамарички Брђани, Шаламунић, Турјански, Тушиловић, Тржић, Трнавац, Трњани, Трупињак, Трпиња, Тоболић, Трнаковац, Тења, Тењски Антуновац, Товарник, Трновац, Томингај, Титова Кореница, Турчевић Поље, Зут, Жирославље, Жагровић, Живаја, Зринска, Збјег, Зрмања, Заложница, Заклопац, Вучјак, Врпоље, Утиња-Врело, Војнић, Врховине, Вргинмост, Вребац, Врбник, Врбовљани, Воркапић, Велико Набрђе, Војновац, Војнић-Колодвор, Водотеч, Влаховић, Витуњ, Висућ, Вељун, Воћин, Вранешевци, Вера, Велика Бршљаница, Велики Поганац, Велики Ботиновац, Велики Бастаји, Велики Козинац, Велика Барна, Велики Обљај, Ваганац, Велика Градуса, Вуковар, Велики Градац, Врело Кореничко, Велика Попина, Велико Крчево, Велики Буковац, Велики Шушњар, Велико Вуковје, Уштица, Утиња, Уздоље, Удбина.</p>	
68.	Српске сељачке земљорадничке задруге	<p>Послијератна грађа. Документација о обнови и оснивању ССЗЗ. Документација за мјеста (правила, попис инвентара, оснивачка скупштина – записник): Сремске Лазе, Средња Гора, Смртић, Срб, Својић, Српски Благај, Скендеровач, Силаш, Сјеничак, Словинци, Шибеник, Слатински Дреновац, Слушница, Шаламунић, Рудопоље, Ровишка, Рогољи, Риђане-Марковац, Рогожа, Ребићи, Равно Рашће, Равнеш, Раствовац, Рапаин Кланац, Рамљане, Радучић, Радуч, Пушине, Подбрђани, Прљево, Прокике, Примишље, Поникве, Поповац Трновитички, Полача, Подриње, Пакрац, Подравски Соколац, Погановци, Почитељ, Подравска Слатина, Подум, Плитвички Љесковац, Плоча, Мирковци, Плавно, Плавча Драга, Пјешчаница, Писаћ, Пивница, Поповић Брдо, Личко Петрово Село, Петровац (Слатина), Петрова Слатина, Перјасица, Пецка, Пећани, Перна, Павловац, Пађене.</p>	
69.	Српске сељачке земљорадничке задруге	<p>Предратна и ратна грађа (Бановина Хрватска и почетак II. свјетског рата) а) попис задруга у Бановини Хрватској б) попис огранака “Сељачког кола” по срезовима у Бановини Хрватској с) Земљорадничка- набављачко-продавачка задруга из села Добрљин (Босански Нови) 1940.г. (примопредаја залиха и инвентара 1941. и 1942. г. усташама); допис о задрузи др. Виктору Рамолу (задругу су усташе затворили)</p>	<p>Посебно занимљиви документи: Земљорадничка-набављачко-продавачка задруга из села Добрљин (Босански Нови) 1940.г. (примопредаја залиха и инвентара 1941. и 1942.г. усташама); допис о задрузи др. Виктору Рамолу (задругу су усташе затворили)</p>

70.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Послијератна грађа (након 1945.г.) а) записник скупштине од 1.10.1945.г. б) наруџбенице и рачуни с) обавијест о томе да је укинута земљорадничка задруга у Великој Мучној (Копривница) – писмо Милораду Чавићу да уступи касу најближој земљорадничкој задрузи д) дознаке за градњу задружних домова	Посебно занимљиви документи: наруџба Б. Турчину из Загреба за израду печата на ћирилици
71.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Послијератна грађа. Документација о обнови и оснивању ССЗЗ. Документација за мјеста (правила, попис инвентара, оснивачка скупштина – записник): Обљај, Островица, Ондић, Опатовац, Окучани, Острово, Оточац, Отавице, Отрић, Нови Јанковци, Нетека, Небљуси, Нунић, Миливојевци, Милановац, Миклушевци, Миклеушка, Мекињар, Михаљско, Мединци, Мирковци, Могорић, Мигаловци, Мокро Поље, Маринци, Мазин, Мали Градац, Мали Обљај, Мали Грђевац, Мала Градуса, Мала Јасеновача, Мацуте, Мајске Пољане, Маркушица, Медари, Љесковац, Латин, Лукавац, Липово Поље, Личка Јасеница, Липовљани, Лудвинци, Лапат, Лапац, Латиновци, Личани, Ступовача, Лончарица, Стари Слатник, Кремен, Курјак, Кусаја, Кула Атлагића, Купленско, Кукуњевац, Кула Куновац, Ковачевац, Которани, Крбавица, Кућанци, Катиновац, Крстиња, Крњак, Криваја, Крш, Капелна, Косињ, Кожловац, Комић, Копривница, Косна, Кореница, Кутина, Книн, Голубић, Оклај, Ивошевци, Кнежевић Коса, Копривна, Кобасичари, Кистање, Карин, Клокочевик, Јосипдол, Јанковци, Јамена, Јавница, Јабуковац, Језерце, Јовац, Јошани, Јошевица, Имсовац, Ивањски Бок, Хајтић, Хум-Варош,, Гомирје, Градиште, Горња Бачуга, Горња Плоча, Грачац, Грубишно Поље, Гојковац, Голубић, Горњи Скрад, Глина, Гаге, Горњи Будачки, Горња Ковачица, Горњи Сјеничак, Горње Дубраве.	

<p>72.</p>	<p>Српске сељачке земљорадничке задруге</p>	<p>Послијератна грађа. Документација о обнови и оснивању ССЗЗ. Документација за мјеста (правила, попис инвентара, оснивачка скупштина – записник): Стрмен, Словинци, Сивоковац, Силаш, Славско Поље, Радуч, Борова, Рогожа, Ровишка, Рогољи, Рудопоље, Полача, Подравски Соколац, Подбрђани, Подриње, Перјасица, Пушине, Прокике, Поповић-Брдо, Поповац, Плашки, Петрова Слатина, Петровац, Пивница, Пјешчаница, Подравска Слатина, Пакрац, Поча, Плавшинац, Павловац, Палача, Подум, Поникве, Горње Дубраве, Фурјан, Фркашић, Ђеврске, Чемерница, Чокадинци, Чомборје, Човац, Чремушница, Ћунтић, Четвртковац, Чазма, Чемерница, Доњи Лапац, Доња Буковица, Добросело, Дивосело, Дијелка, Дереза, Дерингај, Добровић, Доњи Бабин Поток, Доњи Будачки, Долњаки, Дољани, Дабар, Дуњак, Даљ, Делнице, Дебело Брдо, Дарувар Горњи, Дабрна, Доња Буковица, Доњи Јаворањ, Доње Селиште, Доњи Жировац, Доњи Богичевици, Доњи Борки, Доњи Полој, Доња Перјасица, Доњи Класнић, Доњи Сјеничак, Доње Дубраве, Доња Суваја, Допсин, Дрежница, Драготина, Дрљаче, Дрежник Град, Двор на Уни, Церовац, Церање Доње, Цигленик, Црна Власт, Цвијановић Брдо, Чремушница, Црквени Бок, Бјелопоље, Бировача, Бијеле Воде, Бјелковац, Бојна, Блатуша, Борово, Брезник, Бовић, Боровац, Беговац, Брестик, Брезово Поље, Брешће, Брод на Сави, Брачевци, Брлог, Бршадин, Бршљаница, Брђани, Брубањ, Брувно, Броћанац, Буковица, Бузета, Будимци, Бунјић, Буљмизе, Буковић, Будачка Ријека, Бистрица, Бестрма, Беговац, Бачковица, Банско Врпоље, Бански Дреновац, Барлете, Балинац, Бенковац, Бијела, Александровац, Бијелник.</p>	
<p>73.</p>	<p>Српске сељачке земљорадничке задруге</p>	<p>Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: а) фасцикл Сучевић б) Главна набављачка задруга в) Главни ССЗЗ – Београд г) кореспонденција ССЗЗ 1945.г. д) Гранап – Главно народно подuzeће за снабдевање Београда е) Пописи пензионираних радника ССЗЗ ж) пописи активних чланова 31.12.1940. з) попис активних чланова 31.12.1945. и) пријаве и одјаве за социјално и мировинско осигурање за раднике ССЗЗ</p>	<p>Посебно занимљиви документи: У фасциклу Сучевић налазе се: подаци о догађајима у Драганићу (Карловац) гдје је уништавана и минирана католичка црква у раздобљу од 1947 – 1950.г.; попис икона које се заштићују у умјетничко-хисторијској згради у улици Од пуча бр.2 те књиге (1949.г.); текст Момчила Марковића о I. српском устанку; текст о политичким странкама.</p>
<p>74.</p>	<p>Српске сељачке земљорадничке задруге</p>	<p>Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: а) дућан у Книну-мјенице б) рачуни в) исказ имовине ССЗЗ на дан 6. травња 1941. и на дан 9. свибња 1945.г. г) задруга у Запрешћу</p>	

75.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: рачуни	
76.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: рачуни	
77.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: рачуни	
78.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата – дописи из: Титове Коренице, Трњана, Трпиње, Турјанског, Тушиловића, Шгестина, Шеовице, Шљивњака, Шаша, Шкара, Шодоловаца, Широке Куле, Срба, Сремских Лаза, Стипана, Старог Слатника, Српских Моравица, Српског Поља, Својића, Старог Села, Стрмице, Свинице, Сјеничака, Слуња, Слатинског Дреновца, Смртића, Сопјанске Греде, Српског Селишта, Српског Ђунтића, Српског Благаја, Средњег Полоја, Средње Горе, Великог Градца, Врговина, Вребачког Павловца, Вранешеваца, Вргинмоста, Врела Утиње, Вођина, Воркапић Села, Удбиње, Удбине, Утиње, Унчана, Уштице, Уздоља, Тоболића, Тењског Антуновца, Тење, Топуског, Тодорова (Велика Кладуша), Трнаковца, Трновца, Залужнице, Зринске, Зута, Збијега, Великог Шушњара, Жировца, Великог Козинца, Вере, Великог Ботиновца, Вељуна, Вуковја, Водотеца, Војнића, Војновца, Велике Попине, Велике Барне, Великих Бастаја, Велике Мучне, Великог Обљаја, Велике Бршљанице, Великог Вучковца, Врела Кореничког, Великог Поганца, Витуња, Висућа, Влаховића, Војнић Колодвора, Вуковара и Велике Градусе. b) рачуни	
79.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: рачуни	
80/1.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: a) рачуни b) попис задруга које дугују главном ССЗЗ на дан 31.12.1940.г.	

80/2.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа потјече из раздобља након Другог свјетског рата: а) извјештаји о прољетној сјетви 1945.г. б) подаци о засијаним површинама загребачког котара 1945.г. с) привредни извјештај за Горски котар 1945.г. д) извјештаји о господарству Баније 1944.г. е) записници са сједница СС33 ф) извјештаји за Славонију 1944.г. г) попис добровољних прилога за подизање споменика Марку Орешковићу Кртији у Титовој Кореници х) рачуни	
80/3.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Грађа се односи на раздобље између 1939. и 1947. године на штампарију СС33. Међу грађом се налази нацрт просторија за тискару Главног СС33 у Боговићевој улици бр. 7 у Загребу (1:100) и записници са састанака	
81.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Књига предане поште Гл СС33 Загреб (1945.г.)	
82.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Испорука дрва (1947.г.)	
83.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Књига о путама задругарским (1946.г.)	
84.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Књига робе (1945.г.)	
85.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Књига благајне Гл СС33 – Загреб 1.6. 1941.г. – 30.9.1945.г.	
86.	Српске сељачке земљорадничке задруге	“Американски дневник”, 1945.г.	
87.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Алфаветски именик задруга	
88.	Српске сељачке земљорадничке задруге	Главна књига СС33	

89/1.	Међународна припомоћна задруга "Балкан"	а) пописи примаља б) кореспонденција с) приступнице задрузи	
89/2.	Академско пјевачко друштво "Балкан"	а) попис књига Академског пјевачког друштва "Балкан" б) књига чланарина	

<p>90/1.</p>	<p>Српска штампарија – Загреб</p>	<p>а) узорци клишеја фотографија с легендама (мноштво особа, пејзажа и градова) б) тискана литургијска књига с) бијешке обитељи П. Бозовића</p>	<p>Посебно занимљиви документи / фотографије (потјечу с краја 19. и с почетка 20. стољећа): Душан Поповић, Хинко Хинковић и Срђан Будисављевић (614); др. Никола Соларић, адвокат у Глини (606); Д. Винтер, адвокат у Бјеловару (605); др. Лав Мазура, адвокат у Загребу (609); др. Перо Белобрк, адвокат у Бјеловару (607); др. Звонимир Шпаљ, адвокат у Загребу (613); оптужени Срби из процеса 1908.г. у затвору (670, 647, 632, 634, 635, 621); др. Александар Митровић – књижевник и српски посланик на Далматинском сабору (620); Јосо Витез Кулишић – посланик на Далматинском сабору (626); сељакниња с Баније (623); Војислав Шола – српски првак у БиХ (651); народна школа у Бовићу 1814 – 1871 (645); архиепископ београдски и митрополит српски Михаило (1); владика Његош (9); адвокат у Вараждину – др. Петар Магдић (608); Ђорђе Николајевић – митрополит Дабробосански (2); Никодим Милаш – далматинско-истријски епископ (40); патријарх Јосиф Рајачић (76); српска народна ношња у селу Клиса код Слатине (578); Привредников дом у Загребу (604); чланови Српског сокола у Осиеку (505); Илија Тртица – српски гуслар (422); Лазо Шкундрић – лички хајдук (462); изборни збор Срба у Книну – говори др Душан Баљак (527); први ђаци грађанске школе у Грачацу (559); Чланови СЗЗ у Зрмањи (568); манастир Врдник-Раваница у Сријему (9); Фрањо Јосип у српској цркви у Загребу 3.10.1895. (2); Хиландар (4); манастир Лепавина (43); српска православна црква у Дубровнику (84); српска православна црква у Осиеку (245); капела у којој је закључен мир у Карловцима 1699.г. (112); иконостас СПЦ у Осиеку (247); избор народног посланика др. М. Марковића у Пакрацу (600); Српски сокол у Двору (602); двор владике Јакшића у Метку (589); Двор на Банији (599); П. Грујић, учитељ у Бовићу (644); Привредникови питомци у Вуковару с повјереницом Лепосавом Станић (724, 704); ревизор Српских земљорадничких задруга на својем путу кроз Лику (719); Српски патријарх Лукијан Богдановић излази из СПЦ у Загребу (697); Српско пјевачко друштво у Јасеновцу (705); гроб Лукијана Мушицког у Карловцу (113); први слет српских крајишких соколова у манастиру Моштаница (703); Липик (339, 340); Српска земљорадничка задруга у Паланци (Грачац) (716); СЗЗ у Петровцима (706); дилетанти јасеновачки из комада “Слободарка” (700); зграда Српске основне школе у Загребу (702); Лазо Почуча, ратар из Садиловца (Слуњ) (715); Константин Вучковић – српски народни добротвор, оснивач Матице српске у Дубровнику (710); Српска народна ношња у Мариндолу (Словенија) (723); Србин у аустријском парламенту – др. Душан Баљак (528); српски заступник, члан Х-С коалиције – др. Душан Поповић (534); Буда Будисављевић (531); посланик у аустријском парламенту Михајло Бјеладиновић (529); Петар Николић, трговац у Загребу (557); тамбурашко друштво “Балкан” у Загребу (540); Васо Муачевић, члан Х-С коалиције (543); Петар Прерадовић (287); Ђорђе Велисављевић (директор Српске банке у Загребу) (448); СПЦ у Плашком (736); Сава Бјелановић, вођа далматинских Срба (39); православна црква у Српским Моравицама (809); Српски збор у Бовићу (792); извор љековите воде код манастира Гомирја (794); српско народно коло у Горњој крајини (793); хусар у Војној Хрватској 1813.г. (840); сержан у Војној Хрватској (841); Привредников велики добротвор Изидор Добровић с омладином у Дарувару (853); повјереник Лазар Борђошки с омладином Привредника у Карловцу (852); Привредникови сватови у Вуковару (859); први управни и надзорни одбор Српске банке у Загребу (27); Личан из Гацке (461); српско народно коло у Мељанима код Слатине (588); сеоба Срба под Чарнојевићем 1690.г. (265); задарски састанак (443); Српско академско пјевачко друштво “Балкан” из Загреба (445); Српски сокол у Загребу (432); избор Светозара Прибићевића у Глини (453); Пакрац (16); Лауданов гај на Крбави (122); Плитвице (6); кућа на Банији (261, 262); Топуско (363); Глина (356); српска народна ношња из околице Дубровника (25); Србин с Плитвица (26); Срби испод Велебита (136); Срби из Бојанаца код Метлике (131); Српски пјевачки интернат у Загребу (361).</p>
--------------	-----------------------------------	---	--

90/2.	Српска штампарија	а) Милан Грчић – тајник Српског просвјетног друштва 1910 – 1915.г. б) тискара “Просвјета” - Загреб, рачуни/уплате 1953.г. с) нацрт правила “Српског просвјетног друштва” у Загребу	
91.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
92.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
93.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
94.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
95.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
96.	СКД Просвјета	Просвјета 1949 – 1953 – рачуни	
97.	Задружна штампарија Загреб	Благајничка и књиговодствена документација 1947, 1949.г.	
98.	Задружна штампарија Загреб	Благајничка и књиговодствена документација 1949.г.	
99.	Задружна штампарија Загреб	Благајничка и књиговодствена документација 1947, 1949.г.	
100.	Задружна штампарија Загреб	Благајничка и књиговодствена документација 1947, 1949.г.	
101.	Вариа	а) стампат – избори за листу Богољуба Јефтића 1935.г. б) кореспонденције – разне с) Припомоћна задруга “Балкан” – разна кореспонденција д) Хрватско-српска коалиција 1918.г. (извјештај) е) Задружна штампарија – записник управног одбора из 1934.г. ф) Задружна штампарија – записник скупштински 1934.г.	
102-103.	Музеј Срба у Хрватској	а) историјат настанка и концепт б) попис књига у библиотеци с) изложба српске књиге и штампе – 1950. године д) попис српских читаоница у Хрватској и Славонији е) негативи с изложбе ф) скице за стални постав	Посебно занимљиви документи: скица за постав музејских изложбених дворана (набројени су предмети који би требали бити изложени); попис експоната; скица кретања посјетитеља.

104.	Српска православно-славна црква	а) фотографије б) цртежи	Посебно занимљиви документи / фотографије (почетак 20. стољећа): православна црква у Пакрацу; разгледница Свете Стошије у Задру; фотографија манастира Фенек у Сријему након проласка мађарске војске у И. свјетском рату; разгледница манастира Лепавина; црква Свете Тројице у Превлаци; стара разгледница манастира Крка; капела манастира Фенек; учитељ бовићи Петар Грујић; инвентар манастира Драговића; Драговић – стара црква; цртеж Свете Ане у Доњој Вријесци (Дарувар); цртеж краљевске југославенске обитељи Карађорђевић.
105.	Фотографије	а) фотографије особа б) фотографије локалитета с) разгледнице	Посебно занимљиви документи / фотографије (почетак и средина 20. стољећа): фотографија цесте Сирач – Бијела 1949. године; негативи фотографија редакције “Српске ријечи” Слуњ и Топуско; старе разгледнице манастира Високи Дечани; Никшића, Ријеке, Охрида, Добрне (Словенија); пројект православне цркве у Сплиту; фотографија представника патријаршијског савјета 1934. године; фотографија манастира Светог Саве у Либертвиллеу – САД; фотографија цртежа и скулптура знаменитих људи.
106.	Хрватско пјевачко друштво	а) ноте б) рачуни Крешимира Барановића и других	
107.	НДХ	а) пропагандни текстови б) одмазде с) књижице 15 дана д) окружнице е) књига “Зашто славимо Анту Старчевића”, Загреб 1942.г. ф) књига Д. Дошена о оцу домовине А. Старчевићу, Загреб 1943.г., 201 стр.	Посебно занимљиви документи: оглас Равнатељства за државне монополе (духан) НДХ, прољеће 1945. године; текст “Какво мјесто заузима село у усташком покрету?”; текст “У спомен Раковици”; текст у спомен годишњице смрти Анте Старчевића; текст “Два војна критичара – два војна пророка – Дитман и Лидделлхарт; “Звоно у пустињи” – епске пјесме Милана Ханжека; “Флегматичан” – шала у једном чину – написао Милан Ханжек; тјералица за двадесет комуниста и “одметника” због паклених стројева у влаковима и подузећима (сијечањ – вељача 1945.г.); текст “Због чега су Жидови опасни?” (З. Ружић); текст “Хрватска политика”; текст “Из владе у владу”; текст “Лик Анте Старчевића”; текст “НДХ у 1942.г.”; текст “Хрватски народ има право на срећу и благостање”; текст “Поглавник и радни народ”; окружница “Свим уредништвима новина у НДХ”.
108.	Војска Краљевине Југославије	а) закон о устројству војске и морнарице б) бројно стање официра, војних чиновника гарнизона Загреб с) спискови алата д) уибеници из аритметике и геометрије, физике и стројарског погона те стројарства	
109.	Војска Краљевине Југославије	а) наредбе б) разне упуте, оцјене, инвентари с) текст “Официри – положај и чинови”	
110.	Војска Краљевине Југославије	рачуни и казне	

111.	Војска Краљевине Југославије	<ul style="list-style-type: none"> a) попис војних обвезника с почетним словом презимена Ч из Загреба уз напомену за кога су гласали на изборима (Мачек или Јефтић) b) списак мобилизацијског материјала опћине Ђурманец c) преглед јединица резервне војске за затварање границе према Мађарској d) пописи официра e) упута команданта Вараждинског војног округа од 25. свибња 1938. "за израду, сређивање, чување и контролу мобилизацијских послова код општинских власти" f) пописи подузећа и фирми за подручје Ђурманца (Крапина) 	Посебно занимљиви документи: попис војних обвезника с почетним словом презимена Ч из Загреба уз напомену за кога су гласали на изборима (Мачек или Јефтић)
112.	Војска Краљевине Југославије	<ul style="list-style-type: none"> a) упуте за војску око Златара b) "Стрељачки гласник" c) списак мобилизацијског материјала опћине Златар d) скица територије опћине Златар с учртаним објектима које треба чувати e) попис објеката у опћини Златар и Лобор и колико се особа може смјестити у поједини објект f) попис мобилизацијских обвезника око Златара g) попис даваоца стоке око Златара 	
113.	Војска Краљевине Југославије	различити пописи	
114.	Аустро-угарска војска	Фотоалбуми 25. и 26. домобранске пуковније	Посебно занимљиви документи: <ul style="list-style-type: none"> a) дневник с цртежима битака и фронте на Сочи b) фотографије из Shebowke у Буковини 1916. године и из каснијег времена c) фотографије убијених Срба у I. свјетском рату d) фотографије из војарни e) фотографије из Оточца из 1915. године f) мноштво фотографија војника у рововима
115.	Аустро-угарска војска	Фотографије из I. свјетског рата из Италије и Буковине (229 комада)	
116.	Аустро-угарска војска	<ul style="list-style-type: none"> a) фотографије на картонима (документација Славка Витеза) b) скице појединих утврда и карте (Италија 2/2 19. стољећа) c) извјештај о војскама у појединим еуропским земљама и о односима између тих војски d) фотографије из I. свјетског рата с бојишта (1917.г.) e) фотографије села и бојишта у Буковини (Румуњска и Украјина) f) војни и ратни извјештаји и скице терена (Буковина, Бесарабија, Италија) g) цртежи положаја на руском фронту 	

117/ 118.	Варна	Грађа припада крају 19. и почетку 20. стољећа а) катастарске карте – Винковци б) Хрватска странка права – записници с) попис запосленика Музеја за умјетност и обрт 29.8.1945. д) записници састанака српских друштава (“Дружина српских академских грађана Синђелић”, “Српско академско друштво Његуш”, “Друштво за помагање сиромашних и вредних Срба слушача у Краљевском свеучилишту Фрање Јосипа ИИ. у Загребу”.	
119.	Рукописи и цеховске дипломе	а) Леополдове привилегије Србима из 1743. године б) цеховска диплома Јосипа Николића из Сремских Карловаца из 1810.г. – руком писано и осликано с) цеховски лист из Осијека из 1720. године д) запис књиговеже Кирила на служевнику манастира Гомирје из 1689. године е) дио рукописне књиге на старославенском	
120.	Митровић - Јанковић	Дуцале сердара Митровић – Јанковић 1636. – 1780. године на пергамени и папиру (18 комада)	
121.	Музеј Срба у Хрватској	Ливије Радивојевић – дипломе пештанског свеучилишта	
122.	Српска православна црква	Књиге циркуларних протокола бршљаничке парохије (1784 – 1830) и (1836 – 1856)	
123.	Српска православна црква	Епископи 19. ст. а) Стефан Крагујевић – Пакрачка епархија б) Никанор Грујић – Пакрачка епархија	
124.	Српска православна црква	Манастир Пакра а) књига протокола 2/2 18. ст. б) читуља манастира Пакра из 1790. године (Герасим Радовчић)	
125.	Српска православна црква	а) диплома Матице српске Максимилијану, епископу Шибенском (1929.г.) б) Мирон Николић – пакрачки епископ, диплома – орден круне II. ступња (1896.г.)	
126.	Српска православна црква	Књиге циркуларних протокола (1778 – 1834.г.) (Горњокарловачка епархија)	

127.	Српска православна црква	Манастир Ораховица а) књига рачуна (непотпуно) б) инвентар манастира Ораховица из 1836.г. Манастир Лепавина а) споменица манастира Лепавина 1924 – 1937.г. б) канонско право и повијест цркве	
128.	Српска православна црква	Плашки а) књига записника (пријепис?) 1826/1827.г. б) печат Горњокарловачке епархије	
129.	Српска православна црква	Плашки књижница епископије Плашки – фондови II. Банске пуковније из 1828/1829.г.	
130.	Српска православна црква	а) књига протокола (пријепис) – Темишвар – Т. Веселиновић – средина 18. стољећа б) књига протокола Пакрачке епархије 1770. – 1788.г. с) инвентар оточачке регименте за Главаце 1848 – 1871.г.	
131.	Српска православна црква	Збирка штампата (стројопис, посланице и проповједи Српске православне цркве)	
132.	Српска православна црква	а) Костајница – дневник 1732. – 1735. године (Адам Кушевић – поцупан загребачки и Фрањо Кушевић) б) хијерархијска систематизација Далматинске епархије из времена Краљевине Југославије с) нацрти и трошковници за поправак појединих цркава у Горњокарловачкој епархији	Посебно занимљиви документи: а) тлоцрт парохијалне цркве у Свиници, Петриња 1884. године б) тлоцрт парохијалне цркве у Комоговини, Петриња 1885. с) пресјек парохијалне цркве у Комоговини, Петриња 1885. д) уздужни пресјек парохијалне цркве у Комоговини е) основа за надоградњу торња парохијалне цркве у Меченчанима, Петриња 1906.
133.	Музеј Срба у Хрватској / Српска православна црква	а) Мирон Николић – фотографија б) схема иконостаса цркве у Пакрацу с) фотографије појединих личности	Посебно занимљиви документи: схема иконостаса цркве у Пакрацу
134.	Музеј Срба у Хрватској / Српска православна црква	а) Костајница – благајничка књига 1839 – 1873.г. б) школски дневник – Костајница 2/2 19. стољећа с) уручбени записник манастира Гомирје 1906.г. д) школски дневник из Бовића 1858. – 1878.г.	
135.	Српска православна црква	а) Пакрачка епархија (фотографије и дипломе) б) објаве за мобилизацију прије II. свјетског рата	
136.	Музеј Срба у Хрватској	а) руски часници (фото повећања) б) српска војска у Балканском и I. свјетском рату (репро. фотографије)	

137.	Аустроугарска војска	Грађа потјече из пријелаза 19. на 20. стољеће и с почетка 20. стољећа а) 53. загребачка домобранска пјешачка пуковнија (фотографије) б) 96 (23. карловачка) домобранска пуковнија с) табле с ратним сценама из I. свјетског рата – припадале су Кадетској школи у Каменици	
138.	Аустроугарска војска	Грађа потјече из I. свјетског рата 96. домобранска пуковнија (фотографије на картонима снимно је Братић), 20 комада	
139.	Аустроугарска војска	Грађа потјече из I. свјетског рата 96. домобранска пуковнија (фотографије на картонима снимно је Братић), 20 комада	
140.	Аустроугарска војска	Грађа потјече из I. свјетског рата 96. домобранска пуковнија (фотографије на картонима снимно је Братић), 20 комада	
141.	Аустроугарска војска Фотографије и дипломе	а) Хрватски сокол – почетак 20. стољећа б) Школа народног здравља између два свјетска рата с) Часнички збор Бјеловарске пјешачке пуковније (фотографије у медаљонима с именима часника налијељене на платно и папир (снимно Томор 1873.г.)	
142.	Аустроугарска војска	а) напутак за оружјиштво б) прорачуни с) улазне књиге	
143.	Аустроугарска војска	Фотографије 53. пуковније – генерал А. Липовшћак	
144.	Војска Краљевине Југославије	Уруцбени записник и друге књиге	
145.	Војска Краљевине Југославије	Гарнизон Загреб – инвентари и књиге	
146.	Војска Краљевине Југославије	Савска дивизија – I. област – дописи	
147.	Војска Краљевине Југославије	а) жандармерија б) дозволе за пут у иноземство с) пописи жандара д) пасоши	

148.	Војска Краљевине Југославије	а) уручбени записници б) благајничке књиге в) исплате рачуна д) 14. артиљеријски пук е) 2. пуковнијски пук	
149.	Војска Краљевине Југославије	Савска дивизијска област – Загребачки гарнизон	
150.	Војска Краљевине СХС	Савска дивизијска област, опскрба 1926 – 1928.г.	
151.	Војска Краљевине Југославије	Фотографије војске	
152.	Цоллецтанеа – билежник Јоханнес Персицињ	Материјал се односи на билежничку канцеларију Јоханнеса Персициња из ½ 16. стољећа.	
153.	Разно – периодика		
154.	Хрватска пољодјелска банка		
155.	Повијесно друштво Хрватске (1950. – ...)		
б.б.	Инвентарне картице МСХ	Инвентарне картице се односе на: а) иконе б) текстил в) слике д) метал е) рукописи	
б.б.	Инвентарне картице МСХ	Инвентарне картице се односе на: а) иконе б) текстил в) слике д) метал е) рукописи	
б.б.	Инвентарне картице МСХ	Инвентарне картице се односе на: а) иконе б) текстил в) слике д) метал е) рукописи	
б.б.	Инвентарне картице МСХ	Инвентарне картице се односе на: а) иконе б) текстил в) слике д) метал е) рукописи	

б.б.	Документација МСХ – Сучевић и др.	<ul style="list-style-type: none"> а) допис Петра Д. Шеновића о старинама око Костајнице б) попис мјеста из којих потјечу предмети у МСХ с) текст о Доњем Варошу (Осијек) д) попис збирке Душана Плавшића у Загребу е) попис материјала у фрушкогорским манастирима ф) старе књиге, летци, слике и политички списи г) текст др. Јосипа Матасовића: “Кнез Ленард, каптолма Загреб крамар”, Народна старина, св. 32 (стр. 225 – 250) ћ) писмо Б. Сучевића о испадима у МСХ (МУП, 10.просинца 1952. г.) и) изресци из новина ј) инвентар Централне библиотеке Срба у Хрватској (28.10.1950.) ј) текст Мирослава Тајдер из Минералшко-геолошког института о обрадивом тлу (црвеница) к) Душан Ракић “Природне силе – извор електричне енергије” л) представа “Бранко и Петрица” м) Б. Сучевић – разни пропагандно-образовни текстови за “Српску ријеч” н) текст “Неписменост Срба у Хрватској” о) упуте за рад пододбора “Просвјете” р) Јован Стефановић “О појму устава” г) народне српске пјесме (текстови) с) “Сава Немањић – како га народ види” ћ) “Културни рад Срба у прошлости и будућности” ц) писма Савезу извиђача и планинки Хрватске 	
------	---	--	--

б.б.	Документација МСХ – пописи, терен, рестаураирање	<p>а) подаци о предметима код приватника – биљешке Вере Борчић</p> <p>б) извјештаји с путовања: Ораховица (1947.г.); Гудовац – Мали Зденци – Рашеница – Раствовац – Ораховица – Пакрац – Северин – Грђевац – Павловац – Торањ – Бијела – Доњи Борки – Пакра ; Задар; Дубровник; источна Славонија; Доња Ковачица – Павловац; Шибеник – Скрадин; Обровац; Истра; Бастаји – Вријеска – Раствовац – Иваново Село – Рашеница – Дишник – Бршљаница; Велики Зденци – Вријеска – Дарувар; Горња Ријека – Крижевци – Велики Зденци – Мали Зденци; Фаркашевац – Болч – Брезовац – Међурача – Пављани – Средице – Широко Село – Повелић; Винковци; Лепавина; Јовац – Љесковац – Которани – Видорија; Будињак – Жидовске куће – Грабар – Мрзло Поље – Пећно – Каље – Прибић – Рибник – Метлика – Драге – Радатовићи – Љешће – Кашт – Сопоте – Кекићи – Рештово – Оштрц – Жумберак; Перој – Ријека – Српске Моравице; Љубљана; Книн – Ислам Грчки – Шибеник; Сплит; Осијек; Оточац</p> <p>с) записи из књига у Лепавини</p> <p>д) попис црквених предмета у СПЦ у Винковцима који су 1942.г. однесени у МУО</p> <p>е) извјештај М. Радеке о сјевернодалматинским иконама</p> <p>ф) попис цркава из околице Шибеника – извјештаји о стању икона</p> <p>г) стање цркава на Банији, Кордуну, Лици, источној Хрватској и СЗ Хрватској</p> <p>х) објекти који би требали доћи под заштиту UNESCO-а (Лепавина, В. Поганац, Дишник, Рашеница, Бјеловар, Гудовац, Нови Пављани, Раствовац, Павловац)</p> <p>и) попис парохија у Савској и Дравској бановини</p> <p>ј) Л. Бајдоковић “Стање манастира Лепавина”</p> <p>к) попис предмета које МСХ предаје Министарству за науку и културу ради заштите од ратне опасности, а који су похрањени у сандуцима (13.2.1951.)</p> <p>л) пописи предмета похрањених у МСХ</p> <p>м) пописи предмета у збирци Католија – Загреб (28 икона); пописи предмета у збирци Матавуљ – Шибеник</p> <p>н) попис писама и повеља дубровачких грофова и кнезова Николе, Мате и Luciana Pozza-Ruci (1700. – 1929) те попис писама обитељи Цабога у власништву обитељи Спорчић</p> <p>о) попис предмета породице Десница у Исламу Грчком</p> <p>р) попис рукописних књига из МСХ</p> <p>г) попис штампаних књига у МСХ</p> <p>с) попис предмета који се налазе на разним мјестима</p> <p>т) попис похрањеног текста за разну употребу</p> <p>у) попис старих књига преузетих од “Просвјете” (213 комада)</p> <p>в) записници сједница Одбора за подизање споменика Марку Орешковићу Крнтији</p> <p>w) дописи упућени Регионалном заводу за заштиту споменика културе за упис музејске збирке у регистар покретних споменика културе</p> <p>х) упутства за рад повјереника Музеја Срба у Хрватској</p> <p>у) питања за давање података о културно-хисторијским споменицима Срба у Хрватској (непокретни и покретни споменици културе)</p> <p>з) “Словник умјетниках југославенских” Ивана Кукуљевића Сакцинског (1858 – 1860.г.) (21 стр)</p> <p>џ) подаци о казалиштима у Загребу и Београду</p>	<p>Посебно занимљиви документи: извјештаји с путовања: Ораховица (1947.г.); Гудовац – Мали Зденци – Рашеница – Раствовац – Ораховица – Пакрац – Северин – Грђевац – Павловац – Торањ – Бијела – Доњи Борки – Пакра ; Задар; Дубровник; источна Славонија; Доња Ковачица – Павловац; Шибеник – Скрадин; Обровац; Истра; Бастаји – Вријеска – Раствовац – Иваново Село – Рашеница – Дишник – Бршљаница; Велики Зденци – Вријеска – Дарувар; Горња Ријека – Крижевци – Велики Зденци – Мали Зденци; Фаркашевац – Болч – Брезовац – Међурача – Пављани – Средице – Широко Село – Повелић; Винковци; Лепавина; Јовац – Љесковац – Которани – Видорија; Будињак – Жидовске куће – Грабар – Мрзло Поље – Пећно – Каље – Прибић – Рибник – Метлика – Драге – Радатовићи – Љешће – Кашт – Сопоте – Кекићи – Рештово – Оштрц – Жумберак; Перој – Ријека – Српске Моравице; Љубљана; Книн – Ислам Грчки – Шибеник; Сплит; Осијек; Оточац; записи из књига у Лепавини; попис црквених предмета у СПЦ у Винковцима који су 1942. г. однесени у МУО; попис цркава из околице Шибеника – извјештаји о стању икона; стање цркава на Банији, Кордуну, Лици, источној Хрватској и СЗ Хрватској; објекти који би требали доћи под заштиту UNESCO-а (Лепавина, В. Поганац, Дишник, Рашеница, Бјеловар, Гудовац, Нови Пављани, Раствовац, Павловац); питања за давање података о културно-хисторијским споменицима Срба у Хрватској (непокретни и покретни споменици културе)</p>
------	--	--	--

<p>б.б.</p>	<p>Документација МСХ – фотографије предмета</p>	<p>а) фотографије предмета с инвентарним бројевима б) фотографије из сталних постава различитих музеја из средине 20. стољећа (Сисак, Винковци, Крижевци, Пожега, Копривница, Нови Винодолски, Вуковар, Загреб). Фотографиране су и поједине зграде и предмети (Крапина, Задар, Дубровник, Вараждинске Топлице, Шибеник, Сплит, МУО, Брод) ц) фотографије у цол. појединих икона д) фотографија “Марчанског псалтира” е) документација изложби: “Стари српски рукописи”; “Тирилске штампане књиге” (1976/77); “Иконе” (1959); “Илустрација српске штампане књиге XV – ср. XIX. ст. (1962); “Графика 18. и 19. стољећа и сликарство 19. стољећа” (1960/61); “Икона од Бизанта до барока” (1964/1965); “Изложба рукописних књига из збирке ПМХ” (1966); “Иконе” (1967); “Из културне прошлости Срба у Хрватској” (1969); Изложба Икона у Туристичком друштву (1965); “Крајишко-сељачка буна 1755.г.” (1955) ф) попис рукописних и штампаних књига у МСХ г) изложбе МСХ – фотографије х) музејски постав – план 1963.г. и) нацрти постава из 1951.г. ј) фотографије појединих предмета с означеним инвентарним бројевима</p>	
<p>б.б.</p>	<p>Документација МСХ – стаклени негативи</p>	<p>Мноштво фотографија предмета на стакленим негативима</p>	
<p>б.б.</p>	<p>Документација МСХ – локалитети, мајстори, метал</p>	<p>а) стање депоа 1973 – 1977.г. б) фотографије особа (В. Десница, Владимир Симић, Казимир Љубић, И. Вранковић) с) фотографија псалтира из Горажда д) фотографије цркава (В. Бршљаница, Ровиште, Торањ, Брестовац, Мали Зденци, Раствовац, Рашеница, Доња Вријеска, Велики Бастаји, Дишник, Задар, Гудовац, Биљане, Крка, Крупа, Кула Атлагића, Кистање, Кула Јанковића, Кашић, Драговић, Петрова црква, Бискупија, Обровац, Бенковац, Болфан, Лепавина, Милешева, Доња Ковачица е) фотографије унутрашњости цркава (Обљај (проповједаоница), Тројглава (иконостас), Карловац (иконостас), Лепавина (иконостас), Пакрац (иконостас), Сирач (унутрашњост), Раствовац (иконостас), манастир Крупа (иконе) ф) куће (Симић, Кнежевић, Десница, Ислам Грчки) г) гробља (Врбник, Кашић, Пакра, Мирање, Кула Атлагића, Ислам Грчки, Бискупија, Петрова црква х) предмет – дрвени чирак из цркве у Раствоцу и) мноштво негатива попис цркава (инвентарне картице) с основним подацима о посвети, години градње и вреднијим предметима који се унутра налазе ј) инвентарне картице с подацима о мајсторима к) фотографије значајнијих мјеста за СКД “Просвјета” (4 ком) л) фотографије жељезничких пруга и мјеста у БиХ.</p>	

б.б.	Фотографије (жута кутија)	Фотографије се односе на: а) иконе б) текстил с) слике д) метал е) рукописи	
б.б.	Збирка Тесла – Матавуљ (дрвена кутија)	а) Збирка Никола Тесла (МСХ 58) б) Збирка Симо Матавуљ	<p>Посебно занимљиви документи:</p> <p>а) Збирка Тесла – писма</p> <p>а1) Госпић 21.4.1892. – Никола Тесла пише свом ујаку Паји Мандићу поводом смрти своје мајке</p> <p>а2) New York 20.10.1893. – Никола тесла пише Паји Мандићу о нетом прошлој кризи у Америци и својим проналасцима</p> <p>а3) New York 8.12.1893. Никола Тесла пише Паји Мандићу о својим успјесима на знанственом пољу. Добио је од Едисона слику с посветом</p> <p>а4) New York 23.1.1894. – Никола Тесла пише Паји Мандићу да је његов систем употребљен на Нијагари те да му је послао књигу у којој су описани његови радови</p> <p>а5) New York 20.2.1894. – Никола Тесла пише Паји Мандићу о својим проналасцима и породичним стварима</p> <p>а6) New York 13.4.1894. – Никола Тесла пише Паји Мандићу о пошљици вина која није стигла. Добио је златну медаљу од Франклиновог института. Пише и о проналасцима.</p> <p>а7) New York 17.5.1894. – Никола Тесла пише Паји Мандићу нека се не брине ради вина за њега. Шаље и магазин Центурљ с пријевом Змајевих пјесама. Јавља о машинама за освјетљавање и о томе да му се не да кореспондирати с дамама.</p> <p>а8) New York 7.5.1895. – Аустроугарски конзул у New Yorku Леонхард јавља Паји Мандићу на упит, да се приликом експлозије у Теслиној радионици Тесли није ништа догодило</p> <p>а9) New York 10.5.1895. – Т. Comerford Martin пише Паји Мандићу да се Тесли није ништа догодило у експлозији. Ради пожара је био депримиран, али новине претјерују.</p> <p>а10) Будимпешта 25.5.1895 – Симеон ... шаље Паји Мандићу њемачки пријевод писма Т.С. Martina (види а9)</p> <p>а11) Никола Тесла – подаци на њемачком језику</p> <p>а12) разгледница New Yorka упућена Ивану Ритигу, инг. У Загребу из Washingtona – пошљалац је био с Теслом, па се на карти налази Теслин потпис</p> <p>а13) Никола Тесла – запис у споменару Марије Лађевић</p> <p>б) Збирка Матавуљ</p> <p>б1) збирка писама – потјечу из раздобља од 1887. – 1908. године (упућена су брату Ђури те су примљена од М. Будисављевића, Тихомира Ђорђевића, Лазе Костића, Паје Марковића, Марка Мурата, Милана Савића, Јована Храниловића..)</p> <p>б2) посјетнице</p> <p>б3) медаље Симе Матавуља (Орден IV. степена књаза Данила од 27.10. 1885.; Орден Таковског крста IV. Реда од 11.9.1900.; Орден Светога Саве)</p> <p>б4) фотографије (С. Матавуљ води ђаке у Париз)</p>

Драшчи Врх, свети Илија, 1931. година

КЊИЖЕВНОСТ

Соња Крстановић

Било је *џу* и *Паџу*љчића

**Фолклорна грађа сакупљена
међу избјеглицама**

Човјек је његово сјећање. Док живи сјећање, живот одсликан у духу, живи и човјек. Исто је с колективом.

Духовна завичајна ризница је сјећање људи из истог краја и збир њихових појединачних сјећања у којима се зрцали златно предиво живота. Нити што га творе, чудесно испреплетене, слажу се у живу слику, која је свуда другачија, јединствена и непоновљива. Ту слику носи у себи сваки појединац, укоријењен у завичајном микрокосмосу. По њој се разликује од других.

Заједничко сјећање, памћење, традиција, која живи и надограђује се покољењима, јесте индивидуални и колективни, духовни темељ живота. Измакне ли се темељ, кућа се руши. Без памћења, сјећања, нема ни човјека, ни колектива — нема идентитета. Остаје само љуска.

Сјећање је зато највеће богатство, појединцу и колективу даје посебност, без њега не постоје.

Сјећање појединца ризница је која се не да похарати. Драгуљи, у њој скупљени, увијек су с човјеком коме припадају, ма гдје да оде.

У београдском Отвореном клубу Фонда за отворено друштво, гдје се у креативним радионицама, током 1997. и 1998. године, окупљало много дјеце српских избјеглица, углавном из Крајине, који су ту нашли уточиште послје *Олује*, дошло се на идеју да се осмисли и једна радионица за старе. То је био мој задатак. Тако је настала *Завичајна ризница*. Два пута седмично, долазили су, ћешће жене него мушкарци, да се друже, разговарају и у причању оживе своје изгубљене завичаје. Оне који, због нечега, нису могли доћи, посјећивали смо у њиховим избјегличким домовима. Радо су казивали о свему чега су се сјетили.

У овом прилогу дио је онога што сам тада записала.

БАЈАЊЕ

1. Бајати не може свако. Вреди само ако дјевојка то научи док је невина, док још нема прање.
2. Да би постала врачарица, цура (која је невина, нема још прање) мора удавити два миша, гулуждрава, који нису још прогледали. Тим прсти-ма, којима их је удавила, касније баја.
3. Бабе бају ножем. Три пута направе криж на земљи и бају. Онда баце нож и више га не дирају.
4. Може се бајати и угљеном. Угљеном се крижа над водом, од истока према западу, од сјевера према југу, на четири стране.
5. ОД УРОКЉИВИХ ОЧИЈУ

Од урокљивих очију може се разболити, па и умријети. Над болесним се изговарају ове ријечи:

Сједи урок на прагу,
урочица под прагом.
Што урок урече,
урочица одрече.
Два ока урекла,
два ока одрекла;
два ока ко огњена мора.
Ни на мору моста,
ни на мосту госта.
Разишли се уроци свијету
као пчеле по цвијету.
Разишли се уроци по пољу
као пјена по мору,
остао/ла (име) здраво и весело.

6. Урок у гору,
сунце за гору.

7. САЛИЈЕВАЊЕ СТРАВЕ

Узме се трава смрака (мрачна трава) и стави се у воду у којој се дијете купа. Треба мало и да гуцне од те воде и да се покваси иза лијевог уха. Нешто се укади (то се зове *шоџ*), обично сламке. Стави се на ожег, машице, и на жар. Тиме се кади. Три пута се окрене кад се сунце рађа, како се жање: од десна на лијево. То се ради и послјије залаза сунца.

8. Кад прођу овце и оставе вуну на шипрагу, то се запали и баје да се дијете не боји.

9. ОД НЕЗНАНЕ БОЉКЕ

Незнана бољко,
да идеш у пусту гору,
преко деведесет гора,
преко деведесет вода,
преко деведесет шума.

Одоздо иде деведесет мајстора,
па носе деведесет дрвања,
па носе деведесет жага,
па носе деведесет лопата,
па носе деведесет чекића,
па носе деведесет сјекира,
па носе деведесет рogaља,
па носе деведесет ашова,
па носе деведесет српова,
па носе деведесет коса,
па носе деведесет ножева,
па носе девдесет брадава
главу да исјеку.

Да идеш у пусту гору,
тамо далеко, гдје нема пилића,
тамо далеко, гдје нема јагањаца,
тамо далеко, гдје нема говеда,
тамо далеко, гдје нема телаца,
тамо далеко, гдје нема коњића,

тамо далеко, гдје нема кобилица,
гдје краве не ричу,
гдје коњи не вриште.

Да идеш у пуну гору,
да идеш преко деведесет поља,
да идеш преко деведесет ријека,
да идеш преко деведесет гора,
да идеш преко деведесет мора,
да идеш преко деведесет шума.

Одоздо иде шарена квочка,
па води девет шарени' пилића.
Пилићи се разиђоше,
квочка остала.
Квочку су разлијели,
све на комаде,
да не остане ни мрвице.
Од незнане бољке
ни просено зрно да не остане.

10. ОД ГРАДА

Прстима се крижа по небу и говори:

Престан', престан', кишице,
мајка ти се мољаше,
на два бријега стојаше,
два дјетета дојаше;
једном име Ранко,
другом Превртанко.
Преврни се небо,
киша да престане,
сунце да огране.

11. ПРОТИВ ГЛАВОБОЉЕ

У шољицу се стави вода и пет угљевака (жеравица). Послије се том водом умива: три пута по челу, по бради, по тјемени, од тјемени ка врату и низ сваку руку. Док се то ради, говори се басма:

Урок сједи на прагу,
урочица под прагом.
Што два урока урекоше,
Три анђела одрекоше.
Са Оцем и Сином
и Светим Духом.

Касније се та вода излије у шуице (металне шарке на вратима). Три пута се пљусне и преврне се здјела.

12. ПРОТИВ ОЛУЈЕ

Крижа се прстима по небу и говори, три пута:

Тамо, тамо, вирауме,
тамо ти је мајка.
Родила два синића,
обадва милића.
Првом име Обртало,
другом име Окретало.
Окрени се небо,
да буде ведро!

Вираум: невријеме, олуја.

13. ПРОТИВ УРОКА

Два су друга путем путовала,
један се другом зачудио,
други се другом учудио.
Који се којем зачудио,
тај се томе и очудио.
Који ког' урека',
тај је тог' одрека'.

Сједи урок на прагу,
урочица под прагом.
Урок скочи,
урочица се спрчи.
Сам се Бог зачуди
што урок од урочице учини.

Урока девет,
од девет осам,
од осам седам,
од седам шест,
од шест пет,
од пет четири,
од четири три,
од три два,
од два један,
од један ниједан.

Црна земљо, мајко,
прими ти на себе,
јача си, моћнија си
него (име).

Ово се чита на хљеб или на шећер, ако није присутан болесни, и то му се да да поједе.

14. ОД ОПЕКОТИНА

Опечено мјесто помаже се водом, уљем и сољу. Онда се неколико пута примакне топлом, па одмакне, да не изиђе мјехур. Док се то ради, говори се:

Ватра у ватру,
вода у воду,
гора у гору!

15. ОД ОПЕКОТИНА

Опечено мјесто намаже се водом, уљем и сољу. Онда се примакне ватри, па одмакне, неколико пута. Док се то ради, три пута се изговори:

Ватра у ватру,
месо у месо!

16. ДА ВАТРА БОЉЕ ГОРИ

Кад палим ватру, ја бајем, да боље гори:

Гори, ватро, гор'цом,
иде баба коцом!
Гори, ватро, пламеном,
иде баба каменом!

17. ОД ЗМИЈА

Кад овцу угризе змија, нађем један пловнат камен и један оштар.
Оштар ставим доле, испод отока, а пловнатим ударам, да изађе
отровна крв. Онда прођем око овце и говорим:

Змија змије звала;
“Ајте, драге, вечерајте!
Вечерајте, не чекајте,
ујела сам Јована чобана!”
Љуто змију забољела глава,
а (име овце) одбољела!

Три пута читам и три пута прођем око овце. Послије, три пута
прстењаком куцнем овцу у чело и кажем:

(Име овце) пребољела, а на змију да иде све!

18. ОД ЛИКШАЈА

Ликшај се поспе лугом и изговори:
Ликшај њива, пеп'о сјеме.
Ја га сијем да га није!

Три пута се то понови. Онда прекрижиш на земљу и кажеш:
Црна земљо,
студена стијено,
прими ликшај на се,
лакше ћеш поднијети
него (име).

Ликшај: лишај

19. ОД ГЛАВЕ

Девет урока урекоше,
девет одрекоше.
Од девет осам,
од осам седам,
од седам шест,
од шест пет,
од пет четири,
од четири три,
од три два,
од два један,
од један ниједан!

Улијеш у чашу воде и унутра ставиш пет угљевака (комадића угљена који горе), говорећи:

Жуте очи, зелене очи, кафене очи, плаве очи, црне очи, шарене очи,
свакакве очи.

Болеснога умијеш том водом три пута. Три пута гуцне те воде, три пута умије очи, лице и руке. Онда се крижа на земљи водом. Никад се захваћена вода не враћа у чашу него се увијек узима нова. Рука се не затапа, него се у њу мало улијева. Оно угљевље се проспе на двије стране и каже:

Како се угљевље раштркало,
тако се и уроци и зазори раштркали!

Црна земљо,
студена стијено,
прими све уроке и зазоре;
лакше мореш поднијети
него (име).

20. ОД БРАДАВИЦА

Обојак (уложак за обућу) или приглавак (плетена, неподшивена папу-чица), са које га стране нађеш на земљи, окренеш га, ма'неш руком над њим и кажеш:

Како лако ма'нула,
тако лако и моје брадавице отишле!

То поновиш три пута и поставиш опет (обојак или приглавак) како је
и био.

21. ОД ОБЛАКА

Кад се облак навуче, па да се разбије, она која баја крижа прстима
(онима којима је удавила мишеве) по небу, говорећи:

Мишеви се даве,
мишеви се даве!

22. КЛИНОВИТО ДИЈЕТЕ

Док је носећа, мати не смије ништа ритнути јер дјетету остају кли-
нови (отеклине) међу ногама. Кад је дијете клиновито, узме се
девет клинчића од лозе и једно јаје. Јаја за дјецу клиновиту скупља-
ју се између двије Госпојине. Јајем се крижа од истока према запа-
ду, на четири чошка. Онда се то стави тамо гдје ће се дијете купати,
говорећи:

Ако су суви — у гору,
ако су водени — у воду!

Док се то говори, клинчићи се умачу у воду и њима се крижа. На кра-
ју их се баци под дјечје ноге. Кад се заврши, клинчићи се повежу и
ставе под јастук дјетету, да на њима преспава. Ујутро их се баци на
таван или у долину.

23. КЛИНОВИТО ДИЈЕТЕ

Узме се сито за брашно и окрене наопако. Метне се позади, иза се-
бе, папир и луга с огњишта и отрага, на гузици се сије. На три мјеста
се притисне окренутом чашом. Из кругова се узме пепео и метне на
корито, на три мјеста. Затим га се спусти у корито гдје се дијете купа
и изговори ове ријечи:

Ако сте од мачке, ако сте од краве, ако сте од квочке, ако сте од биљ-
ца, ако сте од свиње, ако сте од жеравице...

Док се то изговара, притишће се палчевима дјетету по препонама, по вратићу, иза уха, на грудима. Кад се дијете окупа, повије и легне, ти се проциједи, завеже у крпу и метне под дијете, док спава. Кад се то отвори, унутра има длочица свих врста.

Луї: пепео

24. ДА МОМАК ЗАВОЛИ ЦУРУ

Цура узме мало земље, траве испод лијеве ципеле момка, баци то у ватру и три пута понови:

Као што гори ватра
да гори (име) за мном!

25. ПРОТИВ УРОКА

(за дјецу)

Урок у гору,
сунце за гору.
Отуд да избаса
кад јечам прокласа!
Ко год урочи,
да му испадну очи!

ЧИНИ

26. Чини се највише бацају око Ђурђевдана. Тад се чине црне мађије.

Чини се најбоље примају кад су вјенчања, а најбоље се разваљују кад се пијац разваљује.

27. Највише се чини бацају на Ђурђевдан. Бајају свашта на раскршћима.

И на изворима бацају чини. Међу на врата, на праг, на пут. Увијају крв, кости, крпице, сваки гад, кад хоће да коме направе свађу, раздор, да изазову смрт. Најбоље је да се на тај дан не излази из куће, јер се може на свашта нагазити.

Бацање чини је гријех који се враћа и на земљи.

28. ВЕЗИВАЊЕ

Кад момак и цура иду дуго времена, па их вежу, обично на прелу.
Она која их веже узме преслицу и запреде три пута. Три пута обиђе
око њих и веже у чвор тај конач. Тад двоје младих не могу да имају
љубавни однос.

Да би се ослободили, тај конач морају наћи (дуг је метар или два).
Кад буду ишли спавати, њиме треба да измјере кревет, по дужини и
по ширини, и да онда тај конач запале. Ако не могу наћи тај конач,
никакве помоћи нема.

ПЈЕСМЕ

29. Мој драгане, шећеру,
што ћемо за вечеру?
Је ли доста, за нас двоје
по двије бомбоне?
У марами шећера,
да мој драги вечера!

30. Данас нам је неђеља,
женићемо међеда,
међедовог сина,
да пијемо вина!

Све ће ћурке играти,
лисица ће свирати!
Медо нам се кара,
нема доста пара!

Кара: тужи се, жали се.

31. Спавај, сине, сан те преварио,
прије тебе него твоју мајку!

32. Божић, Божић бата
носи киту злата,
да позлати наша врата!
Весело, весело,
весело нам Божић дош'о!
У Божића три ножића!

33. Коледо, коледо,
све је село весело!

34. Ој додо, додоле, мили Боже,
да зароси ситна киша,
да покваси цело поље!

35. Чувам овце на ливади сама,
нема никог од наших чобана;
само Раде што коси ливаде,
и он љуби чобанице младе!

36. Стадо моје, само ћеш остати,
моји су ме ријешили удати!

Удаће ме за драгана мога,
имам њега и више никога!

37. Кућо моја од дрвене греде,
све сам прода', продаћу и тебе!

38. Залуд, драги, твоје долажење
и на путу ћулајућ' камење!

Ћулаји: шутирати

39. Супротнику, макни ми се с пута,
ујешће те гуја из капута!

40. Мислиш, мала, да си мени злато,
а ти си ми са ципеле блато!

Мислиш, мали, да ја тебе волим,
гдје ја с тобом медено говорим!

41. О мој драги, с оћима дивани,
кад не смијеш од свијета на страни!

42. Запјевајмо једну оће,
помого нам свети Ђорђе,
свети Ђорђе и Илија
и острошки Василија!

43. Зоро моја, не зови ме рано,
твоје ми је рано додијало!
44. Свекрвице, лијепо се уреди,
кад ја дођем, висићеш о греди!
45. Љуби драги, уста ти отпала,
није мени љубав додијала!
46. Кордун, Босна, Банија и Лика,
то је, друже, јаче од челика!
47. Ој, Козаро, шири крило своје,
па ти покри мило јагње моје!
48. Тешко ли је мутну воду пити,
још је теже немила љубити!
49. Мој драгане, једини у нане,
ја у тате, не дају ме за те!
50. Љубила сам и остало ми је.
Да ј' ваљало, не би ни остало!
51. Каже мајка да није љубила.
Остарила, па заборавила.
52. Чувам овце крај зелене зове,
Мајка Раду са планине зове:
“Ђери Радо, терај кући стадо,
дошо Раде да ти паре даде!”
“Овце ми се кући не терају,
Радине ми паре не требају!”
53. Ој, звјездице, мјесечева секо,
поздрави ми драгог на далеко!
54. Дођи, драги, вечерас на прело,
нема маме, сједићеш уза ме!

55. Ја Босанка, и лице ми каже,
љубав ми се с Далматинцем слаже!

56. Прели прело, мило до милога,
мој у војсци, ја немам до кога!

57. Ја са прела, мјесец преко дола.
Ој, мјесече, ето скоро зоре!

58. Цвјетај, ружо, црвено и бијело,
да закитим Гојково одијело!

59. Тири ливаде, три ливаде,
нигдје хлада нема;
само једна, само једна
ружа калемљена.

Ту је ружу Гојко калемлио,
калемлио кад је војник био!

60. Мајко моја, јединац ме воли,
јединац ме воли, а бараба проси.
араба се у мом срцу носи!

ПРИЧЕ

61. То је било у Кнежевини Херцег Стјепана, кад је он био тамо. У то вријеме, царица, жена црногорског цара, била је опака жена. Тражила је да се у Херцеговини и Црној Гори побију сви мушкарци који су старији од педесет година. Херцег Стјепан се није слагао, али није могао ништа.

Пошто је код њега био један стари, бистар и паметан, кога није могао заштитити, замолио га је да се склони.

Стари је имао унука и рекао му да га сакрије у бачву, у дворишту, на којој ће направити отворе за храну.

Пошто је цар Шћепан знао да стари није убијен, трагао је за њим. Позове његовог унука и каже му да он зна да му је дјед жив и да га крије, па нека га преда. Младић му је рекао да његовог дједа нема.

— Кад га нема — рекао је цар — ти ћеш сад мени нешто урадити, па ћу знати има ли га, или не. Доћи ћеш ми сутра, али ни го, ни обучен.

Младић оде кући, стане пред бачву и каже шта је било.

— То није никакав проблем — рече дјед. — Узми мрежу, умотај се у њу и отиди пред цара.

Мали тако и учини.

— Не, не! — рече му цар. — Ниси ти ово могао смислит', то је могао само твој дједа. Сутра ћеш ми доћ' ни бос, ни обувен!

Младић се врати и опет пита дједа за савјет.

— Ни то није проблем — рече му дјед. — Обуј нануле и отиђи!

Опет цар исто каже.

Младић је био ожењен и цар му рече:

— Сутра ћеш ми довест' собом највећег пријатеља и највећег непријатеља!

Он се врати кући и опет све исприча дједу.

— Сад смо, сине, при крају — рече дјед. — И ово што изведемо нек' буде како буде! Сутра ћеш повест' нашег кера и жену пред цара. Али прво затражи од цара да ником твој неће учини ништа лоше и да ћеш тек тад показати што је то. Кад обећа, удри кера неколико пута, да зајауче, а онда пођи као да се с неким побијеш. Пас ће скочити да те брани. Она ћеш ударити жену, да је добро заболи. Она ће казати ко ти је све савјетовао.

Младић тако и учини.

Пас га је бранио, а жена, чим је мало заболи, врисне:

— Шта је? То те је све онај стари ђаво из бачве наговорио!

Цар тада рече.

— Мали, ево, нека дође код мене, на вечеру твој дјед!

Али дјед није прихватио, него да цар прво дође к њему на вечеру.

Кад је цар дошао код старога, стари све спремио. У свакој соби, у ћошковима, го мушкарац са свијећом у руци. У сваком ћошку у соби.

Цар је рекао да му опрашта и позвао га да идуће седмице он дође код њега.

И дједа оде.

У царској кући се богатство показује. Кад су сви сјели, стари неће да вечера.

Шта недостаје у мојој кући, шта је било у твојој? — упта цар.

— Не држе свијеће мушкарци, које си ти видио у мојој кући — одговори старац.

Цар се разљути, јер је у кући имао само жене.

— Е, то је оно зло — досјети се — које ме стигло, слушајући жене!

62. Живјела старица сама. Сједила увече и прела. Прије тога, скувала два јаја и метила их на прозор. Предући говорила:
 – Док ово не 'спредем и она два с прозора не поједем, нећу ни лећи!
 На прозору су била два лопова која су дошла да провале у кућу и покраду старицу. Чувши је, уплаше се да ће она њих појести и побјегну.
63. Кум се куму жали да сви говоре да му је жена курва, а он никако да је ухвати.
 Кум му каже:
 – Пристани да се завучем под кревет и дај ми један ланац, а ти онда, у мраку, питај жену да призна. Реци јој да ћеш јој вјероват' само ако се овако закуне: “Дабогда ми Бог везао ноге ланцем, ако лажем!”
 Тако и учине.
 Жена никако да призна. Он онда тражи да се закуне како га је кум научио. Она сједне на кревет и рече:
 – Дабогда ми Бог везао ноге ланцем, ако лажем!
 Кум јој, који је био под креветом, одма' стави ланце.
 – А, јој, пуштај, Боже! Јесам и са вјенчаним кумом! — закука жена.
 А то је највећи гријех!
64. У Орљанима, живјели човјек и жена. Стари. Сами. Дјеца отишла. Он умирао. Док је могао говорити, све му је носила, а кад није могао него два слова, погађала је.
 Он пита:
 – Пи!
 Она му носи све на *йи*: пите, пире, пиринач.
 Он само окрене главу. Тако двадесет и четири сата. Жена није знала шта ће.
 Дође комшиница и рече јој:
 – Бона, распреди се ти и лези крај њега. Муж ти је, неће ти бит' први пут!
 – Бјез'!, па он умире! Шта ти то пада на памет?! — згране се жена. Али кад комшиница оде, стварно се распреди и легне крај њега. Чим је легла, он је руком зграби за пи..., па викне из свега гласа:
 – Пиииии!
 И умре.
 То је истина била.

65. Никола и Савка имали кућу под шумом, на сами.
Савка пошаље мужа у продавницу, да јој купи друкере за блузу.
Он све успут понавља: “Друкери, друкери...”. Али, кад дође у трговину — не може да се сјети.
— Дај ми оно што иде једно у друго! Треба мојој жени. — рече трговцу.
— Имам једно, али немам друго — рече продавач. — А зашто ће то њој?
— За блузу! — рече Никола.
И обојица се насмијаше.
66. Сишао Турчин с планине на врело, да пије воде. На врелу је сједио Максим Кујунџић.
— Има л' воде? — пита Турчин.
— Има! — одговори Максим,хвати и даде му саплак.
— Вала, волио би се сусрест' с Максимом! — рече Турчин. — Чуо сам да ту има неки Максим Кујунџић, велики јунак!
Овајхвати још један саплак воде и пружи му:
— Пиј, Турчине! Ово ти је Максим Кујунџић!
Турчин, замуча, узме и испије.
Максим му онда опет напуни саплак. И тако двадесет и четири пута.
Турчин од страха није смио одбити.
Црко је док је изиш'о на брдо.

Сайлак: лимена чаша.

БАЈКЕ

67. ШЊЕГУЛИЦА

Било је ту и патуљчића. Једна цурица је брала јагоде и забасала у њи'ову кућеру. И они су дошли.

— Неко има у кући! — рекну. — Неко је долазио!

И онда тамо, кад, цурица уљегла. Спава!

— Нека је! — рече најстарији. — Немојте је будит', да се не препа'не!

И мало, цура се пробуди.

— Немој се ти, секице, бојат' ништа. Нећемо ти ми ништа, ти си наша сека! — рекну јој они.

Тако је она остала.

Свако су је јутро закључавали, да је не би ко однио. И она порасла, велика дјевојка, лијепа. Они је добро гледали.

И наиђе неки шумар. На прозору је видио и свидјела му се.

– Ајде, дјевојко, изнеси мало воде! Много сам ожеднио!

– Не могу — рече она. — Мене су моја браћа закључала. Они су однијели кључ!

– Па хајде! — наговарао је.

Али она, не.

Увече дошла браћа и она им исприча све, да је долазио шумар и како је звао.

– Немој ти никад да излазиш — рекну они — а он ће, ако си му се свидјела, доћи и други пут!

И тако, шумар се навадио. Долазио, долазио и она се, на крају, удала за њега. Браћа су је удала.

Било јој је име Шњегулица, сиротица без оца и мајке.

68. Сиротица, без мајке, имала је маћеху која ју је тјерала да тешко ради.

Одлазила је на мајчин гроб и плакала. Никома није смјела рећи да тамо одлази.

Једном јој је изашла у сусрет старица са сиједом косом и замолила је да је почешља.

Дјевојчица ју је почешљала и рекла:

– Како ви имате златну косу! Да ја имам моју мајку и њена би коса била овако златна, као ваша!

– Ти ћеш од данас имати златну косу! — рекла је старица.

Кад је сиротица дошла кући, маћеха се изненадила и питала је што јој се десило. Али она није признала, јер јој је старица рекла да ником не казује за њу.

Маћеха је имала ћерку и послала је да прати пасторку, да види шта ради код оваца.

Ћерка је отишла за златокосом и сакрила се. Сједила је на једном камену. Тад се појавила старица пред њом и замолила је:

– Хајде, дјевојчице, хоћеш ли ме почешљати?!

Маћехина ћерка је рекла:

– Твоја коса смрди! Ја је никада не бих ни дотакла, а камоли почешљала!

– И твоја коса ће од данас бити таква! — рекла је старица.

Дјевојчица се вратила кући уплакана, јер јој је коса постала ружна, блатна, смрдљива и нико је није могао опрати.

Маћеха је видјела да је направила неправду пасторки и молила ју је да јој опрости гријех и замоли старицу да помогне њезиној ћери, јер оваква се никад не би удала.

Сиротица је отишла мајци на гроб. Плакала је и молила да се опрости њеној полусестри.

Кад се вратила кући, затекла ју је оздрављену. Полусестра ју је загрлила и рекла да никада више неће бити зла према њој.

69. Див је био окован у кули. Неки владар га је оковао јер је правио неприлике, штете људима. Он је ту стално био и нико га није смио пустити. Ако ико дође, настрадаће, десиће му се зло.

Дјечак Иван је туда пролазио, чувајући овце. И не мислећи, дошао је испод те куле и сјео. Чуо је глас:

– Роде, роде, донеси ми мало воде!

Освртао се и видио да је глас из куле. Знатижељан, хтио је да види ко зове. Ушао је у кулу и видио огромну бачву, уобручену са жељезним обручевима. Кад је дошао ближе, чуо је глас који је молио да му само на један обруч саспе канту воде.

– Ако ми то учиниш, испунићу ти једну жељу.

Иван се ослободи и испе ту воду. Обруч је пукао.

То се поновило још два пута.

Кад су сва три обруча пукла, из бачве је изашао горостас. Иван се препао. Горостас је ухватио Ивана, подигао га и рекао да му неће ништа, ако се више никада не сретну.

Горостас је онда отишао у село и уништио га.

Људи су били чули хуку и буку од хода и знали су да је Баш Челик ослобођен, и побјегли су.

Кад је Иван дошао у село, видио је да нема никога. Стао је пред дива и рекао му:

– Ти си мени рекао испунити три жеље, јер сам те напојио воде!

И рекао је да хоће да се поврате сељани, да никога не дира и да се врате његови родитељи. Још је желио да му покаже да ли је стварно био у бачви, да ли је могао у њу стати.

Див није вјеровао да је Иван лукав и ушао је у бачву. Прискочили су људи, који су из далека пратили Ивана, јер су знали шта се догађа, затворили бачву и уништили је.

ЛЕГЕНДЕ

70. Сусједно село Мишљен. Говоре да је ту пролазио свети Саво. Близу тога села има један брежуљак и на њему један дуб. Нико не памти колико има година. Зелен је љети и зими.
Прича се да је свети Саво одмарао под тим дубом. Зато је он увијек зелен.
71. Једна цура, Пантуша (од Пантића, из Бијелог Поља код Мостара) чувала на том брду овце. Пролазили су Турци, кад су ишли у Мостар, и шалили се с њом:
– Фина си ти! Могли би ми тебе одвести, имамо ми момака!
Смијући се, рекла им је:
– Па добро!
Кад су се враћали, они је стварно и уграбе од оваца.
Зато се то брдо зове Влахиња, јер је с тога брда украдена.

КАЗИВАЊА

О ВИЛАМА

72. Виле се скупљају код млинова, гдје су дубоке воде.
Кад су сунце и киша заједно, виле се чешљају.
73. Дођеш ујутро у шталу, а коњима уплетене гриве, све лијепо у мале плетеничице. Ко их је уплео? Виле.
74. Причала једна жена код нас да је видјела виле, обучене у бијело, на крижању у Обљају. Нагазила је на њихово коло па се разбољела од грознице. То се десило кад је чувала благо. Имала је тада десет година.
75. Да не би нагазили на нечист, ваља уза се носити корицу крува и шибу.
76. Кад је трава сплетена на ливади, то је вилина коса.
Ко нагази на вилинско коло, бјежи од куће. Нема мира, оболи на живце.
77. Ово је стварно било. Мој муж и ја, били млади, пустили коње да пасу, у тук, а ми сјели. Ту је текла вода Глина.

Кад, одједанпут, нешто лупило по води и тих је наших коња нестало.

То је мене страшило јер сам знала да су тамо биле виле.

– Ајмо ми све то напустит' и кући ићи! — кажем ја мужу.

– Сједи само — рече ми муж. — Доћи ће коњи!

За пола сата, дошли коњи, али тако мокри од зноја као да су највећи терет носили. Виле их јахале!

То је било 1957. године.

78. Има томе и тридесет година. Мислим да се десило 1967. Једанпут мој брат од тетке касно појио коње на Перној, код Топуског и — наба-сао на виле!

Кад је доша' кући, мам се негдје погубио и доша' тек ујутро.

Отада, кад год оде увече, дође ујутро. Бјежи. Жена не осјети кад он оде с кревета.

То је трајало четири-пет мјесеци. Пуно су пара дали врачарима да се ово скине с њега.

Послије је причао да ником није смио рећи гдје иде. Било му је запријећено. Виле су му запријетиле да ће умријети, чим каже. Држа' га је страх и у пићу. Ништа није смио о томе казивати. Никад.

79. Једна жена је три мјесеца била с вилама. Била је удана и родила дијете. Кад се вратила, била је сва изгребана, замршене косе. Од тада је постала врачарица. Скидала је болести свакоме, само не својој родбини, јер су је псовали кад се вратила.

Она зна причати, а не можеш је ништа размити. То што она прича, нико не смије знат'.

О ЗМИЈАМА

80. Био је код нас један човјек који је све знао о змијама. Он је с њима диванио као ја с тобом. Зове их по имену:

- Милка! Јованка! Љубице!

И оне му се одазову. Одмах дођу. Све су око њега.

Учио је људе шта ће кад их угризе змија, која је трава за лијек. Оне му све казивале.

Једанпут, оде он на врућњак и зове их.

Кад, сва сила њих изашла. Тискају се, направиле око њега као неки прстен од тјелеса, и све језицима палуцају, сикћу.

У неко доба, размакне се то мноштво и иде према њему велика, бијела змија с круном. То као да је њихов цар.

Друге змије, рек би, од тога гада добиле још већу силу, све дигле главу и још јаче сикћу на њега.

Ништа му нису. Од страха је посиједио.

Никад му се више нису одазвале. Он је послјије отишао у Њемачку. То је било зато јер је откривао њихове тајне.

Врућњак: змијска јама

О МАЧКАМА

81. Гдје је мачка у кући, нема змија. Она једе сваку животињу. Имали смо мачка, оклен гођ иде, приметно се мишем, или чеме год.
- Кад идемо на шједницу (састанак, сијело), мачке знају кад ћемо се вратити и којим путем. Сједе и чекају.

О УМИРАЊУ

82. Један човјек код нас је мрзио комшију и запалио му тор с овцама. Кад је доша' ред да умре, није могао испустити душу. Не може да умре док му не дође комшија, да га замоли за опроштај, и док не заблеји као овца, јер је овце, невинне, запалио.

О БОГОЈАВЉЕНСКОЈ СВЈЕТЛОСТИ

83. Појави се као злато на небу. То траје трен. Онда се нешто пожели.
84. Говорила сам им да не иду, али нису ме послушали. Око три сата, моји синови јамију пушке и оду у лов на тице.
- Хтјели су на прелет, тамо гдје би те тице прелијетале. Кад, ето их назад.
- Мајко, што смо се препали! Нисмо још ни дошли на прелет а таква једна свјетлост засја, да су се нама очи засијале. И одма' смо се вратили.

ВЈЕРОВАЊА**О БУРЂЕВДАНУ**

85. Уочи Ђурђевдана, вампири не спавају.

О ВЕЛИКОМ ПЕТКУ

86. На Велики петак се не смије радити, купати се ни сјећи нокте, јер се тиме призива зло, чак и смрт.

О МИШЈОЈ СУБОТИ

87. У Мишју суботу не смије се радити док се не сашију мишу гаће, да не би појео робу. Гаће се баце иза врата. Послије тога може се радити.

О БЛАГОВИЈЕСТИМА

88. На Благовијести змије излазе.

89. Цурица која хоће, кад мијеси, да јој све слатко буде из руке, нека на Благовијест стави мало шећера у тијесто. Онда ће у животу добро кухати и све ће јој бити укусно.

О ПОРОДИЉАМА

90. Кад мати роди дијете, да не изгуби млијеко, мора у чисту крпу први пут измустити. Узме се мало брашна с тим млијеком из сисе и замијеси мало тијеста, па стави у постељу, на сламу. Породиља први пут мора спавати на слами. Тијесто се стави на три мјеста: више главе и унакрст, да гдје год иде, млијеко иде с њом.

91. Породиља мора пазити да не прође око куће, око ватре, да не изгуби млијеко. Не ваља обилазити ватре (куће), ни кад се враћа са стоком, јер тад и краве губе млијеко. Враћати се ваља увијек истим путем.

О ПЕЛЕНАМА

92. Пелене се не смије оставити да пресине сунце преко њих. Ако неко заборави, морају се пренијети преко ватре, да их ватра очисти. Преносе се три пута.

О ПРВОМ ПОВИЈАЊУ

93. Ако се роди мушко дијете, мора се први пут повити у сукњу, да га воле дјевојке. Женско се мора повити у очеву кошуљу, да је воле момци. Никако се не повија у гаће, јер би била саплетљива.

О УТОПЉЕНИЦИМА

94. Кад би се неко утопио, па кад би шћело вако вријеме, појави се орао. То је утопљеник. Људи га зову по имену:
– Марко! Јоване! Анђо! Не дај крупи овамо! Одбиј од нашега!

О УМИРАЊУ

95. Ко чини зло, не може лако умријети.
96. Пред својом дјецом свако тешко испушта душу..

О ЗАДУШНИЦАМА

97. Не смије се мести кад су Задушнице, да се мртвима не баца прашина у очи. Не смије се на тај дан копати земља, јер се тиме мртви повређују. Не смије се плести, да се мртвима не копају очи. Пали се свијећа, да им се види до сљедећих задушница.

О ЗМИЈАМА

98. Змије не воле да се пуно зна о њима.
99. Има змија чуваркућа. Она живи испод прага. Гријех је убити је. Ако се убије, кућа се разваљује.

О МОЉЦИМА

100. Мољаца има кад нека жена носећа буде, па јој не дате да једе. То је грехота, ако се од ње крије. Онда мораш то јело, које си сакрио, спремити и дати некој жени која је носећа.

О ВУКОДЛАЦИМА

101. Кад умре Хрват, ево вукодлака! Они се одма' повукодлаче. Ко ме уђе у кућу, по сву ноћ арлака. Не знам да су се Срби дизали.

Арлакаџи: рушити, превртати, лупати.

КАЗИВАЛИ:

1. Душанка Бабић, сељанка, рођена 31. XII 1931. у селу Босанска Каменица, код Дрвара, избјеглица из Дрвара.
Бр. 42 (4. II 1998).
2. Љубица Бован, сељанка, рођена 1. XI 1929. у селу Кула, код Коњица, избјеглица из Куле.
Бр. 28, 29, 30, 31, 32, 41, 65, 66, 70, 80, 94 (26. XI 1997).
3. Зорка Бојбаша, сељанка, рођена 7. априла 1936. у селу Банчићи, код Требиња, избјеглица из Глушаца, код Метковића.
Бр. 82 (17. XII 1979); 69, 83, 85 (28. I 1998).
4. Невенка Воркапић, сељанка, рођена 17. XI 1930. у Катиновцу, код Топуског, избјеглица из Катиновца.
Бр. 1, 3, 5, 93 (23. X 1997); 23, 91 (27. X 1997), 78 (20. I 1978).
5. Смиља Зорић, домаћица, рођена 4. IV 1941. у селу Крузи, код Доњег Лапца, избјеглица из Бихаћа, гдје се преселила кад се удала.
Бр. 15 (4. II 1978); 53, 61 (4. II 1998); 62, 63 (18. IV 1998).
6. Сока Ивошевић, сељанка, рођена 2. II 1935. у Пецкој, код Топуског, избјеглица из Катиновца, гдје се преселила кад се удала.
Бр. 71, 76, 77 (21. I 1978).
7. Љубица Кресојевић, сељанка, рођена 14. I 1935. у селу Радоња, испод Петрове горе, избјеглица из села Коларић, код Војнића, гдје се преселила кад се удала.
Бр. 2 (23. X 1997); 74, 75 (5. XI 1997); 47, 48, 49, 50, 51, 50, 59, 72 (21. I 1998); 43, 44, 54 (4. II 1998).

8. Анђа Крњаја, сељанка, рођена 6. I 1936. у Крупи Велебитској, избјеглица из Жегара, гдје се преселила кад се удала.
Бр. 79, 98, 99, 101 (17. XII 1978).
9. Милица Љубичић, рођена 26. II 1926. у селу Мали Обљај, код Глине, избјеглица из Топуског.
Бр. 73 (17. I 1997).
10. Даринка Миличевић, домаћица, рођена у селу Отисица, код Грачаца, избјеглица из Грачаца, гдје се преселила кад се удала.
БР. 92 (20. XI 1997); 55, 56, 64 (17. III 1998).
11. Анђа Петровић, домаћица, рођена 21. XI 1930. у селу Отисица, код Грачаца, избјеглица из Грачаца, гдје се преселила кад се удала.
Бр. 11, 12, 13 (21. I 1978); 21 (7. II 1998); 88, 89 (17. VII 1978).
12. Босиљка Стрика, сељанка, рођена 2. I 1933. у Плашком, избјеглица из Плашког.
Бр. 4, 6, 7, 8, 9 (23. X 1997); 22, 90 (27. X 1997); 10, 24, 25, 26, 27, 33, 86, 87 (13. XI 1997); 14, 16, 17, 100 (4. II 1998); 18, 19, 20 (7. II 1998); 57, 58 (17. III 1998); 81, 95, 96, 97 (18. IV 1978).
13. Дара Ћопић, домаћица, рођена 15. VII 1941. у Плашком, избјеглица из Доњег Лапца.
Бр. 36, 37, 38 (21. XI 1997).
14. Илија Ћопић, зидар, рођен 14. VII 1940. у Србу, избјеглица из Доњег Лапца.
Бр. 34, 35, 39, 40 (21. XI 1997); 45, 46, 84 (4. II 1998).
15. Ковиљка Цидић, домаћица, рођена 25. II 1927. у Мостару, избјеглица из Мостара.
Бр. 60, 67, 68 (28. I 1998).

Младен Блажевић

Дани њјесме

На просторима с којих се море види само у сунчаним послеподневима, чија је јутра освјежио љетни пљусак, најјачи Свантевидов син често се борио против бјесова суше и жеге. Праскајући громовима изнад храстових шума, страшио је смртнике из оближњих села, који су се молили за његову побједу. Побједије ли бјесови, на усјеве и љетину сручит ће се лед и туча. Побједије ли Перун и његова жена муња, паст ће киша.

Крум је знао да је тако било одувјек. И онда док су му преци живјели на великим равницама и шумским висоравнима. Но, док се присјећао последње пљачке, кад је његов род похарао насеље у долини, у његовим су се бистрим очима по први пут назирали комадићи рђе. Призор старца како клечи рукама стиснутим испред себе и његов миран поглед који гледа право у очи тренутак прије него ће му одсјећи главу, враћао му се неколико пута дневно и будио увијек исти немир. Још је чуо јадиковке очајних мајки и жена, како плачу над обезглављеним тијелима.

Имао је велике уши и могао чути како низ борове цури смола, или срну док пасе, а до ње не можеш добацити камен. Није волио слушати, већ су слушали њега. Говорио је брзо и неразговјетно, као пчела у уху и притом бркове бацао улијево, као да бацаује удицу. Мислио је: “За човјека постоји одређена доб до које треба слушати, а када је превали, мора престати слушати и почети говорити.” Он ју је прешао прије десет година, док је још бркове од зечје длаке ушивао изнад горње усне. Касније, кад је осјетио да га звук властитих корака претјече, први је пут проговорио, схва-

Младен Блажевић, рођен у Ријеци 1969. године. Иако по струци прометни техничар радио је као новинар у дневним листовима: "Ri telefax", "Нови лист", "Дневник" и "Карловачки лист". Сурађивао с тједницима "Вал" и "Кроника", те уређује двомјесечник "Мој Кордун". Објавио је неколико кратких прича од којих су неке и награђене. Осим писања, бави се вођарством.

тивши да глас може разбити глинене лонац или посјећи као бритва. Припадао је роду Коба и знао да други родови, с оне стране ријеке, постоје да им се једном годишње, кад ријека престане хучати, краде љетина и отимљу жене. Но, није знао зашто је онај старац клечао док је умирао, јер душе умрлих одлазе у Рајевину само с мачем у руци, као што се каша не једе без погаче.

Од сусрета са старцем у долини често је, као некад, одлазио Бранији. Старцу с уплетеном брадом и тешким ушима, која су му натезала лице и чинила га ширим од чела. Бранија је био један од оних што носе вучје срце под пазухом и цвијеће у очима. Био је вјешт у кретњама и причало се да може брадом удавити медвједа. Обичавао је рећи: "Свако сунце има свог бога, као што зној носи своју сол." Знао је како је род Коба настао и једног је јутра ту причу даровао Круму, називујући оне комадиће рђе у његовим очима.

Некад, док Коба није ни било, постојао је род Мрењана, који исто тако постоји и данас. Живио је тада ковач по имену Кресивој, са шакама којима је клинове забијао. Прича се да му је нос на лицу стајао наопако да у њега не би улазиле искре, али му је зато улазила киша. Знало се да се под српом који је Кресивој израдио, раж и просо сами сијеку и везују у чвор, али се исто тако знало да он не израђује мачеве, а његови ножеви и косе не могу пробити људску кожу. Његов отац, стари Брен, научио га је да се свјетло ватри одузима јохиним дрветом, а жељезу рђа соком од бандариче. Касније је ту тајну научио и свог сина којем су очи гледале гдје стигну, а не како је отац говорио, само право. Чим му је брада сакрила лице зацрвело од искри, син је израдио мач, гасећи ужарени челик крвљу и медовином. Схватио је да се неће моћи држати једном руком па му је повећао дршку. Тај је мач из коријена промијенио живот многима и из једног рода, рода Мрењана, створио два. Род Мрењана и Коба.

Тог јутра свитање је било чисто и травом мочило кољена. Чинило се да ће трајати цијели дан, а сунце дићи тек сутра. Кресивојев син мачем је сјекао кукурикање пијетлова, па се чуло кукурикање које долази из горње, ближе стране села и оно из доње, чији је звук нешто заостајао. Прошлу ноћ није спавао. Брусио је своје оружје косом исплетеном у плетеницу и оштрио га погледом. Знао је да је сва топлина и снага јутра садржана у оштром бриду и да ће сутра, кад престане свитање и дође дан, тим бридом моћи сјећи звук и воњ на још ситније и оштрије комаде. Те су му мисли улиле страх пред непознатим. Један од оних што доносе зиму и миришу кисело као живо блато. Помислио је: "Ако те страх прескочити поток, смочит ћеш реп." И замахнуо мачем да је зрак зацвилио од бола.

Сутрадан је из Свантевидовог храма извео бијелог коња и водио га да пред стотину отворених уста прелази преко три реда копаља. Коњ по имену Кушљан, преко сваког реда ступио је прво десном ногом. Био је то изузетно добар знак. Присутни су лупали десном ногом у под и очекивали говор. Но, Кресивојев син је кроз стиснуте усне рекао:

– Више нисмо Мрењани. Од сад се зовемо Коби. Нека сутра свако донесе свој срп да од њега направим мач. –

Сутра је своје српове донијела половина рода. Остали су слушали старог Кресивоја како виче:

– Дај жаби зубе и постат ће вук. — Пратећи завијање ријеке, Крум је корачао по ивици клисуре коју никад прије није видио. Налазила се добар дан хода удаљена од насеља и, премда у овим крајевима никад прије није ловио, чинило му се да сасвим добро познаје терен. Као да је знао што се налази иза слједећег брежуљка, или завоја ријеке. При једном таквом лову погинуо је и његов отац, али из тог се времена сјећао само мајке, коју је убрзо однијела грозница. Попео се на врх литице и загледао у супротну страну. Изненадио га је обрис човјека који се брзо повећавао. По покретима и усправном држању видјело се да је то млада особа у пуној снази. Кољена је савијао уназад попут чапље, па се чинило да се креће унатрашке, иако је заправо ходао напријед и то врло одлучно, као да жели прегазити поток не марећи што ће смочити ноге. Крум је сву позорност посветио његовом лицу. Чинило се да младићу нос поскакује у ритму корака, а заправо је само једномјерно ширио носнице удишући мирис мајчине душице, јер она човјека чини имуним на ујед змије. Зауставио се на рубу литице и гледао право у Крума. Затим се окренуо и почео прикупљати дрва за ватру, као да Крум не постоји. Крум га је неко вријеме гледао, а онда се и он дао на посао. Падала је ноћ и заиста је требало прикупити дрва, јер ови су крајеви врвјели од јадова и бјесова, који су само чекали да се завуку под одјећу и човјеку нанесу зло. Бранија му је због тог дао посебну кожно врећицу препуну цвијета матичњака, столичника и ситно насјецканог коријена одољена, које је морао посути по запаљеној ватри да отјера зло. Из истог му је разлога око десне мишице завезао велику стару вепрову кљову.

Ујутро га је из сна тргла хармонична мелодија нанизаних тонова допирући из непосредне близине. Крај његове угасле ватре, сједио је онај младић са супротне стране ријеке жмиркајући му право у очи.

– Зовем се Свезрен. Живим у долини иза ријеке и оног брежуљка. – рекао је показавши руком. – Дошао сам те позвати на Дане пјесме. —

Крум се зачудио што га савршено разумије. Очекивао је неки неразумљиви говор, какав је слушао у својим пљачкашким походима. Врисак,

плач или јадиковку нечије мајке. Умјесто тога, младић је говорио смирено и разговорјетно, као да жели сваку ријеч заувјек похранити у Крумовој глави. Крум је чврсто држао мач објема рукама, но било му је јасно да од странца не пријети никаква опасност.

Док су ходали уском и прашњавом стазом према удаљеним димовима, Крум је размишљао зашто је без размишљања прихватио странчев позив. Сваки Свезренов покрет одавао је вјеру у оно што ради, а Крум је у такве људе имао повјерења. Своју је смиреност носио посвуда, као омиљен шал и у његовом селу сви су били једногласни да ће далеко догурати. То је знао и његов отац чим се Свезрен родио па га је, нешто касније, дао на одгајање мјесном врачу Парзеславу, одвојивши га од љепљивих усана сестре Гроздане.

Свезрен је имао и старијег брата Младјања, којем је при рођењу отац исплео папуче од шибља врбе, јер оне тјерају човјека да хода. И Младјањ се научио јако добро ходати. Није као други морао сјести да размисли, већ је ходајући мислио и пјевао. Напријед и уназад ходао је једнако брзо, као да има очи на леђима, па се никад није знало долази ли или одлази. Име је добио по трећем Свантевидовом сину, богу прољећа, пупања и првом побједнику зиме. Тако је његовом оцу, преко свећеника Парзеслава наложио сам Свантевид, чиме му је исказана велика част, а цијенио је то цијели мрењански род, изузев неколицине отпадника. Младјањ је касније, на једном од мрењанских сајмова, особну таштину, дуго скривену под језиком, замијенио за капу с јелењим роговима окованим златом и сребром. Узалуд је његов отац говорио: “Злато и сребро једно су другоме као пас и мачка, а власнику као бјес и јад скривени под кошуљом.” Капа је била изразито скупа, но Младјањ је таштину штедио годинама, као што је његова сестра Гроздана штедила љепоту, шкрто је трошећи осмијехом и очима у облику кестена.

Кад су дошли у село, сунце је већ зашло за оближњу шуму, премда је за собом оставило свјетлост, да не преплаши људе својим наглим нестанком. У средини села под старом липом, окупила се гомила људи, који су лупајући десном ногом у под слушали старог свећеника Парзеслава како, по тко зна који пут, сваке године изнова, упозорава на правила светковине Дана пјесме. А правила су била једноставна. Три дана за редом, од зоре до свитања, сви би довољно снажни мушкарци у селу урлали, викали, опонашали гласање дивљих животиња, или заиста ријетко, пјевали док их глас не изда. Нису били дозвољени одмори ни за јело ни пиће.

Крум је примијетио да мрењанске жене носе лагану и лепршаву одјећу, која само дјеломице скрива њихова тијела. Слично су се одијевали и мрењански мушкарци, но то га је мање занимало. Више пажње привукла су

њихова лица. Видјело се да живе споро и дуго. Једна им је година трајала као четири кобске. Живјели су и радили за вријеме, док су Коби вријеме трошили како су стигли. Изненадио га је смијешак мушкараца испод липе. На њиховим лицима није назирао онај мали грч, који се видио у сваком кобском смијеху. Сјетио се широког, тихог и безубог осмијеха своје мајке, с којим се сусрео још рођењем. Знао је да постоји и онај уски и полускривени, каквим му се смјешкала већина дјевојака, па и удатих жена у кобском насељу. Понекад је такав осмијех могао испричати цијелу причу, али се најчешће претварао у обичан позив на пропланак изнад села. Он сам, као и остали мушки Коби, смијао се гласно, отворених уста и осмијехом је могао прогутати јабуку. Но, без правог је повода и на свом лицу осјетио онај мали смијешак, какав је видио на лицима Мрењана. Ипак, не дуго за тим, ухватио је поглед једне од дјевојака у свјетини и из њега је опет излетио онај сурови смијех, као да не прима љубавни позив, већ гледа како заклана свиња трчи око дворишта два круга док не издахне. Тек сад, уз руб средишњег платоа, Крум је примијетио трговце, који су за ову пригоду долазили из далеких крајева. Цијели средишњи простор села био је обрубљен великим дрвеним клупама и пањевима на којима је стајао накит од шкољака и рачјих клијешта, те перли од јантара. Стајала је ту и велика капа с желењим роговима, на коју се више нитко није базирао.

С друге стране допирао је јак мирис помијешаних трава и етеричних уља. Ту клупу, са својим напицима, мазивима и зачинима држао је Барбин. Странац који је као незрео младић у једно касно послеподне дотегурао у село. Замолио је сељане да му пруже преноћиште и корицу хељдине погаче. Многи се сјећају да се небо изнад Барбина тог дана црвењело од стида, као да је некога увриједило. На лицу су му се видјеле сузе, које су се преко натеклих образа слијевале у близини ушију, те потом скретале укусо по врату да би се на концу спојиле на леђима. Рекао је на чистом мрењанском:

– Напале су ме звијери у шуми. Једва сам извукао живу главу и тумарам овакав већ два дана. —

То је уједно све што су о њему успјели сазнати, јер је одмах потом заспао. Обичај је код Мрењана да се сутрадан, након сна, о невољи не пита, а сам Барбин о томе више није говорио. Једном је ипак, омамљен медовином, дао наслутити да није дошао из велике даљине, већ с висоравни с оне стране ријеке, камо Мрењани, из страха према злим бићима мрака, никад нису залазили.

Круму се чинило да ни један дио Барбиновог лица не стоји на свом мјесту и личи на одраз правог Барбина, намрешкан због немирне површине воде. Објашњавао је нешто трговцу за сусједном клупом, држећи у

руци цвијет матичњака и чинило се да говор за њега представља огроман напор, па се при крају реченице доимао изнуреним као да је цијели дан у шуми извлачио трупце за огрјев. Кад му је Свезрен рекао да је управо Барбину припала част прошлогодишњег побједника Дана пјесме, Крум му умало није повјеровао. Свезрен, који је своја тужна сјећања скривао као рупу у зубима у лијевом куту усана, том се приликом несвјесно намрштио, присјећајући се прошле светковине. Тад су он, Младјањ и Барбин једини издржали до краја трећег дана. Барбинов глас је био најбучнији па га је вијеће старца прогласило побједником.

Већина људи почела се повлачити својим огњиштима, како би се припремила и одморила за сутрашњи дан. Свезрен је позвао Крума својој кући. Све мрењанске куће изгледале су једнако. Као и кобске, разликовале су се само у величини. Но, Мрењани, за разлику од Коба, прочеља изнад улазних врата нису украшавали доказима ловачког умијећа. На та би мјеста у различито доба године стављали разне цвијеће. Сад је изнад већине улаза висео објешен цвијет перунике не би ли кућу заштитио од удара грома. Још пригодом градње, у један од зидова узидали би камену сјекиру, која је од огњишта тјерала болести и зле очи.

Прво што је Крум видио при уласку у Свезренову кућу, биле су велике смеђе очи у облику кестена.

– Кад доводиш госта у кућу требао би нас прије обавијестити да припремимо печење – рекла је, ужурбано носећи здјелу с кашом и велику погачу.

– Ово је моја сестра Гроздана – рекао је Свезрен ширећи онај мрењански смијешак.

Обојица су били прилично гладни, па се убрзо није чуло ништа осим мљацкања и задовољног мрмљања. Ускоро је у кућу ушла и стара жена младоликог лица и, угледавши Крума, поновила исту реченицу коју је изрекла и њена кћи. Била је то старица живахних кретњи, али помало уморног погледа, у којем се могла назријети проживљена туга. Крум се у овој кући осјећао угодно као никад прије. Овдје се све догађало полагано и умирујуће. Чинило му се заправо да ово огњиште, па и цијели мрењански род живи заједнички живот, а не као Коби, сваки живот за себе, па какав био. Ту ноћ спавао је непомично, сањајући уста пуна каше и очи у облику кестена.

Свезрен га је пробудио прије зоре, нудећи му неки густе напитак, који је дјеловао лагано омамљујуће и истовремено грлу чинио угоду, као кад љети уз лице прислониш листове орошеног бијелог лопуха. Роса је ублажавала нечисте тонове и са свитањем звукови из стотине грла почели су се мијешати и спајати у једну скоро опипљиву масу. Јутро је, одми-

чући, постајало све нервозније. Поједини звуци су се истицали, али најчешће они ниских тонова. Опонашање магарчевог рева, или блејање оваца. Празлија, један од најјачих младића у селу, одлично је опонашао гласање јелена, но његов глас најчешће није издржао до краја првог дана. Крум је своју пјесму започео гласним једноличним тоновима, којима су се Коби служили при гоњењу дивљачи у ступицу. Свезрен га је савјетовао да пјева из трбуха, као да напухује свињећа цријева да направи кобасицу. Тај је начин пјевања знао и прије. Сјећао се како је пјевао Бранија, кад је последњег травара у селу распарао вепар. Бранија је тада производио само један звук, који је допирао из дубине његовог бића и варирао између туге и разочарења. Тад су се Круму из непознатог разлога пред очима врзмали призори празног села, неуспјешног лова, кишног времена и јетког мириса трулежи.

И Свезренова пјесма крај њега стварала је догађаје. Само су се они брже мијењали. Иако је било лијепих и ружних, чинило се да сви имају неки свој слијед. Видио је Крум у тој пјесми дјечју игру, првог уловљеног зеца, црвенило у ушима због прве чаше медовине, прерану смрт нечијег оца и оне кестене што плачу. Свезрен му је рекао:

– Док пјеваш, покушај се смијати, или плакати. –

Сјетивши се тога, наврле су му сузе. Цуриле су у непрекидном низу, слијевајући се преко бркова у нос и уста, желећи се сакрити пред дневним свјетлом. Лагана обамрлост преузела му је цијело тијело осим грла. Испред себе је видио непрегледно гробље, тишину и таму распарану мјесечевом свјетлошћу. Није то било кобско гробље. Било је то гробље неког непознатог рода и налазио се ту велик број људи. Неки су се завлачили, а неки извлачили испод великих камених плоча и чинило се да их све познаје, иако је био сигуран да никога прије није видио. Иза гробља се појављивала свјетлост, која је поступно све више ширила јутарње видило. Затим је на ливади изнад села видио себе с непуних седам година како за јаребицом баца камење и трчи док се од умора не извали на свјежу траву. Кад се подигао, био је одрастао човјек с дворучним мачем и луком на леђима. Стопала су му сада упала дубоко у земљу, али је траве нестало, а земља постала сива и љепљива и могао си од ње печењем направити чврст лонац. Ту су били и остали Коби. Трчали су испред њега гонећи кошту с врло младим телетом, да би одједном сви били у селу, пили, смијали се и свађали. Биле су ту и жене, широко раскорачених ногу и откритих груди. Кад је осјетио нелагоду, услиједило је, чини се, ново јутро и сада је на коњу водио кобску хорду кроз село којег се и данас јасно сјећао. Било је то село оног старца што клечи и гледа без имало страха право у очи, а старчеве су мијењале облик све више личећи на свјеже кестене тек испале из бодљикавих кућица.

– Сумњао сам да си заиста способан за пјесму. – тргао га је Свезрен настављајући пјевати. – Нитко то оvdје, осим мог брата, мене и можда Барбина, засигурно није. — — Не волим пјевати и жао ми је што си ме тому научио. — — Нисам те ја ничему научио. Можда само пуштању гласа. Ти пјесмом ствараш призоре, а то те нитко не може научити. — — Ништа те не разумијем. —

И Крум је наставио нејасно и неповезано, иако се знало камо одлази сваки тон. Једни су се пењали и стапали са шуштањем липе, други су падали и оштро се забијали у суху земљу дижући мале облачиће прашине. Било је и оних који су тумарали уоколу псујући и вријеђајући остале тонове пристигле из осталих пјесама и неких других прича. Све скупа уопће није звучало складно. Складно је звучао једино Свезрен, својим провлачењем тонова кроз дугине боје. У предвечерје, са свјетлошћу, нестајали су и гласови, губећи се у мраку. Убрзо је Крум зачуо тишину која је подсјећала на крај живота.

Сутра се на средишњем платоу окупило двадесетак мушкараца, који су наставили пјевање и одмах је било јасно да већина њих неће издржати ни док Сунце направи три корака. Били су ту Крум и Свезрен. За чудо издржао је и Празлија с јелењом риком, но, Свезрена је највише занимао Барбин. Први дан прошао је потпуно неопажено, пуштајући да му се звукови утапају у мору испреплетених гласова. Данас је већ пјевао јасно и одрјешито, као да српом сијече зоб. Често је гледао према Круму, али чим би им се сусрели погледи окренуо би своје збрчкано лице у другом смјеру. Сасвим са стране, крај једне од клупа, ходао је Младјањ, носећи на глави своју капу. Пјевао је на старински начин, причајући док пјева, што су одобравали и вољели само најстарији сељани. Свезрен му је то више пута предбацивао, говорећи му да се призори стварају осјећајима, а не ријечима. А Свезрен је пјесму, као и све остало, доживљавао кроз призоре.

Младјањ је пјевајући приповиједао значајне догађаје из свог живота, разбацујући се собом од дјетињства до ране зрелости. Сада је већ причао о посљедњој прослави прољећу. Био је то обред у славу побједи над зимом и славио се сваке четири године. Изводио се на хумку изнад села у сјени велике липе, још веће и старије од оне у селу. Унутар липе налазила се велика шупљина, довољна да два одрасла мушкараца у њој преноће без дотицања. Прије зоре, на дан светковине прољећа, Парзеслав је, према обичају, у шупљину дебла блатом зазидао најстарију дјевицу у селу. Блато је, потом, премазано смолом да добије на чврстину. Морао је то учинити прије зоре, јер доласком сунца, хумак је већ прекрила свјетина, гурајући испред себе Младјања, којем су из разуздане масе вирили само јелењи рогови. Тада је роговима пробио кору липе, не би ли ослободио дјевојку.

Није то био нимало лак посао, јер Парзеслав је за зидање употребљавао глину донесену посебно за ову пригоду у рогозној кошари, из пећине чије је мјесто познавао само он. Након што је дјевојку ослободио, Младјањ ју је, пред раздраганом свјетином и обљубио.

Радо се присјећао овог догађаја. Мислио је да је тог дана све што је било тко учинио, учинио њему у част и себе је почео гледати другим очима. Поистовјетио се с трећим Свантевидовим сином, чије је име носио и схватио да му његов брат, којег је и прије мало цијенио, не заслужује ни обувати папуче од шибља. Од тада су га и дјевојке престале занимати.

Гроздана је данас била тужна. Крум ју је, несвјесно пјевајући ниским тоновима, проматрао како сједи на једној од клупа и гледа у врхове на супротној страни долине. Нестао је онај јучерашњи смијешак којим га је тјерала да сметено, сваких неколико тренутака, посегне за врчем медовине. Тугом је ускоро покренула кишу. Круму је позорност поновно скренуо Младјањ, пјевајући о смрти свог оца. Причао је пјевајући о његовим посјетима другим селима, којима је позивао све становнике околних села на свечаности Дана пјесме. Старчев глас је, кажу, друге везивао у чвор и док је пјевао, људи су боље осјећали тло под ногама. Прошлог лета прије светковине затекао се у удаљеном насељу узводно уз ријеку. Тог је дана то село похарала непозната хорда побивши све што је стајало на ногама. Круму су се, гледајући у Гроздану, очи напуниле рђом прекривеном капи-ма кише. Видио је испред себе врх свог мача, како отвара шупљину у тијелу мушкарца расколаних очију. Урлао је, а поглед му је летио улијево и удесно за мачем који се није могао зауставити. Сјетио се да је тад испред себе зачуо пјесму. Био је то онај старац што клечи с очима у облику кестена. Једним замахом мача одсјекао му је главу.

Одједном се тргнуо, осјетивши погледе свих присутних испод липе. Гледао је право у Гроздану, но кестенове очи имали су и Свезрен и Младјањ. Свезренова пјесма више није била складна. Подсјећала је на козје мекетање. Младјањ је умјесто разложне приче, почео гласно псовати, ходајући уназад и гледајући Крума право у очи. Барбин га је једним оком гледао тужно, а другим разочарано, као да је изгубио нешто вриједно.

Доласком ноћи, престала је киша. За столом у Свезреновој кући владала је потпуна тишина. Први ју је прекинуо Крум.

– Што ме гледате? Убијте ме! Ја не би размишљао да сте ми убили оца.

– Не док су Дани пјесме. Такав је обичај. –

Зачудо, Свезрен је и ову реченицу рекао смирено, али Крум ју је осјетио као плуску и чинило му се да Гроздана проматра црвени отисак прстију на његовом лицу.

– Пјеват ћеш још сутра, а дан касније висјет ћеш објешен за ноге с најдебље липине гране.

Било је то прво што је Крум чуо од Младјања, а да није била пјесма. Зачудио се његовом грубом гласу. Навикао се на његове високе тонове.

Сутра ујутро, Круму није дошао дан, већ је остала она иста вечер с црвеним отиском прстију на лицу и врећом ријечног камења у грудима. Сви су сељани знали тко је и што је учинио, а он је и даље пјевао, шупаљ од туђих погледа. Сличио је на осушени мјехур из јелење утробе избушен стријелама. Глас му се забијао у земљу испред ногу, чинећи малу хумку, о коју су се све више спотицали Празлијини тонови, једва одржавајући равнотежу. Насупрот томе, Барбин је тек данас почео пјевати из пуног грла, као да жели отјерати све око себе. И Празлију је врло брзо отјерао. Разочарано је изашао из сјене липе, потраживши мијех с водом. Као што се и очекивало, под липом су остали само Барбин, Младјањ, Свезрен и Крум. Крум је цијело пријеподне погледом претраживао свјетину, не би ли негдје примијетио Грозданин лик, јер њене је очи имао непрестано пред собом. Кад се послјеподне појавила, ногом је разнио онај хумак пред собом и пустио да му глас одскочи изнад Барбиновог, да би му се, одмах потом, провукао кроз ноге чинећи га смијешним. Младјањ својом причом и Свезрен питком мелодиозношћу, као да су му несвјесно повећавали снагу. Мрењанима се по први пут чинило да више грла пјева једну пјесму. Како је Барбин повећавао снагу свог гласа, тако су се Крумови разнолики тонови више истицали. Убрзо је Барбину понестајало свјежег зрака у плућима, а грло је пуштало пуцкетаве и испрекидане тонове, сличне звуку ватре у огњишту подложеном боровим иглицама. Гледао је Крума у невјерици. Младјањ више није причао. Разбацивао се ријечима, као да просом храни кокоши, док се Свезрен потпуно предао, пратећи својим ситним мелодијама јасне и гласне Крумове тонове. Напокон су Барбин, а одмах потом и Младјањ, одустали и повукли се из круга. Барбин је своје изненађене и закривљене усне претворио у правилан смијешак и лице му је, можда по први пут, изгледало складно. Крум је знао да је побиједио.

Свјетло великог кријеса већ се јасно видјело кад је Крум од Парзеслава примио малену коштану амајлију у облику сјекире. Гроздана и још двије младе дјевојке вјешале су му око врата вијенац босиљка. Заборавио је што му носи идући дан. Опио се медовином и уживао у печеној прасетини.

– Колико имаш година? – Барбин је сједио крај њега.

– Довољно да те побиједим. –

Барбину је један дио лица изгледао тужно, а други се веселио.

– Желим да знаш, нитко никада није овако пјевао.

Чинило му се да су и Мрењани заборавили тко је и што је прије учинио, или им једноставно ништа није могло покварити вечерње славље. Крум до сад никад није видио толико људи на једном мјесту. Било је ту људи из других родова, неки из врло удаљених крајева. Многи су с Мрењанима имали мање заједничког од Коба. Трговци су се надвиковали, дјечаци су прескакивали крјесове и пуштали горуће колутове низ оближњи хумак. Дјевојнице су трчале за колима пуним младих, стасалих дјевојака. Кола је вукао стари вол и чинило се да Парзеслав, који га је само држао за орму, у вучу улаже знатно више напора од њега. На постољу с предње стране кола, стајала је нага дјевојка с великим грудима, само дјеломице скривеним вијенцем од исплетеног цвијећа. Иза ње сједиле су остале дјевојке одјевене у бијело. Крум је зубима дробило хрскавицу прасећег уха за средишњим столом платоа и поворка се кретала равно према њему. Међу дјевојкама је препознао Гроздану. Махала је људима с лијеве стране кола пазећи притом да јој се распуштена коса не заплете у котаче. Пјевале су врло високим тоновима пјесму о Јарилу, љетном сунцу, но, због опће граје, ријечи су се једва распознавале.

Кад му се Парзеслав обратио, Крум је схватио да је гола дјевојка намијењена њему. У копском насељу дјевојке је узимао не размишљајући, као да бере купине, но сад је на себи осјећао Грозданин поглед. Дјевојка је сишла с кола и позвала га у Парзеславову кућицу. Звала се Жива и имала је умјесто усана неубрану малину. Крум је искапио врч медовине и кренуо за њом, зубато се насмијавши. Својим широким куковима и великим округлим гузовима, подсјећала је на мајку земљу. Чим су ушли у кућицу, окренула се без ријечи и положила ону малину на његове усне. Ту ноћ није сањао Гроздану. Није уопће сањао. Кад се пробудио, кроз лоше припојене греде у дрвеном зиду продирала је свјетлост и пријетећи повици. Жива се крај њега смијала, тресући својим великим грудима ширећи пупак као кртичњак. Пљунуо јој је у лице и изашао из кућице.

Вани га је чекало двадесетак натегнутих лукова. Пред њима су стајали Свезрен и Младјањ. Младјањ је сада носио братову смиреност, а Свезрен је преузео таштину, окитивши се Крумовим вијенцем од босиљка. Одвукли су га на хумак изнад села, испод оне велике шупље липе. Младјањ му је око ногу везао уже и пребацивши га преко гране, уз помоћ тројице подигнуо у зрак. Висио је главом према доље, као осушена риба. Мрењани су се брзо разишли. Остало је неколико дјечака, који су га гађали полупроклијалим, прошлогодешњим кестенима. Врло брзо га је свладила несвјестича. Пробудио се, осјетивши дубоко забодену стријелу у десној мишици точно испод завезане вепрове кљове. Испред њега, куће у пламену висјеле су с неба, а земље није било. Умјесто ње, кроз облаке дима пробијала

се плавакаста свјетлост. Вриштање дјеце и урлање мушкараца из села пратило је зујање у његовим ушима и пред очима му се, по тко зна који пут, појавило оно исто село, али сада људи које је сјекао својим мачем нису били непознати. Били су то Мрењани.

Кад се поновно пробудио, лежао је на леђима у потпуном мраку, а у зраку се осјећао јак мирис медвјећег крзна и мокраће. Није знао колико је времена прошло кад је свјетлост продрла и почела освјетљавати пећину у којој се налазио. Крај њега је скоро непомично лежало склупчано тијело. Било је живо, јер се нечујно мицало у ритму дисања. Покушао га је дотакнути, али је осјетио јаку бол у десној руци. Једва је изустио:

– Хеј! Пробуди се! –

Помакнуло се. У полумраку су блеснуле очи у облику кестена.

– Ипак си жив. Мислила сам да се више нећеш пробудити. –

– Гдје смо? Ти си ме спасила? –

Покушао се присјетити што се точно догодило, али призори су му се мијешали и није их могао вратити у правилан слијед.

– Колико сам дуго овдје? –

– Лежиш два дана, ниси ни око отворио, само си нешто мрмљао. –

– Гдје смо... што је ово... пећина? – Није ју питао зашто га је спасила. Видио јој је одговор у очима.

– Не знаш... немаш појма што се догодило? – Изгледало је да није изненађена.

– У село је упала хорда узвикујући твоје име. Испред свих јахао је неки старац. Видјела сам му сузе у очима, док је Барбину сјекао главу. Непрекидно је узвикивао твоје име. –

– Бранија! – прошаптао је Крум.

– Не знам. Видјевши то, попела сам се на хумак, са жељом да те убијем. Кад сам те видјела... изгледао си јадно. Сјетила сам се како си запјевао кад си ме угледао задњег дана. Нисам могла. Скинула сам те са стабла и сакрила нас у шупљину липе. Остали су се разбјежали по шуми. Кад је пао мрак, отишла сам у село по храну. Још је било Коба који су пљачкали по кућама. Спотицала сам се о трупла, нисам могла погледати према земљи. Погинуло је и њих... Коба.-

Очи су јој се шириле и сужавале.

– Нашла сам оног старог Парзеславовог вола, упрегла га у кола и покупила што сам стигла. Он те довукао до овдје. –

Изгледала је уморно.

– Овдје смо обоје сигурни. За ову пећину не зна нитко осим Парзеслава, а он је мртав. –

– Видио сам што се догодило, али... мислио сам да ме прогања Мора. –

Крум је плакао.

Придигао се тек идућег јутра. Гроздана је скухала кашу од јечма и зоби. Стављала је у њу насјецкане гљиве којима није знала име. Пећина је била сасвим удобна. Ако се изузме медвјеђи смрад, удобнија од нечијих кућа. Изнутра сасвим сува, а улаз добро склоњен и издвојен од шумских путељака. По траговима осушеног измета, видјело се да ју је још прошлу зиму користио медвјед.

Крум се осјећао чудно. Према Гроздани је сасвим сигурно осјећао нешто више од захвалности за поклоњени живот. Али, вријеђала га је њена спремност да му помогне у неспретним покретима, због губитка снаге, или њена близина док мокри по оближњем стаблу. Но, кад је одлазила у брање гљива или тражење коријена плавог котрљана, једва би дочекао да се врати.

Тај дан дочекао ју је престрављену. Трчала је запињући косом кроз грање, а кестени у очима постали су још већи. Без ријечи га је одвукла у пећину и стиснула се у његову наручју.

– Што се догодило? –

Показала му је прстом да шути и лице пуно суза сакрила под његову отрцану кошуљу. Дуго су заједнички шутјели. Кад су јој се сузе осушиле, подигла је главу и срушила га на леђа. Заборавио је на бол у десној мишици и слабост у тијелу. Љубила га је у лице. Прегледавао је њено тијело, дио по дио. Досад није примјећивао ништа осим њених очију и дуге косе. Сада га је занимао сваки њен дио. Цијелу се ноћ осјећао мрењански мирно и опуштено. Насупрот томе, Гроздана је ту ноћ живјела као Коб. Трошила је вријеме без остатка, само површно удишући зрак. Од Мрењана је задржала само осмијех.

Ујутро је рекла промуклим гласом:

– Срела сам жене из мог села... хтјеле су ми ископати очи. Видјели су ме док сам те спашавала. Мужеви су им мртви, а ја спашавам Коба због којег се све то и догодило. –

Поновно је плакала.

– Сутра идемо у копско село. Морам рашчистити с Бранијом.

– Што ћу ти ја... иди сам. –

– Идеш са мном. –

Свитање је поновно било чисто, но, полегнута трава је само влажила кожне папуче. Кад су стигли испред Бранијине кућице на пропланку изнад села, чуло се само једнолично ударање сјекире. Бранија је, окренут леђима припремао велики кријес. Прошла је седмица и мртве је требало послати на пут у Рајевину. Окренуо се. Кад је угледао Крума, несвјесно је испустио сјекиру. Изгледао је још старије. Уши су му се објесиле и висјеле свака на своју страну, а у очима није имао цвијеће, него красте од згрушане крви.

– Сви мисле да си мртав, али ја сам знао да ћеш се појавити... чим ти нисмо нашли тијело.

– Тко је мој отац? –

Бранија је једно вријеме шутио.

– Знао сам да ћеш то питати. –

– Одувијек си ти све знао. Кад све знаш, реци ми тко ми је отац? –

– Ако си био на Данима пјесме, сигурно си га упознао. –

Бранија га је гледао у очи желећи провјерити зна ли нешто више.

– Човјек с најјачим гласом у мрењанском селу. –

На тренутак је красте у очима поновно замијенило цвијеће.

– Барбин? Барбин је дошао Мрењанима док је био младић. –

– Прије точно двадесет и четири године. Оставио те док си још сисао своју исцијеђену мајку. Ја сам те одгојио, а не он. Син...изрод. –

– Ти си ми дјед? Па... лагали сте ме цијели живот. –

– Ваљда ти је сад јасно зашто. –

– Ништа ми није јасно. Ти си био у селу, ти... убио си свог сина. –

– Он није био мој син... он је... обични пјевач. Ти си моја крв. –

Из оних красти су потекле сузе мијешајући се с угрушцима крви.

– И ја сам пјевач. –

Крум је грубо потегнуо Гроздану за руку и упутио се Свантевидову храму, оставивши Бранију да гледа у сиву земљу испред улаза у његову кућу. Извео је бијелог коња из храма и кренуо према средини села. Није чуо изненађене повике Коба, који су се радовали његову повратку. У средини села забио је три реда копаља и водио коња да преко њих прелази. Бијелац је преко сваког реда ступио десном ногом. Коби су шутјели.

– Идем живјети без крви и мача - рекао је нервозно забацујући бркове.

– Тко жели са мном, нека пође. Тко дође по другом послу, одсјећи ћу му главу.

Гроздана је с леђа скинула кожно напртњачу и ставила је Круму пред ноге. Убрзо је напртњачу донијело и неколико удовица с недораслом дјецом. Крум се поновно осјећао избушен погледима. Овај пут гледали су га мушки Коби.

Ујутро се малена колона кретала уском стазом. Придружило им се неколико обитељи и четири одрасла мушкарца. Крум је ходао одлучно, потпуно бистрих очију. Рђу више није носио у очима. Налазила се сада негдје другдје, скривена у цепу његове кошуље.

Боривој Везмар

Пјесме и зайиси

* * *

Мале фотографије града сложио је у облик крста.
Град је одавно жртвован месецу. Оних вечери,
када његова моћ ослаби, моћи ћемо прећи
преко вијадукта, бестелесног, са сликама
улица које ће потећи зраком.

Има место у ком се отвара и шири,
виђено и сачувано у огледалима неба.

Биљешка:

Рођен 1971. г. у Пакрацу.
Објављене двије збирке
пјесама: *Ојис месџа* (Панчево, *Графос*, 2000), *Плоча се ошвара* (Београд, *Зора*, 2005). Пјесме излазиле у часописима: *ЛМС*, *Кораџи*, *Браничево*, *Књижевни мајазин*, *Поља* и другима. Ради у библиотеци Филолошког факултета у Београду.

* * *

Земља је зачарана долина
 Низ коју трче, све даљи и даљи Божији дечаци
 Не могу да их пратим, али као да сам са њима.
 Заједно летимо на најлакшим ножицама док се
 Изнад нас спуштају viseће лестве
 Срећемо успут бронзане статуе што су их
 Баскијски дивови спуштали са неба,
 Ветар нас носи, шапат стихова Калевале.
 Земља је наше кретање ка мору
 Венчање пролећа и јесени,
 Сварена и Терда са Невионом, са Лиском
 Онтине Шумске са Мероном Ка
 Осмехе им дарујемо, и предуги наши праменови
 Пале се и дуго дуго светле за њих,
 Земља блиста и теку запаљене, лавинасте долине

* * *

Велики бубњевци кидају
 виловне конце, жилишта сребрних сати,
 бука њихових тирада, разбија ваљкаста сунца
 повређује Невну и Јавену, ремети Моиру и Зелезну
 букачи раздиру опна, и у воћњацима Сторморума буде
 уснуле Лахте, буде Рожане.

Од Дорфа па до Светлог, до Јантарног,
 Велики бубњевци бију
 Призивајући Морта и Косану

* * *

О мајстору и о змају

О распореду предмета и сенки, бића и одраза
о уделу ваздуха и зенице, о замишљеном и о тајном углу

о распону који прати линију неба и језгра
и покрету даје облик и дубину, а мировању
привид бескраја

о тетивама упрегнутим у звездани точак
и глежњевима сатканим од аурног праха

о стварима што се згушњавају, или разређују,

овисно о удаљености од Змаја
и о домашају његовог даха

о ветровима набрекних образа
са стрелицама пруженим у шест смерова

* * *

Има сâд, гдје биљем струје гласи, у гласима су душе, у душама
сјемена,

у сјеменима дјеца која опјевају земљу. Из земље изничу други људи,
боје индига.

Ако јако, јако успорим, можда ће ме вратити.

* * *

Палестински анђео

Прекину се нит зрачна, пурпурна,
 Видех расуте удове и дроб, смрскано лице
 палестинског анђела.

На два ледничка сунца, у замрзлом врту,
 Сурвава се небо кроз суру димну котлину.

* * *

Над Доментијаном

Реч – благодаран, реч – светилник, реч- чудоносни,
 Казати: омио (сузама)
 Казати: (јасније од снега) убелише се
 Поменути топле хлебове
 Поменути ненапојену са вишњих висина (земљу)
 Срицање о чудоносном
 О пренебесним селима
 О местима светлим и о царском мертику
 Созерцање зрака источних —

Могу о бујности, пребујности тела, о преобимним водама што прели-
 вају сасуде,

О вишку материје, о рециклажи, о страхотном, непропадљивом виш-
 ку који се са сваким даном умножава, о згушњавању простора, земних и
 небесних улаза од којих сам све даљи.

Над нама су се извијале зеленгране. На хладовитој чистини, заклоњени буковим лишћем, натапали смо усне, млеком дубраве. Дланови у рибњаку су се нудили тихо, раскриљујући своја свежа, ледена једра. Твоји прсти су прешли, не додирујући његово лице, преко мреже од свиле. Он није ништа осетио.

Био је мој пријатељ, херој дана, дрвосеча. Писао је песме и гледао својим рисјим очима све нас, страшљиве, мале послушнике. Морао си да спустиш поглед, и оћутиш. Ипак, није те напуштао ни у најтежим часовима. Осећао је своју надмоћ као завет за даривање, свој вишак као обавезу. Никада није заборавио ни најмањег од нас. Тога дана, на излету, учинио је да се зближимо, нас двоје. Све своје пренео је на мене, и помамност твоју и жудњу. А ја сам снатрио о шуми, и изгубио се у њеним кривудавам, зеленим одајама, носећи твоју слику на дар, забраву.

У огласима “на мрежи” наћох њу, кућу. На прозорима доњим изгубио се осмех, горњи су сада њена очиња туга. На циметној цигли отиснут детињи длан, крило из сна. Кућа се сва некако умањила, поставши дворац патуљака и мишева.

Изговорено ти се упише, јер је негде увек остварено. Стога је расипање погубно, и залудне су хвале овдашњих хорова. Колики пут треба прећи да би заслужио тек шапат, одсјај. Неизмеран је цветник са кога сакупља полен, златни рој. Господства, готово нема од лепоте, говоре погледима. Тако нас и творе, из аурум-праха, њихова озарења.

Спустили смо се доле, на речну обалу, да се сви заједно оперемо у тој светој води, уз благослов наших магова и самог светлога кнеза, којег следи смо. За нама је остала земља, наши пчелињаци под кнежевском утврдом, све спаљено, похарано, пустошно. Када смо се вратили са истока већ је било касно. Ударили су с леђа, удружени са западнима, обишав нашу главнину, пробивши се кроз наше бочне редове, попут риђег ветра. Прешле су само хитре сенке њихових коња сејући главе наших ратника, а нас засипајући летећом ватром, од које није било спаса. Велики Арије позва нас на обред очишћења, од сада ћемо бити његови искушеници, мачеве ћемо заменити за пустињу, и расути се по пештерама и динама, да тражимо мир у Њему. Стопићемо се са Медијанима, изгубити име, помешати крв. Али наша лоза се неће угасити, јер све је у моћи Великог Арија из Арка, он је са нама од почетка времена, и доспео је до наших предака с оне стране леда, доносећи дарове мудрости и добра.

Оријентација и равнотежа. Витло и млин. Океан и ватра.
На кукурузном пољу берачи опијени бурмутом и крвљу.

Здравко Крстановић

Приче са бувљака

УЛАЗАК У ПРОСЈАЧКИ ДВОРАЦ

И зиђох на балкон.

Поново сам у фијоку одложио причу која ми се упорно отима, измиче. Изгледа као неокречена кућа. Недостају и неки укућани. Једном, поодавно, учини ми се да је уловљена, али тада је нисам ставио на папир. Приче, тако, можда никада неће ни бити.

Мачак Клепо преде ми у крилу.

Мачак Хектор игра се жутом лоптицом, синоћ му је донијела Соња. Мирише рузмарин, шебој, каранфил. Ружа коју нису уништили голубови као ону прошлогодишњу.

Пода мном је парк.

Са стазама у облику крста, у сјенкама високих стабала. Људи некуда журе. Само су раскеречени старци и старице спори. Жене које ме одоздо угледају или осјете мој поглед на потиљку (откуда то струјање?) промијене ход, изазовније се њишу.

Под чистим љетним небом, кога украсују далеки облачићи, све је мајушно. Ускоро, све ће нестати. Ови који пролазе, парк, зграда, ја.

Угасим цигарету, вратим се у собу, мачка Клепу оставим у наслоњачи.

Уђем у WC, водокотлић не ради.

Зовнем сусједа Видосава, нашег кућног мајстора.

— Отишао пловак — рече — мораш га заменити. То је јефтино.

Имаш на бувљаку.

— А гдје је?

— Не знаш где је бувљак?

— Не знам

— Па, овде, близу. Четири станице од *Хајаџа*. Ено, тамо (приђе прозору, показује руком), да нам је зграда виша, видео би се.

— Добро, купићу.

На бувљаку сам се обрео сутрадан.

Дуж ограде, са спољне стране, поређали се продавци.

Код улаза стоји табла: ПРОСТОР ЗА ПРОДАЈУ СТАРИХ СТВАРИ, *радно време од 9 до 16 ч.* На огради раширени ћилимови.

Брдашца свега и свачега. Пловка нигдје.

Идем да видим има ли га унутра.

Мусави хармоникаш, сједећи на канти, са хармоником у наручју, спава. Свјетлуца прстење којим је окитио руке.

Sexy shop је дугачки, склепан сто, покривен најлоном.

На њему еротски часописи, вибратори, јапанске куглице, прстенови за одржавање ерекције, видео касете. Продаје се и гумени фратар, са тонзуром и огромним фалусом, искочио му из мантије.

На газдиној бијелој мајици лежи гола љепотица, с великом срцем у коме пише yes. На глави му сомбреро, минђуша и сунчане наочари. Носи коњски реп.

Поред шора стара огледала, зидне, стоне и подне лампе, слике, пегле, миксери, сребрно посуђе, статуе, албуми. Преко пута продају се вијци, клонпе, папуче, роштиљи, игле, бушилице, аларми, тестере, чекићи, блање, сјекире, клијешта, турпије, маказе, лавабои, бојлери, осигурачи, славине, сијалице за фрижидере и замрзиваче, за шпорете, за шиваћу машину, халогене, за рефлектор, за мињонке, сијалице штедише.

На дрвеној гајби изложена кућица за тиге, с огласним картоном:

НА ПРОДАЈУ

СТО СА 2 ФОТЕЉЕ НИСКИ СТО

ВЕНТИЛАТОР НОВ.

На WC шољи сједи патуљак у женским чизмицама и виче:

— Квасац, чарапе! Квасац, чарапе!

Пловка нема.

Циганин, са брчићима Клерка Гебла, под распараним кишобраном, продаје велику пластичну лутку.

— Лепа је, баш је лепа — каже црвенкоса пунашна госпођа — само што не говори.

— Говори — рече брчко.

Притисну је, лутка кмекну.

Кад је чула цијену, госпођа оде.

Наиће продавац кафе, сокова и ракије. Сав у коцкицама: коцкасте панталоне, коцкаста кошуља, коцкаста капа. На лијевој руци му тетовирано ЗЕЧАР АХМЕТ, на десној ЂАМИЛ ЕЛВИС.

— Ко је ово? — упитав га за тетоважу.

— Ја – рече.

— А ово?

— То су ми деца.

Пијуцкам кафу, полако идем даље.

Крупна жаба, трбушаста господин с буљавим очима и замашним подваљком, једнолично отвара уста:

— Крвни притисак, крвни притисак, оће л неко да мери?

Необично личи на загребачког удбаша који је под псеудонимом објављивао сатиру.

Код згодне циганке, у народној ношњи из панонске равнице, купујем оловне, сићушне фигуре хунских ратника.

— Може ли све за тридесет? — питам.

— Може, брате, даје ти сестра. Шта си тако побелео? Као у капели да си се сунчао.

— Преморен сам — рекох — мало спавам.

— Баш си блед. Само да ниси болестан. Ја знам Антића, знам

Ђирића, знам и Велиновића. Знам све докторе у бежанијској болници.

И медицинске сестре. Много сам болесна била.

— А сада?

— Да куцнем! После операције бол осетила нисам. Лакша сам од перца. Кô девојка.

— А у кревету?

— Испавај се, брате. Па дођи да видиш. Да те мало школујем.

И стаде се смијати звонким смијехом који пређе на ме.

— Онда — рече, кад смо се растајали — на курс да ми дођеш.

Важи?

— Важи — рекох — а како ти је име?

— Ержика. Твоја сестра зове се Ержика.

Поздравимо се додиром дланова.

Покрај цераде с аутодијеловима свађају се продавац и продавачица, муж и жена, обоје млади и лијеви, уредно одјевени. Заправо, само је она узрујана, он не повисује глас. Муштерија, здепаст брадоња, ћути.

— Могли смо да имамо риболовну тезгу. Све смо могли да имамо, да ниси такав. Зашто му попушташ? — задихано говори жена.

— Сто двадесет — каже муж муштерији — он ти живот спасава, ако га имаш. Ако га немаш, који ће ти курац.

- Рекла сам сто педесет — каже жена — а видиш, и ово му пуно.
Бесплатно да ти дам. Би л узео?
- Размишљаам — промрмља муштерија.
- Мудрац — рече жена — види се по бради.
- Живот ти спасава. Без њега си готов — каже муж — приметиш кад те лупне. Тада је касно.
- Ко му живот спасава? — упиташ.
- Ретровизор — рече муж.
- Одмакнем се од цераде, припаљујем нову цигарету.
Жена наставља да грди мужа:
- Попуштај, попуштај, дабогда ти се бивша љубавница вратила!
Приђе ми старчић са муволовкама.
- Мршчуљав, једва га душа држи, могао би га под мишком носити.
Зноји се, у својој жељезничкој униформи, али ни капу није скинуо с главе.
- Изволи — каже — за муве, за комарце.
- Не треба ми — рекох — не узгајам муве.
- Завитлаваш старца — рече — оћеш да купиш слушалицу?
Показује ми робу.
- Шта ћу с њом?
- Уденеш у радио па слушаш.
- Не треба ми — кажем.
- Хоћеш ове, летње? — рече.
- Из цака је извукао платнене ружичасте ципеле.
- Колико коштају?
- Један бурек.
- Нећу.
- Покупим у цепу ситниш и пружим му.
- За лебац си ми даровао. Бог да ти помогне, дете.
- Рече и одгега се.
- Однекуд се чује фрула.
- У тишми и жагору, у тешком смраду, њен звук као да ме уми бистром водом са јутарњег извора.
- Ко оно свира на фрули? — обратим се коштуњавом плавом младичу, продавцу туш-батерија
- Један из Тополе. Инвалид.
- Одакле си? — питам.
- Из Книна — рече.
- Из Книна?
- Близу, из Грахова.

- Баш из Грахова?
- Из Грковаца сам.
- Откуд ти туш-батерије? — питам.
- Ех, откуд. Набављам. А ово је славина за двориште. Имам и шлауф.
- Не видим га.
- Заборавио да га понесем.
- Немам двориште — рекох — држи се, мајсторе.
- Држим се. Зубима за вјетар.

Натмури се.

Заборавим пловак — угледао сам књиге!

Купим најприје *Српске народне њословице и групе различне као оне у обичај узетие ријечи и зајонейке*, које је скупио и на свијет издао Вук. Стеф. Карацић, друго државно издање, из 1933. године.

Продавац је Драшко, с њим ћу се зближити.

Много је свијета на бувљаку.

Гомиле старудије. Ђубре. Блато. Прљаве локве.

Људи, животиње, као навијени, мичу се под безданим небом.

Потмуо бруј. Задах распадања покрива све.

Помислим: ово је излог Страшног суда.

Потом, враћен сам натраг, у свјезину.

Дјетињство у Далмацији. Зеленосиви креденац, сличан ономе што смо га имали у Сиверићу — гледа у ме. У средини стајао је часовник, иза њега касица. Једном сам је испразнио, али сумња не паде на ме, него на сестру.

И млинчић за кафу, исти као наш.

Мајка окреће ручицу. Као да не почива на сплитском гробљу Ловринац.

А онда, огромна хрпа књига.

Већ сам се истрошио, купио месингане чиније, чаше, виљушке и жлице, кутију од дрвета. Неке од ових књига имао сам у кућној библиотеци, у Сплиту. Ево и *Посљедње царолије* Фернанда Песое! Написао сам један стих истоветан, по смислу, са Песоиним, прије него шта сам га читао. Случај — кажу неки. Коинциденције — кажу други. Као да има ичег осим коинциденција.

Ево и Тјутчева!

Окупан сам свјетлозарном росом.

Бирам и слажем књиге, цјенкам се са наочитим Циганином и двојцом његових помагача, хитро ми додају робу, куповина расте, цијена пада. Неки средовјечан, плав човјек већ је купио двадесетак философских књига. Из кесе вире предсократовци.

— Ово нисам очекивао — каже — прави мајдан.

— Растурена добра библиотека — рекох.

Није ми било тешко да погодим чија је.

На неким књигама исписане су посвете њеном власнику Алексу, ту су часописи које је уређивао, дјела његових пријатеља и писаца које воли.

На неколиким језицима: Борхес, Штајнбек, Бодлер, Џојс, Нервал, Љермонтов, Пушкин. Бака Милица поклонила му је *Евџенија Оњџина* за шеснаести рођендан. Купим и своју књигу *Динамиј*, издавач ју је послао Алексу са осталим које је објавио те године.

Напуним двије велике торбе, продавац ми даде четири најлонске кесе, напунисмо и њих. Али много остаје, желио бих да купим и то. Продавац и његов друг односе ми товар до таксија.

— Враћам се за сат — рекох.

И вратио сам се, за два сата.

Пада киша, блага, љетна. Али и она влажи папир. Узео сам још књига. И Алексове рукописе, неколико десетина фасцикли и биљежница. На почетку радујем се, а последице, стегло ми се срце.

Не занима ме нимало Алексова поезија. У њој *враћа се отиварају / машући крвавим рејовима*. Осјетио сам, свеједно, да треба да сачувам његове рукописе. Служи се писаћом машином, графитном и хемијском оловком, дрвеним бојицама, налив пером.

Чуваран је.

Све биљежи, сате и минуте, гради свој симболички космос, жели да од свега остане траг. У биљежницама и фасциклама његове су пјесме, записи, исјечци из новина, цртежи, цитати, графичке игре, коментари, на српском, француском и енглеском, потврда о завршеном курсу јапанског, аутобуске и двије авионске карте, биоскопске улазнице, хотелски рачуни, облутак са љетовања у Будви, мноштво разнобојних папирића.

На једном пише: *Каг сам завршио њесме, морао сам на њошћу. Усиуш, свраиш сам код обућара (да ми се сџави џума на нове цијеле) и мрку кесу коју сам добио у џродавници сложио у велику, жушћу, да ми не џокисне џакетш.*

У овом големом споменару налазе се и писма, разгледнице, дописне карте, у свежњићима и расути по књигама. У једном свежњићу су писма Алексовог пријатеља, сналажљивог сисара С.С., ондашњег младог пјесника, сада директора угледне издавачке куће. Размијенили су своје збирке стихова, са посветама. Обје нађем на бувљаку. Многи су знаци на хартији које не би могао одгонетнути нико осим Алекса, можда ни он.

Поглед ми држи фотографија црнокосе дјевојке, са крупним очима: на њеном лицу као да је урезана скоро смрт. На полеђини фотографије ријечи: *Била једном једна Ивана.*

Неколико дана идем на бувљак и налазим парчад и парченца Алексове библиотеке. Првог продавца нисам више видио, продавали су други, на бувљаку роба брзо мијења господаре, час је на једном, час на другом мјесту. Ако је одмах, остављену, не помете багер.

Првог дана, увече, назовем, телефоном, пријатеља Милана.

— Како је на Арарату? — питам

— Ладан ветар из бесмртности дува — каже, смијући се.

Овдје живе читава крда *ијесника*.

Нарочито је јака александријска школа.

Сви су завршили основну, помноги и високу доушничку.

Милан је из друге приче — пише поезију.

Прије двадесетак година често из Сплита долазим у Београд.

У то вријеме он туца новинарку Лизу. *Добра је, мрда. Кушај и ти* — каже ми. Касније, кушао сам. Не сјећам се како је било, ако је ишта било. У скадарлијском ћумезу, у јулској ноћи, обоје голи. Али, мртви пијани. Кад сам се пробудио, она већ обучена, шминка се. *Бао, касним*, рече, отвори врата и нестаде.

Сине, устјај, иџили су давно зайевали — чујем бабу, власницу ћумеза. Умијем се на чесми у дворишту и вратим у Сплит.

Поменух Милану новинарку.

— Душевно чељаде — каже — једну само замерку имам — варала ме с мужем. А то што причаш о Алексу и бувљаку баш је страшно. Не шалим се.

— Је ли он жив — питам.

— Како, бре, није жив? Зашто човека сахрањујеш пре времена?

— Не сахрањујем — рекох.

— Нисам га одавно видео. Чујем да живи у Паризу, са неком Филипинком.

— Знаш да је Филипинка.

— Како знаш?

— Ето, знам.

Преда мном на столу лежи часопис *Мојћносџи*, из фебруара 1975. Пролазим кроз *Врџи миловања*, с пјесмама непознатог Мавра из средњег вијека:

Сједила је на мом кољену. Завукао сам јој руку под хаљину.

Али џоворио сам само о сџадима, о хиџрим овчарским џсима, оџаишњаџима.

Њена бедра била су џлаџка и чврсџа.

Домала изџледа да се обазрела на моја миловања

“Змију имам џод хаљином!” рече ми смијући се.

“Имаш заисџа”, одџоворих јој, “и ја је ловим”.

Испред росног *Врша* Алекс је ставио ову љепотицу, изрезану из *Сшарша*:

Иста се, у другој пози, налази и на корицама Могућности.
 — Упитај Нешу, он сигурно зна где је — рече Милан.
 — Ко ли га је гонио да пише? — кажем.
 — Бог сигурно није — каже Милан. — Алекс је копија свог ујака надрелисте. Берберин који вади зуб.
 — Стварно, далеко је од поезије — говорим кроз смијех.
 — Ко баба од курца — рече Милан.
 Заспао сам од умора.
 Ближи се поноћ, не знам је ли касно за јављање, зовнем Нешу.
 Изненађен је.
 — Не могу да верујем — понавља. Даје ми број Алексове сестре.
 Ујутро, телефон је звонио, никога није било у њеном стану. Сутрадан се јавила мајка, а прекосутра добио сам сестру.
 — Рекла ми је матора да сте звали, она ништа не уме да објасни — рече.
 Договоримо се да дође код мене у четвртак.
 Али, није дошла.
 Кад смо поново разговарали, рече да није могла јер је била на путу. Утаничимо нови дан — поново није дошла. Обећа још једном да ће доћи.
 Није дошла.
Како да дође, кад је она то њродала, говори ми Неша. И Алекс је недавно био у Београду, отворио некакву изложбу о надреализму у Музеју савремене уметности. Кратко је био овдје, али довољно дуго да ми се јави. Није се јавио.
 Само је казао Неши:
 — Хвала Богу што ми је то на сигурном.
 Довукљао сам књиге. Рукописе. Сваштарије.
 Забавио се читајући пјесму латинисте Јануса Панониуса у часопису *Гордојан*. *Зашто се сада, као некоћ, не ѡреїлѣдају јајца ѡајама*.
 И онда се нашао у кошмарним сновима. Прођоше ми пред очима, невјероватном брзином, небројене наказе. Па изрони један приказ. Видим, у сутону, жену и два пса. Први је велик, пријетећи, а други жгољав.

Питам:

— Хоће ли ме овај ујести?

— Неће — каже жена — други је опасан.

И жгољавко полети на ме.

Налазим се над безданом, леђима прислоњен на зид, а пас ме гони. Мислим да ми нема спаса — и будим се.

Потом, поново сам у сну. Угледао сам чудесну дјевојку какве нема на овоме свијету. Смијеши се. У руци држи књигу.

— Дај ми то — кажем.

— Даћу ти, ако ме испратиш.

Пречиста, нестаје.

Ко је она?

Устао сам, истуширао се.

Умор и мамурлук одгоним парадајз чорбом.

Данас ме чека напоран посао.

Подрум ми је увијек био сув. Али, овог мјесеца радници су стављали нове цијеви за централно гријање. Изазову поплаву, вода је ушла у све подруме у нашој згради. Неке Алексове биљезнице и фасцикле претворене су у папирнату кашу. Никле су и гљиве. Згадило ми се кад сам их видио. Требаће ми времена да избацима све оно смеће, блато, водурину. А кад подрум опет буде сув, морам га напунити сувишним књигама које су ми затрпале собу.

Гледам на ТВ екрану осамдесетогодишњу славну глумицу Миру.

Рекламира кафу.

Била је срећно удата у три брака — рече.

Гасим телевизор.

Још се није сасвим разданило. Чују се тике и аутобуси који купе ранораниоце. Малоумник, из сусједне зграде, понове се дере:

— Адела! Јанко!

Дозива их, свакодневно, годинама.

Покојна Адела му је сестра, покојни Јанко отац.

Хоће ли процвјетати јапанчица? Продавац рече за десет дана, прошло је четрнаест. Сад ћу погледати је ли се приметно цвијет.

Још само седам година

Враћам се са бувљака.

Аутобуса нема на видику, зауставим такси и питам колико кошта до Похорске. Таксиста, наочит, снажан, угланцан средовјечни човјек, рече суму која ми се учини превисока.

— То је моја цена, а ти како хоћеш — одговори кад примијетих да је скуп.

Уђох.

На задњем сједишту, поред себе, смјестио сам тешку торбу.

У њој су књиге из Краљевине Србије, прве и друге Југославије, Лондона и Чикага, руске књиге из Берлина, радују ме *Ловчеви записи* Ивана Сергејевича Тургењева. Ту су и разгледнице, дописнице и писма које је деценијама примала једна Христина, запослена на Војно-медицинској академији, писма, углавном из иностранства, упућивана Даници из Палмотићеве улице, као и писма породица Томић, Мараш и Илић, њихове фотографије и документи. Допуштење за повлашћену вожњу на железници бр. 11 371 издато је госпођи Персиди, жени С. Илића, пушкара, у Београду, 24. I 1923, а из ђачке књижице Александра Илића, рођеног 15. III 1911. види се да је у III2 Ниже занатлијске школе уписан 21. X 1928. Био је добар ученик; четири петице, двије четворке, само из слободног цртања тројка. Јединица из физике, у првом и другом полугођу, на крају се претворила у петицу.

Ипак, кад дођем кући, најприје ћу читати књигу приповиједака коју је 16. IV 1958. Боба поклонила Војину за његов рођендан: *Свети из Асиромонша* Корраде Алвара.

Понио ме, на бувљаку, њен почетак:

Није леј живош чобана у Асиромоншу, зими, кад мушине бујице јуре ка мору, а земља изгледа да њлови на води. Чобани живе у кућама најрављеним од трања и блаша, и спавају са стоком. Хођају околу у дућим каиуљачама причвршћеним за шроули ошрач који им шшиши рамена, као што се понекад приказује какав лушајући зимски трчки бої.

Таксиста се зове Владимир.

— Дедино име — рече — страшно ме је волео. Са дедом сам растао, оца не памтим. А мајка стално у послу, у фирми, у комшилуку, код куће, риба, шије. Требало је хранити мене и две сестре, док се нису удале. Мајка је умрла пролетос, а деда два месеца пре невоље која ме снашла. Боље је тако, није видео шта сам урадио.

— Код кога будеш кад те пусте?

— Код сестре Јелене у Миријеву, или код пријатељице Раде.

Како кад.

— Ниси се женио?

— Нисам. А жене се лепе за мене. Са сваком се брзо споразумем, али ниједна неће да се венча, кад кажем где сам.

Владимир је становник Сремске Митровице, већ дванаест година робија у тамошњем затвору. Рат га мимоишао, гледао га је само на телевизији.

— Нисам праведно осуђен, веруј ми. Исповедам ти се кб брату.

Дошао сам у уговорено време на уговорено место, ал нисам имао четири хиљаде марака које је требало да му вратим. Имао бих за две недеље, али тада нисам имао. Са собом је довео још једног, гадан и брз тип. Он би ме убио, да сам за делић секунде закаснио. Пуцао сам му у чело.

Неко вријеме потраја тишина.

— А други?

— И њему сам пуцао у чело.

— Па како си онда неправедно осуђен?

— Осуђен сам због предумишљаја, а то није истина. Није било предумишљаја. Да га нисам убио, убио би он мене.

— А онај други?

— Иста ствар: то је или — или.

— Посјећује ли те пријатељица у затвору?

— Како да не. Не оскудевам у посетама. А и без посета, има секса у затвору колико хоћеш, не шкртари се.

— Педерског?

— Има и тога, о њему не говорим, педери не смеју да ми приђу.

Говорим о женама, врло су несташне. Могао бих до зоре причати о чудима која се код нас дешавају.

— Шта намјераваш кад изиђеш? — питам и нудим га цигаретом.

— Не пушим — каже — а шта ћу кад изиђем? Направићу фарму коза, негде у планини, далеко од људи. Оженићу сељанчицу, родиће ми децу, живећу.

И поче да се слатко смије.

— Колико ти је остало?

— Још само седам година.

— Много.

— Па и није баш много. Дванаест је прошло. Дани брзо лете.

— И у затвору?

— Свуда. Некад ти се чини да су спори, а онда видиш — нису, више их нема. Враћам се за три дана.

— Држи се, мајсторе — рекох на расстанку.

— Жив био — рече Владимир — срећни ти празници.

Катедрала у Шартру

Грчки стражар, с трубом у десној руци, стиже на бувљак из Атине. Сељанка у народној ношњи допутовала је из Будимпеште, добри војник Швејк купљен је у Кошицама, а патуљак-гљива, с лулицом, у Паризу.

Ставио сам ове сувенире на полицу.

Ево и шишарке, вјероватно из Пољске.

Успомена до успомене госпође М.

Ту су и књиге, о Петербургу. Набављао их је њен отац.

Усхићују ме.

Никад нисам био у граду на Неви, у оном што се зове стварност, а Невски проспект ближи ми је од улица у којима сам становао и некима већ позаборавио имена. Имадох у Петербургу добре водиче: Гогоља и Достојевског.

Ево и једне фотографије.

Госпођа М. са извиђачима, у вријеме кад је била вриједна пчелица. Извиђачи се крећу траговима партизанских бригада, открива им се славна прошлост, на једном таборовању госпођа М. упознаје се са извиђачем Г. из Ниша.

Његова писма чувана су годинама, све док нису, заједно с гомилом других, приспјела на бувљак. Стотине писама и разгледница, које су примали отац и мајка госпође М., нађоше се у бувљачком блату, брижљиво сложени у бомбонијерама.

Госпођа М. међу пчелицама истиче се марљивошћу.

Као четрнаестогодишњакиња има чин водника и путује на међународни скуп извиђача у Пољској. Овако започиње *Дневник боравка*:

Више нисмо у нашој земљи. Необично је што видимо све исто као у Југо-славији. Жићна поља, ониске куће, људе сличне нама.

Отрејало је сунце. Воз полако улази у Будимпештанску железничку станицу. Стајали смо око два сата. Куће у Будимпешти су углавном ниске, кровови су сирми. Тек на периферији је израђен блок високих зграда. У Будимпешти углавном саобраћају трамваји, жути, већ стари од дује ујошребе.

Пчелица успјешно лети и у гимназији. Завршава факултет. Као стипендиста одлази у Париз. Ништа је не зауставља на путу.

Дописује се са Мишком, својим младићем, потоњим супругом. Писма започиње са *Драги мој*, а завршава са *Воли те твоја М*. Њен драган, чијих је писама на бувљаку било много више него њених, редовно јој се обраћа са *Драга моја девојчице*, а крај је увијек исти: *Воли те и љуби твој гечко Мишко*. Он се тужи због слабе моћи изражавања. Можда је престрог пре-

ма себи. Кад је купио сунчане наочаре, пише јој: *Ишао сам да прошетам наочаре.*

У једном од писама родитељима, госпођа М. шаље списак ствари које су јој потребне:

- зелена хаљина са везом (народна)
- драј хаљ. са јелеком, црне фармерке
- чизме са крзном
- браон ципеле са шпанлициом (за сваки дан)
- једну од лушчица из Ковачице
- 2 флаше ракије
- хиџијенске таћице
- кафа
- чај (од шийка)
- сајун и шамјон за косу (масну)
- речник — велики и цео мали кофер са припремљеним стварима
- вунену каџу — може и обе
- чејку окрјулу за косу
- 3 вешалице за одела
- дебеле чараје, сокне
- кишобран
- касете — Оливер Драгојевић и још нешто од оних што су остале

Сједимо једне вечери у загребачком Клубу књижевника.

Пјесник Данијел Драгојевић својим досјеткама засмијава друштванце. Дјевојка, којој су умјетници слабост, умиљавајући се, пита га:

- Шта је вама Оливер Драгојевић?
- Он је мени кретен — рече Данијел.

Просу се силан смијех.

Госпођа М. боравила је у Шартру, са групом стипендиста.

Обилазе стари град и иду да слушају мису у част свршетка Првог свјетског рата. На миси су префект и други угледници. *Оишли смо зајим на ручак — пише госпођа М. родитељима — који је био одличан, зајим смо цела 3 сата са водичем разгледали катедралу.*

Шта је видјела у катедрали?

О томе ништа не пише.

Назовем телефоном госпођу М., која је познати професор на Универзитету уметности.

Разговор бијаше кратак.

— Нашао сам на бувљаку много ваших писама, разгледница, књига...

Као да није била изненађена.

— Шта предлагете?

- Ништа. Само вас обавјештавам.
- Добро је што има људи који брину о другим људима.
- Нисам од тих — кажем.
- Ви сте колекционар?
- Нисам.
- Хвала лепо што сте се јавили. То што сте нашли, не занима ме специјално.

Синиша Орешчанин

*То вријеме***СМРТ И РАТ И УМИРАЊЕ**

није тако далеко време
 кад смо уз свећу
 слушали приче уморних војника
 није било струје месецима
 и питали смо се
 шта
 ће бити
 са нама
 али нисмо помишљали на смрт
 као сада
 ја и ти

био је то тужан живот
 били смо деца
 ништа није зависило од нас
 у то време
 рат је напредовао
 и с обзиром на околности
 то је изгледало разумно
 а ја и ти
 знали смо шта су нам допустили да знамо, што
 је
 често било превише
 али рат смо осетили
 то комешање у ваздуху
 од страха пијаних очева
 и плача мајки
 вечито забринутих и
 сви заједно на рубу живаца

и нисмо мислили да ће овако
 да се заврши
 а добро је што јесте
 јер ускоро би био ред на
 тебе
 имао си скоро осамнаест када смо отишли
 али ипак су те хтели
 онај официр којем су све побили
 он је хтео и тебе да убију
 али није био упоран
 више разочаран смрћу као
 непогодношћу живота
 то време тада
 и ово време сада
 могу на неки начин да се упореде
 и није много другачије

можда је и постало све горе годинама

никад нас није напустило,
 смрт и рат и умирање

овај свет је без шанси
 и не чезне ни за чим другим

и знам да си делом заборавио
 какав си био

а
 ни ја
 се не осећам
 нимало другачије

ЖИВОТИ

у мојој смо соби
и ћутимо
она ради нешто
на мом телефону
а ја
седим преко пута ње
и гледам
у њене браон чарапе.
— имаш различите чарапе — кажем
она прекида то што ради, погледа
и каже
— е, види, свашта — и настави да ради оно од
пре

једна чарапа је са главама цветова
а друга са белим фигурама јелена.

устанем и одем у кухињу
да погледам воду за кафу
вода мирује, па се вратим у собу.

она сада седи главе наслоњене на колена
и држи цигарету
међу прстима десне руке
и мртво гледа испред себе
— још није прокувала — кажем
— још мало — каже она
и испусти дим боје пурпурних сенки.

животи су нам разједбани
и нема
ту много шта да се каже.

узнем цигарету и
припалим је.
уздахнем.
ваздух у соби је тежак и
смрди на пикавце и влагу.

отворим прозор.

она ме погледа
— иди види сада, већ је сигурно прокувала —
изашао сам,
вода је кључала
па сам напунио цезву кафом
вратио је поново на ринглу
и чекао да се та мала акција
заврши.

онда сам се вратио у собу
носећи две шоље кафе.

мало се просуло кад сам отварао врата.

онда сам опет изашао
да истресем
пепељаре.

музика свира бело у
 мојој глави
 ја сам човек који
 настањује илузију
 а
 моје уморне отечене
 шаке
 не желе да
 завршим као познати песник
 бићу запамћен као
 будала

смрт пре долази као
 пријатељ који носи
 пиво у руци
 него као ватрени плашт
 а
 они који су се борили у
 ратовима
 сад јасно виде узалудност
 бега
 оно што су избегли тада
 данас им се кроз оно што је остало
 од њихових живота
 примиче веома брзо
 као наравно и нама осталима

ПОГЛЕД НА ЧИТУЉЕ

ух, како депресивно,
 поглед на читуље
 уз јутарњу кафу,
 помисао на нека од мојих
 лица тамо,
 какав страх, каква језа,
 огроман грч душевне
 лабилности...

с друге стране,
 ставио сам месо за ручак
 да се одмрзава,
 моја љубав спава иза зида
 за мојим леђима,
 и она је баш вешта у
 стварима које ради,
 ваздух је топао и живот се
 прелива преко бетона
 у
 нашим органима
 за
 тумарање

али
 ја видим лица читуља
 и питам се
 о њиховим смртима
 и о смртима иза њих
 и иза, иза, иза...

вечито црне мисли
 чак и са јутарњом ерекцијом
 и томе никад краја,
 сећам се како је моја баба
 волела да чита смртовнице и
 одлази на сахране да броји душе
 и још то ради
 и још увек ми је то нејасно

ШТА ИМА

и то је добро, не желим
тако нешто да разумем
боље да одспавам
још који сат
али остајем будан и заробљен у летњу
морбидност
својим бесмисленим
генима
и
тромим сећањем
на кров, кућу, зидове...

коме уопште треба да разуме
смрт и свет који
се њоме храни?

и знам да јутра
не служе томе или мени
или нечем другом
па сам се дигао са столице
и укључио шпорет
месо је већ било довољно
открављено

на мору, 30.08.'05.

кажеш ми да помишљаш
на хероин
на било шта само
да се смириш
кажеш да мислиш о
самоубиству
да не можеш више,
кажеш како опет добијаш нападе гушења
и да плачеш сатима...

све што се раније догађало
поново се догађа.

не знам шта да ти одговорим.

мислим, погледај нас,
поново седимо у овој
рупи и пијемо пиво и гледамо
једно друго и у страну
док
сви ти људи застајкују, насмејани и срећени,
и питају — “де сте? шта има?”

ТО ВРЕМЕ

неизбрисиво је
а и не треба да буде
то време с тобом
док пролазимо
најбоље што
знамо

никад нећу заборавити
то време с тобом
ни у гробу
ни у паклу

чак ћу их натерати
да се смеју
тамо доле кад ме виде

и пустићу их да виде
али никад нећу
заборавити
време проведено
с тобом

дане и ноћи и јутра
кад смо скупљали једно друго
и помогли
да се ствари и душе одрже

никад нећу заборавити тебе како
долазиш смејући се
или у рано јутро, у свом
највећем лудилу,
држећи се за стабло,
плачеш по шавовима попуцалог ума

никад то нећу заборавити,
а ни остало

желим да то знаш.

ЏЕЗ

тај џез увече
углавном тужне
песме
тужних црнкиња

сви смо уморни
и
пуштамо друге
да то сазнају
и
уопште нам
није
боље
од тога

тај џез увече
док
соба посматра
а лудило и луде
очи желе
да се смире
није битно где

од тога ме обузима
туга
већа од туге џез певачица
већа од туге народа
и седим, услед свега, непомичан
док се казаљке јуре

потом сам
отпио вино директно
из флаше
одложио фасциклу
и
наставио
непомично да седим
слушајући

Синиша Орешчанин

песму
о
Џиму који је
сломио срце
сиротој
девојци
која
је
сада
тако сама

Рођен у Карловцу 1981., тренутно живи у Инђији где служи војни рок. Пјесме објављивао у часописима *Књио-май*, *Каос*, *Ре*, *Балкански књижевни тласник*, и у оквиру мултимедијалног пројекта СКЦ-а “Реч у простору”.

Симо Мраовић

Од мора до мора

Игор није имао прилике патити од комплекса онако како се обично пати. Ради се о његовим факат грбавим ногама и особито квргавим кољенима.

Но, још у раној младости, одмах након матуралца у основној школи, Игор се ријешио свих могућих неугодности које су пријетиле у јавности. Једноставно, више није носио кратке хлаче, а тек нешто болнија одлука била је да за њега не постоји ни море, ни ријеке, ни језера, ни базени, ни билокоје мјесто на којем су голе ноге неминовност. Сретнице и несретнице које су под окриљем интима биле у пригоди видјети те грбаве и квргаве ноге, нису трошиле очи на ту аномалију. Нешто је друго на Игору привлачило свеколику пажњу женског рода.

Пролазиле су тако године, а Игор је преко љета остајао у граду. Ни брачна стања нису ништа промијенила. Иако је његова прва жена нестала из његовог живота негдје у околици Макарске, вјеројатно потакнута и покојим далматинским загрљајем, случај је хладно приписао знатним карактерним разликама. Дапаче, држао је да његово ескивирање морских радости тјера засићеност из везе и обнавља љубавну жудњу. Да је тому тако доказ је овај други брак који ужива с Мелисом, но ријетко виђена блискост и вјерност стављена је на кушњу јер је након прве године брака Мелиса добила стипендију и специјализацију у Низоземској на Краљевској академији. Уписала је двогодишњи докторски студиј из антропологије.

Игору је испрва тешко пало раздвајање, али ускоро се опоравио. Радио је на себи. Није се предао малодушности. Преко викенда је играо шах с Букијем, интернационалним мајстором, чувеним по томе што је давно прије рата тукао Петросјана на симултанки у Бугојну. Успут су водили и тешке интелектуалне разговоре, примјерице о Спинози, или су прекапали по разним теоријама завјере. У току тједна, осим што је предавао Опћу математику на Факултету стројарства и бродоградње, дизао је елан и морал својим пријатељицама и себи. Таква врст потпоре поготово је долазила до пуног изражаја у љетним мјесецима.

Почетком српња град напушта на тисуће људи. Годишњи одмори харачу ефикасније и масовније од пријевне вирусне, грипе или друге непогоде.

Одједном све више мјеста и све више зрака и град је све лакши, те коначно и он одахне, одмори од јурњава. Средином српња одлазе и студенти. Вријеме једва капа. Дан се растеже тједнима. Нема шверцера, лопова, убојица, сви су на годишњем. И тако негдје све до Велике госпе, град живи неки свој други живот.

За разлику од шаха, Игорова страст према глазби неријетко може надахнути. Ево, на носачу звука јутрос устаје први будан меланхолични 'црнац с трубом'. На излазу из собе сипки се блуз Алфреда Лиона једва савија око кауча, те низ уски ходник ипак некако допре до кухиње, али тамо се стопи с мирисом кафе и нестане.

Нетко звони на врата. Осам ујутро. То је Данка. Она се најави дан прије и прије посла сврати до Игора. Она је тета у вртићу у Новом Загребу. Улази с усхитом. Игор нуди каву. Данка откида десет минута за каву и цигарету. Температура расте. Данас је сриједа, а у петак Данка иде у Пакоштан на море. Узбуђена је, нервозно повлачи дим цигарете, опече је гутљај вреле кафе. Свлачи се пред Игором. Нема ту тајне, она долази два, три пута мјесечно, како кад, али сваки пут кад јој дечко дигне температуру. Данка тад сврати прописно се прасне с Игором. Но, јутрос тражи Игорovo мишљење. Преживјела је антицелулитни третман и бразилску депилацију. Слободном руком се скида, мало неспретно, одјећу одлаже на столац у кухињи, диже ролетну на прозору да се боље види, мијења позе с нагласком на оне третиране дијелове и чека Игорове дојмове. Он се помало равнодушно диви, наиме, не примјећује никакву разлику. Данка каже да сутра још иде на маникуру и педикуру и онда је спремна за море. Такођер, мора се сад одмах праснути с Игором јер је живчана до даске. Игор нема ништа против. Данка иначе није љепотица, али је изнимно сензуална, реагира на сваки додир. Већ су у спаваћој соби. Данка дрхти и јеца. И баш су се добро осјетили кад она одједном стане, нестане у купаоници, истушира се, обуче, каже — сори, факат сам живчана — и залупи излазним вратима.

Игор остане у кревету. Опружио се, смирио и заспао. Буди се окупан знојем. Гледа на сат. Јури у кухињу. Приправља шалшу од поврћа, у дубоку посуду до пола улијева воду, два прстохвата соли и вади из доње ладице шпагете. Након петнаест минута и стол је сервиран. Шалша је укусна иако безмесна. Све је готово за минуто. Толико да проциједи шпагете. Пита се има ли у хладњаку пармезана? Лупа се по челу. Отвара хладњак, све је ок, вади врећицу с пармезаном. Ту је и бутеља бијелог вина. Чује лифт. Игор провири кроз шпијунку. Точна је у минуто. Алка је ситна бринета, црних очију, дивног осмијеха. Јест, у тијелу је мало даскаста, фали гузе, нема баш ни цице, а ручице и ножице су танане као штапићи али ипак женствени, но све је то небитно према њеном лијепом лицу, очима, осмијеху. Заводљива је и кад непомично слуша и притом ту и тамо трепне. Ради у Ининој згради, дијагонално преко крижања од Игорове зграде. Понекад тако дође код Игора на габлец. Ријетко кад се потроше јер Алка је онајбоља Мелисина пријатељица. Заједно су ишле у гимназију. Никад се не би ни пошевили да се Алка није растала од Брнета и да Мелиса није отишла на студиј. Обично се пријатељски напричају, те се након обједата врати на посао. Овај пут Алки се не жури. Има времена, каже, јер су јутрос генерални, његова секретарица, директор набаве и њен шеф хитно отишли за Мађарску. Док фрче шпагете, Алка објашњава колико јој је добродошао њихов изненадни пословни пут. Прије него је кренула Игору договорила је вечерас ароматерапију и масажу. То јој је пријеко потребно јер за тједан дана иде на море на Вис, а не жели да оде на море напетих живаца и под стресом. Зато сад, под задње, на послу хвата кривине, колико је год могуће. Годишњи треба започети релаксирано и без пресије. Након прве чаше вина Алка се распитује о Мелиси, као, има ли што ново и кад ће доћи. Посред друге чаше вина Игор и Алка су у кревету. Алки је потребан један фини петинг, и то све због пренапетости и нагомиланог стреса. Дакле, без правог секса, Игор пристаје, али након пола сата темељитог средњошколског петинга, негдје су запели једно за друго и зачудо, крхко тијело економистице, које се једва назире под Игоровим плећима, букти у страсти која потицана обостраном љубави према Мелиси поприма онај неодрживи окус по забрањеном. Збиља, с толико жара одавна се нису трошили моји ликови. А што му је све говорила! И он је изводио неке лудорије. Ишло је то до границе неукуса, ако такво што постоји у сексу. Ипак, након пола сата потреса, Алка је залупила вратима. Игор се туширао, упалио ТВ, завалио на кревет и задријемао.

Поподне око пет, опет нетко звони. Игор се тргне из сна. Зашто већ једном сви не оду на море!?! Провирио је кроз шпијунку кад тамо Ружица. Рекла је можда дође данас, можда сутра. Куд баш данас — питао се Игор.

Ружица предаје енглески на факсу, а кад не предаје онда прича. Незаустављиво меље. Брбља преко сто на сат. Е, сад, има невиђену гузу и фамозне ноге, чак и прстиће на стопалима, и Игор би се сваки пут питао, вриједи ли због нешто уживања у тој љепоти касније претрпјети сву ту силу вербалних тирада, а овај пут, осим тога, Игор се најозбиљније пита имали у њему уопће снаге да не подлегне тим непрегледним бујицама бесмислених ријечи и озбиљније страда него иначе. Обично, након доброг секса с Ружицом касније спали на живце.

Невољко је Игор пустио колегицу Ружицу у стан. Завалио се натраг у кревет, а Ружица се шутке свлачила, одлучна у очигледној намјери да наруши његову комоцију у кревету. И то ти је оно зло у животу када не познајете мјеру него се поклизнете и потонете до краја. К врагу, Игор је буљио у ту њену неодољиву гузу, запетљао је очи око њених порцуланских ножних прстића, а она његова ствар која више-мање примјерено служи женама напињала се од радости. Ок, она никако да нађе фрајера свог живота, Игор јој је увијек спас у задњи час, али питам се откуд њему толико жара и није ли чудно да се, рекли би интелектуалац, толико напали на гузу и прстиће. То је ипак изван сваке памети. Не помажу ту ни формуле, ни виша математика ни нанофизика. Можете ви ту оспоравати и доказивати ово и оно, али то нема веза ни с овим ни с оним. Има томе пуни сат како су се Игор и Ружица чапали, презали, резали, стезали, везали, палили, калили и салили. Притом су кричали, причали, стењали, блејали, пухали и дахтали. Коначно, стало то све, умирили се, одахнули, а Игору пође нешто чудно. Он шути, она шути, он ни ц, она ни ф. За вријеме туширања исто тишина. Ни ријечи нису проговорили, ни гласа пустили. – Да није у другом стању — помисли Игор. Фино се обукли, сјели за стол у кухињу, Игор скухао чај, запалио цигарету, а Ружица крене плакати. Игора облије хладни зној — о мила моја мајчице у гадном сам сосу, о свети оче који јеси надрљао сам — сад већ у мислима очајан, Игор проживљава праву драму. Види нема куд, те ипак једва прозбори — што је драга Ружице, зашто цмиздриш? Ружица зариди још боље, сва се тресе од јаука и плача. Игор се поти од страха, умије се у купаоници па се врати, смирује Ружицу, но она не посустаје цијелих пола сата. И већ када је страх у Игору уступао мјесто бијесу, Ружица се некако смири и замоли га да пође с њом на Крк, јер јој се сестра већ два дана не јавља на мобител, а старци луде и Ружица луди, а стари је болестан, не може без маме, а Ружица није способна у овом стању сама возити. Игор одахне. Након пола сата њеног цмиздрења и његових уживљавања у могуће ужа-се, ово се чини као обична шала.

Кренули су око седам предвечер. Ружица зашути након ротора, а код наплатних кућица Игор се замисли. Није био на мору шест година, а и прије шест година био је ожујак и само је пролазио кроз Пулу и Ријеку. Ако боље размисли, десет година није био на мору, а и тад кад је био, био је три дана јер је помагао Мири и њеном мужу Дамиру, те брату његовом Перици, око дизање крова на кућу јер су и они њему помогли око крова на маминој кући.

Након Карловца, Ружица је испричала цијелу сторију о томе како су и уз коју муку и одрицање њени старци изградили ту кућу на Крку у којој је сада њена сестра Штефа, која је од ње млађа двије године, која се иначе јавља мобителом два три пута на дан, која феноменално куха, пече колаче, чак спрема и зимницу, која је напустила студиј након двије године дефектологије, иначе хоби јој је бављење фотографијом, уз то плеше народне плесове у Културно умјетничком друштву Иван Горан Ковачић, с њима је обишла све континенте, тренирала је три године теквандо, не дрогира се, не пије, не пуши и већ два дана не јавља се на мобител. Ту Ружица опет почне цмиздрит и једва заустави аутомобил. Сад Игор сједне за управљач, барем док се Ружица опет не исплаче, а плакала је све до Равне Горе. Тамо су стали око 9 увечер, уточили гориво, попили каву, купили пластичну боцу негазиране воде и наставили даље.

Око једанаест возили су уз обалу. Ноћ је била топла. Изнад мора љескао се пуни Мјесец. Но, да су се возили и по мрклом мраку, Медитеран улази и кроз нос, и кроз уши. Ружица је опет пролазила шутљиву фазу, Игору је то одговарало. Могао се потпуно посветити управљању возилом, а осим тога није могао, а није ни желио, зауставити сјећања која су навирала. Имао је пет година, а сестра три, када су бака и дјед купили омању кућицу на риви у Сукошану. Били су сваке године цијело љето на мору. Присјећао се и свакаквих згода. Умарао се у том носталгичном и нујном угођају. Питао се, искрено, није ли ипак штошта вриједно пропустио, онако лутајући полупразним градом, насупрот већини која се брчкала у некој ували или излежавала у хладу. Пола сата прије поноћи прешли су мост који је Крк спајао с копном, а пред саму поноћ, уз лавез паса, паркирали су пред кућу коју су својим рукама подигли Ружини и Штефини родитељи.

Ружица је преврнула кућу, али Штефе није нигдје било. Игор се попео на кат и заспао у трен ока, а Ружица је отишла на полицију пријавити Штефин нестанак.

На прозорима собе у којој је Игор, тежак од пута као слон, покушавао заспати, постојале су мрежице за заштиту против комараца, али увијек постоји један комарац који се на тајанствен начин ипак ували у спаваћу собу. Осим што се чуло повремено Игорово хркање, сваких толико

чуло се и 'пљас!', а то је онај шамарчић који удјељујемо сами себи у нади да ћемо се рјешити наметника који нас свако мало убоде и цуцла. Тек кад је господ комарац одахнуо, препуна трбуха на врху ормара с којег се пружао прекрасан поглед на само његову храну, Игор је утонуо 150 км у сан. Сањао је да опет хода с дједом по риви, дјед је у оном прадавном рату остао без лијеве ноге у борби против страних окупатора и домаћих издајника, и добро је што нитко други не може видјети Игоров сан јер данас је врло непопуларно имати претке који су се борили на страни савезника а против осовина зла, но имао је његов дјед протезу на ноzi, гегао се док је ходао и стискао је четворогодишњег Игора за ручицу па су полако клипсали уз море, буљећи у галебове и броднице које су се појављивале и нестајале на пучини. У једном тренутку Игор каже дједи — деда, ја цу скоцит! — дјед се готово укочи од страха, строго чувана тајна је била да дјед није знао пливати и да би као такав, са оних својих сто кила потонуо ко сјекира, потом се чуло гласно и хистерично из дједових уста — нееее! Упомоћ људиинии! — а мали Игор се нашао испод површине сињег мора и чудило се како је под морем све налик на онај прозачни воћни желе који је у обитељи знала справити само ујна Љерка. Срећом, у оно доба, младих далмошких галеба који су вриједно тртили странкиње било је на све стране, а не као данас кад само леже ушлагирани као коњи, неки дугачки Стипе, гарав од сунца, извукао је малог Игора за три секунде, рекао је — ево дида — Игор је пљуцнуо и рекао — у пицку матејину ал је сјано — а дјед је дрхтао од узбуђења и грлио Игора као да су преживјели смак свијета. Чим је дјед пустио Игора из наручја, Игор је потрчао на другу страну мола и рекао — деда ја цу опет скоцит — прије него што је уронио видио је на дједовом лицу гримасу ужаса, очајан поглед и сједе власи како су се наkostenријешиле у зрак на проћелавом тјемени. Овај пут вода је улазила у Игорова уста, улазила и излазила, није била слана, али запуњала би му цијелу усну шупљину, шкакљала по непцу, палуцала га по носу, а онда би опет навалила до гркљана. Осјетио је како му налијеже на прса, мигољи око паса, дахће за вратом, стиска за ону ствар. Коначно Игор се пробуди у мрклом мраку и осјети угоду око препона. Тако фино нешто сањаш, њежно се пробудиш, а онда ти пуше рајмонда, дивота. Буђење фелацијом, обећајем, тако ће се звати роман који ћу написати и објавити прије смрти. Но, да видимо што раде ликови. Не буди лијен, Игор једним хрвачким захватом пребаци партнерицу у позицију погодну за класичну мисионарску позу те навали ко сивоња. Чуо је оно тихо женствено запомагање — дај, дај! — кревет је шкрипао од муке, комарац наврх ормара се пробудио, трља очи, не може вјеровати да тек што је огладнио, а на послужавнику му се мигоље два човјеколика крводајца. Свезао крилати малиша сал-

вету око врата, протегнуо ноге и крила, те атерирао на Игорову гузицу, таман сласну и премазану свјежим потом, пробио иглом два слоја коже и повукао први гутљај свјеже топле крви — дивота — помисли комарац. Тко зна колико дуго би се весела тројка забављала да се Ружица није сва несретна вратила с полиције. Тулила је и цмиздрила производећи притом обилну количину суза. Јадна, кад се мало смирила на софи доље у кухињи, чује она горе на кату неко дрмусање, стењање и цвиљење. Сјури се горе, отвори врата, упали свјетло, а оно има што видјет. Штефа лежи на леђина, ноге јој у зраку, на њој лежи Игор и тура јој га. — Свињееее! — заде-ре се Ружица. — Опа, тулум је готов — закључи комарац и врати се на врх ормара. Игор је збуњено зурио час у Ружицу, час у Штефу, он је наиме био дубоко увјерен да шеви Ружицу, а не Штефу, кад тамо, уствари, он шеви Штефу, а не Ружицу. Није наодмет из прве примијетити да је Штефа тродупло згоднија, те јој Игор намигне и проспе осмјех. На то га Штефа ошамари из све снаге и с мржњом у очима закључи — па ти ниси Анте! Игор одмах извуче рајмонда из неприлике, устане и почне навлачити траперице да му цуре не виде грбаве ноге. Сад су на кревету биле Ружица и Штефа. Пљескале су једна другу, шамарале, вукле за косу, гурале ногама, који пут и шакале те псовале. Свашта су си изговарале, углавном, Штефа се престала јављати јер јој нису послали лову коју су обећали, а они пак јесу послали лову, али лова није стигла и тако даље. Боме су се цуре добро млатиле. Ево Ружица с обадвије руке вуче Штефу за косу а ова цичи као да је кољу.

Игор се полако извукао из куће, мало лутао по мјесту, набасао на бусну станицу, сјео на камену ограду, забуљио се према пучини на којој се назирала зора и по којој су се ваљале двије бродице и помислио — то је дакле то море, није лоше.

Борис Врга

Из књиџе уџисака

РУКА /ЧАРОБНИ ЗАМАК

*посџоји кожа исџог
коже која
ме узбуђује више неџо
она вањска
— Ана Томић*

Проматрајући му облик и величину, тешко је повјеровати да га је само један стварао човјек. Насађен на стрму и неприступачну литицу, коју са свих страна оплахује плаветним плимама обескрајен океан, више је налик на дивовску турбиноидну шкољку (*Nautilus serpininus*) или заводљиву слику *Бабилонски џорањ* генијалног Petera Breugela старијег, чија архитектура, произашла из свијета пучких сага, бајки и митова препуних загонетних грађевних праоблика, изазива очуђење и нука на сањарење.

Градећи га на неуобичајени начин, од врха према темељима и изнутра према ван, надахнути је Мештар своје творачке замисли конципирао на анимирању оних линија што их на површину папира уписују гџбања и покрети руку укључених у процесе градње. Само на тај начин, стваралачким кретањем по дуљим или краћим кружницама те дебље или тање оцртаним елипсама, са особитим уважавањем мјеста на којима се сијеку линије најинтензивнијих емоционалних узбуђења и духовних про-

мишљања, могао је настати засвођени кубусни замак чији геометризирани тлоцрт, налик лабиринту про/виђеном кроз медиј снова, подстиче на духовни дијалог и полемику.

Настао као израз градитељског поступка, усмјереног на премошћивање јаза створеног између двају временских токова, једнога који се, слидећи ритмове сатног механизма, немилице трошио у средишту замка и другога, који је неоскврнут, напросто хујао изван њега, за неупућене је овај пирамидални стамбени модул, стар неколико стотина година, одувјек био обавијен мистериозним велом. Не схваћајући бит његове посебности, сведене на спознају да здања нису само облици достварени у простору, већ и обратно, простор провиђен у облике, управо су они најрјечитији заговорници приче о тајанственом обелиску и хладним свјетлом недохватних звијезда обасјаном зрцалу, у чијем се позлаћеном овалу већ једва назријева Мајсторово, тек наоко живо лице.

Нажалост, само понеки од њих, познаватељи су његова астралног записа, под називом *Рука, свјетлости простиора* објављеног 26. маја 1979. у београдским “Књижевним новинама”, чије завршне ријечи гласе:

Али рука, која покрећом оловке зајодијева сџабло из чијих се тодова јарболасџа, џуна зелених оџева, џодасџире џума; која заџрљајем модрине и кријесџом џримиза џраскозорно (о џле!) окукуријечује шџиво и у обрнуџој слици џлова, џа, зашивена у духу, у неку врсџу аванџуре (у којој се римују сидро и лира, руј и бескрај уснулоџа свијетџа) разноси једра, зачеџак је идеалних џромјена с обију сџрана видјела, мој најмоћнији, џоџово неџоновљиви изум.

ШУМА / ОДРАЗИ ЈЕЗЕРА

*Када љадне ноћ
 љушник љолако диже кайке,
 сунце из мрачној амбиса навире.
 — George Trakl*

Ово је шума умножена из костију изумрла звјериња.

Како да достигнем крај на почецима изгубљен, питам се, тумарајући стазом што вијуга испод посвудних и престарјелих храстова, чије олистале крошње трепере на вјетру, којега житељи овога краја, због његове везе с јужним морима и зазорног утјецаја на живчевље људи, називају морњак.

Тренутак касније, чучим на рубу извора чији су зеленкасти и модрикасти пехарчићи застакљени ињем и леденим просјајима. Управо одражено, моје блиједо и љускицама зноја осуто лице, заузима половицу зрцала, окруженог змијастом линијом зебње и страха. У другој, самодопадно се огледа женка оштрокљуног јастреба. Час доље, у одслику студећег неба, час горе, у бљескајућим одсјајима излазећег сунца, видим га.

Док пригибавам тијело и жудно га примичем води, образе ми осупњују дахови најстуднијих вруката. Али гле — у тренутку када их дохваћам језиком и покушавам да усркнем најближега, све дотада, савршено мирна, мирисима зреле маховине и цватућих локвања успавана површина воденог круга, часомице се узнемирује и попут непомирљиве љубавнице, измигољује испод мојих растворених усана, на исти начин, на какав ми је то, једне давне љетне ноћи, на мору чинила осека.

Не знајући што бих могао друго, одмичем усне. Док се одижем, вода жуборасто надире, убрзо достижући ону разину на којој цијело ово догађање започиње изнова.

P.S.: Дакако да не знам чему служе овакви снови, ни што их то узрокује. Ни да ли ми то због осјећаја силне, а неутажене жеђи, која ме прати из сна у сан, постају све разумљивија гонетања оних ониролога, по којима одраживање снивача у зајезереној води представља поводац у непогоду у којој неповратно тоне његово лице. Свјестан овога; по пети, седми, тринаести, сто и први пут... пригибавам и одижем главу, све док се на глаткој кори извора, преображена у знак јелена, не обистини јасност блиског сванућа.

Заносно пропет, сваки његов дах, престиже мој и сваки врукат који навире из дубине сна, испија прије мене...

ЕПИТАФ / УЗРЦАЉИВАЊЕ БЈЕЛИНЕ

Мада је пуно знао, пјесник, критичар и антологичар Хрвоје Пејаковић (1960 — 1996), имао је риједак дар да стрпљиво и пажљиво слуша писце чије је текстове читао и мјеродавно интерпретирао.

Оно што мисли о мојој поезији, изрекао је у неколико критичких текстова, тежећи да непристрасно, управо зато и са становитим одмаком, интерпретира њене поетичке поруке, апострофирајући надасве, њену блискост с митским искуством.

Неколико година пред смрт, престао је писати стихове, не тајећи да је пјесниковање за њега изгубило некадашњи идеалитет и терапеутски смисао. Нека безвољност и резигнација, “засићеност реченицама” и “умор који гаси свако име”, избијали су из његових ријечи због којих је на његову, готово дјечачком лицу, постајала све очитија тјелесна трпња узрокована природном дистрофијом мишића и све тежим “везањем јутара с вечерима” у инвалидским колицима.

Предосјећај властите смрти и “урушавање зрака у шутњу”, пророчански је навијестио пјесничком минијатуром “Пројект”, објављеном у збирци “Забрањени град” (1987). Састављена од свега двије ријечи, “чист” и “часовит”, она представља најинтимнији дашак егзистенцијалне драме битка, несмиљени иматеријални идеограм и метафизицирани тестаментарни пројект његова одласка у “тишину задњег лета” и “бјелину одсутних јутара”.

Дуго нисам знао зашто Хрвоје цијени моју “Баладу”, пјесанцу чији једини стих гласи: “Освиће. Ко ме?”. Сада знам...!

АУТОПОРТРЕТ / ЗИМА 2007.

Постојаши је, ипак, највеће чудо.

— Петар Милорадовић

Ово су моје нове сиједи власи.

Што се крије под косом посребреном и закутцима тамне свијести, сада, када кристали иња и сјеверни снијези набјељују окна, ничијим гријана дахом, никада нећу докраја спознати.

Ово су моји танки и блиједи прсти, оловком што повезују *некада* и *сада* исписане ријечи. Причљиве, као и сваке друге, ништа не доказују и никога не оптужују за још један наставак саге о животу у самству, преокренут пјешчани сат. Одгуркују ствари у чијим се именима ћуте дахови смрти, нпр. давно сасушену ружу с лептирцима прашине на латицама, књигу неважног наслова са чијих су пожутјелих страница одавно ишчезли читалачки ужици, поезију недораслу да у смислену цјелину повеже дјелиће једног, све неспокојнијег постојања и бјеже, у оно, наизглед друго, чију је тежину још теже подносити.

Мирко Демић

Пуш̄ њод којим се с̄шаза увија

Без сумње, дух нам је омекшао у емиграцији.

— Витолд Гомбровић

Књижевност

Ја сам Адам, али не онај са почетка свијета и времена, већ посљедњи, онај који ставља тачку на једну породицу, на давно прошло вријеме, на овај свијет. Из мог тијела се не грана човјечанство, већ бездан у кога сви рукавци увиру и у њему пресахњују.

Ја сам човјек океан, онај који је истовремено све и ништа. Застрашујућа и безопасна појава испод исте образине, досљедан само у својој недосљедности, још жив захваљујући савршеном кардиограму својих протусловља и контрадикција.

Ја сам можда баш онај Адам за кога је Господ рекао како “није добро да је сам” (иако му је додијелио да с̄ам буде довијека и да не зна за ишта боље од те самотности). Адам сам од чијег се ребра није могло створити ништа друго до вјечна утвара *женској* које ми се привиђала читавог живота и зачијавала ум, никад се не оваплотивши у биће од крви и меса, од ријечи и емоције.

Створен таквим, ходајући по “божанском врту” набасао сам баш на оно *дрво знања добра и зла* и баш са њега убрао плод, без наговора и присиле, те примих Господње проклетство како за себе тако и за непостојећег наговорача.

Узбрах плода са *дрвешта добра и зла*, али га не загридох и не окусих његових сласти. Стрепих да се његови слатки сокови не могу осјетити а да у себи немају бар трун отрова.

Свеједно спознах своју голотињу и обнаженост свог поријекла због кога сам читавог живота ходао постиђен и крив. Најприје крив себи, а онда и другима. Пао сам на кољена пред свијетом и пред самим собом.

Иако најмлађи од све браће, ја сам и Адам — брат. Тројици браће дато је да дијеле особине обоје наших родитеља, док је мени подарена исцрпљујућа махнитост мајке, њен разрогачен и бијесан поглед у земљу која храни и истовремено убија. Био сам мајчина продужена рука и око чији поглед растапа све што угледа.

Растући у сјенци подразумјевајуће батине оца-учитеља, али још више оне далеко стварније и извјесније — мајчине, мој поглед није блудио по небесима, већ увијек испред себе, тик испред ногу, једнако се прибојавајући тешке мајчине руке и ћушки неког од браће.

Моју послушност је било лако вајати код толико мајсторских руку.

Ја сам, дакле, Адам, најмлађи од све браће, четврти стуб породице који је умислио да може да (о)држи свијет и онда кад остала тројица поклекну и изгубе ослонац. Посљедњи од браће коме је дато да види контуре пораза и бесмисла свега оног што смо заједно стварали и зашто смо се борили.

Иако сам био први од браће који је закуцао на врата смрти, она ме је спретно, упорно и мимо моје воље мимоилазила, ваљда разљућена покушајем да преузем њене овласти, кажњавајући ме највећом од свих казни — улогом свједока заједничког бродолома.

Ја сам и Адам — новинар, посленик који стоји на средокраћу између својих младалачких хтијења да будем лекар или хисторик и оног што сам једино могао да студирам а да далеко не путујем — правник. Новинарство је било компромис; с једне стране нудило је простор и вријеме који се не дају попунити никад и ничим, а са друге — никад до краја исцрпљена могућност бјесомучног рада и доказивања. Новинске пресе су звијери које су ми циједиле душу и црпили сву животну снагу.

Патриотизам и знатижеља одвели су ме да извјештавам са фронта током балканских ратова, али кад сам видио остатке Кумановске битке — брзо сам увидио да таква ексклузива није за мој стомак.

Новинарство ми је помогло да кроз њега трошим сваку емоцију и страст. Оно не зна за мјеру и ред, већ само тражи и гута све што му дође под руку, не питајући колико је свраљиво и корисно.

Ја сам Адам — Србин, али из Хрватске. Понекад ми се та појединост, тај додатак и упозорење, чинило као преимућство, а чешће као срамни печат и ненадокнадиви хендикеп.

Ко је попут мене рођен усред невјерице, неминовно израста у непоправљивог скептика и циника. Упркос томе, невјерица ме је гонила да уложим фанатичан напор како бих то преимућство искористио а хендикеп умањих.

Даљина Хрватске ме је потирала. И што сам јој био ближе, што сам више био у њој — то се удаљеност међу нама увећавала. Њој је моја пружена рука личила на батину, док је мени њен опрез изгледао као пријетња. Оштрећи се једно о друго — узајамно смо умањивали своја тијела, као што се умањују ножеви под тоцилом.

Близина Србије ме је унижавала, никако сама Србија. Руке су јој довољно дугачке да ме потапшу по раменима у знак заштитничке подршке, али и способне да ми ударе ћушке за непослух и пасјалук на које је спремно свако мезимче. Остао сам жељан њене њежности, али и уплашен од могућности да ме сваког часа може оставити на цједилу. Обострана жудња нас празни као шупље мијехове.

Залажући се за политику зближавања двају народа учинило нас је неопјеваним наивчинама и пустим идеалистима. Хтјели смо — моја браћа и ја — да тај наш несрећни човјек, ухваћен у менгеле даљине и близине, буде зрњевље заједништва, да би нас на крају претворио у квасац раздора и подозривости.

Свјетлост циља сужавала је видике, величину идеје прљали су покушаји реализације.

Туђим узроцима постали смо посљедице. Били смо спремни да доспјемо до граница самопоништења и утапања, а да ни то не буде довољно за отклањање скепсе и неповјерења.

Сваки трен мог живота, па и свака реченица коју исписујем натруњена је политиком. Чак и онда кад сам се од ње склањао и узмицао. Баш у томе као да је било највише политике. Она је нашу породицу уздигла, носила је на својим крилима, а онда удесила да сваки од браће на свој начин удари главом у зид њезиних законитости, да страда од њене немилостиве руке.

Дужина живота приуштила ми је сазнање толиких смрти сународника у току Другог свјетског рата и наново ме увјерила да је на почетку сваког идеалистичког подухвата засијана клица узалудности, стављајући ме у позицију у којој је потпуно свеједно да ли постојим или не постојим, да ли сам плод божанске промисли или властитог уображења.

Ја сам Адам — велеиздајник, први а то значи и најкривљи од педесеттројице ухапшених, рушитељ и оспораватељ монархије, једне, аустроугарске, па онда и друге, југословенске, у чију сам заштиту стао тек кад је свргнута. У сваком случају, био сам тип од повјерења, што опет значи — човјек у кога непрекидно треба сумњати.

Са таквом оптужбом обновила се и моја стална потреба да доказујем како нисам то што ми се спочитава. Свеједно, ако већ нисам велеиздајник, онда сам у најмању руку онај који је за велеиздају осуђен, или бар — онај који упорно тврди да није велеиздајник.

Или товаримо сами или нам други прте терете који нису за наша плећа. Тако ми је наметнут крст првооптуженог, истуривши ме усред граје, на мислост и немилост незајазивог љубопитства и омразе. Крхка тјелесна грађа (јер нешто ме изнутра једе од кад знам за себе), готово прозирност, била је сушта супротност ономе зашто су ми судили. А да би се то издржало, ваљало је снажити гордост, како својим недоличним држањем не би доказивао кривицу која ми се приписује, како не би окаљао име. Поготово — презиме.

Велеиздајник једном, велеиздајник заувјек. Осуђен сам због подривања Аустро-угарске монархије у име Србије, као што сам касније осуђиван, заједно са својом браћом и нашом странком, због издаје Србије у корист Хрватске, гдје смо угледали свијета.

Довољно сам био крив што сам брат својој браћи. И што су ми они браћа.

Ја сам Адам — забушант, симулант и дезертер, онај ко се лажно представља, који је увијек неко други од оног за кога се тренутно приказује и представља.

Послије неуспјелог самоубиства на фронту депортовали су ме у болницу у Капошвар.

Смјештен сам међу гомилу опсјенара из нужде, маштара који су све чинили не би ли избјегли поновни одлазак на фронт. Нису допуштали рамена да зарастају, гребали су их и тровали прљавим прстима, сами скидали завоје, позљећивали старе и наносили нове озледе, приморавалући болничке власти да сваком рањенику оловком превлаче преко завоја како би знали да ли су их одвијали.

Једног јутра је у тај пакао ушетала Ангелина Боговић, мој анђеол чувар који ме прати још од велеиздајничког процеса. Она чини мала чуда у покушају да прамац моје судбине усмјери у мирније воде и усидри га у некој завјетрини.

И данас ме је стид пред самом помисли на ту дивну жену. Што је више чинила за мене, што је била пожртвованија и смјелија да ми живот учини подношљивијим, све више сам био свјестан одсуства било каквих осјећања према њој. Оно што је слијепцу било видљиво и јасно — мени је остало страно и далеко.

Ангелина је испословала да ме пребаце у Загреб, у војну болницу код доктора Зеца. У њој сам упознао читаву збирку симуланата међу којима се нарочито издвајао неки Магарашевић из Пожеге, кога су водили на предавања на којима је он демонстрирао ратну хистерију као из уџбеника. Отуда су ме пребацили у болницу милосрдних сестара, гдје ми је један породични пријатељ савјетовао да се “начиним лудим”, јер ме то једино може спасити од одласка на фронт. Може се само слутити колико сам требао бити увјерљив у симулирању лудила усред онолике монументалности ратног лудила. Имајући све то у виду, морао сам удесити да будем примијећен и убједљив, а тиме и поштеђен.

Када сам почео да спроводим тај наум, суд ме је послао специјалисти за душевне болести у Пешту.

Доктору Фрају нисам био претјерано дојмљив, па ме је послао на суперарбитрирунг у Балаш Ђармат, гдје су ме коначно отпустили као неспособног.

Дошао сам да живим код брата Светозара у Пешту, настављајући да пред посетиоцима његове куће приљежно изигравам лудака.

Неко од гостију је свеједно посумњао; таквих увијек има, како у животно, тако и у књижевности.

Дошла је полиција и одвела ме “на посматрање” у Беч, у централу за душевно болесне и симуланте.

Већ ту сам почео западати у вртлог у коме нисам знао да ли симулирам или не, лажем ли себе или друге, да ли сам стварно луд или се само таквим чиним.

Било је довољно што су ме смјестили међу оне несрећне људе који пате, смију се, урлају, цвиле или сатима ћуте буљећи у таваницу а да не трепну.

Ко међу њима није луд засигурно полуди док их гледа.

Као старом бунцији дошла ми је на памет идеја да штрајкујем глађу, гласно протестујући да нисам луд и да ми ту није мјесто. Нажалост, изгледа да је моја побуна постигла нежељени ефекат, те је моје тамничаре додатно утврдила у увјерењу да сам заиста луд, те су се према мени тако и односили. Хранили су ме силом, гуменом цијеви кроз нос, држећи ми руке и ноге, шакама ми затварајући уста како не би повратио. Након неколико таквих гушања и дављења храном добио сам запаљење плућа и почео пљувати крв.

Онда је на сцену ступио један доктор, мађарски Јеврејин а лијеп као грчки бог, који је са стране посматрао свако гушање особља болнице са мнош. Искористио је прилику кад сам био сам и дискретно ми савјетовао да почнем узимати храну, јер по мојој јакој вољи и погледу он зна да ни-

сам луд и да ће се све завршити кобно ако тако наставим. Заузврат, обећао ми је пресељење на боље мјесто.

Послушао сам га.

Доиста, то боље мјесто звало се Штајнхоф, санаторијум за душевне болести. У њему сам срео европски крем лудака и претедената за лудницу. Ова Нојева барка било је препуна грофова, племића, официра, дипломата, професора, апотекара, трговца, новинара... Стварно болесни и симуланту чинили су нераздрживо братство.

Прије много љета на истом том мјесту највјероватније скончао и наш Мркаљ.

У нашем завичају постоји вјеровање по којем се од Беча лако полуди, док се Бечлије бране тврђом како смо их ми заразили лудилом.

И тамо ме је тих годину дана посјећивала анђеоска Ангелина, доносиће веселост и поклоне, а одлазила сва сломљена непоправљивошћу мог лудила и апатије.

Од тога је — од чега би другога? — ускоро отишла са овог свијета.

Посредством мог свемоћног брата пребачен сам код рођака у Катинце, у Славонију, са дијагнозом *schwachtung*, која ме је “обавезивала” да с времена на вријеме приредим какву представу којом бих околину подсјетио на своју болест.

Послије свега, сигуран сам да је лудило заразна болест и да нико са сигурношћу не може да тврди како га не посједује.

И тако све до краја рата, када је пробој Солунског фронта међу болеснима и узетима учинио већа чуда од самог Христа.

Послије рата, ослободиоци (међу којима је био и један од моје браће) нису превише марили за наша симулантска и забушантска херојства. Таквима не ваљаш ни кад си херој, ни кад си забушант.

Ја сам Адам — ни сељак ни господин. Иако сам написао читаву књижурину како би доказао да сам прешао слабо проходаан пут од господина до сељака. Нисам протумачио божји знак кад сам рукопис те књиге изгубио, већ сам га писао испочетка, по сјећању.

Послије свега, нисам више сигуран у којој сам то тачки свог живота од сељачког дјетета постао господином. Да ли у Гимназији у Сремским Карловцима или на студијама у Загребу? Или сам само повјеровао у приче оних који су ме господином ословљавали?

Онолико колико нисам био господин, са толико снаге сам се прегнуо да постанем сељак преко сваке мјере и смисла. Понудио сам своје једнако сумњиво господство у замјену за исфорсирано сељаштво. Покушавајући, ваљда, да докажем како пут до правог сељака води управо преко гос-

подина, као што се правим господином не постаје уколико се не израсте из сељачких опанака.

Ја сам Адам, сељак са господским манирима, господин неукоријењен у сељака, саздан од настојања да уђем у природу своје заблуде која налаже да кад сељак постане господином — повратка више нема. Или у очима других људи таквог повратка нема?

Грчевита тежња да се оде из села и постигне нешто довољно велико да тај одлазак оправда, код мене се преобратила у потребу да се у село вратим по било коју цијену и испоставим рачун кроз његову обнову и усавршавање. Хтио сам да постанем сељак, али свој господски реп нисам умио потпуно да сакријем.

Покушао сам да демантујем вјековни пут и настојање сваког сељака да једном за свагда пређе границу и постане господин. Ако не он, онда бар да његова дјеца једног дана не буду сељаци. Себе сам препоручивао за пут који ће их спајати, мост који их може повезати, огледало у коме ће успјети да се сагледају, разумију и зближе.

Култ села који сам његовао заправо је био култ земље, посједништва, као далеки одјек предачке стрепње да је тренутни посјед неизвјестан, да ће им земља бити одузета, отета. Или ће са ње бити прогнани, као што су њихови преци протјеривани са своје земље макар једном у свом вијеку.

Унаприједити село за мене је значило радити без престанка на потврди власништва над земљом. Радити на својој укоријењености.

Моје поимање села, знам, више је него романтично. Усхићен могућношћу да сељак може бити мали краљ на свом посједу тако што ће на њему имати свега по мало — посве је старомодно. Умио сам да изјаву неког сељака идеалисте генерализујем и распјевам, видећи себе као гаранта и чувара његове добротe и поштења. Вјеровао сам у “брак” између интелектуалца и сељака, видећи у томе једини начин стварања сељачке аристократије.

Сад знам да и оптимизам убија, једнако колико и песимизам.

Један сам од најкомичнијих романтика, јер нисам у свом срцу гајио иронију као лијек против егзалтираних узлета и вјере у “ковању народне душе” и убјеђености у готово природну демократичност сељака. Ни драм хумора нисам препознао у свом раду, па је моја озбиљност постала комична, а просвјетитељски занос посве отужан.

Нисам успио да постанем ни господин ни сељак. Тек сам покушао да разумијем и једног и другог. У том процијепу понајмање сам разумио себе.

Ја сам Адам — нежења, иако искрено задивљен Женом, том недокучи-

вом тајном универзума. Попут претученог пса, на сваку Њену појаву махао сам непостојећим репом, увијек спреман на бијег и узмицање. Читав свијет сам гледао као са неке узвисине, само у Њеном правцу нисам смогао снаге да упутим поглед.

Нешто ме је спречавало да јој “допустим” да буде тек дио овог несавршеног и прозаичног свијета. Тако идеализована слика није допуштала да се конкретизује. Бјежао сам од те могућности, изналазио оправдања у пречим и важнијим обавезама, а све у циљу добробити народа и државе.

Дарован ми је респект и дивљење, али и одузета вјештина завођења, једнако као што сам био лишен “слабости” да будем заведен.

Од злонамјерних говоркања и ружних инсинуација супротстављао сам постојање једног романа, несрећеног (а какав би роман могао да буде?), између мене и извесне жене, са чијим постојањем сам имао једнаких проблема као и свако од вас ко би на све то сумњичаво завртео главом.

Умислио сам да слобода подразумијева постојање могућности бијега. А увијек се има од кога и од чега бјежати. Што сам се више размахивао у свом дивљачком бијегу, то сам изгледао све спутанији и сапетији. Готово ухваћен.

Највише сам бјежао управо од оног од чега нисам могао да побјегнем — од себе и свог живота. Био сам и Јосиф из Ариматеје и Никодим. И ексери и чекић. И Христ и крст. И Пилат и Јевреји.

Ја сам Адам — аскета, мартир, мисионар, просвјетитељ... Шта све нисам?!

Само ова кожа спречава да не експлодирам од унутрашњих супротности, од вишка себе у себи.

Слути постојање неког кобног и ненадокнадивог недостатка. Осјећам га, иако измиче разумијевању. Криво сам саздан, негдје дубоко је почињена грешка, у самом темељу бића, у срцу свијета и времена. Ма колико сам чинио добра дјела, ма колико сам се напрезао да будем користан — та грешка је бивала све видљивија, без наде да може бити отклоњена или бар умањена.

Непресушном чежњом за слободом покушавао сам да скинем те унутрашње окове. Нутарњој спутаности супротстављао сам енергичност и потпуну посвећеност свему што сам радио. Несигурност сам претварао у одлучност, клице сумње убијао фанатичном вјером. Избор аутсајдерске позиције давао ми је за право да о свему судим и све осуђујем.

Кад се накупи оволико година а са њима и горчине, у свему налазим пропусте и мане, видим само мањкавости и слабости.

Осјећам огромну амбицију у тијелу малих способности и још мањих

дарова. Живео сам од тог раздора између жеље и немогућности да се она испуни. Тај ме је раскорак покретао.

Да ли сам био роб неамбициозности или је мој гријех био још већи и тежи — јер сам покушао да неамбициозност буде моја највећа амбиција?

Посједовао сам дар да се нађем на губитничкој страни, да своју ситну губитничку судбину утопим у бујици народног губитништва. А то није могло бити без позе и пренемагања.

Зато није искључено да у мом одбијање активног учешћа у политици има лицемјерја, јер сам је у исто вријеме презирао и бивао јој под скутима. Бјежао сам од ње да би јој се још више проближио. Увијек су морали да ме наговарају и куме, а ја сам се жестоко отимао, да бих на крају невољко пристајао. А онда у све улазио страсно и неконтролисано, па није била ријеткост да ме гађају каменицама или чак баце динамит међу моје гласаче.

Читав мој живот је прошао у бјесомучном трагању за оправдањима, како за учињене тако и за неучињене радње. Нисам живео; прије би се могло рећи да сам тражио објашњења зашто нисам живео. Пред упитним погледом свијета, или Бога, ја сам се брзоплето скривао у трице и кучне објашњавања.

Мој пад је потпун, макар он био и пад у врлину. Њима сам повећао удаљеност између себе и других људи. Покушај да врлина буде моје најјаче оружје одвео ме је у највећи гријех.

Ја сам Адам — колониста и бескућник.

Глад за власништвом над комадићем васељене — највећи је људски, па и мој гријех.

Чергарска судбина додијељена је мом роду. Нека моћна сила нас тјера са станишта, руши нам куће и приморава да их градимо изнова, на бившем или на другом мјесту. Осјећам ту моћну силу која ме прати и не да ми да се скрасим, пустим коријење, трујући ме лажном надом да укорјењивање само што се није десило. Све наше животне силе троше се у ту лажну наду.

Неколико година уочи Првог свјетског рата купио сам малу кућицу са виноградом у Катинцима, селу између Дарувара и Вировитице, али сам убрзо допао робије и морао је продати због обавезе плаћања дугова које сам имао због те куповине.

Послије рата и уједињења носио сам се мишљу да се скућим негдје у Сријему, али се и то изјаловило.

Прошло је неколико година када сам уз помоћ брата Милана отишао

на Косово, купио имање, саградио кућу, усвојио једног дјечака, који се ту послвије и оженио.

Тек одавде видим да сам био онај који је у Косову тражио утоку свих предачких сеоба и нигдје није успио да је нађе. Умијесто да на Косову упозна исконску и истинску браћу, нашао је гомилу завидљиваца и себичњака, доушника власти и болесних паликућа.

Нико од нас не зна одакле и од кога потиче, ма колико опсесивно јурио да дозна гдје је почетак свих наших почетака, гдје је предак свих наших предака.

Требао сам живјети шеснаест година на Косову да бих сазнао да са њега не потичем, да му не припадам, као што и оно мени не припада.

Након толико година надљудских напора да нешто стекнем, са посинком и његовом породицом прешао сам у Батајницу уочи Другог свјетског рата.

Током рата потуцао сам се по Београду и околини, да би задње године рата прешао у штаб Драже Михаиловића, а отуда у Италију, Америку и Канаду, у ову пуну емиграцију.

У Канади сам након много мука ортачки купио кућу и имање уз језеро Иби.

А онда сам морао и тога да се растанем.

Од бескућништва нисам могао да побјегнем.

Нучио сам да човјек једино умије да — нестане.

Ја сам Адам — Нарцис и Самоубица, човјек коме није стало до живота, јер истинског и пуног живота, гледајући са ове старачке позиције, никад и није било.

Први Адам је најближи непостојању. Штавише, од самог непостојања је отргнут и створен. Зато у Адаму највише има самоубилачког порива, оне силе која се опире новом облику и функцији. Сјеме те силе засијано је сваком од његових насљедника.

Претешко је бреме носити се са било којим Адамом у себи. Ни у једном од њих није ми било пространо; сваки ми је био тијесан у несносан. Иако сам побројао читаву галерију, ни један од Адама не пружа нешто вриједно памћења, осим нијемог свједочења да је сваки човјек увијек на почетку.

Била би велика заблуда, међутим, да Адам представља почетак човјечанства, као што би била обмана да означава и његов крај.

Самоубица сам, аматер, без концентрације и техничког образовања, тих неопходних предуслова да човјек сконча са собом.

Стојим трећи пут пред самоубиством а да за то не видим јасних разло-

га, што једино може бити обећавајуће. Што сам више имао разлога да завршим са животом, то ми је мање успијевало да остварим те намјере.

Комичан самоубица је већ пола обављеног посла.

Први пут сам покушао да се убијем у загребачкој тамници, 1908. године, у току суђења за велеиздају. Сад видим због чега ми није успјело. Помишљао сам да се између мене и њих мора начинити јасна граница, а њу сам видио у крви. Између нас мора *иасши крв* — био ми је императив.

Прерачунавао сам се колико моје самоубиство може донијети добрих посљедица по *нашу* ствар, прибојавајући се да ћу умријети а да не оставим трага у свом народу. Занијела ме маштарија о величини жртве и њеној љепоти.

Све су се коцкице савршено склопиле осим оне која је представљала сам чин самоубиства. Падало ми је на ум да разбијем главу о зид, али сам се плашио да за то немам снаге. За вјешање нисам имао услова, а ако разбијем прозорско стакло да помоћу њега прережем жиле — буком би упозорио стражаре.

Онда сам се сјетио цепног ножића у прслуку. Остао је непронађен захваљујући околности да ме затворски чувари нису детаљно претресли по уласку у ћелију.

Видјевши колико је оштрица тупа, побојао сам се да нећу издржати болове. Сјекао сам кожу и месо, али тетива на руци се није дала. Крв је споро истицала. На крају сам очајнички покушавао да исти тај ножић забацијем у грло. Послије тога се ничег не сјећам. Пробудио сам се у болничком кревету.

Други пут, почетком Првог свјетског рата, интерниран сам седам и по мјесеци у осјечку самицу. Онда ме пустише на “слободу” у 85. регименту у Балаш Ђармат, а одатле на ратише у Галицију.

Ријешио сам да пребјегнем к Русима, али кад се они почеше повлачити — моје наде спласнуше. По заузећу Лавова нада о предаји Русима је потпуно ишчезла.

Опет сам одлучио да се убијем.

Пред зору намјестим пушку на голе груди, ослоним је на зид рова, а цијев наслоним понад срца, и сагнем се да повучем окидач. Како сам се сагнуо, пушка се помјери и ја опалим. Отворила ми се огромна рана на плућима.

Пита се — може ли се послјије оваквог живота умријети једном обичном грађанском смрћу?

И коначно — самоубиство старца. То може да буде само пародија самоубиства! Или је то једини часни излазак из приче?!

Посљедњи сам од Четворице. Онај сам, дакле, коме је дато да врши ре-

дакцију Апокалипсе, и то оне која не плаши оним што ће бити, већ оним што је било. Тек једне од многих Апокалипси.

Све што је радио човјек, потоњи самоубица, накнадном памећу га неминовно наводи на помисао како сваки његов потез и мисао у себи носи клицу самоубиства, порив аутодеструкције.

Да ли је самоубиство рјешење енигме сваког људског живота?

То је тек обична техничка олакшица којом се окончава један већ давно окончани живот.

Моја смрт треба да буде завршни акорд, последње оглашавање нашег породичног квинтета. Завршни акорд једне мелодије, једног извођења, никако окончавање музицирања.

Хитам, дакле, да то завршим што прије, како не бих имао времена да се запитам да ли човјек на овај начин обиљежава или затире свој животни траг.

Сви моји и све моје је одавно мртво. На мени је само да ставим тачку.

Имам седамдесетседам година. Тачно онолико колико је имала наша мајка кад нас је заувјек напустила.

Ја сам Адам — емигрант, јер сви моји су одавно на другој страни.

Емигрирао сам и тијелом и духом.

Однекуд ме је испуњавала силна туга под чијом тежином би се земља испод мене увијала, као да газим по каквој притки пребаченој преко сеоског потока.

Сви моји анђели чувари су умрли!

Овдје, у Канади, са моје фарме крај језера Иби често гледам сунчеве заласке. Једном ми се на површини воде указао гримизан пут оивичен пурпуром, неки познат глас ме звао да пођем за њим.

Тај зов је све гласнији и упорнији. Не знам ко ме зове и куда би да ме води, али свакако жели да ме избави из ове пустиње, из ледених и непрегледних предјела ка мени драгим и избљедјелим лицима, у топли небески завичај, у своје и међу своје.

Као да чујем далеке повике мојих родитеља и браће, свих оних за чију смрт сам знао. Зову ме да кренем на пут који се указује сав у свјетлости, стазом која води кроз сунчев залазак, што даље од надолазеће ноћи и страшне самоће.

Конечно, ја сам Адам — посљедњи, па отуда и једини из породичне “ди-

настије”, а једва да сам јој и припадао.

Ондје гдје јој припадам тиче се проклетства које је нашој лози завјештано. Предање о томе сеже у осамнаести вијек, до нашег безименог претка кога је задесила несрећа да има сина јединца, па и њега пошаље на војно училиште. Судбина му је одредила да се удави у ријеци Купи, за вријеме питомачке обуке. По добијеној вијести о губитку сина наш предак изгуби разум, зграби флинту и испали куршум у небо, на Бога, у чију умијешаност у своју трагедију није сумњао.

Ни Онај на небесима није остао дужан. Проклео је нашу породицу тешком осудом да се никад не може размножити, већ да њену нит испредају јединци, да увијек буде *на два ока*, на самој граници истребљења и нестанка.

Управо у том проклетству видим своју дјечачку потребу за неприпадањем, своје бјежање у осаму, ван обиљежја и знакова препознавања. Ван терета старијих, јачих и бруталнијих.

Нисам, дакле, могао да се одрекнем оног од чега сам створен. Материја која ме твори гложи се сама са собом, гута и избљувава саму себе. Читав живот се повијам под теретом нашег презимена које ме је престизало, диктирајући бјесомучну трку без марш-руте и циља.

То проклетство има своје прсте у мистичном односу нашег народа, па онда и наше породице према држави. И то оној која ће нас једном заувјек лишти зебње за опстанак.

Вијековима се стварају и руше државе, а од народа преостаје само стрепња, једини градивни елеменат. Разумљиво да се од такве јапије не подиже држава, а камоли народ. Умјесто тога живјеће вјечна жеђ и неутољива глад за таквим илузијама.

Са мнош, дакле, ишчезава породица, та митска покожица у којој сам у тренуцима сљепила наслућивао залогу неуништивости. Политика нас је створила, па је ред да од ње и због ње пострадамо.

Ја сам Агам, али од мене до Агама зјапи непремостива провалија. Она нас дијели и повезује. Нити сам се ја до краја саживио са Агамом, нити је Агам у потпуности постао ја.

Копрцао сам се под сазнањем да *ја* можда нисам *ја*, у границама свога тијела, већ нешто друго, веће и боље од њега самог. Бунио сам се против чауре у коју сам заточен, али и против уљеза у њој, вампира који се храни мојим непристајањем да будем сужањ ни самотник.

Тражио сам и налазио разлоге свог непрестаног измјештања. Увијек лицем и мишљу окренут оном од чега бјежим, а не тамо куд сам се упутио. Није ми био важан циљ пута, већ увијек његов разлог.

Кад би се заморили они који су ме прогањали или ми се чинило да ме

прогањају, преузимао сам њихов посао, вршећи га упорније и истрајније од било ког измишљеног или стварног душманина и опадача.

Обмотавао сам се врлинама као топлим гуњем, а беспомоћно зебао. Скривао се да би био примећен. Удаљавао сам се како бих пришао ближе људима.

Стављам коначни потпис осуде и пресуде. Признајем кривицу, потврђујем невиност.

Нарцисово чело дотиче сопствену слику у огледалу.

Ма колико Адама било у мени, увијек је више оног који Адам није.

Нема Адама који спашава!

Адам је смртоносан!

Небојша Деветак

Заробљено зрнце зла

Кад њошнем

Све што је важно већ сам заборавио
Одбацио од себе, као пиљак
Кад се вешто забаци по површини воде
Бљесне два-три пута, потом потоне заувек

Сад заокругљен и празан сањарим крај зида
Док ме успут не покупи нечија случајна рука
И код прве баре вешто фијукне кроз ваздух

Кад потонем
Да ли ћу се ичега више сећати
Јер глас Господњи је над водом
И грме гласнице његове
А ја сам тако сићушан
И тако скамењен
Заједно са срцем својим
У којем је као бисер у шкољци
Заробљено зрнце зла

Извор

Кроз трептај ока назрео сам га
Као да се камен распрснуо

Одвратих лице с неверицом

Ту је Створитељ умешао прсте, помислих
И смислио се мојој души
Која у парампарчад беше расута као разбијен суд

Из пукотине прво лизну вода
Натопи кречњак и песак

Данима сам обилазио то место
Које постаде мој заклон и уздање
Чему сам се надао не знам
Али сам осећао свевидеће око
Како ме усправља клонулог
Како се поглед мој бистри
И узмиче измаглица

Сад, стишаног гнева
Гледам иста безакоња која сам гледао и пре

Не знам да ли сам исцељен
Или себичан и равнодушан
Не знам чиним ли добро злу се склањајући
Призивајући правду која не стиже

Нем сам и гласа не пуштам
Само бистра вода отвара ми жедна уста
И тако свакодневно гасим жеђ
Постиђен и немоћан
Чекајући да сенка моја сама од себе згасне

Несћајање

Зло нам име брише

Од оних који легну
Мало који придиже главу
Они који су певали — утихнуше
Жубор потока и шум слапова
Пресахну нам у слуху
Клонуше нам погледи
Као под стопалима маслаци и љубичице

Немамо шта да изаберемо
Практично и рационално
Надвладали су емоције
Трљамо очи као након дубоког сна
Али то више нема везе са нашим видом
Око нас је магла
И само који обрис да се назрети
Залутали смо
И само се по сновима још оријентишемо

Стварност је иза нас
А испред нас само жеље
Лакомислене жеље
Које се никад неће остварити

Зло, уистину, брише наше име

Нема се куд

Знојави и очајни пред зид смо стигли
Сустижу нас сопствени кораци
Сустижу нас сенке
Прогонитељи нас сустижу
А нема се куд

Експлозивом смо тек прашину дигли
Зид се стресао као да ће кихнути
Али све је остало на своме месту
Изнад нас небеса се мраче:
Севну муња, загрме
Заједно с нама све ће утихнути

Из очију ће нам ишчезнути страх
Док нас буде маскирала ноћ
Док нас буде прекривао прах

Одисејева њесма

Ту је сад, како чујем од других, шикара
И мирисни грмови дивљих ружа
Који пуни бодљи чекају да ми се зарију у дланове
Моја крв је спремна да се жртвује
За тај мирис
Али ја сам одсутан, мој живот је забрављен
И око мене је, углавном полутама
Вртлог сенки из којих не желим да се повучем

Понекад само, угледавши плаветнило
У мени заигра талас
И за трен на њему заплута ми душа
Чија усамљеност бива све неподношљивија

Ти, која си верност и стрпљење
Сва моја преостала пожуда и нежност
Мораћеш чекати још дуго
Док у једра ми дуне повољан ветар
за Итаку, моју једину неугашену светлост и наду

Лидија Вукчевић

Обичне ствари

*Поезију више нико не чита.
Па онда ко си ти кога видим
Нагнућој над овом књигом.
— А. Ристовић: Дух злаћа, 23.*

Обичне ствари

Заборањене, одбачене, ником потребне: обичне ствари, старинске ципеле угластих потпетица, цвјетни кишобрани захрђалих жбица, споменари с разгледницама напуљскога заљева, мантили од балон свиле звани шушкавац, перница с отвором на шибане, приручник о њези тијела, стара писма из Баден-Бадена што миришу по увелости ...

Коме смо их оставили: старетинарницама, колекционарима, разбириси, или само сајмовима антиквитета. Музејима будућности који ће каталогизирати нашу свагдашњост?

Вријеме је да их спасимо, да им се одужимо, као и старим љубавима, или као дадиљама у племићким гнијездима. Оне заслужују мало отпухивања прашине, нешто мало полирања, гланц стрпљивих прстију и излог у средишту наших памћења.

Гамаше

Носиле су се на кишу, вјетар и сусњежицу. Најпростије су биле оне из Батиних колекција, од тамне гуме. Носиле су их њемачке и руске жене иза II рата. Биле су у њима тако сирове.

Јер су чекале мужеве који се неће вратити из рата.

Ја сам једне миланске године донијела кући лијепе пругасте пластичне, у попречним тракама црвено-наранчастим, с копчањем ремена са стране. Биле су подстављене тим зеброликим платном. Сви су ми завидјели на њима у моме малом граду. И застајали би да ме виде. Као тршћанску лутку: окретали би се са свих страна, чудили. Ја бих поносно гацала кроз локве. И показивала како не пропуштају. И мислила како су паметније од моје душе: која не зна одољети мокрини, на сваку увреду пљусне сузама.

Пјешчани сат

Каква мала справица за тако велико име. Чудило ме откуд толико краљевске величине у имену за једноставну минијатурну нараву, која служи мјерењу времена. И то времена које је потребно да исцури да би се скухало меко кухано јаје. Ја то добро знам, јер на ровитаним сам јајима одрасла. И на камилици. Била сам одвојена од родитеља у раном дјетињству. Становала код бабе тисућу километара јужније. И то је био неки мој унутарњи, први, а колико знам и задњи, тихи штрајк глађу. Да се опрем вољи одраслих богова који ми не допуштају стално, свакодневно друштво родитеља. И њима су у томе часу биле прече студије повијести и њихов завршетак него моја мала фигура. Што цмиздри по ћошковима кужина дједовских кућа у сутон, кад је нико не види: у градској, баба у то доба храни кокице, а у сеоској тетка музе краве и овце. Па ме не могу видјети онако заплакану и слинаву.

Послије сам научила гледати на прави сат. И мјерила вријеме пијеска у пјешчаноме. Три минуте. Глупо, помислила сам, можеш и бројати до 150 па ти ето мјере. Сада, кад себи допустим луксуз ровитаног јајета – јер сам у годинама кад су масноће главна параноја медицине – ја му мјеру кухања не надгледам сатом. Него у малу стару цезву спустим јаје и налијем хладну воду, упалим плински штедњак и чекам да узаври. Тад одмах искључим и причекам још мало. Пролијем воду а оно јаје још топло, као да сам га сад нашла на сламнату пологу. Још топло од кокичине утробе. О како су фина шиљата бјелкаста јаја танкокора. Она су и најкуснија и најруменија.

Салвете

Скупљала сам их. Да, скупљала. Итекако. Читава збирка с почетка шездесетих. Тада се нису оне папирнате ни производиле код нас. Биле су ријетке и мале као цепна марамица. И ријетко кад украшене цртежима. Тек касније, пуно касније: свијеће, арабеске, орнаменти, призори из Јапана или арапскога свијета. А оне нагрешпане лако, као креп. Како су дивно мирисале оне стране које сам замјеном, добивала. Најчешће талијанске. А онда и ријетке француске. Њемачке су биле одвише плаве или жуте. Мирисале су све посебно: донекле се тај мирис одржао у мирису што га сад имају оне у авионима.

И сада, кад летим – јер код куће су декретом моје мајке о протоколу за столом забрањене за упорабу оне папирнате – никад након јела у авиону не бацам салвету. Него је пресложим у трокут, и сачувам. Оне Croatia-air-lainesa су дречаво црвене. Луфтхансине канаринацжуте. А у Air-Franceu су најчешће лонац плаве.

Моја мајка се једнако јежи од моје жудње за папирнатим салветама или марамицама као и од њихова додира. И од школске креде. И сматра то непристојним, сервирати уз есцајг папирнати салвет. Него све пуст ракамани. Кинески, руски, пољски. Ланен или из пуплина. Ја, да је подјарим, кажем, кад јој показујем ружин пупољак који сам савила од салвете на линији Загреб-Дубровник, па није то додир крокодилске коже. Још горе, узвраћа она док јој очи трепћу као авионски рефлектори од скорог додира с маслиницима.

Пера

Имала сам их стотине. Татина најприје. Која ми је он поклањао, која сам наслиједила. Паркер. О како су била позлаћена. Па онда керамичке оловке. С најфинијим врхом, као врхови Алпа оштрим. Да су нам била у нацртној геометрији у првоме гимназије. За она техничка слова.

Па пенкале. И сад имам једну од студената рекламу за филмове Агфа гдје се на модрозеленој и љубичастој позадини прво види кутија Агфина филма гдје пише HDC, а потом како се као у васерваги подиже и спушта мјехур зрака. А основица којом се пише у најљепшој је нијанси кармин-црвене.

Исписала сам их пуно. И сад користим само Bicove кемијске. Прозирне, Cristal Grip, са шестерокутним држалом, као код оловке.

Књижевница сам већ двадесет година. Никад ми нитко, осим мајке,

која то чини од пучке школе, није поклонио оловку или перо. Јака ми је машта нашијенаца.

Туш

Немаш га док си мали. Тек послије, с почетком шездесетих у новом стану. Дотле, чесме, гријање воде суботом на сунцу у лименој кади. Купање и прање косе.

Послије, послије велики бојлер и туш. Прво фиксни, учвршћен на висину од два метра. За повише Динарце. Пустити га кад си љута или не добијеш добру оцјену, да те млаким а јаким млазевима удара у тјеме. Затим се насапунаш оним маминим француским сапунима што их доноси паришка родица а мајка прво дуго чува у вешу а онда начне о Новој години. Затим скине врпцу с пластичне кутије и округли сапун замирише јаким, строгим миром. Поткрадаш је помало. Она се не љути, добра је, иако примјећује.

Касније, кад се почињеш заљубљивати и свађом завршиш вечерњи излазак, станеш под туш бар три минуте непрекидно да не можеш доћи до даха. Тако најприје охладиш усијану главу.

Сад два пута дневно туш, изјутра и с вечери. Најприје терапијске индикације, тек онда хигијенске. Освјежава наизмјенични млаз топле и врло млаке воде. Кружиш њиме по кољенима, грудима, трбуху. Послије пудер или лосион, већ према добу дана.

Осушиш се оном фротирском рукавицом коју француске жене користе да би опрале свој цвијет. Ти не. Ти их имаш пар десетака, но сваки пута другу узмеш да посушиш оне зрнате капље воде што ти клизе бедрима или низ онај посве анатомски утор на краљешници.

Сјене, љети

Дубоке, тамне, густе: сјене чемпреса, бријеста, ораха, платане, и она трострука сјена дудова између бистијерне и куће, у дједовској катници на селу. Путем, кад се сиђе с пруге, како тамо зову аутобус, ријетке су и незаклоњиве сјене шипака, и тек понекога дуба. Само ако је сухомеђа висока, можеш сјести у њен хлад добро пазећи да између њених симетрично пореданих плитких каменова, не испуже шарка. Тад ти ни Богородица не поможе.

Најволија си сама уз једноставну нишку Дрину без филтера сићи до гробља и сјести на онижи очев споменик. Још је топао је од потоњег сунца али сјена великога чемпреса прија ти заштитничка и милосрдна, као нека часна. Припалиш цигарету и думаш. И разговараш шутке с оцем, који сигурна си, разумије твоја питања. Како се тамо раније смркава, оних пар корака до кућа, већ засја мјесечина. Сјене које она пружи сребрне и чудесно нестварне личе на Munchove слике које ћеш једне миланске зиме видјети у Брери.

Послије љета кад се вратиш дома, тамо још није отпало лишће и сјене у перивоју којим највише волиш шетати дубоке су, масне, тамнозелене, као уљане. У пејзажу којим се крећеш према дубини перспективе и за тобом се вуче твоја сјена, у боји старог вина.

Недостаје још само широк, златаст оквир па да слика виси на зиду самостанске галерије Форма вива.

Отворен прозор

Отвориш ли прозор или балконска врата можеш гледати како ромиња киша или се претвара у зрнати дажд, што ће падати данима. Јер оставља клобуке и симетричне кругове у локвама. Уз то, кад је прољеће омамит ће те мирис полена или младих јасенова, премда је најјачи онај мирис грма што га у мојој варошици зову ананас, а има цвјетове као неке овеће брошеве у облику бордо паука. Уз бехар који те омамљује својим густим мирисима, чујеш и кликтање птица, а оне омање, цвркућу своју кантату од сјеница и ластавица до врабаца и косова. Надмећу су у пјеву колико су себелубиве.

Понекад ако имаш довољно времена да дочекаш запад, сунце ће ти се објавити као разјарени бик што оставља кржаве и љубичасте мрље у сводовима неба. Тад можеш и приклонити окно и иза стакла гледати како пада тинтаноплава завјеса вечери и пале се свјетиљке као мали сунцокрети.

Зими, ако ниси склон хуњавици, уз отворен прозор можеш чути из дубине дјетњства и твоје улице саоне с прапорцима, оца како се пење стубиштем и отреса капут од пахуља а пршац сипи као неко посве бијело ситно брашно, у косим млазевима. Будеш ли заиста одана долегјет ће прстенован голуб и донијети писмо онога којег волиш. У њему ће стајати нешто посве тајанствено, што никада никоме нећеш повјерити.

Липа, липањ

Да, то је оно дрво што мирише дивно кад процвјета. Само женске липе цвату, рекао ми је неки стаблознанац, знете ли? Завртјела сам главом. Не, збиља нисам знала.

Подсјећале су ме оне липе поредане, симетрично разврстане уз мјесно кино на онај дрворед који је у Његошевој улици на Цетињу мирисао док је мој отац учио код својих старих тетатка и становао у њиховој оцаклијској кухињи. Оне су, причао је, по ваздан дуванисале и испијале кафу, а ја мучио се с латинским и француским фразама.

Касније ће у једној другој нешто већој вароши у истоименој улици упознати моју мајку, која је тада била млада гимназијалка, у трећем или четвртом разреду. Пекла је палачинке у ћорој кужини. Његова проширења казују да се већ тада кад је дошао понудити вино и ракију на продају које су његови производили, зарекао како ће та дјевојка бити његова. Жена, питам ја. Не знам, али моја свакако.

Липањ је мјесец који ти је уз рујан, најдражи у години. Мек а топао, свијетао али не и пресјајан, с већ помало прашним сјенама надолазећег љета. Школска или академска је година већ завршила, надамо се сви љету. Путовању на југ, дебелом алуминијском летјелицом, дебелом као овећи бумбар. Карта и није прескупа, још можеш проћи под дјечју, иако осјећаш већ отврдле орахе груди. Мајка је купила ону хаљиницу у боји ванилије, опточену бијелим врпцама. Док се огледаш у овећем старинском психу, чини ти се да твоја коса у боји кохчоколаде баш лијепо пристаје новој одјећи. Ципеле су већ оне дјевојачке балерине од најмекшег бокса с врпцом везаном у машиницу.

Пуно, пуно љета касније липа је и монета од алуминија, најмање кованице су јединице: поново ће се звати по панславенској митологији, свемоћних липа. Жена у дућану кад затвара благајну гунђа кад јој остаете дужна десет липа. Ти се на то смијеш до суза, нејасно брбљајући: Па, то је читав дрворед...

Сутон

У предвечерје кад се почиње хватати сумрак, ако је дан био ведар, предмети и пејзаж попримају неку чудну златасту прашину: готово као ауру. Имају нешто од милости откровења, или божанског додира. Заправо, постају илустрација за израз: да ме бог погледа.

Узлијећу сове, црвенперке смирују своје надметање с косовима, а вјечни дјетлић уморио се од своје дактилографије. Осамљене жене спуштају жалузине а оне друге разгрћу завјесе не би ли видјеле како им стиже с посла вољена особа, у одијелу од свијетла кепера и с акт-ташном. Немајући готово никаква искуства у овој ствари, с дигресијом једнога љета, једва да се присјећам тога осјећаја: између дрхтавице и страха да су се пуњене паприке одвише запекле у керамичкој посуди.

Она боца мароканског вина која ће се клатити на маломе столу високога задњега ката десетоспратнице, само је епилог једне од драма у којој ће блиски гавранови и њихов крик на дивовским дебљима и гранама платана с Дунавске авеније допирати готово, тик уз моје лице које ће покушати назријети кроз двоструке витраже и шиљата седла Алпа вољено лице. Оно исто које у сумрак шапуће тихо блебећући своје довитљиве и саблажњиве изјаве неке као памук меке љубави.

Ђошак

То је најприје онај ђошак у првоме разреду светомартинске основне школе у који те сатјера учитељица кад ниси пажљива на настави. Играш се луткама док она исписује красопис. А теби је досадно јер си већ одавно научила од дједа све вितिце оба писма.

Ђошак неугодно мирише на маст за подове и плијесан, и незгодно ти је да зуриш у бијели кут зидова учионице.

Касније, то је онај ђошак у кућу дјевојачке собе гдје је смјештен кревет. Тамо се увучеш и плачеш подвече, да те нико од укућана не чује. Нетко те увриједио или унизио, ти ниси узвраћала, и сад ти је тешко да икоме о томе ишта кажеш. Сузе говоре једна за другом, котрљају се као ријечи у твоје скутове под које си скупила укрштене ноге.

Онда то је онај ђошак дједовске куће на углу Његошеве и Светосавске улице о којем ће ти мајка причати да су га разрушиле савезничке бомбе.

Послије рата ће га поправити зајмовима а кад га дјед буде издавао догањи текстила Тетекс из Тетова издржават ће загребачке студије троје његове дјеце. Кад умру дјед и баба и прије него се кућа подијели, прво ће се продати Ћошак: Шемсу ћевабџији. Дobar је ко хљеб, има болесно дијете. Понекад се напије и тужно заподијева пјевање севдалинки.

Од колача или хљеба највише волиш ћошак. Кад га мајка или баба пеку о Ускрсу, дају теби као најстаријој да сломиш прва. Ћошак онда дајеш најстаријем од мушких. Сад је само један у маминој грани. И најстарији и средњи и најмлађи у истој особи. За нас, кад гледамо слике кад смо били мали, он каже: Види како су нам главе ћошкасте, као тетрапак.

Најпослије, то је онај ћошак живота који ти преостаје, или онај у који те живот сабио, у којем понекад цвилиш као напуштено куче, јер и сада знаш да живот није пјесма. Желиш да прође што безболније.

Понекад сањаш како идеш широком авлијом опасаном четвероуглестим високим зидовима. Идеш од ћошка до ћошка, нигдје никога: хоћеш зазвати своје, но не можеш испустити ни гласа. А ако ти то случајно и успије, нитко се не одазива. Зидови су високи и не можеш их прескочити. Будна, сјетиш се Емерсона: "Сваки зид значи врата."

Сапун

Наравно, мајка највише воли оне лијепе мирисне, како их она зове, или по свом медитеранском начину, "чисти сапун." И које ставља у веш, вазда. Да, у њеној је земљи, у Котору, била у вријеме социјализма, творница сапуна "Ривиера." Но, она памти и оне које њен отац доноси њеној мајци из пријестолнице, и на њима пише Roger & Gallet, Savon parfume, и тако су лијепи, кремозни. Ја се сјећам њихове новије верзије коју ћу куповати кад год будем имала новаца, њој, у оним округлим кутијама од пластике с лијепим интарзијама, које ће имитирати облину сапуна.

А онда исте такве крушевачке, само јајолике, и у картонским кутијама. Вели мама, било их је и прије рата, и звали су се једнако: Мерима. Ту је јасна алузија и додир с народном баладом Омер и Мерима. А и ставити вид ране интеркултуралности: признање да се у старој српској престолници лако чује и често именује лијепим муслиманским именима.

Кад сам порасла до дјевојчурка, за интимну се хигијену препоручивао онај мало заглушујући мирис baby-sapuna, који се почео и код нас производити шездесетих. Но, његову трпкост нису могле подносити моје носнице.

Откад се производе у текућем облику, ја их користим искључиво за туширање. Оне друге, тврде, старинске, никад не рабим за прање лица. Само оперем руке, добро их пјенећи сапуном, као инструментарка.

Мој старији пријатељ који је дуго боравио у Француској једном ми је приликом рекао како тамо често понављају узречицу Jeane Moreau, која је рекла да мушкарце треба трошити као сапун: кад потрошиш један одмах узмеш други. Иако разумијем феминистике – више осјећам неко сажалње према њима, због толиког бијеса који упиру ка мушкарцима, а заправо су их жељне — чини ми се неукусном ова метафора.

Киша

Уз кишу је, кажу сви романтици, најбоље водити љубав. Или, ако сте сами, ићи у кино.

Ја волим кад пљушти. Кад добује о прозоре и ластру. Кад чујем ону зрнату кишу која пада као да није никад падала. Па се мора испадати до миле воље.

Како волим кишу. Као звијер. Склоним се у спиљу од стана, пустим неку лаганицу и мислим на онога којег волим.

То је обично нетко немогућ: недоступан, заузет, или, уопће не зна да га волим. Но ја то тако не видим. Сигурна сам да то ћути срцем зналца. И да и он тада мисли на мене. Иако смо на Ви. Дах му се види на прозорском стаклу о које је ослонио главу. Мисли на мене и у мислима ме љуби. Или ми казује ријечи љубавне.

То је сигурно тако. Тко није видио, тко је из вида изгубио, магарац је био.

Сутра ће се још једном зарећи да ће први идући пута кад ме буде видио на полуформалноме састанку, дати ми до знања, гестом или ријечју, да сам му важна.

Да не одем. Онако као на филму. Скинем огртач с вјешалице и без ријечи изађем у влажну вечер.

Двије лијеве

О некој жени кад се жели рећи нешто карактеристично сугворнику који није сигуран да ју познаје, каже се, то је она која има двије лијеве. Мисли се притом на ноге. Обично су то оне лијепе нешто пуније али као боцун једнаке ноге, извајане одвише симетрично тако да обје дјелују као да су лијеве.

Ја се често осјећам лијево, макар немам двије лијеве. То наравно у мом говорном језику не значи да сам љевичарка, премда ето случајем значењски се преклапа с мојом политичком оријентацијом. Питао би ме, мој отац да је жив, А гдје Ти је Лидо та љевица данас и овдје? Ја бих сигурно одговорила: Нигдје тата, ни у Твојим лондонским или московским интернационалама.

Сад смо у дому само нас, двије лијеве, да нас љевијима не мош' замислит', моја мајка и ја. Кад политизирамо, посвађамо се тако да бар пола следећега дана не разговарамо него официјелно: но ако моја Љевичарка n.1 у држави позове на *ness-caffe* у плави кухињски диван-салон онда ја знам да ће бити сервиран и сладолед. Да би се полизала она горка жуч изговорена узалуд. Тад обично падне и нека фраза с њене ударничке радне акције, од које се кикоћемо у плитак мајски дан. Одједном, и прије него је почело падати, неки непријављени сусједски пијетао, без *sejoura* и без радне дозволе, кукурикне, дозивајући, најављујући невријеме. Мајка унесе с балкона кадифице да их не разнесе зрнат дажд.

Петак

На рубу тржнице мршава, врло танких тамних удова и финог као шапањолског лица, постарија Циганка. Проси. Испружила руку. Личи на обучено страшило за птице. За њеним леђима добро угојен пас неког још боље угојеног газде. Дахће на оморини у сјени касног свибањског поднева. Даље, строги, оштри мириси рибе и шкољака. Посвуда цвијеће. Бљешти својим жарким тоновима, заглушује носнице мирисима. Сељанке с рупцима на главама и у својој ношњи плисираних сукања нуде сир, влажни, на старински начин печен кукурзни крух, врхње. Међу свиме црвене се мале бомбе ротквица.

Потом, прве шумске јагоде. Код албанских пиљара узимам ламицу. Не, овдје не знају за ту ријеч. Метална ваљкаста и дугуљаста посуда с дршком, за мјеру шумског воћа. Тако је зову доље. Миришу на дивље јагоде све

улице кварта Нове вароши с раног љетног јутра. Цигани су већ опрали шмрковима улице, и у град пристижу с караванама мазги Малисори, наши, црногорски Албанци. На мазгама облице дубова, и међу њима, како сам већ пуно пута описала, букетићи шумских јагода. Баба издваја смеђу хиљадарку из смотуљка новчаница што је држи у кецељи, и даје једној од Малисорки што предводи каравану, за пар букетића. Жена другачијег поријекла обучена је богато, као оживјела лутка у Етнографском музеју. Гледам је с посебном пажњом. Она то запажа, и премда има лијепе тамне као мачкасте очи иза сјајних катранских коврци шишака, не осмјехује се.

Јесте ли икад видјели насмијану Циганку или Малисорку? Тешко, ја не могу дозвати ниједну у памћење. Чак ни муслиманке, оне из Старе вароши. Мирне и достојанствене, иако су рјечите и за свађу спремне, само да их такнеш. Тако и Рукија, с Бријега Мораче, кад дође баби задње суботе у мјесецу да исфрега бродске подове, само засуче рукаве и димије, и лупка оним нанулама, носећи сићеве воде. Послије кад се просуше, намаже их оном жутом машћу. Сва кућа мирише лијепо и на свјеже. Баба постави уштиркане завјесе и ракамане стољњаке на она два овална стола, и почиње да пече колаче, за своју поодраслу ћецу. Посебно запари ону баклаву коју највише воли њена најстарија шћер. Моја мајка. Бабина ће "ћецца" сјутра или прекосјутра, долећети авионима, на годишњи. Тад ће нас мање, све редом водити Ујак на купање на Морачу. И топити нам главе у леденој води ка мачићима. Иначе смо сви ошогани ка војници: да нам буду бујније косе. Нико не смије ни да зуцне да му је вода ледена, не дај боже. Јер онда нема ништа од одласка моторним возом на једнодневно купање у Сутоморе. Тамо нас у најсланијем средоземном мору учи да ронимо. И части нас роштиљем. По вољи: неко узме пљескавицу, неко ћевапе, неко ћулбастују. И ако му је додао шкрти ћед у буџет коју пару, има и репете. Послије у возу који пролази дуги тунел, најдужи жељезнички на Балкану, ми вриштимо од среће.

А кад послије угледамо Врањину на Језеру, Ујак нам намигне и ми знамо што то значи. Запјевамо тада у један глас *Bandieru rossu*. Тако. Да поклекну и потоњи фашисти. Под палџом пјесме.

Баба нас дочека с кнедлама или палачинкама. А Ујак, док осталима препричава, како су нам главе ћошкасте кад их сквасимо у мору, загрцнује се од смијеха. Тад његов син, који је још мали да му нису израсли нови зуби, каше: Па што пфичаф, и теби је тата гвава фофкаста. Ту се Ујак

ка наљути пође по мурвов прутић у авлију. Ми остали циктимо од среће кад га овај као исфрска прутићем. Тада Зоки бар три дана уцјењује са сладоледом у Башти хотела Црна Гора, зато што му се познају фрзге на стегнима. Јер тад разумије се, сви ми мањи профитирамо. Поједемо по двије кугле сладоледа, слушамо музику, и гледамо како старији плешу на подију око малог базена. Ја запажам да мој тата који је као студент учио код Кеглевића у мом родном граду, најљепше с мамом плеше англишвалцер. А тетак Македонац тако је стиснуо тетку преко паса, да ова једва дише. Као да кидише на њу. Љубоморан као пас, запазио је да их је њен гимназијски колега поздравио с наклоном главе. Послије, цијелим путем до куће, већ помало нацврцкан вином и љетном вечери, понавља, Ко то беше, Даро бре, ћу му извадим срце ако треба, неће тај више онако да те гледа сос мерак. Разумеш, Даро бре?

Дах јесени

Кад у липањскоме дану, у послижеподневном петом сату, у боји и праху свјетлости, у хладњикавој свјезини уздуха наслутиш јесени знак, ти почињеш туговати наизглед низашто. Но, то је она жал човјека средње доби који у тек благо потамњену сјају запажа и властиту путању: почео се спуштати кривуљом своје баладе. То је онај плахи трен у распростирању свјетлости кад њен јасни жар задобива меки филтер на лећи и намјесто оштрине, све се прожима као паучина фином мрежом: тек благим сфуматом назначене копрене. Тај дах кад свјезина почиње венути, кад цват након свога посегнућа за небом увиђа да недостижно је колико и узалудно, тај дах неизбјежне пропасти чини да почињемо сазријевати као оне смокве на одрини тараце очинскога дома. Ту ћемо бити још пуни сјемена, још плодни и опојни, али не и свјежи, чисти, нетакнути. Та смјена, којом се као у једном луку додирну липањ и рујан, је као она нагла нехотична прелудирајућа омашка, кад рука прстима на гитари, више брзином и наглошћу него тоновима, пљуштајућим акордом, нагло пријеђе из мола у дур.

Јухица

Да, и то она од телећих костију. На њој сам одрасла. Она ми је готово, спасила живот.

Улазим тако код свога месара. То је овдје уобичајено: да имате свога кројача, свога бријача, свога димњачара, свога слободног зидара, свога мјесечара. Тражим јунетину. Нешто мекше, за јуху. Зна господн Ј. већ. Он ме ословљава именом, једноставно и без префикса, и пита хоћу ли к томе и телећих костију. Ја једноставно кимнем главом.

Моја мајка тврди како ја не знам што је сиромаштво. А лијепо се, макар кроз маглу, сјећам тих јухица у малим а дубоким лонцима, које су се справљале за мене. У наше загребачко подстанарско невријеме. Да не останем онако астенична.

Послије господн Ј. каже. Месо, толико и толико куна, а кости ништа. То Вам ја гешенкам. Ја се некако постидим. Као сиромах. Или као пас. Којему је бачена кост. Па нека је глође.

Тако је, последије мислим идући путем кући, тако је било у свему: у љубави, у послу, у браку, у пријатељствима. Други се омасте дебелим месом овнујскијем, а ја глођем кости. Послије се глођем с мамом око тога како сам малодушна. А требала бих свима рећи НЕ и спалити све мостове за собом. Напосљетку, ја цвилим, као незасит пас, ојађен пас, лајући успут на мјесечину.

Недјељно поподне

Киша, у мају, као да је новембарска. Понеки гром располути небо бљескавом стрелицом. О ластру прозорскога окна добује једнакомјерним дактилима. Ваљало би узети кофере, стрпати најнужније и отпутовати на море. Тамо се море љеска хиљадама хиљада рибљих трбуха. Ускочити у воду, заронити неколико замаха и последије пливати, пливати, према отрантским вратима. Тамо свакако започиње завичај и очев дом.

Овако, могло би се отићи и у кино, да не играју дјечји филмови. Навући недјељно рухо, огрнути шал и натаћи тамне наочале као Grace Kelly и чекаати свога кавалира у двосједу с отвореним кровом. Он сигурно мирише на фину eau d' cologne последије бријања, носи тијесне трапернице, кошуљу од сиве свиле и талијанске модре мокасине.

Но, у фрижидеру избор хране подсећа на ригорозну дијету, и од свега, преостаје кикирики. Љуштиш га и глоцкаш као нека велика вјеверица док на ТВ мељу похвале здраву животу, рејкију.

Неки гуру, брадат и неуредан, лошим енглеским говори о крају Запада. Коначно, мислиш тихо у себи, да и то чујемо.

Кишне капи

Након пљуска на столици која се црвени металнорешеткаста на моме балкону, уз руб сједишта висе, као три бисера, три кишне капи. Одвојене су и крупне. Личе и на сузе моје мајке. Која оплакује наше три судбине: очеву, своју и моју. Повезани смо заједничком линијом те црвене гране, а опет одвојени. Сватко од нас ће пасти. То не овиси о нашој вољи. Отац је већ заспао на оној другој страни битка: ми још висимо.

Мислим се, да бар смрзне, да нас не може ништа одлијепити једну од друге, и од црвене линије на којој се једва држимо.

Пазарни понедјељак

Противно овдашњим обичајима Средње Европе, моја мајка и ја се држимо нашег старог балканскога календара. Тргујемо понедјељком који је задуго био у земљи гдје су рођени она и мој отац, пазарни дан. Тад је најмања гужва у великим дућанима, а воће које је приспјело на полице још је свјеже и крупно као у мога прадједе Луке.

Кад се вратимо у стан који још сав мирише на каву, полако распоређујемо намирнице. Моја мајка застане код козјега сира. Разгледа натписе на алуминијској омотници.

И започиње причу о козјим путевима свога, каквог до, трагичког дјетињства. Но, кад је ја подсјетим на понеку идилу из пасторале, насмије се оним својим осмијехом још неубране трешње. Истакну јој се јамице на образима, и благо забаци главу уназад.

Послијеподне, ја грицкам кикирики и слушавам птице с оближњег дрвећа. Цвркућу најрадосније, увјежбаним моловима, послије кише. Радују се топлини која слиједи. Тек неко дијете које заплаче. Прије него је затражило сва своја права.

Страх

Кад се једном деси човјеку који је изгубио дух, па га поново једва нашао – у уреду за изгубљене ствари – да се неким призором подсјети на то, непрекидно га обузима страх да ће изнова излудјети. То га прогања и дању и ноћу.

Сличи на призор у којем дјечаци праћкама гађају грлицу. Она отпрхне. А велика витрина излога плусне у слапу, расипајући се у миријаде стакалаца. Тако и с њим. Ноћу, у сновима пролазе факултетским ходником поред њега колеге и пљују га. Дању, он дрхти над сваком изговореном ријечју. Нек' је употрејебио само једну јаче маркирану ријеч, већ мисли да сви слуте оне дамаре за сљепоочницама, што му не дају, као већини других људи, да живи и дише пуним плућима, напаја вид богатом свјетлошћу лета или уши пуни милошћу неке симфоније.

Грмљавина

Нека су лета пуна грмљавине и громава. Такво ће, слутим, бити и ово. Мај је сјао свјетлошћу макова, а слиједи га липањ тмастих облака пуних електричне свјетлости. У нашој се кући добро пази да се не остави нигдје пропук и искључе све инсталације струје.

Тад обично спустимо шкуре и увучемо се у своје постеље. Ја пустим неку водопадну глазбу, и мислим о протеклој љубави. Или разговарам с богом којему кажем како нема ничега, ничега више.

Но, ако ме и опомене да је хереца тако мислити о осјећајима ја му цитирам као неком ђаку којег ћу фасцинирати, Lamartina:

Et moi, moi je plaie en y pensant ...

Водоскоци

Они су обиљежили моје дјетињство. И сад ми се враћају на свршетку сваке зиме.

Да ме припреме за јесен мојега живота. Овај у маломе граду који ме настањује а у којем ја само обитавам као нека вјечна странкиња, само је један омањи водоскок. Пред спомеником Палом борцу. Он је бос, с неким прњавим пончоом пребаченим преко рамена. С руке на руку виси му немарно окачена пушка. Могао би бити судионик обију супротстављених војски, иако се добро зна да представља партизана. И сада бар једном годишње социјалисти му поставе пред стопала, као апостолу, свјеже цвијеће.

Но, оно што га стално чува и обиљежава, јест мала фонтана, у облику велике резливане капи кише. Озидана је клесаним каменом, и обојена у плаво. Три танка водоскока, као да нетко мокри уз вјетар, освјежавају му брончани дах. Чују се ласте у небу, цвркућу косови. У оближњој Музичкој школи свира флаута, понављајући исту гласбену дионицу. Моја мајка и ја сједнемо ту, да предахнемо, кад се враћамо кући. Липе миришу несносно, као да си загнурио лице у шалицу липова чаја.

Фонтане у Grenobleу су прскаве велике кугле, и у њиховим се млазевима пресијава спектар. Понекад личе на велики комад колача, а оне из времена револуција имају три велика неједнака тањура један сврх другога, с којих цури свјежина. На хипермодерном Тргу Schumann једна је велика квадратична фонтана једини украс и личи ми на неку неонаполенску бахатост сувремене архитектуре.

Дан Д

Данас је тај дан. 6.6. Уобичајено је рећи Дан Д, умјесто ударни дан. Од моје мајке која је и живјела и предавала II свјетски рат-први пута од 10 годишње дјевојчице до дјевојке која зна разликовати звук њемачке и свезничке авијације-наслушала сам се приповијестио утапању америчких војника у Нормандији.

Но, ја памтим један други Дан Д, онај 6. липња 2004. Те године је завршио мој трогодишњи мандат на француском свеучилишту Stendhal. Једна од студенткица из напредне групе била је Арапкиња Фаиза. Алжирка поријеклом, но Францускиња свим својим срцем. Мањег је раста, једно од старијих међу шестеро дјеце. Мајка, моја вршњакиња.

На 60. обљетницу Дана Д моја мајка и ја биле смо њене гошће у омањем градићу близу Grenobleа, гдје је у лијепој модерној четврти грађеној за магрепске уселенике, Фаиза одрасла. Већ добро била свладала хрватски кад је дошла мени на течај. Похађала га је моју прву и задњу године. Била ми је необично одана. Искрена, интелигентна, с оним тамним тоном у расположењу, меланколијом коју као неку сиву свилу носе око срца сви Лужњаци.

Кад смо дошле к њима, и након што је моја мајка одгледала на ТВ-била је сјећам се недјеља — пријенос нормандске прославе, њен нам је отац, већ 60-годишњак показао фотографије куће коју гради за њих у околици Алжира. У селу из којег потјече. Модерна зграда, као омањи хотел, са 7 апартмана. За родитеље и дјецу. Једна од кћери зове се Шехерезада.

Мршава је, и некако off. Начин на који се Фаиза с њом опходи, указује на неку сметњу. Дрога, или само булимија? Отац показује фотографије, руке му дрхте, на рубу је плача, мојој мајци дрхти брада док их разгледа, ја сам у сриједи ситуације. Не знам се довинути и нешто рећи. Фаиза упитно гледа према мени, па слијеже раменима и казује ми француски, као да то њен отац не разумије: Тата је луд, мисли да ћемо тамо живјети некад.

Ја је само слушам, и послије мислим о својем Југу. И о томе како сам замислила да ћу тамо, у мировини, живјети. Но, треба је дочекати. Без посла сам. Хтјела сам послати маил Фаизи да свакога дана Д сјетим се оног обљетничкогведеног код њих, а срам ме да јој казујем како сам без посла. Она је дипломирала американистику и француски. Хрватски је уписала због неког Босанца којег је упознала за нашег рата. Нисам је никад питала за појединости. Стаж је провела у неком лицеју у Енглеској.

Мајка и ја смо им биле понијеле комплет од 6 чаша, с модром стапком. Да нам узврати, Фаиза је уз Елијарову књигу поезије коју је већ била припремила, пошла начас у њихов дућан: донијела је два пара стаклених тањура, зелено наранџастих. Често једемо из њих. Не знамо радити кус-кус, но, обично, умјесто добар тек, наведемо ову малу фразу. У само мојој мајци и мени знаној шифри алудирамо наше француске дане Д.

Индигнација

Није она привилегија јесенских дана. Новембарских, flaubertovskih. Догађа се то и у љетној вечери кад уздух несносно мирише на липе. И након конвенционалног телефонског разговора с неким тко вас је воли, кога сте вољели. Он вам понавља у ухо, на неку од ваших примједби, не, није тако, ти си једина и јединствена-ствар се односи на мали градић, у којем обитавате, не на свемир или макар познати свијет. Иако захваљујете на ријечима, ви већ одавно не вјерујете лијепим ријечима. Шутите, припаљујете цигарету и отпухујете димове наслоњени на довратак балконске порте. Гледате како пада дан и расте љето: замјећујете високо у небу орлове. Оно црно јагње у вама нагонски се повлачи прије пљуска и прије него ће изнова постати плијен јастребова.

Очај ноћи

Кад се деси као синоћ, да се пробудим изазвана језовитим сном, тада прво одем на тоалет и дуго мокрим. Затим се опрезно враћам из купаонице до собе и сједам на руб кревета. Сједим држећи главу у шакама и ридам. Тихо, да ме не чује она која спава у сусједној соби. Испустим своју мокрину. Послије попијем велику чашу воде коју сам донијела из Grenoblea која има дебело дно с модрим мрљама што алудирају морско дно. Легнем, окренем се на лијеву страну, и загрлим неку од играчака. То је обично зеленкастожути пустени медвједић. Замишљам себе малу. По томе колико година спадне с мене, знам колико сам ојађена. Тако ја велика грлим себе малу, и ћутим како ми дјевојчица, приљубљених и мокрих образа љуби мјесто гдје је душа, близу кључне кости. Тако ојађене и утјешене двојним загрљајем, заспимо обје негдје прије свитања.

Кућно кино

Ја спавам, откад је умро моје отац, а пуни се друго десетљећу — у већој соби нашег двособног стана. Ту је и моја спаваоница, и салон и студио. Нисам је заситила књигама, напротив. Уз мали радни стол и овећи компјутер ту је тек једна полица с двоструким редом приручника, рјечника, и избором лирике којој се често враћам. Махом, погађате, француске.

Но, тко год дође у наш стан као громом ошинут заљуби се у моју собу. И премда смо дио кухиње уредиле за благоваоницу и диван, сви моји гости радо свраћају у моју собу.

Не знам ни сама што је у њој тако атрактивно, осим једноставности линија намјештаја или прекривача којима застирем поширок кревет. Да, ту је и с стол осликаним стаклом Халила Тиквеша која се просто зове, Групни секс. А нема непристојних призора на њему, не. Само стилизација, до арабеске, црно бијелих и смеђе плавих, еротских фантазија. Да не знам име сликарије, не бих никад знала о чему је ту ријеч.

Има још нешто што сам сачувала, крушна, керамичка пећ. На њој држим ријетке примјере самоборског кристала, измјењујући их као излошке у галерији.

Но, како је окренута истоку, моја је соба најљепша у запад дана. Када се свјетло које је пало на фасаду сусједне куће, сакупило и рефлектира своју позлату у наш стан. Прозори с још увијек дрвеним оквирима, чувају доста јужне свјетлости, и у њима се озрцали највећи дио крупне орахове крошње.

Кад љети отворим прозор, орахово стабло је тик уз моје прозоре, на другој кат.

С љетних вечери, као што је ова прва, ивањска, кад ћарлија повјетарац, и велики листови ораха њишу се у ритму неке давне хармонике, свјетло наранчасте градске расвјете, пројицира листове ораха, увећане, на зид уз мој кревет. У ово доба године, окренем кревет тако да је узглавље близу прозору. Тако ми се чини да спавам под орахом.

Нетко засвира заиста ту фисхармонику из мога дјетињства и зачас окренем филм: искрну предамном призори ондашњих љета, тако живо, тако јасно, мирисно тако, као боје тканице у струци што је преко рамена носе моји праједови.

Иде се по ћевапе или бурека, доноси халва, једе диња и пипун умочен у рум и шећер, носе штикле и тапирају пунђе, пале прве цигарете. Пред мојим очим као пожар плану читави кадрови те необујмљиве успомене што је зовемо тако непрецизним именом дјетињства. Тек кад се прије свитања спуштам шкуре јер ми хладњикав, росикав уздух приања уз ноћну кошиљу, и буновна схватим да су ти сни давно одсањани, сједнем на руб кревета, и наизглед ничим изазвана, ставим главу у шаке, и горко, горко заплачем. Нетко у стану доље пушта воду или се чује први цвркул надолазећег јутра. Само касне потпетице у дрхтаву кораку неке продавачице љубави упозоравају да је дан као и сваки други, и да је завршила, ето, и трећа смјена.

Упријети се о збиљу

Некако ме постићују наизглед обични људи. Нижег су раста, скромних прихода и образовања, неоптерећени племством или наслијеђем, а у сваком часу знају колико стоји литра бензина или млијека, кила брашна или старог жељеза. Уторком и петком једу рибу, остале дане тијесто, кромпир и рижу. Месо једу само о благданима или у гостима. Скупљају старе металне кутије од цигарилоса, лонг-плејке или пластично посуђе. Пјешнице или бициклом пријећу словенску границу, с руксаком и јенотавном попутбином. Након што габлају шпек са сиром и чварцима, испију врч цвичка "Код Тончке" на Долењском, запале Walter Wolf и зуре као страствени рибичи, код моста гдје се Крка слијева у Саву. Зуре сатима, биљеже сваки титрај воде и љетног уздуха, крошања древних кестенова, и ако су нешто храбрији, засучу ногавице и смоче ноге у прохладној води.

Ко зна о чему тада мисле: о цијени купалишног мјеста или возне карте

у вирјеме поратне југославије од Главног колодвора до Брежица и Копалишча на Крки, о ногама у мрежастим чарапама и на високим штиклама оних првих мајсторица тњиста на трешњевачким плесњацима, о томе како се штука опрезно навлачи на мамац, о колачићима у облику мале кверте у којој је затворен добропечен џем од шљива, о томе како су се накањивали око имена првог дјетета, бирајући споро и неодлучно.

Ти се, такви људи некако посебно упиру о збиљу. Ми, другачији, ми се као у изврнутој, наопакој, ишчашеној перспективи циркусаната, крећемо с главама надоље и рукама умјесто ногу, ми се као пеливани љуљамо: стога и не видимо него тако обратну, стубоком измијењену стварност. Како се још усуђујемо свједочити, како просуђивати, како закључивати?

Они други, обични мали људи, својом филозофијом свакидашње трпње, хљеба и масти, они се сналазе миголећи, налазећи рупе у закону као мишеви у сиру, смишљају најчудноватије начине како ће преживјети: кредитима или посудбом, старим аутомобилским гумама или металним отпадом, уз кнедле и прежганицу.

Они су прави хероји нашег времена: шутљиви и затворени, не издају никад своје другове. Кад су им наболеснији, по болничким собама, стижу у сјеверни дио града успухани али с пилећом јухицом у торби, или вијенцем штрудле. Невјеројатни су јер живе од крхотина. Они су прави мајстори мозаика, као бизантски умјетници. Од отпада учине подношљив живот, од живота светиште сиромаштва. Нису затуцани нити биготни како их замишљају лијеви интелектуалци. Њихов је Крист један од нас, несрећних и сиромаша, прошупљених ципела и с плућима која свирају од глади. Пјевуше своје мисе у тихо липањско предвечерје, славе бога јер су и сами на патњи саздани, и јер знају да је бол једино истинско искуство. Сједну на шамрлек пред кућом, ако имају отворе флашу пиве, и док потежу из боце радују се својем животу: кадифице у прозорима као мала сунца, босиљак и рузмарин између њих, имају двоструку задаћу: да украшавају и штите од комараца. Сами, као кад звијезде затрепере у свибањској ноћи, извуку усну хармонику или чешаљ из џепа кошуље и елегично засвирају химну сиромаштву.

Прољеће – лето 2007.

Гордана Малић

Влак према завичају

Влак према завичају

Влак према завичају језди.
Почиње киша да ромиња.
И расте мисао што тиња
О домовини као звијезди.

Влак према завичају хита
Донијети радост или спокој.
Ти предуго си, земљо, скрита
У трави тужној и високој.

Влак према завичају касни.
Тама се прострла к'о свила.
Ти спаваш, земљо, као да си
Одувијек само своја била.

У стварности огољела си,
И дошла простија и груба.
А у туђини бољела си
Као неузвраћена љубав.

Гордана Малић (1985.,
Карловац) студентица
информатике у Ријеци.
Поезију објављивала у
књижевним часописима
Свјетло, *Кораци*, *Књижевни*
лист, *Књигомаш*, *Мосџ*,
Трај, *Луча*.

Генерација без сјене

I

Године иду. Једна, двије...
Нестале куд су деценије?

Стићи до ћуприје од моста
До старости још има доста

Или асфалтом или блатом
Младост је отишла са ратом

За туђим послом или плотом
У потрази смо за животом

Балкан

Ту ти је посађено сјеме.
Претке не проклињи, не криви.
У сваком страху очи су големе.
Док можеш, живи...

Сутра ће, можда, самоће
Од тебе труло воће направити,
И колико си сада потпун,
Празан ћеш бити .

Овдје је тровање крви узело превише маха,
И над животом бдијење,
И изгубљеној партији шаха
Наликује рођење.

Овдје је кожа тијесна.
Или си сретан или заклан,
Или си луд од несна...

Ово је Балкан.

Прикази

Раде Драгојевић

Зашто су Срби и Хрвати после 1945. моли разговарати, а после 1995. не?

Slavko Goldstein:
“1941. Година која се враћа”,
Нови Либер, Загреб, 2007.

Прикази

Негдје средином лета 2007. у новинама се дало прочитати како је Зоран Милановић, нови лидер Социјалдемократске партије Хрватске, изјавио да је прочитао Goldsteinovu “1941” и да је тек тада јасно схватио како је грозан био усташки режим. Тако су барем пренијеле новине, точније “Јутарњи лист” у колумни једног од својих уредника. С једне је стране то доста необична изјава, посебно за некога тко је у том тренутку имао 42 године, дакле за некога тко је рођен 1966, годину дана раније него аутор овога текста и који би сходно свом годишту морао још у клупама социјалистичке школе бити јасно упознат с нарави ендехашког поретка. С друге стране, можда то и није тако необично. Наиме, седамнаестогодишње идеолошко испирање мозга коначно даје своје резултате. Јер упорно — најприје експлицитно, а касније имплицитно — тврђење да је НДХ била мање-више подношљиво друштво у којем је цвала култура, да је Јасеновац био радни логор с добрим пословним резултатима, гдје је у паузама музичка капела свирала оперетне арије, као и то да се усташки кримен неријетко третирао као, како је то своједобно казао Слободан Шнајдер, обичан *кавалирделикти* — е таква атмосфера на крају мора, међу осталим, произвести и ефект зачудности над Goldsteinovом књигом.

У том *verfremdungseffektu* своју улогу, чини се, има и претходни режим. Како сад то? Па ево како. У оквиру “Просвје-

тиног” издавачког погона прије двије године изашла је књига “Радио сам свој сељачки и ковачки посао” аутора Ђуре Затезала. На промоцијама, али и у самом дјелу, аутор је тврдио како књига о усташким злочинима из прољећа и лета 1941. године није изашла раније из разлога да се не квари односи између два највећа народа, дакле да није било опортуно публицирати такве ствари. Стога се може закључити да се у социјалистичкој Хрватској о неким злочинима шутјело, да надлежне институције нису организирано прикупљале сјећања преживјелих те да се, сходно томе, није стручно приказивала истина, а све из прије наведеног разлога мира у кући. Аутор је тиме хтио рећи да је књига могла изаћи и прије 1990. године, али да, ето, објективне околности нису ишле на руку том науму. Је ли томе било баш тако, је ли, дакле, баш свему била крива политика “фрижидера” према којој су сви интеретнички пријепори дубоко замрзавани или је у свему томе барем малу улогу имао и компромис који је историографска струка неријетко радила према социјалистичком поретку, тешко је рећи. У том контексту опћи труизам је била и струковна као и свака друга шутња о Bleiburgu, али је ипак одређена новост да се калкулирало и с публицирањем текстова о тзв. предјасеновачкој фази покоља, о времену кад су ствар водили тзв. дивљи усташе и кад је неријетко и обичан хрватски сељак, антагонизиран према српском сељаку и због старојугославенске репресије, знао припомоћи у опћем лову на православце. Како год било, данас се није тешко сложити да је све то скупа проузроковало изостанак нечега што се назива суочавање с прошлошћу.

С друге стране, не треба бити наиван. Реушташизација хрватскога друштва која се одвијала под Туђманом имала је јасан политички, да не кажем прагматички циљ — останак и опстанак једне те исте политичке гарнитуре што је могуће дуље на власти. За јешку идеолошких аргументација и протуаргументација хватала се, видјет ћемо, тзв. културна елита. Плијен су, дакако, дијелили неки други. Да појаснимо, оно што је почетком деведесетих био само добродошао модел за ефикасно утјеривање страха Србима (модел реушташизације), како би се ствар лакше привела крају (пљачка станова и кућа, отимање земљишта, насилно развлашћивање Срба, а онда и прикривена пљачка творница и других добара), и што нитко други осим, дакако, пар усташофила и канадских усташких емиграната није схваћао доктринарно него само прагматично, с временом је — парадоксално — постао опће прихваћен модел размишљања о повијести и политици опћенито. Све је свој врхунац имало крајем деведесетих кад хадезевски политички прваци, предсједници саборских домова, суци највиших судишта, тзв. стубови друштва, филофашистичку доктрину коначно уздижу у врхунаравни државни принцип. Оно што је, дакле, хадезевцима некад

био само згодан макијавелистички провизориј у који, уосталом, ни сам Туђман није потпуно вјеровало, данас је то постао идеолошки темељ за, рецимо, низ колегија на једним Хрватским студијима или пак превладавајући став повјесничара с Хрватског института за повијест.

Е зато је Goldsteinova књига добродошла. Јер ако она о усташији мора освијестити једног Милановића, какав би тек та књига дар-мар направила међу студентима повијести — барем као изборна литература — који су прошли школски систем са 1990. као нултом годином. Такођер, Goldsteinova књига је важна јер је дио процеса суочавања с прошлошћу. Сам аутор спомиње тај процес помало скептично, тврдећи да он резултате није донио ни у Њемачкој, гдје је кованица *Vergangenheitsbewältigung* (превладавање прошлости) настала, а некмоли у нас. Хоће ли ова књига с још неким насловима потакнути неки наш *Historikerstreit* (повјесничарски сраз), баш као што се то осамдесетих и раније догађало у Француској (вишијевски синдром), Њемачкој (сукоб Нолте-Хабермас), Аустрији (политичко-хисторијско питање колико је Аустрија била нацистичка свој је одговор добило и у умјетности једног Thomasa Bernharda или Elfriede Jelinek) или Јапану (након смрти цара Хирохита), не знамо, али дебата је сада свакако добила нове моменте. Сама књига, ма колико споро, ипак дјелује.

Књига је то публицистичког и мемоарског карактера. Врло је јак, ако не и пресудан, особни тон аутора и опис његова оца који је завршио у Јадовном негдје у љето 1941. године, дакле у вријеме док усташки злочин још није у ријечној низини задобио свој индустријски карактер, док је још био крашка, велебитско-пашка “мануфактура”. Други лик књиге је Карловац, родни град аутора и мјесто гдје је ауторов отац Ivo Goldstein, јавни радник и књијар, доживио своју пуну афирмацију. Трећи ступ књиге чини година 1941, која уосталом стоји и у наслову и за коју аутор држи да нам се 1991. вратила, истина не онако крвава, али довољно страшна.

Методолошки гледано, парадигматично поглавље се зове “Прича о два села”. Ријеч је о хрватском селу Бански Ковачевац и српском селу Пркос. Леже једно до другог на десној, што ће рећи кордунашкој обали Купе. Укратко, Пркос је 1941. доживио дотад незапамћен погром становништва. Спасило се тек неколико десетака мушкараца који су избјегли у шуму. Педесет година касније Срби спаљују Бански Ковачевац, убијају неколико сељана, да би након 1995. Пркошћани били присиљени напустити своје село, на срећу, овај пут без жртава. Неке паралеле се ту одмах саме надају, неке друге сугерира сам аутор. Дакле, “наша” 1941. требала би бити 1991, а “наша” 1945. је опет 1995. Е сад, осим тих нумеричких сличности, држи ли воду уопће ова цикличка теорија повијести? Неки су већ примјети-

ли да је шпенглеровски поглед на повијест на нашим просторима ионако добрано дискредитирао “хисторичар” Туђман и слична му братија својим тумачењима “вјечног враћања истог”. Та песимистична визија додатно се оснажује једном доиста поразном чињеницом. Након 1945. године, након свих година рата и злочина Пркошћани и Ковачевчани ипак су смогли снаге и опет су се међусобно почели дружити, разговарати, женити и сл. Данас они ту снагу нису нашли — након 1995. та два села не разговарају међусобно, а кад ће завада престати тешко је казати.

Goldstein је сјајнога стила. Види се да је писао сценарије, да је човјек језика и текста. Књига се чита као роман, али о фикционалним несигурностима нема ни ријечи. Своја је сјећања, како каже, увијек подупирао додатним провјерама у архивима и другим документима. Некако паралелно с Goldsteinovом књигом у руке ми је доспио сажетак књиге “Јадовно” већ спомињаног, такођер Карловачанина, Ђуре Затезала. Из тих сажетака види се да је то књига која мање брине о стилу, аутору не пада на памет да ишта олакша читаоцу, документирање смрти је исцрпно и неумољиво. Goldstein је знао за тај рукопис, дијелом га је и цитирао и те двије књиге као да представљају два лица једне те исте приче. Можда се ни једном ни другом аутору неће свидјети ако закључим да би књиге требало читати некако паралелно, тако да крута фактографија буде употпуњена упечатљивим сликама, али и да се реторичности додају трнци.

Светлана Јанковић

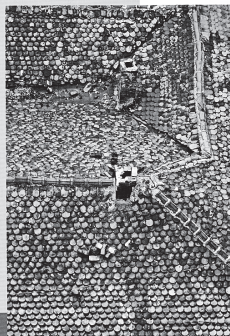
Роман “Пијавице”
Давида Албахарија

Давид Албахари књижевник је жидовско-српског подријетла. Родом је с Косова, из Пећи, гдје је провео првих пар година живота, одакле је с родитељима врло рано преселио у Земун. У Београду је завршио енглески језик и књижевност, те се бавио превођењем и писао књижевна дјела на српском језику. У Србији је живио до 1994. г., а од тада до данас живи у Канади, држави Алберти, граду Calgary. Ових пет чињеница – етничко подријетло, земља из које потјече и у којој је живио до својих средњих година, искуство преводаштва, језик на којем пише, живот у новој држави већ преко десет година – битне су изванкњижевне одреднице Албахаријеве прозе.

Чињеница Албахаријевог подријетла двоструко је важна за његово стваралаштво: у својим приповијеткама и романима Албахари је користио аутобиографске елементе за стварање својих прича, па је тако и његово жидовско подријетло пуно пута добило литерарну форму. Ту су, надаље, као одреднице жидовског књижевног наслеђа, и његова окупираност формом, што краћим и концизнијим изразом, те језична прецизност, “*ионирање на њлану језика*”.⁰¹ Своју припадност жидовству Албахари је исказао и на пољу хуманитарног активизма помажући евакуацију жидовске популације из Сарајева за вријеме рата, те прихваћајући положај предсједника Федерације жидовских заједница Југославије 1991. г.

David Albahari

PIJAVICE

За Албахаријев књижевни рад важан је податак његово преводачко искуство. Након завршеног студија енглеског језика и књижевности, упознавање с књижевношћу енглеског говорног подручја наставило се кроз његово преводаштво (пријеводи дјела Владимира Набокова, Johna Updikea, Sama Sheperda, Thomasa Pynchona, Roberta Coovera, Saula Bellowa итд.). Његов преводачки рад паралелно прати богат књижевни рад. Књижевно стваралаштво Албахари је започео у својој 25. години са збирком кратких прича *“Породично време”* (1973.). Пет година касније, 1978. године, написао је још једну књигу прича *“Обичне приче”*, али и свој први роман *“Судија Димитријевић”*. Тијеком 1980-их објављује три збирке кратких прича: *“Ојис смрћи”* (1982., Награда Иво Андрић), *“Фрас у шуји”* (1984.) и *“Једносјавности”* (1988.), те свој први роман *“Цинк”* (1988.). Албахаријева упућеност у књижевност енглеског говорног подручја саставница је његових постмодернистичких конструкција. У њима је остварен један од основних поетичких принципа постмодернизма, а то је интертекстуално и парафрастичко колажирање, односно надовезивање на текстове других књижевника – у његовим дјелима то су Pynchon, Selinger, Faulkner, примјерице (иако је Албахари и доста аутореференцијалан, као и референцијалан према текстовима српских књижевника).

Као српски интелектуалац који се противио рату, Албахари је са својом обитељи емигрирао у Канаду, гдје живи и данас. Емиграција Албахарију доноси плодно раздобље стваралаштва и он од 1993. до краја деведесетих објављује збирке прича: *“Пелерина”* (1993., Награда Станислав Винавер), *“Изабране приче”* (1994.), *“Необичне приче”* (1999.), затим романе *“Крајка књига”* (1993.), *“Снежни човек”* (1995.), *“Мамац”* (1996., Нинова награда, награда Народне библиотеке Србије за најчитанију књигу године, награда Балканика за најбољи роман на Балкану, те 2006.г. награда преводитељске награде Brücke Berlin која је намијењена најзначајнијим дјелима средње и источне Европе, те њиховим пријеводима на њемачки језик), *“Мрак”* (1997.), и *“Геџ и Мајер”* (1998.), те своју прву књигу есеја *“Преписивање светиа”* (1997.). У том су му периоду настале и двије збирке прича: *“Дрући језик”* (2003.) и *“Сенке”* (2006.), те роман *“Светишки пушник”* (2001.).

Многе његове књиге настале у том, егзилантском, периоду настављају бити књиге обитељских тема, аутобиографских детаља, интимних фрагмената, но уз нове слојеве – окупираност свакодневицом, егзистенцијалистичким темама, актуалном политиком, тоталитаризмом, монополном државе над појединцем, егзилом. Такав је и његов нови роман, *“Пијавице”*, издан 2006. г. у издању издавачке куће *“Сшубови културе”*

из Београда, укрштеница свих његових досадашањих лите- 01 <http://www.svetlost.co.yu/>
рарних интереса.

Мјесто и вријеме радње романа *“Пијавице”* су Земун 1998. г. Друштвени контекст у роману, обиљежен политичким промјенама и немирима, битан је за разумијевање понашања ликова и њихових међусобних односа. Радња романа започиње на начин интересантног трилер романа – на земунском молу, у безазленој поподневној шетњи, главни лик романа, уједно приповједач, угледа сабласан приказ. Пред њим се, наиме, догоди чин насиља: неки младић ошамари дјевојку и она падне на под, а у даљини све то проматра неки човјек у црном мантилу. Пријемчив и рањив на ситуације око себе, те потресен виђеним насиљем и суосјећајан с дјевојком, он ће се заинтересирати за овај догађај. Водећи се интуитивним осјећајем повезаности с тим догађајем, фиксиран на њега, он га почиње анализирати, тражити дјевојку по Земуну – пратити *“шајансџивене”* знакове на које почиње наилазити, слушати *“часове”* у својој глави, увјеравати се да је праћен, осјећати се физички угрожен. Но, сам догађај попримит ће током романа симболично значење: *“...враћао сам се назад, на њочешак, на обалу Дунава и шамар који ме је, иако ја уопиште нисам чуо, њошћуно заљушио. Тај шамар ме је касније уљушио на групи шамар...”*⁰² Стварност се у његовим очима почиње мијењати.

У његовој свијести, заправо, почињу се дешавати промјене – све перципирано из вањског свијета почиње доводити у везу са собом, те ће, ослањајући се на властиту интуицију и логику, покушати створити кохерентистичку слику догађаја, тј. међусобно оправдати властиту перцепцију и вјеровања са (збрканим) догађајима. Но, разина нашег знања о његовим осјећајима и вјеровањима, као и о стварном стању чињеница (које опет добивамо само преко његове перцепције и размишљања), тијekom романа стално је редуцирана на његово доживљајно стање. Нити ћемо ми/читаоци, нити ће главни лик/приповједач имати могућности, односно, друге изворе за процјену гдје је граница између његових доживљајних стања и стварности. И већ од првих страница уочавамо ауторов намјерни несразмјер у *“расподјели”* информација: с једне стране, он улази у детаље — емоција и размишљања свог главног лика, а с друге стране, ускраћује нас *“реалних”* података, тј. чињеница — о догађају који је покренуо сва збивања, његових узрока. Но, прича, коју готово да реалније доживљавамо у сфери *“паралелној свијети”* лика, него у сфери реалности, испривиједана је по свим законима узрочно-посљедичног приповиједања. Изазван да уочи примјере нетолеранције и мржње према Жидовима (ошамарена дјевојка је, наиме, Жидовка), он почиње писати текстове о појави антисемитизма у Србији, након чега сам искушава пријетње и физичке нападе, да би се на крају романа испоставило да је све било унапријед планирано (од самих жидовских

02 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 63.

организација) и да је његово писање о антисемитизму било усмјерено јавности како би је се алармирало о, ипак, више латентном антисемитизму (иако у роману имамо доста примјера и манифестног антисемитизма).

Због тематизирања актуалне политике деведесетих у Србији, “*Пијавице*” можемо успоредити с Албахаријевим романом “*Мрак*” у којему се прича одвија у Србији непосредно прије НАТО бомбардирања. У средишту тог романа имамо причу главног лика, новинара и књижевника, који покушава дешифрирати до крајности исполитизирану стварност. За разлику од пуно софистициранијих “*Пијавица*”, роман “*Мрак*” у већој мјери садржи тривијалне елементе, но (постмодернистички) потврђује да је популарна култура постала уистину интегративни дио елитне, високе културе, као што саме “*Пијавице*” потврђују да је у постмодернистичком дјелу избрисана граница међу жанровима.⁰³ Главни ликови ових двају романа осјећају се слично — конфузно и параноично. Они су сами у односу на друштвени сустав и тајне организације које управљају цјелокупним збивањима: “*Некадашња једноставност живоћа — усћајање, шрчање поред реке, првоћење, умерени оброци, слушање плоча — сада је деловала безнадежно недостижно, пошто сна који све више нештаје како јустро одмиче. Она се, нема шта, променила још раније, са почетком политичких нереда, оружаних размирица и етничких надмудривања, али је ипак било моћуће одржаћи бар привид, не: бар крхотине пређашње једноставности. Крхотине су се изравнале, привид се расипинуо, преда мном је зјаио празан хоризонт.*”⁰⁴

Оба лика нису у стању разумјети стварност, јер се као појединци осјећају изманипулирани од стране медија и државе. Албахари кроз ирационалност главног лика “*Пијавица*” даје изравну рефлексију на пасивност свих друштвених структура у политичком режиму Србије тог времена, на људе којима је држава усмјеравала и мишљење и дјеловање. Мотив завјере присутан је у оба романа, као полазиште за исказивање снажне критике тоталитаристичког, диктаторског, недемократског сустава, те смрти појединца у таквом друштву: “*...ће су стога и наше завере другачије од оних које се одиравају у свету и холивудским студијима, и личе на лушкарско позориште у којем само један лумац, добро сакривен иза кулиса, управља свим лушкама и сам вуче све конце. (...)* Сви ми у Србији висимо на концима...”⁰⁵

Албахари гради карактер главног лика “*Пијавица*” у изолацији од обитељске околине — он је самац у чијем је најужем друштвеном кругу његов најбољи пријатељ Марко, етички и интелектуално сакрализирана особа, његов најближи интелектуални супутник који га, заправо, двоструко изневјерава — закулисно манипулирајући његовим

03 Бити, Владимир: *Појмовник сувремене књижевне теорије*, Матица хрватска, Загреб, 1997., стр. 285.

04 Албахари, Давид: *Мрак*, Народна књига - Алфа, Београд, 1997., стр.109.

05 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 65.

понашањем (сурађујући с организацијом која је покретач догађаја), те кроз љубавну везу с дјевојком Маргаретом (ошамареном Жидовком, која је такођер на страни завјереника) у коју је главни лик заљубљен. Оба лика доприносе спознаји главног лика о пријетворности међуљудских односа, недореченој и неискреној комуникацији о којој нам често недостају докази и чију праву слику не желимо видјети, иако нам подсвијест, односно наша интуиција, за то често даје знакове: *“Међу њим, оно што ме је овој љуџи доиста пресстрашило била је чињеница, чињеница а не прешћоставка, да је на Марковом лицу, одакле јој да сам ја ледао, лебдело нешто толико сћрано, неки толико злурад израз, да сам осетио како ми се срце сћеже.”*⁰⁶

С друге стране, и односи са широм околином приказани су у озрачју апсурдне и неповјерљиве комуникације. То су односи који се одвијају на плану његова новинарског посла, бивших гимназијских колега, сусједа. Као примјер односа који буде вртлог егзистенцијалистичких питања у овом роману можемо навести однос између њега и његова шефа у новинској кући у којој главни лик ради. У том односу доминира осјећај понижености и апатично понашање главног лика у комуникацији с ликом шефа (који ће читатеље овог романа подсјетити на слично карактеризираног шефа Грегора Самсе из Кафкина *“Преображаја”*, као и на атмосферу *“Писара Bartlebyja”* Hermana Melvillea). Лик шефа можемо интерпретирати као представника власти, друштвеног система, те у њиховом односу препознати симболику нових економских односа у друштву — вриједности човјека као потрошачке робе. Тако главни лик као запосленик вриједи онолико колико ће његови текстови бити прихватљиви комерцијалном тржишту, али и одговарати политички обликованом јавном мнијењу унутар тоталитаристичког система.

Иако Давид Албахари није писао искључиво приче, већ и краће романе, можемо рећи да је његов нови роман *“Пијавице”* ипак својеврсни прекид континуитета мале, кратке форме. *“Пијавице”* су дјело обима од око 300 страница исписаних у ситном слогу и у једном дискурсу, уз причу испривовиједану у једном даху. Иако је мала форма нешто по чему је Албахари препознатљив, можемо рећи да се тај однос према форми промијенио с његовим писањем романа. Унаточ чињеници да и његов први роман *“Цинк”* карактеризира кратка и фрагментарна форма, сви његови следећи романи су дужи, односно формом даљи од приповиједака, те они, попут концентричних кругова шире ауторове тематске елаборације и креирају нову Албахаријеву поетику предавања језику.

⁰⁶ Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 73.

Тakoђер, Албахаријева интенција писања у једном дискурсу која је можда резултат утјецаја дискурса Faulknera, Becketta, Saramagoa, Handkea, њихових дугих реченица и

дискурса, што код Албахарија већ имамо у његовој “Причи о Свети и Савешти” из збирке “Сенке”, дугачкој 15 страница, односно испречној у само једној реченици, стопостотно је реализована у “Пијавицама”. Пред нама је књижевно дјело исписано у једном дискурсу, с одржаним, од почетка до краја, истим ритмом приповиједања, истим интензитетом занимљивости и напетости радње. Чини се да је и то показатељ да Албахари, користећи било малу, било велику књижевну форму, може остварити поетичку сажетост, сводити језик на изрицање битних детаља људских осјећаја, размишљања и дјеловања, те да је његов језички изрицај прецизан и јасан у изражавању свих садржаја.

Осим контекстуализација унутар преводачког искуства и постмодернистичке свјетске књижевности, дакле чињеница које су засигурно доста утјецале на његов књижевни рад, Албахарију лако проналазимо мјесто и унутар српске књижевне традиције. У том нам промишљању може послужити систематизација Бошка Томашевића, српског књижевног критичара. Он сматра да је модернистичка генерација српских књижевника (и то особито Борислав Пекић, Данило Киш, Александар Тишма и Милорад Павић) утјецала на постмодернисте остављајући им одређене поетичке матрице на којима су они стварали различите постмодернистичке наративне стратегије. Тако је поетика Данила Киша — матрица с идеограмима енциклопедичности и полиграфије утјецала, између осталих, и на Давида Албахарија. Та се матрица код Албахарија развијала кроз миметичку причу, метатекстуалност, фрагментаризацију, цитате, што потврђују многа његова књижевна дјела⁰⁷: “*Одједном сам, појоуи оној Фокнеровој јунака, пожелео да зауставим време, односно, да одјурим до цркве и нађем начина да сиречим звона да звоне, али као што његов јунак увиђа да, уколико ошкине казаљке, време неће сшасти, шако сам и ја морао да се помирим с шим...*”⁰⁸

Албахари у роману “Пијавице” потврђује своју завидну књижевну (и критичку) ерудицију, односно кроз фабулацију и фикционализацију у роману своје изравне дијалоге с књижевницима, интимни интелектуални дослух са Selingerom, Faulknerom, Давидом, Кишом, Самоковлијом, Винавером. Осим тога, Албахари је изразито аутореференцијалан, односно опсједнут надовезивањем на своје раније текстове, као и преиспитивањем властитог писања, које извире из сукоба о којему Албахари говори у својој причи “Граг” из збирке “Ошис смрши”, сукоба између маште и стварности, сукоба који рађа причу којом се покушава наћи мост између стварности и маште.⁰⁹

07 Томашевић, Бошко: *Токови йрозе (Српска књижевност йоследње деценије 20. века)*, Поља, часопис за књижевност и теорију, XLIX, бр. 427., 2004.

08 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 252.

09 <http://www.zemun.co.yu/albahari/>

Тако су и све “озбиљне” теме књижевности код Албахарија интимно проживљене, проткане сном, фантазијом, кабалистичким значењима; стварност је есејизирана, мистички протумачена, филозофски проблема-тизирана, те солипсистички и субјективно релативизирана. Албахаријев свјетоназор је и у овом роману дан имплицитно, стопљен с његовом сензибилношћу и имагинацијом до максимума.

Роман “*Пијавице*”, као и читав његов књижевни опус, осликава свијет интимитета као свој денотат, док је изванкњижевна стварност конотирана — и кроз причу о жидовској заједници, и кроз причу о разрушеним интимним и комуникацијским везама мушкараца и жена, и кроз причу о антисемитизму у Србији. Главна тема “*Пијавица*” је интимни микрокосмос главног лика којему је све загонетно: рукопис везан за земунску жидовску заједницу, догађај насиља који је видио, однос с дјевојком Маргаретом и пријатељем Марком, тајни кабалистички знакови, као и властити снови и халуцинације изазване дрогама. Поистовјеђени с њим, у овом роману стално трагамо за неким “*кључевима*” интерпретације — Албахаријева текста, стварности у роману, а кабалистичка тумачења, која су главном лику један од начина да схвати замршену стварност, ауторова су метафора за постмодернистичко тумачење текста и једног искуства стварности као умрежене политичке, идеолошке, културне, језичке, психолошке и естетске конструкције. Важан кључ разумијевања Албахаријевих текстова су управо људски осјећаји, јер су они мјесто Албахаријева идентитета, мјесто зачетка његове приче, иако је сфера ирационалног најмање јасна и схватљива: “*Никада неће бити речи која ће заменили срце; никада неће бити поштинских описи; никада неће бити слова која ће знати што шрава осећа.*”¹⁰ Но, иако фокусиран на збивања на интимном плану, он, такођер, доказује овим својим новим романом да је постмодернизам врста активизма — реагирање на свијет управо путем књиге.

Постмодернизам “*Пијавица*” очитује се такођер и у успостављеном паралелизму између садашњости и прошлости, односно у њихову симултанитету — специфичној перцепцији времена, индивидуалном доживљају који главни лик/приповједач има (приповиједајући причу ретроспективно, тј. шест година унатраг). Немогућност тачног утврђивања граница по-

јма постмодернизам уочава се и кроз роман “*Пијавице*”, односно његова “*периодизацијска, културноповијесна и шијологизацијска неопредивости.*”¹¹ На крају романа сазнајемо да је роман који читамо уствари закопан у земљу и да не постоји, па смо тако пред питањем што смо заправо читали (ако нећемо овај потез анализирати с аспекта логике и тражити у њему контрадикторност типа “*а и не*

10 Албахари, Давид: *Цинк*, Стубови културе, Београд, 2004., стр. 99.

11 Бити, Владимир: *Појмовник сувремене књижевне теорије*, Матица хрватска, Загреб, 1997., стр. 285.

a”), уједно упућени на Албахаријеву идеју о непостојању романа, непостојању књижевности, односно непостојаности/пролазности свега (свијета, наше свијести): “Поново је моја оловка уместио слова оставила бразде, као што живош оставља празнине, с тим што оловку можемо да заменимо, док је живош пошуми сечива које, када се исшуми, више не може да се наоштри. Туј нож, то сам ја. Могу једино да сшењем од узалудној најора док покушавам да исечем шалој усјомена у низ речи и реченица. Тамо далеко, где се све одирало, оне ионако никога не занимају, и можда је боље да их одмах, још ове ноћи, пре него што се прedomислим, закопам у шумарку, на падини, испод брезе, у кућици. После тога, немам више шта да радим осим да зашумим. И ево, ћушим.”¹²

Како би разјаснио рукопис везан за жидовску заједницу у Земуну, главни лик романа се почиње дружити са својим суграђанима, угледним жидовским интелектуалцима. Њега почиње занимати култура разлике, па је ово елемент који можемо протумачити с аспекта постколонијалне теорије. Edward W. Said, оснивач постколонијалне теорије, разматрајући разлику између постколонијализма и постмодернизма, у постмодернизму је видио покушај укидања разлика, и то оних разлика које су истицали постколонијални аутори. Постмодернизам је истакнуо нестанак великих наратија еманципације и просвјетитељства, а управо су то обиљежја постколонијализма, гдје се трага за ишчитавањем канонских културних дјела (примјер су постколонијални, свјетски познати књижевници — Salman Rushdija, Aimé Césaire i Derek Walcott).¹³

У том, постколонијалном, смислу можемо разумјети фокусирање интереса на жидовску културу у роману. Уз разговоре са Жидовима, представницима те културе разлике, главни Албахаријев лик покушава разумјети рукопис који проналази, а који тематизира повијест насељавања првих жидовских заједница у Земуну 1739.г., те жидовску мистику и кабалистичка знања. Повијест жидовске заједнице у Земуну модернистички је елемент уклопљен у постмодернистичку конструкцију: конкретни детаљи, повијесни извори, имена и презимена личности уклопљена су у причу и дјелују као “прича у причи”, очувана је фикционалност, непостојање временских граница, дојам умножене стварности.

Кроз проблем жидовског, мањинског положаја, гледајући дијакронијски и синхронијски, Албахари нам открива сву тежину живота једне мањинске заједнице — етнички, вјерски и културно различите од већинске, у овом случају српске заједнице, како у прошлости, тако и у деведестим годинама двадесетог стољећа. Овај роман тако карактеризира изниман ауторов хуманизам, универзализам и пацифизам:

12 Албахари, Давид: *Пијавице*. Стубови културе, Београд, 2006., стр. 285.

13 Said, Edward W.: *Оријентализам*, Конзор, Загреб, стр. 446.

“Мржња према припадницима других народа, писало је на почетку, заправо је мржња према себи. Не бојимо се ми другога, већ се бојимо себе или, шачније речено, сипрахујемо од промена на које може да нас наведе присусиство другога. Када кажем да не волим Јевреје, или Роме, или Хрватие – сипсак је шакорећи бескрајан – изражавам бојазан да ћу под њиховим уишицајем, или под уишицајем оног шито они сипварно или симболично иредсипављају, биши ириморан да одусипанем од неких уверења до којих ми је сипало. Њихово ионишипавање ших мојих уверења, ма колико ирационална она била, иредсипавља ионишипавање моје личносипи. И сипога, наипсао сам, да се ја не бих ироменио, они морају да буду жиосани, издвојени, ироштерани, чак и, ако зашреба, иошипуно унишипени.”¹⁴ Ксенофобија је, закључује главни лик “Пијавица”, страх од промјена појединаца и народа у сусрету с различитим.

“Кабалистипички” слојеви романа главном лику додатно отежавају сагледавање “објектипивне” стварности, односно продубљују и сукобљавају његово разумијевање вањског свијета, рационални и интуитивни, реалистипички и мистипички приступ. Такви сукоби воде нас к схваћању да се вањски свијет може сагледавати из различитих перспектива, те да је Кабала, као дио жидовског религијског сипстава, једна од могућих перспектива, чији легитипимитет у роману доводи до тезе о мултипетипичности и мултипкултуралности друштва.

Значење Кабале у роману “Пијавице” има вишеслојну симболику. Сама рипјеч је хебрејског порипјекла и изворно значи “ипримашипи”, при чему се мисли на свјесно, логипчно прихваћање знања о човјековом постојању, о свемиру, судбипни човјечанства, односно то је филозофски сипстем који омогућава човјеку другачипји поглед на свијет.¹⁵ У роману кабалистипички елементи служе као потипцај главном лику да покуша наћи одговоре на питања која га муче. Но, мистипичност Кабале у његовом унутрашњем доживљајном свијету појачава његову конфузност, параноипчност, осјећај да је све повезано са свипм, и на крају с њипм, да треба наћи неки посебан кључ за интерпретацију стварности. У његовој унутрашњости расцпјељује се реалност и фантазипја, стапају се реални страх и параноја, појачава пер-

14 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 56.

15 Лух, Викторија: *Кабала, Тајна наука древних Хебреја*, Просвјета, Загреб, 1982., стр. 12.

16 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 71.

цептипбилност, вулнерабилност, узнемиреност: “Понекад, чак, нисам сипуран да ово ишипем; можда само иоворим; можда само мислипм да иоворим да ишипем; можда не ни шипо, већ нешипо сасвипм друтације, нека међуиптра сипка и звукова, неки језик који није ничипји, који је ионајмање мој.”¹⁶

Албахаријев роман приказује интеракције између различитих друштвених сипупина у Србипји, у конкретним друштвеним околностима — околностима првог насељавања Жидова у Земуну када су се они, након поновног

турског освајања Београда, ту задржали, те у околностима Србије након распада заједничке државе и стварања одвојених националних држава у којима су се све етничке мањине нашле несигурне и незаштићене, те чији се статус тек требао дефинирати. Овај роман тако доприноси јавној рационализацији присутних проблема које мањинске, маргинализоване групе имају. Он нас упућује да те групе, с којима живимо, настојимо разумјети, јер су *“културе и цивилизације тако међуовезане и међуовисне да се њихова индивидуалност не може приказати јединственом или појединачно представљено оцираним ојисом.”*¹⁷ Албахаријево анализирање повијести и политике је индиректно, суптилно, иронично, релативизацијски.

Пријетње, застрашивања и напади које доживљава главни лик *“Пијавица”* због својих текстова о антисемитизму у Србији, рефлексивна су на друштво дискриминација према мањинама и неслободе мишљења и говора, тј. медија у Србији деведестих година. Једна од најзначајнијих савремених филозофских теоретичарки, Martha C. Nussbaum, сматра да нас књижевно разумијевање мијења, да придоноси укидању стереотипа који подупиру скупну мржњу, односно да развија у нашем уму навике размишљања које нас воде према друштвеној једнакости. *“Али такођер је од велике вриједности да проширимо то књижевно разумијевање тражећи оне књижевне доживљаје у којима ћемо се доиста сућућно поистовјећивати с индивидуалним припадницима маргинализованих или потлачених скупина унутар властитиој друштва те научити привремено ледаћи свијет њиховим очима и зајим размишљати у улози промајрача о значењу онога што смо видјели.”*¹⁸

Албахари је свог главног лика *“Пијавица”* потпуно суживио с маргинализованом жидовском заједницом у Србији, стварајући и код читатеља праву емпатију и разумијевање различитих, те роман хуманистички усмјерен развијању наших нових навика — међусобном доживљавању појединаца и различитих друштвених скупина као нама једнаких људских бића: *“Како дефинисати људску мржњу? Како објаснити постојање предрасуда? Како прошумачити самоубилачку склоност која се понекад јавља на нивоу колектива, чак целој народа? Како пронаћи заједнички именик за догађаје који припадају крајње различитим историјама, историјама и веровањима?”*¹⁹

Роман презентира како се најучинковитији облици манипулације државе над појединцем и другачијим језичним, вјерским и етничким групама изражавају помоћу моћи и ауторитета државе, односно како се та манипулативна снага изражава кроз језичну политику. Она је немилосрдна према свим *“Друћима”*, манипулира-

17 Said, Edward W.: *Оријентализам*, Конзор, Загреб, стр. 443.

18 Nussbaum, Martha C.: *Пјесничка правда: књижевна иминација и јавни живот*, Делтаконт, Загреб, 2005., стр. 26.

19 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 249.

јући припадницима већинске заједнице и распирујући њихову мржњу и различите форме дискриминације према незаштићенима, уопће нетолеранцију различитости: *“Теорија о расама, идеје о првојном подријетлу и првојним класификацијама, модерна декаденција, прогрес цивилизације, усуд бијеле (или аријске расе), потреба за колонијалним територијима – све су то елементи особито амалтама повјестии, политикe и културе чија је накана одувјек била, тошво без изнимке, уздигнути Еуроју или еуројску расу да влада над неуројским дијеловима човјечанства.”*²⁰

Роман *“Пијавице”* дубоко улази у анализу односа према *“Друјоме”*, различитоме којег процјењујемо према властитој љествици вриједности и сматрамо мање вриједним ако се не уклапа у наш сустав вриједности. У роману је презентирана антропологија, социологија, култура и политика зла које једна друштвена скупина може наносити другој или њезиним појединцима, оној *“Друјој”* с којом граничи географски или с којом живи у истој држави, а која има статус мањине и разликује се од ње расно, национално, вјерски, језично, економски, културално. *“Друји”* може постати и онај који је дио наше властите културе, генериран па и минималним разликовним својствима, онима довољнима за расизам, национализам, антисемитизам, хомофобију итд.

Ипак, *“развој и одржање сваке културе захтијева постојање друјој, различитој и сујарничкој alter ega”*.²¹ Идентитети заједница увијек су спремишта дистинктивних колективних искустава, они укључују и конструкцију различитих и *“Друјих”* који су увијек предмет интерпретација и реинтерпретација, и то управо њихове различитости у односу на *“нас”*. Свако доба и свако друштво поновно ствара своје *“Друје”*, а Албахари показује како је тешко припадати одређеним, негативно интерпретираним идентитетима: *“Ужас идентитетиа је у томе што не може да се зиули са себе онако како змија осјавља свој свлак, и нема јоре тамнице од идентитетиа у који се сумња или од оноја који су друји пројласили лошим или злим. Доживео сам то мноја јуја шоком тих јодина ејничкој ратовања, суочавајући се с предрасудама о срјском идентитету, и мојао сам само да претјосјављам како то изгледа из персјективе јеврејства или некој друјој, у нејативном смислу јрајно обележеној идентитетиа.”*²²

20 Said, Edward W.: *Оријентализам*, Конзор, Загреб, стр. 300.

21 Said, Edward W.: *Оријентализам*, Конзор, Загреб, стр. 424.

22 Албахари, Давид: *Пијавице*, Стубови културе, Београд, 2006., стр. 222.

Анализирајући мишљења европских филозофа, француско-бугарски филозоф Цветан Тодоров поставио је питање како се требамо понашати према онима који нису припадници наше заједнице. Он сматра да би првенствено требали одустати од тога да своје расуђивање темељимо на таквом разликовању, односно да се код таквог процјењивања *“Других”* ради о *“ојничкој варици”* (размишљања да су они добри или

лоши у овисности о томе колико су нам слични), односно да је потребно бити отворен према различитима, не одбацити их прије него ли их се упозна, јер не постоји разлика између *“нас и друџих, неџо само између добрих и лоших”*.²³

На тему жидовског подријетла надовезује се традиција Албахаријеве опсесије обитељским односима — оцем и мајком — његови романи *“Мамац”* и *“Цинк”* потпуно су им посвећени. У тим дјелима он улази у морфологију обитељи, у комплексне и комплициране односе њезиних чланова, али анализира и њено мјесто у специфичном друштву и специфичном времену — а то је жидовска обитељ, она *“Друџа”*. Тема антисемитизма у Албахаријеву се књижевном опусу надовезује на тему егзила. У средишту романа *“Мамац”* имамо аутобиографску причу: приповједач/аутор снима своју мајку помоћу диктафона, исповијест њезиног живота — њезин бијег, као Српкиње, из НДХ у Србију, удају за његова оца Жидова и прихваћање жидовске вјере: *“За њу је историја била чињеница, маљ који се с неумољивом шачношћу сџушћао на њу, на мајку, кад џод је хџео, и сваки џрезир, уџркос болу и уџркос снази удара, био би само џошврџа џораза, које она једношћавно није џризнавала.”*²⁴ Аутобиографски детаљи везани за мајку Албахарију служе како би повезао мајку, тог *“двосџрукоџ шџуђинца”*,²⁵ прво као Српкиње у Загребу, а потом као Жидовке, с властитом егзилантском причом, даном фрагментарно, кроз осјећаје непостојања у канадском свијету, осјећај властитог нестанка: *“Као да сам се смањо оџкако више не џоворим својим језиком.”*²⁶

Те исте осјећаје нестварности живота, блијеђења сјећања и губитка идентитета егзиланата тематизирајући национални идентитет, ломљење породица и појединача у егзилу изврсно је описао и талијански новинар и књижевник, родом из Сплита, Enzo Bettiza у свом дјелу *“Еџил”*, говорећи о изгнанству властите обитељи из Далмације у Италију: *“Изџнансџтво је нека врсџа безболноџ самоубџсџтва, и џома-ло биљезничкоџ, особе каква је изџнаник некада био а каква више није. Понаша се џоџуџџ џривидно расџрешена биљезника, кроџка али неумољива, који њезно џрисиљава наше ја да само са собом склоџи доџвор о сџоразумном одрицању оних важних насљедних вредносџа као шџо су иденџиџиџеџи и усџомене.”*²⁷

Унутар Албахаријевог књижевног опуса тема егзила литерарно је доста експлоатирана тема. Она је код њега и стваралачки импулс, јер је носталгија коју осјећа у новој држави потакнула његово стваралаштво, о чему свједочи десетак Албахаријевих књига објављених у том периоду.

23 Тодоров, Цветан: *Ми и друџи*, Словограф, Београд, 1994., стр. 368.

24 Албахари, Давид: *Мамац*, Стубови културе, Београд, стр. 123.

25 Албахари, Давид: *Мамац*, Стубови културе, Београд, стр. 55.

26 Албахари, Давид: *Мамац*, Стубови културе, Београд, стр. 36.

27 Bettiza, Enzo: *Еџил*, Марјан тисак, Сплит, 2004., стр.25.

Одлазак је у Албахаријеву случају само дјеломичан; он је наставио своју везу са својом домовином, филантропски указујући на њезине проблеме, повезујући прошлост и садашњост балканских држава, упозоравајући на бројне манифестација зла.

Албахари у роману “*Пијавице*” приказује дјеловање механизма контроле државног апарата, његову конфигурацију моћи — он описује затворени круг: антисемитизам је присутан у једној друштвеној заједници, али са стране државних институција нема никога тко би то санкционирао, те се тиме може закључити да су мањине, као маргинализиране и издвојене, заправо потребне друштву, као онај “*унушрашњи Дрући*”.²⁸ У том смислу можемо разумјети прибјегавање мистици, религији, ирационалности главног лика у роману, чиме одише и цјелокупна атмосфера друштва у роману. Појединац у таквом ауторитативном “*дискурсу*” пасиван је, а свака његова побуна бива угушена. Насупрот те друштвене непостојаности, Албахаријев главни лик има изнимно развијен емотивни идентитет, океанско пространство снова, пријемчивости, готово вулнерабилности, друштвене неукалупљености, постојан у некој друштвено пониженој улози коју је створио управо недемократски сустав противан слободи мисли, говора и писаног изричаја.

То је идентитет који нису успјели сломити тзв. “*мјеродавни аушоришешти у њорешку знања и у њорешку моћи*”,²⁹ утемељеном дисциплином као сувременим обликом моћи, као и кроз институционализиране репресије — одбацивање, искључивање, маргинализацију — односно контролу и производњу дисциплинираног појединца.

28 Шкиљан, Дубравко: *Говор нације: језик, нација, Хрвајши*, Голден маркетинг, Загреб, 2002., стр. 220.

29 Foucault, Michel: *Назор и казна*, Информатор, Факултет политичких знаности, Загреб, 1994., стр. 322.

A black and white photograph of a stone tower with a wooden roof, surrounded by trees. The tower is made of rough-hewn stone and has a multi-tiered wooden roof. It is situated in a wooded area with various trees, including pines and deciduous trees. The lighting is bright, suggesting a sunny day.

Жумберак, чудесни пил

Прилози

Љиљана Вукашиновић

Око Бјеловара

Прилози

Кроз овај покушај писања о родном крају, схватила сам да му се човјек обраћа најчешће у оној најранијој, наивној животnoj доби, кроз домаћи задатак задан од наших другарица и учитељица. Дјеца га тада искрено, инстинктивно вежу уз уски круг дома и обитељи. У зрелим пак годинама, тема се појави некако спонтано, најчешће код људи који су га животним избором оставили за собом или пак код мање сретних, које су околности на то присиле. Вјерујем да се јави катартична потреба успостављања оних финих нити које су спреле сваког од нас, а бивале су кидане, као и жеља да се кроз писану ријеч рекреира свијет који нас је обликовао и предао на милост и немилост неким другим крајевима и људима. Јер, битно је сјећати се. Између те двије тачке, вријеме најчешће проводимо у покушајима саображавања с датим животним околностима. До недавно, страни крајеви у којима бих повремено боравила, чинили су се недовољно далеко и што би се дуље негдје задржала то би се више губила веза са завичајем и потреба за повратком. Раскид се десио силом прилика рано. Баш као у љубавној вези, осјећала сам се изневјерено и повријеђено, а није ми био јасан узрок промјена које су донијеле те деведесете године. Промијенили су се наочиглед односи људи из моје околине и с ове дистанце схваћам да сам се осјећала аутсајдером у родном крају, чак и у тренуцима безазлене дјечје заиграности с пријатељима. У комуницирању с околином постале су битне ствари које су ми биле стране и нисам поимала да би требале бити од пресудног значења у дефинирању личности, што уосталом не при-

Црква св. Лазара, Велика Писаница

хваћам ни данас. Нажалост, још увијек изнова успијевају подмукло заскочит човјека у свакодневним животним ситуацијама па и најинтимнијим.

Неколико година раног дјетињства, због очеве посла, провела сам у селу Великом Тројству у непосредној близини Бјеловара. Живјели смо у дијелу музејске зграде, иначе посвећене науковању друга Тита и етнографској збирци за коју је отац био задужен као кустос. Имала сам прилику упознати најразличитије личност из читаве бивше земље, које су се долазиле поклонити једном од култних мјеста наше народне револуције и који би се, иако нисмо били дио постава, често задржавали код нас. То се наставило и пресељењем у Старе Плавнице, очево родно мјесто, а данас предграђе Бјеловара. Кроз кућу нам је дефилирала галерија ликовна, од сликара, професора, свештеника, војних лица до најамних радника и обичних згубидана како их је често називао дјед. Све се то ускоро промијенило, а дефиле увелике прориједио. Са занимањем сам из прикрајка слушала приче одраслих о политици и Великом рату, покушавала схватити мајчино искрено и горљиво залагање за самоуправљање и права радника. С друге стране веселили су ме одласци у бакин родни, Плавшиначки крај, посебно посјете манастиру Лепавина. Још као дијете осјећала сам одређено страхопоштовање према људима у дугим црним мантијама, сухих лица и великих, прозорљивих очију. Очаравали су ме полумрачни црквени интеријери и одређени спокој који се преливао простором. Одбљесак воштаница са златних позадина икона, испреплетених с јаким мирисима тамјана и она готово опипљива тишина и мир ни данас ме не остављају равнодушном. Када се осврнем, имала сам заправо срећу и могла сам доживљавати простор и вријеме у свој својој пунини, без икаквих искључивости и предрасуда, упијајући све благодети дјетињом знатижељом.

Дакле, до почетка деведесетих година готово сваки слободни тренутак проводила сам уз оца у бјеловарском музеју, откривала најзачудније предмете етнологске збирке, лутала и сретна се сатима губила по таванским депоима. Још већу радост представљали су ми одласци на терене. Важно бих сједала у Renault 4, на предње сједиште и била спремна читав дан провести у војњи по калничким и билогорским прашњавим путевима, све до забачених заселака на обронцима Папука и Псуња. Сакупљало се све и свашта, од *ришка* за прекривање старих кућа и *шшаљева*, употребних предмета које су људи још чували по таванима, до биљежења готово ишчезлих обичаја, заната и вјештина; до данас памтим старице које су нам спремно демонстрирале ткање на *шари* ћилима, шареница и другог *рува* или пак живописног обичаја опхода *ђурђара*. Сјећам се искрене добродошлице којом су нас редовито дочекивали и оног осјећаја сигурнос-

ти и лакоће кретања какву човјек има само у себи блиском и познатом простору. Тада још нисам ни слутила да ћу поновно њиме прокрстарити, нажалост под мање сретним околностима.

Веза с крајем усађивала ми се и преко живих и животних прича дједа и баке, због којих би без размишљања пуштала из руку улицкане књиге за дјецу. Преко незаобилазних прича о подвизима митске фигуре Краљевића Марка, сага о прадједовима, прабакама, шукундједовима и шукунбакама и све тако докле им је живо сјећање сезало, а које је и њих враћало у најраније дјетињство, схватила сам дубину стољетне укоријењености и везаности старих крајишких фамилија за свој крај и људе.

Све се то почетком рата некако нагло и неприродно прекинуло, а сви су постали заокупљени пуно важнијим, егзистенцијалним питањима. Ту негдје губи се и моја узајамна љубав с крајем, повлачењем у уски круг дома и фамилије. Везе су се кидале напрасно и наочиглед, сваким даном све више и поразније. Познати људи су одлазили, остављајући осјећај глупе празнине за собом, а они који су остајали видно су промијенили начин опхођења, што сам и као дијете лако препознала и осјећала. Долазило је ново становништво с другачијим навадама и културом живљења. Мислим да је у том тренутку било лако прекинути пупчану врпцу с крајем који ми се сваким даном чинио више стран. Данас ми је драго да се то није догодило и да је тајна веза сачувана.

Поновно откривање краја доживљавам у последњих неколико година, прихваћајући га уз све оне промјене које неминовно за собом остављају ратови на нашим просторима. Свакако је један од одлучујућих потицаја представљао и излазак монографије, точније географске студије о Старим Плавницама др. Милоша Бјеловитића, који је и сам рођени Плавничанин. Овај изнимно исцрпан, добро документован и архивски утемељен рад, пружио ми је цјеловиту слику о једном српском крајишком насељу, карактеристичном и за шири простор Војне крајине, а који је као такав у процесу нестајања. Као ратни друг мога дједа често је свраћао за теренских истраживања с новим подацима о насељу, али и оним занимљивијим; о људима. Како сам се и сама бавила проучавањем породичног стабла, стигавши до 70-их година 18. ст., његови подаци о 1651. г. као години досељења мојих предака на подручје Старих Плавница и 1546. г. када се јавља презиме у потпису команданта Пожеге, представљају ми изазов за даљње посјете архивској грађи. Захвална сам му и због упознавања с опусом др. Душана Кашића, бјеловарског гимназијалца и аутора низа радова посвећених насељима, црквама и манастирима, свједоцима континуитета постојања православног становништва у овом дијелу Хрватске.

Питање које ми се учестало упућивало у посљедње вријеме о постојању и распрострањености православног живља на подручју око *Беловара* (назив *Бјеловар* јавља се крајем 19. ст.) и чуђење што је изазивао мој одговор о бројности и густоћи тих “влашких” насеља, указао ми је заправо како је ова тема готово егзотичне природе широј, ванздравственој јавности. Свакако је значајна и чињеница да се радило о знатижељницима који потјечу из крајева с традиционално већинским православним живљем. Тако сам се нашла у ситуацији да ћу имати прилике, након свих несретних белаја, који нису заобишли ни *беловарски* крај, можда по први пут приближити читаоцу нека од старих крајишких насеља у околици Бјеловара.

Повијест првих масовнијих досељавања на ово подручје свакако се везује уз организацију Војне крајине, каснијег Вараждинског генералата и датира у средину 16. ст. Забиљежене су и раније, спорадичне појаве *ускочких* родова стиглих са западних страна из Жумберка и Крањске, Срба — *морлака* из Далмације, а нешто касније стижу и *џребјези* (називани и *власи*) из Доње Славоније. Досељење главног стабла Срба на подручје између Билогоре и Чесме, можемо смјестити у временски период између 1597. г. и 1600. г. када долазе на подручје око старе, средњовјековне градине Ровишта, сјеверозападно од Бјеловара. О густоћи насељености православног живља можда најбоље свједочи карта издана у Риму с краја 17.ст., која изреком биљежи тај крај као простор *влашкої народа* грчке *вјере*.⁰¹ По доласку на ту “другу пустињу” насељавају низ напуштених мјеста, али и оснивају нова (Пргомеле, Раић, Брезовац..). Пресељавања су се одвијала првенствено у договору с аустријским властима, којима је био циљ стварање живог штита царства на овим граничним подручјима. Како је народ пратило и свештенство, вјековни духовни и морални ослонац, у Ровиште је 1595. стигао епископ Василије, у настојању организовања црквеног живота. Убрзо ће се подићи и манастир Марча као сједиште епископа, али и узрок многих недаћа Срба на овим просторима, поставши главним центром унијаћења. Живот крајишника обиљежиле су непоколебљиве борбе у настојању да задрже своја заслугама стечена права, али и право на властитост духовног и културног живота, што је често завршавало крвавим бунама (Осмоукровићева, Северинска..) О снази самосвијести људи ових простора, говори нам можда најбоље изјашњавање 1732. г. пред службеном комисијом, када су се сви кућни старјешине у 31 парохији изјаснили против уније. Радило се о бројци о готово 50 000 људи што је чинило више од половине становништва Вараждинског генералата.⁰² Плански је подигнуто и ново сједиште Генералата — Бјеловар, на простору гдје је у околним селима превладавало православно становништво, за разлику од града гдје је ситуација била обратна.

- 01 М. С. Алтић, Повијесни атлас градова, I. свезак — Бјеловар; Карта *Giaco-ma S. da Vignole*, римског картографа из 1690. г. Примјерак се чува у Картографској збирци НСБ-а. Постоје и ранији картографски трагови колонијације *Влаха* на бјеловарском подручју, као што је карта Стјепана Главача из 1673. г.;
- 02 М. Бјеловитић, *Старе Плавнице*...87. стр.

Школа, Мали Грђевац

св. Димитрије, Мали
Грђевац

Обилазећи терен сјеверне Хрватске, биљежећи преостатке првенствено сакралне баштине Срба на том простору (морам напоменути да се ради о преко 60 објеката на подручју између ријеке Илове и калничког горја), схватила сам како поражавајућа демографска слика судбине родних Старих Плавница неминовно одражава и судбину већине крајишких насеља ових простора па и шире.

Старе Плавнице у средњовјековљу носе назив Бенедиктове, према црквици св. Бенедикта. Опустошене турским провалама, дочекале су половином 17. ст. прве старе родове Плавничана; Клисуриће, Шешиће, Куштриће, Јериниће, Стјепановиће, Станковиће и Вукашиновиће, обитељи које своје подријетло већином вуку из Старе Србије, Косова, Црне Горе. Дијелећи судбину крајишких насеља, преживљавајући у војничко-сточарски организованим задругама, задржава хомогеност становништва до почетка 19. ст. Већ тада започиње стагнација православног живља, долази до све интензивнијег насељавања чешког (*ѿемскої*, како га је звало старосједилачко становништво), хрватског, а касније и босанског. Исељавања почетком 20. ст., ниски наталитет, честа политичка немилост и изостанак досељавања, готово да су преполовила број, који се и даље смањује. Посебно поразни су ратови прве половине стољећа, у којима судјелују у великом броју. Од 1942. г. већина православних Срба се прикључује НОБ-у, бјежећи пред терором какав се збио травња 1941. г. у сусједном Гудовцу. До исељавања је дошло и у посљедњем рату, који је као и у осталим крајевима побудио оно најгоре у људима. Живећи на том рубном, западном подручју српског — влашког насељавања готово четири стољећа, уз друштвене прилике које су водиле нестанку основних карактеристика неког народа, првенствено писма и језика, црква постаје једини маркер, готово споменик постојању. Плавничани су припадали гудовачкој парохији гдје од раних времена постоји дрвена, а од 18. ст. и зидана црква св. Петра и Павла, за коју је познати барокни иконописац Јован Ч. Грабован израдио иконостас. Када се стане испред цркве, запуштене и зарасле, као уосталом и спомен-подручје стрељаним Гудовчанима, које се налази у њеном подножју, неминовно те мора заробити осјећај одређеног људског пораза, без обзира на етноконфесионалну припадност. Изградњом велике парохијске цркве у Бјеловару 1792. г., залагањем све већег броја угледних војних лица, имућних трговаца и занатлија “грчке” вјере, укида се ова парохија и повјерава бјеловарској. Бјеловарска црква посједовала је низ умјетничких вриједности, од којих је доста страдало и неповратно нестало у посљедњем рату. Тако и данас у самом центру града, стоји храм св. Тројице, фасаде с које се леме комади жбуке. Нити у унутрашњости није сретнија ситуација па наочиглед пропада ослик и иконопис познатих

Црква св. Димитрија,
Мали Грђевац

умјетника загребачке Обртне школе, Ц. Медовића, М. Пероша и И. Тишова. Посљедњих неколико година доноси обнову црквеног живота, па се за храмовну славу *око цркве окупи досића народа*, првенствено из околних мјеста. Божићне јутарње службе до недавно су наликовале окупљању првих кршћана, што полако мијења присуство све већег броја младих људи (напокон можемо рећи да је црква полупуна, а не полупразна).

Лутајући крајем, “по задатку” прикупљања и биљежења фото-материјала, и саму ме изненадила бројност и величина православних цркава, но и непостојање људи због којих су стољетним настојањима подизане. Одлазећи с великом радошћу и ентузијазмом ујутро на терен, повратак у предвечерје није могло уљепшати ни неко занимљиво откриће струке. Недавно сам кренула у крај источно од Бјеловара, у *северинску њарохију*, познату првенствено по крваво угушеној буни крајишника средином 18. ст. Но *Северин* је постојао у то вријеме и као културни и духовни центар северинско-лепавинске епископије, дакле читавог Вараждинског генералата, на челу с епископом Симеоном Филиповићем. Његовом заслугом саграђен је репрезентативни комплекс с “дворском” капелом и школом у коју је доводио познате учитеље, а упорним настојањем долази и сликар Јоаким Марковић из Петроварадина, који отвара књижару и иконографску радионицу. Исти умјетник који ће на иконостасима у селима *Дишник* и *Плавшинци* забиљежити примање привилегија крајишника, јединствену тему у православном црквеном писању, а које нам свједочи о непрестаној борби ових људи за своје очување на овим просторима. У старој северинској цркви будно су чуване и српске привилегије (*Statuta Valachorum*), пресељен је изградњом нове цркве крајем 18. ст. Северин је данас велико сеоско насеље, уз главну прометницу према Дарувару. Од сјајне прошлости није остало ништа осим рушевне, велике цркве св. Петра и Павла, која успркос слутње негдашње величине стоји аветињски усамљена на ледини у средишту мјеста. Нестанком људи, нестајале су и филијалне црквице у околним мјестима, Оровцу, Даутану, Рачи. Од некадашњих преко тисућу православних вјерника парохије, данас их Северин броји нешто више од стотину. Даље ме пут

својим осјећањима, дакле читавог Вараждинског генералата, на челу с епископом Симеоном Филиповићем. Његовом заслугом саграђен је репрезентативни комплекс с “дворском” капелом и школом у коју је доводио познате учитеље, а упорним настојањем долази и сликар Јоаким Марковић из Петроварадина, који отвара књижару и иконографску радионицу. Исти умјетник који ће на иконостасима у селима *Дишник* и *Плавшинци* забиљежити примање привилегија крајишника, јединствену тему у православном црквеном писању, а које нам свједочи о непрестаној борби ових људи за своје очување на овим просторима. У старој северинској цркви будно су чуване и српске привилегије (*Statuta Valachorum*), пресељен је изградњом нове цркве крајем 18. ст. Северин је данас велико сеоско насеље, уз главну прометницу према Дарувару. Од сјајне прошлости није остало ништа осим рушевне, велике цркве св. Петра и Павла, која успркос слутње негдашње величине стоји аветињски усамљена на ледини у средишту мјеста. Нестанком људи, нестајале су и филијалне црквице у околним мјестима, Оровцу, Даутану, Рачи. Од некадашњих преко тисућу православних вјерника парохије, данас их Северин броји нешто више од стотину. Даље ме пут

водио на сјевероисток, кроз само мјесто према насељима *Ласовац* и *Беденик*, црквена средишта од 18. ст. Ова издужена сеоска насеља у прошлости су имала свако своју цркву и свештеника, но ласовачка је срушена у II. свј. рату. Она у Беденику, посвећена Преображењу Господњем, преживјела је до данас и као гробљанска црква стоји на пропланку с погледом на шумовити билогорски крај. У готово сваком мјесту би ме одушевио положај који је биран при градњи цркава, редовито би се смјештале на некој узви сини с које би се отварали видици, окружене старим, култним стаблима липе, храста или кестена. Испред цркве је сачуван и парохијски двор, у којем данас живи бака избјегла из Босне. Видјевши моје обилажење цркве, бојажљиво се појавила и након утјешног разговора, повјерава ми како је у неколико наврата спасила цркву од разних покушаја девастирања, јер: “иако је католичке вјере, свака црква је храм божји ма кому припадала”. Из Беденика настављам према *Великој Писаници*. Једно од највећих крајишких насеља након ослобођења Славоније од Турака, смјестило се на јужним обронцима Билогоре. У другој половини 18. ст. добива импозантну цркву св. четвородневног Лазара, маркантних димензија с осмо-страним звоником који је доминирао крајем. Красили су је ослици у духу Жефаровићеве Стематографије с грбовима српских и других јужносла-венских земаља, док је иконостас био рад већ поменутог Јована Ч. Грабована. Писаница је била и сједиште “протопопа хорватског” Николе Поповића, горљивог борца против унијаћења. Проте су основале и држале велику школу, настављајући бригу коју је свештенство преузимало не само у питањима духовне бриге. О том богатству живота овог крајишког насеља, свједочи на неки начин и појава књижевника Павла Соларића, сина писаначког свештеника. Приближавајући се данас цркви, замишљала сам што ме очекује. Постепено се испред мене указала монументална, сива грађевина, закривена старом, зиданом оградом. Рушена у другом рату, изгубила је све од некадашњег значаја и величине. Тешко ми је и замислити како је изгледала у нека сретнија и наклоњенија времена. За двјестотињак вјерника колико их данас постоји (некад се говорило о пар тисућа парохијана) у Великој Писаници, достајала би једна од капелица смјештених уз прочеље цркве. Насупрот храма јарко се црвени опека новоподигнутог парохијског дома, иако свештенства одавно нема, а врло вјеројатно неће ни бити. Враћајући се пролазимо поред велике калвинске цркве, нешто даље и католичке, а на једној од кућа видљиви су остаци знамења жидовске богомоље. Све је то некад било могуће. Сабирући дојмове одлучујем обићи још и писаначку филијалну цркву у Малом Грђевцу. Знајући да је било мјесто сукоба и у посљедњем рату, с дозом стрепње пролазим кроз видљиво запуштен крај, зарастао у шикару. Прошавши цестом

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.) Милош Бјеловитић, Старе Плавнице — Географска студија села поред Бјело – вара, Бања Лука, 1999.
- 2.) Др. Душан Кашић, Српска насеља и цркве у Сјеверној Хрватској и Славонији, Загреб, 2004.
Отпор марчанској унији; Лепавинско-северинска епархија, Београд, 1986.
Српски манастири у Хрватској и Славонији, Београд, 1996.
- 3.) Др. Алекса Ивић, Досељавање Срба у Славонију током XVI. столећа, Београд.
- 4.) Др. Мирела С. Алтић, Повијесни атлас градова — Бјеловар, Загреб, 2006.
- 5.) Др. Јосип Бутурац, Повијест римокатоличке жупе Бјеловар, Славонска Пожега, 1970.

гдје је требало бити село, према свим упутама људи из сусједног села, није ми успијевало пронаћи икакав траг људске присутности. Зауоставила сам аутомобил и одлучила се пјешнице снаћи у простору. Одједном откривам да се дубоко у зеленилу шипражја, купине и драча назире љуштуре негдашњег насеља. Иако сам по терену виђала рушевних села, први пут сам доживјела читаво насеље потпуно преузето, поједено раслињем. Покушавам смјестити мајчино сјећање о једном од највеселијих сватовских пирова баш у овом мјесту и никако ми не полази за руком. Од зграда једино је остала препознатљива велика школа, коју због висине жбуње још није прерасло и постоље споменика НОБ-а у близини. Успињем се кроз уски путић до цркве св. Георгија. На пропланку, раслиње ју није дохватило, али и њена тужна слика не одудара од остатка приче. Разваљених врата зјапи празна, унутрашњости пуне шута и остатака растрганог црквеног намјештаја. Одмах по уласку запрепастила ме иритирајућа бука, црква је одзвањала ројевима пчела и муха. Окрећем се брзо према излазу, поглед ми пада на хор и нешто атипично, остатке једва читљивог натписа, изведеног финим црквенославенским словима — *не чинише оно што не желише да чине вама*. Готово луђачки истрчавам ван, долазим до зрака и прво што сам успјела освијестити је себе за воланом на путу према кући. Одлучујем, за данас је доста терена...

Филип Шкиљан

Ускочки Жумберак

Прилози

Свега тридесетак километара од хрватске метрополе налази се широко планинско подручје које се назива Жумберак, а које чини нераздвојну цјелину са словенским Горјанцима, Самоборским горјем и Плешивицом. Овај горски крај, иако толико близу великом градском средишту, углавном је остао нетакнут све до данашњих дана. Најстарији трагови човјекове присутности на овоме простору сежу у други милениј прије Христа. Жељезнодобни гробови будињачких кнезова на прекрасној горској ливади између Будињака и Мрзлог Поља указују да је овдје већ у праповијести живјела једна већа заједница људи који су своју утврду имали на оближњој истакнутој коси изнад ливаде.⁰¹ Гробни прилози у њиховим гробовима указују на богатство елитних чланова тога друштва, али и на културну повезаност с оближњим долењским и белокрајинским културним кругом. У антици су Римљани такођер уживали на овим горским ливадама, а о томе говоре и њихова некропола Братељи која стоји у непосредној близини Будињака. Баш као што су праповијесни Жумберчани саобраћали са својим сусједима, тако и данас малобројни становници Жумберка живе у културној повезаности с оближњом Словенијом. Шећући по обронцима Жумберка наишао сам на бројне потомке старих ускока који су се овдје доселили још у 16. стољећу. Први ускочки насељеници у Жумберак дошли су 1530. године.⁰² На то их је присилило стално турско напредовање према подручјима гдје су раније обитавали. Наиме, већина жумберачког становништва припада тзв. “влашкој” скупини која је прије досељења на Жум-

01 Ж. Шкоберне, *Будињак — кнежевски шумул*, Загреб 1999.

02 О досељавању “Влаха” на Жумберак види у: *Хисторија народа Југославије*, Загреб 1959, 406 — 411; Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и повиестине*, Загреб 1881; Н. Бадовинац, *Жумберак и Мариндол*, Загреб 1896.; К. Касер, *Слободан сељак и војник — Рана крајишка друштва (1545 — 1754)*, књига I., 55 — 75; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, Топуско 1990, књига I, 23 — 27; М. Радека, *Горња крајина — Карловачко владичанство*, Загреб 1975, 44-54.

Кекићи, свети Иван

берак живјела у Херцеговини, Далматинској загори, Црној Гори и Албанији. Надирање Османлија на Балкански полуоток присилило је то номадско и “пономађено” становништво да се пресели према сјевернијим и сигурнијим крајевима. На њихове сеобе с наведених подручја упућују жумберачка презимена и топоними. Наиме, презимена Данчуловић, Секулић и Поповић присутна су и данас у Црној Гори и Херцеговини као и на Жумберку. Топоними попут села Пилатовци налазе се и на средишњем Балкану (Црна Гора и Херцеговина) као и на подручју Жумберка, а сличних је примјера још. Досељавање “Влаха” на Жумберак било је организовано. Већ у то вријеме снажни Османски напади угрожавају Крањску, а преко Крањске и дијелове Штајерске. Први “Власи” који су дошли на подручје данашње сјеверне Хрватске били су управо жумберачки “Власи”. Бјегунце из Босне и из других крајева који су се налазили под влашћу Отоманског Царства нису увијек називали “Власима”, већ и Valachi Turcorum, Rasciani Voskovy, Valachi Uzkokey, Pribegi, Vsskhokhen... “Власи” су, наиме, у другом десетљећу 16. стољећа лутали крајевима данашњег Горског котара, Покупља те Крањске желећи се на некој од госпошија населити. Народна предаја вели како су ускоци – “Власи” сами одабрали подручје Жумберка за насељавање због своје стоке умјесто равница и долова око Драганића и Крашића који су им тобоже били понуђени. Врло је вјеројатно да та народна предаја није истинита будући да су ти крајеви били знатно повољнији за живот од шумских пространстава Жумберка на којима је цар посједовао добра на која је могао населити ускоке. Од досељавања на Жумберак “Влахе” називамо ускоцима. Жумберачки “Власи” или Ускоци испрва су имали великих проблема при насељавању на Жумберак. Сукоби с племством и кметовима били су готово свакодневни. Неповољни географски увјети доводили су у питање опстанак на суровој жумберачкој земљи. Висови обрасли буквом пружали су могућност само за горску испашу. Низина није готово уопће било, а и оне које су постојале биле су стјеновите и неповољне за узгој житарица. Стога су нови насељеници тражили начине како да преживе. У појединим мјестима на Жумберку, која су и прије доласка ускока била похарана од Османлија, било је празних селишта, али чак и на та празна селишта, племство које их је посједовало, није допуштало насељавање. Фердинанд је тек 1535. године успио правно ријешити статус жумберачких ускока који су добили “селишта земљишта и добра” на томе пустом земљишту, а сваки од војвода је посебно добио писану дозволу о насељавању. До данас у Петричком Селу Фрањо Корен Делишимуновић чува драгоцене повластице које су његови Делишимуновићи добили од цара након досељавања у 17. стољећу, али када смо га посјетили није нам допустио да их видимо.⁰³ Земљиште је краљ ускоцима

03 О томе да Фрањо Корен Делишимуновић посједује старе повластице дознао сам у књизи: *По Жумберку и Горјанцих*, Ново Место 1989, 101 — 102. У књизи се налази и фотографија повластица. Господин Делишимуновић је након мојег посјета, када је одбио да видим повластице, преминуо, тако да сада повластице посједује његов син.

Стрмац Прибићки, завјетна капелица Благовјести, 1911. г.

дао као насљедно лено уз обавезу да ратују на властити трошак, кад год се у земљи подигне војска против непријатеља. Нови насељеници су били ослобођени плаћања било каквих подавања првих двадесет година, а након истека тога рока дужни су да дају десетину, порез, работу те угарску форинту “по диму”. Војводама је опростио ове обавезе и након двадесет година. Краљ се обавезао да их неће предати било коме другом у власт. Свим тим повластицама краљ је жумберачке ускоке желио придобити за себе. Осим тога, посебно велика је права дао војводама који су због тога сузбијали сваки покушај крајишких побуна на Жумберку. Жумберак је након сабора у Вruckи на Мури припојен Слуњској капетанији што је значило да су ускоци из Жумберка ишли на страже врло често на Кордун који је Османлијама био знатно ближе од Жумберачке горе, али је зато жумберачким ускоцима био удаљен и по 15 сати хода од дома. Капетани жумберачки били су редом Крањци и Штајерци, а понекад и чланови старог хрватског племства, а једино је кнез Даја Вуковић био капетан из редова ускока.⁰⁴ Ускоци нису бранили само Кордун већ су по потреби, попут правих плаћеника, били распоређивани и по другим крајевима. Тако су били размјештени око Крижеваца, Вирја Подравског, Паулин Клоштра (старе Стрезе) код Бјеловара, Пакраца, а након провала Турака у Хрватско загорје и око Загреба. Интересантно је да, иако су ускоци били добри када је требало бранити неко подручје, углавном им се није вјеровало. О томе свједочи и чињеница да их се није пуштало у град Слуњ. Османлије су због одласка ускока из крајева под њиховом влашћу, жељели их примамити на повратак. Наиме, чињеница је да су погранична подручја Османског Царства одласком поданика из тих крајева изгубила ионако малобројно становништво, па је Османлијама било у интересу да им се поданици врате. Ускоци су били врло често у дослуху с Османлијама те су искориштавали прилике када би им Османлије нудили боље увјете за повратак на старе територије. Таквих прилика је било много у прво вријеме по насељавању на Жумберак, када још није била чврсто утврђена граница према Османском Царству и када су Хабсбуршку Монархију изненађивали неочекивани упади непријатеља на њезин териториј. Ускоци су судјеловали и у великој сељачкој буни 1573. године гдје су се крваво обрачунали са сељацима у Кршком, одбивши понуде кметова који су их наговарали на устанак.⁰⁵ У великој битци код Будачког 1575. Османлије су одвели више од стотину жумберачких ускока у сужањство, а њихов је највећи задатак услиједио оснивањем Карловца 1579. године. Жумберачки ускоци нису били невино оптуживани када су их теретили за пљачке које су починили око каштела Млаке и Хојсића код данашње Дуге Ресе. Племићи Херендићи жале се 1580. године како не могу живјети због ускока из

04 Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и повисејне*, Загреб 1881, 30.

05 О томе види више у: М. Поповић, *Сељачка буна у Хрватској јодине 1573. и жумберачки ускоци обеју вера*, Загреб 1964.

Чолнићев двор у Оштрцу,
18. ст.

Стрмац Прибићки,
гркокатолички двор

Мрзлог Поља који их тероризирају.⁰⁶ Тероризирање се настављало и у другим крајевима (око Озља, Костањевице об Крки и другдје по Крањској), јер су ускоци били навикнути да плијене Турке, а када Турака није било плијенили су поданике аустријског цара. Будући да су ускочка подручја припадала слуњској капетанији, као и у другим крајевима долазило је до сукоба између племства и војске. Што се тиче организације Војне крајине на Жумберку, приликом формирања регимента, средином 18. стољећа, Жумберак је био у саставу 4. граничарске или слуњске регименте, а био је подијељен у двије кумпаније: 11. оштрчку са сједиштем у Костањевцу и 12. жумберачку са сједиштем у Каљу. До средине 18. стољећа на властелинским посједима Жумберка кметови су били везани уз земљу разним облицима намета и тлаке, а одлазили су према потреби и одлуци властеле у војску, а уз то су били дужни судјеловати и у градњи утврда. Тек су 1760. године кметови укључени у војску и ослобођени намета које су давали властели. Кметови су били окупљени на посједима Костањевац, Оштрц, Сошице и Купчина и били су углавном римокатолици.⁰⁷ О сукобима властеле и крајишника (ускока) говори прича “о крвавом камену” на ливадама Горјанаца подно црквице свете Гере. Као што је и данас упитна граница на Жумберку између Хрватске и Словеније тако је и некоћ, у 16. стољећу, та граница била врло дискутабилна. Прича каже да су под тим каменом укопана два младића, један ускок, а други Крањац. Узрок њихове смрти био је овај: “након дуге свађе између Крањске и Војне крајине, договорили су се да ће међусобна међа ићи ондје гдје се затекну два младенца, пошав на Марков дан за рана јутра у сусрет. Млади је ускок уранио, прешао је горјанске ливаде и кренуо преко крањске међе, гдје је затекао крањског младића који се пењао горе. На том су мјесту чекали суце, који су требали судити гдје ће ићи међа, а како су прије стигли крањски суци, ови су закључили да ће закопати жива оба младића, да нитко не сазна гдје су се састали. У тај је час долетјела млада чобаница, која је била вјереница младога ускока. Крањци су одвели све троје преко границе у Жумберак и тамо су их бацили у јаму на коју су ставили велики камен из којег су избиле три капљице крви, које се по народном предању и данас виде”.⁰⁸

Све до данашњих дана није разријешено питање које су вјере били досељени “Власи”. Неки аутори сматрају да су већ при самом доласку били католици и гркокатолици, а један дио аутора сматра да су досељеници при доласку на Жумберак били православне вјере. Подручја од куда су досељеници дошли била су у вријеме 14. и 15. стољећа већим дијелом насељена православним становништвом. Иако социологиња Нада Храниловић⁰⁹ покушава доказати да су подручја Албаније и Црне Горе била насељена католицима у вријеме прије доласка Влаха на Жумберак, миш-

06 О тероризирању племића од стране ускока види у: Р. Лопашећ, *Жумберак — црпе мјестойисне и ѿови-есине*, Загреб 1881.

07 О организацији Војне крајине на Жумберку види у: К. Касер, *Слободан сељак и војник — Рана крајишка друштва (1545 — 1754)*, књига И., 55 — 75; Н. Гјетвај, *Жумберак — живој и култура*, Загреб 1985.

08 Прича је преузета из: Р. Лопашећ, *Жумберак — црпе мјестойисне и ѿови-есине*, Загреб 1881, 38.

09 Н. Храниловић, “Жумберчани — субетничка група Хрвата” у: *Мијрационе шеме*, Загреб 1990, бр. 4, 593-612.

Црква свети Иван Грабар

Крављак — пресвето Тројство, 1926. година

Жумберак, свети Никола, 1654. г.

Кашт, свети Антун, 1828.г.

љења сам да је ипак највећи број “Влаха” пристигао из крајева Далматинске загоре, источне Херцеговине и Босне која су много ближе Жумберку, а мањи број из Албаније и Црне Горе. Ако су Власи дошли из крајева југозападне Босне и источне Херцеговине те сјеверне Црне Горе, онда су они несумњиво били православне вјере већ при самом доласку. Не двојим да је међу придошлицама било и католика који су дошли из Албаније и приморске Црне Горе, али је њихов број био засигурно знатно мањи. У интервјуу за *Вјесник* дана 8. српња 1990. године Живко Кустић говори о сеоби ускока у Жумберак и тамо наводи да су ускоци зацијело дошли “с јужног приморја, испод Пељешца Зашто то истичем? Зна се, да је тамо, у 15. стољењу дјеловао један митрополит који је сачувао Унију, тако да су они овамо дошли већ сједињени”.¹⁰ И теорија Живка Кустића, који тврди да су будући Жумберчани дошли већ као унијати, и теорија социологиње Храниловић, када каже да су православље придошлице “покупили успут” те да су “штовали неку вјеру из предисторијског и римског доба”, на стакленим су ногама. Иако трагова поганства има на подручјима балканских беспућа и у развијеном средњем вијеку, сви су становници, након крижарских ратова које су хрватско-угарски краљеви водили против босанских крстијана (који нипошто нису били погани), већ врло свјесни да се треба одредијелити за неку од цркава на балканском територију, јер да штовању природних сила или многобоштву нема никако мјеста. Исто тако је упитна Кустићева тврдња, будући да знамо да је с подручја јужно од Пељешца стигло врло мало придошлица на Жумберак. Осим тога, Храниловић пише да су Жумберчани, чак и ако су имали неке везе са Србима, “довољно рано удаљили од тих етногенетских подручја, па нису тако ни могли постати Срби”. Сасвим је јасно да већи дио њих није постао Србима, иако их се један мањи дио изјашњава и данас као Срби, али је видљиво по њиховим народним ношњама, говору, обичајима и презименима да су њихови коријени везани за крајеве у којима данас Срби обитавају. Српске ауторе највише смета чињеница да се у *Енциклопедији Југославије*¹¹ нашла чињеница да су у Жумберку насељени гркокатолици и да су по народности Хрвати.¹² Чињеница уистину не стоји, будући да је у вријеме када је Енциклопедија издавана било много Жумберчана који су се исказивали као Југославени и Срби (посебно на западном Жумберку). Велики познаваатељ ових крајева, Радослав Лопашећ, истиче чињеницу да су “жумберачки ускоци најстарији досељеници источне цркве”.¹³ Како наводи, највећи број жумберачких ускока населио се из Србије, Раше, Зете и Арбаније, “а вјере бијаху источне”. Први су се у Жумберак доселили “Власи” “потуцајући се године 1530. око Унца, Гламоча и Срба”. Већ је 1541. године у Жумберку било око 3000 ускока. Важно је напоменути да су се ускоци

10 *Вјесник*, 8. српња 1990.

11 Ј. Бутурац, натукница “Унијатска (гркокатоличка) црква” у: *Енциклопедија Југославије*, св. 8, Загреб 1971, 418, 419.

12 Коментар овога написа налази се у предговору Николе Живковића (преводитеља и приређивача) књизи: Ј. Н. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995, 6-8.

13 Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и повисејне*, Загреб 1881, 26, 40.

- 14 О томе види у: Н. Бадовинац, *Жумберак и Мариндол*, Загреб 1896.
- 15 Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и ѿвиесѿне*, Загреб 1881, 10, 11.
- 16 Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и ѿвиесѿне*, Загреб 1881, 40.
- 17 Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и ѿвиесѿне*, Загреб 1881, 40.
- 18 О унијаћењу православних у Жумберку види у: Р. Лопашећ, *Жумберак — црће мјестойисне и ѿвиесѿне*, Загреб 1881, 41 — 47; J. N. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995; Д. Кашић, *Ошћор марчанској унији*, Београд 1986; Р. Грујић, *Марчанска унија и унија у Жумберку, Сремски Карловци 1938*; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, Топуско 1990, књига II, 96 - 158.

насељавали и у данашњој Белој крајини у Словенији гдје и данас постоје православна насеља Мариндол и Бојанци на ријеци Купи.¹⁴ Тамо су насељени 1597. године, а у истом налету су насељавани и крајеви око Гомирја и Врбовског. Још крајем 19. стољећа наводи Лопашећ како се “биели Крањци” не разликују од сељака у околици Босиљева и Рибника нити говором, нити стасом нити обичајима што би значило да су они иста етничка група као и сусједни Покупци. Он такођер наводи како се у већим градовима Беле крајине (Метлика, Чрномел и Семич) говори у државним службама словенски и њемачки, али како се хрватски говори у кућама.¹⁵ Данас то више није случај, иако је снажна везаност Беле крајине за хрватска средишта попут Карловца и Загреба остала практички све до 1990. године. Управо чињеница да су села Мариндол и Бојанци у Белој крајини која се директно вежу на подручје Жумберка насељена и данас православцима, доказује теорију о томе да су и жумберачки ускоци били православне вјере при досељењу. Лопашећ наводи и чињеницу да су Ускоци признавали “главом своје цркве цариградскога патријарха, дочим су им попове редили егзархи одаслани од србскога патријарке у Пећих”.¹⁶ Интересантан је и податак да су два православна свећеника са Жумберка 1561. године судјеловала са славним словенским протестантом Трубаром у Urachu код издавања протестантских књига.¹⁷ Колико се чини, тамо нису баш много припомогли знаности, већ су кроз два дана попили големе количине пића. Ипак, тијеком 17. стољећа, чини се да је један већи дио жумберачких ускока под утјецајем католичке цркве прихватио унију. Унијатска црква утемељена је након сабора у Фирензи 1439. године, на којем је рјешавано питање кршћанског јединства. Клица унијатства у Жумберку започела је дјеловањем бискупа Домитровића, који је родом био православац из села Оштрц између Крашића и Сошица.¹⁸ У Жумберак је ради ширења уније био послан и русински калуђер Методије Терлецки почетком 17. стољећа. Ипак, озбиљније темеље гркокатоличкој вјери ударио је Павле Зоричић, владика марчански, у другој половини 17. стољећа. Гркокатоличко свећенство на Жумберку је у то вријеме, према Валвасору, знаменитом путописцу и знанственику, било неуко, неписмено, сурово и гдјегдје врло искварено. Након досељавања православних крајем 17. стољећа на подручја Славоније, Кордуна и Баније, почео је јачати и отпор унији на Жумберку. У Славонији је марчанско владичанство у потпуности пропало у 18. стољећу, али ни тада није дошло до нестанка гркокатолика на Жумберку. Поједини калуђери су на Жумберку и даље пропагирали гркокатолички наук, па стога није дошло, као у осталим крајевима до пријелаза гркокатолика натраг на православну вјеру. Карловачки владика Јакшић тражио је средином 18. стољећа припајање Жумберка карловачком вла-

дичанству, будући да је знао да искорјењивање унијата на Жумберку значи њихов нестанак у читавој Хрватској. Будући да је царица Марија Терезија показивала симпатију за гркокатолике, православне свећенике, који су као мисионари били слани међу гркокатолике на Жумберак, војне власти, а посебно генерали у Карловцу, Scherzer и Petazzi, су средином 18. стољећа тјерале на најокрутније начине.¹⁹ Насиље је кулминирало када је заповједник Карловачког генералата барун von Scherzer 24. студеног 1750. године издао налог преко жумберачког заповједника J. Penzingera “да се од данашњег дана ни један официр нити подређени војник или граничар, под пријетњом најтеже одговорности и казне, не смије усудити да у својој кући крије и једног калуђера, ма било откуд тај дошао, а поготово нипошто да би такав вршио било какву духовну функцију ни међу народом код жумберачког батаљона, него, ако би таки неки дошао у овај крај мора се одмах, дању или ноћу, спровести, па чак кад би имао дозволу декретом високог господина генерала Сцхерзера, или неки други документ, да се на то не обазире, него таквог треба задржати и одмах га послати к мени”.²⁰ Још 1759. године жумберачки православци пишу писмену жалбу карловачком владици Данилу Јакшићу “да се заузме код њеног царског и краљевског величанства... да нас, сироте, не присиљавају да се поунијатимо... него да нас пусте да би у миру могли живјети и умријети у нашој вјери...”²¹ У потпису стоји тридесет и једно име. Након тих догађаја, који су завршили дефинитивним утврђивањем гркокатоличке вјере у Жумберку седамдесетих година 18. стољећа, карловачки владике више нису покушавали придобити унијате са Жумберка да пријеђу на православље. Године 1769. заповједник Карловачког генералата Preiss пише да у читавом Жумберку постоји “још само једна кућа која признаје Српску православну цркву”.²² Без обзира на то, и даље је забрањено православним свећеницима улазити у Жумберак. Тако је жумберачко подручје, које је у почетку било настањено у већини православним придошлицама, у вјерском погледу припојено католичкој цркви. У Вараждинском генералату унија није успјела ухватити коријена без обзира на труд који је власт исказивала. Жумберак је припојен Крижевачкој унијатској бискупији. Године 1835., када је Franz Fras, повјесничар и топограф Карловачког генералата, описивао Жумберак и направио попис становништва према вјероисповијести, подручје Жумберка бројило је 6965 становника од којих је 4440 било гркокатолика, седам православних који су били настањени у Костањевцу, а остали су били католици.²³

Крајем 20. стољећа римокатолички свећеници су почели присвајали гркокатоличке вјернике. Разлике између римокатоличке и гркокатоличке цркве очитују се у чињеницама што се гркокатолици крсте с три прста,

- 19 О томе више види у : J. H. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995.
- 20 J. H. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995, прилог В, 76.
- 21 J. H. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995, прилог ИИ, 73 — 74.
- 22 J. H. Schwicker, *Историја унијаћења Срба у Војној крајини*, Крагујевац 1995, 62.
- 23 F.J. Fras, *Цјеловита топографија карловачке војне крајине*, Госпић 1988, 241 — 252.

Радатовићи, света Недјеља, 1870.г.

причешћују под приликама круха и вина, што се гркокатолички свећеници жене те што гркокатолици граде своје цркве често у бизантском стилу и што се у њима налази иконостас. Оно што гркокатолике разликује од православца јест унија с католичком црквом, што значи да су унијати након црквеног раскола прихватили Папу као врховног црквеног поглавара. Занимљив је данашњи однос католичке цркве према гркокатолицима. У *Гласу концила* број 1670 од 25. липња 2006. године изашао је чланак о гркокатолицима на Жумберку.²⁴ У њему се наводи да у Хрватској католичку цркву обогаћују два обреда. Број гркокатолика у Хрватској износи 15566, а од тога је 6294 Хрвата док су остали Украјинци и Русини. Србе се уопће не наводи као гркокатолике у Хрватској. О гркокатолицима у Жумберку Миле Вранешић, жупник (парох) стојдрашки каже да су свећеници уско повезани са жупљанима и то понајвише преко жена и дјеце. Интересантна је изјава велечасног Вранешића како су Жумберчани поносни на своје хрватство које носе у коријенима од досељења на Жумберак и како су увијек били свјесни својег националног и обредног идентитета. Изјава није тачна будући да су се бројни гркокатолици, посебно на западном дијелу Жумберка, годинама, за вријеме бивше Југославије, изјашњавали као Југославени или као Срби, а дакако да не стоји чињеница да су хрватство носили у коријенима будући да у вријеме када су доселили на Жумберак, још нити једна нација није била формирана у модерном смислу те ријечи.²⁵ У вријеме Домовинског рата на Жумберку је дошло до малтретирања локалних гркокатолика од стране појединих припадника Хрватске војске и ХОС-а који су због незнања мислили да се ради о православним Србима. У то вријеме је један дио гркокатолика из страха, како наводи старица с којом сам разговарао у Мрзлом Пољу Жумберачком, прешао на католичку вјеру, сматрајући да ће се на тај начин обранити од незнања војника и локалних примитиваца. Тада се појавио и проблем уписивања гркокатолика у књиге латинског обреда. Наиме, појединци су сматрали сигурнијим уколико дијете упишу у књигу римокатоличког жупног уреда, тако да се догодило да у појединим жупама (парохијама) номинално нема вјерника, а практички их има. Таква је жупа свете Анастасије у Самобору. Милан, из Драшћег Врха, између Горње Васи и Костањевца, присјећа се како припадници ХОС-а нису дозвољавали гркокатоличкој дјечи да ходају по цести и како тих ратних година умало није дошло до покоља на Жумберку. Данас, у толерантнијом окружју, гркокатолици се поново слободно изјашњавају. У задњем попису становништва било их је 827 у Загребачкој жупанији.²⁶

Жумберак је тек крајем 19. стољећа доживио депопулацију. Осим опћих узрока миграрања који су били готово идентични за све хрватске крајеве,

24 В. Чутура, "Гркокатолици на Жумберку: Охрабрује окупљање младих у жумберачком подножју" у: *Глас концила*, бр. 1670, 25. липња 2006.

25 Према попису становништва из 1948. године од 17.721 становника, колико их је тада живјело на Жумберку, 16.672 изјаснили су се као Хрвати, а 1180 као Срби. (О томе види у: Н. Храниловић, "Жумберчани — субетничка група Хрвата" у: *Миграционе теме*, Загреб 1990, бр. 4, 593-612.). О подацима како су се Жумберачки изјашњавали 1991. године види у: *Попис сјановништва 1991, народносни састав сјановништва Хрватске йо насељима*, Загреб 1992.

26 www.dzs.hr

- 27 www.dzs.hr
- 28 О Старом граду жумберачком види у: Н. Бадовинац, *Жумберак и Мариндол*, Загреб 1896, 37; М. Крухек, *Градишћелска баштина карловачкој Покуйља*, Карловац 1993, 201-203.
- 29 О Новом граду Жумберачком и пилу испод њега види у: Н. Бадовинац, *Жумберак и Мариндол*, Загреб 1896, 38; М. Крухек, *Градишћелска баштина карловачкој Покуйља*, Карловац 1993, 203-204; В. Јагарић, "Поджумберак" у: *Жумберачки кријес 2000*, 118-122.

на исељавање Жумберчана утјецало је укидање Војне крајине 1881. године. Укидање привилегија које су Жумберчани имали унутар Војне крајине, а тиме и укидање плаћа крајишницима, знатно је погоршало економску моћ жумберачких сељака. Један значајан дио Жумберчана је почетком 20. стољећа иселио у велике хрватске и словенске градове попут Карловца, Загреба и Новог Места, а други се дио одселио у европске и прекоморске земље. Ни након Другог свјетског рата, за вријеме којег су Жумберчани претрпјели велике људске губитке, тренд исељавања није стао. Много се Жумберчана тада придружује колонистима у Славонији и Сријему, а шездесетих година почињу селити у Њемачку. Исељавање највитаљнијих група становника утјече на драстичан пад наталитета и на старење становништва. Данас у општини Жумберак, која обухваћа подручје од Сошица до Костањевца и од Томашеваца до Кордића, живи свега 1185 људи.²⁷ Највећи број је оних који имају између 65 и 69 година, а опћенито је понајвише старог становништва (изнад шездесет година). Остатак Жумберка, који припада граду Самобору, граду Озљу и општини Крашић можда има још толико становника, што је прилично мало према некадашњем броју од 16.000 становника жумберачког деканата. Перспективе демографског развоја на подручју Жумберка нису повољне, а врло је јасна и чињеница да су ресурси природне обнове становништва потпуно исцрпљени будући да млади одлазе у развијенија средишта.

Споменици на Жумберку

Од некадашњих утврда и чардака на којима су стражарили Жумберчани мало је тога остало. До прије неколико година једва су се могли разазнати трагови Старог града Жумберачког на којем су столовали господари Жумберка у 12. стољећу.²⁸ На једном истакнутом врхунцу око 1 километар јужно од насеља Кекићи, налазе се сада рестауриране рушевине једнога од најстаријих бургова у овом дијелу Хрватске. На рестаурираним темељима црквике светог Крижа у бургу је године 1996. одржано еухаристијско славље у част седам стотина година спомена имена Жумберак. У средњем вијеку бург се називао Sicherstein, а власници су му дуго времена били аустријски племићи, па је и Жумберак административно врло дуго био подијељен између Крањске и Хрватске. Нови град Жумберачки, који је саграђен након доласка Ускока у 16. стољећу, сачуван је тек у темељима те би нам тек археолошка ископавања открила његов тлоцрт.²⁹ Нови град се налазио на Градинском брду, а до њега се долази из села Жамарија. Колски пут од подножја данас је тек успомена, јер до каменог зидића који је остао од утврде води тек пјешачка стаза зарасла грмљем. Остаци утврде су након Другог свјетског рата употријебљени за обно-

ву школе у Жумберачкој Купчини и поправак оближњих путова. Утврда је била у функцији све до 1793. године када је изгорјела, а о њезину изгледу нам свједочи врло лијеп Валвасоров цртеж. Đuro Szabo, знаменити заљубљеник у бургове и писац прве научне књиге о утврдама у Хрватској, затекао је још остатке бурга у висини од неколико метара о чему свједоче његове фотографије. Посебно су занимљиви црква и пил који се налазе испод бурга. Католичка црква светога Николе једна је од најстаријих у Жумберку. Претпоставља се да је грађена 1654. године. Припадала је под управу Војне крајине, а за њезино одржавање су се бринули жумберачки капетани. Некада је жупа Жумберак окупљала читав средишњи и источни Жумберак, а данас на читавом том подручју има око 250 католика. Што се пила тиче, треба нагласити како је он према пучкој предаји служио као “кужни пил”. Врло је вјеројатно да је пил вршњак оближњег бурга. Код пила је према предаји било окупљалиште злих духова јер је стајао код крижања путова, па је путника штитио од злих сила. Осим тога, чини се да је пил служио и као “ступ срамоте”. Војници који су дезертирели или крали, или се на било који други начин огријешили о закон, били би везивани за ступ те шибани и кажњавани бичевањем, а казна се обављала недељом у јутарњим сатима уз назочност крајишког часника и покојег мјештана. Уз пил се налазила и школска зграда саграђена за вријеме Војне крајине. Зграда је након Другог свјетског рата срушена, а од камена је изграђена нова школска зграда у Жумберачкој Купчини. Ова у Жумберку била је задња уз зграду у Сошицама и Мрзлом Пољу која је потјецала из времена Војне крајине.

Уз главну цесту која води према Сошицама од Крашића, улазимо у Жумберак код гркокатоличког бискупског двора у Стрмцу Прибићком.³⁰ Дивна је то грађевина, а терен на којем је саграђена даровао је краљ Леополд II. марчанском унијатском бискупу Павлу Зорићу након одузимања свих имања Зринскимa који су прије држали подручја око Крашића. Све до 1739. године било је сједиште гркокатоличке бискупије у Марчи, када ју православци спаљују, па монаси из Марче бјеже у Прибић. Бискупија је овдје била до 1781. када је премјештена у Горњи Ткалец код Врбовца. Тек у двадесетом столећу долази до значајнијих проширења и уређивања двора у Стрмцу Прибићком. Крижевачки бискуп Јулије Drohobeczky (1891. — 1920.) даје саградити под надзором архитекта Стјепана Подхорског завјетну капелицу Благовјести у бизантском стилу 1911. године те проширује дворац и господарске зграде. Читав пројект је лијепо изведен, али су га квариле финансијске потешкоће које је имала гркокатоличка црква да исплати све радове. Послије Другог свјетског рата прибићко имање је одузето гркокатоличкој цркви, а једино им је остављена капелица која је

30 О двору у Стрмцу Прибићком види у: Н. Брадић “Гркокатолички бискупски двор у Стрмцу Прибићком” у: *Жумберачки кријес 1999*, 119-122; М. Крухек, *Градњешка баштина карловачкој Покуљы*, Карловац 1993, 200-201.

**Бадвинци — свети Никола,
основан 1740., обновљен 1893.
година**

**Будињац, света Петронила,
друга половина 19. ст.**

систематски пропадала донедавно. У сваком случају, срећа је што је прије двије године читав комплекс враћен цркви те ће на тај начин започети његова квалитетна обнова. Када сам тијеком липња 2007. године боравио на Жумберку, на простору двора у Стрмцу Прибићком, видио сам да је брига за ово здање већ почела.

У оближњем Костелу Прибићком, налазе се на брду изнад цесте једва видљиви остаци средњовјековног бурга из 13. или 14. стољећа којег локално становништво назива Ванцашевим дворима или Старим дворима. О бургу се готово ништа не зна будући да до сада нису подузета археолошка истраживања.³¹

Даље уз цесту пут води преко Костањевца до Оштрца којег становници још зову Подоштрц. Наиме, изнад села налази се врх Оштрц, а брдо дијели заселке којих је овдје у изобиљу, а који су данас готово потпуно напуштени. Оштрца се присјећају његови становници који су га доживјели још када је био пун људи. Марко Радеља о својем Оштрцу пише у *Жумберачком кријесу*: "Куће у Подоштрцу као и другдје у Жумберку збијене су једна до друге, на штету дворишта и господарских зграда. ... Горњи дио грађен је од дрвених тесаних плањки, а састоји се од иже, коморице, веже и ганка. Приземље — зиданица грађена је од камена. Ганак се пружа испред цијеле куће. У кућу се улази стубиштем на ганак, а одавле у вежу и коморицу."³²

Посебно су амбијентално сликовито смјештене цркве на Жумберку. На пропланцима с којих се пружају дивни видици на перипанонску низину и горска подручја Словеније, Босне и Хрватске попут птица смјештене су гркокатоличке и католичке цркве. Из смјера Самобора прва је на реду црква у Стојдраги, маленом симпатичном мјесту смјештеном на горској коси с које се пружа видик на сусједну Словенију. Нада Северовић сјећа се како је у Стојдраги постала прије педесет година учитељицом. Возила се запрегом из Брегане. "Пролазимо села иза Брегане. Улазимо у Грдање. Боже мој, зашто ли се село зове баш тако? Мисли ми навиру, а кочијаш коментира: 'Јој, Надо, камо ти идеш! Па то је сама шума!' И сама сам у великој тјескоби. Само шутим. Пролазе километри. Шума и само шума. Сасвим другачији крај од мога роднога Галгова. О, Боже, хоћу ли издржати!' Морам! ... Стижемо у Стојдрагу. Мјештани знају да ће доћи нова учитељица, јер је на осмогодишњој школи само један учитељ. Први дојмови? Узалуд утјехе, покушај насмијавања. Ништа ме не може утјешити. Плачем цијелу ноћ."³³ Тако је то било средином 20. стољећа. Није ни данас пуно боље, иако се Стојдрага налази свега двадесетак километара од Брегане, најпрометнијег граничног пријелаза у Хрватској. Жупна црква светога Јурја³⁴ стоји изнад мјеста, а изграђена је половином 19. стољећа.

31 Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700 — ше обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 36, 53.

32 М. Радеља, "Подоштрц некада" у: *Жумберачки кријес 2000*, 85 — 90.

33 Н. Северовић, "Сјећања једне жумберачке учитељице" у: *Жумберачки кријес 2000*, 91.

34 Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 208, 214, 26, 217, 247.

- 35 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности – зборник у часопису 700 – ше обљешинице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 31, 32, 55.
- 36 З. Антош, “Животни обичаји” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности – зборник у часопису 700 – ше обљешинице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 165.
- 37 Н.Н. Кекић, “Кратки повјесни преглед жупе Каље” у: *Жумберачки кријес 1992*, 43 — 45; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 149, 210, 213, 214, 236, 237, 245, 246, 247; Д. Лапајне, у: *Жумберак: баштина и изазови будућности – зборник у часопису 700 – ше обљешинице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 44; М. Крухек, *Градишњеска баштина карловачкој Покуља*, Карловац 1993, 164.

Године 1886. пренесени су у њу иконостас и клупе из цркве светога Ђирила и Метода у Загребу, а у то доба ју је осликао и Љубомир Шамфи из Загреба. Стојдрашка црква, као и читаво мјесто, спаљени су за вријеме Другог свјетског рата. Године 1951., када су је прегледали кустоси Музеја Срба у Хрватској, закључили су да је ван употребе, спаљена, а да је инвентар у њој поломљен и уништен. Интересантан је податак да је у цркву приликом обнове донесен иконостас из православне цркве у Дишнику, која је једно вријеме служила као гркокатоличка. Уз цркву стоји и миленијски криж саграђен 1925. у част тисућу година крунидбе краља Томислава. У Стојдраги је недавно утемељен и “Музеј жумберачких ускока” који се налази уз саму цркву. Неколико километара даље уз главну цесту налази се одвојак који води у село Крављак. Крављак је питорескно жумберачко село смјештено на горској коси изнад Бреганице. Изнад села налазе се остаци средњовјековне утврде Тушћак,³⁵ који је саграђен у 12. стољећу, а срушен већ стотину година касније у сукобима који су се водили за бабенбершку баштину, а у селу стоји гркокатоличка капелица посвећена Пресветом Тројству коју су саградили 1926. године Жумберчани из Америке. Изнад капеле стоји хрватска застава да не бисмо заборавили да се налазимо у Хрватској. О животу у Крављаку и на Жумберку још средином 20. стољећа много говори изјава Јеле Рапљеновић, гркокатоликиње, рођене 1924. године у Крављаку која се сјећа како је у Крављаку рађала дјецу: “Родила сам шестеро дјеце. Само сам двоје родила лежећи у кревету, остале сам родила стојећи. Прим'ла сам се за кревет и обавила све сама. Превезала сам с пређом пупков'ну, опрала дијете и онда смо заједно легли. Дијете се морало добро повезати да, када буде војник, буде раван. Ја би рађе ишла родити него крух пећи ...”³⁶ У оближњем Будињаку, који се налази на око 800 метара надморске висине, налази се жељезнодобна градина, гробље с тумулима, шпиља звана Жидовска јама, која се користила и у претповијести и антици, али и као прибјежиште у средњем вијеку, те капелица свете Петрониле³⁷ коју гркокатолици називају и света Петка по својој старој капели. Стара гркокатоличка капела није била одржавана па је срушена 1841. године. На њзину је мјесту саграђена већа капела посвећена светој Петронили. Од 1902. капела је поново предана на кориштење гркокатолицима, али је посјећују и римокатолици. У непосредној близини капеле археолози су, 2006. године открили темеље четворолисне цркве која је јединствена по својем облику на подручју Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније. Ријеч је, врло вјеројатно о средњовјековној грађевини. Што се тиче претповијесног налазишта, оно се и даље истражује, а археолози су осмислили и археолошки парк Будињак који има као циљ презентацију ископаных предмета и живота у

претповијесном насељу. Од Будињака нема далеко до Горње Васи на Жумберку гдје је на заравни Равнице откривено латобичко (келтско племе) паљевинско гробље с бројним вриједним предметима (међу осталима нађене су чаше, пехари, здјелице и балзамарији).³⁸ Из Будињака се иде и до Мрзлог Поља гдје се налази изузетно вриједна жупна (парохијална) црква светог Петра и Павла,³⁹једна од старих црквених грађевина која је кроз три фазе мијењала свој изглед. Стара је црква изграђена 1660. године, а као жупна црква једна је од четири најстарије гркокатоличке цркве на Жумберку. И прије 1660. постојала је црква у Мрзлом Пољу о чему свједоче темељи пронађени покрај данашње грађевине. Уз цркву се налази и жупни (парохијални) двор који има велику вриједност будући да је један од најстаријих на Жумберку. Жупник (парох) из Мрзлог Поља опслужује и оближњу католичку жупу Каље. У селу се налази и крајишка школа која је данас зграда мјесне заједнице; нажалост у катастрофалном стању. Од Мрзлог Поља путеви воде према Пећном, “селу на крају свијета” до којег још дан данас не води никакав квалитетан асфалт. До Пећна се може и из Прибића, с крашићке стране. Село је познато као партизанско село гдје је одјекнула прва устаничка пушка 1941. године. Пећно се састоји од једанаест идиличних заселака на 650 метара надморске висине.⁴⁰ Некадашње дрвене и сламом покривене куће замијењене су скромним приземницама и полукатницама. У самом средишту свих тих заселака налази се гркокатоличка црква Узнесења Маријина уз коју стоје двије столетне липе која је саграђена 1824. године према нацрту војних инжењера. У Пећном, Грабару и Мрзлом Пољу, из необјашњивих разлога, изгорјеле су 1948. године цркве које су у другој половини 20. стољећа обновљене. О броју становника у Пећном сликовито говори урушена зграда основне школе. Грабар је нешто мање изолиран од Пећна.⁴¹ У њему се налази капела светог Ивана Крститеља обновљена 1970. године. У Каљама стоји вриједна католичка жупна црква светог Миховила, која се по својој вриједности може изједначити с оном у Мрзлом Пољу Жумберачком,⁴² а у оближњем Драшћем Врху капелица светог Илије, чији је торањ подигнут 1931. године, а лађа седамдесетих година прошлог стољећа захваљујући труду мјештана. Милан из Драшћег Врха се присјећа како су шездесетих година гркокатолици имали наставу из вјеронаука у овом селу. Од главне цесте која од Петричког Села води према Костањевцу одваја се на десно макадамски пут који води према Томашевцима у којима је још једна гркокатоличка капелица светог Вида.⁴³ Некоћ су дрвене капелице стајале у Кордићима и Тисовцу Жумберачком, али на њих нам се сачувала тек успомена.⁴⁴ Капела у Томашевцима има више амбијенталну него архитектонску вриједност. Даље води лош макадамски пут према

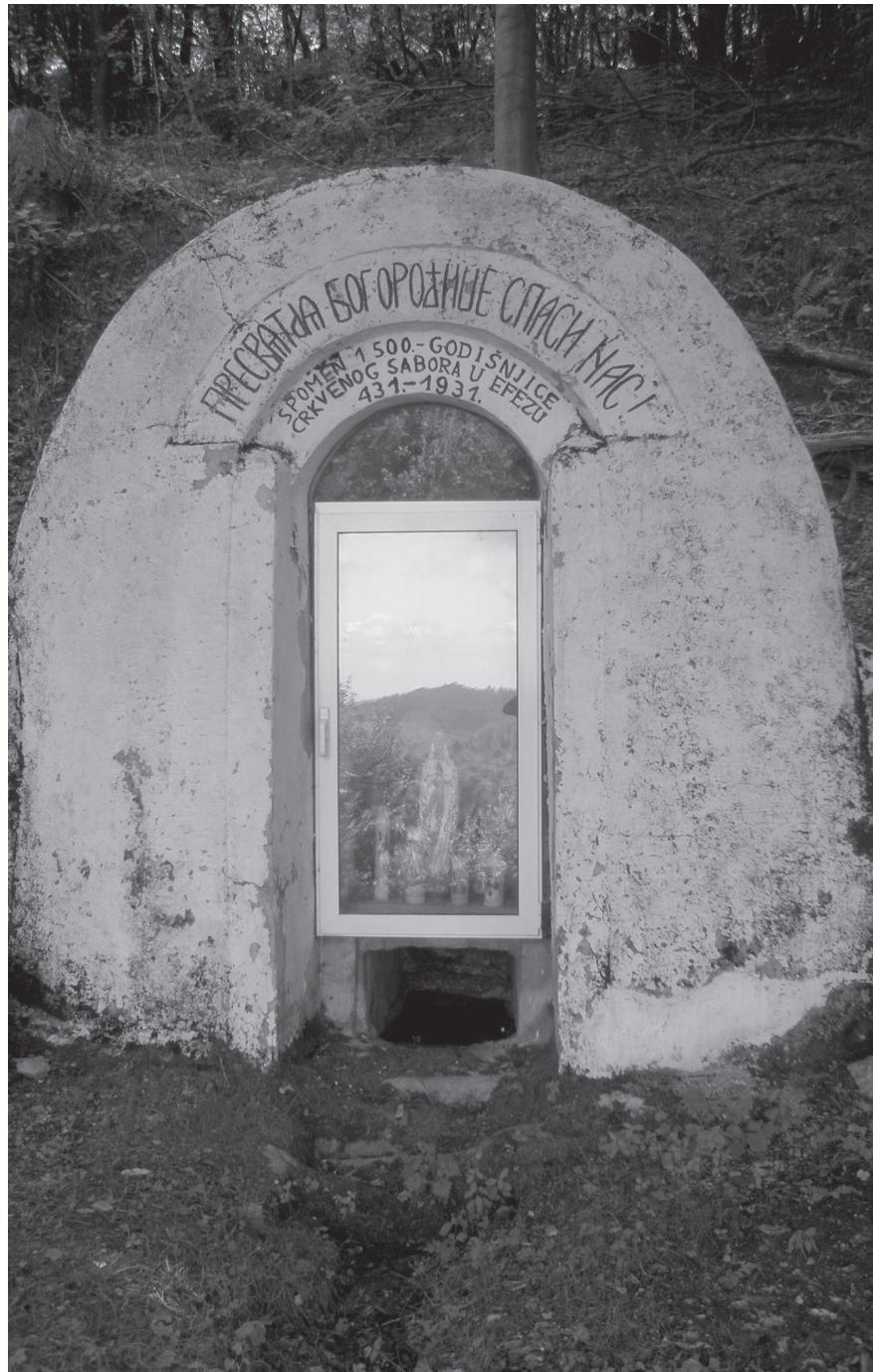
38 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 30.

39 Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 208, 209, 211, 213, 214, 246, 247, 334; Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 46. И. Павковић, “Кратки повјесни преглед жупе Мрзлог Поље” у: *Жумберачки кријес 1988*, 48 — 52; М. Крухек, *Градишњелска баштина карловачкој Покрајини*, Карловац 1993, 178.

40 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 47; В. Јагарић, “Жумберачко насеље Пећно” у: *Еколошки гласник*, бр. 3, 1996, 41 — 44; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 208, 209, 211, 214, 217, 247. М. Крухек, *Градишњелска баштина карловачкој Покрајини*, Карловац 1993, 180.

41 Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 208, 214, 247.

- 42 Н.Н. Кекић, “Кратки по-
вијесни преглед жупе Каље”
у: *Жумберачки кријес* 1992,
41 — 43.; Ђ. Цвитановић,
Сакрална архијектура
барокној раздобља, Загреб
1985, 125, 134, 135, 136,
208, 213, 236, 237, 238;
Д. Лапајне, “Споменичка
баштина Жумберка” у:
*Жумберак: баштина и иза-
зови будућности* — зборн-
ик у часој 700-ше обљеш-
нице првој сјомена имена
Жумберак, Загреб 1996, 45;
М. Крухек, *Градишњеска*
*баштина карловачкој Пок-
уйља*, Карловац 1993, 174,
175.
- 43 Д. Лапајне, “Споменичка
баштина Жумберка” у:
*Жумберак: баштина и иза-
зови будућности* — зборн-
ик у часој 700-ше обљеш-
нице првој сјомена имена
Жумберак, Загреб 1996, 46.
- 44 Д. Лапајне, “Споменичка
баштина Жумберка” у:
*Жумберак: баштина и иза-
зови будућности* — зборн-
ик у часој 700-ше обљеш-
нице првој сјомена имена
Жумберак, Загреб 1996, 46.

Светиште пресвете Богородице
у једном заселку код Грабра

селу Кекићи, гдје се налази већ споменути средњовјековни бург, али и гркокатоличка црква светога Ивана.⁴⁵ Од ове капеле се за лијепих дана пружа поглед до Личке Пљешивице и Грмеча у Босни. Занимљиво је и гркокатоличко гробље на којем је сачувано више старих споменика. Ту ваља споменути и жумберачке обичаје који се односе на покоп и смрт. Мара Шоштар из Оштрца, рођена 1904. године, римокатолкиња, говори о обичајима који се тичу смрти: “Прије него што човјек умре, ако има вољу да се исповиједа, мора се звати велечасног. Када умре, онда дођу сељаци помоћи обући покојникову оправу у којој ће бити покопан. За то вријеме се намјештај износи ван, да буде више плаца. Огледало се покрило крпом и зауставио се сат. Ја имам све припремљено за смрт, моју свадбену ношњу. Свијеће се стављају да једна гори према ногама, а друга гори ка устима. Онда свећеник прекрижи покојника и измоли Оченаш и Здравомарију. Покојник се чувао цијелу ноћ, дошао је свако ко је био добар с њим. Понуде се на стол колачи, пиће. Често се људи шале, а некада се и пјева. Све се ради онако како би покојник волио да је жив. Долази и родбина из даљег, па га чува. ...”⁴⁶ Интересантно је да се крижеви код гркокатолика ките сличицама. У средину иду велике свете слике, а околу мање. И друга гробља на Жумберку су вриједна. У Сопотама, које се налазе надомак Сошица, налази се обновљена гркокатоличка капела, а око ње занимљиво гробље са старим фотографијама покојника у народним ношњама.⁴⁷ У истом је селу предивна воденица с високим Сопотским слапом. Сошице,⁴⁸ културно и господарско средиште Жумберка (административно се налази у Костањевцу) које броји само 99 становника према последњем попису становништва, јединствено је по чињеници да се овдје налазе обје цркве једна до друге. Ради се о католичкој цркви Узнесења Блажене Дјевике Марије и гркокатоличкој цркви светога Петра и Павла. Гркокатоличка црква у Сошицама била је некада филијална капела цркве у Бадовинцима. Вриједност цркве у Сошицама је у иконостасу који се налази у унутрашњости, масивном чешком своду и славолуку који је прилагођен иконостасу. У мјесту се налази и самостан сестара Базилијанки који је основан 1939. године. За вријеме рата Сошице су биле два пута спаљене. Спалили су их Нијемци и партизани. На врху Жумберачке горе, куда пут води из Сошица, налазе се рушевине црквике светога Илије из 15. стољећа,⁴⁹ готичке грађевине, која је према налазима дрвета и боје, очито посједовала иконостас, што би значило да је припадала прво римокатолицима, а касније гркокатолицима. Данас су рушевине конзервиране и налазе се под кровом. Од Сошица води релативно лош асфалт према западном Жумберку. Граница према Словенији донијела је домаћем пуку само проблеме. Прије осамостаљења Хрватске и Словеније локално становништво није точно

45 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-ше обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 49.

46 З. Антош, “Животни обичаји” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-ше обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 175.

47 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-ше обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 48.

48 Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-ше обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 48, 49; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 64, 94, 146, 148, 149, 198, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 236, 238, 239, 245-247, 339; И. Павковић, “Кратки повјесни преглед жупе Сошице” у: *Жумберачки кријес 1987*, 34-35 М. Крухек, *Градишњска баштина карловачкој Покуља*, Карловац 1993, 189.

- 49 Д. Лапајне, "Истраживање и обнове црквнице све-тога Илије на врху Жумберка" у: *Жумберачки кријес* 1993, 101-104; Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 36-39.
- 50 Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 44; ; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 209, 211, 214, 215, 246, 247; Д. Херак, "Жупа светог Антуна великог у Кашту" у: *Жумберачки кријес* 1983, 55-56; М. Крухек, *Градишћелска баштина карловачкој Покуљы*, Карловац 1993, 208.
- 51 Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 214-216, 246, 247, 339; Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 45-46; Д. Херак, "Жупа светог Антуна великог у Кашту" у: *Жумберачки кријес* 1983, 53-55; М. Крухек, *Градишћелска баштина карловачкој Покуљы*, Карловац 1993, 211-212.
- 52 Д. Херак, "Жупа светог Антуна великог у Кашту" у: *Жумберачки кријес* 1983, 56-58; ; Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 45-46; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 211, 246.
- 53 Д. Херак, "Жупа светог Антуна великог у Кашту" у: *Жумберачки кријес* 1983, 58-59; Д. Лапајне, "Споменичка баштина Жумберка" у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 45-46; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 211, 246; М. Крухек, *Градишћелска баштина карловачкој Покуљы*, Карловац 1993, 208.

знало гдје се налази гранична линија између двије државе. Међутим, успоставом двију неовисних држава нека су села остала у Хрватској, а путовима су била повезана само са Словенијом и оближњом Метликом. Мјесто Кашт се налази, заједно с Брашљевицом у слијепом цријеву Хрватске. С три стране окружени словенском државом, с Хрватском су повезани уском цестицом која води од Бадовинаца. У Бадовинцима⁵⁰ се налази најстарија жумберачка жупна црква, сада капела светог Николе. На гробљу, изван насеља је једноставна једнобродна црква, која је ускоцима, када су доселили, служила као жупна црква, а сада је постала филијална капела жупе у Кашту. Очито је да је капела некада била православна, будући да су ускоци при досељењу били православци. Њезина градитељска вриједност није велика, али је вриједан њезин повијесни значај. У њезиној је околини уређен парк жумберачких ускока у којем се налази споменик с грбовима жумберачких обитељи. У непосредној близини, у рушевинама у шуми, стоји капела светог Илије која је припадала селу Језернице (данас готово у потпуности напуштеном). У Кашту стоји жупна црква светог Антуна изграђена 1828. године по нацртима карловачког градитеља Vincenta Muhlbauera.⁵¹ Једнобродна грађевина правокутног тлоцрта грађена је у класицистичком стилу, а посебно је интересантна унутрашњост у којој се налази грб Краљевине Југославије из 1929. године на којем су српски, хрватски и словенски грб, а испод грба су стихови химне "Боже правде". У непосредној близини Кашта, стоји село Брашљевица.⁵² Они су уистину лоше повезани с општинским средиштем у Озљу (више од тридесет километара их дијели од Озља). Брашљевица има обновљену гркокатоличку капелу амбијенталне вриједности. Осим капеле у Брашљевици под Кашт припада и капела у Данчуловићима.⁵³ Код те гркокатоличке

црквице сусрео сам човјека средњих година како уређује гроб својег оца. Казао ми је да на Жумберак долази само преко викенда будући да ради у оближњој Словенији. Уосталом, како каже он, “сви Жумберчани из овог дијела раде у Метлици, Чрномелу, па и у Новом Месту”. Незадовољан је животом на Жумберку. Каже да је све мање људи, а и они који остају углавном су стари. У западном дијелу Жумберка број становника се смањило међу осталим и постављањем границе. Каже како су некада “ишли у школу у Метлику кроз винограде”, а како сада “на граници стоје људи који нису из ових крајева да не би пуштали домаће без путовница”. “Сада треба проћи бар шест километара да бих дошао до границе, а некада сам пречацем долазио у Метлику за двадесет минута”. Нада се да ће се ствари побољшати уласком Хрватске у Еуропску унију. Изнад гркокатоличке капеле светога Духа стоји архитектонски много вреднија католичка црква светога Јурја с које се пружа диван видик на Покупље, Белу крајину, Горски котар и Кордун. Највеће насеље западног Жумберка су Радатовићи.⁵⁴ Радатовићи су уједно и једно од најснажнијих гркокатоличких средишта у овом дијелу Хрватске. Жупник (парох) је Украјинац из Славоније. Када сам га упитао да ли овдје има православних вјерника, одговорио ми је да има људи који се изјашњавају као Срби, али да су сви унијати. Црква свете Недјеље саграђена је 1870., а обновљена 1958. године. Парох је био толико љубазан да ми је цркву показао изнутра. Позвао ме и у жупни (парохијални) двор гдје ми је показао часописе “Жумберачки кријес”, гласило гркокатолика које излази од 1977. године. Радатовићи, као и већи дио западног Жумберка донедавно нису били повезани цестама са својим опћинским средиштем у Озљу већ су били оријентирани искључиво на Белу крајину. Нова асфалтна цеста која их повезује с Виводином већ сада се налази у врло слабом стању. У близини Радатовића је и село Кесери. Између Кесера и Драгошеваца налази се гркокатоличка капела свете Марије⁵⁵ коју локално становништво назива “Дивица Марија”. Као и претходне грађевине, више је амбијенталног него градитељског значаја. У Кесерима сам срео два сељака како обрађују земљу. Упитао сам их о чињеници да се у њихову селу прије задњег рата од осам становника петеро изјашњавало као Срби. Они су ми рекли како је то тачно, али да је “туђмановска ера” престрашила дотичне тако да се сада углавном нитко не изјашњава као Србин. Најљепша од свих капела је она у Лијешћу, која је остала сачувана у изворном стању. На лађи је насликан крст, који је идентичан православним крстовима, а у унутрашњости је сачуван иконостас из 1889. године.⁵⁶ Капела светога Михајла Арканђела у Шиљкима, сјеверно од Лијешћа умјетнички је потпуно неинтересантна.⁵⁷ Занимљива је чињеница да и у оближњој Словенији живе гркокатолици. У мјесту Мет-

- 54 Ј. Хрњак, “Жупа Светог ускрснућа у Радатовићима” у: *Жумберачки кријес 1981*, 47-48; Д. Лапајне, “Споменичка баштина Жумберка” у: *Жумберак: баштина и изазови будућности — зборник у часопису 700-те обљешнице првој сјомена имена Жумберак*, Загреб 1996, 47; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 209, 214, 247, 271; М. Круhek, *Градишњеска баштина карловачкој Покуљи*, Карловац 1993, 216.
- 55 Ј. Хрњак, “Жупа Светог ускрснућа у Радатовићима” у: *Жумберачки кријес 1981*, 47-48; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 214, 247.
- 56 Ј. Хрњак, “Жупа Светог ускрснућа у Радатовићима” у: *Жумберачки кријес 1981*, 47-48; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 211, 213, 247.
- 57 Ј. Хрњак, “Жупа Светог ускрснућа у Радатовићима” у: *Жумберачки кријес 1981*, 47-48; Ђ. Цвитановић, *Сакрална архитектура барокној раздобља*, Загреб 1985, 214.

Лијешће — свети Јован
Крститељ, пол. 18. ст.

Шиљки, св. Арханђео
Михаел

лика и селу Драге постоје и гркокатоличке цркве. У Метлику су гркокатолици дошли из сусједних жумберачких села крајем 19. стољећа као трговци, обртници и гостионичари.⁵⁸ Године 1893. крижевачки бискуп Дрохобецки одлучио је да гркокатолици у Росалницама и Метлици припадају под парохију у Кашту. Будући да је вјерника гркокатолика било све више, године 1903. саграђена је црква у Метлици, дијелом од новца који су дали вјерници, а дијелом од новаца који је дала крижевачка бискупија. Споменица жупе Кашт биљежи да је на дан посвете нове цркве 5. српња 1903. у Метлику дошло око 6.000 вјерника обају обреда и обају народа, а да су се према граду слијевале “колоне ходочасника из Радатовића, Драга, Сошица, Кашта, Камања, Жакања и сусједних словенских жупа”. Највише новца за градњу цркве дао је Дако Макар који је у Метлику дошао као гостионичар и трговац из сусједног Лијешћа. Он је приложио 6.000 круна, док је остатак од 10.000 круна већим дијелом плод сабирне акције. Што се тиче парохије Драге,⁵⁹ она обухваћа словенска села Драге, Дол, Шкемљевац, Јогурје, Храст и Сухор и напуштено жумберачко село Поповиће у Хрватској. Новија жупна црква у Драгама нема архитектонску вриједност, будући да је саграђена у 20. стољећу. Народ је у овом крају зове “Светица”. Драге су, за разлику од Метлике, насељене ускоцима још у 16. стољећу, тако да су оне заправо саставни дио Жумберка.

Жумберачки споменици су данас, за разлику од споменика православне цркве на оближњој Банији и Кордуну, у одличном стању. Ипак, демографска катастрофа која се догодила на подручју Жумберка, претворила је ову “хрватску Швицарску” у тужну и пуну земљу, без младих, која нема перспективе у обнови становништва. У задње вријеме се сеоским туризмом, у крајевима Жумберка који су ближи Загребу, Самобору и Јастребарском, покушава оживјети поједине дијелове овог подручја. У Крашићу су тако направљени голф терени, у Габровици испод Стојдраге направљен је парк Дивље Воде, у засеоку Осредак (Коретићи) еко-село. На жалост (или на срећу), највећи дио Жумберка је остао још увијек непознат широј јавности те су тако и дан-данас још увијек већини грађана неоткривене природне љепоте и културна баштина жумберачког подручја. Онога трену када те љепоте буду откривене и лако доступне ширим масама, Жумберак ће заувјек изгубити дјевичанску љепоту и невиност нетакнуте природе те ће мир и тишину столетних шума замијенити викенд насеља и модерне цесте. На срећу, чини се да до тога неће тако скоро доћи.

У Загребу живи седамдесет седмогодишњи Никола Павлић. Рођен је у Драгошевцима у жупи (парохији) Радатовићи у обитељи са седмеро браће и сестара, од којих троје живе у Канади. “У Загреб сам дошао 1946. као бројни други Жумберчани”, истиче Павић. “Ту сам учио школу за ауто-

58 М. Вранешић, “Повијест гркокатоличке цркве и жупе у Метлици” у: *Жумберачки кријес 1979*, 59-67.

59 М. Вранешић, “Кратки повијесни приказ жумберачке жупе Рођења Маријина у Драгама” у: *Жумберачки кријес 1984*, 59 — 63.

механичара, касније основао обитељ и остао. Унаточ одласку, Жумберак носим непрестанце у свом срцу. Тако сам у Драгошевцима обновио капелу Мајке Божје, коју одржавам”. На крају истиче “Сви смо ми Жумберчани поносни на свој Жумберак и везани за свој родни крај.” И није ни чудо, када се уистину ради о рају на земљи.

Борис Рашета

Уклеџи неимар

Прилози

“У

гледни неимар”. Тим су ријечима, доброхотно, чаршијски топло, политички коректно, српске дневне новине у лето 2007. године дочекале др Јуру Радића.

Твртка којој је на челу у задњих пет година шездесет је пута повећала своју вриједност. Дионице Института грађевинарства Хрватске данас на Загребачкој бурзи вриједе попут сухог злата. Нитко се у овом неизмјерно пропулзивном *businessu* не успије брзо попут њега. Познати мостоградитељ са својом је архитектонском суперсилом без потешкоћа прешао ријеку Дрину, улетјевши у широм раширене руке српских пријатеља. Након што у Загребу премости Јарун, у Београду ће савлађавати Аду Циганлију. Јуре Радић данас несметано добија велике конструкторске послове од Пељешца на Јадрану до Елбруса на Кавказу. Економски *Drang nach Osten* прати и примјерена аксиологија.

“Није десно” филозофира данас Радић, “онај тко мрзи туђу домовину, него онај тко љуби своју. А не можете љубити своју домовину ако не љубите и до краја не поштујете и туђу.”

На иронично новинарско питање: “У сваком случају, љубити своју домовину не искључује градити мостове, примјерице, у Београду?”, Неимарова се уста развлаче у широк осмијех. “По мом мишљењу, једно с другим иде јако и дубоко...”

“Наша је нада с друге стране” мудрује Радић. “Наша је нада повезати оно пријеко, и преко Дунава, и преко Дрине, и преко Саве, и преко

Неретве, и преко Купе, преко сваке ријеке”. Уз такве идеје мирне би се душе могао кандидирати и за Орден јунака социјалистичког рада. Српски му домаћини исказују срдачну добродошлицу; још један посао је изгледан. Зашто не?

Ово су, бит ће, његови звјездани тренуци — наш јунак никада није био тако хваљен, скоро као Аристотел у Дантеову *Паклу*:

*“Кад мало диоџ вјеће врх множине,
уледах мешџра оних који знају,
џдје сједи усред мудре дружбе њине;
сви му се диве, сви му частџи дају...”*

Само, једна ствар у овој ружичастој причи о успјеху ипак изазива ставновито подозрење. Није ли лик који “тражи наду с друге стране” баш онај човјек чије се име прије само неколико мјесеци нашло на анексу хашке оптужнице за ратне злочине, због судјеловања у “удруженом злочиначком подухвату”?

Групни портрет с тамом

“У осамнаестџом стџољећу живио је у Француској један од најџенијалнијих и најодвратнијих ликова еџохе која није оскудијевала џенијалним и одвратнијим ликовима. Овдје џреба исџричати њеџову џовијест...”

(Patrick Suskind, *Парфем*)

Наша епоха оскудијевала је генијима којима је обиловало француско осамнаесто стољеће. Одвратних је ликова, међутим, било у неподношљивом изобиљу. У широкој галерији Радићево лице једно је од најмаркантнијих; оно је идеално утјеловљење једне визије свијета и једне политике, у сумрак једне епохе. Зато овдје треба испричати његову повијест.

Јавни дио те повијести није посве саблажњив. У епохи која је као на серијској траци избацивала злочиначке и монструозне изјаве, оне Радићеве дјеловале су тек као лицемјерни језуитизам. Гадно, али не најгоре од свију. Вријеме их додато разблажује. Јуре Радић давао је наду досељеним босанским избјеглицама, одузимајући је, перфидно, српским, али није бивао бруталан: његове изјаве, успоређене с Туђмановима, доимају се попут камилице.

Босански Хрвати, говори Радић одмах након *Олује*, “неће остати на улици јер они за Хрватску нити нису проблем. Они су проблем те међународне заједнице који иде деклараторно у некакве програме без стварне бриге

што ће бити с људима. Ако они хоће да се Србина врати у Лапац, онда исто такво право повратка у Босански Брод или Дервенту има и Хрват. Особно се заузимам да право повратка буде право, свих јер није Хрват из Босне дошао у Лапац својом вољом.”

Ипак, између те двије групе људи постоји по Радићу фундаментална разлика. “Хрват из Вуковара отишао је из своје куће с врећицом у руци, побијени су му чланови обитељи, а Србин из Книна, који је био позван да остане у Хрватској, тракторима је и камионима, украденима најчешће од Хрвата, имао времена одвести своју имовину. А сада од нас траже да томе који је одвукао и украо из Хрватске, отишао из ње својом вољом, дамо потпуно једнако право као онима који су отишли из своје срушене или запаљене куће, рањени, осакаћени. Не можемо им дати једнако право!” (*Глас Славоније*, субота, 14. липња 1997.)

У том је цитату садржан образац постолујне Радићеве политичке реторике. Радићева је тактика садржана у једној јединој ријечи: инсинуација. Ту нема тешких ријечи (типа “побјегли су оставивши своје прљаве гаће и новце и сретан им пут”) него се све то ради у бијелим рукавицама. Но садржај зато није мање opak. Хрватски су Срби, произлази из Радићевог описа ако га се рашчлањује по стварном садржају, углавном колективни пљачкаши (јер нису имали својих трактора); они су *de luxe* избјеглице (имали су времена за пакирање) отишли су добровољно (“а били су позвани да остану”), очито им нитко није побијен и сад би још хтјели иста права.

Е, не може! грми Радић, остављајући размишљања о мостовима који спајају људе за нека боља времена.

На коментаре Милана Ђукића, према којима је његова политика шовинистичка, Радић узвраћа једнако хладно. “Не мрзим никога, па ни њега. Сву своју дјелатност настојао сам усмјерити тако да помогнем људима који су у невољи. Наравно да у оквиру ограничених средстава морају постојати приоритети, а по њима су дјеца погинулих, инвалида, бранитељи и прогнаници испред Ђукића (који је добио стан у Загребу) и њему сличних.” (*Недјељна Далмација*, 14. 7. 2000).

“Нигдје” појашњава он, “није стајало да је Хрват имао предност пред Србином, али је предност имао инвалид, бранитељ и страдалник.” Тисућама таквих изјава Радић је стекао репутацију “Туђманове етничке метле” (*Нови лист*, 3. 6. 2000) и “архитекта етничког чишћења”.

На питање новинара *Обзора*: “Како коментирате квалификацију да сте “архитект етничког чишћења” Радић одговара: “То је разлог због којег морам покренути судске тужбе против оних који на такав начин квалифицирају, не мене као особу, него министра хрватске владе. Јер ономе тко проводи етничко чишћење мјесто је у Хаагу а не у хрватској влади.” (*Обзор*, 13. рујна 1997.)

Привремена па коначна рјешења

“Повраћка већеї броја Срба у крашком раздобљу неће биши, јер ће у складу с Владином програмом шай повраћак шећи одређеном дин-амиком, односно пошуйно и орјанизирано, иштакнуо је Радић. Такођер је поручио босанскохерцеговачким Хрваћима досељенима у Книн да ће хрваћска власт ишишиши њихове иштересе”

Слободна Далмација, 1995.

“Моју посвједочиши да нишко у врху није сїомињао ешничко чишћење Срба. Такве ошшужбе једносшавно нису шовијесна ниши шравна ишшина”.

Никица Валентић, Вечерњи лист, 1.9. 2007.

Јуре Радић добио је своје мјесто у Хаагу, али не у ћелији — Суд се налази у “излазној стратегији”, па више не може примити све заслужнике — него у анексу генералске оптужнице за ратне злочине.

Осмога свибња 2002. године загребачки тједник *Национал* објавио је чланак из којег је видљиво зашто се његово име нашло и тамо и у хрватској влади, на оба мјеста једнако неслучајно.

Јуре Радић као хрватски министар обнове био је, наиме, задужен за теренску изведбу тзв. “хуманог пресељења” Срба и Хрвата и за јавну обра-ну те политике, дакако, не отворену обрану. А иза те је политике стајала — Туђманова Влада, прецизније, сукцесивне Туђманове владе којима су предсједали фикусоидни премијери.

Радићево министарство преузело је након *Олује* сву имовину избјеглих Срба, уз задатак да им трајно онемогући повратак те имовине и повратак у ту имовину. Закон је био срочен тако да се избјеглице у року од 15 да-на морају јавити да потврде власништво — иначе ће им оно бити одузето. Подзаконским актима и наредбама из сфере граничног и визног режима осигурано је, пак, да се нитко не може вратити у року од 15 дана.

Сустав је био беспријекоран, успостављен је затворени круг. Отима-чина је изведена под окриљем државе, дата јој је правна форма а акте-рима приче, избјеглицама, остављена је формална “слобода избора”: они су проглашени “оптантима”. Требало је још само наћи форму у којој ће цијела операција бити легитимирана у свијету.

“У липњу 1995., прије “Олује”, Вијеће обране и националне сигур-ности проблематизира лошу демографску ситуацију” пише Јасна Бабић у *Националу*. “Говори о потреби да се ‘сачувају људи у просторима од стратешког значења’. Крајем коловоза 1995., дакле након “Олује”, исто друштво расправља о размјени становништва. Предсједник Туђман исти-

че како са хрватским Србима “због међународне заједнице морамо бити врло флексибилни”.

Предлаже да им се “међу нама речено, понуди замјена с Хрватима у Војводини и у Србији”, те додаје: “... али то не смијемо написати.”

Иван Милас не види разлога за двоструку игру. Каже: “Опција се вршила увијек након рата.” Он је за то да се размјена Србима отворено понуди. Туђман је ипак упоран: “Боље је да не комплицирамо живот ни себи ни њима.” Никица Валентић је увјерен да ће “већина Срба отићи”. Он се “не боји да ће их пуно остати”, али није за то да се одмах и отворено предлаже размјена, него ту игру, каже, треба одиграти “рафинирано, на дугу лопту”. Милас се не да. “Срби ће пристати”, тврди он. Потребна им је концентрација у Војводини гдје етнички не стоје баш најбоље, али слаже се да то треба договорити с Београдом без међународне заједнице.

Мате Гранић има рјешење како пред свијетом испасти чист, а истодобно остварити зацртане циљеве.

“Дипломатски се то може рећи да сватко може изабрати опцију, а већ је тиме све речено”, каже он. Предлаже да се с Београдом о истој ствари директно разговара, вјеројатно мање дипломатски. Пашалић упозорава да ће се Хрватска са Србима много “лакше носити кад су разасути него кад су концентрирани”. Смиљко Сокол, данас предсједник Уставног суда, такођер је одлучан да треба ићи на размјену становништва. Гојко Шушак упозорава да “нитко из међународне заједнице неће прихватити да ми не дамо својим грађанима живјети гдје они хоће”. Разликује оно што ће се “понудити на папиру” и оно што ће се стварно догађати. Напомиње да “пресељење није могуће ставити на папир”, али је увјерен да се у томе “интереси наших Срба поклапају”.

“Исте године” пише даље Јасна Бабић, “кад је у Сабору по хитном поступку упућен закон о *de facto* конфискацији српске имовине, Јуре Радић на сједници ВОНС-а извјештава да ће Хрватска постати власник више десетака тисућа кућа, викендица и комплетних имања. Влада ће, каже министар етничког чишћења, “створити стратегију како у те објекте вјеројатно у овом тренутку због међународног права, уз привремена рјешења, али и привремена која ће силом прилика и тијеком времена постати трајна, доводити наше људе, оне из БиХ”, а нада се Радић и Хрвате из Аустралије.(...)

Након ослобађања земље ХДЗ хитро расписује изборе, с циљем да се побједничка еуфорија капитализира преко гласачких кутија. Уводи се листа за дијаспору, Туђман је јасан, само с једним циљем: “Интенција је да се преко те листе осигура за ХДЗ десет заступника јер сасвим је сигурно да ћемо у исељеништву добити 95 посто гласова.”

Проблем је што са Србима. Туђман тражи да се проведе попис припадника националних мањина. Милас му суфлира да је боље рећи “утврђивање броја”. Предсједник се слаже: “Да, утврђивање броја. Да”

Нетко domeће: “Ради заштите њихових права”

Упадица је попраћена опћим смијехом.”

Добро, сада ће то бити другачије

“Пројект аутхоцесџе Зајреб — Дубровник има велико међународно значење. Једноставно, из средишта Еуроџе на југ Еуроџе и у Азију моћи ће се доћи не возећи се кроз Србију!”

(др Јуре Радић у Глобусу, травањ 1998.)

“Валентић је ипак у дилеми: “Је ли политички опортуно да се утврди како имамо само три посто Срба у овом тренутку?”

Јер, каже он, такав податак ипак изазива асоцијације на етничко чишћење.” То је исти онај Никица Валентић који је након операције “Бљесак” изјавио: “Српски проблем у западној Славонији је ријешен. Нема више од тисућу преосталих људи, углавном старијих жена, и нема више од 300-400 особа које представљају некакве политичке факторе.“

То је музика за предсједникове уши. Новинар Игор Вукић Јуру Радића овако описује: “Улизујући се моћнику, подређени узима његове мисли, обликује их онако како их вођа жели чути и још их разрађује дајући им додир властите оригиналности” (3. 6. 2000 *Нови листи*)

Овдје ћемо опет позајмити цитат из једног другог хрватског тједника, *Feral Tribunea*, који је 4. српња 2003. објавио цјеловити стенограм Туђманова разговора са Јуром Радићем и остатком државног врха, на тему “етничког инжењеринга.” Новинар Ферала Ивица Ђикић текст почиње Туђмановим цитатом, тако карактеристичне синтаксе која ће остати у ушима свима који су живјели у његовој епохи.

“Имамо као шћо видитће, усћркос свему шћоме, какве сам вас имао и какви смо, сћворили смо војску којој се диве. Према шћоме, ријешитћ ћемо и шћо.”

“Овим се антологијским ријечима” — наставља Ђикић — “Фрањо Туђман 23. коловоза 1995. године обратио припадницима свог солдатског *establishmenta* што су се тог јутра окупили у Предсједничким дворима на Пантовчаку: цитиране Туђманове ријечи остале су записане у транскрипту што се — заједно са стотинама других записа који су настали на пантовчачким сесијама врховника и његових извршитеља — одавно налази у посједу Хашкога тужилаштва, а почетком овога тједна доспио је у посјед Ферала

лове редакције. Оно Туђманово “ријешит ћемо и то” односило се, заправо, на државно потицану и прилично насилну хрватизацију територија што је до почетка коловоза те 1995. године био у саставу тзв. Републике Српске Крајине. “Ријешит ћемо и то”, била је шифра за почетак широке акције цементаирања резултата етничкога чишћења што су га хрватске власти — уз несребичну асистенцију крајинских и београдских главешина — реализирале у операцији *Олуја*: послје војне акције ваљало је, наиме, радикално измијенити етничку слику ослобођеног и пустрог простора.

Окупила се, дакле, 23. коловоза 1995. у десет сати ујутро Туђманова војна врхушка коју су чинили министар обране Гојко Шушак, генерал збора Звонимир Червенко, генерал бојник Винко Врбанац, контраадмирал Давор Домазет Лошо, генерал-пуковник Јосип Луцић, генерал пуковник Имра Аготић, генерал-пуковник Петар Стипетић, адмирал Свето Летица и адмирал Даворин Кајић, но централна улога на састанку, међутим, није била намијењена ниједном од побројаних солдата, него цивилу Јури Радићу, тадашњем министру обнове и развитка, те врховниковом главном оперативцу за софистицирана питања етничкога инжењеринга. Насељавање опустјеле Крајине и дефинитивно “учвршћење хрватства” у дотад “нехрватским” крајевима биле су, наиме, главне теме сесије на Пантовчаку.

Подсјећамо, стенограм из Предсједничких двора о којему ће овдје бити говора настао је осамнаест дана по окончању *Олује*. Атмосфера више није нарочито еуфорична, али је примјетно свечарска и надасве радна. Требало је, наиме, смислити модел како да се у дјело проведе Туђманов напук изречен у кратком дијалогу с Јуром Радићем, дијалогу који би могао функционирати као гесло читавога састанка. “Војнић је”, вели Радић, “имао 76 Хрвата, а 7300 Срба.” Туђман му одговара: “Добро, сада ће то бити другачије”.

Врховник је свој план био наумио провести уз помоћ нове територијалне организације хрватских оружаних снага. На самом почетку састанка он казује овако: “Кад је ријеч о војно-управној устројби што значи у нас о подјели на зборна подручја како их до сада зовемо по именима, а и на размјештај јединица, након тога треба полазити, разумије се, прије свега, од геополитичког положаја и од стратешких интереса државе с обзиром на предвидљиве и могуће противнике и данас и у будућности. Али, исто тако треба полазити од тога да војна устројба може бити најдјелотворније средство рјешавања унутарњих потреба државе. Ми додуше немамо потребе, посебне потребе за рјешавање учвршћења постојећег поретка као што је то у многим државама, али у нас такођер има и то, рецимо на подручју Истре, али с обзиром на ситуацију какву имамо осло-

бођењем окупираних подручја, на демографску ситуацију, имамо потребе да нам управо војна устројба буде једна од најдјелотворнијих саставница у државној политици за рјешавање данашњег нашег битног проблема, а то је демографска ситуација Хрватске.”

Национални приоритет бр 1.

“На срећу, њамо није било Срба или их је било јако мало”

(др Јуре Радић о подручју Слунја)

“Због тога сам на овај састанак позвао потпредсједника Владе и министра за развитак и обнову, др. Радића” — пише даље у *Фералу* — “да за почетак ове расправе изнесе данашњу демографску ситуацију јер размјештај заповједништава, подручја, бригада других, школских институција итд., може бити веома дјелотворно и учинковито рјешавање те ситуације гдје ми имамо, тј. гдје требамо учврстити хрватство као што је у Истри, а с друге стране зато да што прије — данас се више не ради толико о промјени састава колико о томе да се поједина мјеста, поједини крајеви напуче. Јер, то значи ако ставите поједина мјеста, већа заповједништва, школске институције итд., то значи да долазе одмах десетине и стотине људи који ће морати ту основати и обитељи итд., и одмах имамо другу ситуацију, живот итд.” Након тога, ријеч узима Јуре Радић и износи своје идеје за “учвршћивање хрватства”.

Др. ЈУРЕ РАДИЋ: Доиста, у најкраћим цртама – мислим да нам је свима добро познато да након ослобођења Хрватске главни проблем у Хрватској је хрватски човјек. Једноставно сваки дан је све мање Хрвата из неколико разлога. Један је што су многи у исељеништву, протјерани у прошлост и политичким и господарским разлозима, а други је што се ево, задњих 40 година сваке године све мање људи у Хрватској враћа. Од 1953. године до данас број рођених у Хрватској је преполовљен. 1953. године је рођено око 100 тисућа, 98 тисућа и нешто, а прошле године 48 тисућа, дакле, двоструко мање. То је сасвим сигурно нешто што ћемо и у војсци осјетити кроз неко вријеме кад буде пуно мање оних који су способни носити пушку. Али најгора ствар у томе је врло, врло неповољан распоред тог пучанства, дакле оног становништва којег имамо. Тако да имамо на хрватском тлу простора који су готово црне мрље, у којима готово да нема Хрвата. То је наравно посљедица великосрпске смишљене политике која је хтјела, намјерно хтјела припремајући ову агресију испразнити просторе и кад гледамо данашњу

слику Хрватске, рачунајући нешто што је можда чак и предухитрено рачунати да се сви људи врате у своје куће, што је врло, врло тешко, вјеројатно се неће сви вратити, многи су се снашли у просторима својег прогонства. (...) **И у том редослиједу по ранговима критични простор је онај простор који на најужем дијелу заправо цијепа Хрватску и гдје су ти који су смишљали у Београду и другдје то хтјели направити. Дакле, с нашег гледишта простор првог приоритета за напучивање су бивше опћине Вргинмост, Војнић и дио карловачке опћине. Дакле, подручје Петрове горе и око те горе. На том простору прије рата, дакле те три опћине, то је на овој карти — ово што је јако црвено истакнуто, на том подручје је живјело 4 тисуће 259 Хрвата, само 4.259 Хрвата, а 26 тисућа 298 Срба. Дакле, готово потпуно празан простор и национални приоритет број један је то подручје напучити Хрватима и направити колико је год могуће да се направи један баланс. Мислим да се морамо оријентирати на то да ове градиће који тамо постоје а то су Вргинмост, Војнић, нека мало већа села као што је Вељун, Крњак итд., да се у њима развијају и господарски погони.**

ПРЕДСЈЕДНИК: Немамо времена за то, ти изнеси ситуацију, па ће се донијети одлуке.

РАДИЋ: Критична точка је то. Једнаког ранга критичности је простор испод тога, слуњски простор у који треба вратити Хрвате. Он је такођер прилично празан али насрећу тамо није било Срба или их је било јако мало. Дакле, једнаког ранга данас с нашег гледишта је тај простор овај црвено-плави на том најужем дијелу Хрватске гдје је Хрватска била потпуно расјечена. Слиједећи приоритет, трећи по рангу, овисно о томе да ли укључујемо у разматрање и подручја Херцег-Босне, односно Босне и Херцеговине или не. Може се ротирати више према дубини Хрватске или мање. Дакле, ако ослобођени простор ливањског дијела, гламочког, купрешког, граховског и дрварског буде у будућности Хрватима насељен онда мањи значај добива подручје книнског рецимо простора.

ПРЕДСЈЕДНИК: Ако када буде.

РАДИЋ: *Зашо је шо на вама одлука да ли ће бићи или неће.* Ако не, онда је једнако тај трећи приоритет потпуно све од бивше опћине Доњи Лапац и Книн. То су двије пограничне опћине које се протежу уз хрватску границу и у којима такођер није било готово ништа. У Книну је рецимо било 1.660 Хрвата, у Србу 29, у Дољанима ни један, у Доњем Лапцу 14.

ПРЕДСЈЕДНИК: Да ли знаш колико је било послије Другог свјетског рата отприлике?

РАДИЋ: У Книну је било 60 посто Хрвата послије Другог свјетског рата, имам податке али немам их сада код себе.

ПРЕДСЈЕДНИК: Шта, 60 посто?

РАДИЋ: Да, 60 посто Хрвата у самом граду Книну, само Книн је тада био мали. Дакле, читаво ово подручје двију опћина Доњи Лапац и Книн, то је погранично кључно подручје потпуно испражњено Хрватима. Не знам, мислим да је занимљив податак, национално најчишћа опћина у Хрватској је била опћина Доњи Лапац са 99 и нешто посто Срба. Нема ни једна опћина у Хрватској преко 98 посто Хрвата, прије рата по попису од 1991. године, ни једна нигдје. Има у Херцеговини. У Херцеговини имају четири опћине...

ПРЕДСЈЕДНИК: Ни у Загорју нема.

На овоме ћемо се мјесту накратко зауставити само како бисмо констатирали Радићеву срећу због чињенице да у слуњској опћини “није било Срба”, потом да бисмо утврдили како се Туђман и његова дружба хладнокрвно баве размјештањем људи у другој држави (Ливно, Гламоч, Купрес, Грахово и Дрвар), те како бисмо примијетили да се подручја која треба населити Хрватима прилично прецизно поклапају с подручјима која су дехуманизирана током Олује. Дехуманизација је притом укључивала стотине ликвидација српских цивила, одлазак двјестотињак тисућа људи који су ХДЗ-ову режиму били непожељни због погрешних имена и презимена, пљачку и спаљивање између петнаест и двадесет тисућа српских кућа... Циљ набројаних активности био је јасан и јасно изречен: да Крајина, наине, никад више не буде већински српска... “ закључује Ђикић.

“Бит приче је успоставити демографску слику која нам треба” лапидарно и посве точно говори Радић Туђману, говорећи о Вуковару.

Замисао становитог пресељавања

“Нама независна Босна никако не одговара”

(Никола Кољевић Туђману)

Каква је специфична особна тежина нашега неимара у тој причи? Велика, али Јуре Радић био је само извршитељ. Додуше, врло важан извршитељ једне накарадне замисли. Оне, према којој ће “хумана размјена становништва” бити темељ тисућугодишњег мира. Ако Јури Радићу припада једна пародија *Мосџа на Жейи*, онда нема никакве сумње да би “На

Дрини Ђуприја” могла припасти само Туђману. Али не треба сметнути с ума да Радић каже Туђману — *“Зашто је то на вама одлука да ли ће бити или неће.”* Туђман је, међутим, одлуку хоће ли то бити или неће донио већ давно, јако, јако давно.

Идеја “хумане размјене становништва” први је пута назначена и службено забиљежена на састанку Фрање Туђмана са делегацијом ХДЗ-а БиХ, одржаног у Загребу, 27. просинца 1991. године. Прије рата у БиХ, и прије почетка двосмјерне сеобе. Обраћајући се колегама из БиХ, Туђман им образлаже да ће се једнога дана добар дио њих наћи у хрватској држави: “Као што смо искористили овај повијесни тренутак да створимо самосталну Хрватску међународно признату” каже Туђман, “тако мислим да је вријеме да искористимо, да окупимо хрватско национално биће у максималним могућим границама. Да ли би то било баш 30 опћина или 28 — то је чак са тог гледишта од мање важности...” Но, објашњава им, та Хрватска неће ићи до Дрине, јер је то неизводиво. Али домаће, врло обазриво, та ће држава зато бити доминантно хрватска.

”И ви бисте жељели и ја са вама како бисмо могли обухватити све Хрвате, али мислим да би било нереално да поставимо овако, да кажемо нека Срби узму српске дијелове а били су пристали и један и други чак на становито пресељавање...” Из стенограма није видљиво на кога је Туђман мислио када је рекао да су “и један и други пристали на становито пресељавање”, али је логично претпоставити да је ријеч о људима из српског врха. Туђман овдје још преплиће језиком, још увијек замуцкује и гута поједине синтагме зато што још није посве сигуран на какав ће одјек наићи његове идеје. Зато иде корак по корак.

”Оваква хрватска држава” — додаје предсједник “нема увјета за живот, али хрватска држава чак са границама Бановине има, особито са побољшаним границама...”

Само мјесец дана касније, 8. сјечња 1992. године, Туђман се састаје са Николом Кољевићем, једним од лидера босанских Срба и чланом Предсједништва БиХ. Састанку присуствује и Фрањо Борас, такођер члан предсједништва БиХ.

Туђман Кољевићу тумачи подјелу Босне и размјену становништва: “У начелу, значи, оваква једна начелна сугласност да треба бити предусретљив у смислу територијалног разграничења, и то је прихватљиво јер код тога повијест показује да је понекад требало чак не само такво разумијевање, него понекад и размјене пучанства”

Туђманова синтакса још увијек открива становиту нелагоду. Галиматифас-изрази “оваква једна начелна сугласност” и “понекад је требало чак не само такво разумијевање него понекад и размјене становништва”, та

појмовна и стилистичка чорба балканског етничког чишћења, зачињена са зерицом *talleyrandovske* дипломатичности, показује да је Туђман свјестан застрашујућих импликација свога плана, али да је увјерен да је такав план неминован, штовише, да је управо он темељ хилијастичке среће Хрвата и Срба, и да ће то разумјети и они с друге стране стола.

И ту, дакако, не гријешу.

Шекспиролог-политичар, Никола Кољевић, узвраћа новоме хрватскоме Бану с пуним разумијевањем:

”Нама независна Босна никако не одговара, јер она нас, а мислили смо и хрватски народ, доводи у ситуацију да смо одвојени од својих матица. И једном, ако Босна добије независност, као што је сада затражила, ситуација и за српски и за хрватски народ је запечаћена, односно она је у рукама неких других. Она више није у нашим рукама...”

Осам мјесеци касније, на састанку с представницима ХДЗ-а те хрватским представницима из БиХ, 17. рујна 1992. године, Туђман понавља своју мисао водиљу, “да са Србијом створимо некакве такве односе да дође до тога да је у њиховом и нашем интересу, да дође чак и до становитог пресељавања пучанства да би се једном створили нормални односи...” То “становито пресељавање да би се створили нормални односи”, е то је прави задатак Јуре Радића. Точније, учвршћивање резултата тог пресељавања.

Тисућугодишњи мир

“... Овакве насилне, ња и ѣноцидне ѣромјене, какве су извршене и ѣо окончању Друѣоѣ свјетскоѣ раша, доносе увијек двостране ѣосљетке. С једне стране, неизбјечно ѣродубљују ѣовијесне разгоре, разјарују међунационалну мржњу и ѣошичу освешничке ѣориве, ѣа са свиме ѣиме ѣридоносе одржавању међународне зашѣтностѣи и избијању све нових и нових сукоба. С друѣе стране, доводе до еѣничке хомоѣенизације ѣојединих народа, до веѣеѣ склада националноѣ сасѣава ѣучанствѣа и државних ѣраница ѣојединих земаља, ѣа ѣо може имаѣи ѣозиѣивне учинке на креѣања у будућностѣи у смислу смањивања разлоѣа за нова насиља и ѣовода за нове сукобе и ѣошресе”.

(“Беспућа”, поглавље 4, Сведобна свеудиљност геноцидне чинидбе, страница 164, Накладни завод Матице хрватске, Загреб 1989.)

“То што је трагедија за човјека, за обитељ, за поједине крајеве, највећа трагедија што може бити, у становишном смислу у разграничењу између народа ствара чак и неке повољније околности за оцшанак”

(Фрањо Туђман, 21.9. 1993. у разговору с делегацијом Хрвата из БиХ)

У горња два цитата није тешко примијетити запањујућу сличност: геноцид, пише Туђман у *Бесџућама*, “неизбјежно продубљује повијесне раздоре” али, с друге стране, може бити и користан јер доводи до већег склада националног састава пучанства и “смањује разлоге за нова насиља и поводе за нове сукобе и потресе”. У истом синтактичком сложају Туђман описује своју реалну политику представницима ХВО-а: “То што је трагедија за човјека” у разграничењу између народа “ствара чак и неке повољније околности за опстанак”!

На овај несхватљиви интелектуални скандал у Хрватској годинама нитко није реагирао. Разлог тому је, вјеројатно, чињеница да Туђманова *Бесџућа* нитко није ни прочитао.

У разговору са изасланством ХВО-а Посавине те опћина Равно, Чапљине и Столица, одржаном у Предсједничким дворима 21. рујна 1993. године, Фрањо Туђман, дакле, не замуцкује и не околиша. Овога пута на дјелу видимо човјека чија је идеја стекла легитимитет, човјека лишена сумњи.

“Нама би било у интересу” каже Туђман без замуцкивања, “да те прогане људе, Хрвате из Босанске Посавине, паметно населимо у оним хрватским подручјима гдје би се најлаганије прилагодили и гдје нам требају због демографске политике...” Самосвјесни државник сада већ врло детаљно наводи правце размјене. Види се да је Посавину размијенио за етнички чисту Крајину. “Према информацијама с којима смо располагамо, око 140 тисућа Хрвата је било у Босанској Посавини, али се говорило о томе да је у тим ратним околностима већ око 100 тисућа протјерано, напустило Посавину. Је ли то точно или није — не знам. А Срби говоре да су они већ примили у та подручја Босанске Посавине око 40 тисућа Срба из Хрватске. И сада кажу: хоћете ли да вам их враћамо?...”

Логика ово питање сврстава у тзв. реторичка. Желимо ли назад Србе? Па јесмо ли луди да их примимо опет? Па наравно да нисмо... Па што је онда Посавина за тај добитак...

Они морају остати, тамо, макар и на хрватским просторима. Јер, ријеч је о геополитичким прекрајањима која ће напослетку довести до онога што ниједан хрватски Вођа у повијести није успио: велике, трајно одрживе и компактне хрватске државе, не против воље Срба, него уз њихову сугласност, дапаче, и активну помоћ. Хрватска више неће бити кифлица, него ће добити и задебљања код Уне, у Турској Хрватској, Цазину и Бихаћу, у

Херцеговини. "Ја сам казао нашим људима" каже Туђман, "Изволите ове избјеглице населити у та подручја, Тасовчића, Столица, да буде хрватски човјек, хрватски народ тамо присутан, па ћемо онда видјети у пракси разграничења у будућности, и онда ће бити важно тко је тамо..." Туђман износи и филозофски темељ своје политике. Јер, он није тек пуки политичар, он је државник, мислилац, филозоф — он је по саморазумијевању хегелијански Агент свјетскога ума, инструмент умне повијести која, како каже њемачки филозоф, "није тло среће". "Тај ужасан рат, то што је трагедија за човјека, за обитељ, за поједине крајеве, највећа трагедија што може бити, у становитом смислу у разграничењу између народа ствара чак и неке повољније околности за опстанак појединих народа у будућности..." каже Туђман. "Тих 100-200 тисућа Хрвата учврстит ће хрватски териториј, овдје од Истре до Барање, разумијете, када завршимо то итд. Тако да није свако зло само за зло али га морамо и овдје искористити". Још детаљније: "Ма колико год нам та Босанска Посавина политички економски значила, ако ми добијемо границе Нови Травник, Бусовача, Бихаћ, и ако добијемо за то очишћену Барању, ми можемо одустати од већег дијела Посавине" (Записник са састанка предсједника Републике др Фрање Туђмана са мр Матом Бобаном, предсједником Хрватске Републике Херцег Босна одржаног дана 28. 11. 1993. године)

Туђману, видимо, није стало до идеје "Сви Хрвати у једној држави" него "Што више Хрвата у што хрватскијој Хрватској".

"Једну трећину пучанства почистити, што би била нека логика..."

"Схватишите да је ово револуција која има све компоненти револуције"
(Гојко Шушак представницима ХВО-а у Загребу 1993.)

Јуре Радић, видјели смо, савршено схваћа и савршено проводи ту политику. Он у новинама излаже да се Срби у Лапац могу вратити када се Хрвати буду вратили у Какањ, иако је на ВОНС-у и у Уреду предсједника већ чуо да се Хрвати тамо не требају враћати, јер је таква хрватска државна политика.

Радић, дакле, обилази терене, учвршћује новим становницима Хрватске вјеру у трајност постигнутих рјешења, смишља конструкције које ће ту трајност јамчити, даје јавне изјаве које ће, у гранићевској формули — "задовољити свијет а остварити зацртане циљеве" — сачувати и овце и новце.

Je ли Јуре Радић Туђманов Eichmann? У неком смислу два су човјека одрађивала исти посао. Рјешавала су проблем етнички непожељне мањине. У смислу казног законика тај се посао, међутим, супстанцијално разликовао: Adolf Eichmann је одговоран за казно дјело геноцида, Радићу се може ставити на терет “хумана размјена становништва” односно, према оптужници Трибунала, “циљ удруженог злочиначког потхвата био је трајно уклањање српског становништва с ослобођених подручја силом, застрашивањем, присилним расељавањем, одузимањем или разарањем имовине”. Слободна Далмација пише, пак, да је Јуре Радић, “бивши министар градитељства, обнове и развитка и стручњак за мостове, у дослуху с државно-војним врхом, наводно, организирао механизацију за “сравњавање” терена и уклањање доказа о злочинима.”

Једном приликом, Марија Тодорова апелирала је на интелектуалце запада да не тривијализирају злочине изједначавањем Милошевића и Хитлера, иначе врло популарном успоредбом. “Ако је Милошевић Хитлер — онда је Хитлер Милошевић”, напоменула је Тодорова. Ако су Милошевићеви злочини равни Хитлеровима, онда су Хитлерови злочини равни Милошевићевима — но тко би разуман рекао да су Жидови или Цигани у Другом свјетском рату под Хитлером прошли онако како су Хрвати или Муслимани прошли с Милошевићем?

Тко би, дакле, положај Срба под Туђманом могао изједначити с оним под Павелићем? Или под Хитлером? Онда не би било ваљано ни Радића изједначити с Eichmannom. Такве су, преснажне метафоре, контрапродуктивне јер стварају ефекат супротан жељеном. Хтијући потенцирати неко зло изнад границе које оно објективно досеже, тривијализирамо неко друго зло у оним границама у којима се оно доиста догодило. Како, дакле, Туђман није Хитлер, ни Радић није његов Eichmann.

Истини за вољу, под неким околностима можда би зло Другога свјетског рата и пораћа било успоредиво са злом нашег времена.

“Схватите” рекао је Гојко Шушак представницима ХВО-а у Загребу осмог ожујка 1993. године, “да је ово револуција која има све компоненте револуције коју је сватко имао у повијести, само у свакој револуцији у повијести су издајце кажњене, убијене, а највише је хероја погинуло. Херој у рату је деструктивна особа у миру, не зна се снаћи. Код нас су сви преживјели и *с тиме треба изаћи на крај*. Ми себи нисмо могли приуштити поновно 1945. па једну трећину пучанства почистити, *што би била нека логика...*”

Види се да би “по некој логици” Шушак почистио трећину становништва, само то не би могао приуштити. Наша је логика, дакле, остала иста, само се међународни контекст промијенио. На жалост, помислио би Шушак. Но, пуки умишљај ипак не можемо третирати равним изведби.

Don't worry, Be Happy!

“Он у свакој ситуацији налази неки нов, скривен, здравом разуму и пријродном пуку - али и злурадим фаризејима — недокучив разлој безбрижности и оишимизма”

Радић, дакле, није Eichmann — осим у чињеници да је његов приступ Злу једнако баналан као и Eichmanov.

“Зло је банално када су мотиви за његов настаак сувишни” каже једна дефиниција Hannah Arendt. Нема метафизике. Нема дубине. У Радића нема ни мржње — само користољубље; ако је у једној конјунктури пожељно Србију замишљати као прометно слијепо цријево, а у другој као велико градилиште, Јуре Радић ће заговарати оба рјешења, дакако у тренутку када се тај заговор исплати, јер у обје констелације он жели извући неку корист... И то је, чини се, једини субјективни мотив његова дјеловања. “Албанци нису нама пријатељи” каже он у једној пригоди Туђману. “Ту неки криво размишљају. Нама су пуно више пријатељи Срби него Албанци” (*Нови лист*, 3. 6. 2000)

У другој прилици, Радић тражи начина да се од Европе до Азије путује не прелазећи Србију; у трећој исказује срећу јер у Слуњу прије рата није било пуно Срба. Који је прави Јуре Радић?

Сва три. Проматрати Јуру Радића као конзистентног политичког мислиоца ћорав је посао. Јуре Радић је нешто што у Русији остентативно прецизно зову “конјунктуриста”. Но он је врло опасан јер је на све спреман, а спреман је на све јер му ништа не представља препреку. Нарочито не савјест.

“Сватко је” каже Hannah Arendt, “за себе могао одлучити хоће ли бити добар или злочинац у Auschwitzu. И ова одлука не овиси о томе је ли нетко Жидов, Пољак или Нијемац, нити је икада овисило о томе је ли члан СС-а.”

“Да је, којим случајем, рођен и пола стољећа прије, а рођен је 15. рујна 1953. у Башкој Води, др. Јуре Радић, предстојник Уреда предсједника Републике, свеучилишни професор, бивши министар и још више бивши министрант, те брижни отац петеро дјеце, био би предодређен за водеће положаје. Добре су му виле, при рођењу, подариле оријашки стас, тјелесну снагу и благу нарав, а све су те врлине, по истраживањима Е.В. Godwina, из 1915. године, изврсне препоруке при избору вођа” пише у феноменолошком тексту о Радићу, исписаном давне 1993. године, др Славен Летица. Јуру Радића Летица приказује као Видовњака — оријаша којему се Хрватска свакога дана указује као “идеализирана Дјевица или Госпа из метафоричког Међугорја или младалачке маште.

“На ту метафору” вели Летица, “упућује већ и сама појава нашега јунака: импозантног, готово горостасног, Изасланика, чија свака мисао, геста и осмијех као да хоће казати: Don't worry, be happy! Без обзира на то говори ли на какву локалне сијелу ХДЗ-а, као Изасланик Предсједник на једноме од многобројних и сваковрсних покровитељстава или као активист — масовик, др. Јуре Радић увијек зрачи истим, добродушним, симпатичним, дјетињастим и помало површним оптимизмом.

Пјевном, сакралном и театралном реториком, која судионика нео-дољиво подсјећа на пригодне свећеничке проповиједи, пуне непретенциознога просвјетитељског труда, стварне или глумљене доброте и побожности, он у свакој ситуацији налази неки нов, скривен, здравом разуму и припростом пуку — али и злурадим фаризејима — недокучив разлог безбрижности и оптимизма.

У томе погледу његов јавни дискурс на изванредан начин обогаћује плуралистичко и стилско шаренило хрватскога посткомунистичкога говорништва.”

Црвени и црни

“Тај неимар најзаслужнији је што Хрватска на удаљености од 800 метара има чак два моста у подручју Масленице”

(Слободна Далмација)

Ми данас с потпуним поуздањем можемо навести разлоге безбрижнога смијешка који се Славену Летици прије четрнаест година чинио тако загонетним. То је смијех човјека који игра на сигурно, који не може изгубити, који је спреман прилагодити се свакој ситуацији. У Летицином тексту већ је исписан одговор, но он је формулиран помало питијски па га Летица не зна дешифрирати. Он, наиме, наводи да Радић “слуша и три године лаичке теологије и Више богословне школе” док је на факултету “предсједник Социјалистичког савеза студената и делегат своје ћелије ССРН-а у Градском одбору”...

Радић надаље, “1988. године објављује књигу Седам тисућљећа градње мостова у Југославији... Године 1990. постаје предсједник СИЗ-а за знаност, а 1991. предсједник је Скупштине загребачког свеучилишта. У међувремену је именован помоћником министра знаности, технологије и информатике, а врло скоро и самим министром истог министарства... И на крају ријеч-двје о јавним признањима које је примио: у социјалистичкој Југославији одликован је Орденом рада, а у независној Хрватској носитељ је и Споменице Домовинског рата...”

И гле. Јуре Радић доиста је власник Ордена социјалистичког рада; дође ли вријеме, можда ће га опет окачити на свој ревер. Јуре је Радић, дакле, једно тијело а двије душе: он је каптолски лаик који сједи у социјалистичким организацијама, он је и гвелф и гибелин, црвени и црни, Montechi и Capuletti... Како изгубити с таквом подјелом карата? С фигом која се непрестано држи у цепу? На тој рулети његова је боја стално на добитку. Јуре Радић сам покрива цијели спектар хрватског политичког mainstreama у задњих сто година: он је кршћанин, радићевац, социјалист, херој социјалистичког рада, хисторик југославенске и пионир хрватске мостоградње, он је Туђманово рјешење које помирује десну и лијеву струју у ХДЗ-у...

Стручност? Што ће му уз такве политичке епитете стручност. Ево што о Радићу пише Даворка Блажевић из *Слободне Далмације*. “Тај неимар најзаслужнији је што Хрватска на удаљености од 800 метара има чак два моста у подручју Масленице. Нови бетонски, изграђен 1997. на дистанцираној локацији, с никад прецизно необзнањеном цијеном (службено је, наводно, коштао 9 милијуна долара), и буробранима, успркос којима је просјечно годишње мост затворен због вјетра чак 600 сати. Други, алтернатива буроосјетљивом “Радићевом”, преко Новског ждрила, обновљен је и поново отворен у липњу 2005., а тај је “луксуз” државу коштао укупно 62 милијуна куна. Та “разиграност” нашег прекаљеног мостоградитеља с изнимним сензибилитетом за климатске (не)прилике у грађевинарству (насеље у Карину гдје ни трава не расте), спада у његове референције које га трајно квалифицирају као бр. 1 у дизајнирању националног инфраструктурног “накита”..”

Данас видимо, да је Јуре Радић и човјек који гради нове мостове сурадње на Балкану. У том смислу Радић је идеал тип “Јунака нашег доба” из епохе балканских ратова: интелегентан, прилагодљив сваком режиму, лишен чвршћих увјерења, сугласан са злом, у срцу помало шовинист али нипошто не под сваку цијену, спреман — ако се то добро плаћа — премошћивати Јарун као и Аду Циганлију, свјетове као и свјетоназоре, идеале као и идеалисте...

Јуре Радић и остали ликови његове епохе ипак нису никакви аутономни злочинци, индивидуално криминогени карактери, ломбровозски рођењени злочинци. Идеја о пресељењу становништва идеја је двију злочиначких колективних памети, српске и хрватске, па је њено остварење наиндивидуалан чин. С Радићем или без њега, та би епоха окончала једнако — сеобом становништва. “Сви смо ми Јуре Радић”, рекло би се.

У том је смислу fair да га српска чаршија титулира “великим неимаром”; па то је посао на којему су заједнички и здушно радили. И да ни-

је Хашког суда, нитко се више не би сјетио да у тој работи види ишта зло-
чиначко. Јер, темељи консензуса на којему је она настала чвршћи су од
било које конструкције неимара Радића...

Spomenica za župu Slunj

Grad Slunj

Mile Magdić

Narodne novine br. 203 i 204
3/4. rujna 1912.

Ispod Slunja, na desnoj obali Slunjčice ili Slušnice i nedaleko od mjesta, gdje pomenuta rijeka s jakim šumom pada u nižu Koranu, vide se još i danas na visokoj hridi smeđave podrtine istoimenoga Frankopanskoga grada, koje svjedoče o drevnoj starini.

Kako se razbira iz slike grada Slunja iz druge polovine XVII. vijeka, što je otisnuta u Valvasorovu djelu *“Die Ehre des Herzogthuma Krain”*, knjizi XII. str. 66., bijaše grad sagrađen na dva kata i u obliku sedmokuta te okružen čvrstim zidom, utvrđenim sa četiri kule. Povrh gradskoga krova dizao se u vis dvokatni drveni čardak, u kojem je bila obdan i obnoć straža, tako da se neprijatelj ni sa koje strane nije mogao neopažen približiti gradu. U grad ulazilo se kroz drveni čardak, koji stajaše pred gradskim zidom, okrenutim prema Slunjčici. Na čardak išlo se drvenim ljestvama, a odavde dizivim mostom do gradskih vrata, koja su bila namještena gotovo u visini prvoga kata. Usred gradskoga dvorišta bila je cisterna, koja je sada zasuta. Kod pada Slunjčice u Koranu stajaše jedna stražara uz drveni mlin, a preko Slunjčice vodio je u grad mali drveni most.

Sada stoje još samo vanjski zidovi gradine, a u unutrašnjosti sve je porušeno. Bilo bi vrijedno, da se podor slavnoga Slunja sačuva bar onakav, kakav je sada.

Za vrijeme turskih provala u Hrvatsku, kad je na Krajini bilo neprekidno četo- vanje i strahovito klanje, bio je grad Slunj jedan od najvažnijih krajiških gradova, jer je iza leđa stražio krajiške gradove, Tounj, Oštarije i Ogulin, s cijelom Kraji- nom. Stoga i nazvaše kranjski staleži u jednom pismu od 20. ožujka 1613., upra- vljenom na nadvojvodu Ferdinanda, grad Slunj ključem Hrvatske i Kranjske. Iz onoga vremena potječe i pjesma, koju Turci u bosanskoj Krajini još i danas pje- vaju i koja glasi:

"Da nam nije Slunja i Tovunja,
I Modruša pod brdom Kapelom,
U ravnici Oštarije crkve:
Sve bi tursko do Ljubljane bilo."

S razvalina otvara se prekrasan pogled na vodopade Slunjčice, kojih ima pre- ko pedeset što velikih, što malih i koji su različita lika. U oči udaraju osobito dva: onaj najveći, što se neprekinuto s jakim šumom strmoglavljuje dvadeset po pri- lici metara duboko, razvaljujući, što niže sve to više, ždrijelo svoje, i drugi blaže ćudi, što u nevidivo pljuska po hridi, preko koje se prelijeva na sve strane, tvo- reći sliku ogromne graste s bijelim cvijećem. Divota toga prizora ne da se opisa- ti. Čitave bi sate mogao čovjek proboraviti na razvalinama, gledajući to čudovište od prirode.

Ne zna se, tko je i kada je sagradio grad Slunj, jer o tom ne govori niti koji spo- menik, niti koje pismo. O gradu Slunju nemamo uopće pouzdanih historijskih vijesti sve do XIV. vijeka.

Dne 2. ožujka 1323. darovao je kralj Karlo Robert krčkomu knezu Fridriku III. župu Drežnik s gradom Slunjom, ali ne za sva vremena, nego samo dotle, dok se kralju bude htjelo. Tako postade grad Slunj svojinom silnih i bogatih krčkih knezova Frankopana.

God. 1390. založi Ivan Frankopan V. grad Slunj svomeu rođaku Pavlu knezu Zrinjskomu za dvije tisuće dukata uz pogodbu, da može grad u svako vrijeme is- kupiti, i da mu bude slobodno u slučaju ako bi se Pavao Zrinjski predao bosan- skom kralju Stjepanu Tvrtku I., ili ako bi Bošnjaci počinili gradu Slunju kakovu štetu, nadoknaditi si sve počinjene štete dohodcima grada Zrinja i njemu pripa- dajućih posjeda.

Kad je Ivan Frankopan V. godine 1393. umro, naslijedio je grad Slunj njegov sin Nikola Frankopan IV. U njegovim rukama ostao je grad, premda ga je Sigus- mundov protukralj Ladislav Napuljac ispravom, izdanom dne 15. rujna 1406., darovao bio velikomu vojvodi bosanskom Sandalju Hraniću, koji međutim nije bio kadar oteti ga Frankopanima.

Preuzr. Ordinariji,
Lokalji, presb. assistens
Izraic, dekan
Petovar, poddekan

Preuzr. nadbiskop,
dekan Lokalji,
presb. nač. Šumenja

Ministar. Mile Magd.
z Slonja gremialista

Čeperić, žpk Laborski
(dekan)
Štuparić - poddekan

Poslije smrti kneza Nikole (26. lipnja 1432.) upravljali su zajednički gradom Slunjem svi njegovi sinovi, dok nije god. 1449. u Modrušama došlo do diobe ogromnih Frankopanskih imanja. Tom zgodom pripadne grad Slunj knezu Dujmu Frankopanu IV, koji tako postade osnivačem slunjske loze Frankopanske. Od toga vremena nazivali su se gospodari grada Slunja "Slunjskim grofovima". Unuk Dujmov knez Juraj II. stekao je velike zasluge za obranu grada Slunja od Turaka. Zadnji grof slunjski bijaše Franjo Frankopan I., koji je umro dne 2. prosinca 1572. Još za njegova života dobio je grad Slunj i istoimena varoš posadu od trideset njemačkih sluga. No tadašnjem karlovačkom generalu Ivanu Lenkoviću činilo se, da je ta posada za obranu i varoši i grada Slunja preslaba, pa je stoga god. 1563. predložio, da se varoš i samostan poruše a svih trideset njemačkih sluga metne u sam grad. Taj predlog Lenkovićev nije međutim izveden.

God. 1572. popravljen je grad Slunj na carske stroškove, a mjeseca kolovoza iste godine potuče karlovački general Herbart Auersperg pod gradskim zidinama Turke, koji su namjeravali podsjedati grad. I naredne godine 1573. dođoše Turci pod grad Slunj, ali ih protjera kapetan Ivan Vojković, ubivši u onoj sječavi svojom rukom njihovoga vođu Kara Mehmed-agu. U ono doba bila je u Slunju posada od samo dvadeset haramija, zbog čega su štajerski, koruški i kranjski staleži mjeseca kolovoza 1577. na svojem sastanku u Beču kod cara Rudolfa II. zahtijevali da se s obzirom na neprestanu tursku pogibao posada toga eminentno važnoga krajiškoga grada pojača sa 130 haramija. No tomu se zahtjevu nije udovoljilo, što se je uskoro ljuto osvetilo. God. 1578. naime dođoše Turci u velikom broju pod Slunj, osvojiše varoš i popališe sve do gradskih zidina. Tom zgodom izgori i franjevački samostan, što je stajao na onom mjestu gdje se današnji dan nalazi katolička župna crkva. Kad je samostan bio već napola razoren, branio se je još u njemu očajno jedan jedini Franjevac, pošto mu bijahu svi drugovi poginuli.

Povodom toga događaja dozvoliše štajerski, koruški i kranjski staleži još iste godine 1578. na saboru u Brucku za popravak Slunja 5.000 rajnskih forinata i osnovaše u njemu posebnu kapetaniju. Podjedno izjaviše staleži, da im je mnogo stalo do Slunja, jer ako on padne, past će i Dabar, Otočac, Brinj i Jasenica, pa bi stoga trebalo povećati njegovu posadu sa 150 konjanika. S dozvoljenim novcem utvrđeni su god. 1581. iznova varoški zidovi i samostan sv. Trojice, kako je to svjedočio natpis urezan u kamenu nad glavnim gradskim vratima. Toga kamena više nema jer su ga po svoj prilici upotreбили, kad su zidali žitni magazin povrh Korane. No sve te utvrde bijahu uzalud, jer dne 27. veljače 1582. navališe Turci obnoć na slunjsku varoš, popevši se na ljestvama preko zidova, te je popališe i odvedoše sa sobom trideset osoba i velik plijen, dok su se ostali varoški žitelji zaklonili u sam grad, koji je i taj put odolilo turskoj sili.

Iza toga nesretnog događaja istom dobio je grad Slunj jaču posadu, pa su ga odsele stražili četiri vojvode i 100 haramija. Dne 6. listopada 1585. potuklo je

2.000 karlovačkih krajiških vojnika pod zapovjedništvom karlovačkoga generala Josipa grofa Turna u Močilskoj dolini kod Slunja hametom 9.000 Turaka, koji su se preko Ogulina iz Kranske vraćali s robljem i bogatim plijenom. Tu poginuo turski vođa Deftendar paša i mnogi turski i vlaški poglavice, među posljednjima Milosav od Rakovca, Vujica Malaković od Zakrižja i harambaša Pritković, Radešić i Bilenić, dok su se mnogi dobavili sužanjstva. Spominjem tu bitku ovdje samo stoga, što se je u njoj s Turcima borio i veći dio posade Slunjske.

Turci dođoše god. 1585., 1622., 1632., 1635., 1636., 1649. i 1664. opet pod Slunj, ali se svaki put vraćahu krvavih glava.

U Valvasorovu djelu "Vie Ehre des Herzogthume Krain", knjizi XII. str. 66. do 68. spominju se kano zapovjednici grada Slunja: dva Hreljanovića, Malagrudić, Delišimunović, Muravić, Ljudevit barun Ramschüssel i Franjo Hranilović, a kano porkulab Vid Muretić.

Valvasor piše, da je u koliko je mogao doznati — prvi zapovjednik u Slunju bio Senjanin Vinko Hreljanović, koji se je vazda viteški ponio i na kopnu i na moru. Pripovijeda nam za njega, da je bio kazni radi premješten iz Senja u Slunj, što je kano vojvoda senjski oteo u Mandrinskoj luci na otoku Pagu mletačku galiju i dao ju potopiti u Senjskoj luci kao kule sv. Save.

Zapovjednik Ivan Malagrudić, rodom također Senjanin, bijaše čovjek male-na stasa, ali junačkoga srca. O njemu zabilježio nam je Valvasor ovu zanimljivu pripovijest: Jedan veoma jak i velik Turčin, koji bijaše na glasu vojnik, pozove Malagrudića da mu iziđe na megdan junački. Obojica se sastanu, pošto su najprije obje stranke izmijenile taoce, na jednome brežuljku nedaleko od Slunja i na očigled mnogih kršćana i Turaka započne megdan. Turčin potegne Malagrudića sabljom, no ovaj zaustavi nožnicom svoga paloša udarac tako, da se je Turčinova sablja prelomila na dvoje. U taj čas proburazi Malagrudić svojim palošem Turčina, koji ga u padanju pograbi za ruku i sa sobom povuče na zemlju. Nakon oduljega hrvanja na zemlji izbije napokon Malagrudić na smrt ranjenom Turčinu onu polovinu njegove sablje iz ruke i odsiječe mu njom glavu. Iza toga razidoše se mirno i Turci i kršćani. Turci veoma žalosni, a kršćani kličući od veselja.

Kako doznajemo iz Lopašićevih "Spomenika hrvatske krajine", knjige II. str. 97, bijaše Ivan Malagrudić zapovjednikom u Slunju god. 1620.

Po zapovjedi kralja Leopolda I. pošla je god. 1657. iz Graza posebna komisija u grad Slunj, da razvidi njegove utvrde. U toj komisiji bio je i carski inženir Martin Stier, koji je načinio dva plana i dvije upravo prekrasne slike grada i varoši slunjske i tamošnjega vodopada. U svojem njemački pisanom i kralju Leopoldu I. posvećenom izvještaju, koji se čuva u ces. kr. dvorskoj biblioteci u Beču, kaže Stier, da je grad Slunj još vrlo dobro sačuvan, samo su okolo zidine djelomice ruševne. Na gradu je velik čardak i dva manja na zidu. Varoš je razorena, a oko nje se vide zidine.

Kako se razabire iz Stierova "Situationa Plana" Slunja, bio je tada samostan napola razoren, a crkva imala je visok toranj, dok su se prema zapadu, gdje je kasnije sagrađen žitni magazin vidjevale razvaline Svih Svetih.

Za doba Valvasorova (u devetom deceniju XVII. vijeka) bilo je u gradu Slunju u posadi mnogo vojvoda, zastavnika njemačkih vojnika, Uskoka i mazola), plaćala ih je vojvodina Koruška. No sam grad bio je u tako kukavnom stanju, da je ratno vijeće dne 29. studenoga 1687, izvijestilo kralja Leopolda I. da je tvrđica Slunj tako oštećena, da bi je Turci vrlo lako mogli osvojiti.

Povjerenstvo, što je imalo odrediti u smislu karlovačkoga mira međe između Austrije i Turske, obavljalo je te poslove godine 1700. i 1701. ponajviše u gradu Slunju.

Kad je god. 1712. vojnička dvorska komisija, u kojoj su bili grof Karlo Leopold Herberstein, barun Ivan Krištof Waidmaustorf i Rajmund Franjo pl. Pazzo od Harteunega, pregledavala krajiške gradove, našla je grad Slunj u tako ruševnom stanju, da je predložila, da se grad smjesta popravi i utvrdi.

God. 1716. navaljivali su Turci opet na Slunj, ali uzalud, a dne 28. srpnja 1717. stigoše u Slunj graničari senjske i otočke kapetanije, gdje ih je dočekaо karlovački general grof Josip Rabata sa svojom plemićkom tjelesnom kumpanijom i dvjema karlovačkim husarskim kumpanijama. Istoga dana još držalo se je u gradu Slunju ratno vijeće, u kojemu je na Rabatin prijedlog zaključeno, da se vojska utabori između Slunja i Rakovice.

U noći od 23. na 24. listopada 1738. provali 8.000 Turaka što pješaka što konjanika preko Lađevca na Slunj, odakle ih naši graničari znatnim gubitkom odbiše. Na bojnopolju ostalo je trista mrtvih Turaka, dok su naši izgubili samo tri-deset momaka.

Za vrijeme turskoga rata 1788. — 1790. bio je u gradu Slunju glavni stan zapovjedajućega generala u Hrvatskoj baruna de Vinsa, koji je s hrvatskom krajiškom vojskom izišao bio na Kordun.

Premda je god. 1821. bio grad Slunj popravljen, zapustila ga je ipak ratna uprava već god. 1822. Nekoliko godina iza toga upalio ga je neki zlikovac, te je izgorio.

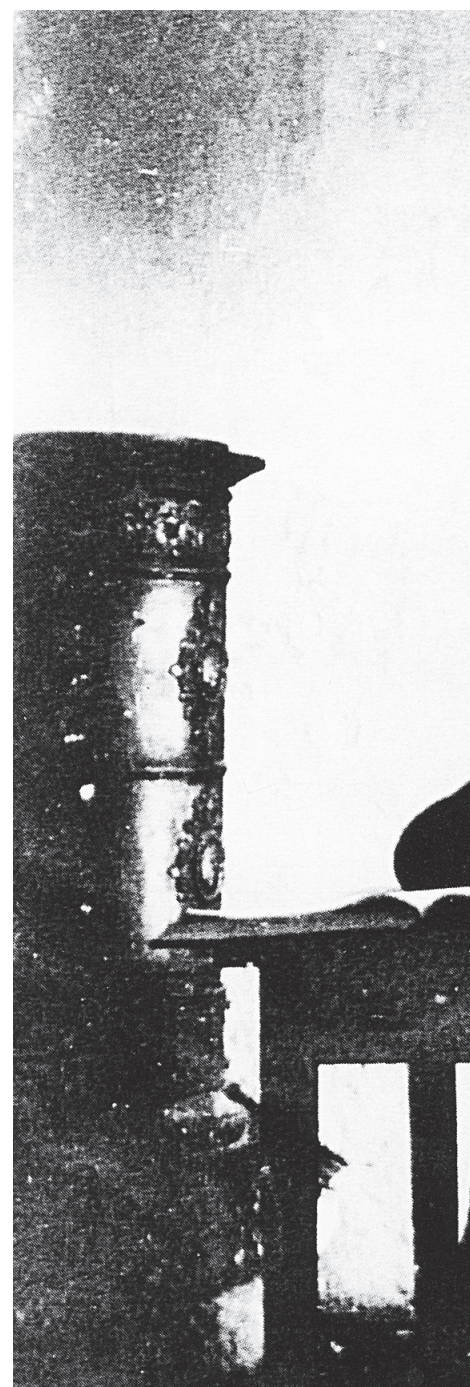
Tako propade starodrevni krajiški i slavni grad Slunj. S njim su vezana mnoga slavna imena naših predaka, koji su proljevali krv svoju za krst časni i slobodu zlatnu.

Budući da su predašnji dušobrižnici propustili unašati u Spomenicu važnije događaje, to se sadašnji župnik upućuje, da prikaže historiju slunjske župe.

U Slunju prigodom Kanon. vizitacije dne 9. rujna 1918.

Okrugli pečat: "Dr. Josephus Marušić Josip biskup.

episcopus segnien. et modrus."

Župnik Ivan Mikan obratio se na historičare u Zagrebu napose na Dr. Rudolfa Horvata sa molbom, da sastave kratku historiju Slunja. Čim se dobiju podatci župnik će Spomenicu ispuniti nadovezavši na povjesnicu Slunja i župe Slunj sve novije događaje.

Slunj 25. lipnja 1929. Ivan Mikan

dekan i župnik

Vidio prigodom kanoničkoga pohoda.

Slunj, dne 21. lipnja 1923. † Josip

Okrugli pečat: "Dr. Josephus Marušić
episcopus segnien. et modrus."

Dekan i župnik ponovno je upućen, da napiše spomenicu slunjske župe.

Slunj, 22. rujna 1928.

† Josip

Okrugli pečat: "Dr. Josip Marušić

Biskup senjski i modruški"

Podatke o prošlosti Slunja, Blagaja, Cetingrada, Cvitovića i Lađevca sakupio sam i na temelju toga materijala napisao svjetovnu i crkvenu povijest slunjske krajine. Ako Bog da izaći će štampom.

Drag. Kukalj

1937.

Doček novoga župnika

Dekretom bisk. Ordinarijata od 30. studena 1937. imenovan je župnikom u Slunju Dragutin Kukalj, do tada upravitelj župe u Ogulinu. Propisanu prisegu položio je u ruke Ordinarijata u nadb. dvoru Zagrebačkom 7. prosinca, a župu je inventarno i protokolarno preuzeo 14. prosinca. Povrativši se u Ogulin dočekao je tamo novog župnika Iv. Mikana i predao mu ogulinsku župu.

U Slunj je došao 17. prosinca poštanskim autobusom iz Karlovca o podne. Na autobusnoj stanici dočekala su novoga župnika sva slunjska kat. društva s vatrogasnom glazbom, škole i vjernici. U ime župljana pozdravio ga je odvjetnik Dr. Ante Kuharić dobrodošlicom, na koju je župnik odgovorio. Potom se svrstala povorka, koja je krenula u župnu crkvu. Tamo je župnik otpjevao: "Dođi Duše" i dao sakramentalni blagoslov. Iza obreda u crkvi posjetili su ga predstavnici društava i mnogi vjernici. Istodobno mu je povjerena uprava slunjskoga dekanata kao i privremena uprava župe Blagaj.

Statistika 1937.

I. Rođeni: 126 (1936: 143; - 17)
od toga: muški 50; ženski 76; (26 više ž. nego m.)
nezakonitih 6 (1936: 4; + 2)

II. Vjenčani: 23 para (1936: 17; +6)
od toga: domaći zaručnik i zaručnica: 22
strani zaručnik i domaća zaručnica: 1

III. Umrli: 67 (1936: 84; - 17)
od toga muških 39; ženskih 28 (11 m. više nego ž.)
ispod godine dana 16; 1-7 g. 11; 7-15 g. 5; 15-25 g. 2;
25-50 g. 11; 50-70 g. 16; iznad 70 g. 6; od rođenih u 1937. g. 12;
najstariji 88 g. (žena)
Naravski prirast župe: 59 osoba.
Stanje crkv. blagajne:
Primici u g. 1937.14.732
Izdaci u g. 1937.12.628____
Ukupno stanje 31/12 2.104 din
Na veresiji 1.200 din

1938.**Pokladnja služba Božja**

Od Nove godine služi se pokladnja služba Božja u 11 s. mjesto u 10 ½, jer je to zgodnije za vjernike iz vanjskih sela. Oni uglavnom i dolaze u crkvu. Od domaćih mogu se na prste izbrojiti oni koji redovito dolaze k sv. misi. Od činovnika nitko, par obrtnika dolazi, od trgovaca nitko. Dapače ni njihove supruge.

Seljački svijet je nešto bolji, ali mnogi ne dolaze radi siromaštva. Nemaju što da obuku, pa se jedno odijelo obredava svake nedjelje na drugom. Ljudi ne smatraju zanemarivanje sv. mise uopće grijehom. Ima i takovih, koji nedjeljom, dođe u Slunj i proborave cijelo jutro na "Mostacu" u razgovoru, ali ne zavire u crkvu.

U crkvi malo tko nosi molitvenik. Kriva je tome donekle i nepismenost, koja je vrlo velika u ovoj župi. Muškarci uopće ne nose molitvenika, pa ni pismeni. Narod zna pjevati veoma malo crkvenih pjesama, osim nešto božićnih. Krivo je tomu, što ova župa kroz decenije nije imala orguljaša ni orgulja.

I polazak školske mladeži je ispod kritike. Župnik je imao mnogo truda, dok je bar tu postigao neke uspjehe.

Na ranoj misi u 9 s. uvedene su propovijedi tako da vjernici, koji dolaze redovito na tu misu ne ostanu bez vjerske pouke.

Zbor ministranata

U mjesecu siječnju osnovan je “Zbor ministranata”, u koga se prijavilo odmah 26 dječaka iz pučke i građanske škole. Odmah se počelo s redovitim vježbama i sastancima, te su nabavljena odijela u svih pet liturgijskih boja.

Uređenje groblja

Oba su župna groblja do skrajnosti zapuštena. Da se bar živica kako tako uredi pozvao je župnik ljude da je uredi. Pozivu su se župljani odazvali i u jednom danu obrezali svu živicu. Ujedno su na starom groblju postavljena vrata, kojih do tada nije bilo.

Instalacija župnika

Instalacija župnika obavljena je u nedjelju 6. veljače. Instalatorom je imenovan bio Stj. Petovar, župnik u Lađevcu, nu jer je on zakasnio obavio ju je župnik u Zagorju Joso Benac. Svečanosti u crkvi prisustvovali su predstavnici vlasti i škole te sva mjesna društva (osim “Sokola”!) koja su pod zastavama i sa glazbom došla u povorci u crkvu. Župnik je odslužio sv. misu uz asistenciju J. Benca, Pere Medveda i Ante Brnada te izrekao propovijed, u kojoj je razvio svoj župnički program: liturgija i Katolička akcija.

Pod misom je pjevalo hrv. pjev. društvo “Lovor” Talichovu hrv. misu. Zborom je ravnao Toma Peričić, a na harmoniju pratio fr. O. Pavao Badurina, sam. trećoredac iz Ogulina.

O podne je bio u župnom stanu banket, koje je prisustvovalo preko 50 uzvanika, Stolom je spretno i duhovito ravnao župnik Petovar.

Izbor crkv. starješina

Veliki dio župljana bio je zlo raspoložen prema dugogodišnjem, crkv. tutoru Slavi Flanjkju smatrajući ga sukrivcem velike zapuštenosti crkve i ostalih župnih objekata. Na uporne zahtjeve odredio je župnik izbor novih starješina, pa su 27. veljače izabrani za starješine: Mićo Magdić, postolar iz Slunja i Ivan Prebeg, seljak iz Podmelnice, a za zamjenike Ivica Grdić, postolar iz Slunja i Toma Požega, seljak iz Lumbardenika.

Propovijed kod križnog puta

Ove su godine uvedene propovijedi prigodom pobožnosti križnoga puta u korizmene petke.

Isto je tako uvedeno i klečanje na dan fašnika od 12 do 3 po podne kao zadovoljština Bogu za uvrede, koje mu se taj dan nanose.

Duhovne vježbe

Od 22. do 27. ožujka održao je u župi duhovne vježbe O. Josip Dujmović, građanin trećer. samostana iz Ogulina.

Duhovne su vježbe bile zamišljene kao stališke tako, da su prva dva dana bile propovijedi, za djevojke, zatim dva dana za mladiće, onda za žene i napokon za muževe.

Duhovne su vježbe bile prilično posjećivane, napose poslije poldašnje propovijedi, nu zamišljeni red se ipak nije održao, jer su se staleži miješali.

Veliki tjedan

Obredi Velikoga tjedna obavljani su svečano. Ministranti su cijelu korizmu uvježbavali svoju službu, a tako i posebno sastavljeni mj. zbor pod ravnanjem Tome Peričića. Svi su obredi točno obavljani prema propisima rubrika.

Na Vel. Petak izmolilo se je međutim slandama. Psalme su recitali ministranti, a lamentacije su pjevali: prvu Kate Štefanac (Sopran) a drugu: Rudica Kovačević, trgovac; treću muški zbor. Ostala su čitanja pjevali ministranti, koji su i na Veliku Subotu pjevali proročanstva.

Kod proslave uskrsnuća pjevao se usk. matutu. Župniku su asistirali župnici Petovar i Brnad.

Popravak crkve

Budući da se župna crkva nije kroz decenije popravljala došla je u derutno stanje. Strop se sav raspukao, žljebovi podpadali, a kupola se na tornju nakrivila. Stoga je 17/10 1935. održana doprinosbena rasprava u prisutnosti izaslanika banske uprave g. Alberta Štimca. Na raspravi je zaključeno da se crkva i župni stan imaju popraviti u vlastitoj režiji. U tu je svrhu izabran i posebni odbor u koga su ušli: Ivan Tutek iz Slunja, Mijo Špelić iz Lumbardenika, Katić Mijo iz Novog sela i Marko Štefanac iz Podmelnice te crkv. starješina.

Prema predračunu bila je potrebna svota od 125.000 dinara. Ova se svota ima namaknuti po svim župljanima slunjske župe razrezom posebnog nameta (80%

na drž. porez) i to tako, da se u 1935. ubere 50.000, u 1936. drugih 50.000, a u 1937. ostatak.

Taj je zaključak ostao neizvršen. Ljudi su vrlo malo i nemarno plaćali namet. Toranj je popravljen i podignuta nova kupola iz zajma koga je crkva učinila kod zaklade Barilli "Milin dom".

U proljeće 1938. trebalo je, nastaviti s poslom. Strop je prijetio da će pasti, krov nije bio u redu. Ljudi nisu plaćali nameta, a općina nije marila.

Stoga je župnik uzeo cijelu stvar u svoje ruke. Pošao je u nekoliko navrata od kuće do kuće moleći ljude da plate namet. Župljani su se odazvali prilično i u proljeće se počelo s poslom.

Bačen je stari strop i napravljen novi. Ostrugane su sve naslage boja sa zidova i crkva izbijeljena — stupovi i rebra bijelo, ostalo je žućkasto. Probijena su dva nova prozora, jedan u svetištu, a drugi nasuprot propovjedaonice, jer je crkva bila pretamna. Postavljeni su novi žljebovi i popravljen čitav krov. Sređena je također i sakristija, klupe, ispovijedaonica, a kip Srca Isusova, koji je do tada bio u sakristiji došao je nad vrata sakristije. Isto je tako iz sakristije premješten veliki križ uz krstionicu, koja je također popravljena i na nju stavljen kipić sv. Ivana kako krsti Isusa. Orgulje su skinute i spremljene te uređeno pjevalište. Osim ovoga izvedeni su i drugi manji popravci.

Sve je poslove obavio zidarski majstor Stanko Perhat iz Sv. Jakova Šiljevice. Na koncu posla je nastradao. Šiljeći neki klin bradvom odsjekao si je kažiprst lijeve ruke te je prevezen u bolnicu u Karlovac.

Ovom je zgodom posjećena stara stoljetna lipa pred crkvom, koja je iznutra bila sasvim trula.

Zbog poslova u crkvi nijesu se držale svibanjske pobožnosti.

Na cijeli popravak utrošeno je 26.698 dinara.

Prigodom popravka otvorena je bila i kriptu. Budući da se više nitko nije sjećao gdje je ulaz u nju, otvoren je svod iza oltara. Tada se ustanovilo da je ulaz u kriptu uz same stepenice oltara na strani poslanice, gdje ministrant stoji kod gradula. U kripti nije nađeno ništa drugo nego dasaka od lijesova, par kosti i nekoliko prnja odijela te dva kajiša.

Stari lat. natpis Josipa II., koji je nekad bio uzidan na pročelju crkve, a prigodom obnove tornja odbačen, uzidan je ovom zgodom u samu crkvu nasuprot oltara Bl. Dj. Marije. Isto je tako skinut mort s ploče na kojoj je isklesana mitra s ljljanom kraj ulaza te očišćena ploča s frankop. grbom.

Od nekoga staroga vječnog svjetla i zidnih svjećnjaka, koji su bili odbačeni na tavanu, složen je mali luster i na nj montirana električna svijeća.

Osnutak pjev. zbora

Da se unaprijedi crkveno pjevanje u pravom lit. duhu osnovan je u mj. svibnju (16/5) crkv. pjev. zbor. Izvedena su i prihvaćena pravila. Svrha je zboru njegovati crkv. pjevanje i to tako, da on vodi pjevanje puka u crkvi. Imao bi prema tome njegovati jednoglasno a ne višeglasno pjevanje. Osim toga ima zbor zadaću uopće širiti liturgijski život u crkvi i župi. Zbor je za početak samo ženski; zborom upravlja odbor, kome je virilnim predsjednikom župnik. U zbor se prijavilo preko 30 djevojaka. Zborovođom je Zvonko Kovačević koji je ujedno crkveni orguljaš. On je samouk, tek mu je nekoliko sati vježbe na glasoviru dala gđica Sabina Maršić. Zbor je odmah počeo s radom.

Prva sv. pričest

Na dan Duhova, u obnovljenoj i uređenoj crkvi, primio je III. r. osn. škole (razred gđice Katice Štefanac) prvu sv. Pričest. Prvopričesnici su dovedeni u crkvi procesijom u kojoj su uz ostalu šk. mladež, vatrog. glazbu i ministrante prisustvovali i brojni vjernici. Prije pričješćivanja održao je župnik propovijed o sv. Tarziciju. Djeca su dobila slike kao uspomenu na ovaj lijepi dan.

Euh. kongres u Senju

Dne 18/6 održan je biskupijski euh. kongres u Senju. Za taj kongres održana je u župnoj crkvi trodnevnica s propovijedima. Na samom kongresu bilo je oko 60 vjernika iz Slunja, samih žena.

Blagoslov grobnice

Dne 15/7 blagoslovio je žpk. Ivan Mikan svoju obiteljsku grobnicu kao kapelelu na starom groblju.

Zbor na Glavici

U nedjelju 17/7 održan je zbor kod kapele BDM od Karmela na kremenskoj glavici. Zbor je bio dobro posjećen. Bilo je i oko 400 sv. Pričesti, četiri mise, tri propovijedi i vjenčanja. U Bratovštini škapulara upisalo se oko 100 osoba.

Nu sav taj duhovni uspjeh pada ako se uspoređi s negativnom stranom zbora. Ovaj je zbor prigoda za pijančevanje. Prošlih godina bilo je i krvi; ove godine je pala oko 4 s. kiša i sve rastjerala, inače bilo bi i sada. Na zbor dolazi sila ljudi, koji ni ne zavire u crkvu. Najveću korist od zbora nema slava Božja i dobra duša nego — birtaši.

Blagoslov ministrantske zastave

Na Veliku Gospu obavljeno je prvo svečano primanje ministranata u zbor. Tom zgodom blagoslovljena je ujedno i njihova zastava. Sliku sv. Tarzicija izradio je nastavnik crtanja na građ. školi Dimitrije Poluljahov. Sv. Misu su djeca zajednički recitirala i primila sv. pričest.

Zbor na Malu Gospu je najveći zbor na Kordunu. Ove je godine bio svečan i dobro posjećen. Sv. misa se služila u crkv. dvorištu pod vedrim nebom. Oltar je izrađen tako da će se moći upotrebljavati i sljedećih godina. Sv. misu je uz asistenciju služio žpk. Petovar, a propovijedao rakovički dekan Iv. Jurajić. Kod procesije je nošen stari uski mali kip. B. D. Marije, a ne kako je bio par zadnjih godina običaj kip Gospe Lurdske.

Nažalost, i ovaj zbor je prilika za pijančevanje i tučnjave. Ove se godine zbilo skoro i svetogrđe, jer je jedan napadnuti pobjegao u crkvu, a gonitelji za njim. Tek energičnom intervencijom župnika uklonjeno je zlo.

Uređenje kapele sv. Magdalene

Ove jeseni uređena je kapela sv. Magdalene na groblju. Izbjeljena je iznutra i izvana promijenjen strop, popravljen krov, postavljena nova vrata, bojadisani prozori i slike na zidu stavljene u nove okvire, lijepo su popravljeni i uređeni oltari. U tornjić je smješteno zvonce, koje je bilo posuđeno kapeli na Glavici.

Školska mladež zasadila je nešto borova oko živice, ali jer je taj posao obavila nemarno nije se ni jedan uhvatio.

Na kapelu na Glavici postavljen je munjovod.

Stališ duša

Kroz posljednjih dvadeset godina nijesu u matice unešeni brojni slučajevi krštenja, vjenčanja i smrti, a prema tome je manjkao i nepouzdan i stališ duša. Stoga je župnik tijekom ove jeseni pozivao redom ljude iz Podmelnice, Slunja i Zečevog varoša i zajedno s njima uređivao stališ duša. Propušteni unosi su preko Ordinarijata i banske uprave imatrikulirani.

Aktivno sudjelovanje mladeži kod sv. mise

Na blagdan Krista Kralja počela je šk. mladež sudjelovati kod sv. mise po knjižici "Žrtva sv. mise", koju je priredio župnik, a izdao D. Sv. Jeronim. U nepunih 10 dana djeca su naučila i uvježbala i recitiranje i pjevanje. Na taj način sudjeluju djeca i dalje svake nedjelje i blagdana. Službu čitača vrše redom ministranti.

Blagaj

Koncem studenoga razriješen je župnik slunjski dužnosti upravitelja župe Blagaj, koja je povjerena upravitelju župe Cvitović Anti Brnadu.

Božić

Na zornicama držane su biblijske pouke iz St. Zavjeta od stvorenja do Moj-sija. Sljedećih će se godina nastaviti, dok se ne prođe cijeli SZ kao priprava na dolazak Kristov.

Na Badnjak poslije podne održana je dječja pobožnost pred jaslicama. Djeci su protumačeni božićni događaji i pjevane su božićne pjesme.

Statistika 1938.

- I. Rođeni: 129 (1937: 126; + 3)
 od toga: muški 60; ženski 69; (9 više ž. nego m.)
 nezakonitih 8;
 1936. bilo ih je 4; 1937: 6; 1938: 8)
- II. Vjenčani: 23 para (1937: 23)
 od toga: oba domaća: 22
 strani zaručnik i domaća zaručnica: 1
 U drugim župama vjenčalo se 9 sl. župljana.
- III. Umrli: 60 osoba (1937: 67; - 7)
 od toga muških 24; ženskih 36;
 ispod jedne godine: 20; 15-25 g. 0; iznad 70 g.: 8;
 1-7 g.: 8; 25-50 g. 8; rođenih 1938.: 14;
 7-15 g.: 2; 50-70 g.: 16; najstariji 87 g. (žena)

Naravski prirast 67; (1937: 59; + 8;)

- IV. Duhovna statistika:
 Podijeljeno sv. Pričesti: 4.900
 Održano propovijedi: 123
 Obavljeno propovizija: 56 (od tih umrlo 26, ostalo na životu 30)
 Neproviđenih umrlo: 5 (nagla smrt 3; nemar ukućana 2)

- V. Blagajna
 Primici 17.707
 Izdaci 16.441
 Stanje 31/12 1.266 dinara

Tijekom godine 1938. je u crkvi uređeno sljedeće:

- 1.) Kod "Naše Sloge" u Ljubljani popravljena su sljedeća odijela, koja su bila posve derutna: 2 crvene kazule, jedna zelena, četiri bijele, jedna ljubičasta, jedna crna, crni plunijal i buldahin. Sva su ova odijela temeljito obnovljena tako da su ornamenti sa nekima prišiveni na novu svilu.
- 2.) Nabavljena je jedna posve nova ljubičasta kazula i ljubičasti plašt, te mali baldahin (izrađen u Slunju).
- 3.) Temeljito popravljena mala monstranca, jedan pacifikal, nabavljene nove posudice za sva 3 sv. ulja, posudica za Presveto kod provizije, posuda za krštenje, staklena posuda za vodu kod binacije, stalak za uskrсну свијећу, stajaći legile.
- 4.) Za kancelariju nabavljen veliki ormar (trokrilni), uvezane sve matice, jer su se raspadale, nabavljen novi stalež duša, fascikli za arhiv.
- 5.) U crkvi postavljena 3 kredenca kod oltareva, stol kod krstionice.
- 6.) Nabavljeno 30 kompletnih ministr. odijela.

Budući da ni crkva ni župni stan nijesu bili osigurani to su osigurani ove godine kod "Croatia" u Zagrebu. Crkva na 120.000 din, a župni stan na 50.000 din.

1939.

Izložba kat. štampe

U zajednici s kat. društvima u župi priredio je župni ured početkom godine izložbu kat. štampe. U tu se svrhu obratio na sva uredništva kat. listova i izdavačka poduzeća. Odaziv je bio vrlo dobar. Dobiveno je oko 100 knjiga i velik broj časopisa. Sve su te knjige i časopisi bili pričvršćeni na velike kartone s napisima o sadržaju, izlaženju i cijeni. Cijeli posao oko montiranja izložbe izradili su članovi križarske avangarde, učenici građ. škole. Na izložbi su bili i grafikoni, koji su pokazivali odnos kat. štampe prema ostaloj te grafikon o tome, što se u Slunju čita. Zanimljivo je, da u hrv. kat. Slunj dolazi relativno najviše beogradske štampe, dok kat. dnevnika "Hrv. Straža" dolaze samo 2 kom. (Dr. Kuharić i župnik.)

Izložba je bila smještena u "Hrv. kat. domu". Otvorena je na Bogojavljenje iza mise predavanjem Dra Kuharića. Ostala je otvorena kroz tri dana. U nedjelju 8/1 održana su na izložbi opet dva predavanja (Dr. Kuharić i župnik). Izložbu je posjetio lijepi broj vjernika te je naručeno nešto knjiga i časopisa. Red i nadzor nad izložbom vršili su Križarice i Križari.

Povijest župe

Budući da župa nije imala svoje spomenice počeo je župnik odmah po svome dolasku u Slunj skupljati materijal za nju. U tu svrhu složio je i uredio župni arhiv i stare matice, koji su bili u uredu te iz njih povadio obilje podataka. Nu jer su ti podaci samo za najnovije doba (iza ponovnog osnutka župe) prikupljao je gradivo iz zem. arhiva, arhiva Jug. akademije i Sveučilišne biblioteke. Osim toga slao mu je bisk. tajnik Josip Burić, koji uređuje bisk. Arhiv sve one spise, koji se odnose na Slunj. Tako se po malo skupio lijepi materijal, na temelju koga je župnik napisao političku povijest Slunja i okolice, povijest župe Slunj i susjednih župa: Cetingrad, Blagaj, Cvitović i Lađevac. Dakako da taj posao još nije završen nego treba nastaviti.

Da vjernike zainteresuje za prošlost mjesta i župe održao je na zabavi H. K. Prosvj. Društva 6/2 predavanje o prošlosti Slunja, a na zabavi Križ. Bratstva 11/4 predavanje o prošlosti slunj. župe.

† Pijo XI

10. veljače umro je sv. Otac papa Pijo XI., papa misija, papa Kat. Akcije, papa socijalnih i religioznih enciklika, papa beatifikacija i kanonizacija, papa triju svetih godina, papa zaštitnik nauke i umjetnosti, papa mira.

Zadušnice za velikog pokojnika odslužio je mjesni župnik 18/2 uz asistenciju župnika Petovara i Brnada. Na koru je pjevalo HPD "Lovor", a stražu uz lijepo okićeni katafalk držali su vatrogasci. Zadušnicama su prisustvovala društva, škola, predstavnici vlasti i nešto vjernika.

Pijo XII

Dne 2. ožujka izabran je za Kristovog vikara na zemlji kardinal Eugen Pacelli, dotadanji državni tajnik, koji si je uzeo ime Pijo XII.

Izbor novoga pape, u koga s tolikim nadama gleda cijelo čovječanstvo, proslavljen je u ovoj župi na sam dan krunisanja u nedjelju 12/3 svetom misom, kojoj su prisustvovala sva društva, škole, vlasti i veliki broj vjernika. Iza mise otpjevan je "Tebe Boga" tako da je jedan redak Ambrozijevog himna pjevao koralno župnik, a drugi muški zbor "Lovora" falso bordone od O. Zaninovića O. P.

Krštenje muslimana

25. veljače kršten je po obredu za odrasle musliman Bego (Antun) Becić. Kumovao mu je Dr. Ante Kuharić.

Kršćanski nauk

Vjersko znanje naroda u ovoj župi je upravo nikakvo. Uzrok je tomu i nemarna katehizacija u školi kroz decenije, a još više nepismenost. Veliki dio mladeži iz udaljenijih sela je nepismen, a da se o starijima i ne govori.

Da se bar donekle ta nepismena mladež pouči u vjeri uveden je ove godine kršćanski nauk za izvanškolsku mladež do 16 g. Obuka je počela koncem veljače i trajala je do Uskrsa. Držala se dvaput tjedno u H. K. Domu. Prisustvovalo je oko 150 dječaka i djevojčica, koji nisu polazili školu uopće ili samo neko vrijeme. Protumačene su osnovne istine vjere, a napose je podrobno obrađena sv. ispovijed i Pričest. Uspjeh je bio dobar.

Veliki tjedan

I ove je godine obavljen veliki tjedan svečano. Novo je uvedeno pjevanje rezponzora na procesiji Cvjetnice. Pjevale su ih učenice građ. škole u tonu psalma. Kod lamentacija (koje su se prvi put držale sva tri dana) psalme su recitali ministranti, a autifane je pjevao muški kvartet. Samo lamentacije pjevao je sve mješoviti zbor po harmonizaciji J. Goerstera, "Benedictus" je pjevan koralno, a "Miserere" u muškom kvartetu.

Popravak crkve

I ove je godine župnik nastavio sa obilaženjem kuća radi crkvenog nameta. S ubranom svotom nastavilo se popravljati crkvu i to izvana. Bačen je sav nabac s crkve, a vatrogasno društvo je sa štrcaljkama ispralo do čista sve zidove, pa se na čisti zid stavljao svježi nabac. Ovom se zgodom vidjelo kako je cijela crkva nesolidno građena od sitnoga kamena, a mjestimice i od riječnoga tufa.

Osim toga srušen je dotrajali zid oko crkve pa je sagrađen novi tako, da je sada crkva potpuno odijeljena od župnog posjeda. Da župnik može iz dvorišta u vrt srušen je zid između vrta i dvorišta i postavljena drvena ograda. U crkvenom dvorištu uređeni su cementni kanali, da odvođe vodu od zida, koji je i onako vlažan.

Radnje je izveo zidar Slavko Katunar, a potrošeno je oko 14.000 dinara.

Posao je trajao od svibnja do konca rujna, jer su ga ometale kiše, kojih je u svibnju i lipnju bilo i previše.

Prva sv. Pričest

Kao i lani tako je i ove godine bila na Duhove prva sv. Pričest II. r. (razred gđe Anke Kosanović Božić). Djeca su u procesiji s glazbom dovedena u crkvu, gdje je prije Pričesti održao župnik propovijed o bl. Imeldi Lambertini.

Akcija za kip Bl. Dj. Marije

Kad su g. 1579. Turci razorili slunjski samostan odnijeli su franjevci sa sobom kip Bl. Dj. Marije od Milosti. Kip je sada na Trsatu u jednoj niši iza velikoga oltara. Budući da taj kip za Trsat nema nikakova značenja i propada (trune) obratio se 3. lipnja tg. župnik predstavkom na bisk. Ordinarijat sa zamolbom, da Ordinarij poradi oko toga, kako bi ovaj kip ponovno došao u Slunj, što bi bilo od velikog duhovnog efekta ne samo za ovu župu nego i za cijeli Kordun. Ordinarijat se obratio na provinciju Franjevaca sv. Ćirila i Metoda, nu ova se proglasila na svomu kapitulu u Varaždinu nenadležnom da o tom donese zaključak, jer da se radi o historijskom i dragocjenom predmetu. Stoga će se morati poduzeti akcija kod generalne kurije u Rimu.

Kapelan Stuparić

Početkom mjeseca lipnja namješten je u Slunju za kapelana Vladimir Stuparić, koji je do tada služio vojni rok u Skoplju. U Slunju je ostao do konca kolovoza, kad je imenovan upraviteljem župe u Starigradu.

Devetnica P. Srcu Isusovu

Na želju župljana uvedena je devetnica uoči blagdana Presv. Srca. Svaku večer držala se večernjica s molenjem krunice i litanija Srca Isusova. Pobožnosti su bile prilično posjećene.

Osnutak omladinske glazbe

Čisti prihod zabave Križanica, koja se držala na Duhove upotrebljen kao temeljna svota za nabavu omladinske glazbe. Osnutak glazbe uzeo je u svoje ruke crkv. pjev. zbor tako da je glazba njegovo vlasništvo. Zbor se obratio molbom na Slunjane, koji u raznim službama borave izvan Slunja te na Slunjska društva i građane. Molbe su poslone i svim veletrgovcima i tvornicama, s kojima rade slunjski trgovci.

Odziv je bio odličan. U roku od mjesec dana sakupljena je tolika svota, da se moglo naručiti i djelomice otplatiti instrumente. Nabavljeno je šest instrumenata Martin-sistema: sopran, aktav, alt, bariton, pratnja i bas te veliki i mali bubanj i činele.

Instrumenti su stigli 27. lipnja i odmah se počelo s vježbama. Dječaci su već treći dan svirali: "Hvali Sion". Budući da su bili praznici svirali su svaki dan od 8 do 11 sati prije podne, a od 5 do 7 sati poslije podne. Pokazali su silnu volju i mar. Svaki su dan naučili po jednu crkv. pjesmu. Malo polaganije je išlo kad su došle na red koračnice, ali ipak su u mjesec dana naučili desetak pjesama.

Prvi javni nastup bio je u nedjelju 6. kolovoza. Za tu zgodu nabavili su si uniforme: križarska kapa, bijela košulja sa crnom kravatom, bijele duge hlače od domaćeg platna sa crnim kožnatim pojasom.

Rano ujutro u 5 sati odsvirala je glazba budnicu po mjestu. U 9 sati bila je tiha sv. misa, prije koje su blagoslovljeni instrumenti. Kumovale su gđe Neralić, Tutek, Štefanac, Zagajski, Zdenka i Milinković. Pod misom je glazba svirala crkv. pjesme.

Poslije podne priređena je zabava, kod koje je nastupila glazba te mali Križari i Križarice. Zabava je moralno dobro uspjela, a materijalni uspjeh toliki, da se je uz darove kuma isplatio gotovo cijeli račun kod tvrtke Selmeider u Zagrebu.

Blagoslov vatrog. spremišta

Vatrog. društvo je dovršilo svoje spremište i toranj, koje je župnik blagoslovio u nedjelju 9/7 iza rane mise, kod koje je društvo prisustvovalo.

Uređenje groblja

Budući da se nisu prihvatili borovi oko groblja, što ih je zasadila prošle jeseni šk. mladež, zasadili su radnici ovoga proljeća 400 kom borova. Zbog velike suše u ožujku i travnju prihvatila su se svega 2, pa se ove jeseni posadilo nanovo 400 stabala.

Na molbu župnog ureda popravila je ovoga ljeta općina mrtvačnicu.

U jesen zasađen je bršljan uza sav novi i stari zid oko župne crkve.

Zbor na Glavici

Stvar ista kao i lani. Nešto malo pobožnosti i mnogo vina i rakije. Ove se godine desio još jedan neugodan incident. Oko 4 sata poslije podne planula je sjenica u kojoj su bili svećenici. Lugar Toma Radočaj, učinio je tom zgodom izgred bra-neći tobož šumu tako da je mogla i krv poteći. Ne bi to uostalom bilo prvi put, jer

se toga već kod ovih zborova dogodilo. Cijeli incident imat će epilog na sudu, jer je Radočaja navodno uvrijedio kapelan Stuparić.

Euharijstijski kongres u Cetingradu

Na Veliku Gospu održan je u Cetingradu dekanatski euh. kongres. Prisustvovala su preuzv. gg. Dr. Stepinac, hrv. metropolita, Mons Garić, biskup banjalučki i Dr. Burić, biskup senjski, modruški.

Slunjana je na kongresu bilo oko 400.

Crkveni pjev. zbor pjevao je kod dočeka: "Evo svećanik veliki" od Adamića, "Dođi Duše" od Taclika, sakramentalne vaspere po udesbi V. Gollera i kor ekspozicije "O duša naših hrano" od Molitora. Na veliku Gospu pjevao je kor pontifikala starosl. misu od Glibotića i proprium mise jednoglasno po udesbi O. A. Canjuge (u "Hrv. kantualu").

Podmladak zbora (djevojčice) su pjevale na ponoćki i ranoj misi koralnu misu.

Omlad. glazba svirala je kod dočeka biskupa na granici i kroz cijelo vrijeme svečanosti. Tako i slunjska vatrog. glazba.

Slunjski ministranti sudjelovali su korporativno sa zastavama i dvorili kao niži službenici kod vesfera pontifikalnih, kod pontifikala i drugih sv. misa.

Sudjelovala su i sva slunj. kat. društva sa zastavama. Prije pontifikala sastali su se svi Slunjani pred ulazom u mjesto i s dvije glazbe i zastavom u povorci došli na mjesto zborovanja.

Kod zborovanja je govorio i Dr. Ante Kuharić, odvjetnik iz Slunja o katolicizmu u našem narodnom životu.

Župnik je kao dekan kotara sudjelovao kod dočeka biskupa u Kladuši, asistirao je kao presb. asistent služio ponoćku, propovijedao na noćnom klanjanju i držao zaključni govor.

Kapelan Stuparić je propovijedao na ponoćki i asistirao kod vespera i pontifikala.

Uoči kongresa održana je u sl. župnoj crkvi trodnevica s propovijedima i pjevanjem sakramentalnih vespera.

Iza dovršenih svečanosti predveo je župnik hrv. metropoliti deputaciju od 15 župljana, koji su preuzvišenoga zamolili, da se zauzme u Rimu, da bi kip Bl. Dj. Marije s Trsata opet došao u Slunj, što je nadbiskup i obećao.

Narodni sporazum

Nakon 20 godina borba i patnja ipak je udovoljeno bar djelomično opravdanim zahtjevima hrv. naroda. Koncem kolovoza sklopljen je sporazum između

vođa hrv. naroda, Dra V. Mačeka i predsjednika vlade Dragiše Cvetkovića. Osnovana je banovina Hrvatska.

Narod ove župe nije najoduševljenije primio ovu vijest, jer je očekivao više.

Rat

Danom 1. rujna ušle su njemačke čete u Poljsku, koju su za kratko vrijeme pregazile. Njemačka je sklopila savez s boljševičkom Rusijom, koja je okupirala poljsku Ukrajinu. Na stranu Poljske postavile su se Francuska i Engleska te navijestile rat Njemačkoj.

Jugoslavija se odmah proglasila neutralnom, ali je ipak bila provedena djelomična mobilizacija. Tom se zgodom pokazalo, kako narod nikako neće rata.

Komunisti, opojeni "pobjedom" Rusije odmah su počeli dizati glavu, jer drže da je došao njihov čas. Svuda pa i u Slunju.

Narodu je bilo mobilizirano vozno blago, ali uz odštetu te se nakon prve opasnosti, kad se vidjelo, da je Jugoslavija prilično sigurna vraća vlasnicima, a obiteljima mobilizovanih, koji se također vraćaju, isplatit će država potporu.

Uz ovo zlo došlo je i drugo: slaba ljetina. Godina je prošla u znaku kiša i poplava. Narod ima hrane jedva do proljeća. Rodila je jedino obilno šljiva. Ljudi ne pamte takova roda. Ali i to za nesreću. Rakije ima kao vode: pijančuju muško i žensko, čak i djeca.

Mala Gospa

U crkv. dvorištu napravljen je ove godine stalan podij od cementa za oltar "sub divo" na Malu Gospu.

Zbor je lijepo i svečano prošao u crkvi. Izvan crkve bilo je svašta: rakija je radila. Jednog čovjeka iz lađevačke župe ubili su na promanadi sinovi slunjskog načelnika Radočaja (također iz lađ. župe), oba malodobnici.

Narod na ova ubojstva ne reagira. Smatra to nečim razumljivim. Ljudski život (a i imovina) na Kordunu malo vrijedi. Nađe se koga taj, koji odsudi, ali ubojica uživa jednaki ugled kao i najpošteniji čovjek.

Mramorni tabernakul

Župljanka Janja Štefanac iz Rastoka darovala je župnoj crkvi mramorni tabernakul na uspomenu svoga pok. supruga Jure. Tabernakul je izrađen po nacrtima akad. kipara Jurja Škarpe iz Zagreba, a izradila ga je prva zagrebačka klesarska zadruga: vrata je modelirao sam kipar Škarpa.

Cijeli tabernakul s postavom stoji 5.000 din. Izrađen je od bračkoga kamena.

Tabernakul je blagoslovljen u nedjelju 24/9. Toga je dana slavila ujedno križarska omladina svoj dan, pa su sva kat. društva s glazbom i zastavama došla k sv. misi. Prije mise blagoslovio je župnik tabernakul, a onda u svečanoj procesiji preuzeo Gospodina s pokojnog oltara u njegov novi stan.

Poslije podne su Križari priredili malu akademiju s govorima i deklamacijama.

Odšteta za crkveni prozor

Za vrijeme rata darovao je slunjski trgovac Rude Kovačević župnoj crkvi jedan prozor u svetištu na kome je bila slika austroug. prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegove obitelji. Poslije rata 1919. su žandari taj prozor razbili i skinuli kao "antidržavni". Župnik Mikan se žalio i tadanja pokrajinska uprava se obavezala platiti odštetu. Kod toga je ostalo devetnaest godina. Lanjske godine je župnik ponovno potaknuto to pitanje i pošlo mu je za rukom da mu je banovina "savska" doznačila 6.000 dinara, koje je početkom listopada isplatila banovina Hrvatska.

Prvi snijeg

26/10 na veče pao je prvi snijeg, ali je odmah okopnio.

Kršćanski nauk

I ove je jeseni održan tečaj kršćanskog nauka s djevojčicama do 17 g. Odaziv je bio slab. Od preko 150 dolazilo ih je redovito (nedeljom; svega 12 puta) samo oko 30. Kršćanski nauk se držao u Hrvatskom kulturnom domu.

Ban Dr. Subašić u Slunju

Na Bezgrešno Začeće 8/12 stigao je iz Like ban Hrvatske Dr. Ivan Subašić u pratnji odj. predstojnika Pavlešića i Frkovića, šefa kabineta Dra. Šipuća te novinara. Usprkos hladnog vremena sakupilo se oko 3.500 ljudi iz ovog dijela kotara (općina Slunj i Cetingrad), među njima oko 800 članova Hrvatske seljačke zaštite, školska mladež, obje glazbe (vatrog. i oml.) i društva. Bana su kod dolaska pozdravili tajnik kotarske organizacije HSS Dr. Kuharić, načelnik Radočaj, predsjednik kotarske organizacije Lončar, načelnik Primišlja (koji je doveo par Srba!) i djevojčica Jelena Sminderovac. Iza toga progovorio je sakupljenom narodu ban.

Primanja su se vršila u zgradi sreskog načelstva. Bili su primljeni i svećenici kotara (dekan, Petovar, Medved i Gurzan). Ban se sa svećenstvom zadržao u oduljem razgovoru. Iza primanja održana je konferencija s predstavnicima HSS, koji su banu izložili potrebe kraja. Tom zgodom doznačio je ban za javne radove u

ovom kotaru 500.000 din (kasnije je to povišeno na 1.025.000), a za 5 novih škola (jedna u Nikšiću) 250.000 d., za sirom. šk. mladež 20.000 d. (Slunj je od tog dobio 2.000) i 5.000 za vatrog. spremišta. Ovih 75.000 isplaćeno je odmah.

Iza zakuske, oko 1 sat poslije podne ban je otišao iz Slunja na svoje dobro u Vukovu Goricu.

Božić

I na zemlji mir ljudima! Za vrijeme božićnih dana u kotaru tri ubijena i 11 ranjenih. U samom Slunju 7 ranjenih nesretnim slučajem. Rakija u akciji!

Statistika 1939.

I. Rođeni: 131 (1938: 130; + 1)
muški 66; ženske 65; (-1; 1938: +9)
nezakonitih: 6 (1938: 8; -2;

II. Vjenčani: 20 parova (1938: 23; -3)
oba domaća: 13; strani zaručnik 3; domaći zaručnik: 4;
u drugim župama se vjenčalo 7 osoba.

III. Umrli: 61 (1938: 60; + 1)
muški 29; ženske 32 (+3);
ispod 1 godine: 23; 1-7: 8; 7-15: 2; 15-25: 3; 25-50: 3; 50-70: 9;
iznad 70: 13; najstariji: 96 g. (žena)
Djeca ove g. rođeno umrlo: 15; 1 mrtvo rođeno.
Neproviđeno umro: 2; svega provideno: 45; od toga umrlo: 19;
Naravski prirast: 69; (1938: 67; +2)

Blagajna
Primici 18.681,00 din.
Izdaci 11.685,50 ___
Stanje 31/12 6.955,50

Ove je godine nabavljen za sakristiju veliki ormar za svilena odijela uređen tako, da svako odijelo ima svoj pretinac. Ujedno su odijela raspoređena, koje se ima na koji dan upotrebljavati prema rangu svetkovine.

Uređen je katafalk i stari svijećnjaci oko njega; nabavljena sedilia prema liturg. propisima i dva "Bogoslužbenika" oca Vlašića; novi oltarnici od lanenog platna; zastavica pred Presvete prigodom propovijedi: obnovljen stari umjetnički pacifikal.

1940.

Zima

Već za vrijeme božićnih blagdana počela je strašna zima, koja je vladala po svemu svijetu. Najgora je bila u drugoj polovici siječnja i veljači. Kroz to vrijeme bio je Slunj tako reći odijeljen od svijeta, jer je autobusni promet bio nemoguć. Snijega je bilo oko 1 m., a u noći je živa znala pasti i na -18.

U ožujku je nastao pomor djece od kašlja hripavca i ospica. U mjesec dana umrlo je 18 djece. Peri Obajdinu iz Podmelnice 75 umrlo je u nepuni mjesec dana četvero djece.

Papin dan

Obljetnica papinog krunisanja proslavljena je svečano u nedjelju 4. ožujka. Kod sv. mise sudjelovala su sva kat. društva, koja su predvođena oml. Glazbom došla u crkvu u povorci. Iza sv. mise održana je u Domu matineja. Pjev. zbor otpjevao je Pap. himnu i Tisućtristo minu ljeta. Glazba je odsvirala dvije koračnice (svečanu i jubilarnu); Male križarice izvele su zbornu deklamaciju: "Cezareja i Rimi"; Mali križari zbornu deklamaciju; "Uz nepobjedivog". Veliki Križari zb. dekl. "Za socijalnu pravdu", Mala Križarica Margita Turkalj deklamovala je pjesmu u počast sv. Ocu.

Pozornica je bila iskićena cvijećem te pap. i nar. amblemima, a u sredini je bila velika uljana slika sv. Oca (2,5 x 1,50), koju je naslikao nastavnik građ. škole Dimitrije Poluljahov. Za rad mu je plaćeno 1.000 din, a materijal stoji preko 200 din.

Dvorana je bila upravo nabijena te se više od polovice ljudi moralo vratiti ne mogavši u dvoranu. I sv. misi i matineji prisustvovali su predstavnici civilnih i vojnih vlasti.

Dan uoči proslave održao je uz projekcijske slike župnik predavanje o Rimu i papinstvu. Predavanje je bilo odlično posjećeno.

Veliki tjedan

Obavljen je i ove godine svečano. Na Veliku srijedu pjevale su lamentacije: Margita Turkalj (I. r. građ. škole) i Ljerka Štefanac (IV. r. osnovne škole) te Dragan Turkalj (tenor). Na Veliki četvrtak iste djevojčice i Joso Gračan (bas). Na Veliki petak: drugu Ljerka Štefanac st. (sopran), a prvu i treću zbor. Ostale lekcije pjevali su ministranti: Antifone; "Miserere" muški kvartet, a "Benedictus" ženski zbor. Psalme su recitali ministranti.

Dolazak vojske

Usljed rata počela se i Jugoslavija osiguravati i Slunj je prispio u sklop obrambene linije. U nj je početkom ožujka došla vojska. Smjestila se dijelom u školi, a dijelom u "H. k. domu), koga joj je iznajmio vlasnik preč. g. Mikan.

Tako su kat. društva morala seliti. Nastanila su se u "Milin-domu". On je prošle jeseni popravljen. Akcija za samostan je za sada propala, jer banska vlast ne dozvoljava, da se mijenja volja testatora pok. Barillia, koji je kuću namijenio siromasima.

Tijelovo

Ove je godine uveden novi red u tijel. procesiji. Mjesto sjenica nabavljena su dva prenosna oltara. Ide se u četvoredovima i kod postaja ostaje na cesti. Ovaj red primili su vjernici sa simpatijama.

Kapelan Brglez

Polovicom lipnja imenovan je Kapelanom u Slunju Ignacije Brglez, Slavenac, koji je do tada bio upraviteljem župe u Tušću.

Jubilejska godina

Hrvatski narod slavi g. 1941. svoj crkveno-narodni jubilej: 1300. godišnjicu svojih veza sa sv. Stolicom rimskom. Sv. Otac podijelio je hrvatskom narodu oproste jubilejske godine: pravo, koje je tako rijetko do sada davano pojedinim narodima. Po želji hrv. biskupa ima ova godina biti godina duhovne obnove cijelog hrv. naroda.

Jubilejska godina počela je na Petrovo. U ponoći najavila su zvona početak jubileja. Kroz tri dana uoči Petrova držala se trodnevnica i obavljale svete ispovijedi.

Zbor na Glavici

Da se već jednom učini kraj škandalima, koji su se zbivali na Glavici prigodom zbora na Karmelsku Gospu ove je godine taj zbor preuređen tako da se nije držao u nedjelju po Karm. Gospi, nego na sam dan 16. srpnja.

Dan uoči brojni su se vjernici ispovijedili u župnoj crkvi, gdje je održana večernjica. Ispovijedanjem se nastavilo ujutro do 7 ½ sati. Tada je krenula iz crkve procesija, u kojoj je bilo oko 500-600 duša. Putime se pjevalo i molilo, a svirala je također i mala glazba.

Procesija je stigla na Glavicu oko 9 sati. Odslužena je pjevana misa s propovijedi. Pod misom je kapelan ispovijedaao, a pomogao mu je iza mise i župnik. U bratovštini BDM od Karmela primljeno je 65 osoba.

Materijalni efekat: prijašnjih godina oko 600 din, ove godine 800 din, premda se proricalo da će novi način "Zborovanja" nanijeti materijalnu štetu crkvi.

Moralni efekat: sve u pobožnosti, bez pića i kletve i natezanja po grmlju. Na zbor su išli ljudi iz pobožnosti. Kojekakvi "zborashi" ostali su doma.

Iza mise bio je odmor do 11 sati, a onda procesija natrag u crkvu, gdje je otpjevan Tedeum i podijeljen sakramentalni blagoslov.

Svi poštteni župljani javno su odobravali župniku. Pobjesnili su samo neki — birtaši pod vodstvom braće Štefanac, koji su se čak župniku iza leđa prijetili tvornim napadajem. (Mirko Štefanac je vođa i ideolog slunjskih komunista.)

Na dan sv. Ilije bila je opet sv. misa sa nekih 70 pričesti. Iznimno se je za ovu godinu držala misa u 9 sati i u nedjelju zbog Drežničana i Rakovčana, koji su došli ne znajući za ovu promjenu.

Uređenje crkve

Ovoga se ljeta uredilo svetište. Probojadisan je veliki oltar. Posao je obavio Dimitrije Poljuljahov, nastavnik građ. škole. Menza je optočena mramorom i na nju postavljeni mramorni podlošci za svijeće. Posao je izvela Prva zagrebačka klesarska udruga. Pozlačena su vrata tabernakula. Izveo Vlatko Mesić, pojasar u Zagrebu. On je uredio i oltarski križ. Ujedno su uređeni križevi za pokojne oltare, bojadisana propovijedaonica. Svetište na novo je bojadisano, a isto tako uljenom bojom donji dio zida u cijeloj crkvi. Posao je obavio ličilac Kornel Sustan (poznat u Slunju pod imenom "Digo"). Nabavljen je za sakristiju umivaonik, vješalica za kadionice i druge manje stvari.

Na župnom tavanu nalazio se veći broj kipova sa oltara prije požara g. 1879. Ti su kipovi popravljeni. Kredio ih je dječak Joso Turkalj, a bojadisao D. Poljuljahov. Ujedno je bojadisan kip sv. Ivana na mostu. Spomenuti kipovi upotrebit će se za kapelu na Glavici, za niše na pročelju župne crkve, a kip BDM i sv. Ivana ap. za Kalvariju, koja će se, ako Bog da, podignuti kod škole na uspomenu 1300-godišnjice naših veza s Rimom.

Svećenička konferencija

Dne 27/8 održana je u Slunju konferencija svećenstva dekanata slunjskoga i rakovičkoga pod predsjedanjem preuzv. g. Ordinarija Dra V. Burića. Preuzv. g. stigao je autom u 9 sati iz Karlovca u pratnji O. Đuke Bencetića. Nakon odoracije započela je konferencija o provedbi duhovne obnove na Kordunu u jubilarnoj

godini. Ordinarij je u oduljem govoru izložio svoje želje a onda je svećenstvo pretresalo točku po točku na osnovu referata slunjskog dekana. Konferencija je nastavljena i poslije podne.

Glede molitvene akcije zaključeno je, da se kod župne mise za svjetovne i duh. poglavare hrvatskog naroda — klečanje će se u Slunju držati prve nedjelje kolovoza. Ono se ima dobro organizirati, a završiti posvetom Srcu Isusovom. Govoreno je i o boljoj organizaciji zborova u dekanatu, te o večernjicama u župama, gdje se do sad nijesu držale. U svim selima će se postaviti jubilejski križevi. Zamoljen je preuzvišeni Ordinarij da izda jeftin pučki molitvenik s katekizmom. Treba propagirati molenja po kućama. Uvode se večernjice subotom i nedjeljne pričesti svaki mjesec pojedine staleže i šk. mladež.

Radi što boljeg svetkovanja nedjelje osnovat će se po župama agitacioni odbori, koji će napose propagirati molitvene sastanke po selima nedjeljom poslije podne.

Glede katelizacije zaključeno je držati pouku izvan školske mladeži, držati kateli. propovijedi mjesto homilija. Uvađa se molenje propisanih molitava, prije sv. mise te zaručnički ispit.

Držat će se misije odnosno obnova misija u Slunju prigodom korizmene ispovijedi.

Raspravljalo se o pobijanju konkubinata i o mjerama protiv njih (gubitak časnih prava, uskrata blagoslova kuće). Zamolit će se intervencija vlasti. Zamoljen je Ordinarij, da uvede dan kršćanske ženidbe.

Imadu se osnivati Jeronimski prosvjetni odbori i propagirati naš tjednik "Istina".

Bilo je govora o Bratovštini P. O. Sak. te o vanjskoj proslavi na sv. Trojstvo u Slunju za slunjski dekanat. Sve će crkve nabaviti sliku Nikole Tavilića.

Preuzv. g. je ostavio Slunj u 6 sati i krenuo put Karlovca kući u Senj.

Kapelan Veber

Koncem kolovoza imenovan je kapelanom Vilko Njeber, kapelan u Fužinama. Brglez je imenovan administratorom u Borićevcu.

Blagoslov kipa sv. Terezije

Dne 3. listopada blagoslovio je župnik kip sv. Terezije od Malog Isusa u kapeli Bl. Dj. Karmelske na Glavici. Budući da je bio sajmeni dan blagoslovu je prisustvovalo 5 osoba, od kojih su se 3 pričestile.

Premještanje župnika

Dekretom preuzv. biskupa od 1/10 br. 2652 imenovan je župnik Dragutin Kukalj župnikom u Gospiću.

Upraviteljem župe Slunj imenovan je Ivan Nikšić, uprav. Župe Gračac.

Primopredaja

Dne 22. listopada preuzeo je novi upravitelj župe Ivan Nikšić župu inventarno i protokolarno od dosadašnjeg zaslužnog župnika i dekana preč. g. Dragutina Kukalj.

Doček novog župnika

Radi ratnih prilika i nestašice benzina i automobilskih guma ograničila je vlast kretanje automobilima. Pošto je i dosadašnjem župniku i novom upr. župe jedino prikladno sredstvo za selidbu bio teretni automobil, a baš u dogovoreno vrijeme za selidbu stupila je naredba o ograničenom kretanju automobila na snagu, nije se nikako mogao znati točan dan selidbe. Čekalo se na dozvolu, da auto može voziti u potpunoj spremi kao Izraelci na izlasku iz Egipta. To je sve bio uzrok, da se nije mogao prirediti doček novom upr. župe, prigodom dolaska. Ali jer su župljani svakako htjeli svečano dočekati svoga svećenika — dosjetljiva ljubav prema svećeniku i crkvi prenijela je svečanost dočeka na prvu nedjelju po dolasku novog upr. župe. To je bilo 27. X. na blagdan Krista Kralja.

Prije župske sv. mise sakupilo se mnoštvo naroda, predstavnici vlasti i društava, školske djece i sva katolička društva na čelu sa malom glazbom u prostoru između ž. crkve i stana. Načinjen je špalir od stana do crkve i novi upr. župe pošao je procesionalito u crkvu. U procesiji je bila mala glazba i ministranti. Na crkvenim vratima dočekali su ga predstavnici vlasti i društava sa društvenim zastavama. U ime sviju pozdravio je novog upr. župe Dr. Ante Kuharić, advokat u Slunju. Odmah po dolasku u crkvu otpjevan je Dođi Duše Presveti sa molitvom i iza toga je bila župska sv. misa, pod kojom se novi upr. župe zahvalio na dočeku i predstavio se župljanima. Unatoč hladnog i kišnog vremena sakupilo se veliko mnoštvo naroda.

Prvi snijeg

Dan 28. listopada osvanuo je u snježnom plaštu, ali taj snijeg je još do podne istoga dana okopnio. 29. listopada isto je osvanuo u snijegu, koji je potrajao sve do Svih Svetih.

Odlazak kapelana

Kapelan Vilko Njeber imenovan je upr. župe Starigrad kod Senja. Dne 11. XI. otišao je na svoju novu dužnost, a slunjska župa ostala je bez kapelana.

Zornice

Zornice su održane svaki dan, propovijedalo se svega par puta, jer radi ogromnoga snijega koji je napadao nije narod mogao u crkvu. U propovijedima je obrađen period od ulaska izabranog naroda u Zemlju obećanu do kraljevskog doba.

Božić

Premda je snijeg bio preko 1 metar visok i putovi zatrpani Božić je proslavljen veličanstveno i uz ogromno učešće naroda. Bio je potpuni mir i red. Nije urodila šljiva, pa su ljudi bili trijezni.

Godina je završena zahvalnim blagoslovom sa Tebe Boga hvalimo.

Statistika 1940.

I. Rođenih: ukupno 125 (1939: 131; - 6)

muških 67 (1939: 66; + 1)

ženskih 58 (1939: 65; - 7)

nezakonitih 8 (1939: 6; + 2)

II. Vjenčanih: 7 pari (1939: 20; - 13)

oba domaća 4 para, strani zaručnik 2 para

oba strana 1 par, u drugim župama 2 osobe.

III. Umrlih: ukupno 116 (1939: 61; + 55)

muških 59 (1939: 29; + 30)

ženskih 57 (1939: 32; + 25)

ispod 1 godine: 48; 1-7: 32; 7-15: 0; 15-25: 3;

25-50: 10; 50-70: 14; preko 70: 9.

Najstariji Franjo Božičević, Slunj 17, 83 godine.

Provideno svega 47; od toga umrlo 17.

Neproviđenih umrlo: 12.

Naravni prirast: 9; (1939: 69; - 60)

Blagajna
Primitak 24.899,50 din.
Izdatak 24.731,75 din.
Stanje 31/12 167,75 din.

RATNI DOGAĐAJI 1939-1940.

1939.

22. kolovoza sklopljen pakt o nenapadanju između Njemačke i Rusije
24. kolovoza upravio Papa Pijo XII. preko radija poziv svim narodima za mir
1. rujna započeo njemačko-poljski rat
3. rujna Engleska i Francuska navijestile Njemačkoj rat
10. rujna Kanada navijestila Njemačkoj rat
17. rujna Poljska vlada pobjegla u Rumunjsku
18. rujna vojska Sovjetske Rusije prodrla u Poljsku
26. rujna sovjetska Rusija zaposjela oko dvije trećine Poljske
30. rujna poljski glavni grad Varšava se nakon junačke obrane opkoljen predao
6. listopada Hitler ponudio Francuskoj i Engleskoj mir
1. prosinca počeo finsko-ruski rat

1940.

1. siječnja američki predsjednik Roosevelt imenovao poslanika kod Vatikana, da radi s Papom na ostvarenju mira
27. veljače u Evropu stigao poseban Rooseveltov izaslanik Summer Njelles, koji je vijećao u Rimu, Berlinu, Parizu i Londonu
12. ožujka završen je finsko-ruski rat
18. ožujka sastali se Hitler i Mussolini na Brenneru
9. travnja zaposjela njemačka vojska Dansku i provalila u Norvešku
10. svibnja provalila njemačka vojska u Nizozemsku, Belgiju i Luksemburg
15. svibnja položila je Nizozemska oružje
28. svibnja predao se belgijski kralj s vojskom Njemačkoj
11. lipnjana vijestila Italija Francuskoj i Engleskoj rat
17. lipnja zamolila Francuska primirje
18. lipnja sastali se Hitler i Mussolini u Münchenu: vijećali o primirju s Francuskom
28. lipnja sovjetska Rusija zatražila, da joj Rumunjska preda Besarabiju i sjevernu Bukovinu.

1941.

Godina započeta sazivom Duha Svetoga.

Kip Bl. Dj. Marije "Pieta"

Prigodom blagoslova kuća u Podmelnici 42 primijetio je upr. župe starinski kip izrađen od lipovog drveta, 50 cm visok. Historijat kipa je po pripovijedanju ukućana sljedeći:

Pred kojih 60 do 70 godina uzeli su taj kip seoski momci iz stare crkve u Tounju i na poklade ga za šalu nosili po selu. Od momaka oduzeo je taj kip sada pokojni Joso Grgurić iz sela Skradnik 34, župa Oštarije Ogulinske i pohranio ga u svojoj kući. U tu kuću došla je kao dijete Marija Šneler sa svojom majkom, koja se drugi put udala za Josu Grgurića. Kada se Marija Šneler god. 1905. udala za Ivana Matičića u Podmelnicu 42 ponijela je sa sobom i taj kip i čuvala ga u kući sve do 16. siječnja 1941, kada ga je poklonila župskoj crkvi u Slunju.

Kip predstavlja Bl. Dj. Mariju kako drži u krilu Isusa skinutoga sa križa ("Pieta"), obojadisan je na novo i postavljen na oltar B. D. Marije na gornji dio oltara.

Most na Korani građen 1855. god.

U matici krštenih 2. rujna 1855. upisan je kao kum "Giovani Banarruti nativo di Vito dassio, Talijan", a u opasci stoji "zidar palir babar na mostu Korana, koje ovoga lieta iz fundamenta rađena jesu."

Nepoznato je što znači "babar". Završetak u pluralu: "rađene jesu" sigurno označuje oba mosta t.j. na Korani i Slušnici.

Ove godine su oba mosta minirana, radi opasnosti od rata i tako spremna, da svaki čas odlete u zrak. Nekada se gradilo, a danas se ruši!

Blagoslov kuća

Obavljen je ove godine u svim kućama, pa i u najudaljenijima. Narod je svagdje lijepo primio svećenika.

Vrijeme je bilo lijepo — suha zima. Polovicom siječnja zapao veliki snijeg, pa je promet bio otešćan i tako je Slunj mnoge dane bio bez poštanskog saobraćaja.

Odlazak Dra Kuharića

Dne 3. ožujka odselio je u Vinkovce Dr Ante Kuharić, advokat u Slunju. Otišao je na novu dužnost, jer je po vlastitoj molbi imenovan za javnog bilježnika u Vinkovcima.

Dr. Kuharić bio je odvjetnik u Slunju 15 godina. Izgrađeni katolik, vrlo agilan i požrtvovan zadužio je svojim nesebičnim radom katoličku stvar u Slunju. U svakoj prilici bio je desna ruka župnika. Naročito je zaslužan za Katolička društva od kojih je Hrv. kat. prosvjetno društvo dugo vremena sam vodio. Kod svih katoličkih i hrvatskih manifestacija sudjelovao je najaktivnije, a kod većine je bio predsjednik “odbora za proslavu” i kao takav obavio glavni posao, a često i sav posao. Ukratko: bio je vrlo zaslužan i njegov odlazak učinio je veliku prazninu, koja će se dugo osjećati u Slunju i na cijelom Kordunu u hrvatskom i katoličkom životu ovoga kraja.

Papin dan

Radi osjećaja blizine rata, strogih mjera, ograničenog kretanja stanovništva, zamračivanja, opće nerivoze itd. nije se mogao papin dan proslaviti vanjskom svečanošću, nego je svečanost obavljena samo u crkvi.

Pristup Jugoslavije trojnom paktu

Dana 25. ožujka objavio je radio iznenadnu vijest da se taj dan potpisuje pristupanje Jugoslavije trojnom paktu, kojega su sklopile velesile Njemačka, Japan i Italija za novo uređenje Evrope i Dalekog istoka. Kada je radio javio prvu vijest o pristupanju Jugoslavije već su bili u Beču ministar predsjednik Dragiša Cvetković i ministar vanjskih poslova Cincar Marković. Pristup je obavljen naj-svečanije. Prisustvovao je osobno vođa njemačke države Adolf Hitler.

Pristup Jugoslavije trojnom paktu djelovao je na javnost u dva pravca: prvo, nastalo je smirivanje, jer se mislilo, da smo izbjegli ratu i time svim onim grozotama modernog rata, pred kojima su svi strepili; drugo, neizvjesnost i bojazan što će biti sa Hrvatskom ako Njemačka prizna Jugoslaviju i ostavi možda i dalje ovo nemoguće stanje u kojem se nalazi hrvatski narod.

Državni udar

Kada Bog hoće nekoga da kazni oduzme mu pamet. Tako se dogodilo i Srbima: dva dana nakon pristupa paktu, čime su Srbi i Jugoslavija kao takova došli u tako povoljan položaj, kako si ni zamisliti ni poželjeti nisu mogli, Srbi se odlučuju ostati dosljedni sebi i počinuti vjerolomstvo, prekršiti svečano zadanu riječ i ugovor.

Dana 27. ožujka javio je radio Beograd cijelom “jugoslavenskom narodu” da je maloljetni kralj Petar II. stupio na prijesto i izdao proglas na narod u kome među inim kaže: “Odlučio sam da preuzmem vlast u svoje ruke.” To je jedino obraz-

loženje ovoga protuustavnog čina. Po ustavu kralj postaje punoljetan sa navršenom osamnaestom godinom. Dakle, samo na temelju 'odluke' jednog djeteta postaje kralj punoljetan, preuzima svu vlast i postavlja novu vladu. "Sastav vlade povjerio sam generalu Dušanu Simoviću", kaže dalje proglas.

Ovaj udar izvršili su srpski patrijarh Gavriilo Dožić i general Simović, a poslužili su se maloljetnim kraljem. Odmah je izdan nalog da se izvjesje zastave, služe u crkvama "blagodarenja" i da se najsvečanije proslavi stupanje na prijesto mladoga kralja. Hrvatski narod osjećao je da je to početak rata sa Njemačkom i nada za oslobođenje Hrvatske bila je svakom pred očima i već se smatrala kao ostvareni davni san. O kakovim proslavama u Hrvatskoj nije bilo ni govora. Ali zato su Srbi pomahnitali od slavlja i veselja. Sve su novine donijele kako je genijalni Kralj u zadnji čas uvidio svu opasnost za državu i svojom velikom državničkom sposobnošću (naravno naslijeđenu od djedova) zadnji čas "spasio državu". Po cijeloj Srbiji, a naročito u Beogradu pomahnitala masa slavila je svoga junačkog mladog kralja, vrijeđala na sve moguće načine Njemačku i Italiju, kličući velikoj Srbiji, veličajući Englesku i Rusiju. Parola tih dana bila je: "Bolje rat, nego pakt, bolje grob, nego rob!" Cijelo srpstvo se diglo na slavlje, pa i slunjski Srbi. Sastali se u gostioni Srbijanca Steve Stefanovića, dobro se napili, klicali krilatice tih dana, pucali iz kubura i grozili se kako će oni pokazati sada Njemačkoj kako se ratuje.

Simović je sastavio vladu. Predstavnik tzv. hrvatske politike Dr. Vlatko Maček izdao je u tom teškom času na sramotan način Hrvate i ušao sa svojim trabantima u Simovićevu vladu, da se pokaže da je potpuni sluga Beograda izdao je naredbu-proglas u kojem poziva Hrvate da budu disciplinirani, da se pokoravaju vlastima, da se odazivaju u vojsku i da spremno dadu svoju stoku, koju se pozove u rat, a za tu svu stoku (konje i volove) garantira Banovina Hrvatska. Tim proglasom skinuo je Maček krinku sa svoga lica i taj čas on više nije imao za sobom nikoga. Pogledi cijelog hrvatskog naroda, pa i onih najvjernijih Mačkovih pristaša upućeni su taj čas na pravoga i jedinoga vođu hrvatskog naroda poglavnika Dra Antu Pavelića. Tako se u tom državnom udaru iskristaliziralo jedinstvo i jednodušnost hrvatskog naroda.

Mobilizacija i odlazak vojske iz Slunja

Prvi posao Simovićeve vlade bila je mobilizacija vojske, ali ne otvoreno, nego zakulisno. Nije izdan proglas o mobilizaciji, čak se službeno tvrdilo da nije mobilizacija. Mobilizacija je provedena putem "poziva na vježbu". Pozvano je sve što je sposobno za oružje. Iz Slunja su otišli svi činovnici — vojni obveznici, tako da su neki uredi, kao npr. porezni ured, ostali bez i jednog činovnika. Ostali smo i bez liječnika, veterinara, oba suca, u kotaru ostao samo sreski načelnik — Srbin Dr. Stanko Ilić, u općini samo ostao bilježnik itd. Kako činovnici, tako svi ostali

obveznici pozvani u punom broju. Saobraćaj nije mogao podnijeti toliku nava-lu putnika. Vlakovi su bili prenatrpani. Nastao je opći metež, pa su to ljudi isko-rišćavali i jednostavno se nisu odazvali pozivu ili su pošli, ali tako polako pješice, da su neki i po osam dana išli do Karlovca i onda se opet polako pješice vraćali, jer nije bilo mjesta u vlaku.

Tom zgodom dobila je i posada slunjske vojske, koja je ovdje gradila bunkere, nalog da ode na svoje ratno odredište u Slavonski Brod. Tako je dne 30. ožujka otišla iz Slunja vojska.

Svaki dan se očekivalo da će buknuti rat. Hrvatski narod je čekao da dobije oružje u ruke, a onda je znao što mu je dužnost.

Jugoslavija u ratu

Ono što se sa sigurnošću očekivalo nakon državnog udara u Beogradu dogo-dilo se na dan same Cvjetnice ujutro dne 6. travnja 1941. Njemačka je navijesti-la rat Jugoslaviji. Prvi udarac bio je bombardiranje Beograda iz zrakoplova. To bombardiranje bilo je strašno. Beograd se pretvorio u ruševine. Vlada i kralj pra-vovremeno su pobjegli još u noći. Odmah u prvom naletu pogođena je radio pos-taja u Beogradu, kao i mnogi važni ciljevi i to: kasarne, pošta, željeznička postaja i slično. U tom prvom naletu poginuo je i ministar Dr. Kulovec, predstavnik Slove-naca u Simovićevoj vladi, nasljednik Korošca, katolički svećenik. Tako je službe-no objavljeno. Ima verzije da je ubijen, jer je bio protiv rata sa Njemačkom.

Uništenjem Beograda kao strateškog središta, uništena je i organizacija voj-ske. Nestalo je veze između glavnog zapovjedništva i jedinica na frontu. Nijem-ci su navalili duž sjeverne granice Jugoslavije od Slovenije, preko Mađarske uz cijelu rijeku Dravu i istovremeno dolinom rijeke Strumice iz jugoistočnog kuta Jugoslavije.

Po običaju njemačke vrhovne komande prva tri dana nije bilo nikakvih vije-sti sa ratišta. Nijemci naime javljaju samo kad postignu velike i značajne uspjehe. Tu šutnju shvatila je Jugoslavija kao slabost i javila putem radija u Ljubljanu, da su Jugoslavenske čete pred Sofijom, zauzele Skadar i prodrle u Albaniju, zatim osvo-jile Zadar, te Rijeku i Istru i napreduju u unutrinu Italije. Međutim, već 9. travn-ja javljaju Nijemci da su zauzeli Skopje i da je Niš pred padom, a ostale operacije vode se po planu. Engleska je poručila da će poslati pomoć. Isto je obećala i Ame-rika, dok je Rusija sklopila na sam dan početka rata (6. IV.) pakt o nenapadanju i uzajamnoj pomoći sa Jugoslavijom.

Sve to međutim nije pomoglo jer su taj čas nastupili Hrvati. Hrvatski vojnici i časnici čim su dobili oružje počeli su razoružavati Srbe. Jedno mjesto za drugim se javljalo, da je u hrvatskim rukama. Na taj način i onako slaba vojska potpuno se razbila i Nijemci su kroz cijelu Hrvatsku prešli uglavnom bez borbe. Borbe je bilo

samo na Dravi na par mjesta, gdje su bili Srbi i aktivna vojska mladih i dosta disciplinovanih ljudi. Radi toga je razumljivo, da su Nijemci silno napredovali i već osmi dan rata jugoslavenska vojska kapitulira bez uslova. Kralj i vlada su pravovremeno pobjegli najprije u Palestinu, a onda u Englesku. Dr. Maček je pobjegao u Zagreb, a sa vladom su otišli "predstavnicima Hrvata" sljedeći: ban Hrvatske Banovine Dr. Ivan Šubašić, Dr. Juraj Krnjević, tajnik Hrvatske seljačke stranke (HSS), Dr. Ivan Šutej, ministar trgovine i Dr. Bariša Smoljan, ministar pri predsjedništvu Vlade. Ovi dezerteri sastavili su u Londonu novu Jugoslavensku vladu i počeli raditi protiv svoga vlastitoga naroda kao plaćenici Engleske. Taj kratki rat nazvali su Nijemci "Rat od osam dana".

Četvrti dan rata tj. 10. travnja ušle su njemačke čete u glavni grad Hrvatske, Zagreb, i to oko 4 sata poslije podne. Zagreb se za tren oka sav iskitio zastavama i cvijećem, građanstvo je izašlo na ulice i napravilo špalir njemačkim vojnicima. Doček oslobodilačke njemačke vojske bio je svečan i dirljiv. Nijemci su bili obasuti cvijećem. Oduševljenje je bilo veliko, a postiglo je vrhunac kada je general Slavko Kvaternik preko zagrebačkog radia proglasio osnutak Nezavisne Države Hrvatske.

Rat i prevrat u Slunju

Odmah nakon puča u Beogradu od 27. III. 1941. otišla je iz Slunja Jugoslavenska vojska. Za pojačanje oružništva (*izrezano*)

... bila postala je nova zabava za Slunjane.

Dne 10. travnja oko 2 sata po podne došlo je u Slunj 13 državnih automobila u kojima su bježali viši činovnici Banovine Hrvatske. Prvi od njih stigao je odjelni predstojnik predsjedničkog ureda bana Frol. Zaustavio se u gostioni Slave Kovačevića i propitivao za ostale odjelne predstojnike. Među inim je spomenuo, da je ovdje naručen i objed za g. bana i njegovu pratnju, ali ta vijest nije stigla u Slunj. Nadolazili su odjelni predstojnici: podban Dr. Ivković, unutrašnji poslovi: Bojkić, zdravstvo: Milutin Kosanović i još neki. Nešto su u žurbi pojeli i krenuli dalje navodno za Plitvice. Nešto prije 4 sata projurio je autom ban Šubašić, sa ogromnom pratnjom tj. oko 40 oružnika u teretnom autu. Šubašić se nije zaustavljao u Slunju.

Sav je Slunj bio na nogama. Vidjelo se, da se nešto događa, i nagađalo što bi moglo biti. Prevladalo je mišljenje da je Zagreb na dohvat Nijemcima i da seli banovina na Plitvice. Ljudi su kraj radio prijemnika očekivali neke vijesti ali ništa, dok najedanput nije zagrebački radio najavio govor generala Kvaternika. Svi smo znali što nam on ima reći, ali nismo mogli vjerovati, da je zbilja došao taj čas. Malo zatim čulo se preko radija kratki govor generala Kvaternika kako u ime

Poglavnika proglašuje Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Kako je taj dan bio četvrtak, sajmeni dan, bilo je u Slunju dosta naroda. Odmah je počelo klicanje Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Za par minuta bio je sav Slunj u zastavama.

Preuzimanje vlasti u Kotaru

Par dana prije 10. travnja počela je raditi krugovalna postaja glavnog ustaškog stana iz Italije. Pozivala je narod, da se okupi oko Poglavnika i davala upute, što će trebati poduzeti, na dani znak hrvatskog oslobođenja. Među tim uputama naročito se naglašavalo da treba odmah na dan znak prenijeti vlast od dosadašnjih upravljača, prvenstveno u kotarevima, zatim razoružati sve oružničke postaje i dati pouzdanim Hrvatima oružje. Za taj posao bio je ovlašten svaki čestit Hrvat bez ikakvih naročitih legitimacija ili dekreta.

Radi velikoga terora i izričite zabrane slušanja "stranih radio stanica", nitko nije govorio o tom da sluša upute Glavnog ustaškog stana i svatko je mislio da to samo on čini i nitko drugi u Slunju. U tom uvjerenju odmah na prvu vijest zagrebačkog krugovala o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske uputio se mjesni upravitelj župe Ivan Nikšić u pratnji upravitelja župe iz Cvitovića Josipa Gurzana, koji se slučajno nalazio u Slunju u "sresko načelništvo". U uredu "sreskog načelnika" Dra Ilića našli su se: Dr Stanko Ilić, sreski načelnik, njegova žena i dijete te sreski akcesista Ilija Leka, sa ženom i djecom, svi pravoslavne vjere. Svi su bili jako zbunjeni i prestrašeni. Na pitanje mjesnog upr. župe, da li je čuo za proglašenje Nezavisne Države Hrvatske i šta on o tom misli, odgovorio je Dr Ilić da je čuo i da kao činovnik nema što da misli, nego se pokorava novoj vlasti i spreman je da bude na usluzi novoj vlasti i Državi. Na to je mjesni župnik izjavio, da on preuzima svu vlast u kotaru Slunj. Dr Ilić je zatražio dekret, na temelju čega se to čini, ali mu je odgovoreno da dekreta nema pismenoga, nego, da je ta ovlast dana usmeno. On se time zadovoljio i predao vlast. Tako je osnovan ustaški stan u Slunju sa povjerenikom Ivanom Nikšić, upr. župe. Odmah je zatražio od Dra Ilića, da on brzoglasno javi svim zapovjednicima oružničkoj postaji nastalu promjenu i da od njih zatraži i naloži im, da se imadu potpuno pokoravati novom predstavniku vlasti, ustaškom povjereniku. To je on i učinio odmah u prisutnosti povjerenika i tako izvršio svoj zadnji posao i ujedno prvu odredbu ustaškog stana. Učinjeno je tako, jer su gotovi svi oružnički zapovjednici u kotaru bili Srbi, odnosno pravoslavci, pa se pretpostavljalo da će se lakše i brže pokoriti svom čovjeku Dru Iliću.

Preuzimanje oružničke postaje u Slunju

Odmah nakon brzoglasnog razgovora Dra Ilića sa zapovjednikom oružništva “kapetanom” Pavlom Nećakom uputio se upr. župe Ivan Nikšić u oružničku postaju.

Putem od kotara do oružničke postaje sreo je jedan luksuzni samovoz, kako juri punom brzinom prema Rakovici. Na znak, mahanjem šešira da stane, zaustavio se samovoz. U njemu se vozio “šef pogranične policije u Mariboru” na svom bijegu pred njemačkom vojskom. Upr. župe zatražio je da putnici (šef policije, jedan srbski kapetan, dva civila i upravljač) predaju oružje i ostanu u Slunju. Oni su se pokorili i predali sedam velikih automatskih parabeluma, 3 samokresa, 1 vojničku pušku i sanduk bombi. Oružje je odmah razdijeljeno povjerljivim ljudima i upr. župe sa dva pouzdana čovjeka oboružana oduzetim samokresima krenuo je u oružničku postaju.

Na ulazu u oružničku zgradu bio je na straži pomoćni oružnik. Upitan kako se zove, odgovorio je: Joso. Na to mu je rečeno neka sa pripremnom puškom krene u pratnji upr. župe Nikšića u zgradu i da ima izvršavati naloge pa makar trebalo i pucati. On je to sa oduševljenjem prihvatio.

U prvom katu srela je ta ophodnja “kapetana” Nećaka, koji je upravo izašao iz svoga ureda. Upr. župe mu je kratko saopćio da preuzima vlast, zatražio od njega oružje i odredio da ga se odvede u kotarski zatvor. On je izjavio, da kod sebe nema oružja (kod pregleda je nađen samokres u nutarnjem džepu kaputa). Na to je Nećak zamolio da ga se pusti kući k njegovoj ženi i djeci i izjavio je pozivom na svoju “oficirsku čast” da neće bježati i da će se drugi dan ujutro prijaviti sam na ustaškom stanu. Upr. župe mu je tu molbu uvažio uz napomenu da će biti najstrože kažnjen, ako bi pokušao bježati. On se ponovno pozvao na svoju “oficirsku čast”, otišao kući i te noći pobjegao. To je “oficirska čast” srbskog oficira!

U međuvremenu, dok je upr. župe nakon brzoglasnog razgovora stigao u oružničku postaju, naknadno je ustanovljeno da se odigravalo sljedeće:

Čim je odložio brzoglasnu slušalicu, “kapetan” Nećak naredio je stožernom naredniku Hrvatu Mirku Marušiću, koji je s njime bio u njegovom uredu da se imadu svi oružnici pozvati u oružničku zgradu, postaviti strojnice na prozore i spriječiti razoružavanje oružnika. “Narednik vodnik” Marušić, mjesto da se pokori, trgao je samokres, uperio ga na Nećaka, rekao mu neka digne ruke u vis i preda oružje. Taj iznenadni prepad potpuno je zbunio Nećaka i on je odmah bez riječi predao oružje i izašao iz sobe, gdje se je susreo sa upr. župe i odigralo se kako je prije opisano.

Nakon toga izišao je stožerni narednik Mirko Marušić i predao prijavak novom predstavniku vlasti upr. župe Nikšiću, koji ga je odmah postavio za zapovjednika oružništva u cijelom kotaru Slunj.

Stanje u oružničkoj postaji u Slunju bilo je sljedeće:

- I. 1.) Kapetan Pavle Nećak ("prečanski Srbin" iz okolice Otočca), zapovjednik
- 2.) "narednik vodnik" Mirko Marušić, Hrvat,
- 3.) devet oružnika, od kojih dva Hrvata i sedam Srba, odnosno Vlaha.

II. Oružje: dvije lake strojnice (strojopuške tipa zbrojovka), 80 pušaka + 10 pušaka kod oružnika (Marušić i 9 oružnika) ukupno dakle 90 pušaka, 11 časnčkih samokresa tipa FM 9 mm i napokon jedan sanduk ručnih bombi. Municije je bilo na desetke sanduka.

To sve oružje i municija razdijeljeno je odmah pojedinim ljudima. Dijelili su stožerni narednik Marušić uz pomoć općinskog bilježnika Josipa Turkalja.

Ostale oružničke postaje predale su se bez većih incidenata, samo je nekoliko oružnika Srba pobjeglo sa oružjem. Na svaku oružničku postaju poslana je sutradan 12. IV. po 10 do 15 naših ljudi kao pomoć ostalim oružnicima.

Hrvatski narod 9. XII. 1941. str. 3.

Hrvatski Kordun

GNIJEZDO USTAŠKIH SOKOLOVA

Radosti i patnje u osvitku slobode

Ogulin, 9. prosinca. Ležeći na razmeđi svjetova: između istoka i zapada, hrvatski je Kordun od vjekova bio stražarom hrvatske nezavisnosti. U toku dugih borba između istočnih osvajača i zapadnih starosjedioca hrvatski je Kordun s puškom o ramenu čuvao baštinu djedova. Tu se učvrstila snaga njegovih sinova i izdjelao značaj njegovih pravnika: oštar tvrd i nepomičan poput bridi stoji Kordunaš na braniku Hrvatske. Na njegovu su se području birali carevi (izbor Ferdinanda 1527. g. na Cetinu), po njemu prolazili osvajači — Osmanlije, jurišajući na susjedno Hrvatsko Primorje i Kranjsku (prodorna cesta Slunj — Tounj), a na njemu se pokušao ostvariti i san Eugena Kvaternika, Bacha i Rakijaša, san hrvatske nezavisnosti, koji je ostvario genijalni Poglavnik na Veliki četvrtak 10. travnja 1941.

10. je travnja osvanuo dan miran i tih poput gorskog jaganjca. Slunj se sprema na proslavu uskrasnih blagdana. U svijesti mu je slutnja, da se približuju dva Uskrsnuća: uskrsnuće Boga — čovjeka i uskrnuće naroda, ali čovjek snuje, a Bog određuje. Slunj već 20 godina vjeruje u Poglavnika.

Cestom juri nekoliko raskošnih samovoza. To su samovozi "banske vlasti" (Šubašić, Ivković, Bogić itd.). Oko 1,30 sati poslije podne zaustaviše se u Slunju, ali nitko ne zna, čemu ta počast. Ta Slunjani su stari pravaši, što će njima posjet solunskoga bana? Nagađalo se, da ban Šubašić možda premješta svoje sjelo na

Plitvička jezera. Nakon čekanja i smetenosti povorka poslije jednog sata kreće prema Rakovici i Bihaću. Na jednom oko 4 sata javlja krugoval da je ostvaren san naših otaca i uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska. Zastave niču jedna za drugom, pa je u tili čas u moru hrvatskih trobojnika.

Župnik Ivan Nikšić polazi žurno u kotarsku oblast, gdje je u taj čas bio na vlasti dr. Ilić. Župnik traži da se preda sva vlast i ujedno da se razoružaju sve dosadašnje oružničke postaje, a napose ona u Slunju. Sve je to izvršeno. Međutim, oko 5,30 sati stižu kolone novih bjegunaca: generala, visokih časnika i viših činovnika. Goloruk župnik dočekuje bjegunce i skida im oružje, te ih proglašuje zarobljenima u ime Nezavisne Države Hrvatske. Generali su do zubiju naoružani, a župnik u čistoj reverendi. "Ako se maknete, sasut će se na vas paljba sa svih strana!" Generali, visoki časnici, činovnici pokorno silaze.

Za nekoliko časaka stižu novi bjegunci, i oni predaju oružje i odlaze u kotarsku oblast u pritvor. Svega ih ima pet generala i oko 50 časnika. Među samovozi- ma nalazio se je jedan prilično težak. Njega su junački Slunjani dočekali u zasjedi i zaustavili pred zgradom upozoreni od Hrvata kapetana Markovića, da se u tom samovozu nalazi novac. Tako su Slunjani zaplijenili 33 milijuna jugoslavenskog novca, koji su naskoro predali hrvatskoj vojsci.

Veliki petak i Velika subota, bili su dani borba i puškaranja: srpska vojska na uzmaku navaljuje na Slunj, ali uzalud. U obrani mlade slobode sudjeluje sav narod. Kordun je tako radio za vrijeme Osmanlija, pa tako radi i danas. I Uskrs mu je protekao u borbi, ali on se ne da. Nastaje mir, no tek prividan mir. Iz Blagaja dolaze teški glasi. Obitelj mlinara Mravunca od pet članova poklaše četnici. Pojedinačni napadaji ne prestaju. Poslije toga zavlada smirenje, ali se početkom povijesnog obračuna na istoku primjećuje jače gibanje četnika. Njihov je cilj poremetiti promet od Slunja do Karlovca. Opasnost je velika u onim selima gdje su Hrvati u manjini. Tako je pred mjesec i pol izvršen napadaj na selo Klince, gdje je do temelja upaljena i kuća Jose Obrofca. Seljaci se povlače u susjedna hrvatska mjesta. Brzjavne i brzoglasne pruge od Slunja prema Karlovcu i Ogulinu stoje pod udarom četnika, ali hrabri Kordunaši suzbijali su te sramotne napadaje na goloruk svijet i vrše svoje poslove, kao i prije; polaze na sajmove i prevoze robu ne bojeći se opasnosti. Njih su vjekovi naučili na borbu i vjekovi su ih naučili ljubiti ovu hrvatsku grud. Kordunaši su posljednjih dvadeset godina bili prvi među prvima. Njihov je zastupnik dr. Lovro Sušić, sadanji ministar udružbe, prvi otvorio javno u sjednici narodnog zastupstva na Markovu trgu paljbu na sporazum. I sporazum je spaljen, a njegov pepeo razbacan na sve četiri strane Nezavisne Države Hrvatske. Hrvatska je tu, ona ostaje. Ostaje vjerna ideji slobode i nezavisnosti, vjerna Poglavniku. I zauvijek — spremna!

(Croatia)

Zarobljavanje i razoružanje vojske

Nakon izdanih prvih uputa oružnicima dok se još dielilo oružje, krenuo je upr. župe sam iz oružničke postaje. U taj čas uspinjali su se cestom prema Slunju teretni samovozi, njih nekoliko na broju. Na samom ulazu u Slunj, pred poštom stajao je sa puškom financ Nikola Rukavina, Hrvat. Uprav. župe je stao do njega i u taj čas došao je prvi samovoz do raskršća ceste prema Rastokama i prema školi. Upr. župe Nikšić dao je znak prvom samovozu da stane. On se zaustavi i iz njega izađe g. "divizijski general" Antić te upita zašto ga se zaustavlja, što se dogodilo. Upravitelj župe mu je rekao u glavnom sljedeće: "Proglašena je Nezavisna Država Hrvatska, Jugoslavije više nema, pozivate se da predate oružje i ujedno vas proglašujem u ime NDH zarobljenima. Molim Vas g. generale da predate oružje i da odredite Vašim ljudima, da to isto učine. U Vašem je interesu da se mirno predate i da ne dođe do krvoprolića, za koje ćete Vi biti odgovoran. U slučaju da se ne pokorite, možete ubiti mene i još možda koga, ali ni jedan od Vas neće živ proći kroz Slunj. Sa svakog prozora uperena je prema Vama puščana cijev ili strojnica. Zato Vas molim da se mirno predate i izdate zapovied da se i ostali iz Vaše pratnje predaju."

General Antić je na to bez riječi izvadio svoj samokres, predao ga upr. župe, okrenuo se prema časnicima i vojnicima u ostalim teretnim samovozima i zapoviedio da svi bace oružje. Oružje je padalo na cestu kraj samovoza, a upr. župe pozvao je prisutne ljude (bez oružja) da odmah kupe to oružje i tko zna s njim baratati odmah ostaje u Hrvatskoj revolucionarnoj vojsci. U to su stigli i prvi oboružani ljudi, što su dobili oružje u oružničkoj postaji. General i njegova vojska predali su se dakle pred samo jednom puškom financa Rukavine i na nagovor upr. župe.

Čim je pokupljeno oružje bačeno iz samovoza zatražio je upr. župe, da sva vojska siđe i svrsta se u redove, odredio šest oboružanih ljudi za pratnju i pozvao vojsku da krenu napried u zgradu kotarske oblasti. Na to je general Antić upozorio — valjda se snašao od prvog straha — neka pazimo što radimo, jer za njima ide ciela "IV. armija" iz Zagreba. No to nije na stvari promienilo ništa.

Za zapovjednika straža postavljen je trgovac Rudica Kovačević, koji je dobio zadaću da u dogovoru sa stožernikom narednikom Marušićem postavi straže na sva važnija mjesta i da svakoga tko dođe u Slunj razoruža i zadrži. U tu svrhu odmah su donešene debele grede i metnute preko ceste, da ne bi samovoz pokušao bježati.

Sa vojskom generala Antića krenuo je upr. župe prema kotaru sa namjerom da ih smjesti u kotarski zatvor. Međutim, kada se povorka razvila vidjelo se da toga ima jako mnogo. Bilo je najmanje oko 40 časnika i oko 150 do 200 vojnika.

Počeo se hvatati sumrak, kada je povorka stigla pred kotar. Upr. župe održao

je zarobljenicima sa stube na ulazu u kotarsku zgradu kratak govor, u kojemu je rekao po prilici ovo:

"Gospodo srbski oficiri i vojnici. Proglašena je Nezavisna Država Hrvatska, Jugoslavije više nema. Vi ste ovaj čas zarobljenici Hrvatske državne vojske. S Vama će se postupati po međunarodnim pravilima o zarobljenicima, koji su Vam, pogotovo oficirima, poznati. Postupati ćemo blago, dok se budete pokoravali, ali i najmanji znak neposlušnosti, pokušaja biega ili što slično biti će kažnjen streljanjem. U Vašem, je dakle interesu, da se potpuno pokoravate svim nalogima"

Na to je upitao general Antić: "A tko je nas zapravo zarobio?"

Odgovor: "Hrvatska državna vojska."

Drugo pitanje: "Kako nas je zarobila vojska, kad ja vidim, da su to oko nas sve civili?"

Odgovor: "Država Hrvatska postoji tek jedan ili dva sata i Vi bi htjeli da već i uniforme imamo. Dosta je da imamo vojnike i oružje."

Treće pitanje: "Po međunarodnom pravu nas može zarobiti samo ona vojska sa kojom se nalazimo u ratu, a mi nismo u ratu sa braćom Hrvatima."

Odgovor: "Prvo, mi nismo nikakova braća, a drugo, mi se nalazimo u ratu već 20 godina!"

Na to je zašutio. U taj čas istupio je iz reda jedan časnik, stao pred generala Antića i zamolio: "Gospodine đenerale, dozvolite, da ja kao srbski major odgovorim ovom gospodinu."

Naši stražari su mislili, da ovaj pokušava nešto više i pripremili su puške i metnuli naboje u ciev, na što je upozorio upr. župe: "Ne pucati bez zapoviedi", a jedan stražar je odgovorio: "Ne bojte se gospodine, to tek da bude spremno ako ustreba." Nakon toga upita "srbski major" ponovno, da li može govoriti. General je rekao: "Ne."

Časnici su smješteni u prvi kat kotarske oblasti u tri sobe, a vojnici su poslani u školu.

Po prilici 10 do 20 minuta kasnije dovedena je druga velika skupina časnika i vojnika. Svi su nakon po prilici istoga nagovora kao i prvi poslani u školu. Tako su dolazile skupine i pojedinci do 10 sati u noći. Prošao ni pobjegao nije nitko. Te noći zarobljeno je ukupno 2 generala, oko 100 časnika i preko 600 vojnika. Samovozi osobni i teretni parkirani su pred crkvom, kotarom i po dvorištima.

U jednom teretnom samovozu vozili su novac "IV. armijske oblasti" iz Zagreba u ukupnoj svoti od trideset i dva milijuna dinara. Noć je prošla mirno.

Jedan osobni samovoz nije se dobrovoljno predao, nego otvorio vatru i ranio Josu Stipetića, dimnjačara i Josu Žalac iz Rastoka. Naši su stražari isto otvorili vatru i u samovozu je poginuo jedan srbski major i upravljač samovoza, a teško ranjen jedan vojnik i još jedan časnik.

11. travanj 1941. (Veliki petak)

Tokom noći za vrijeme zatišja obavljena je prisega vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Poglavniku i to na položajima. Župnik iz Lađevca Stjepan Petovar išao je od položaja do položaja i tamo prisutne stražare zapriseгнуо.

Brzoglasnim putem izvještан je Glavni ustaški stan u Zagrebu o svemu što se dogodilo u Slunju. Glavni ustaški stan je odobrio i pohvalio dosadašnji rad i odredio da pod ustaški stan u Slunju osim kotara Slunj podpada do daljnega kotar Vojnić, oružnička postaja Plaški i sve oružničke postaje do Bihaća, te prema Korenici dokle bude moguće uspostaviti vlast.

Oko 5 sati ujutro javlja Ogulin da je prema "Slunju prošlo 13 kamiona dobro oboružane jugoslavenske vojske". Odmah je postavljena zasjeda, no vojska je uz put upozorena od vlašskog življa, da će biti u Slunju razoružane i vratila se u Plaški.

Cieli dan prošao mirno.

Hrvatska vlast na Plitvičkim jezerima

Dne 11. travnja 1941. ujutro oko 9 sati javio je brzoglasom iz Plitvičkih Jezera tamošnji šumar Milinković, da je on preuzeo vlast u općini, ali da ne zna što će na to reći oružnici. Odmah je poslan jedan autobus sa 40 dobro oboružanih ljudi da preuzmu oružničku postaju u Plitvicama i da tamo ostane 15 ljudi kao posada. To je izvršeno bez incidenta.

Rakovica bombardirana

Oko podne 11. travnja bacio je zabunom jedan njemački zrakoplov četiri male bombe na Rakovicu. Poginula je jedna žena, zapaljena jedna štala, porazbijana stakla na prozorima, veće štete nije bilo. Nastala je mala panika i strah. Odmah je javljeno u Karlovac njemačkom zapovjedništvu koje je odmah poslalo drugi zrakoplov, koji je kružio nad Rakovicom, mahao zastavicom i na taj način ispravio prijašnju pogrešku. Istovremeno je iz Slunja poslano 40 vojnika da organiziraju oružničku službu u Rakovici i Drežniku od tamošnjih domaćih ljudi i oružnika Hrvata.

12. travanj 1941. (Velika subota)

U zoru ušla je u Slunj formacija od oko 200 vojnika koje je predvodio jedan "kaplar", svi u potpunosti "ratnoj spremi", sve domaći naši ljudi, koji su napustili svoje položaje u okolici Bihaća i došli svojim kućama. Povorka je došla ravno

pred župski stan, postavila se u uzoran red, pozvan je upr. župe i kada se pojavio na vratima, zapovjednik "kaplar" zapoviedio je pozor, izvršio prijavak i zamolio, da on i svi vojnici polože prisegu. Odmah je izdana zapovied za polazak u crkvu, gdje je izvršena prisega. Crkva se u taj čas napunila mještana, tako da je taj čin bio vrlo dirljivo i svečano obavljen. Cielo jutro stizali su vojnici svojim kućama, velika većina sa oružjem i municijom. Zgrada starog suda odmah je uređena za odmaralište, donešena je slama i kuhao je topao zajutrak za vojnike. Kako su dolazeći vojnici javljali da cestom od Rakovice ide mnogo naših ljudi, odmah su poslana u tom smjeru dva autobusa, da sakupljaju vojnike i voze u Slunj. Istovremeno je javljeno brzglasom Rakovici i Drežniku neka zadrže sve naše vojnike pa će se po njih poslati autobusi.

Napad sa strane Primišlja (12. IV. 1941.)

Oko 7,30 sati javila je oružnička postaja iz Primišlja da je kroz Primišlje (iz Ogulina) u smjeru Slunja krenulo nekoliko teretnih samovoza sa vojskom i časnicima. Odmah je poslana vojska u tom smjeru, ali samovozi nisu dolazili. Oko 8 sati počele su najedanput pucati dvije teške strojnice. Tek sada su naši ljudi, koji su do sada očekivali samovoze cestom, primijetili da ide prema Slunju ciela jedna fronta, lanac vojnika, po prilici 700-800 m. širok. Naši su uzvratili vatru, da izvidi protivnika i uspio je jer su sve protivničke puške i strojnice počele pucati, pa se vidjelo kako stoji fronta. Naši su vojnici isto razvili u široku obrambenu liniju, pojačali smo sve straže — imali smo, naime, već preko tisuću ljudi pod oružjem — i čekali smo napadača. Napadači su mnogo pucali, misleći valjda ustrašiti branioce, ali nije uspjelo, naši su iz zaklona gađali samo kad su se napadači pribacivali napried. Borba je trajala do skoro 2 sata popodne, dakle 5-6 sati. Na to su se napadači povukli i pobjegli u nepoznatom pravcu. Rezultat borbe bio je: naš jedan teško ranjen (Matešić iz Lađevca), kasnije umro, a sa njihove strane naši smo kasnije 10 (deset) mrtvih, sve Srbijanci. Kasnije smo čuli, da je bilo 10 do 15 ranjenih, ali to nije provjereno.

Prisega hrvatskih časnika i vojnika

U toku prijepodneva 12. IV. odredio je Glavni ustaški stan iz Zagreba brzo-glasno da se svi časnici Hrvati puste na slobodu i da polože prisegu vjernosti državi i Poglavniku. Odmah nakon borbe sa pravca Primišlja, odvojeni su časnici Hrvati, legitimirani i pozvani, da se odluče hoće li ili ne položiti prisegu, svi su se odazvali, bacili sa svojih kapa kokardu sa nadpisom Petar II. (ćirilicom), pozvani su i svi vojnici, koji su tokom prijepodneva stigli, a nisu još položili prisegu i pošla je povorka u župsku crkvu. Bilo je oko 30 časnika i oko 100 vojnika.

Prisega je obavljena svečano, uz nagovor upr. župe i na koncu je otpjevano “Tebe Boga hvalimo” sa molitvom za Poglavnika.

Dolazak prvih njemačkih vojnika

Pred noć istoga dana (na Vel. subotu 12. IV.), stigla je u Slunj jedna njemačka izvidnica sa trinaest motora. Dočekani su velikim oduševljenjem naroda. Zapovjednik-časnik, došao je odmah u Ustaški stan (u zgradi Kotarske oblasti), predstavio se i odmah pitao: “Gdje su generali?”. Upr. župe ga je odveo u sobu i predstavio. Časnik se je rukovao sa svakim generalom, pregledao zarobljene časnike i izašao. Upr. župe pozvao je cijelu izvidnicu na večeru, koja je protekla u ugodnom i srdačnom raspoloženju. Završila je pjevanjem vojničkih njemačkih pjesama što su sami njemački vojnici pjevali. Na koncu je njemački časnik zamolio ako je moguće da mu se predaju oba generala. Drage volje smo mu ih dali i uz to i jedan osobni samovoz u kojem ih je odvezao, jer je imao zadaću da se još iste večeri vrati u Karlovac.

Ispraćaj, premda je već bilo kasno, oko 10 sati u noći, bio je buran, jer se skupilo mnogo naroda, koji je klicao Poglavniku, Hitleru, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, njemačkoj vojsci itd.

Ratni plijen

Uspjeh opisanih borbi i razoružavanje u brojkama je po prilici sljedeći:

1.) Zarobljeni 2 generala (divizijski Antić, brigadni Bijelić), oko 100 časnika, od toga tridesetak Hrvata, ostali kasnije poslani u zarobljeništvo (predani u Zagreb Hrvatskoj vojsci), preko 600 vojnika Srba.

2.) Blagajna “IV. armijske oblasti” iz Zagreba sa 32 milijuna dinara (predano Ministarstvu domobranstva u Zagrebu).

3.) Oko 60 teretnih samovoza, 3 velika autobusa, oko 30 osobnih samovoza i 17 bačava benzina.

4.) Lako pješačko oružje tj. puške i strojnice nije se moglo brojiti, jer se odmah dielilo ljudima, a i naši vojnici su mnogo toga donieli sa sobom. Kada je oružje konačno predano poslano je u Karlovac zapovjedništvu III. pješačke pukovnije 5-6 tisuća pušaka, oko 50 strojnih pušaka, preko 10 sanduka ručnih bombi, 30-40 sanduka pušcanih naboja, 7 protutenkovskih mina i oko 10 teretnih samovoza vojne opreme (odijela, cipele, šljemovi, gunjevi, šatorska krila itd.)

5.) Ostale stvari: 8 krugovalnih prijemnika, nove dielove jedne krugovalne postaje za davanje, desetak pisaćih strojeva, 1 geštetner stroj za umnožavanje, uredskog materijala mnogo kao papira, olovaka, koverti itd. Nadalje dvadesetak vreća brašna, jedna vreća prave kave, mnogo sanduka vojničke kave kao i mnogo raznih drugih sitnica. Samokresa par stotina komda sa ogromnim brojem naboja.

Od gore navedenoga, ostalo je u Slunju za potrebe Slunja jedan veliki autobus (42 sjedala, karoserija od aluminijske), jedan teretni samovoz i jedan osobni samovoz. Za sve te samovoze je kasnije isposlovana dozvola od državnih vlasti i prešli su u vlasnost općine, te vrše osobni i teretni promet.

Prolaz njemačke vojske kroz Slunj

Na Uskrs 13. IV oko 9 sati prije podne počela je prolaziti kroz Slunj njemačka vojska. Jurio je tenk za tenkom, nitko nije pješačio sve u teretnim: samovozima, na motorima i tenkovima. Narod je stajao u špaliru od Rastoka, pa kroz cieli Slunj i oduševljeno pozdravljao savezničku vojsku.

Preko osam dana stalno je vojska prolazila, a da se uglavnom nije zadržavala. Tek tu i tamo je koja jedinica prenoćila ili se oko podne malo zaustavila.

U tom prolaženju došla je i jedna njemačka divizija ravno iz Francuske i imala je odmor u Slunju od podne jednoga dana do drugi dan ujutro. Zapovjednik divizije pozvao je predstavnike vlasti (upr. župe) na dogovor. Strogo je zahtijevao, da građanstvo ne izlazi poslije 8 sati na ulicu, dao svoje opaske ili bolje prietnje što će biti ako bude kakav incident i slično. Upitan, da li može naša vojska vršiti stražu kao i do sada, rekao je da može, ako ima svoje odore. Odgovoreno je, da ima i to ovakove: lička kapa sa hrvatskom kokardom, jugoslavenska vojnička odijela sa hrvatskom trobojkom na lievoj ruci. General je pitao da li može vidjeti kojega vojnika. Pozvana je jedna jedinica od oko 50 ljudi sa zapovjednikom nadporučnikom Kosanovićem (ovdašnjim učiteljem) koji je tu jedinicu postroio pred školom, odao počast i dao prijavak. General je bio oduševljen i čestitao. U to popodne nabavili su mještani dosta slame za vojnike, tako da ih je u školi noćilo oko 600, za časnike smo našli kod građana i stanovima 38 kreveta i na dosta mjesta u prazne prostorije donieli slame, tako da je veliki broj vojnika i časnika prilično dobro bio smješten. General je na to molio ako bi bilo moguće za časnike svježu večeru prirediti, jer već dugo žive od konzervi, i to ako je moguće piliće. Odgovoreno je, da pilića nema, nego ćemo dati janjce na ražnju. On nije bio tim predlogom oduševljen, ai je pristao. Molio je još i ako ima piva. Nismo ga imali, ali smo zamolili jednog dočasnika koji je sa našim teretnjakom otišao u Karlovac i tako je za večeru bilo i piva. Nakon večere, kao i za vrijeme večere generali i svi časnici bili su ugodno iznenađeni sa našom janjetinom na ražnju. Nikada nisu jeli tako pripravljeno i izjavili su da bi svaki dan samo to jeli, kad bi dulje ostali ovdje i da je to bolje nego pilići.

General je očito bio oduševljen, hvalio je našu organizaciju, i čestitao. Rekao je doslovno da to nije očekivao u ovako malom mjestu i da mi u Njemačkoj u tako malom mjestu ne bi mogli dobiti ono sve što su ovdje dobili. Na koncu je kao znak svoga priznanja, opozvao sve svoje odredbe od poslije podne i rekao neka

mi sami određujemo što i kako hoćemo. Pitao je da li bi možda naše straže mogle čuvati i njihove stvari, kad mu je upr. župe rekao, da može garantirati za sve, on je opozvao svoje straže, poslao sve vojnike spavati i tako su Slunjani jednu noć čuvali cielu njemačku diviziju.

Istovremeno je u jednom naletu prošla kroz Slunj jedna talijanska biciklistička jedinica. Zadržavala se svega oko 2 sata na odmoru. Pučanstvo ih je primilo srdačno kao i Niemce, ali je nastalo grozno razočaranje, kada su ovi vojnici nastupili potpuno neprijateljski, pokrali do čega su došli (za ilustraciju: jedan još nepečeni kruh iz štednjaka). Naročito su stradale kokoši na koje su vojnici pucali iz svojih vojničkih pušaka u dvorištima na očigled vlasnika. Talijanski časnici su navalili u gostionicama na likere i naručili hranu, najeli se i napili i otišli, a da nisu platili. Kolika razlika između njih i njemačke vojske? Zadnji njemački vojnik vladao se kao gospodin, ako je šta trebao, molio je i uvijek tražio da plati, postupali su prijateljski i viteški.

Pokolj obitelji Mravunac u Blagaju

Dana 5. svibnja 1941. došli su u kuću Jose Mravunca u Blagaju br. 37 dvojica pravoslavaca, jedan iz Cvijanović Brda i jedan iz Poloja i to oko 10 sati u noći. Joso Mravunac nije bio kod kuće i došljaci su rekli da trebaju nešto Josu, sjeli u kući i zadržali se oko pol sata u razgovoru sa majkom i ženom Jose Mravunca. Najednput iz čistoga mira, kada su već svi legli spavati osim žene Jose Mravunca i dok se Joso još nije vratio iznenada je jedan od došljaka trgnuo nož i zaklao ženu Jose Mariju Mravunac 31 godinu staru, odmah su zatim zaklali sina Jose i Marije Ivana Mravunac 16 godina starog, pa Nikolu, dijete od 4 godine, zatim su otišli na tavan, bolje potkrovlje, gdje je spavala majka Jose Ana Mravunac 69 godina i nju zaklali. Zatim su sve ove mrtve bacili kroz prozor u Koranu. Kuća Jose Mravunca bio je mlin na samoj Korani. Nadalje su bacili živu Milku Mravunac, kćer Jose, staru 12 godina, koja je međutim znala plivati, pa se izvukla na obalu i sakrila u grmlje. Ostao je na životu jedino Ilija, dijete od 9 mjeseci, koje je ležalo u zibci pod krevetom, pa ga nisu primietili.

Mala Milka gledala je iz grma, što će sada biti i ispriповijedala je po prilici ovo: Razbojnici su odmah na to izašli iz kuće i nešto razgovarali. U to su se začuli koraci Jose Mravunac, koji se vraćao i sela. Ništa ne sluteći došao je pred samu kuću, kad su iz svoga zaklona iskočila oba razbojnika i navalili na Josu, koji se branio (bio je jak čovjek, 36 godina star), ali je ipak podlegao. Mrtvoga su ga uvukli u sušu kraj kuće i otišli. Kad je drugi dan pregledan nađeno je na njemu preko četrdeset uboda nožem.

Još dok se je Joso borio sa razbojnicima mala Milka je otišla neopaženo u selo. U prvoj kući je ispriповijedala što se dogodilo. Odmah je jedan seljak dao hitcem

iz puške znak za uzbunu i sabiranje seljaka. Kada se skupilo više ljudi pošli su prema mlinu, ali tamo nisu više nikoga našli.

Odmah ujutro 6. svibnja poslani su u izvide oružnici iz Slunja i javljen cieli slučaj u Zagreb. Oružnici su našli nedaleko mlina jedan par cipela, koje je jedan razbojnik skinuo i ostavio, te dalje otišao bez cipela, vjerojatno radi toga, da ga se manje čuje. Mala Milka je izjavila da ne pozna te razbojnice, nego samo zna da je jedan od njih više puta dolazio u mlin k njima, ali da bi ih prepoznala, kad bi ih opet vidjela. Nadalje je izjavila da su razbojnici rekli da su iz Cvijanović brda. Istraga se vodila cieli dan, ali bez većega uspjeha.

Dne 7. svibnja došao je iz Zagreba pokretni prieki sud sa jednim satom ustaša — povratnika da provede istragu. Pronađeni su krivci baš preko ostavljenih cipela jednoga razbojnika, ali je istovremeno prigodom premetačine pronađen mnogi promičbeni materijal, kao letci, dopisi, iskaznice i slično. Ukratko, nađen je materijal po kojem se vidjelo da se pravoslavni živalj organizira u tzv. četnike i da se sprema ustanak protiv Nezavisne Države Hrvatske. Vođa svega izgleda da je bio Branko Dobrosavljević, pravoslavni paroh u Veljunu. Zanimljivo je, da su pravoslavni bez ikakova poziva dolazili plaćati porez i to sa svima zaostatcima i na taj način htjeli pokazati svoju lojalnost novoj državi. Uopće sudeći po svemu bili su najlojalniji, a istovremeno se kod njih našlo već dosta razgranjenu prevratničku organizaciju. Tim povodom odsudio je i prieki sud u Blagaju i odmah strijeljao 440 muškaraca, kod kojih je nađen prevratnički materijal ili koji su kao takovi izdani od onih koji su bili prevratnici. Svi ti strijeljani pokopani su odmah iza škole u Blagaju. Kod svega toga sudjelovali su od ovdašnjih ljudi i činovnika jedino oružnici iz Slunja, koji su po nalogu priekoga suda uhitili ljude, koje je prieki sud tražio i predao ih priekom sudu. Daljnji postupak obavljao je prieki sud samostalno i nije o tom niti obavijestio ni ustaški stan, ni kotar ni sud u Slunju, nego je na početku svoga rada samo javio, da je tu u Blagaju i da će samostalno provesti istragu o umorstvu obitelji Josipa Mravunca.

Dolazak talijanske vojske

8. V. 1941.

Dne 7. svibnja došla su u Slunj tri talijanska časnika da pripreme sve potrebno za stanovanje njihove jedinice. Sljedeći dan 8. svibnja oko 3 sata po podne ušla je na svečan način konjanička pukovnija “Cavalleria Piemonte Reale” na čelu sa zapovjednikom pukovnikom Oscar Gritti u Slunj. Dočekana je izvješanim hrvatskim zastavama. Brojno pučanstvo je prisustvovalo dočeku na čelu sa malom glazbom i jednom počasnom satnijom naših ustaša. U ime građanstva pozdravio je mjesni upravitelj župe sa par riječi, na što je odgovorio sam pukovnik Gritti. Ciela pukovnija je brojala oko 800 konjanika i oko 200 vojnika sa samovozima

i slično, dakle ukupno oko tisuću vojnika. Odmah je uspostavljen odnos vlasti i to tako da civilna vlast ostaje Hrvatska, a talijanska vojska će biti samo vojnička posada, oružništvo je ostalo hrvatsko.

Zbor na Plitvičkim jezerima

2. VI. 1941.

Prema starom običaju održaje se svake godine na drugi dan Duhova crkveni zbor na Plitvicama. Sv. misa se služi na mjestu gdje je nekada bila kapelica sv. Duha uz Jezero Kozjak. Ove godine proslavljeno je to kao prvi zbor u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i vanjskom narodnom svečanošću. Iz Slunja se išlo autobusima i teretnim samovozima. Skupio se velik broj naroda iz celoga kraja od Slunja i Bihaća. Bila je i Mala glazba, te jedna satnija ustaša iz Slunja. Kod sv. Mise pjevao je djevojački crkveni zbor iz Priboja i svirala Mala glazba, propoviedalo upr. župe iz Slunja. Poslie podne stigli su iz Otočca povjerenik tamošnjeg ustaškog stana, odvjetnik Dr Krunoslav Lokmer, ustaški poručnik Jure Francetić, imenovani povjerenik za Bosnu i Hercegovinu, kasniji osnivač "Crne legije", tajnik ministra Žanića Vikario, a slučajno je na proputovanje došao i general Perčević, glavari poglavnikove vojne kuće. Održano je zborovanje, koje je vodio ustaški povjerenik iz Slunja Ivan Nikšić, upr. župe. Govorili su tajnik Vikario, Jure Francetić i Dr Lokmer. Završeno je mimohodom vojske i naroda na čelu sa Malom glazbom. Svečanost je bila veličanstvena.

Прилози

Crkveni i politički zbor na blagdan presv. Trojstva

Na blagdan presv. Trojstva dana 8. lipnja određen je službeni posjet jednoga člana Hrvatske državne vlade iz Zagreba mjestu i kotaru Slunj. Takvi posjeti, odnosno narodne skupštine održane su po svim većim mjestima Nezavisne Države Hrvatske. Na tim skupštinama govorili su članovi vlade i visoki dužnosnici Ustaškog pokreta. Govorilo se o značenju uspostave NDH, o koristi vlastite države, ustaškom pokretu, načelima koje rukovode naše upravljache u vanjskoj i unutarnjoj politici, a od strane naroda bio je to neke vrste plebiscit za Nezavisnu Državu Hrvatsku, poglavnika i novi smjer politike. Bili su to dani obćeg veselja, radosti i oduševljenja celog hrvatskog naroda.

Na zbor u Slunj došao je ministar narodnog gospodarstva Dr Lovro Sušić, prijašnji narodni zastupnik za kotar Slunj (izabran 1935. i 1938. godine na izborima).

Oko 9 sati priređen je doček ministra na mostu preko Slunjčice. Pozdravio ga je povjerenik ustaškog stana, upr. župe Nikšić, na što je ministar kratko se

zahvalio i krenuo u povorci predvođenoj malom glazbom i domaćim ustašama do občine. Tamo je održao sastanak sa svojim političkim suradnicima od prije i sa svim predstavnicima organizacije Hrvatske seljačke stranke.

U 11 sati odslužena je sv. misa pred župskom crkvom, na kojoj je prisustvo-
vao i ministar. Iz Ogulina su nešto prije sv. mise stigli Veliki župan Jurica Mar-
ković, župnik Mikan (prijašnji slunjski župnik) i još desetak uglednih ogulinskih
građana. Svi su ovi prisustvovali sv. misi, kao i počasna satnija talijanske voj-
ske, te izaslanstvo talijanskog pukovnika koji je bio odsutan, na čelu sa jednim
dopukovnikom.

Poslije sv. mise obavila je talijanska satnija svečani mimohod pred minis-
trom i uglednicima, a zatim je održano zborovanje na trgu pred župskim stanom.
Govornica je improvizirana iznad vodovoda u malom parku, nasuprot župskog
stana. Zborovanje je otvorio i vodio mjesni upr. župe. Govorili su ministar Sušić,
župnik Mikan i Dr Krunoslav Lokmer, odvjetnik iz Otočca. Nakon zborovan-
ja obavljen je mimohod hrvatske vojske i naroda predvođen Malom glazbom i
zastavama ispred ministra i uglednih gostiju, koji su promatrali mimohod sa bal-
kona hotela Putnik. Naroda je bilo veliko mnoštvo, oduševljenje veliko — ukratko
zbor je sjajno uspio u svakom pogledu.

Odlazak talijanske vojske

Dne 7. srpnja osvanuo je Slunj bez Talijana. Nitko nije ništa znao, samo su po
noći nestali. Ostavili su kako loš utisak na naše pučanstvo. Šteta koju su počini-
li sa svojim vojnicima, konjima je neprocjenjiva. Puštali su konje na pašu, čak i
po žitaricama (pšenica, proso, zob, ječam, kukuruz i slično). Krali su do čega su
došli. Plotove i ograde su trgali za vatru. Za vrijeme svoga vladanja htjeli su da
im se prizna za 1 litru 4 kune, dok je službeno bilo utanačeno za 1 litru 2 i pol
kune. Varali su sa novcem, kojekakove karte cestovne željeznice i slično su dava-
li seljacima mjesto novca. Neposredno prije uređenja pitanja granica sa Italijom,
nasilno su preuzeli svu vojničku i civilnu vlast. Uređenje granica između Itali-
je i Hrvatske primili su sa velikim nezadovoljenjem. Časnici su na ulici demon-
strativno derali novine sa slikom designiranog kralja vojvode od Spoleta i novim
granicama. Oni su očekivali da će Italija biti sve do Karlovca. Cielo vrijeme svoga
boravka obećavalo je zapovjedništvo, da će platiti svu štetu, ljudi su prijavljiva-
li štetu, ali oni su otišli, a da nisu ništa platili. Na taj njihov postupak potužio se
upr. župe Nikšić kod zapovjedništva "III. armate" u Karlovcu i preko ministar-
stva vanjskih poslova u Zagrebu na vladu Kraljevine Italije. Nakon desetak dana
došlo je jedno povjerenstvo od 5 do 6 talijanskih časnika "da plati štetu načinjenu
po talijanskoj vojsci" i platilo je 10 do 15 tisuća lira umjesto štete, koja je prelazila

jedan milijun kuna. U oružničkoj postaji su stanovali njihovi karabinjeri (oružnici), pa kada su odlazili odnieli su sve, tako su ostali doslovno pusti zidovi i ništa više. Iz škole u kojoj je stanovala vojska odnieli su klupe, u koliko nisu prije bile isciepane i bačene u vatru, trgali su podove, sve kvake sa vrata i prozora, sve kliučanice sa hodnika, električnu žicu su iz zida izvadili, u svakoj sobi imali su zahod, tako da je dugo trebalo, dok se moglo doći do škole od strašnog smrada, a dok se škola koliko toliko očistila, za uporabu potrošeno je mnogo vremena i novca. Kudgod su išli vojnici, išli su u kacigama i sa puškom na ramenu. Tako su dolazili i u crkvu, ne samo u skupinama, nego i pojedinci. U crkvi nisu kacigu skidali sa glave. Bili su pobožni, ali su ipak iz crkve krali svieće i rubčiče sa oltara. Svoje konje su držali u parku pred kotarskom zgradom. Kako su ih slabo hranili, konji su ogulili skoro sva stabla, za koje su bili privezani, tako da su se poslije mnoga stabla osušila. Smrad od tih konja bio je strašan i uvijek smo se bojali da će doći do kakove kužne bolesti. Kada su odlazili ostavili su sve zgrade u kojima su stanovali, pa i zgradu u kojoj je bilo zapovjedništvo, u najvećem neredu i nečistoći. Narod je odahnuo kada su otišli. Odmah se počelo čišćenjem i uređenjem cijelog mjesta. Tom zgodom je i park pred oltarom sav prekopan, izvađena su suha stabla i cijeli park je krasno uređen, zasijana trava, i ruže, te nasute sve staze, a srednje glavna obzidana sa svake strane betonskim žljebom. Ujedno je i sagrađen mali okrugli rundo od kamena u sredini desne strane parka gledane od zgrade kotarske oblasti. Savezno sa tim radovima nasut je i trg ispred crkve i župskog stana i podzidan betonskim zidom do ceste, tako da je taj, do sada strašno naravni trg, postao liep i ravan.

Samostan Franjevaca Konventualaca u Slunju

Još prijašnji župnik Dragutin Kukalj pokrenuo je akciju, da se u Slunju osnuje jedan redovnički samostan, jer na cijelom Kordunu nema ni jednog samostana, a i u cijeloj biskupiji senjskoj i modruškoj jako maleni broj, tako da se može na prste nabrojiti. Franjevci na Trsatu i Crikvenici, Franjevci trećeredci — glagoljashi u Ogulinu, kapucini u Karlobagu i ništa više. Dakle, cijela Lika, Kordun i Gorski kotar nema ni jednoga samostana, a cijela biskupija svega četiri. U tu svrhu htio je župnik Kukalj upotrebiti zakladu Milin dom. Poviest te zaklade je ukratko sljedeća:

Nekadašnji župnik slunjski, magr. Mile Barilli, sagradio si je za svoju starost kuću u Podmelnici, nedaleko občine, računajući, da će tamo provesti svoje stare dane, no nije mu trebala, jer je umro kao župnik u župskom stanu. Da kuća ne bude pusta i da od nje ima bar nekakvu korist iznajmio ju je župnik Barilli oružnicima, koji još onda nisu imali svoje zgrade. Pred svoju smrt župnik Barilli osnovao je sa tom kućom zakladu i to sa nakanom kako u oporuci doslovno stoji:

"9.) Moju kuću što leži uzduž ceste blizu občinske zgrade u Slunju te nosi broj 95, što sam je s temelja novu o svom trošku sagradio i u kojoj sada oružnici stanuju, zatim svu gotovinu koja se nalazi u pohrani kod preč. bisk. Ordinarijata u Slunju, koju sam u pohranu predao, ostavljam osnovati se imojućoj zakladi pod naslovom "Zaklada kanonika i župnika Mile Barillija."

Ova zaklada imade kuću upotrebiti za uboški dom, koji se imade u pismu i riječi nazvati "Milin dom".

Taj uboški dom imade biti sklonište siromaka župe Slunjske, u kojemu imadu siromasi i nemoćnici stanovati i hraniti se. Prednost imadu siromasi i nemoćni od roda moga.

Taj uboški dom ima se izdržavati sa kamatama od moje gotovine nalazeće se kod preč. Ordinarijata, koja se gotovina ima koristnosno uložiti.

Sa gornjom zakladom imade sporazumno upravljati župnik slunjski i občinsko poglavarstvo u Slunju.

Dok gornja zaklada stupi u život imade se kuća iznajmljivati, i od najamnine imade se svaki četvrt godine davati po 75 kruna mojoj vrijednoj gospodarici gdč. Barbari Cindrić doživotno, a ostatak najamnine imade se po odbitku troškova razdijeliti među siromake u dva roka, tj. na dan sv. Mihovila 29. rujna i na dan obljetnice moje smrti, iza kako su kod sv. mise prisustvovali, i za ispokoj moje duše i po mome nakanjenju Bogu se molili.

U slučaju smrti moje gazdarice Barbare Cindrić imade se cijela najamnina od kuće odbiv troškove priklopiti gotovini ostavljenoj spomenutoj zakladi".

Župnik Barilli umro je 26. IX 1913., dakle nešto prije rata 1914-1918. Nepoznato je kako se upravljalo za vrijeme rata sa zakladom, jer o tome nema podataka. Kada je 1918. godine nastala Jugoslavija (odnosno Država Srba, Hrvata i Slovenaca SHS) došli su jugoslavenski ili bolje srbski oružnici i nastavili plaćati istu stanarinu kao prije, time da su austrijske krune pretvorili u srbske dinare tako da je jedan dinar iznosio četiri krune. Na taj način spala je stanarina na upravo smiešno nisku cienu. Župnik Mikan tražio je na sve načine, pa i preko suda, da oružnici ili izsele ili plate najamninu po vriednosti. Po srbskom pravu oni su imali pravo i držali su se stroga ugovora i još osim toga nisu ništa kuću popravljali. Tako je kuća došla u takovo stanje, da se skoro srušila. Oružnici mjesto da je poprave ili dadu odštetu jednostavno su izselili, kada kuća više nije bila uporabiva za stan. Tek god. 1939. pokrenuo je župnik Kukalj akciju da se kuća uredi i da se dade redovnicima, jer bi jedino na taj način bar donekle odgovorila posljednjoj želji zakladatelja. Poslana je u tom smislu molba za banovinu u Zagreb, ali je molba odbijena sa motivacijom, da se ne može mienjati posljednja volja zakladatelja. Na to nije vlast gledala, kada su oružnici uništavali kuću, nego tek sada, kada bi se imala dati u crkvene svrhe! Tako je bilo u Jugoslaviji! Na to je župnik Kukalj molio od banovine neku podporu, dobio 5.000 dinara i stime god. 1939, donekle popravio kuću i upotrebljavao je kao dom za sastajanje katoličkih društava.

Čim je došao upr. župe Slunj Ivan Nikšić, odmah je pokrenuo ponovno to pitanje, ali na novi način. Zamišljeno je bilo, da se zgrada iznajmi, za minimalnu svotu redovnicima, zatim, da im občina dade zemljište na kojem će se s vremenom sagraditi samostan i crkva. Taj je predlog ponuđen franjevcima — konventualcima sa sjedištem u Zagrebu na sv. Duhu 29. Provincijal konventualaca je načelno pristao. Zatražena je dozvola biskupije i mišljenje biskupa. I tu je stvar naišla na razumievanje. Dakle, načelno je stvar bila riješena.

Provedba toga diela zamišljena je ovako: Kako je god. 1941. bila jubilarina godina hrvatskog naroda i po intenciji sv. Oca i naših biskupa godina duhovne obnove trebali su franjevci konventualci obaviti sv. misije u svim župama kotara Rakovičkog i Slunjskog i to koncem svibnja i početkom lipnja 1941. g. tako da bi završna svečanost pokrajinski euharistijski kongres u Slunju na blagdan presv. Trojstva 1941. god. Tom zgodom bi narod upoznao konventualce i na kongresu bi se ujedno javilo, da oni ostaju u Slunju i da će graditi samostan. Određeno je, da bi za početak ostala dva ili tri svećenika i jedan laik. Svećenici bi za početak bili imenovani kapelanima u Slunju i Cvitoviću i na taj način imali i neku materijalnu podlogu za ostvarenje toga djela i mogućnosti uzdržavanja u prvo vrijeme, dok se stvar potpuno ne uvede.

Međutim, čovjek snuje, a Bog određuje! Došao je rat, preokret, propast Jugoslavije, osnutak Nezavisne Države Hrvatske, prelaz vojske preko Slunja, ukratko takove prilike, da se zamišljeni plan nije mogao provesti, nego se stvar odgodila za kasnije.

Kad se vidjelo da se ne može ići zamišljenim putem, odlučeno je da će do daljnjega, dok su još takove prilike doći u Slunj jedan konventualac — svećenik kao kapelan u Slunj, da pripravi teren i sve potrebno za osnutak samostana. Radi svega toga došao je u Slunj provincijal o. Ambros Vlahov, pregledao zgradu i odlučio poslati jednoga svećenika. Međutim su se prilike utoliko promienile, što su svi slunjski pravoslavci zatražili primitak u katoličku crkvu, pa je ostala i pravoslavna crkva bez vjernika i bez svrhe, pa je upravitelj župe predložio provincijalu, da i tu crkvu zatraži putem državnih međ. Vlasti. To je uređeno prije nego što se je i mislilo. Kada su najme bili predstavnici konventualaca u audienciji kod Poglavnika, spomenuo je provincijal Poglavniku ovu kombinaciju i Poglavnik je odmah brzojavno naredio Vel. župi Modruš u Ogulinu, da se izvlaste Milin dom i pravoslavna crkva i predaju konventualcima. Kada je i Ordinarijat na to pristao, došli su u Slunj provincijal o. Ambroz Vlahov i o. Dr Petar Jus, kao designirani i budući gvardijan samostana i obavljena je kod kotarske oblasti primopredaja i kotarski predstojnik Eduard Lončarić uveo je u posjed konventualce u Milin dom i dosadašnju pravoslavnu crkvu 24. srpnja 1941.

O. Petar Jus je odmah ostao u Slunju. Predložen je Ordinarijatu za kapelana i odlukom Ordinarijata u Slunju 2614-42 dozvoljeno je, da se pravo-

slavna crkva u Slunju upotrebi za Katoličko bogoslužje, a dekretom br. 2836 od 7. VIII. 1941. imenuje duhovnim pomoćnikom u Slunju o. Dra Petra Jusa, franjevca-konventualca.

Tako su postavljeni prvi skromni temelji petoga samostana u biskupijama Senjskoj i Modruškoj, a prvoga na Kordunu.

Pokret među pravoslavicima da pređu u Katoličku crkvu

Već od osnutka Nezavisne Države Hrvatske počeli su u pojedinim krajevima pravoslavci pojedinačno i u grupama prelaziti u Katoličku crkvu. Odmah u prvim danima počeli su se pojedinci pravoslavci i u Slunju javljati, ali se to po uputi Ordinarijata otežalo, dok se prilike malo srede.

U mjesecu lipnju već su svi pravoslavci predali molbe za vjeroispovedni prelaz. Počelo je poučavanje, svaki dan na večer u školi. Taj pokret je plod straha i promičbe političkih faktora u tom smislu. Pouka je tekla u najboljem pravcu i izgledalo je da će bez obzira na prvotni motiv (strah ili koristoljublje) ipak privesti većinu tih ljudi, da budu zaista dobri vjernici. Teška bolest upr. župe prekinula je pouku, a kada je upr. župe ozdravio prilike su se u Slunju sasvim promijenile i više prelaza nije trebalo, jer je obavljeno tzv. čišćenje o kojem sliedi kratak opis.

Pokolj pravoslavaca u Slunju (tzv. čišćenje)

Koncem srpnja došao je iznenada bez ikakovog najavljivanja ustaški poručnik — povratnik Vital Baljak sa teretnim samovozom i nekoliko stotina pušaka (navodno 400). Nije se javio niti kotarskoj oblasti ni ustaškom stanu ni oružničkoj postaji, nego je na svoju ruku počeo pozivati ljude pod oružje. Odmah su mu se prijavili na uslugu Žarko Kovačević, učitelj iz Cetingrada, rođeni Slunjanin, koji se par dana prije toga vratio iz njemačkog zarobljeništva, te njegova braća Branko Kovačević, koji je nešto prije toga napustio namještenje kod zagrebačke cestovne željeznice i živio u Slunju bez zanimanja, i Zvonko Kovačević, orguljaš, u Slunju inače bez zanimanja radi boležljivosti (grbavac). Oni su obavijestili ljude po selima, da imadu svi sposobni za oružje doći u Slunj. Ljudi su dolazili, poručnik Baljak je priznao mlađe i sposobnije za oružje uz preporuku braće Kovačević i odmah je odredio, da se imadu svi slunjski pravoslavci staviti u zatvor. Ustaški povjerenik, upr. župe Nikšić je kod Baljka protestirao isto tako i Kotarski predstojnik Lončarić, ali je on odgovorio da ima posebnu misiju, da je odgovoran samo Zagrebu, a nas drugih, da se ciela njegova akcija ništa ne tiče, i zato neka u to ne diramo i neka svaki radi svoj posao. Još se nije znalo što će biti sa pravoslavicima, ali su braća Kovačevići govorili da će biti svi strijeljani. Ustaški povjerenik je

odmah brzojavio samovozom Poglavniku (brzojav od preko 100 rieči). Zatim kad nije dobio odgovor nazvao brzoglasom poglavnikov ured. Tamo je odgovoreni, da je brzojav stigao i da će odgovor već stići. Na to je povjerenik otišao najprije u Karlovac do vel. župana Ante Nikšića, koji je isto intervenirao u Zagrebu, ali bez rezultata. Kad nije ništa pomoglo otišao je povjerenik osobno u Zagreb, no dok je još putovao u Zagreb već su svi slunjski pravoslavci bili poubijani i bačeni svi u jednu jamu i zakopani. U Zagrebu se je upr. župe zahvalio na časti i dužnosti ustaškog povjerenika, te je povjerenikom, a kasnije logornikom imenovan Žarko Kovačević.

Kad je u Slunju bilo sve "čisto" počelo se loviti pravoslavce po selima, koga se uhvatilo odmah je ubijen. Sve što je moglo od pravoslavaca bježalo je u šumu, a ubijeni su uglavnom žene, djeca i starci, koji nisu mogli bježati. To divljanje trajalo je oko 15 dana. Uprav. župe bio je cijelo to vrijeme u Zagrebu i kod svih mogućih vlasti protestirao, ali u Zagrebu nisu vjerovali da je to tako. Prestalo je tek kada su svi povratnici odredbom Poglavnika pozvani u Zagreb i ovi ustaški stožernici, logornici i tabornici razriješeni dužnosti i imali obustaviti svaku djelatnost.

Sve stanovništvo Slunja i okolice zgražalo se i osuđivalo taj postupak, tim više, što su ovi krvnici osim ubijanja vršili i pljačku. Ubijali su u prvom redu bogatije i imućnije i sve što im se dopadalo, kao novac, zlatnina, satovi, hrana, odielo i slično uzimali sebi, tako da je to poprimilo izgled običnog razbojstva, a ne više političke borbe, osvete, razračunavanja ili što takvoga. Iz Slunja su u toj akciji sudjelovali: tri brata Kovačevića, Mile Katić, opančar iz Podmelnice, Ivan Skukan, bez zanimanja iz Rastoka, Marko Obajdin, seljak iz Podmelnice, te manje aktivno Predrag Neralić, radi komunizma otpušteni mornarski dočasnik i Milan Kovačević, postolarski pomoćnik. Ostali seljaci, koji su bili pozvani pod oružje nisu htjeli sudjelovati kod ubijanja, nego su samo vršili zatvaranje. Najkrvoločniji od svih bio je Zvonko Kovačević, grbavac, orguljaš. I interesantno je, da je taj Zvonko Kovačević bio vrlo savjestan orguljaš i točno je dolazio na svaku pobožnost u crkvu, ali od početka ubijanja nije ga bilo ni blizu crkvi, po ulici ide pognute glave, gleda preda sebe u zemlju nekako bojažljivo i ne usuđuje se pravo pogledati čovjeku u lice. Ipak ima savjest! Ispunila se ona iz sv. Pisma "Čuvaj se označenoga!"

Po iskazima samih razbojnika ubili su za cijelo to vrijeme u cijelom kotaru Slunj tri do četiri tisuće pravoslavaca, među njima tek 100-200 ljudi, koji su sposobni za oružje, ostalo: bolesnici, žene, djeca i starci. To je eto jedna žalostna stranica slunjske poviesti, žalostna i za hrvatski narod i državu, jer krivci nisu pozvani na odgovornost od državnih vlasti, ali za Slunj ipak utješna, jer je sudjelovao samo tako maleni broj pojedinaca, i to sve sami ološ i talog ljudskog društva još od prije. Osim toga, dobra je strana toga, da su ti ljudi konačno pokazali tko su što su i cijeli ih narod izbjegava i prezire.

Kad je akcija završena, pravoslavci su se vraćali svojim kućama, ali su izgubili povjerenje u hrvatsku državnu vlast.

Slunjska satnija

Često je Slunj tražio da dobije stalnu vojničku posadu već radi svoje tradicije, a i radi toga jer u trokutu Karlovac-Bihać-Ogulin nema nigdje vojske, a sve je to daleko od Slunja. Naročito od osnutka NDH ta se potreba više osjećala i u par navrata molilo se, da Slunj dobije svoju posadu. Napokon je tim molbama udovoljeno i to tako da je u Slunj poslan domaći sin Jure Štefanac, satnik, rodom iz Rastoka sa zadatkom, da osnuju satniju od Slunjana i to koji se dobrovoljno jave i tako je osnovana dobrovoljačka Slunjska satnija domobrana. Odredba o osnutku satnije doslovno glasi:

Nezavisna Država Hrvatska
Ministarstvo hrvatskog domobranstva
Glavni stožer
Br. Op. 285 — taj
U Zagrebu, dne 16. IX. 1941.

Zapovjedniku 3. pješačke pukovnije Karlovac

Po nalogu Vojskovođe imade se u Slunju ustrojiti jedna satnija dobrovoljaca od 150 ljudi pod zapovjedništvom satnika Gjura Štefanca. Satnija će se zvati "Slunjska satnija 3. pješačke pukovnije".

U taktičkom, stegovnom i obskrbnom pogledu ova satnija je podređena zapovjedniku 3. pješačke pukovnije.

Zadaća satnije: Osiguranje kotara Slunj.

Ovoj satniji se podređuju u taktičnom pogledu i sve oružničke postaje i sve oružano građanstvo kotara Slunj.

Treća pješačka pukovnija izdat će ovoj satniji oružje, 120 pušaka do tri strojopuške, a od odora ukoliko ima. Ako nema odijela, onda neka službu obavlja u građanskom odijelu sa povezom oko lieve mišice.

O izvršenju podnieti izvješće.

Po odredbi Vojskovođe
glavar glavnog stožera

general-poručnik Marić v.r.

Žigovi Slunjske satnije

Okrugli pečat (Nezavisna Država Hrvatska, 3. pješačka pukovnija, Slunjski sat Slunj)

Opaska: kasnija vojna terminologija naziva satniju “sat”, tako je na kasnijem žigu naziv “Slunjski sat”.

Satnik Štefanac došao je u Slunj isti dan kada je odredba izdana tj. 16. rujna, pozvao ljude i 18. rujna počela je satnija djelovati.

Prvi časnici: 1.) zapovjednik: satnik Jure Štefanac, 2.) nadporučnici: Toma Peričić, trgovac iz Slunja; Ivan Crnković, ravnajući učitelj u Slunju; Milan Kosanović, učitelj u Slunju, 3.) poručnici: Dragan Belković, Slunjanin, učitelj u Cvitoviću i Dr Nikola Zdunić, kot. liečnik u Slunju, kao liečnik satnije.

Zapovjedništvo satnije smješteno je u vilu Dra Popovića, bivšeg advokata u Slunju, a momčad u ostale tri zgrade koje su za to iznajmljene. Par dana nakon osnutka i početka rada stigle su odore i oružje, i opremljeno je za početak oko 100 vojnika. Tako je Slunj dobio stalnu vojničku posadu.

Škola u ratnim prilikama

U mjesecu svibnju 1941. počelo se uređivati školu i nakon prevratnih dana u travnju počela je šk. obuka. Dolaskom talijanske vojske, koja se nastanila u školi rad je prekinut. U rujnu je opet počela školska godina, ali tek za mjesec dana, jer je ponovnim dolaskom talijanske vojske onemogućeno održavanje školske obuke. Tako su školska djeca i pučke i građanske škole završila godinu 1940-1941, dok je u 1942. prekinuta obuka do u neizvjesnost.

Napadaj na pratnju bihaćkog vel. župana kod Prisjeke

U Bihaću imenovan je Velikom županom Ljubomir Kvaternik, brat vojskovođe Kvaternika, rođeni Slunjanin. Njegova vladavina u Bihaću je jedna žalostna epizoda u hrvatskoj povijesti. Sav njegov rad sastojao se mjesto u izgradnji male države, u klanju i ubijanju pravoslavaca te pljačkanju njihove imovine. Sam je izjavio u Slunju da ih je poubijao preko deset tisuća. Razumije se, da je radi toga bio omržen ne samo od pravoslavaca, koji su bježali u šume nego i od katolika. Vladavina mu je bila kratkotrajna. Početkom rujna maknut je s položaja Velikog župana. Na svom odlasku prošao je kroz Slunj sa jakom oružanom pratnjom i to dva teretna samovoza oružnika i tri osobna samovoza između kojih je i on bio u jednome. Do toga vremena se po svim cestama moglo slobodno putovati, pa je ta pratnja izgledala vrlo neobična, a i smiješna, no u svakom slučaju previše napadna i izazivajuća.

Dana 17. rujna vraćala se ta pratnja natrag u Bihać i opet kroz Slunj. Na cesti Slunj-Rakovica na sedmom kilometru od Slunja kod zavoja i usjeka nazvanog Presjeka dočekala je jedna zasjeda tu pratnju sa očitom nakanom da izvrši atentat na Ljubu Kvaternika. Prvi teretni samovoz je pušten bez incidenta, dok je na osobne samovoze i teretnjak što je išao zadnji otvorena jaka strojnička vatra. Poginulo je 4-5 ljudi od pratnje, koji su preveženi u Bihać i jedna žena, koja se povezla sa teretnim samovozom iz pratnje navodno za Rakovicu, pokopana je u Slunju. Ranjen je ravnatelj župskog redarstva iz Bihaća Krunoslav Batušić, liečio se u Slunju i poslije otišao u Zagreb.

Za odmazdu došli su iz Bihaća odmah 16. rujna neki oboružani civili i popalili pravoslavna sela oko Prisjeke. Tom zgodom je izgorio sav Broćanac i jedan dio Slušnice.

Vojska iz Slunja je krenula isti dan na Presjeku kada je izvršen napad, ali tamo nikoga nije bilo. Zasjeda je svoj zadatak izvršila i povukla se.

Poslije toga zaustavljali su naoružani pravoslavci naše ljude, koji su išli u Slunj ili Rakovicu, oduzimali im novac, skidali odielo i cipele, ukratko počela je obična razbojnička pljačka. Promet sa Rakovicom je na taj način za sve osim vojske bio prekinut.

Četnički pokret na Kordunu

U Srbiji je još negdje od Balkanskoga rata postojalo "Udruženje četnika". To je bila poluvojnička organizacija, a za vrijeme rata elitna vojska, dok su se pojedinci upotrebljavali kao tajni nadzorni organi među časništvom i vojskom, a u pozadini protivnika četnici su imali zadaću sastavljati manje jedinice, koje su vršile zasjede, rušile prometne veze, vršile atentate i slično, ukratko, vodile gerilski rat i otešćavale rad protivniku.

Za vrijeme Jugoslavije osnivali su se ogranci četničkog udruženja i po Hrvatskoj među pravoslavicima. U mirno vrijeme bila je to radikalna i bezkompromisna nacionalna srbska organizacija, kojoj je cilj bio okupljanje Srba i održanje srbske prevlasti nad ostalim narodima Jugoslavije. Organizaciju su najviše promovirali i vodili pravoslavni svećenici, tako da nije bilo pravoslavne "parohije" bez ogranka četničkog udruženja. I u mirno doba organizirani četnici imali su pravo na držanje vojničke puške.

Kad je Jugoslavenska vlada u ratu položila oružje (kapitulirala) četnici su se povukli u brda i nastavili sa četničkim (gerilskim) ratovanjem. Tako su odmah po proglašenju NDH digli ustanak po cijeloj istočnoj i srednjoj Bosni te u kotarevima Donji Lapac i Korenica u Lici. Ispočetka nisu napadali na vojsku ili oružništvo, nego su čak pred svakom odorom bježali, nego su napadali na katolička naselja, vršili pljačku, pokolje i palež, a posebni cilj im je bio rušenje mostova, cesta, željezničkih pruga, brzoglasa i slično.

Na Kordunu pozvao je već na sam dan proglašenja NDH dne 10. travnja 1941. "Kordunske Srbe" na ustanak neki Stanko Opačić, nazvan "Čanica", seoski trgovac ili točnije imućni seljak, koji je vodio seljačku zadrugu u Tušiloviću. On je odmah odbjegao u šumu, ali narod se nije odazvao. Obilazio je pravoslavna sela u kotaru Vojnić i Slunj i pozivao narod na ustanak. Ljudi se ispočetka nisu odazivali u većoj mjeri, ali su ga krili i primali u svoje kuće. Bili su uz njega i za njegove ideje, ali su se bojali. Ipak ga nisu htjeli odati. Bili bi i pošli s njime, ali nisu imali oružja. Tako se već kod Blagajskog slučaja, koji je napried opisan, našlo kod pravoslavaca mnogo znakova, da se sprema neki pokret proti vlasti i Države Hrvatske.

U kotaru Vojnić pridružili su se Opačiću neki učitelj pravoslavac, neki odpušteni oružnici i navodno neki sudac, pa su sa nešto seljaka otišli u Petrovu goru i već u mjesecu lipnju počeli su rušiti brzoglasne stupove, strušili most blizu Vojnića i pokušali zauzeti jednu manju oružničku postaju kraj Vojnića, no nisu uspjeli. Pokret je ipak rastao i svako selo (pravoslavno) imalo je svoje povjerenike, držali se tajni sastanci, po noći su im dolazili vođe iz šume i spremalo se na ustanak. Vlast je istraživala, ali se nije moglo ništa pronaći, jer su svi pravoslavci sve tajili i nijekali. Znalo se da pokret postoji, ali se nije moglo naći ni jednoga krivca. Bili su složni i dobro organizirani.

Do toga vremena uništen je već četnički pokret u Srbiji u velikom dielu Bosne i u Lici. Izgledalo je već, da će pokret sam po sebi proći.

Kada je, međutim, Njemačka stupila u rat sa Rusijom, dne 22. lipnja 1941. kao po dogovoru digla se cijela Srbija, pravoslavni dielovi Bosne i Like, a na Kordunu se vidjelo, da su pravoslavci bolje raspoloženi i već su počeli i sa prietnjama. Počelo je sa sječom brzoglasnih stupova. Čanica Opačić počeo je svoje oglase liepiti uz cestu na kuće, drveća i brzoglasne stupove i njegova vojska u šumi se povećavala. Širili su se glasovi o velikim porazima njemačke vojske, o tom kako ruska vojska prelazi već Rumunjsku i Mađarsku i kako će za kratko vrieme biti na Savi. Te lažne viesti nije mogao provjeriti neuki seljak, vjerovao je i odlazio u šumu u četnike. Kada su još pravoslavci koncem srpnja i polovicom kolovoza pred klanjem pobiegli u šumu, našli su tamo vojsku, koja im je obećavala zaštitu i pristajali su uz njih. Vojska se četnička povećavala, ali oružja i streljiva nisu imali i zato nisu bili aktivni. Prvi veći napadaj bio je kod Presjeke, na pratnju bihačkog Velikog župana. Četnici su pred vojskom i oružnicima bježali i nisu prihvaćali borbe, nego su se ograničili na rušenje prometnih veza.

Ponovni dolazak talijanskog konjaništva 9. X. 1941.

Da bi se zaštitilo hrvatski živalj pred četničkom opasnosti ponovno je došla u Slunju talijanska konjanička pukovnija "Cavalleria Piemonta Reale". Smjestili su se u Slunju, a u pravoslavna sela se nisu usudili ići. Nastupili su kao najveći protivnici, a ne kao saveznici. Proglasili su, da su došli amo kao gospodari "padroni" i da su taj kraj zauzeli za Italiju, a da Država Hrvatska više ne postoji. To su časnici javno govorili, a po tom su se i vladali. Pljačkali su, otimali i kupovali do čega su došli i slali u Italiju. Nastupali su jako borbeno prema mirnom hrvatskom pučanstvu, a sa pravoslavicima su tražili veze i pokušavali kompromise, ali svoju borbenost nisu pokazivali i izvan hrvatskih naselja nisu izlazili.

Domobranske satnije u Veljunu i Blagaju

Kada se vidjelo cijelo stanje tj. ozbiljnu opasnost od četnika i nesposobnost te kukavičluk talijanske vojske i o tome izvijestilo mjerodavne, poslala je treća domobranska pukovnija iz Karlovca po jednu satniju domobrana u Veljun i Blagaj za održanje reda i osiguranje ceste Karlovac-Slunj. Satnije su stigle koncem mjeseca listopada.

Napadaj četnika iz zasjede kod Krnjaka i Presjeke

Dne 4. studenog napadnut je teretni samovoz, koji je vozio obskrbu za Blagajsku satniju iz zasjede od četnika kraj Krnjaka. Tom zgodom poginuo je Janko Špelić iz Lumbardenika 7 i učiteljica iz Lađevca, koji su se povezli za Slunj. Napadaj je izvršen strojnim i običnim puškama, na dobro izabranom mjestu, tako da je obrana bila nemoguća. Naših par domobrana sa samovoza je pobjeglo, a četnici su uhvatili dobar plien naboja i hrane.

Tri dana iza toga tj. 7. XI. napadnuta su tri talijanska teretnjaka kod Presjeke. Poginuo je jedan dočasnik, a dva vojnika su ranjena. Cijela pukovnija je poslie išla po napuštene i zapaljene samovoze. Tom zgodom vriedno je spomenuti kojim su poslom ti samovozi išli. Kad je talijansko konjaništvo po drugi put došlo u Slunj, nisu htjeli napajati svojih konja na Slunjčici, nego su otvorili sve hidrante mjesnog vodovoda i to ne kako se otvaraju, nego nasilno i tu napravili svoja napajališta za konje. Na taj način su međutim postigli to da se pokvario vodovod, pa nisu ni ljudi imali vode. Talijanski časnici pred strahom od zaraznih bolesti nisu htjeli piti vodu iz rieke, nego su svaki dan išla tri teretna samovoza po vodu na Plitvice (jedan po vodu, a dva kao osiguranje). Tako su 7. XI. vraćajući se sa Plitvica napadnuti kod Presjeke. Od toga vremena bila je voda iz Slunjčice zdrava i pitka

i za talijanske časnike! (Mjesto da su pročistili i osigurali put, radi čega su i bili ovdje, oni su se povukli u Slunj i dalje bezbrižno živjeli i povukli svoje straže i iz Podmelnice i Rastoka i zabarikadirali se u samo mjesto Slunj. Tako je Slunj hranio cielu pukovnicu vojske i konja, stražu je čuvala i neku sigurnost Slunju davala Slunjska satnija, koja je odmah preuzela napuštene vanjske straže.

Usput, evo još jedne karakteristične zgodice:

Jednoga jesenskoga dana pred večer stigla je u Slunj na svom putu iz Ogulina u Veliku Kladušu jedna pukovnija talijanskog konjaništva. Padala je kiša. Konje su doveli pred crkvu. U to je došao u župski stan vojni svećenik te jedinice i zahtievao da se otvori crkva i konji smjeste u crkvu jer pada kiša. Upravitelj župe se zgražao kako on to kao svećenik može zahtievati, a on je samo odgovorio, da je sada prvo rat. Kad se s njime nije moglo drugačije izaći na kraj otišao je upr. župe na njihovo zapovjedništvo i tako izhodio, da se konji ne smjeste u crkvu, ali je određeno, da se konji smjeste okolo crkve. Na upit zašto, kada je cieli trg pred ž. stanom slobodan, odgovoreno je da je “uz crkvu sigurnije pred napadajem neprijateljskih zrakoplova”. Tako reče talijanski pukovnik! Konji su prenoćili oko crkve bez incidenta, ali je zato okolina crkve i sama crkva zaudarala po gnoju sve do sljedeće kiše. Čišćenje je naravno ostavljeno našim mežnjarima.

Hrvatski katolički dom

U Slunju se uvijek osjećala velika potreba jednog društvenog doma, a napose za katolička društva. Pokušavalo se više puta riješiti to pitanje, ali nikad nije dopuno uspjelo.

Da se dobije zemljište zamolio je upr. župe predsjedništvo vlade u Zagrebu, da se dade crkvi gradilište bivše financijske straže i ruševina starog kotarskog suda u Slunju. Molbi je udovoljeno i o tom je izašla zakonska odredba u Narodnim novinama br. 176 — 1941, te je to odmah i uređeno putem Zaključka Kotarskog suda u Slunju koji u prepisu doslovno glasi:

Primljeno 14. studenog 1941. broj Z 286/41

Zakonska odredba o predaji nekretnina Nadarbini rimokatoličke župne crkve u Slunju (Narodne novine od 12. studenog 1941. broj 176).

Zaključak

U ime Nezavisne Države Hrvatske.

Na temelju Zakonske odredbe od 11. studenog 1941. broj CD II-2017-Z-1941. proglašene u Narodnim novinama od 12. studenog 1941. broj 176 dozvoljuje se uknjižba prava vlasništva na nekretnine Nezavisne Države Hrvatske upis. u grunt. Ulošku 10 K.O. Slunj i to 1/1 čest. Kat. broj k. 45 kuća financijske straže kbr. 3 u Slunju na trgu sa 158 čhv. I 465 voćnjak sa kućom sa 268 čhv. te na nekretnine

upis. u grunt. Ulošku broj 13 k.o. Slunj i to 1/1 čest. kat. broj K. 46 kuće uza kotarskog suda za 81 čhv. u korist: Nadarbine Rimokatoličke Župne crkve u Slunju.

Provedba se povjerava ovosudnom gruntovnom uredu.

Izvorni zaključak stavlja se u spise, a ovjerovljeni prepis zakonske odredbe stavlja se u zbirku isprava.

Uredovnim odpravkom ovog zaključka obavješćuju se:

Državno pravozastupništvo u Zagrebu, Nadarbina rimokatoličke župne crkve u Slunju, Katastarlni ured u Karlovcu i Porezni ured u Slunju s 2 odpravka zaključka time, da je predmetni upis oprošten od plaćanja priemosne i sudske takse (biljegovine).

Kotarski kao zemljišni knjižni sud u Slunju dne 15. studenog 1941.

Predsjednik suda: Lasić Nikola

Žig.Za točnost odpravka, upravitelj gruntovnog ureda

Stjepan Tepeš

Tako je crkva došla do prikladnog zemljišta i čim se prilike malo srede početi će akcija i gradnja Hrvatskog katoličkog doma u Slunju.

Dolazak fašističke milicije

Koncem studena izvršena je izmjena talijanske vojske. Otišla je Cavalleria Piemonte Reale, a na njezino mjesto došla pukovnija fašističke milicije. Tom zgodom se očito vidjelo, kako među carskom i fašističkom vojskom postoji neki antagonizam i mržnja. Konjanici su se prietili, kako ćemo mi tek sada vidjeti što je vojska, jer da su fašisti krvoločni i bezobzirni, brutalni i da zapravo nisu vojska u evropskom smislu rieči, nego nekulturni i barbari, dok su za sebe govorili da su časna, viteška i kulturna vojska. Fašisti naprotiv su govorili da je u carskoj vojsci samo ološ i kukavice te dok ima mnogo komunista, a vode ih degenerirani časnici plemići, a oni da su hrabra junačka i nacionalistička vojska. Međutim, mi nismo vidjeli nikakve razlike, nego smo se uvjerali, da su i jedni i drugi dobro uočili njihove mane, koje su im svima zajedničke.

Fašisti su bili pješaci i imali su sa sobom glazbu od oko 50 glazbenika, sa kojom su svaki dan ujutro dizali, a navečer svečano spuštali svoju zastavu, a nedjeljom po podne držali koncert u parku pred zgradom kotarske oblasti. To je bila mala promjena inače osim malih razlika u odori, nismo osjetili nikakvu promjenu.

Zornice

Radi ratnih prilika i ograničenog kretanja po noći bile su ove godine zornice u 7 sati. Posjećene su bile dobro i mnogo je bilo izpoviedi.

Jačanje četničkog pokreta

Pod jesen se osjetila veća djelatnost četnika. Morale su biti napuštene neke oružničke postaje u pravoslavnim selima. Naročito je jak pokret bio u Perjasici, a i u ostalom dielu Vojničkog kotara. Učestale su zasjede na cestama i koncem listopada obustavljen je promet sa Karlovcem. Tako je Slunj ostao bez redovite veze sa svijetom. Veza se održavala preko vojnih preselica hrvatskih i talijanskih, koje su održavale osiguranje i promet na cesti Slunj-Ogulin, ali ne redovito, nego prema potrebi.

U četničkim redovima počelo je previranje. Komunisti iz gradova odbjegli su u šume i nastojali postepeno preuzeti vlast i dati cijeloj borbi komunistički značaj. U Srbiji i Bosni došlo je na nekim mjestima do otvorenih oružanih sukoba između četnika i komunista. Na Kordunu postaje centar ciele borbe Petrova gora. K četnicima u Petrovoj gori dolazili su komunistički vođe iz Karlovca i Zagreba i bez vanjskih sukoba pomalo su preuzeli vodstvo ciele vojske u šumi. Narod je i dalje ostao četnički raspoložen. Borbe pravoslavnih Srba protiv Države Hrvatske, dok su vođe po malo uzgajali taj narod u komunističkom duhu. Tako taj pokret nije bio ideološki čist, nego je u sebi spojio dvije oprečnosti: Srbski nacionalizam i komunizam. Sami su se zvali: “četničko-komunistički odredi”, “Narodnooslobodilački front”, “narodnooslobodilačka vojska”, te na koncu “partizanski pokret” i “partizanski odredi”. Ideološki kaos. Parole su bile: borba protiv “okupatora” (Njemaca i Talijana), borba za demokraciju i slično. Širili su mnoštvo letaka, svaki svoga sadržaja, bez povezanosti, jedan više komunistički, drugi nacionalistički. Nazvali su se međusobno “drug”. Letci su završavali sa poklicima: Dolje Hitler, Pavelić, Musolini, fašizam itd. a živila demokracija, Staljin, Maček, kralj Petar, Engleska i slično. Sve u jednoj torbi. Na kapama su nosili komunističku petokraku — crvenu zvijezdu, a li su ispod nje metalili trobojnice srbsku, hrvatsku ili slovensku. Zastavu su zabili crvenu, kao simbol svoje zajednice, a svaka jedinica je imala svoju narodnu srbsku. Vođe — komunisti iz naših gradova bili su u većini Hrvati i uspievali su sa parolom, da u partizanske (komunističke) redove pristupa ciela Hrvatska seljačka stranka i svi Hrvati, pa da zato treba napustiti četničko ime. Tako je pomalo i Čanica Opačić sa svojim odmetnicima od četnika-nacionalista postao partizan-komunista. Ujedinila ih je mržnja na sve što je hrvatsko i pozitivno. Počeli su se pozdravljati sa pozdravom: “Nema Boga” — odzdrav: “I ne treba ga”. Međutim to izgleda da nije dobro djelovalo na seljake, pa su brzo promienili u pozdrav: “Smrt fašizmu”, odzdrav: “Sloboda narodu”.

Preko komunista u gradovima i vojsci obskrbljivali su se oružjem odmetnici, pa je i to djelovalo na četnike, da budu u vezi sa komunistima. Počeli su sve više postavljati zasjede i rušiti prometne veze, ali otvorenu borbu sa vojskom su izbjegavali. Tek su tu i tamo napali kakovu manju oružničku ili vojničku obhodnju ili oružničku postaju, a glavni im je posao bio uznemiravanje i pljačkanje hrvatskih

sela. Pozvali su hrvatske seljake i radnike u svoje redove, ali bez uspjeha. Kad nisu mogli nagovorom i promičbom ništa, vršili su nasilja i razbojstva. Vlasti i vojska su postali nemoćni jer su odmetnici imali podporu svoga pravoslavnog žiteljstva, a većina hrvatske vojske bila je zaposlena u Bosni.

Talijanska polnočka u 4 sata popodne

Radi izvanrednih prilika odredili su hrvatski biskupi, da se ove godine ne održaje ponočka i zato je i u Slunju javljeno da polnočke neće biti. Talijanska vojska je međutim održala polnočku na Badnjak u 4 sata popodne. Naš puk je prisustvovao tek na nekoj atrakciji i posebnosti, jer nije naučen na to i za nas polnočka u to doba nema onih čara, kao što je po našem drevnom običaju, a evo rat nam je dao prilike da vidimo i talijanske običaje.

Godina velikih događaja, patnja i kušenja završena je na Staru godinu zahvalnim blagoslovom.

Brojidba 1941.

I. Rođenih ukupno 138(1940: 125; + 13)
muških 67(1940: 67; + 0)
ženskih 71(1940: 58; + 13)
nezakonitih 10(1940: 8; + 2)

II. Vjenčanih ukupno 27 pari(1940: 7; + 20)
oba zaručnika domaća 14 pari(1940: 4; + 10)
strani zaručnik 5 pari
strana zaručnica 4 para
oba strana 4 para
u drugim župama vjenčano 6 osoba.

III. Umrlih ukupno 84(1940: 116; - 32)
muških 50(1940: 59; - 9)
ženskih 34(1940: 57; - 23)
od toga umrlo stranih što muških što ženskih 10
po starosti umrli:
ispod 1 godine: 21; od 1-7 g.: 13; od 7-15 g.: 3; od 15-25 g.: 5; od 25-50 g.: 14;
od 50-70 g.: 17; od 70 g. dalje: 11.
Najstariji umrli: Marija Obajdin, Podmelnica 135 — 79 god.
Naravni prirast samo župljana Slunj 56.

Proviđeno svega 46. Neproviđeno umrlo 7.

IV. Vjerskih prelaznika sa pravoslavlja ukupno 21.

muških 8

ženskih 13.

V. Blagajna:

Primitak:34.955,75 kn

Izdatak:33.849,50 kn

Stanje 31. III.: 1.106,25 kn.

God. 1941. novo nabavljeno: moderni željezni štednjak za ž. stan; obnovljene kanonske tablice na sva tri oltara; novi luster za veliku sobu u ž. stanu; nova matrica krštenih; vrata na hodniku na ulazu u župnikov stan; postavljeni novi prozori na celom ž. stanu; postavljeni novi parketi u sobi ž. ureda i sobi prizemno do dvorišta na uglu; adaptirana prostorija za kupaonu u ž. stanu.

1942.

Godina započeta sazivom Duha Svetoga.

Nezapamćena zima

Već u prosincu 1941. bilo je hladno i dosta sniega. U siečnju se zima još pojačala kako u hladnoći, tako u količini sniega.

Blagoslov kuća obavljen je u cijeloj župi unatoč visokog sniega.

Prometne veze koje su i onako radi četničko-komunističkih zasjeda bile slabe, još su se radi sniega pogoršale. Talijanska vojska je pozivala pučanstvo i ceste su se čistile. Održavana je povremena veza sa Ogulinom i to sa talijanskim samovozima.

Zima je jako pogodovala odmetnicima. Štitio ih je veliki snieg i oni su potpuno slobodno organizirali pravoslavna sela. Svako takovo selo imalo je svoje straže i na zgodnim mjestima zasjede, da ne može k selu naša vojska, a oni su u tim selima novačili ljude, otvorili razne tečajeve za "oficire", "komesare", vježbali vojsku i držali razna predavanja. Ukratko, nesmetani iza bedeme sniega spremali su se za proljeće. Slunj i hrvatska naselja bili su prema tome odsječeni od svijeta i obkoljeni.

U toj teškoj situaciji odlučeno je da se pošalje u Zagreb izaslanstvo od par ljudi, pa da obavijesti mjerodavne čimbenike, o položaju. Kao predstavnici Slunja

išli su upr. župe Nikšić i gostioničar Slavo Kovačević, sa predstavkom na Poglavnika, koju su podpisali mještani slunjski. U predstavnici se spominje da su razna nadleštva javljala naš položaj svojim predpostavljenim vlastima, tako: Kotar ministarstvu unutarnjih poslova, Slunjska satnija ministarstvu domobranstva, sud pravosuđu, porezni ured Drž. riznici itd, ali nije ništa poduzeto. Zatim je opisan tačno položaj, gdje i u kolikoj snazi imade odmetnika i pravoslavaca i traženo je, da se nešto poduzme i nama pomogne. Izaslanstvo je otišlo u Zagreb 26. siečnja sa talijanskom preselicom do Ogulina.

U Zagrebu su međutim neki neodgovorni Slunjani na svoju ruku poduzeli nešto kod vojskovođe Slavka Kvaternika i zato je izaslanstvo moralo ići najprije Kvaterniku. On ih je primio, ali nije celu stvar ozbiljno shvatio. Rugao nam se, da smo kukavice i da on sasvim sigurno i pouzdano znade da svih odmetnika ima oko 20 i da imaju svega 2-3 vojničke puške i to bez naboja. Ovdje je stvar propala. Upr. župe je ipak otišao u Poglavnikov ured i predao sa obširnim obrazloženjem predstavku. Drugi dan je odgovoreno, da je Poglavnik stvar najozbiljnije shvatio i pozvao k sebi vojskovođu Kvaternika, no ovaj je izjavio, da mu je ciela stvar poznata i da je on već sve što je potrebno odredio. Tako je stvar riješena. Kasnije se vidjelo da Kvaternik nije ništa ni odredio ni poduzeo i naš se položaj pogoršavao iz dana u dan, a da se nije ništa poduzimalo. Talijanska vojska nije uobće izlazila iz Slunja i od nje nije bilo nikakve koristi, a naša satnija i oružnici nisu bili dovoljno opremljeni i premalo ih je bilo za veću i napadačku djelatnost, što je bilo potrebno.

Satnija u Veljunu ostala je bez hrane, obkoljena od odmetnika bez ikakove veze sa Slunjem. Na poticaj naše satnije krenula je ciela talijanska pukovnija i par naših domobrana kao vodiči, da se posada oslobodi i dovede u Blagaj. Krenulo se 25. siečnja. Kad se došlo iza Blagaja, odmetnici su dali odpor strojničkom vatrom i Talijani su se vratili bez borbe i neobavljena posla, premda su imali teško oružje i bili izvrsno i moderno naoružani. Satnija je ostala u Veljunu još do 28. siečnja i kada je vidjela da nema pomoći sama si je jurišem probila put do Blagaja. Ono što nije mogla učiniti fašistička pukovnija, učinila je eto mala satnija od oko 120 domobrana.

Početkom veljače zapao je stvarno veliki snieg, tako da se nije iz kuća moglo izaći. Tako je bilo i 1929. god., inače ni najstariji ljudi ne pamte tolikoga sniega. Svaki promet je obustavljen i Slunj ostade podpuno obkoljen i prepušten sebi.

Napadaj kod Batnoge

Pošto je i Velika Kladuša imala talijansku posadu išle su više puta talijanske preselice u Kladušu radi obskrbe. Tako je jedna dobro osigurana preselica napadnuta kod Batnoge. Poginula su dva talijanska vojnika, a preko 30 vojnika zarobljenih, ostali kukavički pobjegli. Borbe nije bilo.

Obnova Hrvatskog državnog sabora

U svojoj brizi uz usavršenje državnog uređenja, obnovio je Poglavnik Zakonom odredbom Hrvatski državni sabor i to tako da je sačuvao vezu sa prijašnjim pravim Hrvatskim saborom, jer su u njega pozvani svi još živi zastupnici iz god. 1918. Svečano otvorenje starog foruma hrvatske državnosti obavljeno je u Hrvatskoj sabornici u Zagrebu dana 23. veljače 1942. velikim i povijesnim govorom Poglavnika.

Most u Tržiću srušen i ostale posljedice zime

Koncem veljače srušili su odmetnici most kod Tržića, na cesti Slunj-Ogulin preko rieke Mrežnice. Ni do toga vremena nije bilo prometa, a sada je za još dalje vrijeme onemogućen. Mostovi na cesti Slunj-Karlovac srušeni su još 1941. god, i to svi, a sada je i taj posljednji most u ovom kraju uništen.

Snieg je toliko napadao, da je prietila opasnost, da će se krovovi kuća pod njegovom težinom srušiti, zato su ljudi čistili krovove. Pozvani su momci za čišćenje crkvenog krova i odazvali se najviše mladići iz Lumbardenika. Kad su očistili snieg bilo je oko crkve sniega do visine crkvenoga krova.

Vojska radi sniega nije mogla ništa djelovati. Talijanski vojnici išli su pojedinačno i u manjim skupinama u pljačku, naročito su im mirisale kokoši. Kako nisu poznavali kraja zašli su više puta i u pravoslavna sela. Tamo su ih seljaci zarobljavali, razoružali, svukli i izubiali, a onda pustili. Kad su odmetnici vidjeli i osjetili da je lako sa Talijanima ratovati učestali su napadaji, Talijani redovno pobjegli ili se predali i tako su se odmetnici naoružavali i jačali.

Proljetna djelatnost vojske na Kordunu

U drugoj polovini ožujka čim su svanuli ljepši dani poduzeto je čišćenje Petrove gore. Djelatnost su provodili domobrani i ustaška vojnica zajednički. Odmetnici su pobijedeni, zarobljeno ih je sa oružjem oko četiri tisuće (dakle, ne oko 20 kako je tvrdio vojskovođa Kvaternik!). Vojnička pobjeda je bila velika, samo nije iskorištena. Stalo se je na stanovište da su seljaci pravoslavci zavedeni po komu-

nistima, i pušteni su svojim kućama. Naročito se nije ništa dogodilo onom tko je nađen bez oružja. Takav je dobio podpunu pomoć od vojske i vlasti. Dok je vojska bila na postavima i krstarila po tim krajevima, pravoslavci su se pritajili i izjavljivali su podpunu lojalnost i vjernost Državi Hrvatskoj. Kad je vojska povučena, jer je izgledalo da je stanje podpuno normalno, ostavljene su samo pojačane oružničke postaje, vidjelo se, da se pogrešno postupalo.

Seljaci su za vrieme vojničke djelatnosti sakrili, vođe po svojim kućama i raznim špiljama, a oružje sakrili i većinom zakopali u zemlju. Još vojska nije stigla ni u Karlovac na povratku sa djelatnosti, a već su počeli veliki napadaji na pojedine oružničke postaje, i svi muškarci — pravoslavci su se opet povukli u šume. Zauzećem nekoliko oružničkih postaja, došli su odmetnici do novog oružja i streljiva, nanovo se organizirali i tako se povratilo prijašnje stanje. Cijela je dakle djelatnost, unatoč podpune vojničke pobjede, ostala bez ikakovog posljedka. U djelatnosti nije sudjelovala talijanska vojska.

Dolazak hrvatske vojske u Slunj

U Slunju se još nije pravo ni znalo za čišćenje Petrove gore od četničko-komunističkih odmetnika, kad je na sam Veliki petak dne 3. travnja najedanput ušla u Slunj jedna motorizirana postrojba Poglavnikove tjelesne bojne na čelu s pukovnikom Moškov. Dočekani su u Slunju kao osloboditelji upravo dirljivo. I Talijani nisu znali što će od veselja, jer su i oni bili oslobođeni. Na Uskrs, stigla je domobranska pukovnija pod zapovjedništvom dopukovnika Ćubelića. Domobrani su odmah preuzeli straže i mjesto samo u Slunju postavili svoje straže i na vrh Melnice. Talijani su ih upozorili da je to jako opasno, no ipak se nije ništa dogodilo. Sa vojskom, koja je dolazila i odlazila došla je tih dana i deseta Ustaška bojna, pod zapovjedništvom ustaškog satnika Slavka Bednjanca, koja je određena da ostane kao posada u Slunju. Ta bojna imala je svega oko 300 vojnika, većinom Hercegovaca, hrabrih i prekaljenih u borbama po Hercegovini i Bosni, i odmah je počela novačiti mladiće u Slunju. Javilo se dobrovoljno preko 500 mladića, tako da je X. bojna za kratko vrieme brojila preko 800 vojnika i to većinom Kordunaša iz Slunja i okolice.

Odlazak talijanske vojske

Preživjeli smo puna četiri mjeseca sa fašističkom posadom u Slunju. Bili su to teški dani koliko radi straha pred odmetnicima, toliko, a i više od barbarskog i nekulturnog a ujedno i kukavičkog ponašanja talijanske vojske. Osim odore i oružja nije bilo na njima ništa vojničkoga. Obična razularena masa i rulja. O kakovom viteštvu ili savezništvu ni traga. Žalosna slika naroda, koji je nekada bio

kulturan, a sada proživljuje najstrašnju dekadansu. Nikakvoga ponosa ni sviesti nisu imali, nikakvoga idealizma. Ništa im nije sveto. Od najvišeg časnika do zadnjeg nepismenog vojnika, moglo se na svakom koraku čuti, da oni ne znaju za što se bore. Oni hoće mir i uživanje, te lagodan život. U ćudorednom pogledu upravo je gnjusno, kako su duboko pali.

Nastupili su kod svog dolaska teatralno. Sa glazbom, strogim odredbama, proglašima, kako će od sada biti sve strože, zahtieva se i od civila vojnička stega, garantiraju sigurnost ciele okolice. Za najkraće vrijeme oni će smrviti odmetnike i slično. Za par dana vidjelo se da je to samo praporac, koji zveči bez sadržaja i ozbiljnosti. Bilo je među njima oko 100 Hrvata iz Južne Italije. Govore malo zastarjelim hrvatskim jezikom, dosta liepo. Ti Hrvati su jako zapušteni i kod kuće velika sirotinja. Po narodnosti se osjećaju Talijanima. Govorili su da prije nisu ni znali da ima jedan narod koji govori isto kao i oni. O svojoj poviesti znadu iz svoje predaje tek toliko kako sami pripoviedaju: Pred kojih 400 godina pozvani su iz nekih dalekih krajeva u vojsku talijanskog kralja. Pošto su se istakli kao hrabri vojnici naselio ih je on poslije rata južno od Rima, gdje i danas stanuju. Svoj jezik nazivaju “domaći” i mislili su sve dok nisu došli u Hrvatsku, da se tim jezikom ne govori nigdje na svijetu, da se njime ne može pisati i slično. Tako su i učili u školama. Dok nisu došli u Hrvatsku pisali su samo talijanski svojim kućama. Ovdje u Hrvatskoj molili su naše ljude da im pišu pisma. Naš narod je ove Hrvate lijepo i rado primao, ali ne za dugo. Kad je zapovjedništvo primijetilo simpatije naše prema tim vojnicima odmah su svi poslani u Italiju. Interesantno je ime jednog: zvao se Svjetko (krasno ime). Po svemu se dakle vidi da su izgubili Hrvatsku narodnu sviest, ali su ostali konzervativni i čuvaju svoje običaje, imena i jezik, premda u teškim prilikama i pod velikim uplivom zemlje u kojoj žive.

U toj pukovnji talijanske fašističke milicije bilo je po priznanju njihovog vojnog svećenika Don Archimede Alessia oko 70% nepismenih i on je držao analfabetske tečajeve. Slično je bilo i sa konjaništvom i svaki vojni svećenik ima dužnost poučavanja u pisanju. Mi sve ovako nekulturni — kako nas Talijani smatraju — ipak nismo toliko nepismeni, a pismenost je temelj i početak kulture i prosvjećenosti.

Za vrijeme svoga boravka u Slunju imali su svake nedjelje i blagdana svoju vojničku sv. misu u 10 sati. Za liepoga vremena vani pred školom, za ružnog u crkvi. Kod pojedinih dielova sv. mise časnici su izdavali razne zapoviedi, a za podizanje čak trubom — dosta neukusno i neozbiljno!

Pred samo proljeće, kad su se bojali, da će početi odmetnička djelatnost počeli su pregovarati sa odmetnicima, da ih puste do Ogulina. Odmetnici su tražili neka predaju sve oružje i streljivo, pa neka idu kuda hoće, oni će im osigurati put. Na to nisu pristali, ali sami su odmetnici kasnije pripoviedali da su im oni nudili polovinu oružja, streljiva i vojne opreme. Možda bi došli i do sporazuma, da nije

naša vojska tako brzo došla i razbila odmetnike, a Talijane oslobodila. Još malo i postali smo svjedoci jednog tako sramotnog i izdajničkog sporazuma.

Kad su se već čuli hrvatski topovi i kad se već znalo da dolazi hrvatska vojska stupili su i Talijani u akciju, ali ne protiv odmetnika nego su na cestu pred ljekarnom postavili svoje topove i počeli gađati u staru Frankopansku slunjsku gradinu. Međutim, gradina je prkosila. Topovi su gađali ali na zidu nije ostalo ni ogrebotine. Jedini uspjeh bio je da su od detonacije razbita sva stakla na susjednim kućama. Naše građanstvo i vojska su prosvjedovali, ali je talijanski pukovnik izjavio da se gradina mora srušiti, jer ako napadnu odmetnici i nju zauzmu, mogu odande ugrožavati Slunj. Biedan odgovor jednog pukovnika, ali njegov jest! Kad nisu mogli topovi, počeli su podkapat i podmetnuli su dinamit. Tako su srušili jedan dio gradine. Htjeli su i dalje, ali je to sprečio dolazak naše vojske. I po drugim krajevima Hrvatske rušila je talijanska vojska povijesne spomenike. Tako ni u Slunju nije bilo drugog razloga negoli ovaj vandalsko-barbarski nagon. To je, eto hvala hrvatskom narodu što je rušenjem Jugoslavije poštedio tisuće i tisuće talijanskih života. Za našu vjernost i savezništvo ovako su oni vraćali. Bili su ovdje samo da se prehrane i pomognu odmetnike svojim oružjem pa bi se tu moglo primietiti: mi njih kruhom, a oni nas topovima, dinamitom i sličnim delikatesama.

Naša je vojska razbila glavninu odmetnika i krstarila po cijelom kraju. Odmetnici su se pritajili i bježali. Odpora nigdje nisu davali. Kad su to vidjeli Talijani, krenuli su i oni u akciju i to na sam Uskrs, 5. travnja, dakle, kada je već hrvatska vojska bila u Slunju. Krenuli su prema Primišlju (dan prije je tamo prošla hrvatska vojska) i počeli paliti sve kuće od reda, bez obzira bile hrvatske ili pravoslavne. Odmetnici, kao i pravoslavci su glavom bez obzira bježali u obližnje šume. Ostalo je kod kuće nešto staraca, žena i djece, te Hrvati koji su računali da im se neće ništa dogoditi, jer je borba protiv odmetnika. Sve to što je ostalo, Talijani su bez ikakvog povoda i razloga poklali. Tako je moderno oboružana pukovnija fašista navalila: potukla oko stotinu nenaoružanih staraca, žena i djece i hrvatskih seljaka. Što su mogli sa sobom ponieti to su opljačkali. Akcija je završena svečanim mimohodom (predvođenim glazbom) kroz Slunj pred svojim pukovnikom. Da nismo vidjeli nikada ne bi vjerovati mogli, da je to moguće! Evo bliede slike tog mimohoda: glazba, za njom časnici pred svojim odredima na konju. Uz sedlo visi privezana kokoš, janje, prase i slični amblemi. Vojnicima su iz ruksaka virile isto ovce, kokoši, platno, biljci, ručnici, lonci, zdjele, neki na leđima kotao, neki pred sobom tjera prase vezano za jednu nogu, drugi nosi oko vrata ovcu. Glazba svira, časnici viču svoje zapoviedi, blago se dere. Na koncu mimohoda bilo je i veliko blago, krave, volovi i telad. Mimohod je završio svečanim govorom pukovnika koji je veličao hrabrost talijanske vojske i pohvalio vojnike za današnju uspješnu djelatnost. Govor su prekidali roktanjem prasci, blejanjem ovce i mukanjem goveda. Kakogod je taj Uskrs bio žalostan ipak je

ta svečanost bila smiešana. Bilo je smieha, ali pomiješano sa gorčinom, mržnjom, razočarenjem i prezirom. To je eto bio talijanski Uskrs u Slunju. Nakon toga smo u privatnom razgovoru pitali jednog časnika kako i zašto Talijani tako postupaju s nama Hrvatima odgovorio je, da je njima svejedno i isto Hrvati i Srbi, nacionalisti i komunisti, njima je u interesu da se mi međusobno istrebljujemo, da ostane za njih više prostora. Doslovno je rekao: Italija je dala oružje i Paveliću i četnicima i komunistima, što vas ovdje bude manje, bolje za nas. To se kasnije donekle i potvrdilo. Kada su, naime, odmetnici zarobili u Perjasici jednog talijanskog generala, stupilo je talijansko zapovjedništvo u pregovore i kao odkupninu dalo dva vagona streljiva puščanog. Taj podatak je i službeno istražen i potvrđen. Izgleda, dakle, da i službena strana radi sistematično i da postupak vojnika nije slučajan. Cilj im je što više nas istriebiti, a što ostane, pljačkom podpuno osiromašiti i onda s nama zavladatai. Ovdje napominjem, da su vodili i trgovinu. Prodavali su odmetnicima oružje i streljivo, tako npr. u Slunju se jedna puška mogla kupiti za 1.000 kn, strojica za 25.000 kn. Mi nismo smjeli kupovati (premda smo mogli!), jer čim se kod naše vojske ili civila našlo oružje talijanskog porijekla, vodili bi oni istragu i naš čovjek je odgovoran pred našim i njihovim vlastima. Nama su, dakle, prodavali regularno i redovitim putem, a odmetnicima na terenu izravno i krimčarski. Dva načina, a isti posljedak, koji služi njihovom perfidnom cilju. No u ratu pobjeđuje ideja i hrabrost, a ne kukavičluk i gramzivost za tuđim.

Konačno kao simbolički momento nama baš na prvu godišnjicu osnutka Nezavisne Države Hrvatske dne 10. travnja 1942. u ranu zoru prije dana odoše Talijani preko Primišlja i Ogulina u Vrbovsko. Slunj je odahnulo od more koja ga je toliko i tako dugo mučila. Iza te vojske na celom putu ostala je pustoš i bieda. Vidjelo se da je ovuda prošla vandalsko-barbarska horda. Uz celu cestu ležali su znakovi pustošenja. Moglo se vidjeti ciela stada ovaca oguljena, kožu su odnieli, a ostalo ostavili. Na par mjesta su iz stelne krave i ovce izvadili tele odnosno janje, naravno nezrelo i to odnieli a lješinu ostavili.

Iz svojih nastambi iz Slunja ponieli su sve što se odnieti moglo. Iz škole peći i katedre, što je jedino ostalo konjaništvu, iz privatnih kuća peći, plahte, čak na nekim mjestima i podove. Poslie smo čuli da su u Vrbovskom govorili kako su proveli celu zimu u teškim borbama sa odmetnicima u okolici Slunja, i da je sve to što su donieli, ratni plien oduzet u borbi od odmetnika. Šteta je prostora ove spomenice, ali kad bi se pojedinosti opisivale obširno, tek onda bi se mogla vidjeti i predstaviti ciela slika svih grozota talijanske okupacije i to u kraju, koji nije ni jednoga časa bio njihova vojnička zona, nego samo neka predstraža tzv. jadranskoj obrambenoj zoni. Kako tek mora biti u toj zoni, a da ne govorimo o Dalmaciji, koju su okupirali.

Kad su došli rekli su nam da su došli širiti svoju kulturu. Uspjeh je postignut ogroman, ali u obratnom smislu, jer smo sada ne iz liepo pisanih knjiga i puto-

pisa po talijanskim gradovima, nego iz života, vidjeli i na svojoj koži osjetili, da današnji Talijani nemaju baš nikakove veze sa starom kulturom Rima i nekadašnje Italije.

Svojim postupkom probudili su i stvorili kod našeg naroda mržnju i želju za osvetom. Za sada: Hvala Bogu, da su otišli.

Proslava prve godišnjice NDH

Dan prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1942. svečano je proslavljen sv. misom zahvalnicom, na kojoj je uz vojsku prisustvovalo vrlo mnogo vjernika. Vladalo je blagdansko raspoloženje. Poslie sv. mise održao je govor o značenju osnutka NDH i uopće svoje države školski nadzornik Krsto Karakatić. Iza toga je obavljen mimohod vojske: ustaša X. bojne i domobrana Slunjske satnije. Mimohod je iako skroman, bio dostojanstven na ponos naših ljudi, koji su taj dan uživali gledajući našu narodnu i državnu vojsku.

Prva sv. pričest 1942.

Školske obuke ove godine nije moglo biti jer je u školskoj zgradi bila najprije talijanska vojska, a kasnije X. ustaška bojna. Pozvana su djeca koja bi imala polaziti drugi i treći razred i vršena je svaki dan po podne u crkvi i župnom uredu priprava za sv. ispovied i pričest, kao i nešto vjeronauka. Tako su djeca dobro pripravljena. Prva sv. Pričest obavljena je svečano u nedjelju 17. svibnja. Prvopričesnici su se sastali pred školom i odanle dovedeni u procesiju u crkvu, gdje je obavljeno sve kao i prijašnjih godina.

Pobožnost prvih petaka

Na blagdan presv. Srca Isusova 12. lipnja ove godine održana je u crkvi propovied o pobožnosti prvih petaka na čast Srcu Isusovu za svetu smrt, te o načinu i uvjetima i pozvani su vjernici, da gaje tu korisnu pobožnost. Ljudi su se odazvali u priličnom broju, naročito ženske, i tako je i ta korisna pobožnost uvedena u župi.

Proslava Poglavnikovog imendana

Na blagdan sv. Antuna služena je svečana sv. misa pred župnom crkvom, jer na taj dan narod dolazi u velikom broju, a radi imendana Poglavnika Dra Ante Pavelića, prisustvovalo je sv. misi sve činovništvo, vojska i više nego obično, građana. Na koncu sv. mise uz Tebe Boga Hvalimo obavljene su molitve za našeg suverena — Poglavnika. Iza sv. mise obavljen je mimohod vojske, a na koncu

održao je upr. župe Nikšić pred zgradom kotarske oblasti sakupljenom narodu i vojski govor o zaslugama našeg prvog Poglavnika o značenju hrvatske države i suverenosti. Uoči toga dana priređena je kroz mjesto bakljada, praćena vatrogasnom i omladinskom glazbom.

Prekid prometa sa Ogulinom

Poslie proljetne djelatnosti vojske imao je Slunj vezu sa svietom neko vrieme cestom Slunj-Cetingrad-Krstinja-Vojnić-Karlovac, ali je ta veza brzo prekinuta uslied djelatnosti odmetnika. Iza toga je otvoren put za Ogulin. Kraj srušenoga mosta preko Mrežnice u Tržiću napravila je vojska pontonski most, kojega je čuvala mala domobranska posadica od oko 30 vojnika. Izgleda, da u Zagrebu još uvijek nisu ozbiljno i pravo ocienili naš položaj i snage odmetnika na Kordunu. Dne 19. lipnja napali su odmetnici sa velikim snagama na taj most, zarobili posadu, most uništili i tako je Slunj ostao bez prometa i veze sa svietom. Vojska se opskrbljivala iz Bihaća jer je put Slunj-Cetingrad-Kladuša-Cazin-Bihać bio slobodan, a Bihać je imao željezničku vezu i kasnije kada je pruga razorena stalnu vezu zrakoplovnim putem, a povremenu putem dobro osiguranih vojničkih preselica do Bosanskog Novog. Sa tim preselicama mogli su ići i civili, i tako je to bio jedini mogući izlaz iz ovog obruča u ostali slobodni sviet. Tako je Bos. Novi postao željeznička postaja za Slunj — udaljena ni manje ni više nego 125 km. Teško se tako putuje, ali glavno je, da se ipak kako-tako može probiti i doći u vezu sa svietom. Tim putem su i trgovci dovozili svoju robu, pa je radi podvoza sve poskupilo. U trgovinama je sve jako poskupilo, prema tome su i seljaci podigli cijene svojim proizvodima. Sve je bilo jako skupo, ali je dobra strana te blokade i nesigurnih puteva to što ove godine nije skoro ništa izvezeno iz Slunja. Sada se tek vidjelo da Slunj nije “pasivan kotar” kako je oduviek bio razvikan, nego da ima dosta za izvoz, ali je zato osjetio ogulinski kraj, što znači, kada Slunjani ne dovažaju tamo svoje proizvode na sajam. Ove su, dakle, prilike pokazale da svakogodišnjem manjku hrane na proljeće nije kriva neimaština i neplodnost u kotaru Slunj, nego loše gospodarstvo, tj. svake se jeseni mnogo više izvezilo u Ogulin i Gorski kotar, nego što se smjelo i zato je na proljeće uzmanjkalo i moralo se uvoziti, ali uvijek manje, nego što se na jesen izvezlo. Prilike su dakle opovrgle sve prijašnje brojidbe u tom pogledu, jer se izvoz iz kotara nije bilježio, a uvoz preko državnih i “banovinskih” ustanova na proljeće se bilježio. Sve je doduše skupo, ali ipak svega imamo i još do sada se ne osjeća ratna oskudica živežnih namirnica.

Napadaj na Lađevac, Primišlje i Slunj

U osvit nedjelje, 5. srpnja 1942., napali su odmetnici jakim snagama na Lađevac i Primišlje. U Primišlju je jaka oružnička posada od oko 120 ljudi odbila napadaj. U Lađevcu nije bila posada, nego su samo seljaci imali desetak pušaka i tako su odmetnici lako ušli u mjesto. Došli su iz smjera Broćanac, prema župskoj crkvi. Čim su ušli u selo počela je na veliko pljačka. Župnika Stjepana Petovara su uhvatili i držali pod stražom do oko 8 sati, a zatim su ga povelili na neku "komandu". U taj čas naišla je naša vojska. Na prve viesti o napadaju pošla je u Lađevac Slunjska satnija. Vojska je brzo napredovala i odmetnici su u divljem biegu ostavljali Lađevac. Nisu imali vremena ni opljačkane stvari sa sobom ponieti, nego su ostavili natovarena kola pred kućama, koje su opljačkali. Tako je pravovremenim posredovanjem slunjske satnije oslobođen Lađevac i spriječena pljačka tj. opljačkane stvari uhvaćene po našim vojnicima i vraćene vlastnicima. Župnika Petovara vukli su odmetnici za sobom, koji radi starosti nije mogao bježati, a vojska je napredovala velikom brzinom, uspio je župnik u tom metežu i bježanju skloniti se u jednu grabu iza živice, nešto iza župske crkve i groblja i tu je dočekaao našu vojsku, koja je progonila neprijatelja. Odmetnici su bili jedno obučeni, podrpani kao prosjaci, na kapama su imali crvene petokrake zvijezde. Nazivali su se: "udarna brigada Marka Oreškovića". Međusobno su se nazivali "druže", tako su zvali i župnika. Za sebe su govorili da su "partizani".

Oko 8 sati ujutro napadnut je Slunj sa Melnice i to jakim snagama, sa oko tisuću ljudi. Po svemu se vidi, da su imali ovaj plan. Napadaj na Lađevac, Primišlje imao je potaknuti vojsku u Slunju, da odu tamo u pomoć, u tom slučaju u Slunju bi ostalo malo vojske i oni bi lako ušli u Slunj. Međutim je slunjski zapovjednik, ustaški satnik Bednjanac to predviđao i poslao u Lađevac slunjsku satniju, a prema Primišlju oko 40 ustaša. Odmetnici su vidjeli sa Melnice, da vojska odlazi i kad se udaljila izvršili su napadaj, ali ih je junački dočekala ustaška bojna. Napadaj je trajao do podne. Borba je bila ogorčena, ali je završila pobjedom. Odmetnici su napustili Melnicu i pobjegli, ostavivši mnogo mrtvih, dok su ranjenike, kojih je isto moralo biti mnogo, kao i mnoge mrtvace sa sobom odvukli.

Veliki napadaj na Slunj

Dana 6. srpnja primietile su ustaške straže oko podne neko kretanje po Melnici. Odmah su izaslane jače obhodnje, koje su primjetile veliko skupljanje odmetnika i pripravu za napadaj. Oko 3 sata po podne počeo je napadaj sa strahovitom žestinom. Odmetnici nisu štedili streljivo. Strojnice lake i teške nisu prekidale svoju vatru pomiešanu sa eksplozijama ručnih bombi. Naša je vojska imala jako ograničen broj streljiva, pa zato nije mnogo pucala, nego samo u dobrim zaklonima čekala i odbijala juriše protivnika. Teškog oružja uopće nismo imali, ali na

sreću, nije ga ni protivnik imao. Tek oko 9 sati navečer popustila je žestina napadaja. Ustaše su krenuli u protunapadaj i odmetnici su pobjegli. Borba je završena oko 10 sati u noći.

Zarobljen je jedan odmetnik, koji je izjavio da je njihova snaga bila između 1000-1500 ljudi, imali su strašne i krvave gubitke, a povući su se morali jer im je ponestalo streljiva. Tom zgodom je izjavio, da je streljivo sve talijansko i da je njihova "komanda" odlučila, ako ne zauzmu Slunj krenuti prema Ličkoj Jesenici, jer da je tamo dobro obskrbljena talijanska jedinica, i da će tamo milom ili silom doći do velike količine oružja i streljiva. Odmah je o toj namjeri obaviješteno Ministarstvo domobranstva u Zagrebu, da se javi Talijanima i odmetnike dočeka. Tri dana iza toga čuli smo da su se Talijani u Ličkim Jesenicama bez borbe predali i tako su odmetnici došli do novog oružja i dobro se obskrbili streljivom. Eto tako su odmetnici popravili svoj neuspjeh kod Slunja uspjehom kod Ličkih Jesenica.

Uhvaćen i ubijen pop Blaž Tomljenović, upr. župe Blagaj

Dana 11. VII. uhvaćen je na cesti Velika Kladuša-Topusko, kod "Kamenog mosta" na svom putu u Zagreb, pop Blaž Tomljenović, upr. župe Blagaj. Putovao je po svom privatnom poslu sa još oko 30 seljaka. Svi su uhvaćeni i pušteni osim njega. Ubijen je nakon toga što su ga grozno mučili, kako svjedoče seljaci, koji su s njim uhvaćeni. Cesta nije bila osigurana i vojne vlasti su govorile ljudima neka ne putuju, nego samo kad ide vojna preselica, no seljaci su računali da na tako veliku skupinu neće navaliti. Tako je valjda računao i Tomljenović i radi svoga neopreza platio glavom. Nakon njegove smrti preuzeo je upravu župe Blagaj Ivan Nikšić, upr. župe u Slunju dok Ordinarijat ne odredi što će biti.

Zbor na Glavici kod sv. Mihovila

Radi nesigurnih prilika ove godine nije održan ni jedan uobičajeni zbor na Glavici nego su pobožnosti prenesene za ovu godinu u župsku crkvu. Isto je učinjeno za zbor sv. Mihovila.

Pad zrakoplova u Podmelnici

Dana 6. VIII. radi velike magle, a možda i radi kakovoga kvara na stroju, srušio se jedan hrvatski zrakoplov na svom putu iz Bihaća u Zagreb u Podmelnici. Tom zgodom poginuli su pilot nadporučnik Ivan Filippi i ustaški vodnik Ante Božičević, rodnom iz Cetingrada, koji se sa dopusta vraćao na svoju vojnu dužnost. Oba su na mjestu ostala mrtva i pokopana su na slunjskom groblju.

Pad Blagaja

Blagaj je čuvala satnija domobrana od 60 do 70 ljudi pod zapovjedništvom nadporučnika Dra Stjepana Urbana (docenta na Agronomskom fakultetu u Zagrebu). Osim toga, imali su seljaci oko 150 pušaka. Streljiva su imali dosta i nisu bili napadani sve od svibnja ove godine.

U nedjelju 13. IX. javio je nadporučnik Urban brzoglasom, da je primetio pokrete većih odmetničkih jedinica prema Blagaju, ali smatra da još nije opasno i da pomoći ne treba. Ipak je iz Slunja otišla obhodnja sa oko 40 ustaša prema Blagaju. Već u Pavlovcu morali su ustaše probijati odmetnički obruč koji je okružen oko Blagaja. Kad su ustaše došli do škole (gdje je stanovala blagajska satnija), bili su svi domobrani u školi napustivši položaje bez borbe. Nadporučnik je izjavio da je namjeravao pružiti samo odpor iz same zgrade. Međutim, ustaški zapovjednik, zastavnik Ivković tražio je da se odmah izade u rovove, koji su već prije iskopani oko škole, a on je sam pošao prema župnoj crkvi i Korani da s te strane organizira sa seljacima i ustašama odpor. Oko crkve su već bili odmetnici, koje su ustaše protjerali. Odmetnici su se nakon kratke borbe dali u biege, ali su ipak ostavili oko 30 mrtvih. Kad su ustaše došli do crkve, došla je jedna žena i rekla: “Bježte ustaše eno domobrani su se predali.” I zaista, u taj čas počela je odmetnička vatra od škole na ustaše i odmetnici su u velikim ruljama bježali k školi, a da se iz škole nije dao nikakav odpor. Kad su ustaše vidjeli kako im je loš položaj počeli su naglo povlačenje, odnosno probijanje prema Slunju. Na školi se je vijala biela zastava (plahta), domobrani su bili postrojani pred školom, a zapovjednik Urban se srdračno rukovao sa odmetnicima i predao prijavak odmetničkom zapovjedniku. Nitko to nije očekivao od Urbana, ali se tek sada vidjelo da je morao i prije s njima imati veze i da je Blagaj pao samo radi izdaje nadporučnika Dra Stjepana Urbana. Ni jedan metak nije ispaljen u obranu. Ustaše i seljaci sa oružjem su se probili do Slunja sa malim gubicima. Odmetnici su u Blagaju dobili 60-70 pušaka, 6 strojnice i preko 30.000 puščanih naboja. Tom zgodom zapalili su odmetnici crkvu, župski stan, školu i oko 30 seljačkih kuća i ubili desetak seljaka, a nekolicinu (5-6) odveli silom sa sobom u šumu. U crkvi je izgorjelo i uništeno sve osim matice, koje su još pred mjesec dana prevezene u Slunj i crkvenih zvona, koja su pala sa tornja ali ostala čitava. Upr. župe Slunj htio je kod preuzimanja župe prevesti i vrijednije stvari iz crkve, ali su se seljaci protivili tome, jer da će oni to čuvati. Tako su ostali bez svega.

Tim događajima ugrožena je jako i oružnička posada u Primišlju i zato je par dana iza toga Primišlje napušteno od naših oružnika, koji su se povukli u Slunj.

Odmetnički obruč oko Slunja se steže.

Žetva

Kraj svih nedaća velika je sreća da je ove godine ljetina vrlo dobra. Pšenica je slabo urodila, ostalo sve, a naročito glavni prehrambeni artikl kukuruz, urodio je upravo izvrsno.

Napuštene posjede odmetnika požela je vojna vlast tako da je dala seljacima za pobiranje plodova jednu trećinu uroda, a dvie trećine su upotrebljene za prehranu vojske. Na taj način dovežena je u Slunj i opremljena velika količina pšenice, siena, kukuruza i ostalih seljačkih proizvoda za vojsku, ali je i svaki seljak koji je htio, mogao sebi nabrati potrebne količine hrane sa svojom zarađenom trećinom.

Šljiva je isto ove godine dobro urodila. Rakije i pijanih ljudi ima na pretek.

Zidana ograda oko crkve i župskog vrta

Tokom mjeseca rujna i listopada sazidani su zidovi sa strane leđa župne crkve i ostavljen prostor za željezna vrata, da se na taj način sprieči dolazak ljudi u prostor oko i iza crkve. To je bilo potrebno radi toga da se ukine loš običaj po kojem je to bio prostor za javni zahod. Pošto u Slunju nema javnog zahoda, to su ljudi, naročito četvrtkom kada je sajam, upotrebljavali to mjesto za zahod. Tako je taj prostor bio uvijek zablacen i oko crkve je vladao vječni smrad.

U župskom vrtu je napravljen zid oko vrta Peričićevog uz međaš Božičevića sve do puta za električnu centralu. Taj prostor su pokušavali prijašnji župnici na sve moguće načine ograditi, ali nisu uspjeli. Božičevići su ogradu potrgali i spalili, živicu posjekli i tako je vrt uvijek bio otvoren te bio šetalište za ljude i stoku. Preko župskog vrta bilo je do sada oko 15 staza. Tako župnik nije imao nikakove koristi od svoga vrta niti voćnjaka. Radi istoga razloga sagrađen je i zid dolje u luci, kraj Slunjčice od briega do vode, da se i taj promet kroz luku obustavi. Najbolje bi bilo kada bi se moglo sve tako ograditi, ali to previše košta. Još će se što prije morati napraviti zid na gornjoj strani luke, prema centrali, jer tamo ljudi vode blago na vodu, pa ga onda puštaju i po luci. To je ostavljeno za kasnije dok se sabere potrebni novac.

Pad Bihaća

Početkom studenog počeli su odmetnici svoj veliki napadaj na Bihać u kojemu je bio zapovjednik hrvatske vojske ustaški pukovnik Tomičić, sa velikim brojem ustaša i domobrana, sve dobro naoružano i obskrbljeno svim potrebnim. Što radi silne snage odmetnika (navodno 15-20 tisuća), što opet radi nesposobnosti i kukavičkog držanja pukovnika Tomičića, Bihać je nakon kratke borbe pao dne 4.

студена у одметничке руке. Томиčić је међу првима побјегао и издао налог да се војска повуче. На тај начин направио је збрку и метеж и тако олакшао одметницима заузимање Бићаћа. Након пада Бићаћа, Томиčić се повукао са свом својом војском преко Цазина и Крупе у Босански Нови. Тако је остао циели тај крај без војске (напуштене су посаде: Цазин, Велика Кладуша, Крупа, Острожац, Стена, Отока и остале мање јединице у том крају) и остављен на милост и немилост одметника. На циелом простору од Карловца до Удбине био је једини Слунј у хрватским рукама и слунјска посада била је једина хрватска војска на том циелом простору. Слунј је тиме подпунo обколjen и задња прометна веза са Босанским Новим прекинута је. Најближе хрватске посаде биле су: Карловац, Удбина, Босански Нови, Глина и Топуско.

У Бићаћу су одметници ухватили огroman ратни плен, заробили топове, теško оруђе, велик број стрелјива, хране и одиела. Паd Бићаћа био је велики успјех одметника, али зато и велики губитак за нас.

СПОМЕНИЦА ЗА ЖУПУ СЛУЊ

У хрватској и српској историографији 20. вијека мало је докумената толико пута цитираних и кориштених, а у цјелини непознатих и стручној и широј јавности, као што је “Споменица за жупу Слунј”, каква је дошла до нас из ратног времена. Један вриједан облик рада у католичкој цркви и важан извор за историју цркве и народа. Па кад су догађаји били преломни а жупник актер, добили смо прворазредан документ за неуралгичне тачке.

А у хрватско-српским сусретањима, сукобима и несрећама прошлог вијека, Слунј је несумњиво био једно од жаришта, а католичка црква један од покретача. Зато унапријед упозоравамо да под дојмом описа бројних ратних анегдота квалификовани истраживач никако не смије прескочити изузетно важна и занимљива запажања жупника Кукаља о животу и моралу народа с краја 30-их година прошлог вијека. Управо због њих ова је Споменица документ који говори много слојевитију истину о свом времену него што је то до сада интерпретативно понуђено.

Документ нам даје вјерну слику увода и заплета приче о усташко-српском клању и затирању у Другом свјетском рату. Данас неки аутори доводе у питање тачност дијела података у препису Споменице каквим смо и ми располагали. Нама се чини, да је неовисно о тачности појединих података и чињеница, што је уосталом уграђено у оваква свједочења, **Споменица истинита као цјелина**, и извор за историју прије свега као цјелина.

Вријеме је свакако да се преиспитају резултати партизанске историографије, али начин на који то чини данашња хрватска публицистика не улијева никакво повјерење. У таквој је ситуацији најсигурније вратити се извору.

Споменицу су попунила три слуњска жупника, сва три озлоглашена у досадашњим текстовима о збивањима у Слуњу тога времена. Дугогодишњи слуњски жупник **Иван Микан** политички је активан у цијелом међуратном периоду. Еволуирао је, као и читава хрватска политичка сцена, од умјеренијих идеја Хрватске пучке странке, до одушевљеног говора на дочеку Анте Павелића у Огулину. Био је члан усташког Сабора. Умро је у септембру 1943. године.

Драгутин Кукаљ је рођен у Цриквеници 1899. Свећеник од 1922., од 1934. жупник у Огулину, а од 1937. у Слуњу. Од 1940. жупник и декан у Госпићу. Ту је дочекао и крај рата. Партизани су га стријељали 4. априла 1945. Бискуп Миле Боговић каже за њега да је био “вјероватно један од највећих литургијских практичара у Хрватској између два рата”.

Велечасни **Иван Никшић**, главни аутор Споменице, рођен је 1910. у Ђакову, а 1. октобра 1940. премјештен је за жупника у Слуњ. О властитој улози у идуће двије године увјерљиво свједочи у свом рукопису. Не постоји сугласност извора о његовој даљњој војној и свећеничкој каријери. Службено постао је и остао војни душобрижник у 8. усташкој бојни. Заробљен је и ликвидирао у Словенији у мају 1945. године.

(Приредио: Чедомир Вишњић)